

3.2.1. Соціальні форми	207
3.2.2. Соціалізація держави як основна тенденція державного будівництва в ХХ столітті	217
3.2.3. Соціальна рівність	226
3.3. Інтелектуальний потенціал державного будівництва	233
3.3.1. Закон розвитку держави	233
3.3.2. Поєднувальна природа державного управління	243
3.3.3. Напрями усунення складності в державному будівництві	255
Висновки до третього розділу	261
Розділ 4. Організаційно-сміслова характеристика державного будівництва	270
4.1. Визначення перспективи держави	271
4.1.1. Часовий процес становлення держави	271
4.1.2. Державне будівництво як розвиток	275
4.1.3. Специфіка державного проектування	282
4.2. Характеристика впорядкованості держави	291
4.2.1. Передумови свободи в державі	291
4.2.2. Влада і свобода	295
4.2.3. Державне управління у його взаємозв'язку з соціумом	305
4.3. Формування стану держави	316
4.3.1. Зміст державного управління	316
4.3.2. Особливості управління станом держави	320
4.3.3. Повна функція управління	328
Висновки до четвертого розділу	340
Розділ 5. Державне будівництво України: проблеми реалізації та перспективи розвитку	348
5.1. Українська концепція геополітики	348
5.1.1. Зовнішнє середовище як чинник державного будівництва	348
5.1.2. Фактори геополітичної позиції України	357
5.1.3. Шляхи реалізації геополітичної місії України	366
5.2. Поточний стан державного будівництва в Україні	370
5.2.1. Передумови поточного стану України	370
5.2.2. Причини поточного стану України	376
5.2.3. Трансформація стану держави - фазовий перехід	396
5.3. Перспективи державного будівництва України: втілення теорії природної держави	405
Висновки до п'ятого розділу	428
Висновки	437
Список використаних джерел	451

Національна академія державного управління
при Президентіві України

Т.О.Бутирська

Державне будівництво: стан, суперечності, перспективи розвитку в Україні

Монографія

Київ
Видавництво НАДУ
2007

УДК 351:305
Б 93

Схвалено Вченою радою Національної академії
державного управління при Президентіві України.
Протокол №130/1-10 від 25 січня 2007 р.

Рецензенти:

В.Д.Бакуменко, доктор наук з державного управління, професор, проректор з наукової роботи Академії муніципального управління;

В.М.Князєв, доктор філософських наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, завідувач кафедри філософії і методології державного управління Національної академії державного управління при Президентіві України;

С.В.Майборода, доктор наук з державного управління, професор, декан факультету заочного навчання Національної академії державного управління при Президентіві України.

Бутирська Т.О.
Б 93 Державне будівництво: стан, суперечності, перспективи розвитку в Україні: Монографія. - К.: Вид-во НАДУ, 2007. - 484 с.

ISBN 966-619-219-5

У монографії розглянуто теоретичні та методологічні підходи до державного будівництва як до процесу становлення держави; показано, що дослідження державного будівництва перш за все передбачає комплексне вивчення сутності держави; проаналізовано сучасні теоретичні уявлення про державу та наслідки даних уявлень і запропоновано теорію природної держави; відповідно до цієї теорії визначено категоріальні й організаційно-сміслові характеристики державного будівництва, адекватні поняттю держави.

Монографія призначена для науковців, працівників органів державної влади, фахівців у сфері політики і державного управління, студентів, аспірантів і докторантів, а також для всіх тих, хто цікавиться сучасними проблемами державного будівництва в Україні.

УДК 351:305

ISBN 966-619-219-5

© Т.О.Бутирська, 2007
© Національна академія державного управління при Президентіві України, 2007

Зміст

Вступ	3
Розділ 1. Теоретичні основи становлення державного будівництва ..	7
1.1. Державне будівництво як відображення сутності держави ...	7
1.1.1. Про державу (різні тлумачення цього поняття)	8
1.1.2. Держава як предмет пізнання	17
1.1.3. Держава як етичний принцип	21
1.1.4. Держава як ідея порядку	27
1.1.5. Держава в умовах імовірності	34
1.1.6. Становлення держави	43
1.1.7. Сутність держави як форми буття	53
1.2. Діяльнісна природа держави	64
1.2.1. Специфіка діяльнійсної природи держави	64
1.2.2. Визначальні моменти діяльності держави	73
Висновки до першого розділу	79
Розділ 2. Методологія державного будівництва	90
2.1. Метод композиції як цілісний метод державного будівництва	90
2.1.1. Сутність композиційного підходу	94
2.1.2. Методи дослідження відносин у державному будівництві	103
2.1.3. Опосередковування світогляду в методології державного будівництва	105
2.1.4. Результат як критерій методології державного будівництва	108
2.2. Базові принципи державного будівництва	111
2.2.1. Принципи державного будівництва як умова стабільності держави	111
2.2.2. Зміст принципів державного будівництва	112
2.3. Функції держави і державні функції (субфункції)	126
2.3.1. Адаптивність держави	128
2.3.2. Тектоніка держави	133
2.3.3. Держава як простір комунікацій	144
2.3.4. Держава як смісловий конструкт	152
2.3.5. Державні функції як функції другого порядку	167
Висновки до другого розділу	171
Розділ 3. Категоріальна характеристика державного будівництва	181
3.1. Колективна діяльність	182
3.1.1. Структура колективної діяльності	182
3.1.2. Державотворчий характер колективної діяльності	196
3.1.3. Державні якості	202
3.2. Соціальна зв'язність	207

Вступ

541. *Письмак В.П.* Проблемы устойчивого функционирования социально-экономической модели Украины. - Донецк: Изд-во "Донетчина", 2003. - 544 с.
542. *Steinhart J.S.* Solar Energy // Science. - 1984. - N 184. - P. 307-316.
543. *Ларуш Л.* Физическая экономика как платоновская эпистемологическая основа всех отраслей человеческого знания. - М.: Шиллеров. ин-т науки и культуры; Науч. кн., 1997. - 126 с.
544. *Ничипорович А.А.* Фотосинтез и "сумма жизни" на Земле // Будущее науки. - М.: Знание, 1974. - С. 78-92.
545. *Красновский А.А.* Преобразование энергии света при фотосинтезе: молекулярные механизмы. - М.: Наука, 1974. - 64 с.
546. *Дорошкевич А.Г.* Скрытая масса // Физическая энциклопедия. - Т. 4 / Под ред. А.М.Прохорова. - М.: Большая рос. энцикл., 1994. - 649 с.
547. *Бауров Ю.А.* Структура физического пространства и новый метод получения энергии. - М.: Рос. инженер. акад.; Изд-во "Кречет", 1998. - 256 с.
548. *Даниленко И.П., Бауров Ю.А., Беда Г.А., Игнатко В.П.* Экспериментальные исследования нового способа получения энергии, обусловленного существованием глобальной анизотропии физического пространства с использованием плазменных устройств // Конверсия в машиностроении. - 2000. - № 1. - С. 44-48.
549. *Соколенко С.И.* Производственные системы глобализации: Сети. Альянсы. Партнёрства. Кластеры: Украинский контекст. - К.: Логос, 2002. - 645 с.
550. Международная конвергенция расчётов собственного капитала и требований к собственному капиталу / Базельский комитет по банковскому надзору. - Базель, 2004.
551. *Гумилев Л.Н.* Этносфера: История людей и история природы. - М.: Экопрос, 1993. - 544 с.
552. *Моргун Ф.Г., Шикун А.Г., Тарарико Л.Г.* Почвозащитное земледелие. - К.: Урожай, 1988. - 253 с.
553. *Нерсесянц В.С.* Философия права. - М.: ИНФРА-М-НОРМА, 1997. - 248 с.
554. *Habermas J.* Theory communicative action / Trans. T. McCarthy. - Boston: Beacon Press, 1987.

Яка роль держави в людському житті, якою мірою воно пов'язане з державою? Відповідь на ці питання визначає і зміст держави, і зміст людського життя, тобто сама постановка питання сприяє усвідомленню того, що людина і держава взаємопов'язані, взаємозумовлені. Ця взаємозумовленість не є початковою, а виникла в ході розвитку матерії - і не в такому далекому минулому. Перші держави зафіксовані історією близько 6-7 тисяч років тому - саме в той період, коли, за Біблією, були створені світ і людина. Чи не означає це, що спочатку для людини "світ" і "держава" були одним і тим же? Чи не означає це, що держава є формою для розвитку людського розуму?

Чим була держава за тих часів, коли вона набула свого значення? Держава охоплювала все, що мало людство, всі обшири його розуміння навколишнього світу, а політик був будівничим, філософом, творцем. Він був озброєний усім тим, що давали ці знання - від піфагорівської космогонії, нескінченності космосу до демокритівських атомів, тобто від нескінченно великого до нескінченно малого. У формі старогрегипетської, а потім і старогрецької держави знайшли своє вираження філософські концепції античності, що змінювалися. Держава складала весь світ людини, весь її космос.

У своєму багатовіковому розвитку держава крок за кроком втрачала свій космізм, свій політ, свій розгін.

Коли почався цей процес? Тоді, коли була вперше порушена тектонічна єдність між формою та змістом, і саме тоді трапилося так, що держава не змогла знайти засобів для нового вираження свого змісту. Коли держава з космогонічного, організуючого людське буття *світу* перетворилася на *інститут* міжлюдських, міжособистісних, побутових, політичних відносин. Ставши інститутом, держава перетворилася на *засіб* для досягнення цілей, найчастіше індивідуальних, групових, дрібних, і тим самим стала *засобом* відчуження людини від буття.

Чим пояснюється цей процес? Тим, що з часом люди перестали "субстанціоналізувати" державу. Від її якісного розуміння як особливого субстрату, особливого типу буття вони вдалися до її кількісного трактування як певної числової

характеристики побутових речей і процесів, як особливого роду об'єкта. Таким чином, перейшовши у пізньому Римі в категорію "інституту", держава поступово полишила коло сучасних ідей і знань.

Що ж зосталося від держави? До кінця ХХ ст. держава перетворилася на інструмент панування одних над іншими. Від початкового розвитку всіх і кожного не залишилося й сліду. Виникла ідея кінця держави.

Всі думки про стан сучасної державності можна виразити одним словом: невизначеність. Держава як розумна форма буття досконала від природи, значно складніша для сприйняття, усвідомлення, організації, ніж форма механічна, штучна. Через примітивізм механістичних моделей сьогодні маємо їх домінування. При цьому політика як сполучна ланка між індивідуальним і суспільним началами людини виявилася заручницею такого примітивістичного підходу. Сучасна політика намагається силоміць прив'язати стару теорію, що впливає з елементарних завдань, до найрізноманітніших та абсолютно інших завдань, що виникають у даний час, або, нарешті, намагається заперечувати будь-яку теорію держави, сподіваючись, що "все вийде саме собою". Замість сутнісного розуміння, яке відображає єдність змісту і форми держави, що відповідає природному призначенню, простору, соціуму й життю, державу представляють у вигляді суми невизначених суперечностей, які замасковані політичною демагогією, PR і не дають практичного результату в поліпшенні буття.

Між різними тлумаченнями держави існує певний зв'язок, проте завдання виявлення цього зв'язку не може бути вирішене в межах якоїсь однієї діючої наукової дисципліни. Тому в дослідженні держава розглядається в її різноманітних проявах в існуючій реальності буття. Інакше кажучи, державу ми розуміємо як певне фундаментальне становище буття і мислення. При цьому зміст держави пов'язується з певними уявленнями про об'єктивну реальність, процеси її пізнання і втілення - державного будівництва.

Проблема змісту держави особливо актуальна для нових держав, бо поява нового - це завжди подолання старого, колишніх підходів до державного будівництва, минулого стану держави. Україна не є винятком, скоріше навпаки -

522. Правительство ожидает прорыва в решении жилищного вопроса // <http://www.liga.net>

523. Федюкин И., Булгаков Д. Почти Албания // Ведомости. - 2004. - № 44. - С. А3.

524. IQ ad the Wealth of Nations, by Richard Linn & Tatu Vanhanen, 2003. - 317 p.

525. Nettl J.H. The State as a Conceptual Variable // World Politics. - 1968. - 20 July.

526. Берн Э. Игры, в которые играют люди. Люди, которые играют в игры. - М.: Изд-во "Эксмо", 2002. - 576 с.

527. Хессе К. Основы конституционного права ФРГ. - М.: Юрид. лит., 1981. - 368 с.

528. Казютинский В.В. Философские проблемы астрономии // Вопр. философии. - 1986. - № 2. - С. 49-62.

529. Розенталь И.Л. Элементарные частицы и структура вселенной. - М.: Наука, 1984. - 123 с.

530. Гурин С.П. Маргинальная антропология. - Саратов, 2000. - 136 с.

531. Айтматов Ч. Плаха. Белый пароход. - М.: Худож. лит., 1988. - 701 с.

532. Шеллинг Ф.В. О конструкции в философии / Сочинения: В 2 т. - Т. 2. - М.: Мысль, 1989. - 636 с.

533. Шматко Н.А. Плюрализация социального порядка и социальная топология // Социол. исслед. - 2001. - № 9. - С. 14-18.

534. Экономическая энциклопедия / Гл. ред. Л.И.Абалкин. - М.: ОАО "Изд-во "Экономика", 1999. - 1055 с.

535. Хейне П. Экономический образ мышления: Пер. с англ. - М.: Изд-во "Новости" при участии Изд-ва "Catallaxy", 1991. - 704 с.

536. Костюк В.Н. Нестационарные экономические процессы. - М.: Эдиториал УРСС, 2004. - 240 с.

537. Большой экономический словарь. - М.: Ин-т новой экономики, 2004. - 1376 с.

538. Національний класифікатор України. Класифікація видів економічної діяльності (NACE, Rev.1.1-2002,MOD) ДК 009:2005. - К.: Держспоживстандарт України, 2005. - 198 с.

539. Шумпетер Й. Теория экономического развития. - М.: Экономика, 1982. - 678 с.

540. Довбенко М.В. Сучасна економічна теорія. Економічна нобелелогія. - К.: Акад., 2005. - 336 с.

508. *Рябченко О.П.* Державне управління економікою України (адміністративно-правовий аспект): Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.07 / Ун-т внутр. справ. - Х., 2000. - 36 с.

509. *Рижих В.М.* Державне управління науково-технічним прогресом: економічні аспекти: Автореф. дис. ... д-ра наук з держ. упр.: 25.00.05 / Укр. Акад. держ. упр. при Президентіві України. - К., 1999. - 36 с.

510. Економіка України: потенціал, реформи, перспективи: У 5 т. / Н.-д. екон. ін-т. - К., 1996-1998. - Т. 4: Соціальна та регіональна політика в умовах переходу до ринкової економіки / За ред. В.Ф.Беседіна та ін. - К., 1996. - 428 с.

511. *Лановий В.* Державна політика в обіймах економічної кризи // Час ринку. - 1995. - № 1. - С. 5-14.

512. *Мирымський Л.* Державне управління економікою: підсумки першого десятиріччя реформ // Вісн. УАДУ. - 2002. - № 4. - С. 345-350.

513. *Михайлишин Р.В.* Державна політика на ринку праці України: суть, завдання та особливості проведення в умовах перехідної економіки // Вісн. Львів. комерц. акад. - Л., 1999. - Вип. 5: Серія економічна. - С. 247-254.

514. Удосконалення системи державного управління економікою України: Зб. наук. пр. / Редкол.: В.М.Братишко (відп. ред.) та ін. - К.: НАН України; Ін-т економіки, 1996. - 148 с.

515. Тіньова економіка, фінансова криза, державна політика: Міжнар. дискус. клуб "Еко-Пол" / Упоряд.: В.Т.Лановий, П.Г.Яковенко. - Вип. № 1. - К.: Богдана, 1999. - 174 с.

516. *Писаренко С.М.* Регіональна політика в період ринкової трансформації // Соціально-економічні дослідження в перехідний період: Щоріч. наук. пр. - Вип. 23: Україна в ХХІ столітті: концепції та моделі економічного розвитку. - Л., 2001. - С. 351-359.

517. *Дарпиняню В., Гузенко Н.* Правий поворот (інтерв'ю с А.Гальчинським) // Контракти. - 2006. - № 39. - С. 6-10.

518. *Гавел В.* Будущее Беларуси тесно связано с будущим Европы // Зеркало недели. - 2004. - № 11. - С. 5.

519. *Громько Ю.В.* Сценарная паноплия. Сценарий для России: русский путь. Новая повестка дня для президента. - М., 2004; <http://mmk-mission.ru/pan.html>

520. *Твардовский Казимир.* Логико-философские и психологические исследования. - М.: РОССПЭН, 1997. - 251 с.

521. Інформація Українського ТВ: "Новий канал" // Програма "Репортёр". - 2006. - 12 мая.

без пошуків нового, без утілення нового стану держави її сучасне стає віддзеркаленням минулого, а отже, позбавляє її майбутнього. Сьогодні вичерпаність старих принципів держави і потреба реалізації нового стану держави в Україні окреслилися дуже виразно - кризовий стан сучасної України не помітить тільки той, хто не хоче його помічати.

Всі негативні начала різняться лише на початку свого шляху, в кінці осі вони однаково поринають у хаос небуття. І навпаки, всі природні начала мають загальне джерело, що творить, і лише потім урізноманітнюються, щоб створити Світ. Усвідомлення держави як природного явища таким загальним началом визначає сутність держави, яка є відправною точкою державного будівництва.

У пошуках виходу з кризи погляди одних звертаються на схід, погляди інших - на захід. Наша позиція інша - сутність держави розкривається тут і зараз, у місцерозвитку, що називається Україною. І така позиція докорінно змінює зміст держави - з об'єкта буття держава стає формою буття. Відповідно змінюються її властивості, процеси, параметри стану. При цьому знімаються межі системних уявлень про державу, розкривається безмежність державного будівництва, втілення держави постає як предмет творення. Даний підхід дозволяє отримати нові результати державного будівництва, виводить державу на принципово інший рівень усвідомлення, а отже, й розвитку, і таким чином формує нову якість буття.

Такий підхід визначається в роботі як теорія природної держави. Значна частина існуючих теорій держави може бути окремим випадком реалізації тих або інших понять теорії природної держави за тих чи інших умов. Наприклад, іригаційна теорія держави може розглядатися як один із способів реалізації таких категорій природної держави, як соціальна зв'язність і колективна діяльність. Водночас інші традиційні уявлення про державу зазнають певної трансформації, як, наприклад, уявлення про зміст державного управління, демократії, уявлення про свободу в державі тощо.

Дане дослідження відбулося завдяки науковій і практичній діяльності плеяди засновників української школи державного

управління - В.І.Лугового, В.М.Князева, В.А.Рєбкала, В.Д.Бакуменка, Е.А.Афоніна, В.В.Токовенко, І.Ф.Надольного, М.І.Пірен, О.П.Якубовського, Н.Р.Нижник, В.В.Тертички. Автор вдячний їм за підтримку, як і тим, з ким у різні періоди державної практики довелося спілкуватися автору, - А.Ф.Деміденко, С.В.Куніцину, Л.І.Грачу, М.В.Багрову, А.Ф.Бурдюгову, П.Б.Євграфову, М.О.Полапі, О.А.Форманчуку, О.В.Шлапаку, С.Л.Тигіпку та іншим державним і суспільним діячам України. В цій роботі є частинка їх інтелекту.

Автор виражає вдячність за підтримку колективу кафедри державної політики і управління політичними процесами Національної академії державного управління при Президентові України, видавництву Національної академії на чолі з В.А.Доном за роботу з видання монографії, а також усьому колективу Національної академії за ту неповторну атмосферу наукового пошуку і втілення української державності, яка панує в Національній академії.

491. Оранжевая революция. Украинская версия: Сб. ст. - М.: Европа, 2005. - 463 с.

492. Симапов А.Л. Понятие "состояние" как философская категория. - Новосибирск: Наука, 1982. - 164 с.

493. Ницше Ф. Сочинения: В 2 т. - Т. 2. - М.: Мысль, 1990. - 635 с.

494. Шпенглер О. Закат Европы. - М.: URSS, 2000. - 1376 с.

495. Деррида Ж. Позитивизм: Пер с фр. - СПб.: Алетейя, 2006. - 278 с.

496. Калкатица В. Те, хто учить нас демократії, просто тянуть все, что можно утянуть: інтерв'ю з В.Литвином // Киев. ведомости. - 2006. - № 126. - С. 4.

497. Перелєгин С.Б. Стратегія для України или мизер без прикупа // www. archipelag. ru

498. Burns T., Stalker G.M. The management of innovation. - London: Tavistock, 1961. - 247 p.

499. Кистяковський Б.А. В захисту права (Інтелігенція і правосвідомість). - СПб.: Вехи, 1909; М., 1990. - С. 101.

500. Кельзен Г. Чисте вчення о праві: Сб. пер. - Вып. 1. - М.: АН СССР ИНИОН, 1987. - С. 11.

501. Бутирська Т. Зміна принципів управління в державі як чинник функціонування державної системи в умовах демократії // Вісн. НАДУ. - 2005. - № 1. - С. 25-32.

502. Закон України о внесенні змін до Закону України "О выборах народных депутатов Украины" от 7 июля 2005 г. № 2777-IV. - К.: ИАЦ ЛІГА, 2006. - 142 с.

503. Політичні і економічні перетворення в Росії і Україні. - М.: Три квадрата, 2003. - 328 с.

504. О проекте Закона Украины "Об объединении граждан в Украине": Постановление Президиума Верховного Совета Украины от 7 окт. 1991 г. // Ведомости ВСУ. - 1991. - 10 дек. - Ст. 711.

505. Закон Украины об объединении граждан // Ведомости ВСУ ССР. - 1992. - 25 авг. - Ст. 504.

506. Бутирська Т.О. Залучення громадськості до реалізації державної політики як перспектива демократичних перетворень у державі // Вісн. НАДУ. - 2005. - № 2.

507. Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Податкова та фінансово-кредитна політика держави і механізми її реалізації в регіонах України: Щорічник наук. пр. - Вып. XXIV / НАН України; Ін-т регіон. дослідж. - Л., 2001. - 600 с.

474. Романов В.С., Бутуханов А.В. Рисксообразующие факторы: характеристика и влияние на риски // Упр. риском. - 2001. - № 3. - С. 10-12.

475. Лалл Дж. Медіа, комунікація, культура. Глобальний підхід: Пер. з англ. - К.: Стилос, 2004. - 264 с.

476. Киссинджер Г. Дипломатия. - М.: Науч.-издат. центр "Ладомир", 1997. - 796 с.

477. O'Toal G. Critical Geopolitics: The Politics of Writing Global Space. - Minneapolis, MN: University of Minnesota Press, 1996.

478. Україна в системі міжнародних відносин // Стратегії розвитку України: теорія і практика / За ред. О.С.Власюка. - К.: НІСД, 2002. - 864 с.

479. Скідельский Р. Искушение недрами // Ведомости. - 2004. - № 108. - 24 черв.

480. Мамут Л.С. Гражданское общество и государство: проблемы соотношения // ОНС. - 2002. - № 5. - С. 94-103.

481. Huntington S. Political Order in Changing Societies. - New Haven, 2005. - 561 p.

482. Иванов И. Общее Европейское экономическое пространство. Взгляд из России. - М.: Фонд "Мосты Восток-Запад", 2002. - 48 с.

483. Правилова Е. Финансы империи: Деньги и власть в политике России на национальных окраинах, 1801-1917. - М.: Новое изд-во, 2006. - 456 с.

484. Человек между царством и империей: культурно-исторические реалии, идейные столкновения, рождение перспектив: Материалы междунар. конф. / Под ред. М.С.Киселёвой. - М.: Ин-т человека РАН, 2003. - 528 с.

485. Ferguson N. Empire. How Britain Made the Modern World. - London: Allen Lane, 2003. - 392 p.

486. Тернер В. Смысл и ритуал. - М.: Наука, 1983. - 412 с.

487. Удовик С.Л. Глобализация: семиотические подходы. - М.: Рефл-бук; К.: Ваклер, 2002. - 480 с.

488. Бжезинский З. Великая шахматная доска. Господство Америки и его геостратегические императивы. - М.: Междунар. отношения, 2002. - 256 с.

489. Новые миры для "Отелло"// <http://www.beluch.narod.ru/topo3.htm>

490. Бжезинский З. Европа от Карбо да Рока до Камчатки // Зеркало недели. - 2005. - № 47. - С. 1-2.

Розділ 1

Теоретичні основи становлення державного будівництва

1.1. Державне будівництво як відображення сутності держави

У даному розділі розглядається сутність поняття "держави", що обумовлено наступним.

По-перше, поняття держави є базовим при розгляді всього переліку тем за цим напрямом, і вивчати тему державного будівництва можна тільки виходячи із сутності держави. Дослідження державного будівництва є комплексним вивченням сутності держави. Будь-який інший підхід матиме частковий характер і не дозволить визначити тему, що розглядається, як "державне будівництво". Тому в контексті підходу, що розробляється в даному дослідженні, виявлення сутності держави - це визначальний момент державного будівництва, а отже, й викладу матеріалу монографії.

По-друге, досі немає сутнісного визначення поняття "держави", яке б давало самостійну характеристику держави поза прив'язкою до умов місця, часу, соціуму, політики, тобто поза тотальністю швидкоплинного внутрішнього контексту. Колишнє поняття держави у зв'язку з глобалізацією, що розширюється, все більше втрачається, а іншого, яке не пов'язувало державу з ідеологією, матеріалізмом, релігією, правом, нацією, суспільством, владою, політикою, територією, поки що не існує.

По-третє, основне джерело розбіжностей навіть після значного історичного періоду, як і раніше, полягає в невизначеності моменту виникнення держави: чи виникла вона безпосереднім, природним шляхом, чи є штучним продуктом? Цей чинник видається ключовим у контексті існуючої цивілізації, оскільки якщо держава є природним утворенням, вона не може бути змінена або знехтувана без шкоди для неї.

По-четверте, досі не зрозуміло, як співвідносяться з поняттям "держави" такі її нематеріальні об'єкти, як дійсність, можливість, вірогідність, час, простір, у межах яких звикла мислити людина, якими вона оперує в ухваленні стратегічних рішень і в контексті яких вона сприймає існуючу фізичну реальність.

По-п'яте, незважаючи на внутрішню смислову єдність, держава ніде не розглянута як завершений *предмет*, тобто як предмет, що має свою власну *форму*¹. Виходячи з природи держави форма зумовлює найбільш чітко і виразне уявлення про державу, допомагає по-новому розкрити її онтологічну значущість. Колишня онтологія держави відображала її матеріальну сферу, онтологія держави як форми повідомляє певну *реальність її духовній сфері*, сприяючи як аксіологічному сприйняттю держави, так і значно більш широкому гносеологічному її розумінню.

По-шосте, держава і державне будівництво пов'язані одне з одним не за допомогою випадкового, а за допомогою єдності ідеї та причини: держава - це *усталена* форма, дійсна для всіх сутностей як щось незмінне, що існує завдяки самому собі та в самому собі; державне будівництво - це форма, *що стає усталеною*, тобто змінює стан і властивості, існує завдяки державі та в державі; це процес становлення держави.

І, нарешті, останнє. Сьогодні, коли проблеми держави з площини філософії перенесені у площину політики, а держава витісняється в технічний простір політичного панування, коли вона оголошується абстрактним символом, заперечується її смислова компонента і ставиться під сумнів її існування, необхідно вивчати це поняття. Можна пояснити цю потребу таким логічно-наслідковим зв'язком: *не існує держави, і буття людське - причина її*.

1.1.1. Про державу (різні тлумачення цього поняття)

Не шукайте нічого, окрім ясності.

Сократ

За нинішнього стану досліджень ми повною мірою не уявляємо собі ні того, чим є держава, ані звідки вона.

Е.Дюркгейм

¹ Тут форма розглядається як просторово-часове утворення. Як "простір-час" форма має тільки смислове існування в комплексі з реально існуючим фізичним простором. Фізичний простір замкнений - його замкненість має два існуючі сенси: якщо є початок, повинен бути і кінець; якщо немає початку й кінця, все рухається по колу. Виходячи з цього істинний або абсолютний розмір фізичного простору визначити неможливо. Відповідно форма лише формалізується (частково фіксується) у фізичному просторі, відображаючи свою сутність. Тому до усвідомлення форми можна лише наблизитися, не розкривши її цілком.

456. *Файоль А., Эмерсон Г., Тейлор Ф., Форд Г.* Управление - это наука и искусство. - М.: Республика, 1992. - 349 с.

457. *Мескон М.Х., Альберт М, Хедоури Ф.* Основы менеджмента. - М.: Дело, 1998. - 779 с.

458. Достаточно общая теория управления. - М.: ТМО-21, 1997. - 68 с.

459. *Ларин А.А.* Технические основы управления. - Ч.1: Процессы и средства управления. - М.: РВСН, 1994. - 98 с.

460. *Эшби У.Р.* Принципы самоорганизации // Принцип самоорганизации. - М.: Мир, 1966. - 378 с.

461. *Хохлачев Е.Н.* Теоретические основы управления. - Ч. 2: Анализ и синтез систем управления: Учеб. пособие. - М.: РВСН, 1996. - 126 с.

462. *Сетров М.И.* Основы функциональной теории организации: Филос. очерк. - Л.: Наука, Ленингр. отд-ние, 1972. - 164 с.

463. *Баталов Э.Я.* Социальная утопия и утопическое сознание в США. - М.: Наука, 1982. - 336 с.

464. *Keller M.* The Affairs of State. - Cambridge (Mass.), 1977.

465. *Гвишиани Д.М.* Организация и управление. - 3-е изд., перераб. - М.: Изд-во МВТУ им. Н.Э.Баумана, 1998. - 332 с.

466. *Пирожков С., Павлюк А.* Адміністративно-територіальна реформа в Україні: питання методології та практики // Економіка України. - 2005. - № 7. - С. 4-12.

467. *Долішній М., Шевчук Л.* Деякі підходи до розв'язання проблем удосконалення адміністративно-територіального устрою України // Економіка України. - 2006. - № 11. - С. 4-11.

468. *Кустарев А., Храбрый О.* Новый реализм для новых стран // Эксперт - Украина. - 2006. - № 39. - С. 72-75.

469. *Монтескье Ш.Л.* Избранные произведения. - М.: Госполитиздат, 1955. - 798 с.

470. *Der Mensch und das Leben. Eine Enzyklopadia der biologischen Wissenschaften. Band: Der menschliche Organismus. I. Die Funktionen.* - Leipzig; Jena; Berlin: Urania-Verlag, 1966. - 786 p.

471. *Мортків В.* Теорія ігор у регуляторній діяльності держави // Економіка України. - 2006. - № 6. - С. 47-53.

472. *Aron R.* Paix et Guerre entre les nations. - Paris, 1984. - P. 18.

473. *Бауман З.* Глобалізація. Последствия для человека и общества: Пер. с англ. - М.: Весь мир, 2004. - 188 с.

440. *Бурдые П.* Социология политики: Пер с фр. / Сост., общ. ред. и предисл. Н.А.Шматко. - М.: Socio-Logos, 1999. - 586 с.
441. Социология сегодня. Проблемы и перспективы. Американская буржуазная социология середины XX в. - М.: Прогресс, 1965. - 684 с.
442. Китайские социальные утопии. - М.: Наука, 1987. - 312 с.
443. *Кара-Мурза С.Г.* Идеология и мать её наука. - М.: Изд-во "Эксмо", 2002. - 256 с.
444. Етимологічний словник української мови: У 7 т. - Т. 2. - К.: Наук. думка, 2003. - 653 с.
445. *Dulfer E.* Projekte und Projektmanagement im internationalen Kontext / Eine Einfhrgung in: Projektmanagement International. - Stuttgart, 1982. - S. 2-30.
446. *Цвєтков В.В.* Державне управління як основний різновид соціального управління // Реформування державного управління в Україні: проблеми і перспективи. - К., 1998.
447. *Цвєтков В.В.* Державне управління: основні фактори ефективності (політико-правовий аспект). - Х.: Право, 1996. - 164 с.
448. Державне управління: Теорія і практика / За заг. ред. В.Б.Авер'янова. - К.: Юрінком Інтер, 1998. - 432 с.
449. *Анфілатов В.С., Емельянов А.А., Кукушкин А.А.* Системный анализ в управлении. - М.: Финансы и статистика, 2003. - 368 с.
450. *Лейбниц Г.В.* Новые опыты о человеческом разуме. - М.: Теодицея, 1996. - 484 с.
451. *Атаманчук Г.В.* Государственное управление (организационно-функциональные вопросы). - М.: ОАО "НПО Экономика", 2000. - 302 с.
452. Державне управління в Україні: наукові, правові, кадрові та організаційні засади: Навч. посіб. / За заг. ред. Н.Р.Нижник, В.М.Олуйка. - Л.: Вид-во НУ "Львів. політехніка", 2002. - 352 с.
453. *Токовенко В.В.* Політичне керівництво і державне управління: проблеми взаємовідносин та оптимізація взаємодії. - К.: Вид-во УАДУ, 2001. - 256 с.
454. *Ларичев О.И.* Наука и искусство принятия решений. - М.: Наука, 1979. - 200 с.
455. *Корицкий Э.Б., Лавриков Ю.А., Омаров Л.М.* Советская управленческая мысль 20-х годов. - М.: Экономика, 1990. - 234 с.

Людське буття настільки пов'язане з державою, що мало хто замислюється над сутністю цього поняття (фактично, воно сприймається як "колективне несвідоме"). Здається, що за час існування держави нічого нез'ясованого щодо неї не залишилося. Саме звичність слова "державна", природне укорінення у свідомості людини цього поняття не дозволяє засумніватися в нерозкритості самого терміна. Це й стало причиною того, що сутність держави як такої, поняття держави все ж до кінця не розкриті.

Державна ніколи не розглядалася окремо від людини, від суспільства, від класів і т.д. Тобто існував певний стереотип визначення держави, внаслідок чого державна розглядалася тільки як знаряддя, засіб, інструмент або механізм для досягнення певних цілей. Водночас будь-яка складна система, якою за своєю суттю є державна, розвивається самостійно, і цілі її елементів не є її цілями. Навряд чи хтось заперечуватиме, що державна є складною системою, проте сутність держави як *самостійного феномену* до цього часу залишається не розкритою. Найдалі у розкритті сутності держави просунувся Г.В.Ф.Гегель, визначивши її як етичну субстанцію, проте саме поняття моральності виникає перш за все з цінностей людських, суспільних, а отже, Гегель у своєму визначенні також не розкриває сутності держави (як самостійного феномену). В історії державне життя стає знаряддям всесвітнього духу, але чи пояснює це визначення спрямовану на "саму в собі" державу, її первинне значення?

Не зовсім зрозуміле походження слова "державна". Етимологічно воно походить від слова "государ", і саме таким чином традиційно розглядається його етимологія. Проте таке пояснення є лише відходом від розкриття поняття, оскільки нез'ясованим, у свою чергу, залишається походження слова "государ". Коли і як виникло це слово?

У найдавніших письмових пам'ятках терміни "пан", "господар" і "государ" вживалися в однаковому значенні, позначаючи рабовласника і землевласника. У староруській термінології це був пан, господар (dominus), чий права поширювалися на людей і на речі, але у сфері приватних, а не публічних відносин. У більш пізньому періоді широковживаним було звертання "милостивий государ", яке означало високе становище адресата. В європейському вжитку слово "государ" використовується аналогічним чином, і найкращий зразок цього наведеного у [1, с. 51-63], де з глибокою пошаною до ясновельможних

і високоповажних государів *звертається* їх найнижчий і найпокірніший слуга та співгромадянин - Жан-Жак Руссо.

Саме знання про витоки держави суперечливе і трактується по-різному. Так, з одного боку, назва відомого діалогу Платона “Держава” не є точною, скоріше це вільний переклад, наближений до дійсності. В ранніх виданнях він мав іншу назву [2], і його “перейменування” викликане також необхідністю розрізнити “Політику” Арістотеля і діалог Платона зі схожою назвою. Сама ж Арістотелева “Політика” дійшла до нас у перекладі на латинську мову, і до наукового вжитку увійшла наприкінці 1250 р. Вважається [3, с. 3; 113], що за часів стародавніх греків поняття “держава” не існувало, не було також терміна “політика”. Існував термін “політія”, який етимологічно був похідним від слова “поліс”: слово “polis” означало місто-державу, слово “politea” перекладалося як “конституція”. В Лікеї Арістотеля були зібрані описи конституційного устрою 158 грецьких міст-держав, так званих “політій”. Один із таких описів, відомий під назвою “Афінської політії”, був знайдений у 1890 р. в Єгипті: папірус з її текстом добре зберігся в сухих єгипетських пісках².

Сучасне тлумачення слова “політика” як мистецтва державного управління не відповідає його істинному значенню, тобто дане тлумачення зумовлене або “благими намірами”, або простою неточністю перекладу. Наприклад, мистецтво управління в перекладі з грецької означає “кібернетика” (kybernetike), а слово “політичний” вживається скоріше в контексті самодостатньої людини: істота “політична” тут синонімічна істоті “суспільній” через свою природу [5, А, І, 9, 10].

Ці недоліки перекладу не повинні дивувати, оскільки протягом тривалого часу так звані “першоджерела” зазнавали численних виправлень та уточнень видавців, які привносили свої власні зміни і доповнення.

² Треба відзначити існування малодосліджених відносин стародавніх греків і стародавніх єгиптян, у яких навчалися і Піфагор, і Платон, і Демокрит, котрий у своїй апології з гордістю заявляв, що ніхто з учених людей не викрив його в помилках, “навіть так звані гарпедонапти у єгиптян” [4, XIV]. Фалес із Мілета, опанувавши математичні й астрономічні знання, досягнув у Єгипті та Вавилоні, передбачив сонячне затемнення 585-584 рр. до н.е. Відвідував Єгипет і Геродот, про що він згадує у своїй “Історії”. Отже, можна сказати, що східна наука є попередницею грецької філософії і деякі старогрецькі вчення походять від староегипетської науки: так, витоки етичних ідей Демокрита можна знайти не тільки у висловах “семи мудреців” Стародавньої Греції і піфагорійців, але і в ученні єгипетських жерців, про яких Арістотель писав, що вони здобули величезні знання завдяки наданому їм часу для дозвілля [4, XVII].

422. *Бэкон Ф.* Сочинения: В 2 т. - Т. 2. - М.: Мысль, 1978. - 575 с.

423. *Петров М.К.* Научная революция XVII столетия (обзор) // *Методология историко-научных исследований.* - М.: Наука, 1978. - С. 196-261.

424. *Фуко М.* Наглядати й карати: Народження в’язниці. - К.: Основи, 1998. - 392 с.

425. *Кофф А.* Командная игра // *Ведомости.* - 2004. - 25 марта. - С. А 7.

426. *Бруланд Г.Х.* Наше общее будущее // *Повестка дня на XXI век: Конф. ООН по охране окружающей среды и развитию, Рио-де-Жанейро, июнь 1992 г. Извлечения.* - М.: Прогресс, 1997. - 372 с.

427. *Рассел Б.* Человечество в опасности // *Вопр. философии.* - 1988. - № 5. - С. 133.

428. *Шнайдер Б.* Вопросы выживания. - М.: Альга Виста, 1994. - 312 с.

429. *Бродский Иосиф.* Меньше единицы / 1976 by Joseph Brodsky; Пер. В.Гольшьева // *Иностран. лит.* - 1992. - № 10. - С. 234-242.

430. *Фрамм Э.* Бегство от свободы. - М.: Прогресс, 1990. - 269 с.

431. *Осборн Р.* Зигмунд Фрейд. - К.: София, 1997. - 176 с.

432. *Гегель Г.В.Ф.* Сочинения. - Т. 1-14. - М.; Л.: Изд-во АН СССР, 1929-1959.

433. *Андрусенко В.А.* Социальный страх (Опыт философского анализа). - Свердловск: Изд-во Урал. ун-та, 1991. - 188 с.

434. Почему японцы живут долго // *Крым. газ.* - 2004. - 3 авг. - С. 3.

435. *Юнг К.Г.* Различие восточного и западного мышления // *Филос. науки.* - 1988. - № 10. - С. 95.

436. *Гасанов А.Ш.* От золотого стандарта к энергоденьгам... // *Бизнес и банки.* - 2006. - № 23. - С. 1-5.

437. *Самуэльсон П.* Экономика: В 2 т. - М.: НПО “Алгон” ВНИИСИ, 1992. - Т. 1 - 334 с.; Т. 2. - 416 с.

438. *Макконелл К.Р., Брю С.Л.* Экономика: Принципы, проблемы и политика: Пер. с англ. 11-го изд.: В 2 т. - М.: Республика, 1992. - Т. 1. - 399 с.; Т. 2. - 400 с.

439. *Голанский М.М.* Экономическое прогнозирование. - М.: Наука, 1983. - 157 с.

403. *Бросс Ж.* Магия растений: Пер. с фр. - М. - К.: Рефл-бук, 1995. - 288 с.
404. *Laszlo E.* Goals for Mankind // Report to Club of Rome on new horizons of human system. - 1978. - N 5.
405. *Фукуяма Ф.* Конец истории // Вопр. философии. - 1990. - № 3. - С.134-148.
406. *Мерло-Понти М.* Феноменология восприятия / Пер. с фр. под ред. И.С.Вдовиной, С.Л.Фокина. - СПб.: Ювента; Наука, 1999. - 216 с.
407. Программа Коммунистической партии Советского Союза: Новая редакция. - К.: Политиздат Украины, 1986. - 82 с.
408. *Овчинников Н.Ф.* Принципы сохранения. - М.: Наука, 1966. - 331с.
409. *Колодко Гжегош.* Глобализация и страны с формирующейся рыночной экономикой // Бизнес и банки. - 2003. - № 21-22. - С. 11.
410. Политехнический словарь / Гл. ред. И.И.Артоболевский. - М.: Совет. энцикл., 1977. - 607 с.
411. *Ведин И.Ф.* Бытие человека. - Рига: Зинатие, 1987. - 211 с.
412. *Огурцов А.П.* Цель // Большая Советская Энциклопедия. - М.: Совет. энцикл., 1978. - Т. 28. - С. 481.
413. *Тихомиров О.К.* Понятие “цель” и “целеобразование” в психологии // Психологические механизмы целеобразования. - М.: Наука, 1977. - С. 5-20.
414. *Ладенко И.С., Тульчинский Г.Л.* Логика целевого управления. - Новосибирск: Наука, 1998. - 208 с.
415. *Констан Б.* О свободе у древних в её сравнении со свободой у современных людей // Полис. - 1993. - № 2. - С. 98.
416. *Луначарский А.В. и др.* Силуэты: политические портреты / А.Луначарский, К.Радек, Л.Троцкий. - М.: Политиздат, 1991. - 463 с.
417. *Бисмарк О.* Воспоминания, мемуары: Пер. с нем. - Минск: Харвест; М.: АСТ, 2001. - 852 с.
418. *Богданов А.* Тектология. Всеобщая организационная наука: В 2 кн. - М.: Экономка, 1989. - Кн. 1. - 303 с.; Кн. 2. - 350 с.
419. *Аристотель.* Никомахова этика // Соч.: В 4 т. - Т. 4. - М.: Мысль, 1983. - 830 с.; С. 53-293.
420. Коран. - М.: Наука, 1990. - 727с.
421. *Маритен Ж.* Человек и государство / Пер. с англ. Т.Лифинцевой. - М.: Идея-Пресс, 2000. - 196 с.

Например, термін “метафізика” *не був навіть відомий Арістотелю*: це неологізм видавця Арістотеля, Андроніка Родосського. Розмістивши філософські праці Арістотеля після його книг з фізики, він не знав, *як це назвати*, і позначив словами “те, що після фізики” (мета та фізика), звідки після випадіння артиклів і вийшло знамените слово “метафізика”. Незважаючи на таке “нефілософське” походження, цей термін згодом увійшов до філософії і навіть набув у ній найбільш піднесеного значення.

Так само назва відомої роботи Н.Макіавеллі має насправді не назву “Государ”, а назву “Princers”³, і, по суті, є блискучим шедевром середньовічної літературної традиції, що породила безліч праць, які зазвичай називалися “Зерцало принців”⁴. Існує точка зору, що нові трактування державної влади як абсолютно незалежної від релігійних санкцій і від авторитету церкви відображали факт становлення та зміцнення національної держави [7, с. 71, 252-253]. За іншою точкою зору, у добу Н.Макіавеллі, як і в античності, поняття держави ще не існувало [8]. Не було його і в давньослов’янських містах-республіках, що жили, як і античні міста-поліси, за язичницькими канонами. І лише з появою християнства починається об’єднання розрізаних міст, утворення централізованої держави, в якій сповідується єдина християнська віра і формується супідрядна церковна й державна ієрархія⁵.

Проте, з другого боку, в децентралізованій Стародавній Греції реально існували могутні й процвітаючі міста-держави⁶. Так, в епоху Перикла Афіни вважалися главою союзу близько двохсот *держав*, які платили їм усілякі мита, забезпечували судові витрати, розміщували афінські гарнізони і доставляли рабів. Таким чином, Стародавня Греція була союзною державою - сою-

³ Принципат - новий політичний устрій Римської імперії, що був закладений у середині I ст. до н.е. Ю.Цезарем і прийшов на зміну республіканському; принцепс - один із титулів римського імператора.

⁴ Однією з літературних праць, що збереглися, в стилі “Зерцало принців” є трактат “De Regimine principum” (Книга правління принців), написаний Жілем Ремо. В 1296 р. за наказом Філіпа Красивого, для виховання якого він був написаний, трактат перекладали з латини на французьку мову. У Північній Європі “Повчання християнського принца” в 1516 р. написав Еразм Роттердамський [6, р. 95-219].

⁵ Можливо, тому Н.Макіавеллі прямо пов’язує в “Міркуваннях” поширення християнства з процвітаням тиранічних держав - як монархій, так і республік. Таким чином, гуманіст епохи Ренесансу Н.Макіавеллі, по суті, такий же “язичник” у своїх переконаннях, як і античні філософи: його ідеї несумісні з сучасним йому християнством [9, р. 26-37]. Але, без сумніву, саме держава є для Макіавеллі тією останньою метою, до якої може звернутися індивідуум, на противагу тим, хто вважає державу лише агентством для забезпечення добробуту індивідуумів [10, р. 16; 42].

⁶ Союз грецьких полісів - Грецька держава - не міг би існувати, якби не його перевага над іншими схожими утвореннями.

зом двохсот полісів. У його основі лежала економічна, соціальна і політична солідарність повноправних членів даного союзу.

Саме такі принципи взаємин між індивідами, між державою та індивідом проповідували старогрецькі філософи; нерівноправність відносин виникла пізніше, в епоху переходу до християнства⁷. При цьому стародавні греки прагнули втілити ідеал держави, що забезпечує незалежне політичне та економічне існування, і цей ідеал зберігався аж до кризи полісної системи і створення імперії.

Так, близько 420 р. був написаний “Малий світоустрій” Демокрита, в якому йшлося, зокрема, про виникнення держави і про те, що тільки при **одностайності** можливе здійснення великих справ державами, інакше це неможливо. Ідеалізуючи античну державу, Демокрит писав, що “справи державні треба вважати набагато більш важливішими, ніж усі інші; кожен повинен старатися, щоб держава була упорядкована, не добиваючись більших почестей, ніж йому належить, і не захоплюючи більшої влади, ніж це корисно для загальної справи. Бо держава, що йде правильним шляхом, - найбільша опора. І в цьому полягає все: коли вона в благополуччі, все в благополуччі, коли вона гине, все гине (курсив наш - Т.Б.)” [4; 713; 595].

Відомо також, що в епоху розквіту античної держави вона відчутно допомагала громадянам за суспільний рахунок, а на багатих і знатних накладалися пропорційні їх майну податки - так звані “літургії”; рабство тоді ще повністю не розвинулося [12, р. 46].

Водночас вже у давнину виникають глибокі *розбіжності* з приводу походження і призначення держави. Так, Платон, Арістотель і Цицерон пояснювали походження і сутність держави товариською природою людини⁸. Сократ говорив, що всякий спілкується з іншим - допускає іншого до спілкування або сам приймає це спілкування - міркуючи, що йому так краще [13, кн. II, с. 86]. Приємна атмосфера держави виникає з “чудового спілкування”, писав Арістотель. Гармонійне соціальне

⁷ Приблизно між III і V ст. н.е. справжні твори Демокрита зникли. Те, чого не вдалося зробити Платону, зробило наступаюче християнство. А вже з послідовно богословської точки зору всі твори стародавніх філософів “були хитруваннями сатани, що вдягає дітей своїх у вбрання овече, щоб легше терзати вовчими зубами спокушені душі язичників” [11, с. 267]. Тому праці Демокрита послідовно знищувалися християнами і дійшли до нас частково в арабському перекладі, частково - уцілілими рукописами. Також багаторазово перекладався і переписувався нано-во Арістотель.

⁸ Хоча, наприклад, французький філософ-сенсуаліст Е.Кондільяк (1715-1780) убачав головну причину появи мистецтва в потребі спілкування людей.

385. National school of Public Administration. - Warsaw, 1995. - 5 р.

386. Майклз Э., Хэндфилд-Джонс Х., Екслерод Э. Война за таланты. - М.: Манн, Иванов и Фербер, 2005. - 272 с.

387. Пуштин И.И. Записки о Пушкине. - М.: Худож. лит., 1975. - 64 с.

388. Тарханов А. Осколок академии // Коммерсантъ. - 2002. - № 76. - С. 14.

389. Биккенин Н. Как это было на самом деле. - М.: Academia, 2003. - 310 с.

390. Шестопал Е. Образы власти в постсоветской России. - М.: Алетеяна, 2004. - 536 с.

391. Гэндосси Р., Эффрон М. Как вырастить руководителей. Три истины от топ-компаний для лидеров. - Новосибирск: Изд-во Сибир. ун-та, 2005. - 208 с.

392. Никаноров С.П. Концептуальные методы. - М.: Концепт, 2002. - 130 с.

393. Михаил Горбачев как творец конца истории // Коммерсантъ. - 2001. - № 38. - С. 9.

394. Завадский К.М. Проблемы прогресса живой природы // Вопр. философии. - 1967. - № 9. - С. 133.

395. Аристотель. Аналитики первая и вторая / Пер. Б.А.Фохта. - Л.: Госполитиздат, 1952. - 439 с.

396. Щедровицкий Г.П. Процессы и структуры в мышлении. - М.: Путь, 2003. - 320 с.

397. Генисаретский О.И. Опыт методологического конструирования общественных систем // Моделирование социальных процессов. - М.: Наука, 1970. - 228с.

398. Розин В.М. Проектирование как объект философско-методологического исследования // Вопр. философии. - 1984. - № 10.

399. Щедровицкий П.Г. Государство в эпоху гуманитарных технологий // Рус. журн. - 2000. - 21 июля.

400. Делез Ж. Эмпиризм и субъективизм. Критическая философия Канта. Бергсонизм. Спиноза / Пер. с фр. и послесл. Я.И.Свирский. - М.: Per Se, 2001. - 480 с.

401. Пригожин И., Стенгерс И. Время, хаос, квант. К решению парадокса времени. - М.: Прогресс, 1994. - 232 с.

402. Гомозов Н. За рік “вимирає” обласний центр // Республіка Крим. - 2006. - № 10. - С. 7.

367. Die politische Herausforderung der Wissenschaft: gegen eine ideologisch verplante Forschung. Hrsg. Hubarr H. et all. - Hamburg, 1976. - P. 817.

368. Якубовський О.П., Бутирська Т.О. Державна влада і громадянське суспільство: система взаємодії: Монографія. - О.: ОРІДУ НАДУ, 2004. - 196 с.

369. Гурне Б. Державне управління. - К.: Основи, 1993. - 165 с.

370. Наумова Н.Ф. Социологические и психологические аспекты целенаправленного поведения. - М.: Наука, 1988. - 197 с.

371. Переслегин С.Б. Теорема о связанности элит // http://www.okh.nm.ru/materialist/Pereslegin_Esse_.htm

372. Руссо Ж.Ж. Об общественном договоре. Трактаты: Пер. с фр. - М.: КАНОН-пресс; Кучково поле, 1998. - 416 с.

373. Матюхин А.А. Государство в сфере права: институциональный подход. - Алматы: Высш. шк. права "Адилет", 2000. - 215 с.

374. Шюц А. Структура повседневного мышления // Социол. исслед. - 1988. - № 2. - С. 129-137.

375. Попова Ю. Прыжки в высоту // Вещь. - 2004. - № 8. - С. 32-34.

376. Дедюхина А. Десант церкви против мафии (интервью с Б.Сердже) // Эксперт. - 2005. - № 40. - С. 120-128.

377. Ашин Г.К., Охотский Е.В. Курс элитологии. - М.: ЗАО "Спортакадемпресс", 1999. - 368 с.

378. Рожков Е. Тбилиси: переворот по чужому сценарию // www.vesti7.ru.

379. Бутырская Т.А. Проект-менеджмент в системе организации производства Украины // Управление проектами та розвиток виробництва. - 2000. - № 1. - С. 112-116.

380. ENA: Ecole nationale d'Administration. - France: Sicop, 1995. - 22 p.

381. ENAP: Ecole nationale d'Administration Publique. - Quebec: Universite du Quebec, 1995. - 18 p.

382. IPAC: The Institute of Public Administration of Canada: What is IPAC // <http://www.ipac.ca>.

383. Harvard University. John F.Kennedy School of Government. Degree Programs // <http://www.ksg.harvard.edu>.

384. Robert F. Wagner Graduate School of Public Service. - N.Y.: New York University.

спілкування - це саме таке становище держави, якого в давнину навчав і Конфуцій.

Але в той же період центральна позиція класичного східного даосизму виглядала таким чином: людині не потрібне суспільство собі подібних - їй цілком достатньо однієї природи. Більше того, між людиною і природою не повинен стояти ніхто - саме такий підхід демонструється в канонічному "Персиковому джерелі" [14, с. 61-178; 54]. Даоські філософи у своєму розумінні держави (Лао-цзи, "Дао де цзін") виходили з первинності природи, її простоти, а тому - дороги нехай заростають, мости нехай руйнуються, тому що в спілкування людини з природою ніщо не повинно штучно втручатися.

Природа у даосів мислиться як щось загальне (об'єкт), протиставляється індивіду (суб'єкту), тоді як стародавні греки розуміли людину і природу як єдність суб'єктивного та об'єктивного. Виходячи з цього ті й інші шукали і знаходили в природі держави тільки підтвердження своїх ідей.

Попри те, що мислителі прагнули пізнати природу держави такою, якою вона була насправді, врешті-решт вони розуміли її як щось абсолютно різне. При цьому стародавні китайські даоси бачили державу як простір, де час завмирає, позбавлений кровноносних артерій сполучення⁹, тоді як у природі античної держави час мислився й існував нарівні з простором.

У цій різниці сприйняття природи держави спочатку сформувалося абсолютно протилежне розуміння походження і призначення держави, у тому числі держави як засобу спілкування (між людьми) і держави як засобу роз'єднування (людини з природою). Незважаючи на те, що це відносно ранні й досить загальні смислові характеристики, вони в цілому відображають "найполярніші" уявлення про природу держави.

Залишається додати, що подальший розвиток природознавства орієнтувався головним чином на об'єктивне вивчення природи, заперечуючи важливість принципу суб'єктивного та об'єктивного в дослідженні природи [15, § 245-251]. З огляду на це прагнення осягнути природу держави ставало не здійсненним із самого початку. Чому?

Тому що природа держави - це перш за все її цілісність і неподільність. Цілісність держави не є простим сумарним на-

⁹ Тут китайські мислителі зближуються з Платоном, оскільки всі інші, окрім Платона, мислили час як вічну категорію.

копиченням різноманітних частин, які разом створюють об'єкт "державу". Неподільність - органічне поняття, яке передбачає насамперед єдність усієї різноманітності суб'єкт-об'єктних зв'язків усередині державної цілісності. Звідси ми можемо визначити державу як джерело тотожності об'єктивного і суб'єктивного начал, втіленої в цілісній і неподільній природі держави. Отже, природу держави не можна розглядати у відриві суб'єкта від об'єкта, тому що в такому контексті держава втрачає первинне значення своєї цілісності й неподільності, саму суть своєї об'єднуючої природи.

З державою звичайно пов'язують такі класичні ознаки, як територія, народ, влада. Але що таке "ознаки" держави? Поняття "ознаки" ситуативне, тобто ці ознаки не викликані необхідністю, стосовно держави вони є привхідними. Звідси ознаки держави ніяким чином не належать до її сутнісної природи.

Дійсно, народи, як відомо з історичних джерел, що збереглися до наших днів (у тому числі зі Старого заповіту), існували задовго до появи держави, мали територію і владу [16]. Проте наявність цих ознак не була визначальною при появі держави. Це підтверджує думку про те, що вони не є першоосновою для держави.

Навпаки, держава Олександра Македонського не мала ніяких географічних або етнічних меж. У неї не було апріорі столиці, не було фіксованого владного ядра, покликаного панувати за традиційною схемою "центр - периферія". Це нове утворення не визначалося ні територією (у нього не було наперед заданих меж), ні владою (не було відносин на зразок пана та його раба), ні народом (не мало жорстко заданого етнічного опертя), і все ж воно було державою¹⁰.

Слід також відзначити, що задовго до Олександра Македонського у Стародавньому Єгипті існувала ідея створення держави на релігійному ґрунті, де підставою для унітарності виступала єдність релігійного культу. Після невдалого втілення цієї ідеї староегипетським фараоном Ехнатомом спроби релігійної концепції держави поновлювалися, проте не змогли створити державу на основі даної концепції. Концепція ж держави

¹⁰ Воно не було просто державою, а скоріш державою універсальною. В чому ж полягала її універсальність? Вона полягала не в тому, що ця держава була вираженням одного якогось народу, а в тому, що вона була вираженням філософського підходу, згідно з яким люди могли стати громадянами однієї держави як такі, що мають одну й і ту ж (універсальну та єдину) сутність. Таким чином, універсальна держава - це держава, що бере універсальність людської сутності за основу свого існування.

349. Черниловский З.М. Всеобщая теория государства и права. - М.: Юрист, 1995. - 576 с.

350. The Public Papers and Addresses of Franklin D. Roosevelt / Ed. by S. Rosenman: Vol. 1-13. - N.Y., 1938-1950. - Vol. 1.

351. Едике Ю. История современной архитектуры. - М.: Искусство, 1972. - 248 с.

352. Разворотнева С.В. Язык власти, власть языка // Психология и психоанализ власти. - Т. 1. - Самара: Издат. дом "Бахрах", 1999. - 608 с.; С. 233-235.

353. Оксфордская иллюстрированная энциклопедия. - Т. 7: Народы и культуры. - М.: ИНФРА-М, 2000. - 416 с.

354. Арендт Х. Ситуация человека // Вопр. философии. - 1998. - № 11. - С. 138.

355. Малыхин В.И. Социально-экономическая структура общества. - М.: ЮНИТИ - ДАНА, 2003. - 175 с.

356. Фройд З. Вступ до психоаналізу / Пер. з нім. П.Таращук. - К.: Основи, 1998. - 709 с.

357. Кейнс Дж.М. Общая теория занятости, процента и денег: Пер. с англ. - М.: Прогресс, 1978. - 494 с.

358. Стігліц Дж.Е. Економіка державного сектора. - К.: Основи, 1998. - 854 с.

359. Брукінгс Э. Интеллектуальный капитал: ключ к успеху в новом тысячелетии. - СПб., 2001. - 341 с.

360. Присняков В. Фантастические зарисовки будущего могут стать реальностью // Зеркало недели. - 2006. - № 48. - С. 14.

361. Муссеєв В.И. Логика всеединства. - М.: ПЕР СЭ, 2002. - 415 с.

362. Parrington V.L. The Main Currents in American Thought. - N.Y., 1954. - Vol. 3.

363. Карсавин Л.П. Философия истории. - СПб.: АО "Комплект", 1993. - Гл. 1.

364. Острогорский М.Я. Демократия и политические партии. - М.: РОССПЭН, 1997. - 640 с.

365. Арендт Х. Vita activa, или О деятельной жизни / Пер. с нем. и англ. В.В.Бибахина; Под ред. Д.М.Носова. - СПб.: Алетейя, 2000. - 437 с.

366. Огурицов А.П. Дисциплинарное знание и научные коммуникации // Системные исследования: Ежегодник 1979. - М., 1980. - С. 299-326.

330. *Соловьев В.С.* Сочинения: В 2 т. - 2-е изд. - М.: Мысль, 1990. - Т.1: Оправдание добра. - С. 407- 426.
331. *Форрестер Дж.* Мировая динамика. - М.: ООО "Изд-во АСТ"; СПб.: Terra Fantastica, 2003. - 379 с.
332. *Котарбинский Т.* Избранные произведения. - М.: Изд-во иностран. лит., 1963. - 968 с.
333. *Калашиников С.В.* Функциональная теория социального государства. - М.: ЗАО "Изд-во "Экономика", 2002. - 190 с.
334. *Вормс Р.* Общественный организм. - М.: АСТ, 2003. - 254 с.
335. *Репин Е.Н., Репина Н.А.* Миф о социуме // ОНС. - 1996. - № 5. - С.28-33.
336. *Парсонс Т.* О структуре социального действия. - М.: Академ. проект, 2000. - 880 с.
337. *Дюркгейм Э.* Социология: её предмет, метод, предназначение. - М.: Канон, 1995. - 348 с.
338. *Ройс Дж., Пауэлл А.* Индивидуальность и плюралистические образы человеческой природы // Импакт. - 1985. - № 2. - С. 46-58.
339. *Амосов Н.* Природа человека. - К.: Наук. думка, 1983. - 224 с.
340. *Налимов В.В.* Спонтанность сознания. Вероятностная теория смыслов и смысловая архитектура личности. - М.: Прометей, 1989. - 289 с.
341. *Карнейро Р.Л.* Культурный процесс // Антология исследований культуры. - Т.1: Интерпретация культуры. - СПб., 1997. - 456 с. - С. 421-439.
342. *Ортега-и-Гассет Х.* Эстетика. Философия культуры. - М.: Искусство, 1991. - С. 309-350.
343. *Виц Б.Б.* Демокрит. - М.: Мысль, 1979. - 212 с.
344. *Савицкий П.Н.* Евразийство. Геополитика: Хрестоматия / Сост. И.В.Жукова. - Екатеринбург, 2004. - С. 68-84.
345. *Новиков И.Д.* Куда течет река времени? - М.: Молодая гвардия, 1990. - 238 с.
346. *Бреннан Дж.Х.* Путешествия во времени. Новые перспективы. - М.: ФАИР-ПРЕСС, 2003. - 256 с.
347. *Петровский А.В.* Личность. Деятельность. Коллектив. - М.: Политиздат, 1982. - 255 с.
348. *Политическая наука: новые направления.* - М.: Вече, 1999. - 816 с.

Олександра Македонського спиралася на ідею "логосу", на єдність розуму й культури, проте і вона *не була ніколи досягнутою повною мірою.*

З одного боку, обидві ці концепції дозволяють припустити, що давньосхідні держави були цілком порівнянні в соціальному плані з державами античності, що зараховуються звичайно до західного світу.

З другого боку, Стародавній Схід традиційно вважається колискою "деспотичної" держави, в якій не існувало розподілу влади, де адміністративні, судові й релігійні функції належали "деспотичному" правителю та його адміністрації.

Але в такому контексті формула "деспотизму" спирається не стільки на безконтрольність державного правителя, скільки на соціально-економічні *особливості* самої давньосхідної держави. Це такі особливості, як панування державної власності на землю і відсутність гарантій приватної власності, державний, а не приватний, характер оподаткування (тобто оподаткування виступає як основна форма експлуатації в державі), а також ототожнення правлячої еліти держави з державним бюрократичним апаратом.

Все це "*неначе*"¹¹ було характерним для Стародавнього Єгипту з його гіпертрофованим розвитком державного сектору. Але староегипетські пам'ятки, які збереглися, неспростовно доводять, що у свідомості самих єгиптян цар, що стоїть на чолі держави, ніколи не був деспотичною постаттю, яка зневажає своїх підданих [18, с. 79, 85; 19, р. 37- 41].

Державою, що має типові риси східної деспотії, звичайно вважається імперія Маур'їв, що утворилася в Індії наприкінці IV ст. до н.е. Проте відомо, що, увійшовши до північно-західної Індії, воїни Олександра Македонського (IV ст. до н.е.) були дуже здивовані, побачивши там такі риси своєї вітчизни, як:

- громадська власність на землю;
- рівність у користуванні землею;
- відособленість міст-полісів;
- властивий містам-полісам дух незалежності.

¹¹ Принцип "неначе" (als ob) уведений у філософію І.Кантом, який постійно вживає цей вислів як такий, що формує умову якої-небудь можливості. Наприклад, "розумно поводитися таким чином, неначе нас безумовно чекає інше життя і при входженні в нього буде враховано моральний стан, відповідно до якого ми закінчили нинішнє". Або "правило практичного застосування розуму свідчить: ми повинні сприймати наші максими так, ніби за всіх змін, що йдуть у нескінченність, від хорошого на краще, стан наших моральних переконань невіддільний дії часу" [17, с. 282, 286].

Що ж тоді слід розуміти під “деспотичною” державою?

Якщо мати на увазі принцип єдинокоролівності, коли глава держави вважався єдиним джерелом законодавчої і виконавчої влади, то він був характерний для багатьох західних держав. Якщо розуміти деспотизм як “абсолютну і беззаконну владу, свавілля, самоправство” [20, с. 93], то він значною мірою був властивий різним європейським монархіям (досить згадати римських імператорів, які встановлюють, як Сулла, одноособну безстрокову диктатуру, або феодально-абсолютистську Європу - абсолютних монархів Людовіка XIV, Людовіка XV та ін.).

Але тоді слід визнати, що східні держави принципово не відрізнялися від західних. Тим часом вважається, що саме принципів відмінності в характері східних і західних держав лежать в основі концепцій і теорій так званого східного деспотизму.

Наприклад, держава Конфуція - ця патріархальна, “батьківська” держава: правитель - батько, піддані - діти. В цій “сімейній” концепції держави правитель поводить себе з підданими як із недостатньо розвиненими в етичному відношенні істотами, які не знають морального закону і тому не можуть самостійно обрати правильну лінію поведінки. Проте з іншого погляду, навіть найменша подібність опіки державної влади до опікування батьків стосовно дітей аморальна по відношенню до самостійної людської особистості, оскільки веде до її етичного переродження¹². Проти такої державної практики різко заперечував І.Кант¹³, який вважав, що подібне “батьківське” правління, при якому піддані *начебто* не в змозі самі розрізнити, що для них корисне, а що шкідливе, є найбільшим деспотизмом.

Усе вищевикладене сприяло формуванню різних, нерідко *абсолютно протилежних* поглядів на природу держави. У більш пізні часи, аж до сучасності, ця відмінність поглядів не тільки зберігається, але й усе більше посилюється. Тому потрібно визнати, що існуючі уявлення про державу не містять повного її визначення. Це пов'язано з тим, що як суще держава не розглядалася, а розглядалася звичайно тільки в загальній сукупності суджень. Усвідомлення цього факту вимагає від нас, перш за все, найретельнішого розгляду поняття “держава” і причин її появи.

¹² З цих позицій і конфуціанство, і комунізм - “світські” патріархальні релігії, віра в які то слабшає, то знов набирає сили.

¹³ Зусібч, обурюювався Кант, тільки і чути: не міркуйте, а вірте (священник); не міркуйте, а маневруйте (військовий); не міркуйте, а платіть (урядовець); у результаті не вченість, а палиця зробилася девізом.

312. *Флоренський П.* Предполагаемое государственное устройство в будущем // Литератур. учеба. - 1991. - № 3.

313. *Попов С.В.* Организация хозяйства в России. - Омск: Курьер, 1999. - 136 с.

314. *Нозль-Брейнинг О.* Построение общества / Пер. с нем. Р.Н.Редлиха. - М.: Посев-Австралия, 1987. - 144 с.

315. *Котарбинский Т.* Трактат о хорошей работе. - М.: Экономика, 1975. - 270 с.

316. *Артхашастра, или Наука политики: Пер. с санскрита / Изд. подготовил В.И.Кальянов.* - М.; Л., 1959. - (Сер. “Литератур. памятники”).

317. *Панина Н.* Демократизация в Украине и оранжевая революция в зеркале общественного мнения // Зеркало недели. - 2006. - №19 (598). - С. 20.

318. *Петров А.С.* Экономические основы управления производством. - М.: Экономика, 1966. - 263 с.

319. *Ферреоль Ж.* Социология: Терминолог. слов. - СПб.: Питер, 2003. - 160 с.

320. *Weick K.E.* The social psychology of organizing. - Reading, MA: Addison Wesley, 1979.

321. *Сурмин Ю.П.* Теория систем и системный анализ. - К.: МАУП, 2003. - 368 с.

322. *Хайлброннер Р., Тарроу Л.* Экономика для всех. - Тверь: Изд-во “Фамилия”, 1994. - 272 с.

323. *Хоцей А.С.* Теория общества // http://www.materialist.kch.ru/sodkn.5_hmt

324. *Манн Т.* Иосиф и его братья. - Т. 1 / Пер. с нем. С.Апта; Вступ. ст. Б.Сучкова. - М.: Правда, 1987. - 720 с.; Т. 2 / Пер. с нем. С.Апта. - М.: Правда, 1987. - 720 с.

325. *Мэмфорд Л.* Социальная мегамашина // Утопия и утопическое мышление. - М.: Прогресс, 1990. - С. 79-97.

326. Современная рыночная экономика. Государственное регулирование экономических процессов: Энциклопед. слов. / Общ. ред.: д-р экон. наук, проф. В.И.Кушлин, д-р экон. наук, проф., чл.-кор. РАН В.П.Чичканов. - М.: Изд-во “РАГС”, 2004. - 744 с.

327. *Сото Э.* Загадка капитала. - М.: Инфра-М, 2001. - 226 с.

328. *Кант И.* Критика чистого разума. - Симф.: Реноме, 2003. - 464 с.

329. *Маркс К.* Экономические рукописи 1857-1859 гг. / Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. - Изд. 2-е. - Т. 46. - Ч. 2. - М.: Политиздат, 1968. - 618 с.

295. *Olson M.C.* The logic of collective action. - Cambridge (Mass): Harvard University Press, 1965.
296. *Загладин В., Фролов И.* Глобальные проблемы современности. Научный и социальный аспекты. - М.: Политиздат, 1983. - 367 с.
297. *Ostrom E.* Governing the commons. - Cambridge: Cambridge University Press, 1990.
298. *Эрхард Л.* Благополучие для всех: Репринт: Пер. с нем. - М.: Начала-Пресс, 1991. - 336 с.
299. *Норт Д.* Институції, інституційна зміна та функціонування економіки / Пер. з англ. Е.Дзюб. - К.: Основи, 2000. - 198 с.
300. *Нейсбім Дж.* Реконструкція світоглядних парадигм (нові тенденції в західній філософії). - К.: Наук. думка, 1995. - 189 с.
301. *Urmson J.O.* Western Philosophy and Philosophers. - New York, 1960.
302. *Толстой Л.Н.* Война и мир: В 4 т. - Т. 3. - Ч. 2. - Минск: Гос. учеб.-пед. изд-во М-ва просвещения БССР, 1956. - 654 с.
303. *Лосев А.Ф.* Античная философия истории. - СПб.: Алетейя, 2000. - 256 с.
304. История Европы. - Т. 3. - М.: Наука, 1993. - 656 с.
305. *Логинов А.В.* Власть и вера: государство и религиозные институты в истории и современности. - М.: Большая рос. энцикл., 2005. - 496 с.
306. *Фрейд З.* Неудовлетворённость культурой: Аналитическое повествование. - М.: Моск. рабочий, 1990. - 176 с.
307. *Alker H.R., Greenberg W.J.* On simulating collective security regime alternatives // Thought and Action in Foreign Policy / Ed. by G.M.Bonham, M.J.Shapiro. - Basel: Birkhauser Verlag, 1977. - P. 263-305.
308. *Шопенгауэр А.* Свобода воли и нравственность. - М.: Республика, 1992. - 447 с.
309. Махабхарата. Книга пятая. Удьяогарва, или Книга о Старании. - Л.: Изд-во "Наука", 1976. - 590 с.
310. *Кравченко Е.И.* Теория социального действия: от М.Вебера к феноменологам // Социол. журн. - 2001. - № 3. - С. 122-143.
311. Философский словарь / Под общ. ред. проф., д-ра филос. наук А.П.Ярещенко. - Ростов н/Д: Феникс, 2004. - 560 с.

1.1.2. Держава як предмет пізнання

*Люди виявляються більш мудримі не тому,
що вони уміють діяти, а завдяки тому,
що вони володіють поняттями
і знають причини.*

Арістотель

Ми з'ясували, що звичайно держава розглядається в контексті "суспільства", тобто як символ, який втілює волю і значення суспільства. Проте якщо ми розглядаємо державу як таку, що належить суспільству, впливає з поняття суспільства, то вона мислиться нами лише як тотожність держави й суспільства і нічого не додає до вже існуючих *aposteriori* визначень держави.

Якщо ж ми розглядаємо поняття "держава" як таке, що перебуває поза поняттям "суспільство", хоча й пов'язане з ним, ми повинні вийти за межі даної тотожності.

Оскільки досі у визначеннях держави відштовхувалися від чогось, супутнього їй, спробуємо визначити її як самостійний предмет для пізнання і вивчення. Перш за все потрібно уточнити, що ми розглядаємо державу як предмет у розумінні його існування¹⁴. Державу в її цілісності й автономності, відчуженості від одиничного сприйняття і споглядання можна назвати об'єктом. Проте об'єкт сам по собі в широкому значенні розглядають у зв'язку із суб'єктом, виводячи саме його існування з діяльності суб'єкта, якому належить головна роль у пізнанні об'єкта. І лише у вузькому сенсі об'єкт розуміють як предмет пізнання. Проте в нашому дослідженні ми розуміємо державу як предмет пізнання в широкому сенсі, і тому спробуємо звільнити її зміст від будь-якої суб'єктивності настільки, щоб він повністю перебував "під владою предмета" [21, § 23].

Дослідження предмета - це насамперед визначення *поняття* про цей предмет. Справжнє розуміння даного терміна у стародавніх греків тісно пов'язане з терміном "споглядання", який, у свою чергу, означає категорію мислення, або міркування, або навіть просто логічну категорію [22, с. 422]. В даному дослідженні для нас найважливішим є те, що греки у своєму

¹⁴ На латині предмет - *objectum*, що перекладається як "об'єкт".

розумінні предмета не відокремлювали думки про буття від самого буття. Старогрецький філософ цілком міг сказати, що держава мислить сама себе, і водночас ясно усвідомлював, що споглядати можна тільки те, що є, або мислити можна тільки про те, що існує, хай навіть і в уяві.

Звідси виникає цілісність розуміння, його нероздільність, нерозщепленість свідомості, яка не обмежується сприйняттям реальності окремого предмета або явища поза контекстом цілісної системи. Крім того, для пізнання держави як предмета, у філософській і буттєвій реальності глибоко значущого, вкрай важливо уникнути сучасних напівмістичних теорій, про які попереджав ще І.Кант, який визначав споглядання як уявлення, дані нам до всякого мислення і пов'язані потім у самосвідомості в акті пізнання [23, § 15-17].

Пізнання шляхом споглядання полягає в певному відношенні різноманітних уявлень споглядання до об'єкта. Об'єкт, у свою чергу, виступає тим, у розумінні чого поєднано різноманітне, охоплюване даним спогляданням. Отже, споглядання є те, що направлене безпосередньо на об'єкт *як на предмет пізнання*. Звідси споглядання можна визначити як *спосіб нагляду*, суть якого полягає в абсолютній спрямованості уваги на предмет споглядання. Тобто це не простий нагляд за предметом, а нагляд, що супроводжується роздумами про предмет, припускає *занурення в предмет як неодмінну умову досягнення його суті*.

Проте сам предмет не містить зв'язку уявлень споглядання, їх поєднання вимагає єдності свідомості як об'єктивної умови всякого пізнання. У свою чергу, здатність свідомості входити до предмета і знаходити в ньому смисл прямо припускає, що цей предмет існує насправді. Держава, що уявляється як предмет, є сама *дійсність*, в основі якої лежить щось постійне, і будь-яка зміна сприймається лише як ще один спосіб існування цієї дійсності.

Сама по собі зміна є способом існування держави як дійсності, що не зникає, але існує *постійно*, поза нашою свідомістю і досвідом. Держава, таким чином, є предметом, для якого зміни - це спосіб *збереження*; при цьому нам дано лише спостережати перехід з одного стану в інший стан самого предмета.

Нам можуть заперечити, що всякий досвід містить у собі також поняття про предмет. Проте й емпірично ми можемо пізнавати державу тільки через змінні в часі зрізи дійсності, яка сама при цьому *незмінно є багатогранною і постійною цілісністю*.

276. Чичерин Б.Н. Собственность и государство. - СПб., 1882. - Ч. 1 (репринт).

277. Gramsci A. Opere. - Torino. - 1951. - Vol. 5. - P. 90.

278. Чиркин В.Е. Организация власти в современном государстве // Сб. науч. тр. МГУ. - М., 2000.

279. Анохин П.К. Философские аспекты теории функциональной системы / Избр. тр. - М.: Наука, 1978. - 400 с.

280. Зиммель Г. Эссе по проблеме: как возможно общество? // Вопр. социологии. - 1993. - № 3. - С. 24-25.

281. Altekar A.S. State and Government in Ancient India. - 3rd edition, revised and enlarged. - Delhi: Motilal Banarsidas, 1958.

282. Deutsch M. An experimental study of the effects of cooperation and competition upon group process // Human Relations. - 1969. - N 2. - P. 38-46.

283. Mintz A. Non-adaptive group behavior // Journal of social psychologies. - 1951. - Vol. 16.

284. Workie A. The relative productivity of cooperation and competition. - 1973. - Vol 92. - N 2.

285. Сорокин П.А. Тайнственная энергия любви // Социс. - 1991. - № 9. - С. 144-159.

286. Александров А.Д. Ещё раз о деятельности сущности человека // Вопр. философии. - 1968. - № 7. - С. 121-129.

287. Чалдини Р. Психология влияния. - СПб.: Питер Ком, 1999. - 272 с. - Гл. 5: Благорасположение. - С. 156-191.

288. Смит А. Добробут націй. Дослідження про природу та причини добробуту націй. - К.: Port-Royal, 2001. - 594 с.

289. Доклад о мировом развитии 2000-2001 гг. Наступление на бедность. - М.: Изд-во "Весь мир"; Всемир. банк, 2001. - 376 с.

290. UNDP Human Development Report, 1996, N.Y., July 1996.

291. Сорос Дж. Алхимия финансов. - М.: Инфра-М, 1996. - 416 с.

292. Пебро М. Международные экономические, валютные и финансовые отношения. - М.: Прогресс, 1990. - 496 с.

293. Бергер П., Лукман Т. Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания / Пер. с англ. Е.Д.Руткевич. - М.: Academia-центр; Медиум, 1995. - 368 с.

294. Деятельность: теория, методология, проблемы. - М.: Политиздат, 1990. - 366 с.

256. Словарь иностранных слов. - М.: Рус. яз., 1988. - 606 с.
257. *Witgenstein L.* Lectures and Conversations on Aesthetic, Psychology and Religious Belief. - Berkeley; Los Angeles, 1967. - P. 53-72.
258. *Каган М.С.* Философская теория ценности. - СПб.: Петрополис, 1997. - 205 с.
259. *Тард Г.* Социальная логика. - СПб.: Соц.-психол. центр, 1996. - 553 с.
260. *Вундт В.* Психология народов. - М.: Эксмо; СПб.: Terra инкогнита, 2002. - 864 с.
261. *Лебон Г.* Психология народов и масс. - СПб.: Макет, 1995. - 313 с.
262. *Райх В.* Психология масс и фашизм. - М.: АСТ, 2004. - 544 с.
263. *Юнг К.Г.* Психология коллективного бессознательного. - М.: Renaissance, 1994. - 297 с.
264. *Бехтерев В.М.* Коллективная рефлексология. - Пг.: ГИЗ, 1923. - 384 с.
265. *Одум Г., Одум В.* Энергетический базис человека и природы. - М.: Прогресс, 1978. - 379 с.
266. *Громыко Ю.В.* Оружие, поражающее сознание - что это такое? // Кому будет принадлежать концентрированное оружие в XXI веке. - М.: Россия-2001, 1997.
267. *Винер Н.* Кибернетика или Управление и связь в животном и машине: Пер. с англ. - 2-е изд. - М.: Наука, 1983. - 343 с.
268. Современная философия. - Ростов н/Д: Феникс, 1996. - 511 с.
269. *Орлов А.М.* Духи компьютерной анимации. - М.: ИМД-центр, 1993. - 256 с.
270. *Vincent A.* Theories of the State. - Oxford, 1987.
271. *Сименон Ж.* Премьер-министр / Сименон Ж. Сочинения: В 20 т. - Т. 17. - М.: ТПО "Истоки", 1991. - 302 с.
272. *Ориу М.* Основы публичного права: Пер. с фр. - М.: Изд-во Ком. Акад., 1929. - 128 с.
273. Проект Устава Духовных Академий. - СПб., 1814 (репринт).
274. *Устрялов Н.В.* Элементы государства // [http:// lib.ru. / POLITOLOG/USTRAYLOV/ustrqlow.txt](http://lib.ru/POLITOLOG/USTRAYLOV/ustrqlow.txt)
275. *Чичерин Б.Н.* Курс государственной науки: В 3 ч. - СПб., 1894-1898 (репринт).

Саме в результаті цієї "постійності" держава і сприймається нами як *дійсність*, що існувала раніше, продовжує існувати в даний час та існуватиме в подальшому.

Категорію "дійсність" уперше ввів у філософію Демокрит [24, с. 130]. Дійсність у Демокрита означає, по-перше, існуючі об'єктивно атоми і порожнечу, по-друге, дійсність означає предмет пізнання, по-третє, вона означає істину. Оскільки каузальний зв'язок був для Демокрита загальною закономірністю, то дійсність, по-четверте, означає справжню причину всіх відчуттів і сприйняття: "тільки вважають, що існує колір, тільки вважають, що існує солодке, тільки вважають, що існує гірке, насправді ж - атоми і пустота" [4, с. 90].

Для нас важливим є те, що Демокрит у своєму визначенні дійсності ніяк не "зв'язаний" часом, його "дійсність" не вимірюється часом, більше того - вона не має з ним нічого спільного. Чому це так важливо? Тому що на практиці ми стикаємося з тим, що наше емпіричне сприйняття держави ускладнюється чинником часу, а саме: воно можливе *за умови*, коли справжнє його існування визначається за допомогою попереднього стану. Тобто ми можемо одержати ясні поняття про наш предмет з досвіду тільки тоді, коли ми самі *вклали* їх у цей досвід і потім здійснили його за допомогою цих понять.

Це означає, що подальші зміни в державі визначаються попередніми змінами і що події минулого визначають події майбутнього. Але чи так це насправді?

З одного боку, таке положення збігається з відомим положенням, приписуваним Арістотелю, яке стверджує, що в мисленні нема нічого такого, чого раніше не було в досвіді. Таке твердження збігається і з гегелівським визначенням мислення як однієї з духовних діяльностей або здібностей *поряд* з іншими - з плотським сприйняттям, із спогляданням, фантазією і т.д., з бажанням, хотінням тощо [21, § 20]. В [4, с. 228] мислення визначається як активний процес віддзеркалення об'єктивного світу в поняттях, думках, теоріях і т.ін., а досвід [с. 264] - як плотсько-емпіричне віддзеркалення зовнішнього світу.

Сенсуалісти й емпірики вважали досвід єдиним джерелом усякого знання, тоді як матеріалісти сприймали його як результат пасивного сприйняття зовнішнього світу. Гегель вважав здобути завдяки досвіду знання пов'язаними з безпосереднім знанням [21, § 68]. Даний зв'язок він називав істотним для са-

мого емпіричного розгляду і невіддільним від нього, оскільки він є *постійним*. У теоріях позитивістів, а пізніше й марксистів досвід вже безпосередньо зливається зі всією сукупною суспільною практикою.

Але з іншого боку, якби все відбувалося саме таким чином, легко було б передбачати хід державних подій, “згадуючи”¹⁵, за Платоном, попередні ідеї, які самі по собі вже перебувають у людях. Проте наскільки одержані з досвіду знання пов’язані з дійсністю і наскільки переконання, що переважають у нинішньому “державному часі”, запозичує попередній досвід? Адже ще в давнину сформувалася справді загальна упевненість, що державу можна швидко “переробити” за допомогою умовляючого знайденого засобу [25; 26].

Це пов’язано з тим, що окрім “дійсного” є ще “уявне”, яке дається нам без будь-якого досвіду, тобто абстрактне. Уява – це здатність споглядати предмет без його фізичної присутності [23, § 24]. Оскільки дійсність емпірично спостерігається лише в окремих зрізах, зв’язки, яких бракує, заповнюються уявою до передбачуваної конфігурації цілісної системи. Ця конфігурація має наукову назву “моделі”. Оскільки побудована за участю уяви модель припускає перевірку на практиці, їй властива деяка непізнаваність, що дозволяє уявляти її як “ідеальну” (справедливу, універсальну і т.д.), відчувати спокусу щодо її практичної реалізації поза зв’язком з попередніми ідеями, з минулим досвідом.

Тоді невідомо, що саме з абстрактної моделі слід приписувати предмету, оскільки тут порушується *постійний* гегелівський зв’язок, а держава як предмет припускає можливість пізнання через пов’язані між собою поняття. В результаті порушення понятійного зв’язку в кожному подальшому історичному відтинку існування держави виробляється інше розуміння держави, що відображає пріоритетну ідеологію, абстрактну модель, або “оновлений” образ дійсності. Але при такому підведенні предмета під поняття дійсність сама починає сприйматися або відображатися як абстрактна модель.

Це пов’язано з тим, що тут йдеться про пізнання абсолютно іншого роду, аніж споглядання: *абстрактне пізнання саме прагне “створити” предмет*. Споглядання прагне знайти

¹⁵ Свою теорію спогадів Платон називав анамнезисом. Ця теорія спирається на об’єктивно існуючий світ ідей, де душа людини перебуває і вбирає враження до її появи на світ. Потім душа відновлює накопичені раніше враження, і ніякий земний досвід для цього їй не потрібний.

239. *Гайсин Р.* Философия множественности миров // <http://tzone.kulichki.com>.

240. Диалектика в науках о неживой природе. - М.: Мысль, 1964. - 599 с.

241. *Шумпетер Й.* История экономического анализа. Истоки // Вопросы народного хозяйства и экономической мысли. - М.: Изд-во АН СССР, 1990. - 419 с.

242. *Яковец Ю.В.* Глобализация и взаимодействие цивилизаций. - М.: Экономика, 2001. - 346 с.

243. *Пятигорский А.М.* Государство и знание // <http://stra.teg.ru/library/srategics/10219>

244. *Вебер М.* Избранное. - М.: Юрист, 1994. - 702 с.

245. *Симонов П.В.* Теория отражения и психофизиология эмоций. - М.: Наука, 1970. - 266 с.

246. *Щуцкий Ю.К.* Классическая китайская “Книга перемен”. - Ростов н/Д: Изд-во “Феникс”, 1998. - 544 с.

247. *Хабермас Ю.* Демократия. Разум. Нравственность. Московские лекции и интервью. - М.: АО “КАМГ”, 1995. - 245 с.

248. *Энгельс Ф.* Происхождение семьи, частной собственности и государства (в связи с исследованиями Льюиса Г. Моргана) // Платон, Аристотель. Политика. Наука об управлении государством. - М.: Изд-во Эксмо; СПб.: Terra Fantastica, 2003. - 864 с.

249. *Юнг К.Г.* О природе бессознательного // Юнг К.Г. Очерки по психологии бессознательного. - М.: Cogito-centre, 2006. - 352 с.

250. *Василюк Ф.Е.* Психология переживания. - М.: Изд-во МГУ, 1984. - 200 с.

251. *Хемингуэй Э.* Праздник, который всегда с тобой / Хемингуэй Э. Собр. соч.: В 4 т. - Т. 4. - М.: Изд-во “Худож. лит.”, 1968. - 558 с.

252. *Брушлинский А.В.* Психология мышления и теория множеств // Психология технического творчества. - М., 1973. - С. 222-224.

253. *Антуан А., Пьер Н.* Логика, или Искусство мыслить. - 2-е изд. - М.: Наука, 1997. - 331 с.

254. Организационная психология. - Х.: Изд-во “Гуманитар. центр”, 2004. - 256 с.

255. *Соколов Б.Г.* Ритм и смысл // Социальная аналитика ритма: Сб. материалов конф. - СПб.: С.-Петербург. филос. о-во, 2001. - С. 171-174.

шенстве, достигаемом в ходе естественного отбора за реально малые длительности времени // Онтогенез. Эволюция. Биосфера: Сб. науч. тр. - М.: Наука, 1989. - 293 с.

223. *Шабров О.Ф.* Эффективность политического управления (системно-кибернетический подход): Дис. ... д-ра полит. наук: 23.00.02. - М., 1998. - 41 с.

224. Великие загадки для современной науки // Деловая неделя. - 2005. - № 35. - 8 июля. - С. 12.

225. *Зубов В.П.* Аристотель. - М.: Изд-во Акад. наук СССР, 1963. - 366 с.

226. *Гиббон Э.* История упадка и разрушения Римской империи. - М., 1883. - Ч. 2.

227. *Мамзин А.С.* Очерки по методологии эволюционной теории. Анализ некоторых проблем. - Л.: Наука, Ленингр. отд-ние, 1974. - 136 с.

228. *Аузан А.* Кто построит маяк // Ведомости. - 2004. - 8 июня. - С. А 4.

229. *Кастельс М., Киселева Э.* Россия и сетевое общество: Докл. на конф. "Россия в конце XX века" 5-7 нояб. 1998 г., Ун-т Стэнфорда.

230. *Ясин Е.* Модернизация экономики и система ценностей // Вопр. экономики. - 2003. - № 4. - С. 12.

231. *Переслегин С.Б.* Бюрократия в окрестностях постиндустриального барьера // <http://www.csr.ru>

232. *Чернов А.* Вниз по организационной плоскости // Ведомости. - 2002. - № 205. - 12 нояб. - С. А 7.

233. Закон Мерфи: Мерфология общая и частная; Принцип Питера, или Почему дела всегда идут вкривь и вкось / Л.Дж.Питер: К сб. в целом: Пер с англ. - 2-е изд. - Минск: ООО "Попурри", 1997. - 352 с.

234. *Сорос Дж.* Кризис мирового капитализма. Открытое общество в опасности. - М.: ИНФРА-М, 1999. - 262 с.

235. *Сепир Э.* Избранные труды по языкознанию и культурологии. - М.: ИНФРА-М, 1993. - 268 с.

236. *Weick K.E.* Sense making in organizations. - London: Sage, 1995.

237. Семиотика и искусствоведение / Под ред. Ю.М.Лотмана. - М.: Мир, 1972. - 364 с.

238. *Делягин М.* Второй кризис Гутенберга // Ведомости. - 2003. - № 224.

пізнання шляхом *безпосередньої* матеріальної й духовної взаємодії з предметом, абстрактне ж пізнання *відмовляється* від такого проникнення у світ предмета. Якщо для споглядаючого пізнання конкретна взаємодія з предметом не означає можливості його "зробити", то абстрактне пізнання направлене на те, щоб зробити предмет і використати його.

У цьому випадку дійсність пізнається вже не як держава з її нескінченними відносинами і взаємодіями, а як схематичний набір структур, уявлень і комплексів, які не тільки не сприяють сприйняттю держави як предмета пізнання, але й подрібноють її на велику кількість окремих, розкиданих і відчужених предметів.

Проте, як ми вже згадували раніше, держава є не стільки збірним поняттям, позначенням сукупності розрізнених предметів, властивостей і структур, скільки самостійним цілим, яке є необхідною вимогою пізнання - тобто досвіду в поєднанні з мисленням. Адже і той, і інший спосіб пізнання держави - шляхом набутого досвіду чи за допомогою уяви - є тільки *двома різними джерелами уявлення про державу*. І лише в поєднанні, тільки доповнюючи один одного, вони можуть дати дійсне уявлення про державу, що визнавалося вже в старовині.

Таким чином, представлення держави - це кульмінація всього додержавного етапу буття, його хаотичного шукання, нескінченних суперечок і сумнівів. Можна сказати, що саме по собі додержавне буття породжує не державу, але особливе усвідомлення ідеї, яке їй передує і в якому вже й формується держава, щоб потім стати його предметом.

1.1.3. Держава як етичний принцип

Влітку 2005 р. в Новому Орлеані (США) сталась трагедія, коли в результаті найпотужнішого урагану "Карина" була прорвана система захисних споруд і практично повністю затоплене мільйонне місто. Багато мешканців традиційно розраховували, що держава не залишить їх наодинці із стихією і надасть їм допомогу. Проте цього не трапилось, що виявилось трагедією більшою мірою, ніж сама природна стихія. Не спрацював етичний принцип, що держава повинна опікати та оберігати своїх громадян, тобто державна система дала відчутний збій.

У всякій державі відбувається звичайно те, що можна визначити як зіткнення "прав" на участь у державі. Що це оз-

начає? Ще в античному світі було передбачено право на участь у державних справах. Така участь логічно виникала з самого походження держави, як його розуміли в давнину: спочатку формується сім'я, потім кілька сімей утворюють селище, а держава виникає вже з кількох селищ. За Арістотелем, держава виникає як ентелехія сім'ї та селища, звідси участь у сімейних справах органічно перетворюється на участь у справах держави¹⁶. Цей підхід розвинув згодом Гегель: сім'я - громадянське суспільство - держава. Патріархальна держава Конфуція також виникла з сімейних відносин: правитель - батько, піддані - діти, всі разом - велика сім'я, де панує любов і пошана. І в Гегеля стосунки в сім'ї проєктуються на державу, тобто будуються на природній приязні одне до одного. Водночас Гегель відзначав, що коли в конституції держави не передбачений *практичний* механізм участі в державних справах, то цю державу *не можна називати державою*, оскільки вона втрачає свою сутність [27, § 539].

Отже, ні наявності конституції, ні розподілу влад, ні проголошення демократії *недостатньо для того, щоб держава дійсно була державою, тому що основне - це коли громадяни беруть участь у всіх справах держави відповідно до прописаного в конституції механізму*.

Саме поняття "громадянин" (polites) є похідним від старогрецьких слів місто-держава (polis) і конституція (politea). Звідси власне громадянином держави слід вважати того, хто бере участь у державних справах, в управлінні державою. Це справедливо для будь-якого державного устрою, оскільки різниця тут полягає не в самому понятті громадянина, а в тому, кого в даній державі вважають громадянином, тобто допускають до участі в державних справах. Сім'я, громада, держава - у цій логічно вибудованій послідовності взаємостосунків держава створена для *участі в ній, і цього, здавалося б, достатньо, оскільки дозволяє користуватися нею як своїм природним правом*.

Проте що ми розуміємо під природним правом?

Поняття природного, або безпосереднього, права виникло вже в другій половині V ст. до н.е. як результат софістичного зіставлення того, що людям дано самою природою, з тим, що більшою або меншою мірою привнесено різними культурними

¹⁶ Ентелехія (entelecheia) - філософський термін, уведений Арістотелем. Ентелехія - результат закінченого руху, але не всякого, а цілеспрямованого. Означає цілковите розкриття поставленої мети, являючи собою закінчену й повну дійсність. Ентелехія буквально перекладається як "здійсненість".

204. *Рибинський В.П.* До історії Київської духовної академії. Курс 1887 - 1891 рр. Спогади // Хроніка - 2000. - К., 1997. - № 17-18.

205. *Мозгова Н.Г.* Київська духовна академія, 1819 - 1920: Філософський спадок. - К.: Кн., 2004. - 320 с.

206. *Guistiniani V.* Homo, Humanus, and the Meanings of 'Humanism' // J. Of the History of Ideas. - 1985. - Vol. XXVI. - N. 2. - P. 177.

207. Политология: Словарь-справочник / М.А.Василик, М.С.Вершинин и др. - М.: Гардарики, 2000. - 328 с.

208. *Мухин В.И.* Исследование систем управления: Учебник. - М.: Экзамен, 2002. - 384 с.

209. *Гумплович Л.* Общее учение о государстве. - М.: АСТ, 1997. - 387 с.

210. *Франкл В.* Человек в поисках смысла: Пер. с англ. и нем. / Общ. ред. Л.Я.Розмана, Д.А.Леонтьева. - М.: Прогресс, 1990. - 368 с.

211. *Толстой Л.Н.* Война и мир: В 4 т. - Т. 3. - Ч. 3. - Минск: Гос. учеб.-пед. изд-во, 1956. - 686 с.

212. *Спиркин А.Г.* Сознание и самосознание. - М.: Политиздат, 1972. - 303 с.

213. Мастера архитектуры об архитектуре. - М.: Изд-во "Искусство", 1972. - 591 с.

214. *Петров В.* Шиворот наыворот // Ведомости. - 2003. - 29 окт. - С. А 7.

215. Ши сань цзин чжу шу (Тридцатиканоние с комментариями и разъяснениями). - Кн. 1 - 40. - М.: Пекин, 1957. - 657 с.

216. *Гаташ В.* Человек - не венец природы? // Зеркало недели. - 2003. - № 9. - С.13.

217. *Кривобоков В.А.* Государственное строительство. Дворец или лачуга? - Х.: Фолио, 2002. - 318 с.

218. Рейтинг соціального та економічного розвитку районів та міст обласного значення України // Екон. есе. - Вип. 17.

219. *Гегель Г.В.Ф.* Философия права. - М.: Высш. шк., 1990. - 524 с.

220. *Бродель Ф.* Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм, XV - XVIII ст.: У 3 т. - Т. 2: Ігри обміну. - К.: Основи, 1997. - 585 с.

221. *Гранин Д.* Зубр. - М.: Книж. палата, 1988. - 279 с.

222. *Шноль С.Э.* О полной детерминированности биологических эволюционных траекторий или о предельном совер-

185. *Соколов В.В.* Средневековая философия: Учеб. пособие для филос. фак. и отд-ний ун-тов. - М.: Высш. шк., 1979. - 448 с.
186. *Clausewitz K.* On war // www.clausewitz.com.
187. *Галилей Г.* Избранные труды: В 2 т. - Т. 2. - М.: Наука, 1964. - 368 с.
188. *Момджян К.Х.* Введение в социальную философию // http://socphil.philos.msu.ru/into/publ/momjan_2.html
189. *Аристотель.* Афинская политика // Аристотель. Сочинения. - Калининград: ФГУИПП "Янтар. сказ", 2002. - 544 с.
190. *Сорокин П.А.* Система социологии: В 2 т. - М.: Наука, 1993. - Т. 1: Соц. аналитика. - 447 с.
191. *Бердяев Н.А.* Философия неравенства / Состав., предисл. и примеч. Л.В.Полякова. - М.: ИМА-пресс, 1990. - 288 с.
192. *Эшби У.Р.* Введение в кибернетику. - М.: Изд-во "Иностран. лит.", 1959. - 432 с.
193. *Платон.* Диалоги: Пер. с древнегреч. / Платон. - М.: ООО "Изд-во АСТ"; Х.: Фолио, 2003. - 384 с.
194. *Масарик Т.Г.* Идеали гуманності. - Л.: Друк. НТШ, 1992. - 96 с.
195. *Драгоманов М.П.* Віра і громадські справи. - К.: Криниця, 1917. - 13 с.
196. *Драгоманов М.П.* Вибране. - К.: Либідь, 1991. - С. 327-429.
197. *Лисий І.* Менталітет і духовна культура українців // Філософ. і соціол. думка. - 1995. - № 11-12.
198. *Голенищев-Кутузов И.Н.* Гуманизм у восточных славян. - М.: Высш. шк., 1963. - 93 с.
199. *Юркевич П.Д.* Сердце и его значение в духовной жизни человека // Философские произведения. - М., 1990. - С. 92-104.
200. *Ярмусь С.* Памфіл Данилович Юркевич (1826-1874) та його філософська спадщина // Юркевич П.Д. Твори. - Вінніпег, 1979.
201. *Юрас І.* Памфіл Юркевич: подробиці біографії // Філософ. думка. - 1999. - № 4.
202. *Кирик Д.* Київська філософська школа у першій половині ХІХ століття // Хроніка - 2000. - К., 1997. - № 17-18.
203. *Линицкий П.* О формахъ и законахъ мышления. - Харьков: Типографія Губернскаго Правленія, 1895. - 105 с.

звичаями та юридичними розпорядженнями. З другого боку, в цей же час виникає віра в людські установи й угоди (thesis), а також мистецтво (techne) і знання (episteme), здатні видозмінювати закони і навіть державний лад. Фактично це відбулося навіть раніше: у софоклової "Антигоні" (близько 442 р. до н.е.) зафіксована суперечка між прихильниками "неписаного права" (agrafos nomos) і "писаного права" (nomos gegrammenos), тобто суперечка між прихильниками традиційних звичаїв і прихильниками державного права, записаного в актах та ухвалах.

Проте вже у 20-х рр. V ст. до н.е. суперечність між писаним і неписаним правом поступається місцем новій суперечності - між "законом" (nomos) і "природою" (physis). Неписані закони почали визначатися як "природні" або "вроджені" і протиставлятися законам, установленим самими людьми, а отже, *мінливим*. Антична теорія невимушеного права вважала, що за природою всі люди рівні і їх природні прагнення є однаково правомірними, а закон повинен наслідувати природу. Згідно з античними поглядами, держава повинна прагнути того, щоб примусові закони стали *зайвими - замінити їх мають закони моралі*.

По суті, природне право є основоположним чинником для існування в державі свободи й рівності. Відомо, що І.Кант вважав природне право таким, що забезпечує моральну свободу особистості, створює умови для того, щоб свобода кожного могла співіснувати із свободою всіх. Але таке розуміння існувало не завжди: так, Т.Гоббс уважав природним стан вічної боротьби всіх проти всіх і державу розумів як вихід із цього стану. Його позиція в даному питанні збігалася з позицією Дж.Локка, який стверджував, що людині в її природному стані бракує не прав, а їх забезпечення, яке вона й знаходить у державі.

І, нарешті, Руссо, заздалегідь спростувавши позиції Гоббса та Локка [1; 28; 29], запропонував своє розуміння держави, але не як припинення природного стану, а навпаки - як його природне продовження. У Руссо держава виступає як форма об'єднання, в якій природним є право особистості залишатися такою ж вільною, як і раніше, тобто в природному стані. Можна сказати, що саме з часу появи концепції Руссо природне право *набуло значення критерію для функціонування держави*.

У [7, с. 290] право трактується як зведена в закон воля панівного класу. Чи може таке "право", по-перше, виступати як природне і, по-друге, чи можуть користуватися ним усі? Зви-

чайно, ні. Це “директивне” поняття не є, по суті, поняттям права, оскільки воно впливає з такого ж агресивного, “розчленовуючого” визначення держави, в якому і державна влада, у свою чергу, виступає таким же категоричним імперативом. Адже що таке *природне* право в державі? Це продукт *етичної* спонуки до порядку, що припускає духовно-розумне регулювання взаємостосунків. Великі мислителі минулого вважали моральність основною рушійною силою духовного і матеріального розвитку, *найбільш співмірною* з категорій, що цементує державу.

Чому саме моральність є цим найважливішим для держави скріплюючим чинником?

Тому що моральність ушляхетнює ті недоліки в людській природі, які заважають спільному проживанню в державі. Ще Н.Макіавеллі відзначав, що етичні начала не абсолютні для людини, а є результатом і необхідною умовою спільного мешкання людей у державі. Звідси можна зробити висновок, що *державна виступає як практичне втілення етичних ідей*. У цьому контексті моральність подібно до права і релігії виступає як “явище історичне, що обумовлюється потребами співмешкання” [7, с. 229, 245]. Отже, як історично, так і логічно моральність та держава мають загальне походження, загальні корені. Це означає, що держава, по суті, залежить від тих самих загальних принципів, що й моральність. Звідси ми можемо сказати, що *дійсність, опосередкована державою, є здійснена моральність*.

Звичайно, підвищений інтерес до питань моральності свідчить про переоцінку цінностей, що почалася в державі, і про наближення змін. В умовах панування певної державної ідеології нові віяння неминуче приходять у суперечність з нею, оскільки дана державна ідеологія вважається такою, що відповідає державній моралі. Адже специфіка моральних переконань полягає в тому, що вони претендують на безумовну, абсолютну цінність, оскільки відображають загальний етичний досвід, загальний інтерес у відносинах індивіда і суспільства. Проте моральні норми не мають сили державного закону, тому форми їх розбіжностей з пануючою в державі ідеологією можуть бути різними, з різним ступенем “жорсткості” залежно від ступеня цих розбіжностей. До чого можуть призвести такі розбіжності, які звичайно породжують нові етичні проблеми, залежить від соціальних причин, зокрема від того, *що* виступає опертям для моральності в даній державі.

166. *Катица С.П., Курдюмов С.П., Малинецкий Г.Г.* Синергетика и прогнозирование будущего. - М.: Наука, 1997. - 384 с.

167. *Франк С.Л.* Непостижимое // Сочинения. - М.: Правда, 1990. - 607 с.

168. *Бом Д.* Специальная теория относительности. - М.: Мир, 1967. - 285 с.

169. История политических и правовых учений. - Изд. 2-е / Под общ. ред. В.С.Нерсесянца. - М.: ИНФРА-М, 2000. - 736 с.

170. *Спиноза Б.* Этика. - СПб.: Аста-пресс LTD, 1993.

171. *Августин Аврелий.* О граде Божьем. Книги XIV-XXII. - Т. 4. - СПб.: Алетейя; К.: УЦИММ-Пресс, 1998. - 586 с.

172. *Дионисий Ареопагит.* О небесной иерархии. - СПб.: Унив. кн., 1997. - 188 с.

173. *Перин Р.* Гипноз и мировоззрение. - СПб.: ЛИО Редактор, 2002. - 190 с.

174. *Тойнби А.Дж.* Постыжение истории. - М.: Прогресс, 1996. - 608 с.

175. *Бондаренко К.* Подходят ли Украине ценности Западной Европы? // Крым. газ. - 2006. - № 56-57. - С. 6.

176. *Архангельская Н., Механик А.* Озадаченная сороконожка // Эксперт. - 2005. - № 33. - С. 80-88.

177. *Бердяев Н.* Истоки и смысл русского коммунизма. - М.: Наука, 1990. - 220 с.

178. *Дюркгейм Э.* О разделении общественного труда: Метод социологии: Пер. с фр. - М.: Наука, 1991. - 572 с.

179. *Парето В.* О применении социологических теорий // Социс. - 1995. - № 10. - С. 137-145.

180. *Парето В.* Теория цикличности аристократии // Социс. - 1995. - № 4. - С. 132-139.

181. *Шершеневич Г.Ф.* Общая теория права (по изд. 1910 г.). - М.: Фирма “СПАРК”, 1994. - 556 с.

182. *Горовиц А.М.* Синтез систем с обратной связью: Пер. с англ. - М.: Совет. радио, 1970. - 600 с.

183. *Гуссерль Э.* Кризис европейского человечества и философия // Вопр. философии. - 1986. - № 3. - С. 101-116.

184. Механизмы и принципы целенаправленного поведения / Под ред. П.К.Анохина. - М.: Наука, 1972. - 295 с.

148. *Бутирська Т.О.* Культура державного будівництва в Україні: стан наукової проблеми // Вісн. НАДУ. - 2005. - № 4.
149. *Донченко Е.* Фрактальная психология. - С. 9 // <http://politicon.tatp.org.ua/Labraru/donchenko>
150. *Фромм Э.* Иметь или быть?: Пер. с англ. / Общ. ред. и послесл. В.И.Добренев. - 2-е изд., доп. - М.: Прогресс, 1990. - 336 с.
151. *Швейцер А.* Культура и этика: Пер. с нем. - М.: Прогресс, 1973. - 283 с.
152. *Шестов Л.И.* Апофеоз беспочвенности: апология адогматичного мышления. - Л.: Изд-во ЛГУ, 1991. - 216 с.
153. *Манхейм К.* Диагноз нашего времени: Пер. с нем. и англ. - М.: Юрист, 1994. - 700 с.
154. *Гадамер Г.-Г.* Истина и метод. Основы философии. Герменевтика: Пер. с нем. / Г.-Г.Гадамер. - М.: Прогресс, 1988. - 699 с.
155. *Белозеров С.М.* Организация внутреннего мира человека и общества. Теория и метод композиций. - М.: Алетея, 2002. - 768 с.
156. *Лазарев И.А.* Композиционное проектирование сложных агрегатных систем. - М.: Радио и связь, 1986. - 311 с.
157. *Подолінський С.А.* Праця людини і її відношення до розподілу енергії // Подолінський С.А. Вибрані твори. - К., 2000. - С. 198-286.
158. *Райт Ф.Л.* Будущее архитектуры: Пер. с англ. - М.: Госстройиздат, 1960. - 248 с.
159. *Григорьев Б.В.* Классическая логика. - М.: Гуманитарн. издат. центр "ВЛАДОС", 1996. - 192 с.
160. *Гофман И.* Анализ фреймов: эссе об организации повседневного опыта: Пер. с англ. / Под ред. Г.С.Батыгина и Л.А.Козловой. - М.: Ин-т социологии РАН, 2003. - 752 с.
161. *Бутирська Т.О.* Поняття держави як відправний пункт державного будівництва // Вісн. НАДУ. - 2006. - № 2.
162. *Акофф Р., Эмери М.* О целеустремлённых системах: Пер. с англ. - М.: Совет. радио, 1974. - 272 с.
163. *Фофанов В.П.* Социальная деятельность как система. - Новосибирск: Наука, Сибир. отд-ние, 1981. - 304 с.
164. *Каган М.С.* Человеческая деятельность. Опыт системного анализа. - М.: Политиздат, 1974. - 328 с.
165. *Афанасьев В.Г.* Общество: системность, познание и управление. - М.: Политиздат, 1981. - 432 с.

При цьому "загальний інтерес" звичайно включає виточки моралі й моральності¹⁷, тому держава *завжди* представляє такий інтерес, адже значення держави в тому, що саме вона є опорою для загального інтересу. З урахуванням цього чинника державна діяльність повинна відповідати моралі як ніяка інша, більше того - *державна діяльність може себе мислити тільки як конкретне втілення моральності*.

Багатогранність категорії "моральність" полягає, по-перше, в однаковій її співналежності як духовному, так і матеріальному. В античності, по суті, не розділяли матеріальне й духовне, вважаючи їх плавно перетікаючими одне в одного [30]. Прірвою, що виникла між цими поняттями в подальшому, ми зобов'язані новій європейській філософії, що протиставила матеріальне духовному і тим самим розділила *неподільне* ціле, розчленувавши його на безліч частковостей. У цих умовах сприйняття природного права як *такого, що належить всім однаковою мірою*, втрачає своє початкове значення.

Але саме таке розуміння природного права лежить в основі кантівського визначення держави як об'єднання людей у межах правових законів, і таке його розуміння є глибоко *етичним* по суті, оскільки закони, що регулюють розвиток права, - це, насамперед, закони етичні. Звідси багатогранність категорії "моральність" полягає, по-друге, в її співналежності природному праву. Вона невіддільна від розуміння і формування цього права, більше того - вони неподільні й тотожні за своєю суттю. Звідси природне право можна визначити як етичний закон, в основі якого лежить також поняття справедливості.

Що ми розуміємо під справедливістю?

Це однаково зрозумілий закон або порядок, який поділяють усі народи і який має силу *на всій землі* та визнається обов'язковим для всіх. Через це всепроникнення і всеприйняття поняття держави *завжди* спирається на поняття справедливості. Історія показала, що з тих пір, як існує людство, в тій або іншій формі виникають ідеї справедливої держави¹⁸. Вже різні правителі Дворіччя декларують у своїх написах захист слабких проти сильних, що відображено в спеціально виданих указах, які так і називалися - "Укази про справедливість" [31]. Найдавнішим у

¹⁷ Не як "думка" більшості, а як логічні виточки.

¹⁸ Незважаючи на це, історія досі не знає успішного втілення цих ідей в реальній державній діяльності.

цій традиції є знаменитий текст “Царське зеркало” (або “Зерцало правителя”), що містить грізне попередження царю, “який не дотримується справедливості”¹⁹. Стародавні держави по-різному позначали поняття справедливості, але по суті старогрецьке “ма-ат” відповідало *індоарійському* “ріта”, старогрецькому “діке” і старокитайському “дао”, що визначали відповідний стан держави. Можна сказати, що справедливості - це природне явище, тому для держави є *природним порядком справедливості, звідси - постійні* пошуки такого порядку.

Адже фактично весь знаменитий діалог Платона “Держава”, *від початку і до кінця*, від книги першої і до книги десятої, є пошуками справедливості, спробами визначення цього поняття. Саме з таких позицій, шляхом такого своєрідного підходу, де основним критерієм є справедливості, Сократ пізнає, що є держава²⁰. Можна сказати, що на стрижень “справедливості” нанизаний весь платонівський діалог, суттю якого є не стільки держава та її різні види, скільки *справедливість* як основа державного устрою. Це пов’язано з тим, що логічно, приписуючи справедливості одному індивіду, цілком закономірно приписувати її і цілій державі: адже в більшому може бути більше й справедливості [32, 368 E, 369 A].

Чому саме на прикладі зародження держави стає найдоступнішим поняття справедливості?

Тому що, споглядаючи місто, що народжується, разом з ним, у найтіснішому зв’язку, він споглядає справедливості і несправедливості, що зароджуються. Можна сказати, що поняття справедливості невіддільне від державної дійсності. В античності закони поділялись на окремі й загальні, з яких окремим називався закон, встановлений кожним народом для себе або писаний кожним народом для себе, а загальним - закон неписаний, але обов’язковий для всіх людей. Загальний закон - це щось справедливе за природою, звідси загальне для всіх, тобто що визнається таким всіма народами, якщо навіть між ними

¹⁹ Залишається додати, що даний текст, в якому перераховані гріхи “поганого царя” (такі як замах на вольності міст, покладання на їх мешканців надмірних податків, несправедливі вироки і т.д.), є вавилонським текстом, що дійшов до нас з VIII ст. до н.е. Це означає, що поняття справедливості спочатку було присутнє в державі, все залежало від того, яким чином і в якій сфері відбувалося його втілення. Відбувалося це у тому числі й у сфері громадської думки, яка могла набувати значення реально діючої сили, що чудово розумів Сократ.

²⁰ Відзначимо, що Сократ у знаменитому діалозі Платона споглядає місто, а не державу, котра народжується, як це перекладається в переважній більшості видань [5, с. 54, 278]. Навіть у смисловому значенні важко уявити, що держава “за необхідності може обмежуватися чотирма або п’ятьма людьми” [там само, с. 55].

134. Чукаєва В.А., Юзикова Н.С. Государственное строительство и местное самоуправление в Украине. - Д.: Наука и образование, 2003.

135. Гнилорібов В.В., Тихонов В.М. Державне будівництво і місцеве самоврядування в Україні: Навч. посіб. - Луганськ: Вид-во СНУ ім. В.Даля, 2004. - 376 с.

136. Свирский Б.М. Государственное строительство и местное самоуправление в Украине: Учеб. пособие. - Изд. 2-е, перераб. и доп. - Х.: Эспада, 2004. - 304 с.

137. Колодій А.М., Олійник А.Ю. Державне будівництво і місцеве самоврядування: Навч. посіб. - К.: Юрінком Інтер, 2001. - 304 с.

138. Бутирська Т.О. Державне будівництво і державне управління: компаративний аналіз // Державне управління: теорія та практика: Електрон. наук. фахове вид. НАДУ. - 2005. - Вип. 1 // <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/DUTP/2005-1>.

139. Бутирська Т.О. Державне будівництво як предмет держави // Державне управління: теорія та практика: Електрон. наук. фахове вид. НАДУ. - 2005. - Вип. 2 // <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/DUTP/2005-2>.

140. Бутирська Т.О., Афонін Е.А. Державне будівництво України в дискурсі геополітики // Актуальні проблеми державного управління: Зб. наук. пр. - О.: ОРІДУ НАДУ, 2006.

141. Бутырская Т. Реформирование государственной службы Украины: проблемы методологии // Матеріали XVIII міжнар. конгресу з підготовки вищих держ. службовців, м. Київ, 15-17 черв. - К.: Вид-во НАДУ, 2005.

142. Бутирська Т.О. Державність України: від політичної ідеї до державного будівництва // Вісн. НАДУ. - 2005. - № 3. - С. 36-45.

143. Бутирська Т.О. Державне будівництво: концептуальна трансформація // Зб. наук. пр. - К.: Вид-во НАДУ, 2005. - № 2.

144. Методологія державного управління: Словник-довідник / За ред. В.І.Лугового, В.М.Князєва, В.Д.Бакуменка. - К.: Вид-во НАДУ, 2004. - 196 с.

145. Декарт Р. Правила для руководства ума. - М.; Л.: Гос. соц.-экон. изд-во, 1936. - 175 с.

146. Эйнштейн А. Основы общей теории относительности // Собр. науч. тр.: В 4 т. - Т. 1. - М.: Наука, 1965. - С. 452-504.

147. Мизес Л. Теория и история: Интерпретация социально-экономической эволюции. - М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2001. - 295 с.

121. *Атаманчук Г.В.* Теория государственного управления: Курс лекций. - М.: Юрид. лит., 1997. - 400 с.

122. *Романов В.Л.* Социальная самоорганизация и государственное управление: Автореф. дис. ... д-ра соц. наук: 22.00.08 - социология управления. - М.: РАГС, 2001. - 49 с.

123. Ефективність державного управління в контексті глобалізації та євроінтеграції: Матеріали наук.-практ. конф. / За заг. ред. В.І.Лугового, В.М.Князева. - К.: Вид-во НАДУ, 2003. - Т. 1. - 536 с.

124. Государственное управление: основы теории и организации: В 2 т. / Под ред. В.А.Козбаненко. - 2-е изд., изм. и доп. - М.: Статут, 2002.

125. *Бакуменко В., Князев В., Сурмин Ю.* Становление методологии государственного управления // Гос. служба. - 2004. - № 5. - С. 11-19.

126. Україна: поступ у ХХІ століття: Наук.-метод. зб. / І.Ф.Надольний, В.А.Ребкало, Н.Р.Нижник та ін. - К.: Вид-во УАДУ, 2000. - 220 с.

127. *Луговий В.І., Бакуменко В.Д., Князев В.М.* Закономірності, принципи та фактори вибору у науковому пізнанні процесів державотворення // Державне управління в Україні: реалії та перспективи: Зб. наук. пр. / За ред. В.І.Лугового, В.М.Князева. - К.: Вид-во НАДУ, 2005. - С. 7-21.

128. *Нижник Н.* Дієздатність Української держави та розвиток регіонів // Зб. наук. пр. УАДУ / За заг. ред. В.І.Лугового, В.М.Князева. - К.: Вид-во УАДУ, 2000. - Вип. 2: В 4 ч. - Ч. I. - С. 337-343.

129. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 черв. 1996 р. - К.: Україна, 2005. - 79 с.

130. *Алексєєнко І.* Соціокультурні підстави нової системи міського управління // Зб. наук. пр. УАДУ / За заг. ред. В.І.Лугового, В.М.Князева. - К.: Вид-во УАДУ, 2000. - Вип. 2: В 4 ч. - Ч. I. - С. 3-9.

131. *Вульф М.* Трудности создания государств // Financial Times / Ведомости. - 2004. - 4 нояб. - А 4.

132. *Журавський В.С., Серьогін В.О., Ярмиш О.Н.* Державне будівництво та місцеве самоврядування в Україні: Підруч. для студ. вищ. навч. закл. - К.: Концерн "Видавн. дім "Ін юре", 2004. - 672 с.

133. *Чукаєва В.* Государственное строительство и самоуправление Украины: Учеб. пособие. - Д.: Наука и образование, 1999. - 132 с.

немає ніякого зв'язку і ніякої угоди щодо цього [33, I, 1373 b, 1374 a]. Логічно буде назвати закон природного права як глибоко етичний законом природної справедливості, про яку в "Антигоні" Софокла сказано, що вона виникла:

Не сьогодні, і не вчора; вона вічно живе.

І ніхто не може сказати, звідки вона з'явилася.

Мабуть, саме це загальне "визнання" Платон називав "згадкою" ідей, які відомі від народження. У більш пізній час саме його виражав І.Кант, який дивувався і благоговів, роздумуючи про етичний закон у собі. Як і зоряне небо над його головою, так і етичний закон у ньому жили вічно, і він міг тільки розмірковувати, *звідки вони з'явилися*. Саме на основі цих роздумів він обгрунтував необхідність етичного закону для існування в державі згоди, гармонії і порядку. Тут немає *ніякої теологічної залежності*: моральна свідомість є такою настільки, наскільки вона автономна, вільна і незалежна від жодних зовнішніх мотивів, навіть піднесених. Водночас чистий *практичний* розум - це розум перш за все *етичний*, причому виняткове значення моральності виступає як абсолютно самостійне, що визначається законом²¹.

Таким чином, моральність утілюється в державі як природне право: на участь у державних справах, на державну увагу. Водночас конкретним втіленням моральності в державному бутті є *права та обов'язки* індивідів. Обидві ці форми реалізації моральності є взаємозв'язаними і взаємодоповнюючими. Саме єдність прав та обов'язків виступає як спосіб поєднання загального й окремого в державі. У даному контексті держава й моральність виступають як єдина форма впорядкування відносин між людьми, а отже, держава і є етичним принципом, здійснення якого обов'язкове для збереження порядку в державі.

1.1.4. Держава як ідея порядку

Всяке людське пізнання починається із споглядань, переходить від них до понять і закінчується ідеями.

I.Кант

²¹ Априорним законом моральності виступає так званий "категоричний імператив" - закон, згідно з яким здійснюються справді моральні вчинки. Етична свідомість не визнає іншого мотиву своїх дій, окрім усвідомлення обов'язку, сформульованого цим законом. Усвідомлення обов'язку - це розуміння того, що в реальності етичні вчинки не винагороджуються гідно і нерідко завдають шкоди самому їх ініціатору. Але людина, що здійснює етичний вчинок, боячись такої шкоди, не може вважатися суб'єктом моральності.

Викладене вище дозволяє стверджувати, що навіть незначне відчуження права від моральності призводить до *спотворення* усталеного в державі порядку відносин.

Тим часом порядок відносин - це є абсолютно особлива, окрема ідея, що передбачає визначеність і прозорість порядку, *підтримуваного державою*. Виходячи з даної ідеї держава є *можливістю* встановлення порядку, що забезпечує існування постійного спектра відносин. Саме ідея порядку ще з найдавніших часів породила уявлення про державу як про *стороннє, надособистісне начало*, яке зумовило б можливість *“наряду”* (на старослов'янському - мир, порядок) [34, с. 164-173].

Як у даному уявленні співвідносяться між собою поняття *“держави”, “ідея”, “можливість”* і *“стороннє начало”*?

З одного боку, *“стороннє начало”* тут виступає як уявлення про якусь можливість нового знання, що виходить за межі існуючого на той момент досвіду. *“Можливість”* тут слід розуміти як пошуки виходу за рамки існуючих уявлень, які визнавалися чимось непорушним. Вже сам цей процес відрізняється за характером від колишнього знання, містить у собі не тільки ідею про можливість єдності *“наряду”* і *держави*, але і начало його становлення. Таким чином, *як результат відбувається поєднання ідейного і матеріального, що створює стороннє начало - державу*.

Як стороннє начало держава має власні силу, волю та енергію, *відмінні* від сили, волі та енергії породжуючих її начал. Це означає, що держава в результаті даного поєднання двох глобальних начал виступає як нове, абсолютно *незалежне* начало. Як самостійне начало держава має в своєму розпорядженні незалежні зв'язки ідейного і матеріального, що регулюють та підтримують порядок їх взаємостосунків.

При цьому саме в державі *“ідея”* і *“можливість”* сходяться як її незалежні причини, відокремлені від колишнього матеріального досвіду. В результаті ми маємо тотожність *“ідеї”* і *“предмета ідеї”*, тобто збіг суб'єкта та об'єкта, і в такій цілісності держава не може бути зруйнованою будь-яким іншим началом, *окрім самої держави*. В даному контексті можемо визначити державу як ідею порядку, що встановлює зв'язки ідеї та можливості, і як єдиний регулятивний принцип збереження цих зв'язків²².

²² Тут ідея (ейдос) є сутнісно більшою мірою, ніж матерія, на що вказував у своїх текстах Плотін, фактично доповнюючи цим своїм міркуванням аналогічне міркування Арістотеля [22, с. 311].

105. *Нижник Н.Р.* Государственно-управленческие отношения в демократическом обществе. - К.: Ин-т государства и права НАН Украины, 1995. - 207 с.

106. *Нижник Н.Р.* Державне управління в Україні: проблеми і перспективи // Вісн. УАДУ. - 1996. - № 1. - С. 102-115.

107. *Бакуменко В.Д.* Формування державно-управлінських рішень: проблеми теорії, методології, практики. - К.: Вид-во УАДУ, 2000. - 328 с.

108. *Бернар Г.* Державне управління: Пер. з фр. - К.: Оріяни, 1993. - 165 с.

109. *Райт Г.* Державне управління / Пер. з англ. В.Івашка, О.Коваленка, С.Соколик. - К.: Основи, 1994. - 191 с.

110. *Нижник Н.Р., Машков О.А.* Системний підхід в організації державного управління. - К.: Вид-во УАДУ, 1998. - 160 с.

111. Державне управління: філософські, світоглядні та методологічні проблеми: Монографія / Кол. авт.: В.М.Князєв, І.Ф.Надольний, М.І.Мельник, В.Д.Бакуменко та ін.; За заг. ред. В.М.Князєва. - К.: Вид-во НАДУ; Міленіум, 2003. - 320 с.

112. *Луговий В.І., Князєв В.М.* Державне управління як галузь професійної діяльності, академічної підготовки, наукових досліджень // Вісн. УАДУ. - 1997. - № 3-4.

113. Державне управління в Україні: централізація і децентралізація / Відп. ред. Н.Р.Нижник. - К.: Вид-во УАДУ, 1997. - 448 с.

114. *Маліновський В.Я.* Державне управління: Навч. посіб. - Луцьк: Вежа, 2000. - 558 с.

115. Європейські принципи державного управління. - К.: Вид-во УАДУ, 2000. - 52 с.

116. Державне управління: Словник-довідник / За ред. В.М.Князєва, В.Д.Бакуменка. - К.: Вид-во УАДУ, 2002. - 228 с.

117. *Оболєнський О.Ю.* Теорія системного підходу в державному управлінні // Вісн. УАДУ. - 1996. - № 3. - С. 151-158.

118. *Луговий В.І.* Десять років становлення (досвід досліджень, розробок і впроваджень у сфері державного управління). - К.: Вид-во НАДУ, 2005. - 356 с.

119. *Чиркин В.Е.* Современное государство. - М.: Междунар. отношения, 2001. - 416 с.

120. *Гаєвський Б.А., Ребало В.А.* Культура державного управління: організаційний аспект: Монографія. - К.: Вид-во УАДУ, 1998. - 144 с.

88. Гессе Г. Демиан. История юности, написанная Эмилем Синклером / Пер. с нем. и послесл. С.Апта // Иностран. лит. - 1993. - № 5. - С. 39-108.

89. Атаманчук Г.В. Политический процесс и государственная политика // Свободная мысль. - 1991. - № 18. - С. 69-76.

90. Ребкало В.А. Державна політика і механізм її реалізації в Україні // Актуальні питання організації навчання і методики викладання в системі підвищення кваліфікації державних службовців: Матеріали міжнар. конф. - К., 1998. - С. 47-54.

91. Dunn W.N. Public policy Analysis: an Introduction. - 2-nd ed. - New Jersey: Englewood Cliffs, Prentice Hall, 1994. - 480 p.

92. Князев В.М. Соціальна технологія та управління політичними процесами в Україні / Нац. ін-т стратег. дослідж. - К., 1995. - Вип. 38. - 36 с.

93. Браун М.П. Посібник з аналізу державної політики: Пер. з англ. - К.: Основи, 2000. - 243 с.

94. Веймер Д.Л., Вайнінг Е.Р. Аналіз політики: концепції, практика / Пер. з англ. І.Дзюб, А.Олійник. - К.: Основи, 1998. - 654 с.

95. Pal L.A. Public policy analysis: an introduction. - 2-nd ed. - Scarborough, Ont.: Nelson Canada, 1992. - 303 p.

96. Афонін Е.А. Велика розтока (глобальні проблеми сучасності: соціально-історичний аналіз). - К.: ПАРАПАН, 2002. - 350 с.

97. Кучеренко О.О. Державна політика: теоретико-методологічні засади дослідження процесу формування та здійснення: Автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. - К., 2000. - 20 с.

98. Державна політика: аналіз та механізми її впровадження в Україні: Навч. посіб. / За заг. ред. В.А.Ребкало, В.В.Тертички. - К.: Вид-во УАДУ, 2000. - 232 с.

99. Ребкало В., Гасвський Б. Українське політичне управління: деякі сучасні риси // Вісн. УАДУ. - 2000. - № 2. - С. 169-187.

100. Тертичка В.В. Державна політика: аналіз та здійснення в Україні. - К.: Основи, 2002. - 750 с.

101. Сурмин Ю.П. Методология анализа ситуаций (Case Study Metod). - К.: Центр инновации и развития, 1999. - 94 с.

102. Логунова М., Шахов В., Шевченко М. Концептуальні засади теорії політики: Навч. посіб. - К.: Вид-во УАДУ, 1999. - 160 с.

103. Романов В.Є., Рудік О.М., Брус Т.М. Вступ до аналізу державної політики. - К.: Основи, 2001. - 238 с.

104. Валецький О.Л. Державна політика в Україні: методологія аналізу, стратегія, механізми впровадження: Монографія. - К.: Нац. ін-т стратег. дослідж., 2001. - 242 с.

З другого боку, “стороннє начало” можна визначити як можливість пошуку форм буття, що відрізняються від існуючих на той момент. Тут можливість слід розуміти як передбачуваний пошук переходу в іншу форму буття, як можливість утілити ідею порядку в предметному світі.

Ця ідейна посилка була підтверджена дослідженнями психологів - З.Фрейда, В.М.Бехтерева, В.Райха, К.Г.Юнга, які сформулювали особливості людської психіки таким чином: людина не сама формує свій психологічний стан, він *формується* під впливом зовнішнього середовища. Тут надзвичайно важливий сам термін “*формується*”, який, по суті, визначає момент виникнення й утримання образу, ідеї у вигляді форми.

Тому можна сказати, що держава як форма є внутрішнім началом, що приводить предмет до більш досконалого, впорядкованого стану. Тобто під формою ми розуміємо *впорядкованість* будь-якого явища, незалежно від його походження. Наприклад, простір і час - це форми споглядання, категорії - форми думки і т.д.

Термінологічно слово “форма” є латинською калькою із старогрецького слова “морфе”, що означало “вигляд”, “контур”, “зовнішність”, “видимість”. Саме “форму” Арістотель уважав першою причиною і вищим началом: у списку першопричин вона перебуває на першому місці, тобто *перед матерією*. Згідно з Ф.Аквінським, матерія не може існувати окремо від форми, *але форма може існувати окремо від матерії*. Таким чином, ніщо матеріальне не може існувати незалежно від форми, а це означає, що всю існуючу реальність можна визначити як “плинність” переходу від форми до матерії і від матерії до форми. По суті, це взаємопроникнення і взаємодоповнення “інь” і “янь”, що лежить в основі східного розуміння буття, їх “перетікання” одне в інше.

Фундаментальною властивістю розвитку матерії є комбінування елементів, віддзеркаленням чого є організація різних форм буття. По відношенню до держави проблема переходу розв’язується теорією відображення у зв’язку з категоріями форми і змісту. У сходженні від одного предметного рівня матерії до іншого своєрідно реалізується взаємозв’язок форми і змісту: починаючи зі своїх найбільш віддалених утворень, матерія виступає перед нами в процесі трансформації, тобто еволюційно тканина універсуму концентрується у все більш організованих

формах матерії [35, с. 53]. Дійсно, якщо зараховувати матеріал (субстрат, засоби), що втілює ідею (образ, предмет, значення), до форми, а втілену предметність - до змісту, то показані нами на рис. 1.1. еволюційні “сходи” є діалектичним віддзеркаленням взаємопереходів і перетворень форми і змісту.

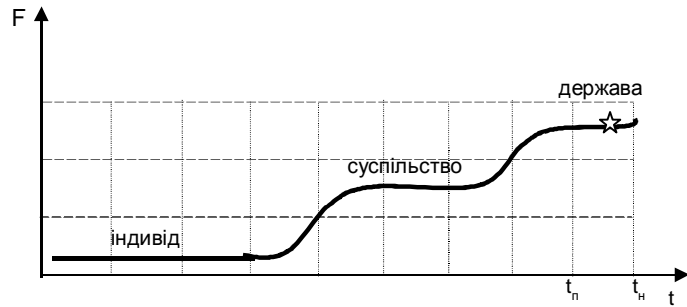

Рис. 1.1. Виникнення форми держави як відображення фундаментальної властивості розвитку матерії - комбінування елементів:

t - розвиток матерії в часі; t_n - нинішній час; t_n' - минулий час; *F* - форма організації; ☆ - період виникнення держави як стадії розвитку буття/живої матерії

При цьому на рівнях різних порядків матерія у своїх комбінаціях ніколи не повторюється [35, с. 48]. Так, суспільство є зовнішньою формою по відношенню до індивідів, останні ж виступають як матеріалізований у суспільній тканині зміст. Аналогічно суспільний рівень виступає по відношенню до більш низького - індивідуального - як форма, а по відношенню до більш високого - держави - як зміст. У свою чергу, держава виступає як форма суспільного змісту, як єдиний порядок всіх існуючих речей, адже саме такий порядок стоїки порівнювали, як відомо, з державним законом [36, р. XIII].

Така незмінно постійна спрямованість руху/еволюції буття не може бути випадковою. Вона означає виникнення на кожному етапі такого стану, коли гармонія будь-якого предмета, будь-якої речі полягає в тому, щоб здійснити своє буття найкращим чином і досягти його повної досконалості [37, с. 221].

Необхідно відзначити аналогічне розуміння досконалості буття як *справи кожної речі* у Сократа, тобто як властивої кож-

72. Грот Н.Я. Философия и ее общие задачи / Под ред. Моск. психол. о-ва. - СПб., 1904. - 164 с.

73. Стоун Д. Парадокс політики: мистецтво ухвалення політичних рішень: Пер. з англ. - К.: Альтернативи, 2000. - 303 с.

74. Оффре Д. Александр Кожев. Философия, государство, конец истории. - М.: Мысль, 1987. - 258 с.

75. Тоффлер Е. Третья хвиля: Пер. з англ. - К.: Всесвіт, 2000. - 475 с.

76. Bell D. The resumption of History in the New Century // Bell D. The End of Ideology. On the Exhaustion of Political Ideas in the Fifties. Cambridge (Ma.). - London: Harvard University Press, 2000. - P. XI-XXVIII.

77. Fukuyama Fr. State-building: Governance and World order in the Twenty-first century. - New York: Corn. University Press, 2004. - 137 p.

78. Валлерстайн И. Анализ мировых систем и ситуация в современном мире. - СПб.: Изд-во “Унив. кн.”, 2001. - 416 с.

79. Вебер М. Социология. Загальноісторичні аналізи. Політика: Пер. з нім. - К.: Основи, 1998. - 534 с.

80. Алексеев Н.Н. Очерки по общей теории государства. Основные предпосылки и гипотезы государственной науки. - Моск. науч. изд-во, 1919 г. // Allpravo.Ru - 2004. - 117 с.

81. Краткий очерк истории философии / Под ред. М.Т.Иовчука, Т.И.Ойзермана, И.Я.Щипанова. - Изд. 3-е. - М.: Мысль, 1975. - 798 с.

82. Шмаков В. Закон синархии и учение о двойственной иерархии монад и множеств. - К.: София, Ltd., 1994. - 320 с.

83. Поппер К. Відкрите суспільство та його вороги: У 2 т. - Т.1 / Пер. з англ. О.Коваленка. - К.: Основи, 1994. - 444 с.; Т. 2 / Пер. з англ. О.Буценка. - К.: Основи, 1994. - 494 с.

84. Зорькин В.Д. Прецедентный характер решений Конституционного Суда Российской Федерации // Журн. рос. права. - 2004. - № 12. - С. 3-6.

85. Селіванов А.О. Верховенство права в конституційному правосудді: Аналіз конституційної юрисдикції. - К.; Х.: Акад. прав. наук України, 2006. - 400 с.

86. Freud, S. The Future of an Illusion. - New York: Liveright Publishing Corp., 1949. - 98 p.

87. Fromm, E. Man For Himself. - New York: Rinehart & Company, Inc, 1947. - 254 p.

54. Вернадский В.И. Философские мысли натуралиста. - М.: Наука, 1988. - 519 с.; С. 35.
55. Турчин В.Ф. Феномен науки: кибернетический подход к эволюции. - М.: ИТС, 2000. - 367 с.
56. Берг Л.С. Труды по теории эволюции. - Л.: Наука; Ленингр. отд-ние АН СССР, 1979. - 387 с.
57. Вавилов Н.И. Закон гомологических рядов в наследственной изменчивости: Докл. на 3-м Всерос. селекционном съезде в Саратове 4 июня 1920 г. - Саратов, 1920. - 16 с.
58. Флоренский П.А. Столп и утверждение истины. - М.: Путь, 1914 (факсимильное воспроизведение. - М.: Правда, 1990). - Т.1: В 2 кн. - Кн. 1. - 490 с.; Кн. 2. - С. 491-839.
59. Fung Yu-lan. A History of Chinese Philosophy // Princeton. - 1982. - Vol. 1. - P. 83.
60. Шеллинг Ф.В.Й. Система трансцендентального идеализма / Шеллинг Ф.В.Й. Сочинения: В 2 т.: Пер. с нем. - Т.1 / Сост., ред., авт. вступ. ст. А.В.Гулыга. - М.: Мысль, 1987. - С. 227-489.
61. Бергсон А. Творческая эволюция. - М.: Изд-во "Тerra", 2001. - 384 с.
62. Бутирська Т.О. Державне управління як спеціальна сфера діяльності: розвиток методології // Актуальні проблеми внутрішньої політики. - К.: Вид-во НАДУ, 2005. - Вип. 1. - С. 62-71.
63. Философский энциклопедический словарь. - М.: ИНФРА-М, 2005. - 576 с.
64. Політологічний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / За ред. М.Ф.Головатого та О.В.Антонюка. - К.: МАУП, 2005. - 792 с.
65. Сорокин П.А. Человек. Цивилизация. Общество. - М.: Политиздат, 1992. - 543 с.
66. Нулевая закладка // Граждан. журн. "Вещь". - 2005. - № 9. - С. 14-21.
67. Философский словарь / Под ред. И.Т.Фролова. - 4-е изд. - М.: Политиздат, 1981. - 445 с.
68. Декарт Р. Сочинения: В 2 т. - М.: Мысль, 1989. - Т. 1. - 654 с.
69. Винер Н. Творец и робот. - М.: Прогресс, 1966. - 103 с.
70. Глушков В.М. Моделирование развивающихся систем. - М.: Наука, 1983. - 350 с.
71. Украинцев Б.С. Самоуправляемые системы и причинность. - М.: Мысль, 1972. - 254 с.

ному предмету *чесноти* [32, 352 D-354 A]. Що містить у собі поняття речі? Найкращим чином, на наш погляд, це поняття визначено Г.В.Ф.Гегелем, а саме: *існуюче є річ* [21, § 124]. І Кант єдиним поняттям, що представляє емпіричний зміст явищ, вважав поняття *речі взагалі* [23, с. 380]. Водночас він увів поняття "річ в собі" як аргіогі непізнаване.

На відміну від Канта, Гегель вважав, що всі речі існують спочатку *в собі*, як у своєму нерозвиненому стані: так, держава "в собі" є ще *нерозвинутою, патріархальною державою*, в якій різні функції не конституювалися відповідно до свого поняття [21, § 124]. І в цьому, на наш погляд, Гегель принципово схожий із сократівським розумінням досконалості буття як *справи кожної речі*.

Основна характеристика буття в античності - це повна тотожність суб'єкта та об'єкта, їх нероздільність, його цілісність. Саме ця тотожність суб'єкта та об'єкта, що лежить в основі античного розуміння буття, становила його гармонійну природу. До тих часів належить і введення категорій як узагальнених понять, що символічно позначаються одним словом і вміщують, подібно до китайських ієрогліфів, такі об'ємні значення, як "дао" (шлях), лі (порядок речей) і т.д., для розкриття яких потрібна велика кількість слів і понять. Це пов'язано з тим, що вище поняття, з якого починають звичайно трансцендентальну філософію, є розподілом на "можливе" і "неможливе". Але оскільки всякий розподіл припускає розділення поняття, то необхідно допускати існування більш високого поняття. Таким є поняття про предмет взагалі, узятє проблематично, а саме - без вирішення питання, чи є цей предмет "щось", чи він "ніщо".

Оскільки категорії "суть єдині поняття, що належать до предмета взагалі, то вирішити питання про те, чи є предмет щось або він ніщо, слід згідно з порядком категорій та їх вказівкою" [23, ч. II, кн. 2, гл. 3]. Адже форма держави - це не ієрархія співвідпорядкованості, а взаємозв'язок смислів. Такими смислами є: *етичний принцип, справедливість, порядок, природне право*. Їх взаємозв'язок наступний: етичний принцип у поєднанні із справедливістю і порядком його застосування утворюють природне право. Водночас це зовсім не означає, що етичний принцип нарівні із справедливістю та порядком підкоряється природному праву. Вони існують незалежно, самі по собі, як окремі сутності.

Таким чином, у згаданому взаємозв'язку смислів кожен окремий шар не поєднується причинно-наслідковим зв'язком з іншим, не вибудовується у вертикальний ряд, а начебто існує самотійно, утворюючи форму буття як смислової сутність держави.

У цьому контексті теоретичним базисом є таблиця категорій І.Канта, в якій закладені наступні основні моменти. Кожен клас цієї таблиці містить однакову кількість категорій - не дві, як звичайно, а три, де третя категорія *виникає із поєднання першої та другої*. Проте в результаті ми одержуємо *не похідне поняття, а нове, не підпорядковане і не підпорядковуюче собі поняття першої і другої категорій*.

Оскільки категорії не підпорядковані одна одній, незалежні, вони є *не субординованими, а координованими*, утворюючи смисловими зв'язками єдине ціле. *Смисловий зв'язок означає те, що формотворча дія кожної з категорій припускає участь інших*.

Категорія “можливість” за значенням пов'язана з такими двома категоріями, як “існування” і “необхідність”. При цьому необхідність зумовлює існування, або дійсність, закладене вже самою можливістю [23, § 9-11]. Таким чином, дійсність є станом, що існував як деяка можливість. Інакше кажучи, все дійсне можливе.

Водночас можливість сама по собі не означає автоматичного перетворення в дійсність. Можливість, таким чином, істотна, але недостатня для прояву дійсності. Це означає, що в державі як дійсності завжди є як можливість розвитку існуючих явищ та умов, так і можливість розвитку обставин, що перешкоджають виникненню цих умов.

Слід зазначити, що категорія можливості повинна по-різному застосовуватися до *форми і змісту* держави. Стосовно форми це означає можливість лише двох станів: наявність держави та її відсутність (буття і небуття). Що стосується змісту, то можливих станів може бути скільки завгодно. При цьому змістовні стани держави мають різні зрізи. До таких зрізів належать типи державного устрою (демократія, монархія, олігархія і т.д.), тип виборчої системи, фінансової і податкової систем, адміністративний устрій тощо.

Таким чином, існування держави визначається можливостями змістовного буття її форми. Змістовні можливості показують можливі зміни умов та якості людського буття. Саме

36. *Graeser, Andreas*. Plotinus and the Stoics. A preliminary study. - Leiden: Brill, 1972. - 146 p.

37. *Аль-Фарабі*. Философские трактаты. - Алма-Ата: Наука, 1970. - 326 с.

38. *Коркунов Н.М.* Лекции по теории права. - Кн. 3: Общественные условия развития права. - По изданию 1914 г. // www.Allpravo.ru - 2003.

39. *Гейзенберг В.* Часть и целое. Беседы вокруг атомной физики: Пер. с нем. - М.: УРСС, 2004. - 232 с.

40. *Пруст М.* У Германтов / Пер. с фр. Н.М.Любимова. - М.: Республика, 1993. - 543 с.

41. *Голдинг У.* Чрезвычайный посол: Пер. с англ. - М.: Кн. палата, 1990. - 64 с.

42. *Пруст М.* По направлению к Свану: Пер. с фр. - М.: Республика, 1992. - 368 с.

43. *Клайн М.* Математика. Утрата определенности: Пер. с англ. / Под ред. И.М.Яглома. - М.: Мир, 1984. - 434 с.

44. *Секст Эмпирик*. Сочинения: В 2 т. - Т. 1. - М.: Мысль, 1976. - 399 с.

45. *Пиотровский Р.Г.* Психиатрическая лингвистика. - СПб.: Питер, 1996. - 268 с.

46. *Osgood, C.* An Exploration into Semantic Space. Human Communication. - New York: Basic Books, 1963. - 304 p.

47. *Хайдеггер М.* Время и бытие / Пер. с нем. А.С.Солодовникова // Разговор на проселочной дороге. Избр. статьи позднего периода творчества: Сб. / Под ред. А.Л.Доброхотова. - М.: Высш. шк., 1991. - С. 80-101.

48. *Пиаже Ж.* Психология интеллекта. - СПб.: Питер, 2004. - 192 с. - (Сер. “Психология-классика”).

49. *Янг Ч.* Эйнштейн и физика второй половины XX века // Успехи физических наук. - 1980. - Вып. 1. - № 132.

50. *Витгенштейн Л.* Философские работы. - Ч. 1 / Сост., вступ. ст., примеч. М.С.Козловой. - М.: ГНОЗИС, 1994. - 113 с.

51. *Ренуар Жан*. Огюст Ренуар / Пер. с фр. О.Волкова. - М.: Изд-во “Искусство”, 1970. - 326 с.

52. *Перепёлкин Ю.Я.* Частная собственность в представлениях египтян Старого царства // Палестинский сборник. - М.; Л.: Наука, 1966. - Вып. 16 (79). - 127 с.

53. *Аристотель*. Сочинения: В 4 т. - Т. 1. Метафизика / Пер. А.Ф.Кубицкого. - М.: Мысль, 1975-1983. - 550 с.

17. *Кант И.* Трактаты и письма. - М.: Наука, 1980. - 709 с.
18. *Уилсон Дж.* Египет: функции государства. Вселенная и государство // Франкфорт Г., Франкфорт Г.А., Уилсон Дж., Якобсен Т. В преддверии философии. Духовные искания древнего человека. - М., 1984.
19. *Morenz S., Keep A.E.* (translation). Egyptian Religion. - NY.: Cornell Univ Pr., 1992. - 379 p.
20. Политология: Энциклопед. слов. - М.: Изд-во Моск. коммерч. ун-та, 1993. - 432 с.
21. *Гегель Г.В.Ф.* Энциклопедия философских наук: В 3 т. - Т. 1: Наука логики. - М.: Мысль, 1974. - 452 с.
22. *Лосев А.Ф.* История античной эстетики: Поздний эллинизм. - М.: Искусство, 1980. - 766 с.
23. *Кант И.* Критика чистого разума. - Симф.: Изд-во "Реноме", 2003. - 464 с.
24. История античной диалектики / Под ред. М.А.Дынина и др. - М.: Мысль, 1972. - 335 с.
25. *Боцзюнь Ян.* Лунь Юй и чжу (Комментарий и перевод Лунь Юя). - М.: Иностран. лит., 1968. - С. 145-146.
26. *Legge, J.* (translation). The Chinese Classics. - Hong Kong China: Hong Kong University Press. - Vol. 1.
27. *Гегель Г.В.Ф.* Энциклопедия философских наук: В 3 т. - Т. 3: Философия духа. - М.: Мысль, 1977. - 471 с.
28. *Гоббс Т.* Сочинения: В 2 т. - Т. 2. - М.: Мысль, 1991. - 735 с.; С. 174.
29. *Локк Дж.* Сочинения: В 3 т. - Т. 3. - М.: Мысль, 1988. - С. 317-337.
30. *Джохадзе Д.В.* Диалектика эллинистического периода. - М.: Искусство, 1979. - С. 90-112.
31. *Reiner E.* The Babylonian Furstenspiegel in Practice // Societies and Languages of the Ancient Near East (Studies in Honour of I.M. Diakonoff). - Warminster, 1982. - P. 319-326.
32. *Платон.* Держава / Пер. з давньогрец. Д.Коваль. - К.: Основи, 2000. - 355 с.
33. *Аристотель.* Риторика // Античные риторика / Под ред. А.А.Тахо-Годи. - М.: Изд-во Моск. ун-та, 1978. - 352 с.
34. *Соловьёв С.М.* Чтения и рассказы по истории России. - М.: Правда, 1990. - 768 с.
35. *Шарден П.Т.* Феномен человека. Вселенская месса: Пер. с фр. - М.: Айрис-пресс, 2002. - 352 с.

усвідомлення можливостей держави, дослідження можливостей виходу за межі існуючого стану є передумовою, необхідною умовою поліпшення способу існування, підвищення державного статусу. Як відзначав відомий державознавець М.М.Коркунов, для розвитку держави не "можна ставити певних меж певного типу, за які суспільство не може перейти" [38, § 212].

При цьому держава як сутнісна форма, з одного боку, сприйнятлива до всякого змісту, а з другого - зміст не змінює сутнісну форму держави. Саме даний специфічний чинник не дозволяв перейти до більш конкретного пізнання держави, а також найбільше сприяв появі протилежних визначень держави.

Слід зазначити, що *форма і порядок - це так звані "первинні якості"*²³, які *осягнули розумом і які існують насправді.*

Здатність форморозуміння, формоутворення (а отже, і державорозуміння, державоутворення) усвідомлюється як розумна, тому що має справу з цілісними образами/сміслами. Наприклад, Р.Декарт вважав, що закони природи мають строго визначений, непорушний *порядок*, бо, створюючи їх, Бог не міг припуститися помилок. Така точка зору на існуючий непорушний *порядок* у природі справила величезний вплив на наступне покоління мислителів - І.Ньютон і його сучасники вважали, що вони шукають великі закони, порядок існування яких встановлений Богом і які поки що не відкриті. Такої ж думки про необхідність існування *порядку* дотримувався і А.Ейнштейн, вважаючи, що "Старий" точно не грає в кості (І.Ньютон у подібних випадках говорив: я не вигадую гіпотез).

Вторинні ж якості - це перш за все властивості речей (такі як холод, тепло, смак, запах, колір), які хоча й існують у думках, проте зумовлені дійсністю. Такий розподіл пов'язаний із двома видами пізнання: почуттєвим і розумовим, де почуттєве вторинне, або "*темне*", оскільки воно затемнюється обманом відчуттів, докладно описаним у "печері" Платона. Розумове ж, теоретичне, умоспоглядальне (або умоглядне) мислення є "*світлим*", оскільки воно глибше проникає в суть речей і явищ.

Таким чином, на відміну від почуттєвого знання, яке затемнюється індивідуальними особливостями суб'єкта, що пізнає, предметом умоглядного знання є те, що існує *об'єктивно*. Звідси

²³ Вперше цю важливу проблему порушив у своїй гносеології Демокрит. У так званій "філософії Нового часу" вона дістала назву проблеми "первинних і вторинних якостей".

ми розглядаємо *форму* і *порядок* як первинні якості держави, що пояснюють її *об'єктивну* природу, її становлення та її устрій.

Якщо форма - це дійсність, то можливість - це образ дійсності, це матерія, яка *ще не стала формою*.

Це означає, що початкова можливість, закладена в ідеї порядку, втілений у державі, досі містить нерозкриті уявлення про її реалізацію. В результаті її і сьогодні можна умовно розділити на те, що вже існує насправді, і на те, що існує тільки як можливість.

Від самого початку, у розмаїтті “можливого”, держава ототожнюється з ідеєю про неї і спирається на цю ідею. Проте ця ідея виникла не на порожньому місці, не сама по собі, а з наявного на той момент досвіду буття. Можна сказати, що ідеєю наявного на той момент буття виступило саме уявлення про можливість держави як про необхідність життєвого порядку. Тобто держава мислилася по відношенню до наявного існування або буття як необхідність *іншого* стану цього існування або буття безвідносно до самого поняття держави.

Отже, таким шляхом відбувалося пізнання нового стану суспільного буття, і держава виступає тут, з одного боку, категорією буття, новим способом його пізнання, з другого - новою формою життєвого порядку. *Тільки як форма держава не є і не може бути штучним, рукотворним об'єктом*. Виходячи з того, що держава існує за природою, вона такий же предмет пізнання, як і будь-яке інше явище природи.

Отже, державне буття - це водночас і дійсність, і можливість переходу в інше існування: це можливість як якісного прориву в краще буття, так і в гірше, аж до повного повернення в небуття. Обидві ці можливості розвитку держави можуть бути непомітними в плині щоденного буття, тому що лежать за вузьким горизонтом буденного мислення. Крім того, можливість якісного прориву в “краще” буття держави і притягує, і відлякує через свою абсолютну негарантованість. Тому стратегії якісного прориву в краще з можливого гранично ризиковані через низьку *ймовірність* їх успішної реалізації. Тому й *можливості* держави завжди існують в умовах *імовірності*.

1.1.5. Держава в умовах імовірності

В історії людства кілька разів наставав момент, коли межі пізнання здавалися майже досягнутими. Проте обов'яз-

Список використаних джерел

1. *Руссо Ж.Ж.* Рассуждение о происхождении и основаниях неравенства между людьми / Руссо Ж.Ж. Об общественном договоре. Трактаты: Пер. с фр. - М.: КАНОН-пресс, Кучково поле, 1998. - 416 с.
2. Platonis Politia sive de Republica / Prolegomenis et commentariis Godofredus Stallbaum. - Vol. I-II. Libr. 1-10, Londini 1858-1859.
3. История политических и правовых учений. - Изд. 2-е / Под общ. ред. В.С.Нерсисянца. - М.: ИНФРА-М, 2000. - 736 с.
4. *Лурье С.Я.* Демокрит. Тексты. Перевод. Исследования. - Л.: Наука, Ленингр. отд-ние, 1970. - 664 с.
5. *Аристотель.* Политика // Платон, Аристотель. Политика. Наука об управлении государством. - М.: Изд-во “Эксмо”; СПб.: Terra Fantastica, 2003. - 864 с.
6. *Erasmus D.* Institutio christiani principis, edited by O. Herding, in: Opera omnia, part IV, vol. I. - Amsterdam: North-Holland, 1974. - P. 95-219.
7. Философский словарь / Под ред. И.Т.Фролова. - 5-е изд. - М.: Политиздат, 1987. - 590 с.
8. *Skinner Q.* The State // Political Innovation and Conceptual Change. - Cambridge: Cambridge University Press, 1989. - P. 90-131.
9. *Prezzolini G.* The christian roots of Machiavelli's moral pessimism // Review of national literatures. - 1970. - Vol. 1. - N 1.
10. *Prezzolini Giuseppe.* Machiavelli anticristo. - Roma: G. Casini, 1954. - 477 p.
11. *Чернышевский Н.Г.* Избранные философские произведения. - Т. 3. - М.: Мысль, 1966. - 687 с.
12. *Farrington B.* Science and Politics in the ancient World. - N.Y.: Barnes & Noble, 1966. - 370 p.
13. *Платон.* Диалоги: Пер. с древнегреч. / Платон. - М.: ООО “Изд-во АСТ”; Х.: Фолио, 2003. - 384 с.
14. *Гольгина К.И.* Китайская проза на пороге средневековья. - М.: Наука, 1983. - 240 с.
15. *Гегель Г.В.Ф.* Энциклопедия философских наук: В 3 т. - Т. 2: Философия природы. - М.: Мысль, 1974. - 695 с.
16. Первая книга Царств, глава 8 // Библия: Кн. Священного писания Ветхого и Нового завета. Канонические. - М.: Известия, 1991. - 1220 с.

вибудовані для існування розумного життя і людини як носія розуму. Онтологічний принцип світобудови визначає втілення теорії природної держави в такій формі, коли *змістом держави є людське буття*. Звідси втілення теорії природної держави як реалізація природного права на державне буття відбувається в дискурсі поєднання фізичного і метафізичного аспектів буття. Разом з тим розгляд держави як інституту тієї або іншої системи *виключає* можливості динаміки, топології, енергетики, аксіології, діяльності держави, оскільки в цьому випадку сама держава виступає як атрибут. Таким чином, теорія природної держави являє собою *змістовну зміну державотворчих смислів, категорій, понять і відносин*.

27. У ХХ ст. багато констатувалося про кінець держави. Фактично це було констатацією обмеженості можливостей колишньої форми держави - держави-інституту. Держава стала інститутом, коли люди почали створювати, конструювати поняття, а не черпати абстрактні ідеї з існуючої реальності. Слова К.Ясперса про те, що пізнання світу не просунулося з часів Арістотеля, - це констатація існуючої реальності. Подолання обмеженості держави-інституту відбувається в теорії природної держави: не заперечуючи колишніх понять державного будівництва, що сформувалися протягом тисячоліть, - демократії, свободи, людяності та інших, теорія природної держави долає замкнуту обмеженість колишніх теорій, вбирає їх у себе і відкриває нові можливості, новий потенціал держави. Але на відміну від обмеженого потенціалу колишніх штучних теорій цей потенціал практично не обмежений, він розширює можливості держави, можливості людини в ній до ніскенченності. Так, у цій теорії змінюється сталий порядок речей, явищ і подій, що існує тисячоліттями і видається непорушним. Насправді ця непорушність є чи не головним обмеженням можливостей держави. Тому без такої зміни порядку, організації держави подолання обмежень діючих теорій неможливе.

Сьогодні ми підійшли до того горизонту, за яким відкриваються безмежні можливості держави як форми людського буття. Епоха держави-інституту закінчилася. Відкривається епоха держави-буття, епоха нових можливостей держави і людини в ній.

ково спливала яка-небудь незначна, на перший погляд, деталь, і всі закони всесвіту доводилося переглядати заново, і щоразу вони ставали все більш імовірнісними - настільки, що А.Ейнштейн останні тридцять років свого життя присвятив тому, щоб подолати цей далекий від здорового глузду відтінок імовірності (зокрема характер імовірності квантової теорії), але не встиг (або не зміг) цього досягти.

Поняття імовірності в бутті виникає як прояв принципу невизначеності. Формальне трактування принципу невизначеності зводиться до того, що через безперервні й непередбачувані за напрямом і величиною зміни стану системи при проведенні серії однакових дослідів над однаковими системами завжди отримують різні результати [39].

Принцип невизначеності формує в науці нове розуміння каузальності, нову інтерпретацію взаємозв'язку причини і наслідку. Він показує, що найглибінніші закони буття мають лише імовірнісний опис відносин між світом речей і світом ідей, де матеріальний світ - недосконалий, предмети й відносини в ньому - скороминущі й тлінні, а нематеріальний, або ідеальний, світ - досконалий, у ньому вони абсолютні й незмінні. Звідси реальний світ є не більш ніж недосконалою матеріалізацією світу ідеального, де речі - суть тінь ідей на екрані досвіду.

У цьому випадку тіні на стіні платонової "печери" сприймаються за справжні явища, поняття вибудовуються на відблисках реальності, і ми одержуємо ілюзію пізнання суті нашого предмета - держави. Можна сказати, що уявлення про державу там, у печері, багато в чому виникає лише завдяки здатності уяви відтворювати предмет без його присутності. Але тоді виникає питання: *що ж усе-таки є держава - дійсність або віддзеркалення дійсності?*

З одного боку, така постановка питання аніскільки не дивує, якщо взяти за основу визначення людської свідомості як інструменту створення образу зовнішнього світу [7, с. 350]. У давнину це називалося "антиципація" - латинська калька з грецького терміна, що означає "передузяття", етимологічно - передбачення й упередженість. Уперше це поняття було введено Цицероном, який у своєму трактаті ("Про природу богів", I, 16, 43) пояснював антиципацію як упереджену інформацію (відображення) стосовно предмета. В Епікура (Діоген Лаерцій, X, 33) "антиципація" означала "передбачення" на основі наяв-

ного досвіду, тобто інформацію про схоже сприйняття того ж предмета.

Для нас надзвичайно важливо, що *інформацію* про предмет вже давні мислителі розуміли як *відображення* предмета. Звідси випливає, що *інформація - це проекція ідеального предмета на реальний предмет*. Можна не говорити про те велике значення, яке сьогодні надається інформації, адже нинішню епоху вже називають інформаційною. Тобто такою, що відображає. Але що відображає? Сутність держави або тіні на стіні печери?

Наприклад, у Канта “антиципація” також означає “передбачення”, але зовсім не як “спомин” про відображення предметів з минулого досвіду, а навпаки, як їх відображення, тобто як інформацію про них, проте одержану аргіогі, саме поза всяким досвідом.

Тут ми впритул наблизилися до проблеми імовірності. Що завжди ускладнювало пізнання держави - це імовірність, поняття імовірного, яке було дуже добре відоме давньогрецьким мислителям. Оскільки їхні вчення зазвичай вважаються першоджерелом, вони виступають фундаментом усієї подальшої філософії, на яку спиралися інші, природні та суспільні науки, що виникли пізніше. Їх наступники не надто згадували про сумніви та про усвідомлення імовірності будь-якого пізнання - як дійсного, так і уявного, що було властиве давнім грекам. Тим часом, самі греки завжди утримувалися від побутової філософської думки, що визнає тільки “так” або “ні”, розуміючи відносність (*sic*: імовірність) будь-якого світогляду.

Так, Арістотель вважав, що знання (з цілої низки питань) не є і не може бути “істиною в першій інстанції”, а є імовірнісним знанням. У цьому він відійшов від традиції Платона і Сократа, у вченні яких поняття “діалектика” несе в собі незаперечну істину: в Арістотеля це тільки метод імовірнісного знання, метод дослідження істини. З цих позицій він розглядає діалектику в “Топіці” (*топі* - загальні моменти, від яких відштовхуються в своєму розвитку імовірнісні думки) як метод розвитку умовиводів, що *могли б* привести до імовірної відповіді на поставлене питання. Виходячи з цього Арістотель визначав імовірне “як те, що трапляється здебільшого, але не просто те, що трапляється, але *те, що може трапитися й інакше* (курсив наш - Т.Б.)” [33, 1357 а, 1357 б].

тут має місце різна *топология* держави, різне бачення її структурних основ. Просторову структуру здобувають колективні відносини, господарська діяльність, що в штучних теоріях розглядаються як “плоскі”. Проекція “еволюційних сходів” у простір господарських завдань і відносин показує, що різні рівні розвитку матерії визначають різний зміст господарської діяльності на різних рівнях - різні функції господарської діяльності. Тому в топології природної держави господарська діяльність має подвійний зміст - *господарська діяльність держави і господарська діяльність у державі*. Відповідно різні організаційні принципи економіки держави й економіки в державі: якщо перші - упорядкування, то другі - самоорганізація (ринок). Отже, конституювання Української держави на основі “плоскої” структури відносин неминує приводить її до “пастки протиріч” - парадоксових відносин, причиною яких є невідповідність принципів організації цілого і частини.

25. У державі разом з експлуатацією, що визначається теорією прибутку, існують також інші форми відносин колективної діяльності, наприклад теорія співпраці. При цьому, якщо в теорії прибутку соціальна зв'язність, свобода, рівність індивідів є кінцевою метою розвитку соціально-економічних відносин, то в теорії співпраці вони виступають початковим пунктом. Водночас практична реалізація теорії експлуатації - як у державному будівництві, так і в сучасній економічній практиці - показала фінітність її результатів, що власне й впливає з цієї теорії. Тим часом практична реалізація принципів співпраці вже понад 100 років демонструє стабільність і розширення можливостей таких відносин, проте лише в другій половині ХХ ст. вони стали усвідомлюватися як принцип державного будівництва, що формує стабільність у державі.

26. Як і всяка теорія, теорія природної держави є відображенням деяких фундаментальних принципів світобудови, що розкриваються такими субстанціональними поняттями, як топология держави, аксіологія держави, енергетика держави, діяльність держави. У теорії природної держави дані субстанціональні поняття складають фундамент утілення держави. При цьому самі субстанції реалізуються через моделі, категорії, поняття, атрибути і модуси. Всю різноманітність понять теорії природної держави можна розглядати як відображення онтологічного принципу світобудови, згідно з яким *усі* процеси Всесвіту

ва. Але оскільки функціонування держави як природного об'єкта стає можливим тільки при відповідності формі природної організації, то вирішення цього завдання не допускає сваволі з боку елемента матерії - людини, хоч би якою розумною вона себе вважала, оскільки розум - це теж форма матерії, і людина, по суті, виступає лише носієм розуму і *його користувачем*. Спроби використання розуму на противагу концепції природи, а отже, на противагу розвитку держави, є прямим наслідком штучних теорій держави, де людина оголошена царем природи, що в підсумку неминуче виводить її на тупикову гілку розвитку матерії. На відміну від даних теорій теорія природної держави ґрунтується на положенні про тотожність природної сутності людини і природної сутності держави як *явищ однієї природи*. Звідси видно, що розвиток людини і держави стає можливим лише як співвіднесення із законами розвитку матерії, природи, але не на противагу їм.

23. Державне будівництво відбувається як організація соціальних зв'язків у державі, тобто як формування соціальної зв'язності. При цьому через іманентність державного розвитку силові методи організації зв'язків (примушування, експлуатація) мають лише короточасну дію. Силові методи властиві розгляду держави як механічного об'єкта, рух якого можливий лише шляхом зовнішнього - механічного впливу. Таке уявлення суперечить іманентній природі державного будівництва. Тому через короточасність дії силові методи не забезпечують довготривалого зв'язку і з часом набувають зворотного значення, спрямованого на того, хто застосував силу. Довготривалий зв'язок у державі виникає на основі взаємодії, співпраці, рівності, солідарності, сумісної перспективи майбутнього. Звідси рішення влади, пов'язані з примушуванням, можуть мати лише короточасний характер, тоді як у довгостроковій перспективі відносини в державі будуються на основі співпраці в досягненні соціально значущих цілей.

24. Теорія природної держави побудована на понятті просторової топології держави, тоді як для діючих теорій характерна "плоска" структура відносин. Звідси те, що вважається структурою в штучних моделях, у даній моделі за визначенням структурою не є. І те, що не може бути структуроване за визначенням в існуючих теоріях, у даній теорії набуває яскраво вираженої просторової структуризації. Тобто в існуючих теоріях і в розглянутій

За Кантом, імовірність є істина, проте пізнана за допомогою недостатніх підстав [23, с. 197]. У греків на цей випадок був вироблений унікальний термін - "правдоподібність", який також унікально й розкривався, а саме: "*правдоподібність є щось таке, що буває не завжди, але здебільшого* (курсив наш - Т.Б.)"²⁴ [33, 1402 b, 20]. Платон вважав, що оскільки люди не можуть володіти абсолютним знанням, а можуть уявляти, наприклад, космос тільки на основі ймовірних умовиводів, то і слова про ці високі предмети можуть виражати їх тільки приблизно, тобто *правдоподібно*, з тим чи іншим ступенем *імовірності*.

Наприклад, чим в умовах імовірності є час?

Не більш ніж визнаний спосіб фіксації явищ, станів. Поза явищами і станами чим є час? Нічим. По суті, він визначається явищами. Час рухається - явища залишаються. Наприклад, до виникнення Всесвіту поняття часу як таке позбавлене значення. На це вперше вказав Блаженний Августин, який говорив, що час - невід'ємна властивість створеного Богом Всесвіту, і тому до його виникнення часу не існувало. Тоді постає запитання: коли виник Всесвіт і що було часом до його виникнення? Чи був у Всесвіту початок, а якщо був, то що відбувалося до початку і чи обмежений він у просторі? Подібні питання розглядалися І.Кантом у [23, ч. II, від. 2, гл. 2, розд. 2] і були названі ним антиноміями (тобто суперечностями) чистого розуму, оскільки однаковою мірою неможливо ні довести, ні спростувати як тезу про необхідність початку Всесвіту, так і антитезу про його вічне існування.

При цьому якби у Всесвіту не було початку, то всякій події передував би нескінченний період часу, що є абсурдним. Якби Всесвіт мав початок, то йому передував би нескінченний період часу, а тоді неясно, чому Всесвіт раптом виник у той, а не в інший період часу. Але ці аргументи фактично однакові і для тези, і для антитези, оскільки впливають із припущення, що час нескінченний у минулому незалежно від того, існував чи не існував вічно Всесвіт.

І.Кант показав, що час може рухатися абсолютно однаково як назад, так і вперед, що стає можливим, якщо сприймати його як самостійний чинник. Проте вже імпресіоністи (*impression* - враження, переживання, по суті, "зупинення" чогось хвилинного,

²⁴ Саме звідси, із старогрецьких понять "імовірності" і "правдоподібності", народжується згодом кантівське "неначе" (als ob).

того, що вже минуло й не повернеться) почали поводитися з часом абсолютно вільно. Більше того, імпресіоністи першими засвідчили, що з часом можна й потрібно працювати як з емоційним явищем, що довів М.Пруст своїм грандіозним циклом із семи романів “У пошуках втраченого часу”²⁵, Клод Моне, створивши три різні зображення Нотр-дам де Парі в різний час доби²⁶.

Саме емоційне переживання миттю відтворює реально неприступну структуру часу: так, ледве відчувши напівзабутий аромат, повертається у свою молодість Цезар. По суті, час - це мить, проста “крапка”, але своїм голосом, зором, дією, слухом людина перетворює цю нікчемну крапку на величні пам’ятки архітектури і неосяжну далечінь простору. Час перебував усередині кожного: *в кожній людині спресований весь час, що належить їй*, більше того - вся історія людства вміщується в суто особистий феномен буття, де кожна людина *наново* відкриває єгипетські піраміди.

Цим - *передбаченням і пам’яттю* - мить людського буття відрізняється від сліпого плину природного часу, або від часу соціального, як форми суспільної хронології. Можна сказати, що окрім загального, соціального часу, існує час індивідуальний, особистий, що належить особистості та зникає разом з нею. Так, Цезар стверджував, що Олександр Македонський почав вести свої війни тільки після того, як він відкрив його у свої сім років [41, с. 60].

Як це співвіднести - місяці, роки, десятиріччя, що “архівуються”, “прокручуються” в будь-якому напрямі або фокусуються в “мить”? Можливо, особливості часової парадигми пов’язані з тимчасовим перебуванням індивіда у світі. Але навіть у цьому випадку *час зовсім нічого не означає*, оскільки не є чимось таким, що існує саме собою, - він властивий не самим предметам, а їх спостерігачу: наприклад, термін “осьовий” час, запропонований К.Ясперсом, відображає його особисте сприйняття тих історичних подій, які відбувалися між 800 і 200 рр. до н.е. в Єгипті, Месопотамії, долинах Инду і Хуанхе.

Так, два часових періоди, що знаходяться поряд та однакові у всьому іншому, можуть показувати абсолютно різний час.

²⁵ Для Пруста “втрачене” - це і є істинна реальність, гарантією автентичності якої було те, що вона ставала продуктом свідомості, інколи результатом одержаного враження - impression. Як істинний імпресіоніст Пруст був упевнений, що “тільки враження - критерій істини” [40, с. 9].

²⁶ Як і музика, живопис - це просторове мистецтво, для якого час - не більш ніж окремих фрагмент простору.

У даній моделі актуалізується процес управління, а не його результат, оскільки сам об’єкт управління трактується суто механічно: як виконавчий інструмент реалізації функції системи. Структура відносин задана жорстко: власне кажучи, вони будуються лише на збереженні зазначеного балансу, тому що зміна характеру відносин керуючого і керованого веде до руйнування системи. Звідси ясно, що єдино можливим способом зміни традиційної моделі є зміна об’єкта управління. У дослідженні виявлена наступна особливість управління: його змістом може бути як об’єкт, так і процес. Це дозволяє нам визначити змістом державного управління позитивну зміну стану держави. Перехід від *держави* як об’єкта управління до *стану* держави як об’єкта управління знімає питання *впливу* влади на суспільство.

21. Державне будівництво відбувається як реалізація певних параметрів стану держави. Тому скорочення в Україні параметрів стану держави до одного-двох (бюджет, ВВП) визначає звуження простору державного будівництва до процесів і подій, що зумовлені цими параметрами. В результаті подібне обмеження параметрів стану держави веде до звуження процесів державного життя - побутових, економічних, політичних, громадських, правових та ін., внаслідок чого держава мимоволі виступає обмежувачем соціуму. Подібне звуження можливостей і перспективи окремих груп та індивідів у державі провокує девіантну поведінку і при зростанні маси таких незадоволених груп провокує кризу державності внаслідок розриву соціальної зв’язності. Аналогічно розрив соціальної зв’язності виникає тоді, коли одна з груп усередині держави протиставляє себе іншим: влада - суспільству, партії - діючій владі, а також партії - одна одній і т.д. Дана тенденція суперечить змісту державного будівництва як розширенню простору можливостей соціуму й індивіда в ньому, тобто як розширенню параметрів стану держави. Тому подолання кризи в Україні пов’язане з розширенням параметрів стану держави як подоланням обмежень процесів державного будівництва.

22. У державному управлінні *не всяке рішення є механізмом управління*, а тільки таке, яке підпорядковане логіці розвитку. Інші ж рішення влади є скоріше механізмом дезорганізації держави, тому що за допомогою недостатніх основ формують випадковий хід подій державного буття, що обумовлює, у свою чергу, непрогнозований характер державного будівництва.

сфера наукового пізнання. Існування і розвиток держави, таким чином, визначаються рівнем у ній мислення, виразниками якого є окремі її представники. Визначаючи ситуацію розвитку мислення в Україні, ми виділяємо короткий період Феофана Прокоповича, Г.С.Сковороди і потім - відродження самобутнього українського мислення в особі П.Д.Юркевича, В.В.Винниченка, М.С.Грушевського, що було в подальшому нівельоване. Сьогодні в Україні маємо розвиток тільки *однієї-єдиної істини* - владної. І в цьому одна з причин кризи державності України. Тому першочерговим фактором становлення державності України є переважний розвиток *української школи мислеліальності*, тому що *втілення держави визначається тим, у яких категоріях мислиться держава*, і це є аксіомою державного будівництва.

19. У концепції штучної держави остання з'являється як результат діяльності державного управління, тобто процеси державного будівництва і державного управління - ідентичні. Однак усвідомлюючи державу як природне явище, ми змушені констатувати, що державне будівництво і державне управління - це два різних змісти. Об'єктом державного будівництва є держава як сутність, тоді як предметом державного управління - втілення цієї сутності в реальність. Тим самим формується необхідна триада:

- держава як сутність;
- державне будівництво як проекція сутності держави;
- державне управління як її втілення в реальність.

Отже, *для державного управління державне будівництво є вихідною умовою, що передує йому в часі*. Звідси стає ясно, що безумовною проблемою державного управління є неможливість підпорядкувати свої механізми загальним законам природної триади і, таким чином, зробити їх придатними для повного розкриття свого призначення - утілення державної сутності в реальність буття. Інакше кажучи, *у штучній концепції держави державне управління позбавлене свого предмета - державного будівництва*.

20. Сформульований у монографії зміст державного управління відрізняється від традиційного: якщо традиційно об'єктом державного управління визначається держава, то в нашому визначенні - стан держави. У традиційній схемі державне управління розглядається як зовнішнє стосовно об'єкта управління - держави, відбиваючи відношення до об'єкта управління як до механічного об'єкта, якому протистоїть керуючий суб'єкт.

Звичайно, якийсь один із них буде сприйнятий як більш правильний, але ж це тільки точка зору спостерігача (інакше кажучи, "ми не можемо приписувати субстанціям ніяких інших внутрішніх станів, окрім того, завдяки якому ми внутрішньо визначаємо *своє власне відчуття* (курсив наш - Т.Б.), - *стану уявленя*" [23, с. 187]).

Час може бути досягнутий спостерігачем завдяки тільки власному переживанню, *impression*, сприйняттю, інтуїції. Як писав М.Пруст, у романах якого дати, як відомо, відсутні, "знайомі місця - це лише простір, на якому ми розташовуємо їх як нам зручніше. Це лише тонкий шар пов'язаних між собою вражень, з яких складалося наше минуле; спомин про якийсь образ є лише жалем стосовно якоїсь миті. Будинки, дороги, алеї такі самі - на жаль! - недовговічні, як і роки" [42, с. 360].

Для нас важливим є те, що ця фраза Пруста фактично передбачає поняття просторового часу²⁷, виведене А.Ейнштейном у теорії відносності. Навряд чи тяжко хворий письменник був знайомий з цією теорією, перші ідеї якої були опубліковані Ейнштейном у 1916 р.: з 1906 р. Пруст вів самотницький спосіб життя. Але філософське розуміння законів людської психіки, людської свідомості, відносності людського буття дало цій замкненій у чотирьох стінах приреченій людині можливість сутнісно бачити навколишній світ.

І не виключено, що в інших умовах спостереження те, що ми називаємо часом, могло б називатися абсолютно по-іншому. Адже писав Платон ("Тимей", 48e-50a), що врешті-решт залишається нез'ясованим, чому ми один предмет називаємо водою, а інший - вогнем. Ці найменування могли бути зовсім іншими залежно від того, що ми фактично побачили або що нам здалося: іншого разу ми могли побачити їх зовсім не такими, а отже, визначати їх абсолютно інакше²⁸. Це засвідчує також, що самі по собі ці поняття визначеності не мають. Вони -

²⁷ А.Ейнштейн встановив, що коли маєш справу зі Всесвітом, поняття часу і поняття простору, взяті окремо, незастосовні. Він відкинув обидва ці окремі поняття і висунув нове, що є їх трансцендентним поєднанням. Так з'явилося на світ поняття **просторового часу**.

²⁸ На відміну від Платона, Кант вважав поняття простору, часу і геометрії наперед вкладеними в наш розум і такими, що не підлягають критиці або заміні якими-небудь іншими уявленнями, а високий авторитет філософа закріпив ці помилкові установки. Кант будував свої припущення на евклідовій геометрії, вважаючи, що інші геометрії існувати не можуть. Тому Гаус, зробивши відкриття в області неевклідової геометрії, але не бажаючи конфліктувати з позицією Канта, утримався від їх публікації. Більше того - Гаус категорично заборонив своїм друзям розповідати кому-небудь про свої істинні переконання, які повністю спростовували позицію Канта [43, гл. IV].

імовірнісні. Їх визначеність можлива тільки як конкретна діяльність.

Отже, немає нічого визначеного, *абсолютна тільки імовірність*. В цих умовах *державна уявляється точкою опори, шматочком твердої землі в океані плинності матерії, невизначеності предметів, речей, понять та імовірності їх пізнання*. Вона з'являється як "схоплена" форма буття: "схоплений" - термін, уведений Секстом Емпіриком, що пізніше вживається І.Кантом. Що він означає?

Оскільки жива істота відрізняється від неживої здатністю сприйняття, вона повинна стати у всіх значеннях здатною до "схоплювання" себе самої і зовнішніх предметів через це сприйняття [44, XV; 160; 161]. По суті, всяке сприйняття взагалі стає можливим завдяки синтезу схоплювання. Сам же цей синтез схоплювання може мати місце тільки згідно з *формою*, що містить у собі поєднання різноманітного в одне наочне уявлення [23, § 26].

Всяке схоплювання тієї або іншої події є сприйняттям, що настає за іншим сприйняттям [23, кн. II, гл. 2, розд. 3]. Тобто порядок проходження кожного сприйняття при схоплюванні визначений, і схоплювання пов'язане з ним. Водночас із самих сприйнятів ніяк не впливає необхідність їх зв'язку, тому що хоча "схоплювати" й означає збирати разом різноманітний зміст явищ, все ж таки схоплювання не дає ніякого уявлення про необхідність їх взаємопов'язаного існування в часі. При цьому порядок у синтезі схоплювання (схоплювання різноманітного зв'язку сприйнять - від А через В, С до Е і т.д.) не має значення, синтез може йти також і від Е до А, тобто він непослідовний у часі.

Що це означає?

Це означає, що *неможливо окреслити шлях розвитку часу*. Неможливо на якомусь етапі показати, що час з необхідністю завершується, оскільки цей стан завжди рухомий і його слід розглядати виходячи з оборотності, темпоральності часу; як із рівномірних, так і стрибкоподібних ритмічних його коливань, якими супроводжуються суспільні події, явища та процеси; з модусності часу, де модус виступає як певний загальноприйнятий порядок дії, спосіб суспільного буття, швидкоплинний, *імовірнісний* стан.

ну, суспільну, державну) природу й існує лише в умовах такої організації. Організаційна форма являє собою певну впорядкованість компонентів і може виникати як у результаті *самоорганізації*, так і *цілеспрямованої* діяльності індивідів. У першому випадку мова йде про суспільство, у другому - про державу: поява держави стала можливою тільки як результат утілення стійкої саморегульованої форми, здатної до опору зовнішнім впливам. Отже, організаційна роль держави була первинним рушійним фактором розвитку держави, що супроводжував її на всіх етапах розвитку. *Зі сказаного випливає, що організаційна форма виступає як одна з первинних функцій держави*.

17. Держава є надособистісна, надіндивідуальна форма відносин, тому розвиток держави являє собою розширення надособистісної - суспільної сфери. Згідно з сучасними теоріями держава втілюється тоді, коли втілюється влада, причому влада як таке, що протистоїть суспільству. Насправді держава як фундаментальне поняття буття втілюється *лише у двох* природних фізичних об'єктах - *території і людині*. Все інше - це *відносини між цими фізичними об'єктами*. Ці відносини формують і державний соціум, і державні інститути, в тому числі такі як влада, що у державі є не виділеною групою, а організаційною функцією. Держава - це простір діяльності індивідів, спосіб інтеграції їхньої діяльності, цілепокладання, одержання колективного результату і розподіл цього результату. Звідси розвиток держави стає можливим тільки за умови просторового сприйняття, просторового мислення організаційних фігур держави - осіб, що виконують організаційні функції державного будівництва. *Обмежене сприйняття держави призводить до того, що можливості організації колективної діяльності - влада, сприймаються і використовуються як інструмент формування локального - приватного простору*.

18. *Розширення повноти знань про сутність держави - це закон розвитку держави*. Знання - основний спосіб зміцнення державності: саме обмежене знання формує складність державного буття. Цим зумовлений взаємозв'язок державного будівництва і наукового пізнання: зростання складності державного життя є свідченням кінця реалізованої концепції державного будівництва. Тому зростання складності варто розглядати як сигнал для зміни концепції втілення держави, основою зміни якої є виявлення сутності держави і шляхів її втілення в реальність -

лювати основний принцип державного управління: *опосередковуючим змістом державної діяльності є не об'єкт діяльності, а її результат*. Відповідно, координація колективної діяльності для досягнення колективно значущого результату визначає сутність державного управління.

15. Держава є *цілим*, що розвивається за законами даного цілого. Як і всяке ціле, держава може існувати лише за умови збереження законів її функціонування. Функції держави є зовнішніми стосовно соціально-економічних ситуацій усередині даної держави, вони йдуть "від природи" і задають рамки формування конкретних державних функцій. За природою функція виступає як відображення цілого в частині, тобто держави як цілого в тому або іншому компоненті держави: коли характеризується функція якої-небудь частини держави - державна функція, то фактично описується і сама ця частина, і ціле через її особливості. Функції держави як єдиного здійснюються через реалізацію компонентами держави як множинним державних функцій. Виходячи з цього ми розглядаємо *функції держави* не з позицій того, якій дії вони відповідають, але з позицій того, який результат має бути забезпечений. Відповідно, *державні функції* визначаються як функції, що зумовлюють досягнення необхідного результату, тобто дане питання розглядається як функціональне співвідношення рівня цілого - самої держави, і рівня частин - компонентів держави, що реалізують державні функції. Таким чином, функції держави визначаються *природним призначенням* держави і розгортаються саме за логікою цього призначення. Тим самим вони стимулюють розвиток такої спрямованості, що відповідає природі держави і формує державні утворення, що їй відповідають. Тому державні форми, які не впливають безпосереднім чином із практичного призначення держави, варто розглядати як протиріччя державного будівництва, що підлягає негайному коректуванню.

16. У походженні держави нам варто керуватися таким питанням: *що відбулося раніше - людина чи якась примітивна форма організації?* По суті, відповідь закладена у феномені стадності більшості біологічних істот, що існували до людини: вже самим своїм існуванням цей феномен доводить, що форма організації виникла *раніше* від людини. Звідси виникає наступна **доктрина**: *людина з'являється в результаті організованості попередніх форм, тобто споконвічно несе в собі організаційну (стад-*

Якщо все буття *імовірніше*, як плинна матерія, в яку не можна потрапити двічі, то держава - це буття "схоплене", тобто синтезований час буття. Це означає, що в державі вперше реально поєднуються "буття вчора", "буття сьогодні" і "буття завтра", тобто час, що минув, час, який присутній у просторі "тут і зараз", та час, якого ще немає в реальному просторі, а є тільки в думці, ідеї, образі. Держава як *форма* легко "схоплює" кожен цей час, *не додаючи їм при цьому абсолютно ніяких відмінностей*.

Державне будівництво ми визначаємо як тимчасовий конструкт, який не належить до форми - швидше до змісту. Чому? Тому що державна форма - це "схоплена" форма буття, це складовий час, тоді як державне будівництво - це плинна форма буття, це живий час. Тут треба відзначити дуже важливий момент: не стільки складне, скільки дуже "хитке" місце в пізнанні держави - це осмислення *необхідності взаємодополучення живого часу і часу складового*, тобто "схопленого" буття і усталеного буття. Аналогічне завдання вирішував Ле Корбюзьє, який саме тому й зміг визначити архітектуру як застиглу музику, що сприймав її, по суті, як живу просторову тканину.

Чому ми проводимо аналогію з архітектурою?

Тому що значення архітектурної споруди (наприклад, будинку) полягає в тому, що він покликаний зберігати стабільні, однакові характеристики надійного укриття - тепла, безпеки, комунікацій і т.д. - *постійно*. Те ж стосується і держави - будь-які спроби розглядати державу на основі відвернутих понять приховано викликають відчуття незадоволеності саме тому, що держава усвідомлюється як стабільно *постійна*²⁹.

Власне, тут ключовим є слово *постійний*, оскільки носіями істини, істинного знання можуть бути лише перманентні, незмінні сутності й відносини. Саме тому мислителі античності не могли в своєму пошуку істини спиратися тільки на приблизні, обмежені результати, накопичені до них в Єгипті та Вавілоні. Ці знання були переважно *емпіричними*, тому основний принцип давніх греків полягав у тому, що філософія (як і математика, створена грецькими філософами) повинна мати справу з *абстракціями*.

Звідси для них єдиним шляхом, що веде до істинної мудрості, стали уможливі міркування, що дозволяють зайняти спра-

²⁹ Це відчуття підкріплюється тимчасовим характером людського життя: держава, в континуумі якої здійснюється людське буття, - це її проекція вічності, тобто це той образ вічності, в який людина "вбудована" природою.

ведливу, гармонійну позицію як по відношенню до самого себе, так і до свого оточення. Цей спосіб пізнання утілюється в спогляданні істини, де долається те, що здається очевидним у повсякденності. Наприклад, у “Державі” Сократ говорить про геометрів, що хоча вони і використовують видимі форми і міркують про них, мислять вони не про самі форми, а про ідеали, з якими не мають схожості, і не про фігури, які вони креслять, а про абсолютний квадрат та абсолютний діаметр. Тобто, насправді геометри прагнуть досягнути лише те, що відкрите уявному погляду [13]³⁰.

За такого способу сприйняття властивості, що визначають істину, не залежать від природи об’єктів, на які вона спрямована. Відповідно до цієї позиції значущою стає *форма* дії, а не її матеріальність.

По суті, це і було найбільшим завоюванням античності, грандіозним стрибком у розвитку всього людства, оскільки саме тут людський розум вперше піднявся до більш високих концепцій, таких як ідеї, вічні реалії, істинні об’єкти мислення. І в цьому контексті *державна є перманентною сутністю, істинним об’єктом мислення, що охоплює в єдиному абстрактному понятті форми істотні риси всіх фізичних реалізацій цього поняття*, що має у свідомості людей загальні смислові аналогії з архітектурною спорудою (будинком) у плані “непорухності” своїх основних характеристик.

Інакше вона втрачає своє значення, яке змушує прагнути саме цієї форми буття, що визнається всіма народами. Воістину держава, щоб зберегти своє онтологічне значення *життєвого порядку*, приречена бути “схопленою” формою, об яку нескінченно розбиваються вируючі хвилі буття і яка непорушно стоїть під їх скаженим круговертям.

Треба відзначити, що й архітектура в умовах “непорухності” характеристик все ж таки постійно удосконалює свої форми за рахунок наповнення живою структурною тканиною, пошуку її нових буттєвих смислів. Так само і в нескінченно плінному бутті необхідно зберігати державу як “схоплену” форму тільки для того, щоб мати нагоду постійно наповнювати її живою матерією, яка, за Платоном (“Тимей”, 49 а, 51 а), є спадкоємицею ідей.

³⁰ Платон в “Державі” говорить про те, що знання, якого прагнуть геометри, є знання вічного, а не того, що тліє і скороминуще. Відомий також знаменитий вислів Платона, наведений Плутархом, про те, що Бог завжди був геометром.

симально сприятливий для її наукового пізнання. Традиційний системний підхід виявляється для цього малоприйнятним: за системного аналізу досліджується рівновага держави в ідеальній формі, тобто те, якою вона повинна бути нормативно за умови її повної реалізації - звідси й адміністративно-правовий підхід до діяльності держави, тоді як композиція вивчає, яким чином устанавлюється фактична рівновага дій та операцій. За системного підходу внутрішня структура держави задається твердою - інакше система втратить стійкість, за композиційного підходу твердою є рамка держави, що задається її принципами і функціями, внутрішня ж тектоніка є варіабельною - композиційною. Характерною рисою композиції є наявність смислового центру - у системі такого центру немає. Системний метод застосовуємо в дослідженнях, пов’язаних із тлумаченням явища, композиційний - у дослідженнях, пов’язаних з пізнанням сутності. В державному будівництві композиційний метод застосовується для пізнання сутності держави, системний - для втілення цієї сутності в реальність буття. Тим самим у темі державного будівництва ми маємо державу як об’єкт пізнання і державу як об’єкт утілення. Виходячи з цього *державне будівництво існує як взаємозв’язок між державою як об’єктом пізнання і державою як об’єктом утілення*.

14. Основним державотворчим принципом є результативність діяльності державного будівництва. Сучасні державні теорії спираються на картезіанську методологію, що дає неповну картину діяльності, в тому числі й діяльності держави. Тому перехід від картезіанського розуміння діяльності як *процесу* до хайдеггерівського розуміння діяльності в її *результативному* аспекті формує іншу раціональність державного будівництва. Інтегруючим моментом такої раціональності є *результат* колективної діяльності: *у результаті державної діяльності присутній результат діяльності кожного індивіда*. При цьому специфічною особливістю результативної діяльності є те, що параметри результату формуються у вигляді визначеної моделі раніше, ніж з’явиться сам результат. Дана властивість, що має характер передбачення, визначає трансформацію існуючої в Україні концепції державного управління: включення результату до функціональної схеми державної діяльності усуває необхідність застосовувати як недосконалі поняття “керуюча система”, “вплив”, “керований об’єкт”. Це дозволяє нам сформу-

ною зміною форми: хоча частина властивостей попередніх рівнів зберігається у новій формі в “знятому вигляді”, вона характеризується набуттям нових специфічних властивостей. Кожен структурний рівень матерії варто розуміти як особливу форму *рівноваги*, більш-менш *постійну* для свого вузького поля, *що стає непостійною за його межами*. Водночас ці структури, розташовані послідовно одна над одною, являють собою споруджуваний за законами еволюції ряд, де кожна структура забезпечує більш стійку і більш поширену рівновагу *тих процесів*, які виникли ще в *надрах попередньої структури*. У цьому ряду держава - не більш ніж *родове ім'я*, що означає вищі форми організації або рівноваги свідомих структурувань. Інакше кажучи, *держава є визначена природою форма рівноваги, до якої тяжіють усі структури, що утворюються на базі усвідомлення і діяльності*.

12. Механізми розгортання державного будівництва в часі спираються на потрійну систему процесів, явищ і відносин, що належать різним рівням держави. Кожен з цих рівнів - індивідуальний, суспільний, державний - має свій рівень культури, змістів і понять. У діяльності держави варто враховувати насамперед своєрідність кожного з рівнів, а потім - два різних шляхи їхньої взаємодії, одним із яких є *уподібнення*, а іншим - *підпорядкування* функцій нижчих рівнів державного цілого функціям більш високих його рівнів. Тобто рівні пов'язані між собою так, що в кожному нижньому вищий опредмечений та акумульований, а в кожному вищому - нижній “знятий”: у *державному* цілому наявні й індивідуальний, і суспільний рівні як їхня загальна якість. Водночас рівні, що формують державне ціле, не обмежені проявами односпрямованого розвитку, а діють досить широко, вступаючи при цьому в найскладніші функціональні зв'язки, що визначають *значеннєву* цілісність держави. При цьому утворюються зони перехресного впливу: індивід - суспільство - держава, в яких індивідуальні властивості *доповнюються* суспільними і/або державними. Такий підхід дозволяє нам розглядати державу не як похідне від індивіда або суспільства, що придушує собою той або інший рівень, але як *композицію*, в якій моменти індивідуального, суспільного, державного взаємодіють між собою.

13. Композиція є просторово-часовим способом сприйняття дійсності, що найвищою мірою виявляє властиві державі неоднозначність, нелінійність і багатовимірність, а отже, мак-

1.1.6. Становлення держави

Ніде так різко не проявляються труднощі, з якими ми все ще стикаємося, намагаючись поєднати в одній і тій же раціональній перспективі дух і матерію. Але так само ніде не проявляється настільки відчутно настійна необхідність перекинути міст між двома берегами нашого існування - фізичним і моральним, якщо тільки ми хочемо, щоб духовна і матеріальна сторони нашої діяльності поєдналися одна одну.

П'єр Тейяр де Шарден

Як же відбувається перехід від думки до матеріального, або як здійснюється рух від “умоосяжного” до “емпіричного”?

Уже в XIV ст. для пояснення цього переходу Гійом Оккам вводить поняття про “інтенції”, тобто про спрямованість думки, про логічні й психологічні акти або знаки, де знаки виражають загальні поняття, які існують тільки в думці, і представляють абстрактне знання. Водночас Оккам попереджав, що не слід вдаватися до абстракції без крайньої потреби (так звана “бритва Оккама”). Можна сказати, що таким чином він протестував проти сучасних йому схоластичних (від лат. schola - школа) гіпотез, відірваних від реальності. В чому виражалися ці гіпотези?

Проблемою, яку вирішували схоласти, було відношення знання до віри, відоме як суперечка про “універсалії” (universalia, або genera - загальні роди). Було два шляхи вирішення цієї проблеми: перший, який дістав назву “реалізму”, припускав, що “універсалії” існують незалежно від людської думки.

Суть другого твердження полягала в тому, що “універсалії” не існують незалежно від людської думки, вони є тільки загальні імена. Ця позиція дістала назву “номіналізму” (від лат. nomina - імена). Відповідно до неї “людина взагалі” не існує, існують тільки окремі люди, а “людина” - це лише загальне ім'я, яким називається кожний окремий індивід. Інакше кажучи, загальне ім'я - символ, знак, абстракція, оскільки номіналісти не визнавали реальності за загальним, визнаючи її тільки за одиничним.

На відміну від схоластів Г.Оккам вважав, що в самих речах немає ні загального, ні одиничного (окремого): і те, й інше властиве тільки способу розгляду тієї або іншої речі (res). Ко-

жен із цих способів належить, таким чином, до дії, яка могла б бути реальною, але яку звичайно виражають в абстрактній формі. Така дія - це перехід у думці до загального, до універсалії, до терміна (звідси “термінізм” Оккама), або до знаку.

У сучасній психології вважається, що “знак” - це складна психічна сутність, яка має план вираження - власне сам знак, символ, написане слово або вимовлений звук, і план змісту - значення, або психічне віддзеркалення слова або звуку в свідомості людини. Знак також має референт - тобто власне сам предмет. Наприклад, будинок - це знак, його планом вираження є написане або вимовлене слово “будинок”, його планом змісту - значенням - є уявний образ будинку, що виникає в уяві людини при використанні цього слова. Референтом є реальний будинок [45].

Проте у деяких знаків референт може бути не тільки відчутний, але й уявний, як неіснуючі насправді об’єкти, відвернуті ознаки, не відстежувані стани. До таких належать: розвиток, справедливість, Бог, свобода, істина, демократія, суспільство, Вітчизна, що відображають особисте ставлення індивідів, які не тільки можуть мати на увазі під одними й тими ж поняттями різні значення, але часто співвідносять ці значення з різними фактичними подіями [46]. Звідси у одного й того ж процесу, об’єкта, стану існує безліч різних інтерпретацій, які можуть бути виражені як “інтенціональний” референт (в сучасну науку дане поняття ввели Ф.Брентано і Е.Гуссерль).

У нашій роботі поняття “інтенціональний референт” означає ціннісне значення, закріплене індивідом за невідчутними об’єктами, які додають цим об’єктам мотиваційну, реальну силу. Таким чином, саме інтенції відображають суть цінності, яку індивід закріплює за подібними об’єктами. Звідси поняття “інтенція” можна визначити як прагнення індивіда мислити уявний об’єкт певним чином, тобто надавати думці певного змісту.

Дане прагнення є соціокультурним феноменом людського менталітету (від англ. *mentality* - здатність мислення), специфіка якого полягає в тому, що він має також здатність виявлятися безпосередньо в матеріальній формі. Саме внаслідок цієї здатності індивіда, тобто особливої природи його мислення, його інтенціональний рівень не обмежується сферою ментального простору, а проникає у фізичний простір людського існування, набуваючи там свого матеріального змісту.

Людина як носій менталітету *живе і мислить у ментальному просторі*, який має глибокі генетичні корені. Система кон-

стосовно свого матеріального змісту, вона виступає і як його *мета*, що вносить у нього визначеність: держава як форма є внутрішнє начало, що приводить предмет до досконалості. Визначаючи державу як форму, ми переходимо від *символічного, системного розуміння держави до цілісного, образного її розуміння*. Таке розуміння уможлиблює *формотворчий* аналіз держави, зараховуючи її вже не до *типів влади* або економічної організації, а до *типів організації форми*: у фокус аналітичної думки замість політичних рухів потрапляють морфологічні універсалії. Питання про типи *політичних систем* втрачає державотворче значення: на перше місце виступає підхід до держави як до просторово-часового середовища, *а не як до політичної системи*. Таким чином, формоутворення визначає розвиток *середовищного* підходу в державному будівництві та відношення до держави в першу чергу як до середовища духовного життя людини.

10. Як основний методологічний принцип при виявленні сутності держави необхідно брати до уваги, що всі види державних явищ окремо повинні відбивати її сутність *незалежно* від тієї форми, в якій вони виступають. Держава виступає, з одного боку, категорією буття, безпосереднім способом його пізнання, з другого - природною формою його впорядкування. Природними категоріями держави є: *моральний принцип, справедливість, порядок, природне право*. Їхній взаємозв’язок наступний: моральний принцип у поєднанні із справедливістю і порядком його використання утворюють природне право. Водночас це зовсім не означає, що моральний принцип нарівні зі справедливістю і порядком підкоряються природному праву. Вони існують незалежно, самі по собі, як окремі сутності. Однак у результаті ми одержуємо не похідне поняття, а нове, що не підлягає і не підпорядковує собі попередні категорії. Оскільки категорії не підлягають одна одній, виступаючи незалежними, вони є не субординованими, а координованими, утворюючи значеннєвими зв’язками єдине державне ціле. Значеннєвий зв’язок означає те, що формотворча дія кожної з категорій припускає участь інших. Таким чином, природне право утворюється участю інших природних категорій держави, відбиваючи певний державний зміст. У реальності держави природне право втілюється поняттям природного права на державне буття.

11. Держава - це *природна стадія розвитку людства*. Матеріальний перехід з рівня на рівень супроводжується якіс-

дини її інтенціональний рівень не обмежується сферою ментального простору, а проникає у фізичний простір людського існування, здобуваючи там свій матеріальний зміст. Іntenцію, таким чином, можна визначити як прагнення людини мислити уявлюваний об'єкт певним чином, тобто надавати думці певного змісту. Система елементів ментального простору, яка містить у собі сукупність ціннісних уявлень, що визначають відповідні стереотипи поведінки і діяльності, поступово інкорпорується в реальну дійсність, відтворюючи реальний, *фізичний простір держави, де людина перебуває*. Таким чином, природне виникнення держави як форми підтверджується основною властивістю людського мислення, для якого форма є єдино можливим способом збереження і передавання думки, як утілення реального.

8. Для мислителів минулого держава як продукт природного виникнення *за природою стоїть вище індивіда*, оскільки, опинившись в ізольованому стані, останній не може повною мірою виконати свої функції. Це цілком і повністю суспільна етика, а саме - етика, в якій *суспільне переважало над індивідуальним*. Римське право породило менш суспільну, але більш індивідуалістичну етику: в державному будівництві поступово почав діяти процес *еманації* - процес зворотного розвитку: *від суспільного до індивідуального*. В результаті держава стала розглядатися вже не як продукт природи, а як штучне, механістичне утворення, створене людиною у своїх інтересах. Якщо держава - це природне утворення, то до неї варто ставитися як до предмета пізнання: людина повинна вивчати її принципи, особливості й закономірності та відтворювати їх у державному будівництві. Якщо ж держава - штучне утворення, то в ній людина довільно формує державні принципи, особливості й закономірності, обриваючи керівну нитку природної сутності держави, без якої неможливий зв'язний процес державного будівництва. Звідси очевидно, що ці два підходи відрізняються один від одного, як закономірність буття та як її відсутність.

9. Сутність держави звернена насамперед до її *внутрішніх* властивостей і виступає як *головне* в її змісті. Розгляд сутності дозволяє виявити факти ототожнення держави з її змістом, природою і причиною виникнення. Держава без *привхідного змісту* - а виходить, навіть не сам предмет, а його найчистіша сутність, тобто його причина і його початок, - може мати самостійне існування тільки як форма. Форма держави не тільки первинна

тентів (елементів) ментального простору, яка включає сукупність ціннісних уявлень, що зумовлюють відповідні стереотипи поведінки та діяльності, поступово інкорпорується в реальну дійсність, відтворюючи певне соціокультурне середовище держави. Таким чином, характеристики реального, *фізичного простору, де людина перебуває*, відображають ментальний простір і фактично відтворюють його структури.

Це підтверджує, що спочатку все зароджується на ментальному рівні, що будь-який образ, будь-яка ідея виникає спочатку в мисленні, і план вираження - знаку, образу, ідеї - є вже результатом цього процесу, а форма - єдино можливим способом збереження і передачі думки, як втілення реального. М.Хайдеггер відзначає, що ми знайдемо у відсутності, буде це минулим чи майбутнім, певний спосіб присутності, який жодним чином не збігається з присутністю в сенсі справді дійсного. Тому слід взяти до уваги, що не кожна присутність буде неодмінно справжньою [47, с. 91].

Отже, природне виникнення держави як форми підтверджується основною властивістю людського мислення, яка полягає в тому, що воно операціональне, тобто продовжує уявну дію, інтеріоризуючи її³¹. З даного питання об'єднуються думки представників різних течій, від емпіричних і прагматичних теорій (Мах, Ріньяно, Каслін) до апіорістських теорій (Делакруа), які однаково приписують мисленню форму "розумового досвіду" [48, с. 40].

При цьому в самій формі не міститься нічого доктринального, кожний мислить її по-своєму. Звідси випливає основний закон цілісних форм, який має назву "закону прегнантності" (від лат. *grægnaus* - точність), а саме: з усіх можливих форм та форма, яка реалізується, завжди є якнайкращою (тобто найбільш урівноваженою). Тобто прегнантною є така структура, завдяки якій дана сутність утілює себе в найчистішій і природній формі. В цілому закон прегнантності відображає відому аксіому Г.Гегеля, згідно з якою дійсність наскрізь розумна, і те, що нерозумне, саме тому не повинне розглядатися як дійсне [21, § 142]. Отже, розумне (форма) і стане відповідною дійсністю, і відповідна дійсність стане розумною³². Звідси ми можемо сказати, що

³¹ Інтеріоризація (від лат. *interior* - внутрішній) означає формування простору практичної реальності за допомогою переходу в нього структури ментальної дії.

³² При цьому Гегель зазначає, що важко визнати дійсними поета або державну людину, які не вміють створити нічого розумного й організованого [21, § 142, с. 314].

форма як діяльність приводить у дію ментальний образ як об'єкт, що втілюється в предметне буття, в реальну дійсність.

Таким чином, держава є поєднанням буття і менталітету, тобто складається не тільки з реального, але й ментального простору.

Власне кажучи, ще Р.Декарт наприкінці XV - на початку XVI ст. на основі своїх міркувань підійшов до відкриття *дуалізму* як уявлення про два різні світи, які не тільки спільно існують, але й однаково реальні. Декарт визнав, що ці світи - світ душі і світ матерії - хоч абсолютно відокремлені один від одного, але перебувають між собою в злагоді, тому що Бог як першопричина створив їх саме таким чином. Проте до цього часу в науковому пізнанні держави увага переважно приділялася реальному простору, тоді як ментальний простір є такою ж невід'ємною частиною цієї об'єктивної державної реальності. Розглянемо докладніше, чому наукове пізнання відбувалося саме так, а не інакше.

З одного боку, це пов'язано з науковою точкою зору, згідно з якою пізнавана реальність лежить поза нами, і наша функція полягає в тому, щоб досліджувати та спостерігати її, і що відкриття, які ми нескромно називаємо своїми творіннями, насправді є не більш ніж результатами наших спостережень. Звідси в деякому об'єктивному сенсі цілком допустима наявність властивостей, понять і сутностей, що існують незалежно від людського мислення, які можуть бути відкриті й досягнуті шляхом їх спостережень. Переконаливий приклад подібного відношення наводить у своїй статті "Ейнштейн і фізика другої половини XX століття" видатний фізик сучасності, лауреат Нобелівської премії Ч.Янг³³.

З другого боку, не можна заперечувати, що різноманітність теоретичних побудов і абстрактних моделей покликана до життя саме проблемами пізнання реального простору, світу об'єктивної реальності. Безумовно, вирішення проблем реального світу вимагає найвищої віддачі й цілковитої напруженості всіх сил. Саме у застосуванні в реальній дійсності, у вирішенні породжених нею проблем полягає естетична цінність будь-якої науки, а особливо науки про державу. Але при цьому не можна заперечувати, що часто сам процес пізнання вимагає абстрагування від реальності саме з метою можливості її розгляду й опису

³³ Йдеться про те, як Ч.Янг виказав своєму вчителю, одному з найбільших сучасних геометрів, здивування у зв'язку з тим, як швидко знадобилися фізикам так звані "зв'язності на розшаруваннях", придумані математиками поза всяким зв'язком з фізичною реальністю. На це вчитель відповів йому: "але ж ніяк не можна сказати, що це ми, математики, вигадали "зв'язності на розшаруваннях" - ясно, що вони існували і до нас" [49, с. 169-175].

5. Відповідно до фундаментальної властивості розвитку матерії держава формується не як довільна комбінація елементів і зв'язків (системно), а як комбінація визначена, що відповідає смислу держави, - як композиція. Згідно з фундаментальною властивістю матерії одні й ті ж елементи і зв'язки можуть формувати як державу, так і іншу організаційну форму. Подібна визначеність форми держави обумовлює певну топологію держави. Топологія держави пов'язана із становищем держави. Так само, як у фізиці, зміна топології простору веде до зміни стану тіл, що перебувають у цьому просторі, зміна топології держави приводить до зміни стану соціуму в цій державі. Тому стан держави в теорії природної держави описується категорією місцерозвитку, яка визначає простір державного буття, а також категоріями соціальної зв'язності й колективної діяльності, що виступають як механізми формування стану держави.

6. Аж до нинішнього часу державне будівництво України ведеться системно - шляхом формування державних інститутів і відносин, на основі яких повинна виникати держава. Проте формована на основі такої методології державного будівництва система зовсім не обов'язково відображає зміст держави, тому така невідповідність виявляється як криза держави. Звідси очевидно, що подолання кризи в Україні пов'язане із зміною методології державного будівництва, а також існуючих уявлень про державу. Це обумовлено тим, що коли теорії, взяті за основу державного будівництва, не спрацьовують унаслідок того, що вони "виробили" свій творчий потенціал або змінилися умови їх застосування, то вони стають девіантними, а їх реалізація веде до кризи втілюваної моделі держави. В цьому випадку ці теорії потрібно не реформувати, продовжуючи термін їх діяльності, формуючи тим самим умови кризи втілюваної держави, а замінювати теорії, що використовуються в державному будівництві, успадковуючи при цьому позитивне начало колишніх теорій.

7. Феномен людського менталітету полягає в тому, що він має здатність проявлятися безпосередньо в матеріальній формі. Людське мислення операціональне: воно продовжує уявну дію, інтеріоризуючи її. Людина як носій менталітету *живе і мислить у ментальному просторі*, процес же інтеріоризації - це внутрішній процес, що означає формування простору практичної реальності за допомогою переходу *всередину* нього структури ментальної дії. Внаслідок особливої природи мислення лю-

3. Оскільки етичні начала не є абсолютними для людини, а є результатом і необхідною умовою спільного мешкання людей у державі, можна зробити висновок, що *держава виступає як практичне втілення етичних ідей*. Звідси випливає, що моральність утілюється в державі як природне право, що зумовлене потребами спільного буття. Отже, як історично, так і логічно моральність і держава мають загальне походження, загальні корені. Це означає, що держава, по суті, залежить від тих же загальних принципів, що й моральність: можна сказати, що *дійсність, опосередкована державою, є здійснена моральність*. Справді, специфіка моральних переконань полягає в тому, що вони претендують на безумовну, абсолютну цінність, оскільки відображають загальний етичний досвід, загальний інтерес у відносинах між індивідом і суспільством. При цьому “загальний інтерес” звичайно має витoki моралі й моральності, тому держава *завжди* становить такий інтерес, адже значення держави в тому, що вона є опертям для загального інтересу. З урахуванням цього чинника державна діяльність повинна відповідати моралі як ніяка інша, більше того - *державна діяльність може себе мислити тільки як конкретне втілення моральності*.

4. Фундаментальною властивістю розвитку матерії є комбінування елементів, відзеркаленням чого є організація різних форм буття. При цьому на рівнях різних порядків матерія у своїх комбінаціях ніколи не повторюється. Так, суспільний рівень виступає по відношенню до більш низького - індивідуального - як форма, а по відношенню до більш високого - держави - як зміст. У свою чергу, держава виступає як форма суспільного змісту, як єдиний порядок всіх існуючих речей: саме форма і порядок - це так звані “первинні якості”, які досягаються розумом та існують насправді. Звідси ми розглядаємо *форму* і *порядок* як первинні якості держави, що пояснюють її *об’єктивну* природу, її становлення та її устрій. Така незмінно постійна спрямованість руху буття не може бути випадковою. Вона означає встановлення на кожному своєму етапі такого відправного стану, коли гармонія будь-якого предмета, будь-якої речі полягає в тому, щоб здійснити своє буття найкращим чином і досягти його повної досконалості. Звідси існування держави визначається можливостями змістовного буття її форми. При цьому держава як сутнісна форма, з одного боку, сприйнятлива до всякого змісту, а з другого - зміст не змінює сутнісну форму держави.

мовою науки. Так, метод Арістотеля полягав у тому, що він брав наочні якості речей, вихолощував їх і зводив до незалежних абстрактних понять, а математики античності для того, щоб їх аксіоми не були суперечливими, прагнули повністю вилучити з геометрії рух (див., наприклад, геометрію Евкліда)³⁴.

Існує і третя точка зору, згідно з якою всі істини - це винахід людини, тобто створене її божественним розумом, здатним вирішити всі проблеми. Дана позиція відкидає існування об’єктивного світу істин, стверджуючи, що це винахід людини, джерело якого знаходиться в організуючій силі людського розуму: Л.Вітгенштейн, як відомо, вважав, що мислитель - це винахідник, а не відкривач [50]. Це означає, що ідеї, народжені усередині нас, є результатом нашої природженої здатності їх генерувати, проявом людського начала, що не підкріплюється досвідом реальності і не отримує від нього істотної підтримки. Навпаки, апріорні ідеї та образи роблять внесок людського розуму в інтерпретацію реального досвіду.

Такого роду позиції звужують розгляд багатовимірної державної дійсності: жоден із подібних підходів не може висунути концепцію єдиного *синтетичного* методу, що позбавлений крайнощів та забезпечує певну перспективу для державного розвитку. Або реальна сфера, або ментальна - ось альтернативи підходів, властивих якому-небудь *одному вимірюванню*, що розділяють тим самим єдиний і неподільний державний простір на безліч окремих підпросторів, ніяк не зв’язаних між собою. Проте між ними існують глибокий взаємозв’язок, взаємозалежність, оскільки події, що відбуваються в реальному просторі, у свою чергу, справляють значний вплив на ментальні образи та об’єкти.

Наприклад, візьмемо такий серйозний ментальний чинник, як *чоловіча перевага*. Цей чинник істотно змінився в 1914 р. унаслідок нової жіночої моди на коротке волосся (!) Унаслідок цієї новинки лише за кілька місяців жінка звільнилася від символів своєї залежності, і “наша раба, наша половина зробилася нашою рівнею, нашим товаришем” [51, с. 18]. Результатом цих кількох рухів ножицями несподівано для всіх стало відкриття, що жінка може займатися справами, які вважалися винятково справою “сеньйора і пана”. У результаті була назавжди зруй-

³⁴ У цьому значенні філософія вчених класичного та еллінічного періоду, що слідували установкам елейської школи й Арістотеля, була метафізичною: вони обмежувалися розглядом застиглих станів та ігнорували поточні процеси.

нована фундаментальна будівля, що терпляче зводилася чоловіками протягом тисячоліть. Це означає, що поняття *головного та другорядного* інколи бувають умовними, відносними, і нова реальність іноді може бути схована в незначних предметах і явищах.

На жаль, цим взаємозалежностям недостатньо відведено місця як у теорії, так і в науковій практиці, де на них дуже мало звертали увагу і дуже рідко застосовували³⁵.

Тим часом, даний онтологічний взаємозв'язок, взаємозалежність, *взаємопроникнення* реальної і ментальної сфер у державі не можна далі ігнорувати, оскільки саме їх *взаємообмін* є рушійною силою в державному будівництві. Енергетика подібного взаємообміну припускає існування можливих шляхів, якими в державі здійснюється зв'язок ментального і реального простору. Саме в пошуку таких шляхів, в їх структуризації полягає насущна потреба державного будівництва як основного чинника в досягненні цих першорядних когнітивних цілей.

З погляду невідкладності в Україні подальших змін державне будівництво, яке здійснюється, як і раніше, роздільно, на окремих соціально-економічних і культурних напрямках, неминуче зазнає невдачі. Те, що в межах якої-небудь сфери з певною структурою мислиться як правильне, при співвідношенні із структурами іншої сфери може бути визнане абсолютно помилковим. Більше того, перенесення відповідно до застарілих методик в адміністративно-правову сферу цих основоположних питань здатне не тільки в дуже короткий термін зменшити можливості молодій, незалежній державі, але й покликати до життя протилежний, згубний для країни хід розвитку. Це один негативний аспект існуючого сьогодні одновимірною підходу до держави.

Інший негативний аспект полягає в наступному. На жаль, сьогодні не ідея, а реальність є підставою для державної діяльності, породжуючи тим самим просте відтворення або вже існуючого, або того, що існувало у минулому, або мало місце в інших реальностях, у нашому випадку - в інших державах. Тим часом, немає нічого більш шкідливого для держави, ніж посилення на суперечливий (як свій, так і чужий) досвід та зневажання до власних ідей під жалюгідним приводом їх нездійсненності³⁶.

³⁵ Наприклад, повернений Т.Куном у 1960-х рр. у науковий ужиток термін "парадигма" в пропонуваному контексті може набути нового значення і трактуватись як ментальна структура, що застосовується для попереднього опису реальності.

³⁶ Тільки в тому, щоб брати за основу державного будівництва власні ідеї, полягає істинна свобода в державі. Істинна державна свобода - це можливість здійснення державного будівництва, керуючись ідеями, що виникли в ментальній сфері власної держави, визначаючи її суспільний устрій і наближуючи її до якомога більшої досконалості.

Висновки

1. Визначальним моментом державного будівництва є виявлення сутності держави. Незважаючи на звичність самого терміна "держави", сутність держави як такої, поняття держави саме по собі не розкриті: немає сутнісного визначення поняття "держави", яке б давало самостійну дефініцію держави поза тотальністю скороминущого внутрішнього контексту, тобто поза прив'язкою до умов місця, часу, соціуму, політики тощо. Колишнє поняття держави у зв'язку з поширенням глобалізації все більше втрачається, а іншого - такого, що не прив'язує державу до ідеології, матеріалізму, релігії, права, нації, суспільства, влади, політики, території, - досі не існує. Очевидно, що сутність держави як самостійного феномену до цього часу залишається не визначеною, що суперечить повному прояву закладеної всередині мети, перешкоджаючи втіленню держави і здійсненню державного будівництва. Тому дослідження державного будівництва перш за все являє собою комплексне вивчення сутності держави, оскільки поза даною умовою воно втрачає будь-який смисл.

2. Пізнання держави - це не просте спостереження предмету, це спостереження, супроводжуване роздумами про предмет, що припускає занурення в предмет як неодмінну умову осягнення його суті. Проте сам предмет не містить у собі зв'язку уявлень спостереження, їх об'єднання вимагає єдності свідомості як об'єктивної умови всякого пізнання. У свою чергу, здатність свідомості відноситися до предмету і знаходити в ньому значення прямо припускає, що цей предмет даний насправді. Держава, що уявляється як предмет, є сама дійсність, в основі якої лежить щось постійне, і будь-яка зміна сприймається лише як черговий спосіб існування цієї дійсності. Сама по собі зміна є способом існування держави як дійсності, що не зникає, але існує постійно - і поза нашою свідомістю, і поза досвідом. Держава, таким чином, є предметом, для якого зміни є способом збереження, при цьому нам дано лише спостерігати перехід з одного стану в інший того самого предмету. Проте й емпірично ми можемо пізнавати державу тільки через зрізи дійсності, що змінюють один одного з часом, дійсності, яка сама при цьому є багатогранною і постійною цілісністю. Унаслідок цієї "постійності" держава і сприймається нами як *дійсність*, що існувала раніше, продовжує існувати сьогодні і, безумовно, існуватиме в подальшому.

18. Особливості фазового переходу держави визначаються тим, що держава - розумна форма. Виходячи з цього перетворення держави перш за все пов'язане з перетворенням індивідуальної (ОФ) і групової *свідомості*. Для державного будівництва України принциповим питанням є актуалізація принципу результативності державної діяльності, що насамперед визначає перехід від "гри" (тобто безвідповідальної діяльності) до відповідальної діяльності державного будівництва. При цьому напрям зусиль такої діяльності з позицій державного будівництва є принциповим. Діяльність, спрямована на суспільне, що забезпечує поліпшення державних якостей, визначає собою патріотизм (вітчизнолюбство). У "державній психології" патріотизм займає одну з провідних позицій (вищу, ніж матеріальні параметри діяльності). Саме "державна психологія" є визначальною якістю організаційних фігур держави. Причому така трансформація має на увазі не стільки заміну діючих кадрів ОФ, скільки розширення їх світогляду в контексті держави-буття, що відображається теорією природної держави, усвідомлення іншого стану держави, технологій державного будівництва. При цьому не повинно виникати розриву світогляду ОФ і соціуму - спільність світогляду є основою соціальної зв'язності та стійкості держави.

19. Перетворення стану України відповідно до принципів розглянутої в дослідженні теорії природної держави долає основне обмеження традиційних теорій держави - замкнуте коло "уявлень" і "категорій". Спектр "моделей", "категорій", "понять", "атрибутів" і "принципів" теорії природної держави істотно ширший, ніж той же спектр у штучних теоріях держави. Втілення теорії природної держави знімає більшість проблем державності, які в рамках традиційних моделей та методологій державного будівництва принципово не вирішуються. Це пов'язано з тим, що теорія природної держави вбирає в себе, формуючи безліч "моделей", "категорій", "атрибутів", "принципів" і "понять", які не вписуються в наявну структуру уявлень про державу. Розширюючи замкнуте коло існуючих "уявлень" і "категорій", теорія природної держави тим самим розширює простір можливостей держави і людини в ній. При цьому через усунення діалектичної конфліктності нова теорія є менш суперечливою, менш конфліктною, а отже, стабільнішою теорією державного будівництва.

Опертя на *сторонню* реальність не має нічого спільного з ментальним простором *власної* реальності, власної держави - вони ніяк і нічим не взаємопов'язані, між ними не існує внутрішнього взаємообміну, вони не взаємопроникні і не можуть ані сполучатися, ані впливати одне на одного. А це означає, що в такому разі даний конкретний простір реальності позбавлений енергетики обміну зі своїм ментальним простором, не має ні внутрішнього ідейного підживлення, ні можливості творчого самовираження, тому що кожний реальний простір має свій ментальний простір, і "чужий" ментальний простір не може зайняти його місце в державі.

Це пояснюється також тим, що держава завжди існує начебто у подвійній формі: в усталеному вигляді і в процесі становлення - державного будівництва. Усталена форма держави - це проекція минулого в нинішній час, або іншими словами - це результат історичного розвитку держави. Така форма держави відображає *позачасове* уявлення держави, її розуміють в **архітектонічному** (архітектура - це закінчений результат дії) сенсі.

Форма держави у процесі становлення - це проекція майбутнього в нинішній час³⁷. Тобто це уявлення держави в просторово-часовому вимірі (просторово-часовому континуумі). Форма такої держави - ця дія, що завжди розгортається, це завжди державне будівництво.

Тим часом, за допомогою традиційного аналізу неможливо збагнути державу як реальність; навпаки - відбувається експансія певної моделі буття, побудованої на основі однієї сфери реальності, на інші сфери буття. Саме таку картину ми спостерігаємо в моделях держави "політичної", "демократичної", "правової" і т.д. При цьому на початку дається визначення *логічне*, а потім відбувається обмеження *онтологічне*. Відбувається неминуче спрощення і збіднення змісту смислового, предметного та подієвого державного універсуму.

Зворотна логічна й онтологічна операція проводиться в процесі *розуміння* - синтезу за І.Кантом [23, § 10]. При цьому техніка пізнання надає нам дві протилежні стратегії:

- визначення меж, їх утвердження, фрагментація об'єкта дослідження на частини в разі аналізу;

³⁷ Форма держави, що перебуває в процесі становлення, може бути і проекцією минулого в нинішній час, проте в цьому випадку має місце деградація держави, тому розглядатися в контексті державного будівництва не може.

• усунення меж, їх подолання, створення цілісності у разі розуміння.

Аналіз - це редукція, нізведення до простого, стандартного, відомого, тоді як розуміння, синтез - це сходження до складного, нового, невідомого, або *трансцендентування*. Тому в нашому дослідженні розуміння держави - це її трансцендентування, це вихід за межі існуючої практики, подолання діючих обмежень, перехід у більш широкий просторово-часовий контекст.

Гнучкість та одночасна стійкість структурної рівноваги визначається подвійністю будови держави: та частина держави, яка збігається у всіх, - це інваріант держави (ті елементи, які у всіх держав присутні: територія, державний соціум, державне управління). Кожна конкретна повна реалізація - це завжди варіант (механізми ухвалення рішень державного управління, структура органів державної влади, адміністративно-територіального розподілу, мова, рельєф місцевості, національне багатство, культура).

При цьому глибина, ступінь збігу варіантної компоненти державного будівництва з інваріантною регламентуються традиціями даної культури. Так, відома принципова незамкнутість варіацій, що являє собою ознаку народної культури, не пов'язаної з нормами держави. На наш погляд, це зумовлено тим, що держава - об'єкт багатовимірний, який має багато властивостей і якостей, функцій і ролей, тому за одними критеріями і параметрами вона потрапляє в норму, а за іншими - ні.

Поняття держави як норми формулюється в рамках деякої ідеологічної системи, задається як певна аксіома, привнесена в мислення ззовні і визначена культурно-історично, прив'язана до конкретної соціально-економічної ситуації та інтересів влади. При цьому норма й відхилення плутаються, міняються місцями, залишаючи місце для свавілля можновладців. У класичних вченнях про державу норма визначалася різними способами: теологічно, етично, органічно, економічно і т.д.

Таким чином, державне життя завжди визначалося чез *належне*, тобто ідеальне, і тому неминуче абстрактне, до того ж щось учинене, тобто недосяжне. Кожна людина, як і держава, ризикувала опинитися в зоні невизначеності, а отже, винуватості³⁸.

³⁸ Прикладом цього можуть бути формальні звинувачення Сполученими Штатами режиму Саддама Хусейна в "недемократичності", "тероризмі", "розробці ядерної зброї", тобто невідповідності нормам, встановленим тими ж Сполученими Штатами. Абсолютно очевидно, що діюче визначення державного буття як "належного", що є прийнятним для США, не є прийнятним для іншої держави, а отже, не відповідає поняттю держави.

визначає працю як спосіб гармонізації відносин людей між собою, людей зі своїм буттям, людей і природи. Тим самим змістом праці в Україні стає не тільки фізична, але й творча діяльність. Праця - індивідуальна витрата енергії для досягнення індивідуального і/або соціально значущого результату. Тоді економіка як узагальнений результат колективної діяльності є способом колективної гармонізації буття, результатом якої є соціально значущий результат.

16. Трансформація стану України пов'язана з реалізацією змісту демократії - змістом демократії є поєднання "легальності" й "легітимності". "Легальність" влади означає строгу відповідність закону. Розрив легальності виникає при формуванні в державі груп, формально або неформально введених з-під дії закону. Виходячи з цього в Україні потрібне *відновлення* легальності. "Легітимність" - це відповідність дій і результатів діяльності влади очікуванням усього державного соціуму. Тим самим на відміну від "легальності" "легітимність" має неформальний характер, що визначається збігом результатів дій організаційних фігур держави з очікуваннями усього державного соціуму. Поєднання "легальності" й "легітимності" актуалізує прямі та зворотні зв'язки в державі, підвищує соціальну зв'язність, долає неповноту діючого в Україні змісту демократії, який сьогодні розуміють лише в аспекті "легальності" влади.

17. У поточному стані України використання в державному будівництві суто нормативістського підходу провокує девіантну поведінку в державі, тобто даний підхід, з позицій державного будівництва, є неповним та обмежує можливості розвитку держави. В теорії природної держави така неповнота долається шляхом реалізації права як поєднання "моральності" й "норми". Тим самим у державному будівництві України відбувається трансформація "влади норми" у "владу права", внаслідок чого нормування набуває смислового змісту. Звідси "право" стає опосередкуванням *природного права людини* (як етичного начала держави) у простір державного буття. При цьому обидва начала права - і "норма", і "моральність" - мають загальну природу впорядкування - одне формальну, друге неформальну. Поєднання цих двох начал, що впорядковують, посилює організаційний ефект держави, підвищує її стабільність, долає неповноту і недоліки нормативістського підходу. Тим самим формування стану держави, державне управління здійснюється не за свавіллям, а виходячи зі змісту категорій держави.

формується на основі прагнення до корисного результату спільної (колективної) діяльності держави, суспільства індивідів. На відміну від фіксованого характеру відносин в існуючих моделях держави, в теорії природної держави підставою відносин є сутність взаємодії “громадянина” і “держави”, а *відносини в державі є такими, що формуються й опосередковані цілями та результатами спільної діяльності*. Отже, в даній теорії соціальні відносини *розвиваються, і їх розвиток обумовлює розвиток держави*. Такий зміст відносин у теорії природної держави обумовлює зміну парадигми відносин “суспільного устрою” на парадигму “державного формоутворення”, що визначає топологію держави.

14. Параметри стану держави визначаються умовами забезпечення природних потреб людських індивідів, що становлять соціум держави. Забезпечення державою природних потреб індивідів стосовно повітря, води, їжі, житла, одягу, середовища буття, людських відчуттів і процесів життя, відпочинку і конструктивного (державного) доповнення діяльності визначає зміст *природного права людини на державне буття*. Природне право на державне буття є віддзеркаленням *природних потреб* живих організмів і визначає сферу природних (уроджених) потреб людини як особистості. Все інше - це *споживчі вартості*. Держава лише в тому разі є легітимною, якщо вона безумовно забезпечує природне право людини на державне буття, а формалізація права в державі виходить із забезпечення природного права. Всі інші моделі держави не легітимні. Тим самим здійснення зміни стану України відбувається як зміна принципів соціальності - замість параметрів “нації” держава Україна реалізується в параметрах “громадянства”.

15. В основі колективної діяльності лежить природа впорядкування відносин суб’єктів діяльності. Кожен вид діяльності має власну структуру впорядкування і в процесі діяльності генерує свої результати, які доповнюють один одного, формують картину державного буття. Результати такої предметної діяльності в контексті її координації визначають стан держави. Координація колективної діяльності на досягнення певного результату є змістом державного управління; категорія колективної діяльності визначає зміну змісту праці; перетворення стану України визначається зміною змісту праці. Зміна змісту праці пов’язана з переходом від поняття праці як експлуатації (У.Тейлор, ленінізм) до розуміння праці як взаємодії (Г.Форд) людей у процесі колективної діяльності. Подібна трансформація змісту

Можна сказати, що сучасна теорія держави цілком побудована на категорії “належного”. З категорії належного виводяться поняття влади як відносин повинності одного індивіда перед іншим³⁹; права - як належного, необхідного підпорядкування; праці - як належної, необхідної для існування та буття. З поняття права як підпорядкування випливають поняття свободи, рівності тощо. Але аналіз держави як сфери належного не дає можливості розкрити державу як суще, що і є предметом наукового пізнання. Це пов’язано з тим, що *сфера належного є лише частиною суцього*.

Таке розуміння показує, що всі поняття, такі як політика, економіка, право, приватна власність, про які можна сказати, що сьогодні вони начебто “самі для себе основні”, нічого, по суті, не значать поза межами держави, тільки держава дає їм життя, тільки в державі вони мають сенс. Наприклад, поняття “власність”, “приватна власність” не могли існувати в давнину, оскільки вони є виключно надбанням сучасної політекономічної науки [52, с. 5, 6].

Звідси логічно неправильно, що держава створена для охорони власності - власність знаходить себе і стає такою тільки в державі. Держава первинна - власність породжена державою, вона її *вторинна* якість, як і поняття “приватного”. Приберіть поняття “держави”, і що тоді позначатиме поняття “приватне”? Жалюгідну претензію частини, що втратила ціле. Сам сенс існування політики, права, приватної власності опосередкований державою. Тільки державі вони, ці частини, зобов’язані своїм розквітом, тільки держава здатна знімати в собі їх нескінченні суперечності, проте це аніскільки не заважає їм постійно претендувати на першість над державою.

Це принципове співвідношення глибоко усвідомлювали мислителі минулого. В античності держава як продукт природного виникнення є завершенням первинного (додержавного) спілкування і *за природою стоїть вище за індивіда*, оскільки, опинившись в ізолюваному стані, останній не може повною мірою виконати свої функції. Тобто це була цілком і повністю суспільна етика (грецьк. *ethos* - звичка, звичай), а саме - етика, в основі якої *суспільне переважало над індивідуальним*.

Інакше кажучи, індивід як такий не міг виконувати своєї громадянської функції, не ставши частиною держави як цілого.

³⁹ Влада - це “посада”, “перебування на посаді”.

Всі, хто не присвячував своє життя державному спілкуванню, тобто участі в державних справах, за визначенням не могли бути поважними членами античного суспільства. Саме така концепція держави властива для епохи античності: антична людина розуміє державу як найвище, самодостатнє (або, як сказав би Г.Гегель, “само-себе-опосередковуюче”) існування.

Проте незабаром ідеї, успадковані від епохи античності, зазнали процесу поступового перетворення: філософські концепції державного будівництва, що були притаманні добі грецького розквіту й незалежності, перестали діяти після завоювання греків римлянами. Знамените “римське право” породило менш суспільну, але більш індивідуалістичну етику, поступово змінюючи таким шляхом грецьку традицію, поки вона остаточно не стала придатною для злиття з християнством.

У чому ж полягала принципова для подальшого розвитку держави розбіжність між цими двома концепціями?

Згідно з християнською концепцією борг людини перед Богом є більш важливим і потрібним, ніж борг тієї ж самої людини перед державою. Таке розуміння людського боргу докорінно суперечило глибокій, майже релігійній відданості греків місту-державі. Проте концепції античності вже не відповідали концепціям нового часу, і в державному будівництві поступово почав діяти процес *еманації*⁴⁰ (від лат. *emanatio* - букв. “вихід”) - процес зворотного розвитку: **від суспільного до індивідуального**.

Це ще один аспект, який істотно сприяв недостатності дослідження поняття “держави”. Інший аспект полягає в тому, що після античності державу (спочатку обережно й частково, а потім - остаточно й безповоротно) почали розглядати як механістичний твір, тобто вже не як продукт природи, а як штучне утворення, побудоване людиною у своїх власних інтересах.

Чим суттєво відрізняються ці два підходи?

Якщо держава - це природне творіння, то до неї слід ставитися як до предмета пізнання, тобто людина повинна вивчати її особливості й закономірності та втілювати їх у державному будівництві. *В цьому випадку державне будівництво є невід’ємною частиною держави*.

Якщо ж держава - неприродне, штучне утворення, тоді людина сама формує державні принципи, з яких і випливають

⁴⁰ Вчення про еманациї - це неоплатонічне вчення про переходи від вищого до нижчого, а також про результати цього переходу.

12. Категорії держави виступають як першопричина структурної диференціації і функціональної організації держави, що виявляються у властивостях цілого, а не у властивостях окремих його частин. Категорії держави несуть не тільки гносеологічне навантаження, але в прихованому вигляді містять певні онтологічні моделі, схеми, образи. Тим самим вони виступають не тільки як інструментальні модуси державного будівництва, а й задають ту або іншу онтологію держави. Втрата змісту втілюваних категорій порушує онтологію держави і дестабілізує її стан. Стан держави визначається її топологією, діяльністю, енергетикою, динамікою, аксіологією, що реалізуються через категорії.

Топологія держави реалізується в категоріях локальність і спільність, центр і периферія, внутрішнє і зовнішнє, ландшафт, територія, інфраструктура, близькість і віддаленість, відносини, житло (штучне) і простір (природне), порожнеча і наповненість, межа, взаємодія, стабільність, соціальна зв’язність, соціум, групи й індивіди, замкнутість і відвертість.

Діяльність: економіка і витрати, результат, нестача і надлишок, обмін і дарування, збирання і розпорошення, володіння і приналежність.

Енергетика держави: енергія та ентропія, інформація і знання, сила і слабкість, напруга, синергія, потенціал, поява і зникнення.

Динаміка держави: концентрація, втілення, траєкторія, стан, варіабельність та інваріантність, проекція, відновлювальна здатність території, перспектива, розвиток, фазовий перехід, трансформація, стійкість, трансцендентність.

Самостійну роль у державному будівництві відіграє **аксіологія держави** - якісність, взаємобуття держави й індивіда, співвідношення загальноприйнятого та особистого, самодостатність людини в державі, відчуття енергетики держави, відповідність просторів особистості й держави, відмінність, різноманітність, здоров’я, специфічне, унікальне, міра, відповідність, нестача і перенасичення, своє і чуже, справжнє й уявне, ієрархія і рівність, панування і підпорядкування, більшість і меншість, домінування, відчуження, витіснення, придушення, дискримінація, агресія, насильство, захоплення, знищення, помірність і надмірність, етика.

13. Новий стан держави визначається параметрами природної моделі. Топологія відносин у природній моделі держави

форми організації матерії. Подолання стану кризи пов'язане з трансформацією існуючих уявлень про можливості втілення держави (державної доктрини) і трансформацією стану втілюваного об'єкта - фазового переходу на основі нових уявлень про державу.

10. Питання фазового переходу постає як *усвідомлення* того факту, що нинішні способи державного будівництва перестали бути успішними і є необхідність їх заміни варіантом, який більше відповідає сформованому стану справ. Причому одна справа - вибирати один із варіантів у вже наявному їх наборі і зовсім інша - ухвалювати рішення про перехід до якісно нової стратегії дій. У першому випадку (технічна трансформація) вирішальне значення має оцінка найбільш імовірного в даних умовах діяльнісного акту і його наслідків, у другому - *необхідність знати про існування інших варіантів державного будівництва*. Реалізація другого випадку визначає фазовий перехід. *Можливість фазового переходу України виникає внаслідок того, що майбутнє в розвитку держави не єдине*. Тим самим політичні гасла про відсутність у держави альтернативи (на зразок: “комунізм - світле майбутнє всього людства”, “ринку альтернативи немає” тощо) відображають або недалекоглядність, або просто обман.

11. Використання в поточному стані держави теорій минулого є “пасткою причинності”. Використання минулих теорій у сьогоденні означає спробу повторити “сьогодення в минулому”, виявити минулу стадію в сьогоденні. Проте шляхи “з минулого в сьогодення” і навпаки - різні. Рухаючись від наслідку до причини, держава ніколи не дійде саме до того набору можливостей, який існував у минулому, оскільки там відмінність між “потенційним” та “актуалізованим” була відсутня. Те, що стало “сьогоденням”, тоді було лише однією з можливостей, і сама причина, очевидна сьогодні, тоді такою не була. Отже, рівноправність усіх можливих трактувань понять, що циркулюють у конкретно-історичній системі держави, є теоретичною утопією сучасного державного будівництва. І “минуле”, і “майбутнє” завжди були й будуть проєкціями “сьогодення”, віддзеркаленням уявлень і перспектив сьогоднішніх. Фазовий перехід пов'язаний з відмовою від смислів і цілей, що вичерпали можливості, від спроб повторити минуле в сьогоденні і пов'язаний з виробленням нових смислів та цілей - у сьогоденні, “тут і зараз”.

у подальшому “запрограмовані” особливості й закономірності державного управління, внаслідок чого державне будівництво *не є необхідним державним компонентом*.

Залишається додати, що традиційно держава розглядалася виключно в контексті другого підходу.

У цьому контексті при розгляді нашої теми змінюється не сучасна парадигма держави, згідно з якою держава є одним із приватних об'єктів, включених у загальне ціле людської діяльності, а гносеологічна позиція, з точки зору якої об'єкт розглядається як “держава” або “не держава”. Оскільки категорія буття в буквальному розумінні означає “життя” у всій його повноті та різноманітності, ми сміливо можемо назвати державу формою життя, або звичайно - формою буття. Водночас категорія імовірності, показуючи, що можливості всякого пізнання відносні, показує вражаючу річ. Все хитке, всяке знання невизначене, будь-яка матерія плинна, а істина незбагненна. На цьому тлі реально існує лише єдина визнана всіма визначеність - це вічно живий закон природної справедливості, тобто загальні етичні закони народів. Тому не дивно, що *всякий, хто прагне порушити і спотворити ці загальні етичні закони, той порушує неписані закони буття і йде проти держави як його форми*.

1.1.7. Сутність держави як форми буття

Визначення держави як форми буття відображає позицію Арістотеля, що визначив загальним началом буття матерію як втілення нескінченності і форму як віддзеркалення межі. Дійсно, загальне буття складається не тільки з держави, а отже, держава має межі в бутті. Ця особливість форми - її лімінованість, взаємодія з іншими формами буття, в механістичних моделях держави породжує спроби знайти фізичні межі держави, державної діяльності. Насправді, встановити межі форми неможливо, оскільки природа форми держави - це поняття, ідея.

Перш за все, відзначимо, що визначення держави як форми прямо пов'язане з сутністю держави. Чому?

Тому що *сутність - це нематеріальна форма*, хоча можна сказати і навпаки, що *форма - це нематеріальна сутність*. Інакше кажучи, форма держави невіддільна від того, сутністю чого вона виявляється, вона є початковим поняттям, що безпосередньо веде до розгляду сутності держави. Тому саме з виз-

начення держави як форми⁴¹ впливає співвідносність сутнісних ознак держави і форми.

Сутність (грецьк. - *ousia*, лат. - *essentia*) відрізняється від *існування* (*existentia*) тим, що виводить з різноманітності даних явищ єдине і загальне для них: за Сократом, *визначення поняття - це і є визначення сутності даного* предмета. Власне, вся діалектика Сократа, його єдиний у своєму роді “запитально-відповідальний” спосіб виявлення істини і є методом визначення понять, методом виявлення в даному понятті єдиних, загальних і тотожних ознак, які й виражають його сутність (наприклад, діалог Платона “Лахес”: 190 d, 191 c, 195 a, 199 a, 200 e)⁴².

Водночас справедливо буде відзначити, що і до сократівського методу визначення понять у греків нагромадилося чимало трактувань “сутності”. Так, одні філософи вважали, що “сутність” - це такі матеріальні стихії, як вода, повітря, земля або вогонь, або такі елементи, як рослини чи тварини, або взагалі увесь Всесвіт, або ж його якісь частини (Фалес, Геракліт). Інші думали, що сутності - це ідеї, “ейдоси”, або ж числа (піфагорійці, неоплатоніки). Таким чином, про “сутність” мовилося в багатьох смислах, тобто як про можливі сутності.

Край цим філософським розбіжностям поклав Арістотель, визначивши наступні критерії сутності:

- по-перше, сутність повинна мати визначення, тобто їй має відповідати не уявлення, а *поняття*;
- по-друге, сутність повинна існувати *самостійно*.

Визначення, у свою чергу, складається з роду і видової відмінності, де видова відмінність - це *ознака*, за якою предмети одного й того ж роду відрізняються один від одного, розпадаючись на види. Це означає, що визначення виражає “суть буття” предмета. “Суть буття” предмета слід розуміти як сам окремий предмет, який не є чимось відмінним від своєї сутності. Можна сказати, що суттю буття називається сутність окремого предмета: пізнати предмет - означає пізнати суть його буття [53, с. 2, 498; 1, с. 181, 191, 192, 195-197].

У такому трактуванні “сутність” можна розуміти не тільки як визначення різноманітного в бутті, але й основу його *впо-*

⁴¹ При вивченні теми автору не вдалося знайти робіт, присвячених формоутворенню держави. Тим часом організаційний принцип, що лежить в основі держави (про це далі), є основою формоутворення.

⁴² Це доводить, що встановлення загальних визначень було одним із нововведень Сократа у філософії [53, 1078 b, 30].

штовхуванням нової методології, а масовим просуванням її в зовнішньому середовищі. Механізмом такого просування може стати створення міждержавного інституту державного будівництва з штаб-квартирами в Києві, Брюсселі, Москві. Інститут забезпечуватиме практичними рекомендаціями з державного будівництва уряди країн-учасниць інституту, підготовку кадрів на основі нової методології державного будівництва. У цьому контексті **глобалізація - це проектування певної методології державного будівництва на міжнародні відносини**. В контексті такої реалізації геополітики сьогодні діють США, які, усвідомивши безперспективність колишніх методик об'єднання, просувають власну методологію державного будівництва. Відмінність геополітичних цілей України і США, що виникає з доктрини В.Вільсона, визначає необхідність оперативного вирішення Україною питання про просування розглянутої української концепції геополітики в Європі.

8. Слід розуміти, що не всяка система державних елементів і зв'язків формує державу. Держава як форма організації матерії втілюється не як довільна, а як певна система, тобто має композиційну природу. Інша комбінація тих же елементів і/або інших зв'язків визначає іншу форму матерії. Тому якщо ми говоримо про державу, то вона може формуватися (будуватися) на основі певної визначеності, що описується категоріями держави і не може формуватися довільно. Це визначає методологічні основи державного будівництва України: держава формується не як наслідок державних інститутів, а навпаки, - державні інститути й відносини формуються як утілення категорій держави, як проекція держави в простір буття. Дане визначення є вихідною позицією державного будівництва і визначає напрями реорганізації існуючої в Україні методології та практики державного будівництва.

9. Невідповідність діючої методології і практики державного будівництва України композиційній природі держави формує кризовий стан держави Україна. Як наслідок використання в державному будівництві понять, що вичерпали свій потенціал, наростають кризові явища, Україна втрачає державну перспективу. Втягнення в кризу України чотирьох державотворчих процесів (управління, економіки, принципів соціальної зв'язності, науки й освіти), а також наявність кризи світогляду визначають дану кризу держави як генетичну, тобто зумовлену невідповідністю діючих уявлень про державу змісту держави як

структури держав і подальшого об'єднання таких уніфікованих структур у загальну структуру шляхом розмивання кордонів між державами - формування надсистеми, в якій розчиняються держави. Об'єднання держав є входженням у надсистему з втратою визначальної властивості взаємовідносин держави з середовищем - свободи вибору варіантів розвитку. **Всяка дія, яка обмежує простір можливостей держави, є помилкою її керівництва.**

5. Геополітичною (європейською) місією України є інтеграція трансконтинентальної Європи - **від найбільш західної точки Португалії Карбо да Рока до Камчатки.** У даному трансконтинентальному утворенні Україна є стрижнем, реалізація функції якого визначає - відбудеться це історичне розширення Європи чи не відбудеться. Реалізація Україною такої геополітичної місії стає можливою при переорієнтації існуючої вертикальної структури міжнародних відносин у перспективну горизонтальну, а також формуванні власної позиції глобалізації, зумовленої законом розвитку держави.

6. Реалізація геополітичної місії України формує основу української концепції геополітики, зумовлює інтеграцію на основі загальних методологічних принципів державного будівництва - теорії природної держави. Як об'єднуюча система (надсистема) в даному випадку розглядається форма матерії, а не штучне утворення шляхом суспільного договору. Інакше кажучи, об'єднання відбувається на основі загальних принципів державного будівництва - їх руху в напрямі природної держави, а не приватних принципів суспільного договору. На відміну від традиційних ("системних") підходів до об'єднання, які не вирішують проблем, що стоять перед державами, а лише перекладають їх з рівня держави на наддержавний рівень, запропонована в роботі українська концепція обумовлює саме вирішення проблем та об'єднання на основі розв'язаних проблем. Тобто якщо традиційне об'єднання є кількісним переходом (зростанням), то інтеграційний принцип української концепції відображає якісний перехід. При цьому об'єднання на основі розглянутої української концепції геополітики забезпечує свободу вибору варіантів розвитку і зберігає простір можливостей держави.

7. За законом розвитку, держава визначається простором дії світогляду, простором адекватного світоустрою. Тому реалізація геополітичної місії України зумовлена не силовим про-

рядкованості, як суть буття. Оскільки "форма" також визначається як *впорядкованість*, це дозволяє нам ототожнювати "суть буття" (або *сутність* держави) і "форму".

Сутність держави звернена перш за все до її *внутрішніх* властивостей і виступає як *головне* в її змісті. Розгляд сутності дозволяє виявити факти ототожнення держави з її змістом, природою і причиною виникнення. *Як основний методологічний принцип при виявленні сутності держави необхідно брати до уваги те, що всі види державних явищ окремо повинні відображати її сутність незалежно від тієї форми, в якій вони виступають.*

Як "сутність" держава є формою впорядкованості наявного буття. Етимологічно наявне буття пояснюється як буття, що існує насправді. Держава як форма впорядкованості неможлива, якщо вона не постійна. Тут нам можуть заперечити: а як же демократія, олігархія, монархія і т.д.? Вони ж не постійні в часі!

Так, не постійні, але порядок у державі має бути *незалежно* від того, який державний лад існує в той або інший момент часу. Тобто ми маємо на увазі, що поняття "державний устрій" (демократія, олігархія, монархія і т.д.) у жодному випадку не тождєне поняттю *форми* держави як постійної наявності порядку.

Таким чином, *типи державного устрою співвідносяться із змістом держави, а не з її формою.* Постійна наявність порядку є вимогою форми та означає, що за будь-якого державного устрою повинні діяти принципи і норми моралі. А якщо вони не діють, то це означає, що зміст не відповідає вимогам форми. При цьому форма зовсім не приходить у матерію ззовні, але вона має принцип матерії в самій собі: Г.Гегель писав, що ніде в досвіді не зустрічається існування безформної матерії, навпаки - сама думка про матерію вже містить у собі принцип форми. Більше того, будь-яка річ "є *формою*, в якій матерія визначена і зведена до ступеня *властивостей*" [21, § 125, § 128].

Чому держава як сутність може бути лише *формою*?

По-перше, держава - це є "перша сутність", тобто "суть буття" держави без *привхідного* змісту, а отже, навіть не сам предмет, а його чистісінька сутність, тобто його причина і його початок, який у такому контексті може одержати самостійне існування тільки як "форма".

По-друге, спочатку держава виникла не у відчуттях, а в свідомості, або в душі, оскільки відчуття - це, перш за все, вплив самого предмета. Оскільки держави як предмета на той момент

не існувало, вона була “присутня” тільки в уяві, тобто мислилася *без дійсного предмета*. Матеріальне наповнення або зміст держави в цих умовах могло бути одержане тільки шляхом досвіду, а *posteriori*, але *форма* її вже мислилася в свідомості, і в душі перебувала, по суті, а *ргіогі* вже готовою.

По-третє, тільки як форма держава існує *в дійсності*, тоді як матеріальний зміст як наповнення цієї форми завжди існує *в можливості*. Форма держави не тільки первинна по відношенню до свого матеріального змісту, вона виступає і як його *мета*, яка вносить у нього визначеність, що перетворює його з можливості в дійсність.

По-четверте, “форма” сама по собі порожня, вона позбавлена “пріоритетів”. Держава як форма, як уже згадувалося раніше, байдужа до свого змісту⁴³. Це означає, що як форма держава не сприймає властиві змісту суперечності та розбіжності⁴⁴.

По-п’яте, поняття форми з часів античної філософії має значення діючої сили, тобто того, що дійсно існує (на протигагу явищу). Тим самим, держава як форма має діяльну природу.

По-шосте, держава як форма є творчою силою, яка не існує в застиглому стані, вона постійно змінюється. Якщо ці зміни пов’язані з розвитком даної держави, який є творчим процесом (творчість - творення), то дана держава існує. Якщо держава не розвивається, то вона зникає і на її місці з’являється нова держава, що розвивається.

Виходячи з цього існування держави розкривається за допомогою тих *властивостей*, які форма має. Тому розкриття сутності держави відбувається через низку конкретних характеристик. Серед цих властивостей, що визначають сутність держави, основними є наступні:

1. Держава як форма є внутрішнім началом, що веде предмет до досконалості. Арістотель і Бога називав чистою формою діяльності. Тим самим підкреслюється, що держава як форма має надособистісну природу. Проте як перед Богом людина відповідальна за свої дії, так само і перед державою людина відповідає за свої дії і вчинки. Тому держава як данність буття прагне ідеальної форми.

⁴³ Водночас Гегель вказує і на байдужість матерії до певних форм: наприклад, мармуровій глибі байдуже до того, чи нададуть їй форму статуї або колони [21, с. 293]. Проте тут треба відзначити, що на відміну від безформності хаосу мармурова глина зовсім не безформна взагалі.

⁴⁴ По суті, алге позбавлено “перевар” і буття.

ного будівництва. В результаті відносини держави із зовнішнім середовищем формуються за правилами гри з ненульовою сумою, тому позиція, виграшна для однієї із сторін, не обов’язково є програшною для іншої. Тому *зовнішньополітичні ризики можуть бути пов’язані як із небезпеками для стану держави, так і з можливостями посилення її потенціалу*.

3. Взаємовідносини держави із середовищем, коли держава *конструює* своє становище в середовищі, визначаються як **геополітика**; взаємовідносини, коли держава *рефлексує* своє становище в середовищі, - як **зовнішня політика**. Рефлексія є способом стабілізації держави в середовищі, тоді як геополітика характерна для лабільної поведінки держави. При цьому слід розуміти, що обидва підходи взаємопов’язані. Так, реалізація геополітичних інтересів держави неможлива без рефлексії відносин зовнішнього середовища. Змістом конструювання є орієнтація держави на ті шляхи зовнішнього середовища, які забезпечують найкращу енергетичність - зростання потенціалу держави. У цьому контексті геополітика як наука не може мати однаково значущі висновки для кожної країни, але в кожній країні власна геополітика. Тобто геополітичні висновки про структуру світу мають базисну підставу для всіх країн, але кожна країна робить свої висновки. У контексті конструювання відповідним чином змінюється потенціал взаємодії держави з середовищем, який неминуче проектується на внутрішній стан держави. Тобто потенціал держави може посилюватися й ослаблюватися залежно від характеру взаємовідносин держави з середовищем.

4. Традиційним чинником зовнішньої політики держав є феномен політичних ризиків, який обумовлений військовими, дипломатичними, економічними та іншими характеристиками діючих моделей держав. Проте в 90-ті рр. ХХ ст. на цьому полі сформувалися абсолютно нові характеристики, зумовлені вичерпанням європейської системної концепції, що було передбачене Ф. Ніцше і О. Шпенглером ще наприкінці ХІХ - на початку ХХ ст. Вичерпання європейської концепції є віддзеркаленням символічного способу мислення, коли мислення здійснюється символами, з яких складаються слова, пропозиції, об’єкти, держави. В сучасній концепції євроінтеграції це виявилось в реалізації того самого складеного (системного) підходу, але як елементи-символи тут виступають держави. Складання (об’єднання) здійснювалося шляхом формування загальної

держави розширює простір можливостей держави і людини в ній і тим самим долає обмеження традиційних теорій держави.

З часів античності зміст держави розглядався в контексті форм правління. Ці поняття сформували замкнуте коло уявлень про державне будівництво: аж до нинішнього часу державне будівництво розглядається в контексті “демократичного”, “олігархічного” та інших типів держави, що визначаються відповідно до положень античності. Такий обмежений і незмінний набір категорій, що визначають державу, мимоволі обмежує можливості як держави, так і людини в ній. Теорія природної держави долає це замкнуте коло уявлень про державу.

Таким чином, теорія природної держави з очевидністю показує, що потенціал держави *безмежний* і її розвиток визначається темпами пізнання природних законів держави і ступенем їх утілення в реальність.

Висновки до п'ятого розділу

1. Середовище - неминучий елемент утілення держави, що справляє вплив на зміст державного будівництва. Зовнішнє середовище України є не стільки множинністю об'єктів - інших держав, наддержавних інститутів, скільки процесами і подіями, що відбуваються в середовищі цих держав і впливають на стан України. Тобто у взаємовідносинах держави із середовищем зовнішнє середовище діє як поле сил, що мають певну просторово-енергійну конструкцію. При взаємодії держави з середовищем істотні програмує (що впливають) властивості такого поля - наявність у середовищі шляхів з особливими якостями, шляхів, найбільш або найменш придатних для руху, просування цими шляхами потрібних (або непотрібних) потоків енергії. Тим самим конструкція такого поля, що визначається середовищем, може розглядатися як програма, яка визначає характер взаємовідносин держави з середовищем. На відміну від обчислювальних програм, польові програми не дискретні в тому сенсі, що вони не будуються із заданих символів якогось коду - вони континуальні, і детермінація процесів у таких полях теж континуальна (має протяжність у часі й просторі).

2. Визначальною відмінністю взаємовідносин держави із зовнішнім середовищем є те, що відносини елементів зовнішнього середовища неформалізовані - вільні. Це принципова, якісна відмінність зовнішньої і внутрішньої компонент держав-

2. Держава є формою опредмечування матерії. Не викликає сумніву, що ідея держави має предметну природу, матеріалізується в її території, населенні. Проте опредмечування матерії має й інше значення - втілення смислового змісту держави в матеріальну форму. Саме опредмечування матерії визначає державу як данність. Тому форма держави існує в двох видах/матеріалізується:

- як принцип (загальна ідея);
- як данність (уся сукупність конкретних держав, що склалися на даний момент часу, та окремої держави зокрема).

Держава як *данність* є просторово-часовою матеріалізацією форми держави, держава як *принцип* - нематеріальною, ідеальною формою.

Чому ми говоримо, що держава - це ідея?

По-перше, ряд дослідників досить переконливо показали, що суспільство, держава - це вже не фізична, але свідомо (тобто усвідомлювана, ідейна) форма руху матерії. Тут ми посилаємося перш за все на роботу П.Т.Шардена [35], проте така позиція властива і стародавнім грекам [22], а в ХХ ст. вона була обґрунтована академіками В.І.Вернадським [54], В.Ф.Турчиним [55], Л.С.Бергом [56], Н.І.Вавіловим [57] та іншими. Погляд на державу як ідею простежується і в І.Канта, і в Г.Гегеля, і в інших мислителів.

По-друге, наше буденне розуміння держави - як території, як нації (сукупності фізичних індивідів) - здавалося б, відкидає позицію про ідеальну сутність держави. Проте не слід забувати, що і територія, і нація, й інші матеріальні моменти конкретної держави є лише її фрагментами, що віддзеркалюють (проекція) ідеї держави в матеріальній формі. Більше того, держава як ідея індиферентна (байдужа) і до території, і до меж, і до нації, і до влади, і до права, і до інших моментів, в яких намагаються описувати державу. Розпад Югославії, Чехословаччини жодним чином не позначився на ідеї держави - на місці цих просторово-часових проєкцій ідеї держави одразу виникли інші проєкції.

Даний чинник означає, що за великим рахунком ідея держави індиферентна і до таких тимчасових градацій, як соціально-економічні епохи. Не слід забувати, що і самі поняття простору та часу суть ідейні, нематеріальні/смилові поняття. Проте ще з початку новоєвропейської культури - через Р.Декарта і І.Канта - аж до середини ХХ ст. переважала тенденція *відмови*

сприймати просторово-часові явища в якому-небудь духовному (смиловому) значенні. Протяжність, тобто просторовість і тимчасовість, протиставлялася мисленню як низьке - вищому, як тілесне - духовному, як тварне - нетварному. Звідси належність до рівня просторово-часового, матеріально-тілесного буття в логіці цих зіставлень означала позбавленість самодостатньої духовної цінності, прирікала на *непричетність* до царства смислів і цілей.

Подібна відмова просторово-часовим явищам у смислового значенні призвела до того, що в результаті сформувався розуміння держави символічне, іконічне.

Тому усвідомлення держави як форми є *переходом* від розуміння держави як символу, як іконічної категорії до розуміння матеріально-тимчасового, тобто цілісності, що існує і розгортається в просторі й часі. Інакше кажучи, визначаючи державу як форму, ми переходимо від символічного - складового, *системного розуміння держави, до цілісного, образного її розуміння*. В цьому випадку іконічні символи, що за традицією описують державу, такі як влада, територія, межа, прапор, економіка, гімн, герб і т.д., означають не стільки онтологічно покладені й мислимі сутності, скільки допоміжні прийоми усвідомлення цілого, завдання яких - показати нам рухому й різноманітну дійсність, по суті, вибудовану з незмінного й однорідного матеріалу [58].

Це один аспект зміни традиційного розуміння держави. Інший його аспект полягає в тому, що розуміння держави як форми робить можливим *формоутворювальний* аналіз держави, зараховуючи її вже не до *типів влади* або економічної організації, а до *типів організації форми*. Тим самим змінюється історичний масштаб розгляду державного будівництва: замість суспільних епох, формацій, напрямів, політичних рухів у фокус аналітичної думки потрапляють просторово-часові, морфологічні універсалиї.

Вже з огляду на це питання про типи *політичних систем* втрачає своє універсальне державотворче значення. Тепер на перше місце за значенням виступає підхід до держави як до просторово-часового середовища, а не як до *політичної системи*. У результаті виходить, що саме формоутворення (і пов'язане з ним коло творчих концепцій) визначають розвиток *такого* підходу в державному будівництві і ставлення до держави, в першу чергу, як до середовища духовного життя людини.

Дані параметри і визначають зміст адміністративної (бюрократичної) діяльності. Оскільки ці параметри відтворюють зміст більшої частини сучасної незадоволеності громадян України, то подібна трансформація параметрів обумовлює зниження неадекватності реакції бюрократичного апарату у взаємовідносинах з громадянами. Інакше кажучи, трансформація параметрів державного будівництва знімає гостроту проблеми взаємовідносин державного апарату з громадянами, оскільки спрямована на реалізацію громадянських прав.

Водночас вони взаємопов'язують результати економічної діяльності з реалізацією природного права на державне буття. Наприклад, у сільському господарстві ефективність визначається не прибутком, а виробництвом продукції з найбільшою енергетичною віддачею. При цьому прибуток є похідним параметром - ті, хто добивається найкращої енергетичної ефективності, забезпечують собі і найбільший прибуток.

Основою категоріального втілення держави слугує принцип мінімального забезпечення: держава стає повноцінною ще до того, як всі її субстанції дістануть остаточне оформлення і декларативний стан. Категорії, поняття субстанцій держави несуть не тільки гносеологічне навантаження, але в прихованому вигляді містять деякі онтологічні моделі, схеми, образи. Тим самим вони виступають не тільки як інструментальні модуси державного будівництва, але задають ту або іншу онтологію держави. Тобто вже сам процес реалізації категорій державного будівництва сприяє стабілізації і консолідації держави. Втрата змісту утілюваних категорій порушує онтологію держави та дестабілізує її стан.

Втілення теорії природної держави знімає більшість проблем державності, які в рамках традиційних підходів принципово не вирішувалися. При цьому через усунення діалектичної конфліктності нова концепція є менш суперечливою, менш конфліктною, а отже, стабільнішою концепцією державного будівництва.

Теорія природної держави вбирає в себе, формує безліч моделей, категорій, понять, які, маючи вищий потенціал, ніж ті, що існують, не вписуються в існуючу структуру уявлень про державу і не використовуються. В теорії природної держави потенціал цих моделей реалізується і посилюється поєднанням з потенціалом інших моделей. Таким чином, спектр моделей, категорій, понять, атрибутів і принципів теорій природної держави істотно ширший від традиційних теорій держави. Розширюючи спектр моделей, категорій, понять, теорія природної

Таблиця 5.1

Параметри стану України

Параметри стану	Критичні значення	Фактично	
		2007 р.	2008 р.
Зростання ВВП, мінімальне значення, %	3		
Дефіцит державного бюджету, у % до ВВП	3		
Державний зовнішній і внутрішній борг, у % до ВВП	60		
Частка витрат на погашення та обслуговування державного боргу, у % до загального обсягу держбюджету	20		
Рівень інфляції, % за рік	9		
Збір зерна, млн т	70		
Частка продовольства, що надійшло за імпортом, у загальних продовольчих ресурсах, %	25		
Продуктивність сільськогосподарського виробництва ¹³¹	35		
Частка промислової продукції, що надійшла за імпортом, у загальному обсязі товарної маси, %	30		
Інвестиції в основний капітал, у % до ВВП	25		
Витрати на цивільну науку, у % до ВВП	7		
Витрати на оборону, у % до ВВП	5		
Частка інноваційної продукції, у % до всієї промислової продукції	15		
Частка машинобудування і металообробки в промисловому виробництві, %	25		
Співвідношення приросту запасів корисних копалин до обсягів вичерпання запасів у надрах, %	125		
Рівень організації економічної власності, % ¹³²	50		
Співвідношення доходів 5% найбільш забезпеченого і 5% найменш забезпеченого населення (коефіцієнт прожиткових фондів), разів	12		
Співвідношення середньодушових грошових доходів населення і прожиткового мінімуму, разів	3,5		
Частка населення з грошовими доходами, нижчими за прожитковий мінімум, у % до всього населення	7		
Кількість сімей, що мають власне упорядковане житло, у % до загального числа сімей	75		
Частка сімей, що змінили житло протягом року, у % до загального числа сімей	5		
Частка упорядкованого житла з терміном експлуатації менше 10 років, % загальної жилої площі	20		
Освіта (кількість учителів на 1000 осіб населення)	35		
Витрати на охорону здоров'я, грн на 1 особу	600		
Споживання електроенергії (кВт/год на 1 особу)	1500		
Каналізація, % охопленого населення	75		
Водопостачання, % охопленого населення	80		
Протяжність доріг з покриттям (км на 1000 осіб)	6		
Озеленення території ¹³³ : у місцях розселення, % від площі загальне, % території держави	30 40		

¹³¹ Кількість громадян, яку може прогодувати один фермер, - характеристика товарності сільського господарства. За міжнародними стандартами, сільське господарство вважається високотоварним, якщо фермер забезпечує продовольством від 30 до 50 співвітчизників. У Ізраїлі це співвідношення складає 1:95; у США - 1:79; у Росії та Україні - 1:14,7; у Китаї - 1:3,6.

¹³² Співвідношення частки власників до частки найнятих робітників. Частка власників визначається як число власників підприємств (для акціонерних товариств - утримувачів контрольної частки) до найнятих робітників, що не беруть участі в економічній власності. При цьому власниками є не тільки власники малих і середніх підприємств, але й учасники програм ESOP - акціонерного співволодіння. Портфельні інвестори до числа власників не входять. Характеризує рівень організованості економіки держави.

¹³³ Рослини є основним постачальником кисню для людини.

Ще одним істотним моментом форми є те, що держава як форма характеризується своєю структурою. Проте необхідно також відзначити, що в понятті форми держави закладено два моменти, які вимагають диференціації. Це такі моменти.

З одного боку, форма держави виступає як спосіб існування змісту і в цьому аспекті адекватна філософському розумінню форми. Держава в цілому - це єдність форми і змісту. Звідси випливає, що формально-змістовна ієрархія (структура) дає нове уявлення про державу як єдність матеріального й ідеального, конкретного й узагальненого, хоча ці корелюючі пари категорій зовсім не є тотожними.

Водночас слід правильно розуміти *змістовну* різницю суспільної і державної форми матеріального розвитку. Матеріальне наповнення/зміст суспільства - це індивід. Свідоме наповнення - це відносини/взаємовідносини між індивідами. Матеріальним наповненням держави є простір і державне багатство. Свідоме в державі - це управління і нація. Нація - це *найменування* тієї або іншої суспільної групи, тобто воно має *символічне* (штучне) походження. Звідси нація не є матеріальним утворенням держави, це - “знята” в державі форма суспільства.

Таким чином, відповідно до тези про ієрархічну оборотність змісту - форми, визначеному вище, кожна із сторін, що виділяються сприйняттям, - наукова, політична, економічна, культурна і т.д. - оцінюється не тільки як формально-державний шар/рівень, але і як специфічний державний зміст.

З цього приводу необхідно відзначити наступне. У докласичній науці зміст розкривали за допомогою категорійних понять, які виявляли різні прошарки буття, глибинні зв'язки між цими прошарками, їх внутрішні взаємозалежності, відносини між цими взаємозалежностями⁴⁵. Проте зіставлення суб'єкта та об'єкта буття, що відбулося в новій європейській філософії, “розкололо” його цілісність. Відтепер необхідною умовою наукового дослідження буття стає пошук у ньому реальних динамічних протилежностей [60; 61]. У результаті такого подрібнення державне буття не може розглядатися у всій повноті, тобто тотожності духу і матерії, суб'єкта та об'єкта, “їнь” і “янь”, тому виділяються тільки якісь його окремі сторони, що неприродно

⁴⁵ Досить перелічити категорії буття у неоплатоніків, щоб побачити їх якнайповнішу взаємозв'язаність: Єдине, Числа, Розум, Душа, Космос, Матерія. Східна філософія (Ван Бі) також виявляє єдність категорій: рух зовсім не опозиція спокою, а мовчання лише одна з форм розмови (так, коли Будду запитали, що є Бог, він промовчав) [59].

розростаються і видаються за істинне буття, за його ціле⁴⁶. Проте таке зіставлення понять звужує можливості пізнання такого складного предмета, яким є держава. Чому це відбувається?

Тому що, як показано в 1.1.4. (рис. 1.1) та в [62], матеріальний перехід з рівня на рівень супроводжується якісною зміною специфічних властивостей форми матерії (зміною форми). При цьому частина властивостей попередніх рівнів зберігається в новій формі у “знятому вигляді”. Разом з тим нова форма характеризується набуттям нових специфічних властивостей.

Визначивши в ролі якісної відмінності суспільної форми від індивідуальної властивості *існування*, ми відзначимо наступне. У той час як продовження організму відбувається шляхом *розподілу*, продовження суспільства й держави відбувається шляхом *самовідтворення*. Інакше кажучи, продовження (розвиток) форми держави принципово відмінне від продовження (розвитку) організму, тобто природа даних явищ матеріального світу різна.

З одного боку, ця відмінність ставить під сумнів достовірність органічної теорії держави. (Дана теорія якнайповніше втілена в “Левіафані” Т.Гоббса; наведемо вельми близький до “Введення” до “Левіафана” абзац із Ж.Ж.Руссо, задалегідь звернувши особливу увагу на ту легкість, з якою автор статті “Про політичну економію” переходить від порівняння держави з живим організмом до порівняння її з машиною:

“Державний організм, узятий окремо, може розглядатися як членоскладений живий *організм*, подібний до організму людини. Верховна влада - це його голова; закони і звичаї - мозок, основа нервів і вмістище розуму, волі й відчуття, органами яких є його судді та магістрати; торгівля, промисловість і сільське господарство - його рот і шлунок, який готує їжу для всього цього організму; суспільні фінанси - це кров, яку мудра економія, що виконує функції серця, жене, щоб вона по всьому тілу розносила їжу і життя; громадяни - тіло і члени, які дають цій *машині* рух, життя і приводять її у дію” [1, с. 157]).

⁴⁶ Екзистенціалісти (existenz - існування, від слова *existere*) з самого початку оголошують буття предметом філософії. Сучасна філософія також зайнята буттям, як і колись, стверджував К.Ясперс, а згідно з М.Хайдеггером, буття сущого, як і раніше, - мета філософії. Водночас поняття “буття” настільки широке, на думку екзистенціалістів, що воно не може бути визначене традиційним з часів Арістотеля способом, а саме: шляхом підведення під більш широке родовоє поняття і вказівки на видову відмінність. Отже, на їх думку, його не можна визначити і ніякий логічний аналіз його неможливий. В результаті все “буття” у екзистенціалістів зводиться тільки до одного його вигляду, а саме - до людського існування. Зрозуміло, в даних умовах вже ніхто не міг навіть подумати в душі Арістотеля про те, що загальне вчення про буття точніше, ніж математика [53, 1077 b-1078 a].

родну форму держави, так і втілюване в державі право має композиційним (смысловим) центром право природне. Тим самим штучне право стає опосередкуванням природних прав людини в реальність. При цьому обидва начала - і нормативне, і смыслове - мають загальну природу впорядкування відносин - одне формальне, інше неформальне. Поєднання цих двох начал, що впорядковують, посилює організаційний ефект держави, підвищує її стабільність¹³⁰.

Результати реалізації теорії природної держави визначаються змістом діяльності виконавчих механізмів держави - бюрократичної системи. Особливість бюрократичної системи в тому, що вона діє відповідно до тих параметрів порядку, які їй задані ззовні - конституційовані, нормовані. Як не ідеологічний механізм, а механізм реалізації, бюрократична система виступає відповідно до того змісту, який їй задається ззовні; зміна змісту зовнішніх норм визначає собою зміну змісту бюрократичної діяльності.

У концепції природної держави зміст діяльності бюрократичної системи визначається забезпеченням природного права на державне буття. Реалізація природного права на державне буття визначає собою зміну параметрів порядку, що визначають стан держави. Трансформація параметрів порядку визначає зміну змісту діяльності бюрократичної системи держави і, відповідно, результатів такої діяльності. *Якщо в існуючій системі бюрократичний апарат зорієнтований на забезпечення норм, заснованих на ідеологічній доктрині, то в теорії природної держави - на забезпечення показників реалізації права на державне буття*. Тим самим, зміст діяльності бюрократичного апарату зумовлений відповідністю результату діяльності держави природному праву.

Зміст природного права на державне буття розкривається новими параметрами стану держави - замість параметрів, що відображають той або інший приватний підхід до держави, використовуються параметри, що відображають природне право на державне буття (табл. 5.1).

¹³⁰ Подібний підхід, заснований на природному праві, є основою східноєвропейської традиції, що забезпечило безпрецедентне територіальне охоплення держави та її тривалу стійкість. Аналогічний підхід має місце в східній традиції - Китай. Цей досвід показує, що нинішні тенденції інтеграції реалізуються саме на таких світоглядних підходах.

ної ідеологічної системи, задається як якась аксіома, привнесена в людське буття ззовні. При цьому норма виводиться не стільки з реальних відносин, скільки з ідеологічних уявлень. Таким чином, норма завжди визначалася через належне - верховенство влади над людиною. Саме внаслідок того, що ідеологічна норма часто несе в собі інші смисли, ніж людське буття, інститути реалізації норми - судова і бюрократична системи держави, виступали як інструмент руйнування людського буття шляхом підміни смислів реального буття ідеологічною нормою.

У теорії природної держави зміст норми визначається забезпеченням природного права на державне буття. Норма є похідною від даного права, і в разі невідповідності заміні підлягає норма, а не право. У контексті даних уявлень норму розуміють як "міру" - міру відповідності природному праву, як якусь визначеність, постійність і стійкість якостей буття людини¹²⁹. Тим самим *не державна норма стає визначальною категорією людського буття, а людське буття стає визначальною категорією державної норми*. Сказане відображає принципову відмінність від діючих концепцій держави: у сучасних моделях держави "норма" є похідною від ситуації - економічної, політичної, а людське буття задається цією нормою. Тобто людина розглядається як засіб для досягнення мети - економічної, соціальної, політичної. У цьому контексті Ю.Хабермас констатує, що держава і корпоративні інститути сформували певний тип технічної раціональності, яка виділяється з ритму повсякденних людських турбот. У результаті ці нав'язані бюрократією, державою і корпораціями імперативи змінили, обмежили або перекрутили повсякденне життя людей [554]. У таких механістичних моделях держави штучно задана норма визначає штучне (механістичне) буття людини. І зійти з цієї орбіти надалі стає неможливо - трансформація може відбутися тільки шляхом руйнування старого.

Тим самим відбувається трансформація "влади норми" у "владу права", внаслідок чого нормування набуває смислового змісту. Державне право формується композиційно, тобто набуває смислового центру, з якого виводяться нормативні акти. Так само як втілення держави має композиційним центром при-

¹²⁹ Функцією міри є справедливість. Як показав В.С.Нерсесянц [553], ідею справедливості, що виконує функцію міри, слід розуміти в дусі правового принципу формальної рівності, що поширюється не тільки на суб'єктів держави - громадян, але й на всі види соціокультурних суб'єктів у державі.

З другого боку, це означає, що принципи державного будівництва - розвитку держави - мають *іншу природу*, ніж принципи розвитку організму. Водночас оскільки властивості організму присутні в державній формі в "знятому вигляді", то окремі моменти можуть мати схожість, але тільки окремі моменти. В цілому ж природа державного будівництва і розвитку організмів *якісно відрізняється*.

Таке переосмислення неминує припускає зміну характеру методології, коли держава мислиться як особливий суб'єкт пізнання, принципово відмінний за рядом істотних ознак від інших суб'єктів пізнання. При цьому зміна підходів ніяк не може зводитися до зміни того, що традиційно визначається в сучасній науці як парадигма⁴⁷. Інакше кажучи, ця зміна стосується всього об'єкта дослідження. Об'єкт дослідження тут вважається тим, що авторефлексує за визначенням, тобто рефлексує від себе, від своєї сутності й існування, а не від якоїсь іншої інстанції, яка була і повинна бути постульована до рефлексії (лат. reflexio - обертання назад, віддзеркалення). Сучасна діалектика пізнання для розуміння окремого вимагає знання загального, проявом якого це окреме є. Ця властивість пізнання визначає необхідність початкового вивчення "*держави взагалі*".

Тому повертаючись до еволюційних сходів (рис. 1.1) і розглядаючи їх з позиції структуризації матерії/буття, відзначимо, що кожний структурний рівень матерії/буття слід розуміти як особливу форму *рівноваги*, більш-менш *постійну* для свого вузького поля, *що стає непостійною за його межами*. Водночас ці структури, розташовані послідовно одна над одною, визначають те, що вибудовується за законами еволюції в ряд, у якому кожна структура забезпечує більш стійку і поширену рівновагу *тих процесів*, які виникли ще *в надрах попередньої структури*⁴⁸.

Але що означає в цьому ряду держава?

У цьому ряду держава - *не більше ніж родові ім'я*⁴⁹, що означає вищі форми організації або рівноваги свідомих структуризацій. Інакше кажучи, *держава - це визначена природою*

⁴⁷ Спочатку цей термін виник у неопіфагорійців (зокрема у Тімея Локрського, чия система була використана Платоном у "Тімеї" як модель). В концепції Тімея ідея - вічна, нерухома, умосяжна - є парадигмою всього виникаючого, що зазнає змін [22, с. 20].

⁴⁸ Споконвіку визначали підвищення стійкості тієї або іншої форми матерії як життєдіяльність.

⁴⁹ У логіці ім'я - це мовний вислів, що позначає певний предмет, який розуміють у широкому значенні, а саме: як усе, що ми можемо назвати, а не тільки як матеріальний об'єкт [63, с. 174].

форма рівноваги, до якої тяжіють усі структури, що утворюються на базі усвідомлення і діяльності.

Тому “державна форма” і те, що називають “формою держави”, - це абсолютно різні поняття: як держави, так і форми. “Форма держави” - це один з типів або видів державного устрою, тобто наповнення “держави як форми” тим або іншим змістом. Так, у [64, с. 739] форма держави визначена як спосіб організації і порядок здійснення державної влади. Докорінна відмінність даних визначень полягає в тому, що вказано в [64, с. 740], а саме: в кожному типі держави можуть існувати різні її форми, тобто історичний *тип* держави визначає її форму⁵⁰. Насправді це не так: форма первинна, саме вона визначає мету державного будівництва, в процесі якого матеріалізується *типовий* зміст держави. Тобто форма держави не просто здатна впливати на соціальний зміст держави - вона і є *метою* цього змісту.

Тоді виникає питання: звідки ж у цьому випадку виникають абсолютистські, тоталітарні, демократичні, авторитарні та інші типи держав? Вони виникають тому, що за основу береться не “державна форма”, а та або інша “форма держави”, що слід розуміти як ту або іншу форму правління державою, оскільки в такій інтерпретації це перш за все форма здійснення державної влади. І в такій послідовності влада була, є і буде *основною* компонентою держави.

Вийти з цього замкнутого простору тотальності влади ми зможемо тільки тоді, коли по-новому усвідомимо, як нам дано державу.

Вона дана нам як форма (лат. forma - вигляд, образ), як форма нашого буття, як спосіб існування суспільства, яке ми розуміємо як *суцє*, як цінність буття. І схема Арістотеля (сім'я - селище - держава)⁵¹, і схема Гегеля (сім'я - громадянське суспільство - держава), як і еволюційні сходи (рис. 1.1), абсолютно недвозначно показують, що держава - це природна *стадія розвитку людства*. Тут відсутня діалектична подвійність, а отже, не буде й суперечності між “старою” формою (оскільки вона ні стара, ні нова, вона просто форма, начало, одночасно *імовірність, дійсність та можливість*) і “новим” змістом, який теж,

⁵⁰ Тим часом ще І.Кант у “Критиці чистого розуму” попереджав, що від емпіричної випадковості не можна рухатися до умосяжної випадковості [23 с. 260].

⁵¹ У найдавнішому творі індійської літератури з державного управління, відомому у світовій науці як “Артхашастра”, місцеве самоврядування будується на основі десятикової системи, в основі якої лежить об'єднання сімей/селищ у десятки, двадцятки, сотні, тисячі. В подальшому ці селища об'єдналися в союзи, які стародавні греки називали царствами.

У колишній системі територіальна організація держави розглядалась як механізм і здійснювалася відповідно до економічних процесів - концентрації виробництва, а отже, місць розселення, інфраструктури держави. В результаті окремі території України виявилися економічно переобтяженими (при тому, що заходи для збереження і посилення відновлювальної здатності територій не вживалися), багато в чому втратили свої властивості щодо забезпечення життєдіяльності людини і соціуму. Типовими прикладами є Чорнобильська зона, Донбас, Кривбас, Дніпродзержинськ, Крим, у першу чергу степове і південне узбережжя, та інші регіони, відновлювальні здатності¹²⁷ яких виявилися переобтяженими в результаті безгосподарної діяльності держави¹²⁸. *Сьогодні взагалі будь-яка діяльність по територіальному збереженню і розвитку в Україні не проводиться - діє підхід до території і середовища як джерела прибутку та самоствердження індивідів.*

У концепції природної держави територія як один із визначальних елементів природного права на державне буття - простір, в якому реалізується це саме буття, має ті ж права на збереження і розвиток своїх можливостей. Визначальним принципом територіального облаштування стає забезпечення відновлювальної здатності території. Ця здатність території визначає такий конституційний принцип, як невідчужуваність природного державного багатства. Суспільство й індивіди є лише користувачами відновлених природних багатств держави, зокрема територіальних, у межах відновлювальної здатності території. Тим самим природні об'єкти держави не входять у сферу приватної власності, але в межах відновлювальної здатності можуть бути об'єктами приватного користування.

Традиційно впорядкування в державі будувалося як дотримання норми. Поняття норми формується в рамках пев-

¹²⁷ Під відновлювальною здатністю ми визначаємо здатність територіального середовища до подолання негативних дій людини і збереження умов життєдіяльності людини. Перевищення відновлювальної здатності території приводить до необхідності проведення відновлювальних заходів - екологічних, природоохоронних, протизсувних, рекультивациі, меліорації та ін., пов'язаних з відновленням природної здатності із забезпечення життєдіяльності людини. Ця ситуація зумовлена тим, що в теорії прибутку *умови природного середовища не розглядаються і вважаються безмежними*, тоді як насправді це не так. Вже це одне свідчить про обмеженість теорії прибутку і необхідність її застосування тільки в тій сфері, для якої вона придатна.

¹²⁸ Прикладом забезпечення відновлювальної здатності території є впровадження Ф.Моргуном у Полтавській області безвідвальної оранки [552] і подальші роботи в цьому напрямі “Агросоюзу”. Крім відновлювальної здатності, ця технологія обробітку сільськогосподарських структур відповідає концепції оптимального використання енергії.

ви грошового обігу на основі програм державного розвитку¹²⁵. Так само природні ресурси як невідчужувана власність держави надходять у приватну економіку через механізм державних програм.

Топологія держави реалізується через категорію “інфраструктури”. Інфраструктура держави є однією з умов самовідтворення держави; руйнування інфраструктури - продовольчої, енергетичної, промислової, житлової, комунікаційної та ін. - є чи не найбільш серйозним моментом патології держави. Формування інфраструктури являє собою один з основних моментів державного будівництва - стабільне функціонування держави можливе тільки при стабільній інфраструктурі. Від її якості залежить і енергетика держави, і її динаміка, і якість життя в державі. Зміст інфраструктури формується як взаємодоповнення природного і штучного її елементів. Матеріалізація, втілення держави відбувається в певному територіальному просторі. Територія, ландшафт, географічне середовище визначають собою зміст природної інфраструктури держави. В сучасних умовах територіальний розвиток можливий не стільки в кількісному вираженні (територія держави визначена межами), скільки в якісному - якість територіального простору як середовища буття соціуму. Якість території буття соціуму визначається рівнем її пристосування до життєдіяльності - рівнем створюваної штучної інфраструктури держави. Вже з огляду на це територія є рівноправним носієм держави і стан території визначає собою потенціал держави. Бо в умовах руйнування території, втрати нею здатності до самовідтворення державне буття стає неможливим. Отже, здатність території до самовідтворення, відновлювальна здатність природи є таким же елементом самовідтворення держави, як і самовідтворення соціуму і людини¹²⁶. Відновлювальна здатність природи - це визначальний потенціал державного розвитку. Втрата відновлювальної здатності є проявом того факту, що процес втілення держави не відповідає природному розвитку. Сказане дозволяє зробити висновок про те, що державне будівництво повинне інтерпретуватися через виявлення чинників відповідності господарського і соціального розвитку відновлювальній здатності території держави.

¹²⁵ Основу такого механізму складає так зване “проектне фінансування”, яке все ширше використовується у фінансовій практиці [550].

¹²⁶ У дослідженнях Л.М.Гумільова показано, що ландшафт зумовлює суть і форму життєдіяльності [551] і тим самим виступає як чинник, що впливає на втілення державності.

по суті, *не є абсолютно новим, оскільки постійно проходить* ці три стадії, визначені для нього формою.

Тільки тим, що держава є формою, можна пояснити її виняткову живучість: як відомо, для людської психіки визначаючою є форма, а не зміст. Якби вирішальним був зміст, навряд чи держава “протрималася” б так довго.

Водночас держава як форма не може бути пристосована для потреб певної кількості людей, що, власне, ми й спостерігаємо сьогодні як болючу для людства кризу державності. *В умовах переважання елемента влади рано чи пізно відбувається спроба “захоплення” форми змістом, і тоді з природності “держави як форми” намагаються штучно зліпити “форму держави”.*

Тим часом розуміння будь-якого предмета світобудови, у тому числі й держави, пов’язане з розумінням його у певній формі, тобто як форми, або *за допомогою* форми. Світосприймання в цілому, як і частина його - світогляд людини, обумовлене здатністю до форморозуміння як здатністю мати справу з цілісними смислами і розуміти завдяки їм утримувані формою цінності. Якби форма не була суцільною, розуміти було б нічого, а якби не була ціннісною - розуміти не було б для чого. Таким чином, трансцендентальне тлумачення держави як форми виявляється разом з тим і **аксіологічним**, ціннісним її тлумаченням.

З часів античної філософії поняття форми визнається первинним предметом світобудови, по відношенню до якого всі інші теми буття виступають похідними. Як цілісність форма є віддзеркаленням єдності і множинності Всесвіту як принципу Всесвіту. Тим самим, усвідомлення держави як форми має **онтологічну** значущість.

І, нарешті, основоположним розумінням держави як форми є **гносеологічне**, що пояснює як дійсність з творчою метою формується компонентами держави, які відображають її зміст і є доступними для розуміння й опису в процесі вивчення.

Становлення держави - її формоутворення - є реалізацією *діяльній* тимчасової природи держави, хоча не виключає протилежних *позачасових* уявлень. Як ми вже згадували, становлення держави - це державне будівництво. Формоутворення держави *враховує* закони і принципи решти світу, *але не живе за ними*. Тільки за своїми власними.

Діяльнісний характер форми держави припускає результат діяльності, або, інакше кажучи, - державне будівництво завж-

ди результативне. Якщо результат державного будівництва виключити з державної діяльності, то весь її матеріально-ідеальний зміст, весь її результат (а таким результатом є втілена держава) зникне разом з нею. І навпаки, якщо в державному будівництві є спрямованість на відтворення, на збереження (на досягнення результату), то воно оцінюється як держава, що розвивається.

Тому форма держави може бути охарактеризована як гнучка й одночасно стійка структурна рівновага *діяльності*, що є за своєю суттю сукупністю найбільш життєвих та активних операцій.

1.2. Діяльнісна природа держави

Визначивши державу як форму, ми тим самим констатуємо її цілісність та її діяльнісну природу: діяльність держави повинна мати цілісний характер, бо лише в цьому випадку вона відповідає природі держави. Цілісність діяльності держави пов'язує всі моменти діяльності в єдиний завершений цикл, і момент відповідної дії не може мати місця без інформації про результати цієї дії, тобто її "достатності" або, навпаки, "недостатності" для суспільства. Отже, ніяка координована діяльність держави не уявляється можливою, якщо на кожному етапі державного розвитку не надходить інформація про те, що результат етапу відповідає первинному/суспільному змісту.

Розглянемо це докладніше.

1.2.1. Специфіка діяльнісної природи держави

Тимчасове розгортання держави в просторі виявляється в тому, що у просторі держави одночасно злиті й розділені різні ранги матерії - неорганічна, органічна, суспільна. В контексті ментального усвідомлення держави ми виділяємо три розумові ранги, а саме - індивідуальний, суспільний, державний. Таким чином, механізми розгортання державного будівництва в часі спираються на потрійну систему явищ, смислів, понять, процесів, відносин і т.д., що належать усім сферам і рівням державної практики й теорії. Кожен з цих рівнів має свій рівень культури, смислів і понять, при цьому вони мають певну міру подібності (принцип подібності)⁵², але в цілому вони не схожі один на одного.

⁵² У процесі пізнання подібність відіграє головну роль, оскільки рух від уже пізаного до ще непізаного можливий тільки в тому випадку, якщо між тим та іншим існує щось подібне до пізаного, а отже, частково вже пізане [63, с. 348].

відтворення формуються на першому рівні, то його матеріалізація відбувається на другому. Тим самим ми говоримо, що в умовах обмеженості викопних ресурсів, використання яких лежить в основі економічних моделей другого рівня, розвиток України стає можливим лише в контексті переходу до економічних теорій першого рівня. Перехід до теорій першого рівня пов'язаний з пошуком шляхів використання інших джерел енергії для життєзабезпечення людини, соціуму і держави, ніж ті, що використовуються теоріями першого рівня¹²³. Інакше кажучи, вони зумовлюють якісний перехід держави на нові фізичні принципи життєзабезпечення. В рамках теорії штучної держави такий перехід неможливий - він вимагає усунення існуючої моделі й будівництва на її місці нової (вирішення діалектичної суперечності). Для того щоб ця нова модель була успішною, вона повинна бути детально розробленою, що в рамках опису існуючого¹²⁴ не видається можливим. У контексті теорії природної держави процес переходу є природним - нове "виростає" із старого еволюційним (логіко-філософським) шляхом: усунення не вимагається - існуюче не суперечить майбутньому, а є базою для майбутнього.

У даній топології інтегруючим принципом різних рівнів економіки є реалізація природного права на державне буття. Саме в цьому контексті спочатку існує діяльність людини - як спосіб забезпечення існування. І лише потім з'являється потреба обміну продуктами й речами як спосіб розширення простору можливостей буття. При цьому для кожного рівня характерні власні принципи організації економічної діяльності: на першому - це впорядкування, на другому - самоорганізація (ринок). Формою поєднання організаційних структур економічної діяльності різних рівнів і типів є кластер [549]. Організуючим стрижнем кластера є програми розвитку економіки держави, а приватні й групові господарські одиниці вільно групуються (організуються) навколо цих програм і преференцій, що надаються державою в рамках цих програм. Надходження грошей в економіку здійснюється через такі державні програми - наукові, виробничі, соціальні. Тим самим держава забезпечує умо-

¹²³ Прикладом можуть слугувати геніальні розробки Н.Тесли, які, випереджаючи рівень свого часу, залишилися приватними розробками і не були масово реалізовані на другому рівні.

¹²⁴ Оскільки методологія синтезу цілого з окремого припускає опис існуючого і визначення цілого як сукупності цих існуючих частин.

ників: Л.Ларуша [543], М.Руденка, В.Шевченка, Л.Корнійчука, В.Письмака, П.Кузнецова¹²⁰ [157; 512; 541]). Разом з тим слід зазначити, що в цих роботах енергія, що забезпечує функціонування всього живого на Землі, розглядається як енергія Сонця і внутрішня енергія Землі. Проте основна енергія Всесвіту (~ 98%) визначається “прихованою” (віртуальною) масою [546]. Отже, використання в господарській діяльності держави цих теорій¹²¹ відкриває дійсно необмежені можливості розвитку держави. Очевидно, що в рамках штучної держави і, відповідно, штучних економічних теорій використати ці процеси неможливо. Їх використання стає можливим тільки на основі антропої онтології держави, в концепції природної держави. З чим це пов'язано?

Справа в тому, що в рамках штучних економічних теорій господарські відносини зводяться до діалектичних пар “риннок-неринок”, “соціалізм - капіталізм”, “прибуток - збиток”, “власник - пролетар” і т.д., з яких як діючий (превалюючий) вибирається тільки один елемент пари. Сформульований нами зміст економіки як способу забезпечення людського буття визначає якісно іншу картину економіки та економічних відносин. Очевидно, що **практика (і теорія) господарювання лише тією мірою відповідають розвитку держави, в якій вони співвідносяться із закономірностями розвитку матерії**. Подібне співвідношення визначається проекцією “еволюційних сходів” у простір господарських завдань і відносин. Різні рівні розвитку матерії визначають різний зміст господарської діяльності на різних рівнях - різні функції господарської діяльності. Тим самим у топології природної держави економічна діяльність має подвійний зміст - *господарська діяльність держави і господарська діяльність у державі*. Економічна діяльність держави (перший рівень) пов'язана з реалізацією природних прав на державне буття і, тим самим, відтворенням розумної форми матерії. Економічна діяльність в державі (другий рівень)¹²² є міжособистісними відносинами індивідів із забезпечення індивідуальної життєдіяльності.

Обидва рівні економіки взаємопов'язані, але не зводяться один до одного. Якщо визначальні принципи забезпечення

¹²⁰ Сюди ж примикають роботи А.А.Нічипоровича [544], А.А.Красновського [543].

¹²¹ Сьогодні експерименти з отримання такої “прихованої” енергії ведуться в Росії - одержана в них енергія у десятки разів перевершує витрачену [547; 548].

¹²² Фактично другий рівень представляє два рівні - колективний (суспільний) та індивідуальний.

Сутність взаємодії різних рівнів держави може бути спрощено відображена у вигляді традиційних уявлень про переходи з рівня на рівень: так, якщо люди групуються, то при досягненні певних розмірів угруповання⁵³ буде вже представляти собою суспільство, а при здійсненні осмислених дій воно буде представляти собою змістовний компонент держави. При цьому утворюються зони перехресного впливу: індивід - суспільство - держава, в яких індивідуальні властивості *доповнюються* суспільними і/або державними. *Такий підхід дозволяє нам розглядати державу не як похідне від індивіда або суспільства, що пригнічує собою той або інший рівень, а як композицію, в якій моменти індивідуального, суспільного, державного взаємодіють між собою.*

Це дає нам можливість при вивченні державних принципів, особливостей державного будівництва, функцій частин державного цілого використовувати спостереження не тільки над власне композиційною будовою держави, але й використати цікавий матеріал, що стосується інших рівнів - суспільного, індивідуального - та їх закономірностей.

Так, всесвітньо відомий соціолог Питирим Сорокін висловлював точку зору, згідно з якою не тільки великі соціальні агрегати, але й *усі сучасні демократичні суспільства* чітко стратифіковані за рівнем соціальної діяльності: “достатньо пригадати ступені градації від Генрі Форда до жебрака, від президента США до поліцейського” [65, с. 305]. При цьому Сорокін пропонував два основні параметри соціального всесвіту - вертикальний і горизонтальний - як два основні рівні, за умови розділення кожного рівня на кілька підрівнів. (Наприклад, усередині політичної партії хтось може займати високий пост, тоді як інші є рядовими партійцями, тобто по горизонталі їх статус визначається рівною партійною приналежністю, тоді як по вертикалі - це абсолютно інша ідентифікація [65, с. 300].)

На підставі цих основних параметрів Сорокін запропонував концепцію соціальної мобільності, що, у свою чергу, складається з двох основних типів соціальної мобільності: горизонтальної і вертикальної. Під горизонтальною мобільністю тут розуміють перехід об'єкта з однієї соціальної групи в іншу, але на тому ж соціальному рівні. При цьому не спостерігається яки-

⁵³ У даному контексті категорію “угруповання” ми розуміємо як об'єднання, в якому взаємодія має поверховий характер.

хось серйозних коливань соціального статусу об'єкта, тоді як вертикальна мобільність переміщує об'єкт з одного соціального прошарку в інший. Вертикальна мобільність представлена, у свою чергу, двома типами: висхідною - соціальний підйом, і нисхідною - соціальний спуск. Тобто, за висловом Сорокіна, це своєрідний “соціальний ліфт” [65, с. 374, 402- 403]⁵⁴.

Безумовно, вертикальне і горизонтальне вимірювання дуже важливі для так званої фактури (просторової конфігурації) держави, для просторово-часової організації її діяльності. Вони найбільш тісно пов'язані з матеріально відчутною предметністю держави, з безпосереднім відчуттям діяльності. Разом з тим характерною ознакою розумної форми⁵⁵ є наявність смислу або, як пише інший авторитетний і поважаний соціолог Л.Блехер, через цю соціальну, “абсолютно необхідну машину, повинні світити кінцеві цінності. Бог, народ, Вітчизна - ось такі речі. Воно повинне бути для того, щоб ми всі вижили” [66].

Тому, виділяючи три рівні, підкреслимо: це три різні типи матерії і три різні способи формування цілого, що обмежує дію принципу подібності. Це означає, що рівні, які формують державне ціле, не обмежені проявами однонаправленого розвитку (дійсного для всіх рангів матерії), а діють досить широко, вступаючи при цьому в найскладніші функціональні і смислові зв'язки компонентів у державі, що визначають її *смислову* цілісність. Адже як у філософії *вічно* існує найголовніше питання про смисл буття⁵⁶, так і в державній науці постійно незримо присутнє питання аналогічної властивості, а саме - чи має держава сенс?

По суті, всі різні визначення держави - починаючи з Демокрита, Платона, Арістотеля і аж до нинішнього часу - це ні що інше, як пошуки смислу держави. Різні теорії походження держави - це перш за все пошуки її *вихідного* смислу, тобто не більш ніж спроби обґрунтування того або іншого смислового змісту держави.

⁵⁴ Виходячи з даної концепції П.Сорокін вважав, що віра в те, що демократичні суспільства менш стратифіковані, ніж автократичні, виходить з більшої соціальної мобільності, проте подібна віра являє собою “загмарення розуму, що трапилося з людьми з багатьох причин” [65, с. 377].

⁵⁵ Потрібно уточнити, що ні Платон, ні Арістотель, ні будь-який інший античний філософ ніколи не мислили розум окремо від буття і, зокрема, від становлення. Згідно з цим “в кінцевому рахунку, античність не знає ні розуму без буття, ні буття без розуму” [22, с. 482].

⁵⁶ Наприклад, естетика неопіфагореїзму характеризується висуненням на перший план суто смислової структури космосу. З цієї ж причини “сама ідейна сторона космосу характеризується тут в першу чергу математично, або, точніше сказати, арифметично, а ще точніше, арифметично” [22, с. 18].

Весь розвиток процесу господарювання людини пов'язаний з проблемою підвищення ефективності використання сонячної енергії: через недостатню продуктивність з одиниці поверхні Землі людина перейшла від збирача до рослинництва і тваринництва. При цьому витрати додаткової - переважно людської енергії, зросли: якщо первісний збирач, витрачаючи 1 Дж енергії, одержував із природного середовища 100 Дж енергії (образно кажучи, його ККД дорівнював 10000%), то вже при культурному обробітку ґрунту ККД знижується в 10 разів - на 1 Дж витраченої енергії припадає тільки 10 Дж одержаної¹¹⁸. Подальший “прогрес” призводить до подальшого зниження енергетичної ефективності - за найсучасніших тепличних технологій на 1 Дж витраченої енергії віддача складає 0,001 Дж отриманої. За даними американських авторів, на 1 кал. їжі, що досягає споживача, витрачається до 10 кал. енергії за рахунок роботи різноманітних механізмів, транспорту, упаковки, системи постачання та ін. [542, р. 307-316]. Таким чином, у даний час в економічно розвинених країнах продукція (в першу чергу, харчова) виробляється не стільки шляхом перетворення сучасної сонячної енергії, скільки шляхом витрачання викопних продуктів фотосинтезу (нафти, газу та ін.), запаси яких вичерпні. Отже, вичерпною (кінцевою) є і діюча економічна модель.

Тобто в основі сучасної концепції економіки лежить принцип підвищення енергетичних витрат - природних і людських. У сучасній економіці одержати продукції більше, ніж це дозволяє кількість уведеної енергії, неможливо. Тому зростання кількості продукції - так зване “суспільство споживання”, з неминучістю супроводжується інтенсифікацією споживання. Причому при зростанні виробництва продукції витрати енергії - природної і людської, зростають експоненціально, тобто зростання виробництва у 2 рази зумовлює зростання енерговитрат у 8-16 разів. Тим самим людський ресурс зношується швидше - порівняння середньої тривалості сучасного життя у 75-80 років з біблейськими 500-980¹¹⁹ роками явно не на користь сучасної цивілізації.

З названих основоположних позицій забезпечення людського буття питання господарювання розглядаються тільки в одній теорії - фізичній економіці С.А.Подолінського і його послідов-

¹¹⁸ У тваринництві не більше 10% хімічної енергії корму перетворюється на хімічну енергію синтезованого в організмі тваринного м'яса і жиру. При переробці тваринної енергії в організмі людини тільки близько 10% одержаної енергії переробляється в енергію людської життєдіяльності.

¹¹⁹ За переказами, Адам прожив 980 років, зберігаючи активність до останніх днів.

обміні, то очевидно вона й повинна застосовуватися у цій сфері, тоді як теорія граничної корисності набагато ефективніша для впорядкування відносин у розподілі ресурсів. Проте в рамках системного підходу одночасне використання кількох економічних теорій не уявляється можливим - вони діалектично виключають одна одну. В результаті низка економічних теорій просто “не вписується” в існуючу систему господарювання, незважаючи навіть на те, що вирішують істотні питання державного і людського буття. Тим самим використання різних теорій і практик господарювання як взаємодоповнюючих елементів економіки держави стає можливим тільки на основі композиційного підходу, коли взаємодія різних економічних теорій і підходів посилює економічний зміст держави.

Загальне правило утворення державних субстанцій визначає категорію економіки не просто як вид діяльності, а як такий, що має субстанціональний зміст, зумовлений енергетикою держави. Розглядаючи господарювання як спосіб забезпечення життя, візьмемо до уваги той непорушний факт, що фізичну основу життя, біологічного існування всього живого на Землі складають процеси отримання і перетворення енергії. Тому вся господарська діяльність людини і суспільства пов'язана з отриманням, збереженням¹¹⁷ і перетворенням енергії. Сучасні фізичні теорії переважно орієнтовані на природне отримання енергії на основі фотосинтезу. Це є логічним у світлі того, що життя на Землі засноване на фотосинтезі рослин, який забезпечує організми їжею і киснем. Киснева атмосфера Землі створена саме в результаті фотосинтетичної діяльності рослин. Енергетика людства в даний час на 90% забезпечується спалюванням викопних продуктів фотосинтезу (нафти, газу, вугілля) і лише деякою мірою покривається атомними й гідроелектростанціями. Крім того, значна маса сировини для промисловості та будівельних матеріалів теж має фотосинтетичне походження. Фотосинтез є, таким чином, творчим дивом, від якого все виникає, оскільки він перетворює мінерал в органіку, неживе в живе, інертне в живе; він є універсальним джерелом, з якого черпають усі живі істоти [399, с. 16]. Таким чином, залежність людського, а відповідно і державного життя від перетворення сонячної енергії рослинами збережеться надовго.

¹¹⁷ Наприклад, у формі житла або одягу.

За такого розуміння предмета досліджень необхідно в діяльності держави враховувати перш за все своєрідність кожного з рівнів, а потім - два різні шляхи їх взаємодії, одним з яких є уподібнення, а другим - підпорядкування функцій нижчих рівнів державного цілого функціям вищих його рівнів. Тобто рівні пов'язані між собою так, що в кожному нижньому вищій опредмечений і закумуляований, а в кожному вищому - нижній “знятий” (див. рис.1.1).

Як це відбувається?

Суспільний рівень опредмечений в індивідах, що в кожному індивіді відображається як якість особистості. У свою чергу, індивід стає особистістю, якщо опредмечує суспільство, тобто коли відбувається утворення суспільного прошарку. І, нарешті, в державному цілому “зняті” індивідуальний та суспільний рівні як їх загальна якість. Це підтверджує, що і суспільство, і наступний ступінь руху буття - держава - є природними, а не штучними феноменами. Так, у суспільній побудові, головною якістю якої є перетворення індивіда на особистість, під впливом вищерозміщеного рівня виникають нові, власне суспільні властивості, наприклад співпраця.

Як відзначає П.Т.Шарден, це означає, що окрім феномену, що стосується однієї особи - індивідуального підходу до рефлексії, наука повинна визнати наявність феномену, що також має рефлексивну природу, але охоплює все людство [35].

У даному визначенні міститься віддзеркалення *подвійності* людського сприйняття, людської свідомості. З одного боку, свідомість, безумовно, є індивідуальним феноменом. Але водночас свідомість не є даністю тільки індивіда, особистості: вона існує не лише у вигляді актуального суб'єктивного процесу, а об'єктивується та існує *надособистісно* - у формі суспільної і державної свідомості. Проте державна свідомість існує як факт свідомості тільки коли долучається до реально функціонуючої свідомості індивіда. Індивідуальна ж свідомість виникає тільки як віддзеркалення суспільної свідомості - поза спілкуванням немає свідомості⁵⁷.

Реальне буття індивідуальної свідомості постійно співвідноситься з цим об'єктивним світом - з державною свідомістю. Так, держава не володіє свідомістю в тому ж сенсі, в яко-

⁵⁷ Наявні приклади (на зразок Мауглі) показують, що людина стає людиною тільки у спілкуванні з собі подібними.

му володіє ним окрема людина: вона не має свого надособистісного мозку. Але разом з тим між індивідуальною і державною свідомістю немає і не може бути непроникних меж, бо, як ми згадували вище, ще з часів античності індивід є суспільною категорією, і зміст свідомості індивіда за своєю природою такий же соціальний, як і свідомість держави.

Таким чином, державна та індивідуальна свідомість є подвійною: жодна з них сама по собі не існує. Водночас розгляд їх як діалектичної - протилежної - пари приводить до появи теорій індивідуалізму і/або комунізму. Наприклад, у філософії марксизму "діяльність є процесом, в ході якого людина відтворює і творчо перетворює природу, роблячи тим самим себе діяльним суб'єктом, а освоєвані нею явища природи - об'єктом своєї діяльності" [67, с. 91].

Слід зазначити, що поняття про діяльність як рефлекторний акт сформував у першій половині XVIII ст. Р.Декарт [68], у викладі якого діяльнісна позиція зводилася до панування людини над природою, до удосконалення природи людини, до винаходу технічних засобів, що допомагають людині здійснювати панування над природою. Вже просте зіставлення позиції Декарта з наведеним вище визначенням діяльності показує їх очевидну *сміслову* схожість. І не тільки: аж до нинішнього часу в світогляді діє думка про те, що діяльність людини пов'язана з "відтворенням і творчим перетворенням природи". Відповідно, існуючі теорії держави, що неминуче мають у своїй основі (у явній або неявній формі) розгляд діяльності, спираються на цю філософську позицію.

Проте з даного визначення абсолютно не впливає, *для чого* людина, або в нашому випадку - держава, здійснює діяльність. Абсолютно очевидно, що не для того, аби "відтворювати і творчо перетворювати природу", оскільки спонукати людину до діяльності може лише потреба - усвідомлена або неусвідомлена. Звідси визначальним моментом, сутнісною характеристикою діяльності є рефлексія: людська діяльність виступає як рефлексивна форма руху. При цьому людська діяльність консолідується в державну діяльність - діяльність держави здійснюється як компонована діяльність індивідів.

Рефлексія державної діяльності означає, що держава фокусує свою діяльну енергію на завданні освоєння власних потреб і можливостей, ставить за мету освоєння власної сут-

в Економічній енциклопедії [534] та в інших джерелах [535; 536] - визначення як таке відсутнє. В інших наукових працях [537; 311, с. 37] зміст поняття економіки визначається подвійно і навіть потрійно, а саме:

- як спосіб господарювання;
- як виробничі відносини¹¹⁵;
- як сфера науки.

Подібну багатозначність можна розглядати і як різноманітність, і як невизначеність поняття економіки.

При цьому економіка виступає як самостійна категорія, не пов'язана з державою. Тим часом це не відповідає реальності - держава з неминучістю визначає умови діяльності економічних суб'єктів і забезпечує їх. Так, функціонування ринкової економіки стає можливим тільки в умовах одноманітності й стабільності основного інструменту обміну - грошей, що забезпечується тільки за наявності єдиного емісійного центру, роль якого виконує держава. Інакше кажучи, економіка є категорією держави, а ще точніше - категорією діяльності.

Однак невизначеність відносин категорії економіки з іншими видами діяльності, з іншими категоріями держави - вона є визначальною чи визначуваною - обмежує потенціал даного виду діяльності. Така невизначеність показує, що існуючі на сьогодні економічні теорії - прибутку¹¹⁶, граничної корисності та ін. - описують лише окремі фрагменти, окремі процеси явища, що визначається поняттям "економіка". На це вказує й аналіз економічних робіт, відзначених Нобелівською премією [540]. З цього приводу професор В.П.Письмак підкреслює наступне: "Орбіта економічної думки багато сторіч обертається навколо своїх "фундаментальних істин", які, як показує практика, є суб'єктивними, тобто є вигадкою людського розуму" [541].

Крім того, різні процеси, що описуються сучасними економічними теоріями, не завжди і не в усьому відповідають один одному. Тому якщо ми говоримо про галузевий характер економічних теорій, то вони повинні відповідати сферам господарювання. Так, якщо теорія прибутку побудована на товарному

¹¹⁵ Згідно з Класифікацією видів економічної діяльності, "економічна діяльність - процес виробництва продукції (товарів та послуг), який здійснюється з використанням певних ресурсів: сировини, матеріалів, устаткування, робочої сили, технологічних процесів тощо. Економічна діяльність характеризується витратами на виробництво, процесом виробництва та випуском продукції" [538].

¹¹⁶ Поняття прибутку також не є визначеним - див., наприклад, [539, с. 303-304].

функцій держави виступають як додаткові - як зумовлені існуванням держави вони забезпечують існування держави¹¹².

Коллективна діяльність має за основу природу впорядкування відносин суб'єктів діяльності. Кожен вид діяльності має власну структуру впорядкування і в процесі діяльності генерує свій потік інформації і таким чином задіює ресурси держави для здійснення даного виду діяльності. При цьому якість та обсяг цієї інформації, обсяг задіяних ресурсів сприяють або збільшенню, або зниженню енергетики держави. Спробуємо пояснити це на наступному прикладі.

На сьогодні основним генератором інформації є економічна сфера¹¹³. Обсяг інформації, що генерується економічною сферою, істотно перевершує обсяг інформації, що генерується іншими сферами буття - культурою, наукою тощо, обмежує їх, практично повністю пригнічує психіку та природні потреби людини. Звідси створюється ілюзія першості економіки серед усіх сфер діяльності та орієнтування індивіда на економічні процеси - "людина економічна". При цьому основу економічної інформації складають проблемні питання - збут того або іншого продукту, внутрішньоекономічні проблеми, тобто приватні проблеми редуковані на все суспільство і державу¹¹⁴. Таке масове редукування проблемної інформації веде до формування проблемної ситуації в соціумі та державі й тримає суспільство і державу в постійному страху за "стан економіки". Отже, основне ресурсне забезпечення - матеріальне, нормативне, грошове та ін. - виявляється задіяним саме в економічній сфері, а функціонування держави розглядається як "соціально-економічне".

Тим часом саме поняття економіки не однозначне, а отже, її вплив на стан держави не надто передбачуваний. У низці класичних робіт - у Нобелівського лауреата П.Самуельсона [437], в широковідомій роботі К.Р.Макконнела і С.Л.Брю [438],

¹¹² Інакше кажучи, не держава забезпечує функціонування економіки, а економіка забезпечує функціонування держави. Звідси випливає істотна особливість держави як форми суспільного буття: держава - не рівноправний "гравець" на соціальному, економічному, політичному та іншому полі: її цілі не зводяться до конкурентної боротьби за ресурси із власним ринком, але це є координація, кореляція, управління напрямом розвитку всіх державних функцій у цілому.

¹¹³ Достатньо назвати рекламу.

¹¹⁴ Постійне виникнення проблемних ситуацій є характерним для ринкової економіки, побудованої на хаотичному (вільному) характері попиту і пропозиції; при цьому проблеми ринкової економіки редукуються на державу, і весь державний соціум (за рідкісним винятком) зазнає стресу, прикладами якого можна назвати як Велику депресію, так і "буденні" економічні кризи, сумнозвісну "шокову терапію", дефолти, зростання цін тощо.

ності. Це дозволяє перетворювати на мету діяльності розвиток потреб і практичних можливостей. Таким чином, у державі реальна діяльність, діяльність рефлексії та управління тожді, як моменти цілісного державного будівництва.

Інакше кажучи, діяльність людини і/або держави пов'язана із задоволенням певних потреб або з отриманням певного результату - матеріального, фізичного, морального. Одержаний результат діяльності може задовольняти актора⁵⁸ або не задовольняти, або ж задовольняти актора і не задовольняти оточення, або навпаки.

Проте вся річ у тому, що рефлексивна дуга Р.Декарта, що лежить в основі розуміння діяльності, доведена *тільки до дії* і в такому вигляді проіснувала аж до цього часу. Разом з тим роботи в галузі кібернетики Н.Вінера, В.М.Глушкова, Б.Українцева [69-71], а раніше роботи професора Новоросійського університету в Одесі Н.Я.Грота [72] показали, що рефлекторна дуга діяльності *на самій дії не закінчується і включає ще як мінімум два етапи: результат діяльності та оцінку результату, який був одержаний (зворотний зв'язок)*.

На жаль, роботи Н.Я.Грота з різних причин виявилися незатребуваними, і практично до другої половини ХХ ст. діяльність, у тому числі діяльність держави, розглядалася (і продовжує розглядатися) у згаданій вище механістичній інтерпретації. Приклад навести неважко: те, що держава Україна побудована в концепції рефлекторної дуги Р.Декарта, підтверджує аналіз Конституції України. В Основному законі держави визначені параметри дій органів влади (*що уособлюють собою державу*), але *не сформульовані* результати діяльності держави і, відповідно, *механізми зворотного зв'язку*. Наслідком цього є спонтанність владних дій і політики як механізму діяльності влади.

Тим часом, як ми вже говорили, характерною рисою державного будівництва є те, що воно завжди результативне, бо основна - державотворча - властивість держави - це *діяльність*, а державне будівництво є віддзеркаленням діяльній природи держави. Діяльність - джерело енергії для існування і розвитку держави⁵⁹. В державній діяльності результат відіграє роль *інтегруючого чинника*, що впорядковує тектоніку держави: через

⁵⁸ Аcteur (фр.), actor (англ.) - індивід як суб'єкт дії.

⁵⁹ Д.Стонун зазначає, що без джерела суспільної енергії суспільство існувати не може [73].

механізм зворотного зв'язку результат справляє імперативний вплив на тектоніку держави: якщо він недостатній, то тектоніка держави перебудовується, перебудовуються всі рівні свободи компонентів держави і, врешті-решт, кожний елемент одержує той ступінь свободи, яка необхідна для отримання позитивного результату.

Кажучи про те, що в державі в “знятому вигляді” присутні властивості індивіда й суспільства, ми тим самим говоримо про те, що на державу спроектовані діяльнісна природа індивіда та суспільна взаємодія. У свою чергу, держава, крім компонування цих “знятих форм”, доповнює дану композицію⁶⁰ організаційним принципом, принципом координації⁶¹ діяльності, тобто забезпечує узгодженість і цілеспрямованість діяльності згаданих компонентів.

Діяльність держави дуальна: з одного боку, держава - це впорядкована сукупність діяльності індивідів і груп, з другого - суб'єкт діяльності. Можна сказати, що як суб'єкт діяльності держава є впорядкованою діяльністю індивідів і груп. Дане визначення видається принциповим, і ось чому:

- якщо в ньому випустити момент *упорядкованості*, то буде одержана концепція лібералізму, індивідуалізму та інші теорії індивідуальної діяльності;

- якщо ж випустити в даному визначенні *індивідуальний* характер діяльності, то виходять знеособлені теорії - капіталізму, комунізму.

Таким чином, розширивши поняття діяльності як однієї з визначальних властивостей держави як форми, ми приходимо до розуміння державного будівництва як цілеспрямованої і результативної діяльності. Це по-перше. По-друге, адекватність результату державної діяльності наміченим цілям може бути оцінена тільки на основі механізму зворотного зв'язку. *За відсутності механізму зворотного зв'язку держава стає недієздатною.* По-третє, існує певна різниця між управлінням *на основі діяльності* та управлінням *на основі результату*. По-четверте, цілеспрямована діяльність, цілеспрямоване державне будівництво є осмисленою діяльністю, а держава має осмислену природу.

⁶⁰ Композиція - це просторово-часовий спосіб сприйняття дійсності, який найвищою мірою виявляє властиву державі неоднозначність, нелінійність та багатовимірність і тим самим максимально сприяє її науковому пізнанню.

⁶¹ Координація (від лат. со - сумісно, і ordinato - впорядкування) - взаємозв'язок, приведення у відповідність, узгодження.

Держава - це “не я”, це рівень відносин, інший рівень мислення, розуміння, діяльності. Мислення, розуміння, діяльність індивіда можуть відповідати тому або іншому рівню - А, Б або В - але це питання громадянського самовизначення індивіда¹¹¹.

Зі сказаного стає очевидним, що топологія відносин природної держави має більш загальний, більш широкий спектр відносин, ніж традиційна стратифікація, і відкриває ширший простір можливостей, оскільки в ній долаються стратифікаційні обмеження. Трансформація структури відносин від фіксованої до вільної визначає зміну парадигми “суспільного устрою” на парадигму державного формоутворення.

Отже, державні відносини співвідносні з особистими й суспільними, але не зводяться до них. Відповідно і діяльнісна форма реалізації цих відносин співвідносна, але не зводиться до якогось одного типу відносин. Як у природі забезпечення природних потреб людини реалізується в результаті її діяльності, так і в державі реалізація природних прав на державне буття є результатом колективної діяльності соціуму. У цьому контексті діяльнісна природа держави втілюється в різних формах діяльності як за видами діяльності, так і за формами організації. При цьому колективна діяльність має набагато ширший спектр утілення, набагато ширший спектр результатів, тобто має набагато більший потенціал розвитку держави і людини, ніж індивідуальне буття людської істоти. У державі ці форми реалізації діяльності взаємодоповнюють одна одну та організуються в контексті природних прав на державне буття. Колективна діяльність є способом реалізації функцій держави і виражається в різних державних функціях - військовій, геополітичній, науковій, управлінській, господарській та інших, що утворюють предмет колективної діяльності держави. Результати такої предметної діяльності в контексті її координації визначають стан держави. Координація колективної діяльності на досягнення певного результату є змістом державного управління. Причому всі державні види діяльності по відношенню до держави, до

¹¹¹ Загальне правило утворення державних субстанцій визначає схему формування влади в державі. З рис. 5.3 стає очевидним, що “входження у владу” - це трансформація індивіда в інший рівень відносин, в інше середовище діяльності та результатів. Механізмом такої трансляції є демократичні вибори, шляхом яких індивід з колективного або індивідуального рівня переходить на рівень держави. Очевидно, що можливість такого переходу з'являється лише в тому випадку, якщо програма і діяльність індивідів і/або партії на державному рівні спрямована на реалізацію субстанцій держави і не формує патології. *Невідповідність програм або діяльності індивідів або їх груп субстанціональним поняттям держави автоматично позбавляє їх можливості виступати від імені держави.*

слід розрізняти процеси і результати державної, колективної (соціальної) та індивідуальної діяльності. Відповідно змінюється значущість тих або інших результатів для відповідного рівня.

Так, для окремих груп соціального рівня отримання прибутку є визначальним інтересом діяльності, тоді як по відношенню до рівня держави така діяльність не становить інтересу, оскільки держава сама є генератором цього прибутку.

Для інших груп інтерес становить реалізація проектів, що забезпечують умови людського буття (див. приклади Г.Форда та У.Льовітта в § 3.2.2), що вже становить інтерес для держави, оскільки відповідає онтологічному принципу всесвіту і, таким чином, реалізації функцій держави. Разом з тим на відміну від реалізації даного колективного інтересу спектр інтересів держави дещо ширший, і реалізація колективного проекту, який забезпечує умови людського існування, має бути пов'язана із збереженням середовища людського існування. Отже, реалізація інтересів першого й другого рівня на рівні держави координується і співвідноситься з інтересами держави, що впливають із функцій держави.

У традиційній соціальній стратифікації кожен стратифікаційний рівень задає ліміти (обмеження) можливостей як для даного рівня, так і для інших: олігархи - для суспільства, демократія - для олігархів, тиранія - для тих й інших. Відповідно відносини формуються як лімітування можливостей тієї або іншої страти, а розвиток держави розглядається як подолання цих обмежень. Способом підтримки такого порядку відносин є норма.

У топології природної держави питання лімітування можливостей тієї або іншої страти соціуму не стоїть - стоїть питання відповідності діяльності індивіда тому або іншому рівню відносин у державі - державному, соціальному, індивідуальному¹⁰⁹. Як показує Н.А.Шматко: "Соціальна топологія є, по-перше, вивчення інваріантних соціальних властивостей у змінюваному просторі багатовимірною статистичного розподілу активних властивостей індивідуальних і колективних агентів. По-друге, вона являє собою структуру, де ці властивості виявляються в їхній сукупності" [533]. У даному контексті виявляється неадекватність сьогоденних уявлень про те, що "держава - це я"¹¹⁰, засвідчуючи невідповідність психології індивіда, який займає державну посаду, державній психології.

¹⁰⁹ Тобто відповідність природному праву.

¹¹⁰ А також будь-які, що мають аналогічний смисл. Це властиво багатьом сучасним діячам, які власну, особисту думку висловлюють від імені держави, ототожнюючи себе з державою.

Діяльнісна природа держави втілюється в різних видах діяльності: матеріальної, наукової, виробничої, духовної, трудової, нетрудової. Водночас діяльність може мати *репродуктивну* (відтворення вже відомого) і *продуктивну* (або творчу - утворення нового) природу. Для державного будівництва *організаційна структура діяльності* (зокрема економічної) не є визначальною. Але для державного будівництва істотне те, яку природу має діяльність - репродуктивну або продуктивну, бо залежно від діялісної природи держави воно або володіє здатністю до розвитку, або не володіє.

Отже, *продуктивна* і *репродуктивна* діяльність виступають як додаткові значення в державному будівництві, оскільки без утворення нового не може бути його відтворення, а без відтворення "сталого" не може бути створене нове. Так, наукова, духовна діяльність мають продуктивну природу. Наукова діяльність так само, як і культурна, спрямована на продукування нових ідей, які потім реалізуються на практиці. Водночас природа трудової, нетрудової і матеріальної діяльності - репродуктивна (що логічно впливає з марксистської формули уречевлення праці: товар - гроші - товар).

У процесі *репродуктивної* діяльності, якщо й виникає проблема (як правило, прихована - через незнання або вдавану незначущість), то надалі вона починає репродукуватися і зрештою створюється ситуація, коли проблема може заблокувати весь процес відтворення. Тому виникнення проблеми ми визначаємо як появу труднощів, а вирішення проблеми - як усунення труднощів. Таким чином, усунення труднощів є *продуктивною* діяльністю.

Часто зростання труднощів у державі прямо пов'язане з неадекватним трактуванням сутності держави, про що буде сказано далі. При цьому відбувається *спотворення сутності держави*, внаслідок чого напрям (функції, завдання) державного будівництва трактуються теж неадекватно. Усе, що відбувається в контексті зростання нерозв'язних у рамках штучної концепції держави проблем, набуває зрештою необоротного характеру, і на наших очах виникає черговий "кінець історії" (Г.Гегель [27], А.Кожев [74], Е.Тоффлер [75], Д.Белл [76], Ф.Фукуяма [77], І.Валлерстайн [78] і т.д.).

Своєрідність держави полягає в тому, що *потреба в якому-небудь корисному результаті та мета отримання цього ре-*

зультату зрiють усерединi держави, в глибинi її соціальних процесiв, i лише після цього по внутрiшнiх “привiдних ремe-нях” ці потреби реалiзуютьсiя в поведiнкових актах, в органiзацiї та координацiї діяльностi суспiльства. Тому не дивно, що збiй, який вiдбуваєтьсiя в даному соціальному ланцюжку (на будь-якій його стадiї), робить державу недiєздатною. Це може бути спотворення iнформацiї при проходженнi її політичними каналами або нечітке формулювання необхідної потреби (розрив смислiв i реальностi), або спотворення на стадiї реалiзацiї, або ж просто отримання результату, що не вiдповiдає смислу виконуваної дiї.

Тим самим, ми доходимо висновку, що *державне будiвництво є перш за все цiлестрамованою діяльністю людей*. Під цiлестрамованiстю маетьсiя на увазi вся сукупнiсть описiв, представлених за допомогою понять, які виражають цiлі в поведiнцi держави: адаптацiя, розвиток, управлiння, гомеостаз i т.д. При цьому вiдзначаємо, що однією з найбільш *специфічних* властивостей цiлестрамованостi є ухвалення рiшення i прогноз результату.

Є рiзні тлумачення механiзмiв діяльностi держави. Найвiдомiше з них на сьогоднi належить, очевидно, знов-таки марксистському трактуванню, в якому держава визначається як “політична органiзацiя пануючого класу, що має на метi охороняти iснуючий порядок i придушувати опiр iнших класiв” [67, с. 77]. Власне, й iнші трактування держави ХІХ - початку ХХ ст. схожi з наведеним. Так, за М.Вебером, держава, як i політичнi союзи, що історично їй передували, є пануванням людей над людьми, яке спирається на легiтимне насильство як на спосiб [79]. Згiдно з цими класичними науковими визначеннями, державна діяльнiсть є придушенням, насильством однієї частини суспiльства над iншою⁶², а сама держава iснує саме для такого насильства.

Якщо виходити з рефлекторної дуги діяльностi Р.Декарта, вiдповiдно до якої всяка діяльнiсть має на метi дiю (в даному випадку насильство), тоді, звичайно, може бути прийнято дане трактування держави. Якщо ж виходити з посткласичного розумiння діяльностi як результату, що має зворотний зв'язок, то дані визначення мають яскраво виражений обмежувальний характер. Дiйсно, до яких наслідкiв призведе постiйне, система-

⁶² Необхідною умовою реалiзацiї таких моделей держави, як це випливає з визначення, є стратифікацiя суспiльства - на класи, групи, партії, депутатiв i виборцiв та iн. за рiзними ознаками, найдавнiшими з яких є майнова i правова, що вводяться штучно.

В iснуючих теорiях держави соціум розглядається як система взаємопов'язаних iндивiдiв, зв'язки між якими опосередкованi міжособистiсними вiдносинами - побутовими, виробничими, ринковими, ситуативними та iн. Тобто всі вiдносини (суб'єкт-суб'єктні, об'єкт-суб'єктні) представленi як вiдносини *одного рiвня* - “плоска” структура. При цьому характер зв'язкiв є заданим i незмінним, тобто система iснує як статична. Взаємовiдносини в такому соціумi визначаються діалектичною парою “конформiст-нонконформiст”¹⁰⁷; змiна фіксованого характеру зв'язкiв (тобто змiна якостi системи - розвиток) веде до руйнування соціуму i вiдповiдної моделi держави. В результатi у “плоскій” структурi змiна моделей держави є змiною типу вiдносин: замість феодальних - капіталістичнi, замість капіталістичних - соціалістичнi, замість соціалістичних - комуністичнi i т.д.

У випадку, коли йдеться про композицiю держави¹⁰⁸, вiдносини компонентiв є тектонiкою, тобто крiм взаємного зв'язку формування вiдносин вiдбуваєтьсiя також навколо смислового центру - держави. Поява в даній композицiї нового зв'язку вiдповiдає появі нової комунікацiї. Будь-яка форма комунікацiї має своїм наслідком зростання ступеня згоди (впорядкованостi) в державі [441, с. 305-306]. Спiввiднесення позицiй держави i громадян держави докорiнно змінює сутнiсть соціальних вiдносин i параметри колективної діяльностi. Тобто на вiдміну від фіксованого характеру вiдносин у штучних моделях держави, в теорiї природної держави підставою вiдносин є сутнiсть взаємодiї громадянина i держави, а *вiдносини в державі є такими, що формуютьсiя, i опосередкованi цiлями та результатами спiльної діяльностi*. Отже, в даній концепцiї соціальнi вiдносини *розвиваютьсiя, i їх розвиток обумовлює розвиток держави*. Идея вiдносин виступає як причина діяльностi людини i держави. Тектонiка вiдносин формується у прагненнi до корисного результату спiльної (колективної) діяльностi держави, суспiльства iндивiдiв. Така структура не задається i не фіксується, як у стратифікацiйних моделях, а є вільною.

Инакше кажучи, в державі дiють рiзні рiвнi інтересiв - державнi, колективнi, особистi (iндивідуальнi), вiдповiдно до яких органiзовуютьсiя процеси діяльностi та її результати. Тобто

¹⁰⁷ Так званi теорiї середнього рiвня, основоположниками яких є Р.Мертон, Т.Парсонс, Р.Хоманс.

¹⁰⁸ Перехiд у державному будiвництві від “системи” до “композицiї” є вiдзеркаленням рiвня пiзнання iнформацiї: більш глибоке пiзнання, що традиційно називається “новим знанням”, дозволяє конструювати [532] нову реальнiсть.

Структура відносин у природній державі є проекцією природних співвідношень у простір буття. Відповідно відносини в державі підпорядковуються тим самим закономірностям взаємовідносин форми і змісту, що й різні етапи розвитку матерії. Критеріїв структуризації головним чином два: наявність/відсутність опосередкування міжособистісних відносин змістом колективної діяльності (таким чином сім'я відділяється від виробничого колективу) і державна значущість групової діяльності (таким чином творчі групи виділяються серед інших). Різні групи держави об'єктивно мають більшою чи меншою мірою відмінності по відношенню до державної діяльності (рис.5.3).

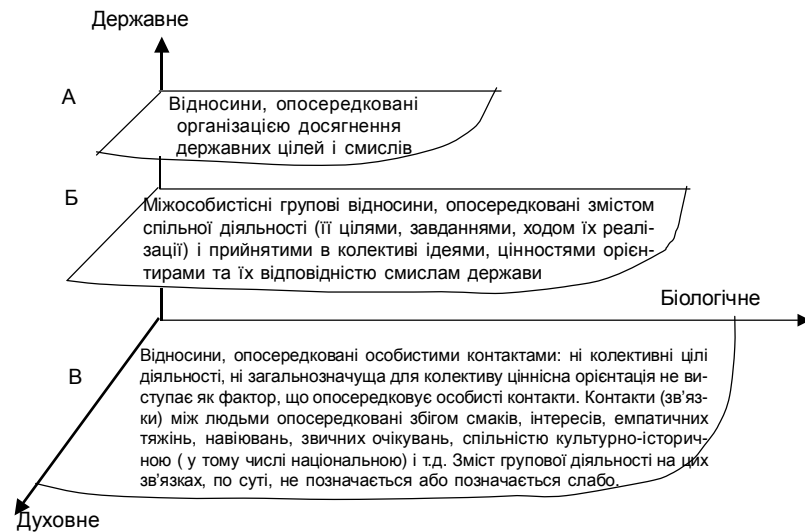

Рис. 5.3. Топологія державного буття

Рівень А - це рівень державних відносин; рівень В - суспільних; рівень В - рівень особистих (індивідуальних) відносин. Взаємозв'язок рівнів забезпечується реалізацією природного права на державне буття на кожному рівні. Усі нюанси протиріч штучні, вони створені штучним поділом відносин. Топологія показує, що кожен абсолютно вільно може бути присутнім на всіх трьох рівнях - державному, соціальному, індивідуальному (не порушуючи при цьому співвідношення рівнів). У просторі держави для цього немає ніяких перешкод, якщо тільки вони не створюються штучно.

тичне насильство однієї частини населення в державі над іншою? Чи зміцнить таке насильство державу, чи буде воно сприяти збереженню її згуртованості, цілісності? І які результати будуть одержані при такій державній діяльності?

1.2.2. Визначальні моменти діяльності держави

З позицій сучасного розуміння діяльності взагалі та державної діяльності зокрема вищенаведені визначення мають обмежений характер перш за все тому, що не включають два визначальні моменти діяльності держави - результат і зворотний зв'язок. Це означає, що держава, побудована на цих принципах, матиме обмежений просторово-часовий характер/континуум. З приводу неадекватності такого принципу організації держави, невідповідності його реальній сутності держави висловлювалося багато думок. Наведемо думку М.М.Алексєєва.

“У теорії марксизму боротьба між класами не тільки не веде до загальної загибелі, але складає постійний зміст державного життя. За природним правом, у разі постійної боротьби людини з людиною неможливим стає не тільки соціальне життя, але й життя взагалі; але коли перманентно клас бореться з класом, коли громадянська війна лютує в державі, від цього, думають марксисты, не може бути ніякої шкоди цілому. Такий погляд можливий тільки при тому припущенні, що держава і не є яке-небудь ціле, а вона - просто тимчасовий і випадковий агрегат, випадкова сутичка ворожих сил” [80, с. 74].

Інакше кажучи, побудова держави на принципі протистояння, придушення, легітимного або іншого насильства сьогодні (незважаючи ні на що) уявляється малоюмовірною. Власне кажучи, це логічно впливає вже з сучасної методології досліджень - системної, в якій система може відбутися тільки за умови взаємодії її елементів, а не їх протидії.

Повчальним прикладом тут може бути нагадування про китайську культурну революцію 60-х рр., коли головним змістом суспільного життя було гасло Голови Мао “Вогонь по штабах!”. Відповідним було й державне управління: система освіти не працювала три роки, оскільки школярі китайської держави займалися іншим, шкільні підручники в країні не друкувалися, оскільки всі (!) друкарські потужності 800-мільйонного Китаю були

задіяні на друкування цитатників. Одночасно була знищена незліченна кількість картин, книг і пам'яток традиційної китайської культури, а до фіналу Великої пролетарської культурної революції розорена країна в буквальному розумінні розпалася на частини.

Недавня трагедія великого народу ще раз нагадує про те, що основоположним принципом організації цілого - *держави* - є принцип взаємодії. Очевидно, що держава як ціле може існувати (мати певний гомеостазис) тільки як поле взаємодії елементарних частинок цього поля - людей.

Ця взаємодіюча множина має властивість угруповання (за тими або іншими ознаками й інтересами), тимчасового утворення (класи, кластери, мафії, еліти, клани, партії, "тусовки"), які можуть перебувати в різному стані: активності/збудження або гальмування, достатку або депресії, позитивної або негативної післядії. Важливим є те, що кожна із взаємодіючих множин може створити умову, коли діяльність елемента в державному цілому може радикально змінитися. А це означає, що кінцевий результат діяльності держави буде іншим, ніж той, який необхідний іншим елементам⁶³.

Завдання можливих (у державі) угруповань і полів їх взаємодії кількісними методами не розв'язується, а має якісну природу, яка багато в чому має інтуїтивний характер (при цьому слід мати на увазі, що інтуїція - це неусвідомлене знання)⁶⁴.

Ще Ж.Ж.Руссо у своїх роботах указував на те, що інше рішення може бути вигідним для малої групи людей і дуже небезпечним для великої. Адже якщо розглянути ретельно, що відбувається при винесенні якої-небудь ухвали, то можна побачити доволі часто прихований розкол або мовчазну змову тих, хто вміє у своїх особистих інтересах порушувати цілеспрямовану державну діяльність. При цьому державне ціле "практично розділяється на кілька інших організмів, члени яких виражають

⁶³ Наочним прикладом подібної нерегульованої взаємодії може бути діяльність парламенту, коли одне з угруповань - фракцій - може заблокувати ухвалення рішення. В результаті подальшого пошуку компромісу та ухвалення рішення на його основі прийняте рішення вже не відповідатиме первинній меті. Зростання числа компромісів посилює відхилення вектора діяльності держави від наміченої мети і може приводити до абсолютно інших результатів державної діяльності. В цьому випадку виникає розрив мети (як смислу державної діяльності) і результату, тобто розрив ланцюжка державної діяльності. Такий розрив веде до втрати стійкості державою та її подальшої фрагментації - спочатку локальної (соціальна, регіональна стратифікація), яка з часом може привести до втрати єдності.

⁶⁴ Р.Декарт, як відомо, вважав, що в процесі пізнання очевидні початкові положення, або *інтуїції*, мають перевагу порівняно з міркуваннями дедукції [81, с. 163].

новий стан держави, а їх втілення складає зміст фазового переходу. При цьому субстанціональне наповнення держави відбувається паралельно, категорії субстанцій взаємодіють між собою.

У теорії природної держави, що має своїм змістом людське буття, *відбувається поєднання цілей індивіда і держави*. Тим самим змінюється смисл і схема взаємовідносин. Дослідження з соціальної психології [347] доводять, що коли відносини в колективі опосередковані змістом спільної суспільно-ціннісної діяльності, діють інші схеми поведінки, ніж у соціальній групі, де цілі роз'єднані (конкурентні). Визначальною закономірністю поведінки таких ціннісно-опосередкованих колективів¹⁰⁶ є поведінка індивіда в колективній діяльності, інакше кажучи "громадянське самовизначення" (ГС). Для громадянського самовизначення характерне вибіркоче ставлення громадян до будь-яких впливів, у тому числі й до дій засобів масової інформації, політичних гасел, чуток, колективів громадянського суспільства, які оцінюються, приймаються або відкидаються залежно від того, відповідають вони чи ні завданням, цілям, цінностям, що створюють зміст значущої діяльності держави. При цьому громадянське самовизначення протилежне як конформності (угодовству), так і негативізму, незалежності, відмові від колективної діяльності (індивідуалізму), на основі яких будуються відносини в механістичних моделях держави. По суті, відмінність між штучними (механістичними) теоріями зводиться до тієї або іншої інтерпретації типу відносин, що задається, а не до вибору цілей, завдань і методів державного будівництва, розуміння сутності держави, з якими вони мають досить віддалений зв'язок.

За громадянського самовизначення особистість знаходить свободу як усвідомлення необхідності діяти відповідно до орієнтації на природне право державного буття. Оскільки цілі індивіда і держави співвіднесені, то визначальним чинником поведінки індивіда є відповідність ідеалам держави, її цілям і цінностям, що збігаються з життєвими цінностями людини, вибіркоче й опосередковане ставлення до будь-яких соціальних впливів. Державне самовизначення є формоутворююча риса державного соціуму. Причому соціуму, характеристичною рисою якого є згуртованість. Соціальну згуртованість забезпечує ціннісно-орієнтаційна єдність держави і громадян держави на основі природного права на державне буття.

¹⁰⁶ Тобто таких, що формуються на основі спільності цінностей.

відношенню до своїх категорій, атрибутів і модусів вони відіграють роль зовнішньої визначеності якості, а не навпаки. Частини субстанціонального цілого - категорії, модуси й атрибути, не є для нього початковою і первинною данністю. Навпаки, їх виникнення, структурне відокремлення і функціональна спеціалізація мають бути зумовлені певними властивостями цілого. При цьому субстанція виступає як першопричина структурної диференціації і функціональної організації, які виявляються у властивостях цілого, а не у властивостях узятих окремо частин, що його утворюють.

Тому не всякий процес держави, не всякий атрибут має субстанціональну природу - інші виконують протилежну роль і зумовлюють патологію держави. **Патологія держави:** дисонанс, підміна, втрата смислів¹⁰⁴, збитковість, дисгармонія, неповноцінність, маріонетковість, імітація, природна рента, приватизація, розрив єдності, перевернутість відносин, змінені стани свідомості, фізичні аномалії, конфлікт, стрес, криза, шок, девіантна поведінка, руйнування, катастрофа, розпад. Причому для патології держави характерним є саме зворотний процес - вона формується як сумарний результат своїх проявів.

У свою чергу визначеність якості субстанцій держави також формується ззовні, шляхом співвідношення із зовнішніми реаліями - сутністю держави. Тому розгляд держави як інституту тієї або іншої¹⁰⁵ системи виключає можливості “динаміки”, “топології”, “енергетики”, “аксіології”, “діяльності” держави, оскільки в цьому випадку держава виступає саме як атрибут. Такий підхід містить у собі спотвореність відносин, яка є формуючим атрибутом патології держави.

Із загального правила утворення субстанціональних понять впливає, що субстанціональні категорії, поняття, атрибути і модуси набувають державної спрямованості лише в тому випадку, якщо вони виступають як представники державних субстанцій, а не самі по собі, тобто у випадку дії принципу “частина замість цілого - pars pro toto”.

Втілення теорії природної держави визначається реалізацією категорій і моделей, що виходять за рамки традиційних уявлень. Саме вони є характеристичними, такими, що формують

¹⁰⁴ Втрата смислів людського буття - прагнення до реалізації смислової мети, або зведення смислів тільки до матеріальних (біологічних), перетворює людське життя на існування, зводить до стану тварини, яка живе тільки біологічними стимулами. Раби не мають смислів, вони існують - див. легенду про манкуртів Ч.Айтматова [531].

¹⁰⁵ Політичної, економічної, національної, міжнародної або іншої системи.

загальну волю, добру й справедливу по відношенню до цих нових організмів, але несправедливу та погану по відношенню до цілого, від якого кожний з цих організмів відокремлюється” (трактат “Про політичну економію” [1, с. 159]).

Зі всього сказаного випливає, що існування елементів, угруповань, організмів або фракцій через їх роз’єднаність не тільки не може утворити державу, але є “класичним виразом хаосу, тобто такої множини, де окремі елементи нічим між собою не пов’язані” [82, с. 71].

Звідси легко можна уявити той хаос у державі, якби вся ця безліч елементів, угруповань почала взаємодіяти і взаємовпливати одне на одного. Абсолютно очевидно, що такий хаос не допустив би ніякої організованої поведінки держави і зробив би неможливою цілеспрямовану діяльність. Поширена сентенція про те, що ринок, мовляв, усе розставить на свої місця, абсолютно не відповідає цілеспрямованій природі держави. Ринок дійсно може - методом спроб і помилок - забезпечити відносну стабільність системи, але це буде лише нестійка рівновага. Чому? Тому що результат у такій хаотичній системі з’являється як випадковість, а не як закономірність.

Проте абсолютно очевидно, що взаємодія є *єдино можливим типом відносин*, здатним забезпечити цілеспрямовану діяльність держави і зберегти її дієздатність. Але при цьому ми повинні констатувати, що взаємодія, *узята в загальному вигляді*, не може забезпечити формування держави з безлічі компонентів. Лише за певних умов *організації середовища взаємодії* безліч взаємодіючих елементів може оформитися в державу.

Умови організації середовища взаємодії у будь-якому випадку створюють певні *осмислені* обмеження на ступені свободи взаємодіючих елементів множини. З цього стає ясно, що в поняття держави необхідно внести додаткові аспекти, які б додали деякі конкретні механізми держави як організованого цілого. Точніше кажучи, ми повинні розкрити ті детермінуючі чинники, які *звільняють компоненти держави від надмірних ступенів свободи*⁶⁵.

Звільнення держави та її компонентів від надмірних ступенів свободи відбувається як віддзеркалення функціональних параметрів держави та її компонентів й умовно розподіляється на два рівні. Перший рівень визначається функціями держави -

⁶⁵ Неминучість звільнення компонентів держави від надмірних ступенів свободи відображає відомий “парадокс свободи” К.Поппера, а саме: свобода сама себе скасовує, якщо вона не обмежена [83].

можна вважати, що на цьому рівні відбувається звільнення держави від надмірних ступенів свободи. В рамках даного звільнення всі компоненти держави набувають різних ступенів свободи - і влада, і суспільство, і суб'єкти господарювання, й індивіди. Це - державні або (як їх називають) громадянські свободи.

Проте існують інші рівні звільнення від надмірних ступенів свободи - вже на рівні компонентів/інститутів держави - сімейні, партійні, військові, депутатські та ін.⁶⁶ Ці інституційні обмеження обумовлені участю індивіда в тому або іншому процесі реалізації державних функцій, мають локальний характер і, найчастіше, можуть не відповідати державним свободам. І таким чином ми приходимо до висновку про ієрархію ступенів свободи в державі. Проте ця ієрархія не особова, не директивна, а функціональна.

Існуюча проблема обмеження свободи індивіда в державі є співвідношенням *необхідного і можливого*. В найпростішому випадку це співвідношення лінійне: розширення можливостей держави (в реалізації своїх функцій) надає додаткові ступені свободи компонентам держави (у тому числі індивідам).

Сьогодні говорять про “впорядковану множину”, проте таке формулювання не розкриває того принципу, на основі якого здійснюється ця впорядкованість. Тому потрібен аналіз тих детермінант, які спрямовують взаємодію компонентів держави, або, інакше кажучи, виявлення державотворчого чинника.

Як “упорядкування множини” розглядається насамперед так звана “правова держава”, в якій діяльність елементів держави регламентується нормативними (правовими) принципами (правовий принцип усунення складності, коли обмеження ступенів свободи елементів держави має формальний характер). Проте існує низка особливостей даного типу державного будівництва.

По-перше, правова норма завжди є віддзеркаленням минулого досвіду, а отже, її закріплення фіксує перш за все минулий стан. Проте минулий досвід не завжди застосовний у нинішньому часі (а тим більше - в майбутньому), оскільки як у нинішньому часі, так і в майбутньому природно виникають абсолютні інші проблеми. Виходячи з цього слід визнати, що правовий підхід до державного будівництва не завжди застосовний, оскільки він не забезпечує вирішення нових проблем, що виникають у процесі розвитку. Більше того, спроби усунення

⁶⁶ Кажучи про усунення зайвих ступенів свободи, слід мати на увазі і усунення зайвих ступенів свободи в окремих елементах господарської діяльності, наприклад у ціноутворенні, так само, як і в соціальному житті.

В теорії природної держави дані субстанціональні поняття складають фундамент утілення держави. При цьому самі субстанції реалізуються через моделі, категорії, поняття, атрибути і модуси.

Топологія держави розкривається в таких категоріях, поняттях, атрибутах і модусах, як локальність і спільність, центр і периферія, внутрішнє і зовнішнє, ландшафт, територія, інфраструктура, близькість і віддаленість, відносини, житло і простір, порожнеча і наповненість, межа, взаємодія, стабільність, соціальна зв'язність, соціум, групи й індивіди, замкнутість і відкритість.

Діяльність: економіка і витрати, результат, нестача і надлишок, обмін і дарування, збирання і розпорошення, володіння і приналежність.

Енергетика¹⁰² **держави:** енергія та ентропія, інформація і знання, сила і слабкість, напруга, синергія, потенціал, поява і зникнення.

Динаміка держави¹⁰³: концентрація, втілення, траєкторія, стан, варіабельність й інваріантність, проекція, відновлювальна здатність території, перспектива, розвиток, фазовий перехід, трансформація, стійкість, трансцендентність.

Самостійну роль відіграє **аксіологія державного буття** - якісність, взаємобуття держави й індивіда, самодостатність людини в державі, відчуття енергетики держави, співвідношення загальноприйнятого та особистого, відповідність просторів особистості й держави, відмінність, різноманітність, здоров'я, специфічне, унікальне, міра, відповідність, нестача і перенасичення, своє і чуже, справжнє та уявне, ієрархія і рівність, панування і підпорядкування, більшість і меншість, домінування, відчуження, витіснення, придушення, дискримінація, агресія, насильство, захоплення, знищення, помірність, етика.

Загальне правило утворення будь-яких субстанціональних понять визначає, що субстанції держави - “топологія”, “енергетика”, “діяльність”, “динаміка”, “аксіологія” - є початковою підставою для визначення власних категорій, модусів та атрибутів. Проте це правило не допускає інверсії, не діє у зворотному напрямі, що означає повну неможливість визначення субстанції “зсередини” від категорій, атрибутів і модусів. Тобто визначальною властивістю цих субстанцій держави є те, що по

¹⁰² Як говорив один із геніїв людства Н.Тесла, він черпає енергію скрізь: з повітря, з Космосу - його досліди є підтвердженням цього; а це означає, що енергія і є субстанція. Крім дослідів Н.Тесли, дана позиція підтверджується сучасними дослідженнями з енергії “прихованої маси”.

¹⁰³ Як результат енергії і діяльності.

групи (племена, клани, народи) з'являється соціальна стратифікація в оволодінні природними чинниками.

Поява держави - виділення місцерозвитку та його захист, облаштування, є проявом необхідності збереження природних чинників, необхідних для забезпечення природних потреб індивідів даного угруповання (що в контексті соціальної зв'язності представляє соціум)¹⁰⁰. Таким чином, початковим пунктом виникнення держави є забезпечення природних потреб людських індивідів, що становлять соціум держави. Забезпечення державою природних потреб індивідів у повітрі, воді, їжі, житлі, одязі, середовищі буття, людських відчуттях і процесах життя, відпочинку й конструктивній (державній) додатковій діяльності визначає зміст *природного права людини на державне буття*. Тобто держава як природне явище визначається природними і похідними (формальними) правами. Держава лише в тому разі є легітимною, якщо вона безумовно забезпечує природне право людини на державне існування¹⁰¹, а формалізація права в державі виходить із забезпечення природного права. Всі інші моделі держави не легітимні.

Тому втілення теорії природної держави як реалізації природного права на державне буття відбувається в дискурсі поєднання “фізичного” і “метафізичного” аспектів буття: воно відбувається шляхом зведення всієї різноманітності державних явищ і подій до певного набору понять, що розкривають природну сутність держави і визначають зміст державного будівництва. Частина цих категорій і понять вже розглянута раніше - “колективна діяльність”, “соціальна зв'язність”, “державне управління”, “інтелектуальний потенціал”, теореми про зв'язність еліт, геополітика та ін. Проте категоріальне поле теорії природної держави схильне до розширення, до розвитку, до збагачення.

Інші аспекти дискурсу теорії природної держави розкриваються такими субстанціональними поняттями, як “топология держави”, “аксіологія держави”, “енергетика держави”, “діяльність держави”. При цьому кожне поняття може бути розглянуте й використане як категорія, може слугувати основою якоїсь моделі. Потенційна різноманітність категорій є віддзеркаленням природної багатомірності держави і, в свою чергу, задає багатомірність утілення держави.

¹⁰⁰ Як відомо, основна причина воєн, колонізації, подорожей і географічних відкриттів - боротьба за природні ресурси життєзабезпечення.

¹⁰¹ Тобто гарантує таке право всім громадянам держави.

нової проблеми на основі вирішення минулого досвіду редукують нинішнє в минуле. Така фіксація гальмує розвиток державного будівництва, позбавляє державу майбутнього. У результаті, на думку відомого професора В.Д.Зорькіна, практика засвідчила, що право не повинне створювати штучних перешкод для інновацій: одним з основних механізмів правової модернізації слід вважати створення прецедентного характеру рішень правових колізій [84]. Водночас, як відзначає професор А.А.Селіванов, “в українській судовій практиці такий ракурс проблеми ще не розглядався” [85, с. 25].

По-друге, у правовій державі будь-яке рішення (у тому числі спрямоване на вирішення реально виниклої проблеми) вимагає внесення змін до десятків і сотень нормативних актів. У свою чергу, внесення змін до цілісного акта порушує його смислову цілісність, у результаті змінюється існуюча система відносин, сформована цими нормативними актами. Тим самим вони формують у державі хаос замість упорядкованості: замість вирішення проблем створюються нові проблеми, а їх вирішення вимагає нового внесення змін до ще більшого числа нормативних актів. Справа може дійти до того, що вся робота державного управління буде зведена до пошуку дедалі більшої кількості нормативів, до яких потрібно вносити зміни для вирішення тієї або іншої проблеми. Виникає ситуація “снігової кулі проблем”, вирішення якої суто правовим/нормативним шляхом не уявляється можливим⁶⁷.

По-третє, як показує історія, абсолютизація моделі правової держави в державному будівництві має свою межу саморуйнування держави: правова держава неминуче закінчується однією з форм одноосібного правління (диктатурою, тиранією і т.ін.), коли замість безлічі нормативних регламентацій приходить одноосібний, неформалізований принцип упорядкування суспільства. Про це свідчить досвід Римської імперії та ряду парламентських республік новітнього часу.

З цього випливає, що правове регулювання в державному будівництві має конкретну сферу застосування - це моменти держави, що мало змінюються. Прикладами таких моментів, що мало змінюються, є права і свободи громадян, принципи соціальної однорідності, тобто сфера застосування моделі пра-

⁶⁷ Саме в результаті правового догмата в державі виникають так звані “групи впливу”, які в обхід діючих нормативів успішно здійснюють вирішення власних (групових) проблем.

вової держави обмежена дією закону оптимуму. Власне кажучи, аналогічна ситуація і з іншими моделями держав, в основу яких покладено механізми, а не *функції* держави. Тому формотворення держави - державне будівництво - є компонуванням цих принципів і механізмів відповідно до функцій держави.

Таким чином, одним із базових - державотворчих - принципів держави є звільнення від надмірних ступенів свободи вхідних компонентів і, таким чином, формування "порядку з хаосу". Механізмом звільнення від надмірних ступенів свободи є *результативна* спільна діяльність (наступний державотворчий принцип). Результат виступає тут як організуючий чинник взаємодії людей.

Тому соціалістична держава (за К.Марксом) мети не має, а отже, ні державне будівництво, ні форма, ні функції держави ніякої ролі тут не відіграють. Від цього й визначення комунізму не фокусуюче, а розмите і невизначене: "комунізм - це асоціація, в якій вільний розвиток кожного стає умовою розвитку всіх і, отже, реалізується гармонійне відношення між особистістю і суспільством" [67, с. 340].

Тут взаємосприяння стає не способом досягнення результату, а самим результатом. Економічні ж відносини, що лежать в основі діалектичної моделі, нівелюються самі собою, оскільки вони тут спочатку існують самі для себе і, в такому разі, не є державотворчим чинником.

Нарешті, від характеру й порядку діяльності держави у напрямі фокусуемого результату можна рухатися до властивостей та існування в державі природного порядку й етичної досконалості, оскільки при взаємосприянні на отримання фокусуемого результату людська агресивність і деструктивність (за З.Фрейдом [86], Е.Фроммом [87], Г.Гессе [88]) перенаправляються у всесвіт, світоутворення - туди, де вони "захлинуться" і в повній відповідності з діалектичним законом заперечення заперечень стануть своїми антиподами - творчістю й пізнанням.

Таким чином, визначальними моментами державної діяльності є такі моменти, як *смысл, результат, зворотний зв'язок*. Це дає нам підстави стверджувати, що за відсутності даних моментів, або даних державотворчих чинників, державна діяльність виявляється позбавленою всякої цілісності та набуває характеру псевдодіяльності, внаслідок чого спотворюється сутність держави і знищується її діяльна природа.

злочин, хвороба і смерть. Це те, що не можна купити або передати у спадок, не можна гарантувати і від чого неможливо застрахуватися. Це те, що однаковою мірою доступне (або не доступне) всім людям, незалежно від їх багатства і соціального стану, нації та здібностей. Це феномени на межі гріха і святості, катастрофи і дива, порятунку й загибелі. Це те, що лежить за межею фізичного світу, - це метафізика. І вони теж утворюють сутність буття і визначають природне право на державне буття. І все справжнє й по-справжньому цінне, те, що здатне наситити природну жагу Істини й Досконалості, може відбутися тільки на межі можливостей, по той бік формальних норм і правил, за межами контрольованої реальності, тому що нове - це завжди неформалізоване [530].

Вільне співіснування цих просторів можливе тільки в тому випадку, якщо вони зберігають свою сферу. Як тільки одне з них захиталося, інше теж втрачає свій контур. Як тільки вони втрачають контури, вони перестають існувати в тому вигляді, в якому вони існували, - це вже не та держава і не той індивід. Коли держава починає формалізувати, нормувати, вона починає звужувати простір відносин людини і буття - цей простір зникає. Так само індивід, заперечуючи простір управління, втрачає своє державне буття. Тому збереження природної топології держави - дуже складне завдання державного управління.

Поєднання, взаємодоповнення цих просторів стає можливим на основі забезпечення природного права. Для того щоб жити і відтворювати собі подібних, усі живі істоти, в тому числі людина, повинні задовольняти свої природні потреби шляхом регулярного споживання матеріальних чинників свого земного існування: повітря⁹⁸, води⁹⁹, їжі тощо, що мають характер *природних потреб* живих організмів. Цим визначається сфера природних (уроджених) потреб людини як особистості. Все інше - це *споживчі вартості*.

У додержавну епоху людські індивіди знаходили ці природні чинники у вже готовій формі, вироблюваній природою (конкуруючи при цьому з іншими представниками живої природи). Для природи було байдуже, який "соціальний стан" тієї або іншої людської істоти - у забезпеченні природними чинниками всі були рівні. З об'єднанням індивідів у різні суспільні

⁹⁸ Певного складу.

⁹⁹ Природної чистоти.

життя і людини як носія розуму [528, с. 61]⁹⁵. За цим онтологічним принципом всесвіту, розумна організація матерії - людина, соціум, держава - обумовлені властивостями всієї метagalaktики, фундаментальними характеристиками космосу, з чого випливає, що соціальне існування, державність є космічний, а не суб'єктивний феномен [311, с. 37]. Отже, онтологічний принцип всесвіту визначає втілення теорії природної держави в такій формі, *за якої змістом держави є людське буття*⁹⁶.

Онтологічний принцип всесвіту визначає, що:

- держава є феноменом космічним, а не політично-суб'єктивним;
- визначальним напрямом державного будівництва є розвиток людей як носіїв розуму та умов їх буття, що забезпечують збереження і розвиток розумної форми матерії;
- підстави державності не зводяться до фізичних уявлень, як це має місце в штучних теоріях⁹⁷, але охоплюють і ту сферу буття, яка раніше розглядалася як "наступна" за фізику, - метафізику.

Справа в тому, що людське буття визначається двома групами феноменів, двома просторами. Перший утворюють ті форми і способи життєдіяльності, які піддаються контролю, розрахунку й управлінню (або нам здається, що піддаються). Сюди потрапляють: праця, економіка, гроші, суд і покарання (право), влада і слава (політика), виховання й освіта (наука), здоров'я і довголіття (медицина). Передбачається, що в кожній такій сфері діяльності є свої іманентні закони, пізнавши які можна ефективно вирішувати ті завдання, що стоять перед людиною, і досягати поставлених цілей. Такий традиційний підхід визначає зміст діючої концепції штучної держави як форми міжособових або міжгрупових відносин. Але навіть якщо це так, то сфера дії цих законів досить обмежена і вирішення фундаментальних проблем буття залишається за межами формальної влади.

Іншу групу, інший рівень утворюють відносини "людини" і "буття" - це феномени, що не піддаються контролю, розрахунку й управлінню, які завжди одиничні й неповторні: це дитинство і любов, радість і смуток, сновидіння і сп'яніння, гра і свято, зустріч і прощання, геніальність і бездарність, подвиг і

⁹⁵ Як зазначає академік І.Л.Розенталь, суть принципу складає положення про глибоку доцільність і гармонію законів розвитку матерії [529].

⁹⁶ Людське буття зумовлене соціальним змістом життя людини.

⁹⁷ Фізичні підстави штучних теорій держави визначають собою механістичні моделі держави.

Висновки до першого розділу

1. Держава ніколи не розглядалася самостійно, відособлено, відсторонено від людини, від суспільства, від класів і т.д. Традиційно існував якийсь загальноприйнятий спосіб визначення держави за допомогою чого-небудь або у зв'язку з чим-небудь. У результаті держава розглядалася тільки як знаряддя, засіб, інструмент або механізм для досягнення яких-небудь або чийх-небудь цілей. Водночас будь-яка складна система, якою за своєю суттю є держава, розвивається самостійно, і цілі її елементів не є її цілями. Навряд чи хтось стане заперечувати, що держава є складною системою, проте як систему *незалежну* її ніхто не розглядав. Можна також сказати, що ніхто не підходив до держави як до предмета пізнання. Це стало причиною того, що сутність держави як такої, поняття держави саме по собі не розкрито.

2. Держава - це самостійне ціле, яке пізнається за допомогою аналізу досвіду та шляхом уможливленого уявлення. Саме досвід у поєднанні з мисленням є двома різними джерелами уявлень про державу. І лише разом, тільки доповнюючи одне одного, вони можуть сформувавши дійсне уявлення про державу. Можна сказати, що уявлення про державу - це кульмінація всього додержавного етапу буття, його хаотичних пошуків, нескінченних суперечок і сумнівів. Таким чином, саме по собі додержавне буття породжує не державу, а особливе усвідомлення, що передує їй, у якому вже й формується держава, щоб потім стати його предметом.

3. Сьогодні в науці немає одностайності у питанні природи держави. Це пов'язано з тим, що ще в давнину сформувалися абсолютно протилежні уявлення про походження і призначення держави, які були засновані або на зіставленні об'єкта суб'єкту (державу як засіб роз'єднання людини з природою), або на єдності суб'єктивного та об'єктивного (державу як засіб спілкування між людьми). Проте якщо природу держави розглядати у відриві суб'єкта від об'єкта, то в такому контексті держава втрачає споконвічний сенс своєї цілісності й неподільності, саму суть *своєї об'єднаної* природи. Звідси державу можна визначити як *джерело* тотожності об'єктивного й суб'єктивного начал, втілених у цілісній і неподільній природі держави.

4. Фундаментальною властивістю розвитку матерії є комбінування елементів, що визначає різні форми буття, у тому числі й державну. Таким чином, держава виникла природно, *за*

природою: на певному етапі руху буття держава стала тією формою розвитку, яка відповідала визначальній лінії еволюції матерії. Саме виходячи з того, що держава існує *за природою*, вона такий же предмет пізнання, як і будь-яке інше природне явище. Держава, що уявляється як предмет, є *дійсністю*, в основі якої лежить щось постійне, і будь-яка зміна сприймається лише як черговий спосіб існування цієї дійсності. Сама по собі зміна є способом існування держави як дійсності, що не зникає, але існує *постійно*. Держава, таким чином, є предметом, для якого зміни є способом *збереження*, при цьому нам дано лише спостерігати перехід з одного стану в інший того самого предмета.

5. Гармонія держави як предмета полягає в тому, щоб здійснити своє буття найкращим чином і досягти його повної досконалості. Звідси *держава як форма є внутрішнім началом, що приводить державу як предмет до більш досконалого, впорядкованого стану*. Це природна стадія еволюції буття, де суспільство є зовнішньою формою по відношенню до індивідів, останні ж виступають як матеріалізований у суспільній тканині зміст. У свою чергу, суспільний рівень виступає по відношенню до більш низького - індивідуального - як форма, а по відношенню до більш високого - держави - як зміст. Держава виступає як форма суспільного змісту, як єдиний *порядок всіх існуючих речей*, порівняний з державним законом.

6. Форма і порядок - це первинні якості держави, що пояснюють її *об'єктивну* природу, її становлення та будову. Держава є *можливістю* встановлення порядку, що забезпечує існування впорядкованих відносин. Саме усвідомлення можливостей держави є передумовою підвищення державного статусу. Це означає, що ми маємо право припускати, що початкова можливість, закладена в ідеї порядку, втіленій у державі, досі містить нерозкриті уявлення про її реалізацію. В результаті її і сьогодні можна умовно розділити на те, що вже існує насправді, і на те, що, як і раніше, існує тільки в *можливості*, яку тут розуміємо як пошук виходу за межі існуючих уявлень, що відрізняється за характером від колишнього знання. Держава виступає, з одного боку, категорією буття, новим способом його пізнання, а з другого - новою формою життєвого порядку.

7. У результаті "можливості" відбувається поєднання ідейного і матеріального, що створює самостійне начало - державу. Як самостійне начало держава має власні сили, волю та енер-

це стосується ОФ держави. Причому така трансформація передбачає не стільки заміну діючих кадрів ОФ, скільки розширення їх світогляду в контексті нового знання про державу, усвідомлення іншого стану держави, технологій державного будівництва. При цьому не повинно виникати розриву світогляду організаційних фігур держави і соціуму - спільність світогляду є основою соціальної зв'язності та стійкості держави. "Об'єктивна" зміна пов'язана з трансформацією інститутів держави - конституванням нового стану держави, адекватного категоріям колективної діяльності й соціальної зв'язності. Як взаємопов'язана із суб'єктивною об'єктивна трансформація відбувається у вигляді формування нових відносин у державі.

5.3. Перспективи державного будівництва України: втілення теорії природної держави

Теорія⁹⁴ природної держави визначає зміст держави в результаті фазового переходу. Отже, вона визначає траєкторію фазового переходу - траєкторію державного будівництва; тому можна зазначити, що вже сама наявність такої теорії є чинником упорядкування і стабілізації держави. Теорія природної держави, формуючись із перехресного процесу досліджень і міркувань різних подій та явищ держави, формує новий метод державного будівництва, що має різні постулати при вирішенні тих або інших питань - формування моделей тих або інших явищ, подій державного будівництва. Залежно від характеру формованих моделей при вирішенні завдань державного будівництва розрізняють наступні теорії держави. Теорії, результатом яких є формування однорідних ("плоских") моделей, що визначають стан держави, називаються лінійними. Теорії, які реалізують різноманітні моделі явищ і подій держави, називаються нелінійними. Як нелінійні ми розглядаємо теорії, що їх розробляли Демокрит, Арістотель, які сприяли усвідомленню широкого кола явищ буття.

У свою чергу теорії є віддзеркаленням деяких більш загальних - фундаментальних принципів всесвіту. Всю різноманітність понять теорії природної держави можна розглядати як віддзеркалення онтологічного принципу всесвіту, згідно з яким усі процеси всесвіту налаштовані на існування розумного

⁹⁴ Теорія синтезує існуючі явища, події, факти, процеси і генерує нові шляхи реалізації.

се⁸⁸, справила вплив на формування світогляду Ф.Енгельса, К.Маркса, проповідувалася О.Бісмарком і характерна для Німеччини другої половини XIX ст.⁸⁹. У своєму крайньому вираженні ідеологія держави-нації закінчилася нацизмом⁹⁰, що наочно визначило її психологічну руйнівність⁹¹. Основою “держави-нації” є стратифікація за національною ознакою, в результаті з’являється “титульна” нація та інші, тобто йде розділення держави за чіткою ознакою “свій” - “чужий”. Ідея національної держави в XIX - першій половині XX ст. протистояла іншій державній ідеї - громадянської рівності, громадянської держави, реалізованої у Франції за часів Великої Французької революції, провідником якої був Наполеон. Саме в цих ідеологічних розбіжностях полягає причина непорозумінь Франції і Німеччини в XIX - першій половині XX ст.

У цьому аспекті цікаво порівняти стан двох сусідніх країн, що здобули в 1918 р. державність, - Польщі та України. Польща, що історично тяжіла до французьких ідей державності⁹², зуміла в найкоротші терміни консолідувати соціум і вистояти в боротьбі з більшовиками, зберегти державність. Українська державність, в основу якої була покладена ідея нації (згодом підтримана більшовиками), опинилася в полоні внутрішньої стратифікації та в зоні більшовицької ідеології. Наприкінці 80-х - початку 90-х рр. XX ст. ситуація повторилася - державність Польщі, спираючись на ідеї солідарності, громадянської єдності⁹³, успішно пододала складнощі перехідного періоду, тоді як Україна, розвиваючи ідеї національної стратифікації, опинилася в стані системної кризи.

Таким чином, фазовий перехід держави пов’язаний із зміною “суб’єктивного” та “об’єктивного” начал держави. “Суб’єктивна” зміна зумовлює формування світогляду, адекватного новому (перспективному) стану держави, - в першу чергу

⁸⁸ Один із засновників ідеології комунізму, соціал-демократії, сіонізму. Основні положення його робіт вивчалися в Радянському Союзі під назвою “наукового комунізму” без посилань на авторство.

⁸⁹ Ідея національної держави виявилася протиставленням ідеї громадянського суспільства Г.В.Ф.Гегеля.

⁹⁰ Слід розуміти відмінність між нацизмом як расовою теорією і фашизмом як теорією тоталітарної держави. Нацизм як державна ідеологія характерний для Німеччини 30-х - першої половини 40-х рр. XX ст., фашизм - для Італії того ж періоду, а також для Іспанії, Португалії до 70-х рр. XX ст.

⁹¹ Після поразки ідеї нацизму в Німеччині її конституювання здійснювалося на основі ідеї соціальної рівності (див. [527]).

⁹² Найвищий відсоток “нефранцузів” серед діячів Паризької комуні склали поляки.

⁹³ У Польщі ідеї громадянської єдності та рівності мають форму релігійної єдності.

гію, що *відрізняються* від сили, волі й енергії начал, які породили її, а також має в своєму розпорядженні незалежні зв’язки ідейного і матеріального, що регулюють і підтримують порядок їх взаємин. При цьому саме в державі “ідея” і “можливість” сходяться як її незалежні причини, відокремлені від колишнього матеріального досвіду. *В результаті ми маємо тотожність “ідеї” і “предмета ідеї”, тобто збіг суб’єкта та об’єкта, і в такій цілісності держава не здатна бути зруйнованою ніяким іншим началом, окрім як самою державою.*

8. Поняття “громадянин” (polites) є похідним від старогрецьких слів місто-держава (polis) і конституція (politea), звідси власне громадянином держави слід вважати того, хто бере участь у державних справах, в управлінні державою. Тому ні розподіл влад, ні проголошення демократії не відіграють ніякої істотної ролі для державного будівництва, якщо громадяни не мають практичного механізму для своєї участі, відображеної в чинній конституції держави. Це універсально для будь-якого державного устрою, оскільки різниця тут полягає не в самому *понятті* громадянина, а в тому, *кого в даній державі вважають громадянином*, кого допускають до участі в державних справах.

9. Хоча етичні начала і не абсолютні для людини, саме вони є як результатом, так і необхідною умовою спільного мешкання в державі. По суті, держава і моральність історично й логічно мають загальне походження, загальні корені. Це означає, що держава залежить від тих же загальних принципів, що й моральність, тільки в діяльності держави такі принципи звичайно виявляються чіткіше завдяки її безпосередній “дійсності”. Звідси ми можемо сказати, що *дійсність, опосередкована державою, є її здійснена моральність*. Водночас моральні норми не мають сили державного закону, що є причиною їх протиріч з панівною в державі ідеологією і подальших розбіжностей. Чим загрожують такі розбіжності, які породжують звичайно нові етичні проблеми, залежить від того, *що виступає опертям моральності в даній державі*.

10. Для держави специфіка моральних переконань полягає в тому, що вони завжди претендують на безумовну, абсолютну цінність, оскільки саме моральне переконання відображають *загальний етичний досвід*, загальний інтерес у відносинах між індивідом і суспільством. При цьому “загальний інтерес” звичайно і втілює витоки моралі й моральності, тому дер-

жава (хоча б зовні) завжди представляє такий інтерес, адже смисл держави в тому, що вона є основою для *загального* інтересу. З урахуванням цього чинника державна діяльність повинна відповідати моралі як жодна інша, більше того - *державна діяльність може себе мислити тільки як конкретне втілення моральності*.

11. Поняття держави *завжди спирається на поняття справедливості* як на *порядок*, що поділяється всіма народами, який має силу на всій землі й визнається *обов'язковим* для всіх. Такий порядок - це щось справедливе *за природою*, тобто визнається таким усіма народами, навіть якщо між ними немає ніякої угоди щодо цього. Водночас конкретним утіленням моральності в реальному бутті є *права* та *обов'язки* індивідів. Обидві ці форми реалізації моральності є взаємопов'язаними і взаємодоповнюючими. Саме єдність прав та обов'язків виступає як спосіб єднання загального й окремого в державі. В даному контексті держава і моральність виступають як єдина форма впорядкування відносин між людьми, а отже, *держава є етичним принципом, здійснення якого обов'язкове для збереження порядку в суспільстві*.

12. У свою чергу, поняття справедливості найбільш чітко простежується на прикладі зародження і подальшого становлення держави. Із зародженням держави зароджується і справедливість, з її розвитком розвивається також і несправедливість у державі, тобто все державне буття послідовно нанизується на цей стрижень, однаковою мірою показуючи і той, і інший стан у державі. Споглядаючи зародження держави, ми вивчаємо виникнення і розвиток у ній справедливості. Можна сказати, що поняття справедливості невід'ємне від державної дійсності, більше того, саме "держава" як опосередкована дійсність чітко відображає поняття справедливості, тільки на прикладі держави воно стає найдоступнішим для розгляду.

13. Після епохи античності державу почали розглядати як механістичний витвір: не як продукт природи, а як штучне утворення, сформоване людиною у своїх власних інтересах. Принципова різниця цих двох підходів полягає в тому, що коли держава є природним утворенням, то до неї слід ставитися як до предмета пізнання: людина повинна осмислювати її особливості й закономірності, її сутність, що відображається в державному будівництві. *В цьому випадку державне будівництво є невід'ємною складовою частиною держави*. Якщо ж держава-неприродне утворення, тоді людина сама формує державні прин-

державної влади був усвідомлений у західних країнах, тоді як у східних відбувся зворотний процес - спочатку він виявився підміненим партійною відповідальністю, а потім, при розпаді "держави-партії", повністю усуненим. Отже, державне будівництво в цих країнах стало безвідповідальним і трансформувалося в гру.

Відповідальність існує у м'якій формі, як, наприклад, у Німеччині, де невиконання політичних обіцянок веде до усунення від даної діяльності, і в жорсткій, як у Франції, - до обмеження і навіть позбавлення громадянських прав та свобод. Причому відповідальність характерна для використання будь-яких понять: так, приватна власність у державі пов'язана з відповідальністю за її використання. Тим самим вона стає "повним" поняттям - знімається складність, що визначається теоремою Геделя. В іншому випадку - це гра, яка може виявитися руйнівною.

"Молода" держава, в якій не розроблені механізми відповідальності, - це держава, де державне будівництво підмінюється грою. Зрілість держави настає тоді, коли гра трансформується в діяльність. Саме такий перехід - від державної "молодості" до державної "зрілості" - визначає зміст фазового переходу України.

Інший прояв "молодості" - це очікування "дива". Очікування дива - очікування вирішення внутрішніх проблем ззовні, з боку "дорослих", характерне насамперед для неусталеного - для дитячої психології. Тому у випадку, якщо державна психологія орієнтована на вирішення внутрішніх проблем ззовні, це характеризує державну психологію як "дитячу". Саме як опертя на внутрішній зміст, зміна цього змісту характеризує діяльність Олександра Македонського, Карла Великого, Петра I, Богдана Хмельницького. Крім того, їх діяльність визначає ще один момент державної психології - напрям зусиль. Діяльність, спрямована на загальне, що забезпечує поліпшення державних якостей, визначає собою патріотизм (вітчизнолюбство). Патріотизм займає одну з провідних позицій у державній психології (вищу, ніж матеріальні параметри діяльності).

До чинників державної психології, що визначають стан держави, належить і ідеологія. Прикладом такого впливу може бути зіставлення двох державних ідеологій - "держави-нації" і "громадянської держави". Ідеологія "держави-нації", яка має те ж коріння, що й расизм, сіонізм, розроблялася в XIX ст. М.Гес-

ньої інстанції, тоді як моральність - істини першої інстанції. Управління - поєднання істини першої й останньої інстанції - у такий спосіб реалізується шляхом поєднання морального й нормативного начал, що й формують право в державі.

Крім змістовної відмінності нормативістського і морального (природного) розуміння права в державі, розрізняються і механізми дії права. Якщо нормативістське право встановлюється і контролюється державою (тобто формалізує державу)⁸⁶, то моральне право санкціонується державою і є самовідтворюваним. Тим самим воно є умовою свободи в державі, умовою розвитку держави.

Особливості фазового переходу держави визначаються тим, що держава - розумна форма. І будь-яке перетворення держави перш за все пов'язане з перетворенням людської (ОФ) і групової свідомості. Як показав Е.Берн, діяльність людини може відбуватися у двох формах - "діяльність" і "гра" [526]. Гра, на відміну від діяльності, безвідповідальна, тому що гра - це "неповна" діяльність⁸⁷, це навчання, це інфантильність. Інфантильне відношення ("людина - дитя природи") привело до того, що безвідповідальність цієї "дитини" стала загрожувати як природі ("матері"), так і самій людині. Найбільші катастрофи буття (Хіросіма, гена інженерія, війни, розпади держав та ін.) виникали саме внаслідок безвідповідальності, гри; тому показником "дорослості" є не тільки і не стільки винахідливість (як відомо, діти демонструють надзвичайну винахідливість), скільки вміння передбачати можливі наслідки своїх дій, здатність оцінювати співвідношення витрачених зусиль і поставленої мети, тобто вміння відповідати за свої вчинки - відповідальність.

Відповідальність формує принциповий зміст того або іншого типу управління державою. Якщо в історичному плані західноєвропейська держава розвивалася в контексті "безвідповідальності", то стабільність російського імперіуму (державної впорядкованості) забезпечувалася саме в контексті відповідальності влади: так, якщо в конституції Австро-угорської імперії було прямо сказано, що імператор - особа безвідповідальна, то в конституції Російської імперії імператор - особа відповідальна. Після Другої світової війни цей механізм відповідальності

⁸⁶ Тим самим у рамках нормативістського права можливості розвитку держави обмежені і в міру зростання кількості нормативних актів можуть мати тенденцію до скорочення.

⁸⁷ За теоремою про неповноту.

ципи, з яких вже й випливають у подальшому штучно "запрограмовані" особливості та закономірності державного управління, внаслідок чого державне будівництво *не є неодмінним процесом держави*.

14. Природа форми держави - це поняття, ідея, проте особливість форми - її лімінованість, взаємодія з іншими формами буття - в механістичних моделях держави породжує спроби знайти фізичні межі держави. Насправді, встановити межі форми неможливо, оскільки держава завжди існує немовби у подвійній формі: в усталеному вигляді та у процесі становлення - державного будівництва. Усталена форма держави - це проекція минулого в нинішній час. Інакше кажучи, це результат історичного розвитку держави. Усталена форма держави відображає *позачасове* уявлення держави, її розуміють в *архітектонічному* (сталому: архітектура - це закінчений результат дії) сенсі, тоді як форма держави у процесі становлення - це проекція майбутнього в нинішній час. Тобто це уявлення держави в просторово-часовому вимірі (просторово-часовому континуумі). Усталена форма держави - це дія, що завжди розгортається, це завжди - державне будівництво. Таким чином, форма держави має дві конфігурації: усталена держава і держава у процесі становлення - державне будівництво. Обидві конфігурації існують в нерозривній єдності - без усталеної держави немає державного будівництва, без державного будівництва немає форми держави, що перебуває у процесі становлення.

15. Специфіка людського менталітету полягає в тому, що він має здатність виявлятися безпосередньо в матеріальній формі. Саме унаслідок цієї здатності індивіда, тобто особливої природи його мислення, його розумовий рівень не обмежується сферою ментального простору, а проникає у фізичний простір людського існування, набуваючи там свого матеріального змісту. Система ціннісних уявлень ментального простору, *де людина живе і мислить*, поступово інкорпорується в реальну дійсність фізичного простору, *де людина перебуває*, відображаючи ментальний простір і фактично відтворюючи його структури. Спочатку все зароджується на ментальному рівні: будь-який образ, будь-яка ідея виникає спочатку в мисленні; результатом цього процесу є план вираження - знаку, образу, ідеї, а форма - єдино можливим способом збереження і передавання думки як втілення реального. Отже, *природне виникнення держави як форми*

підтверджується основною властивістю людського мислення, яке полягає в тому, що воно формує простір практичної реальності за допомогою переходу в нього структури ментальної дії.

16. Існує глибока й безумовна взаємозалежність реальної і ментальної сфер у державі, оскільки події, що відбуваються в реальному просторі, у свою чергу, справляють значний вплив на ментальні образи та об'єкти. Держава є поєднанням буття і менталітету, де *форма як діяльність приводить у дію ментальний образ як об'єкт*, що втілюється у предметне буття, в реальну дійсність. Даний онтологічно існуючий взаємозв'язок, *взаємопроникність* реальної і ментальної сфер у державі в жодному разі не можна ігнорувати, оскільки саме їх *взаємообмін* є рушійною силою в державному будівництві. Енергетика подібного взаємообміну припускає наявність шляхів, по яких у державі здійснюється зв'язок ментального і реального простору. У визначенні таких шляхів, у їх структуризації полягає насущна необхідність державного будівництва як основної передумови в досягненні цих першорядних когнітивних цілей.

17. Немає нічого більш шкідливого для держави, ніж посилення на сторонній досвід і зневажання власних ідей під абстрактним приводом їх нездійсненності. Опертя на *іншу* реальність не має нічого спільного з ментальним простором *власної* реальності, власної держави - вони ніяк і нічим не взаємопов'язані, між ними не існує внутрішнього взаємообміну, вони не взаємопроникні і не можуть ні сполучатися одне з одним, ні впливати одне на одного. А це означає, що в такому разі даний конкретний простір реальності позбавлений енергетики обміну зі своїм ментальним простором, не має ні внутрішнього ідейного підживлення, ні можливості творчого самовираження, тому що кожний реальний простір має свій особистий ментальний простір, і "чужий" ментальний простір за визначенням не може посісти його місце в державі.

18. Визначення держави як форми прямо співвідноситься з сутністю держави: *сутність - це нематеріальна форма*, хоча можна сказати і навпаки, що *форма - це нематеріальна сутність*. Інакше кажучи, форма держави невіддільна від того, сутністю чого вона виявляється, вона є початковим поняттям, що безпосередньо веде до аналізу сутності держави. Як данність буття держава є формою опредмечування матерії. Не викликає

входять у структуру вже існуючого, відомого. Внаслідок цього бачення бажаної мети істотним чином регулюється смислами, що багато в чому вже втратили свою значущість, вичерпали можливості, які вони мали раніше. Але ця обставина у практиці державного будівництва найчастіше не усвідомлюється.

На практиці вихід з даної невідповідності зводиться до переоцінки попередніх прагнень і зміни первинних планів утілення держави. Саме такою є ситуація в Україні: поступова переоцінка первинних планів створення держави загального благоденствування досить швидко призвела до руху України в простір олігархічного конгломерату, руйнівного як для себе, так і для держави⁸⁵.

Очевидно, що фазовий перехід пов'язаний з відмовою від смислів і цілей, що вичерпали свої можливості, від спроб повторити минуле в сьогоденні та з виробленням нових смислів і цілей - у сьогоденні, "тут і зараз".

В аналізі причин кризи визначено, що джерелом кризи в Україні виступає використовувана нормативістська модель права. Йдеться про те, що джерела і характер нормоутворення справляють вплив на стан держави. Показана вище обмеженість нормативної філософії права (Г.Кельзен, Д.Остін) визначає межі використання даного підходу в державному будівництві України. В контексті "буття-становлення" основу цього процесу формує неокантіанська філософія права, що розглядає право крізь призму державної перспективи та якості: право розуміють як об'єктивоване уявлення про цілі колективної діяльності та соціальної зв'язності, що сприяє реалізації державних, соціальних та індивідуальних цінностей. Наслідуючи І.Канта, цю концепцію слід розглядати як проекцію імперативу морального розуму (природного права), до вимог якого зводяться всі базисні правила поведінки і взаємовідносин індивідів, що лежать в основі позитивного права держави.

Правове поле, яке формується в рамках нормативістської теорії, породжує девіантну поведінку акторів у державі, оскільки за принципами своєї організації протистоїть іншому принципів упорядкованості держави - принципу моральності. Тому **в державі право виникає лише як поєднання довгострокової-моральної природи держави, і поточної - нормативної**. Тим самим ми говоримо, що норма є відображенням істини остан-

⁸⁵ Олігархічний конгломерат може сформуватися в державі, але держава не може сформуватися на основі олігархічного конгломерату - така дія "пастилки причинності".

доктрини відбувається інституалізація держави, тобто держава одержує те втілення, яке проектується на неї даним чином. Якщо уважно подивитися, то очевидно, що поточний стан України визначається поняттями (теоріями) минулого. Так, сучасна доктрина державного будівництва України базується на теорії суверенітету Ж.Ж.Руссо (XVIII ст.)⁸¹, теорії розділення влади Ш.Монтеск'є (XVIII ст.), теорії економічного прибутку А.Сміта - К.Маркса - Дж.Кейнса (XVIII- перша половина XX ст.)⁸², теорії приватної власності (сформульована за часів Римської імперії - приблизно I ст. до н.е.), поняттях теорії гуманізму XVII-XVIII ст., теорії нормативістського права Г.Кельзена (XIX ст.), теорії національної держави⁸³ (XIX ст.), а також ідеї прогресу, - тобто поточний стан сучасної держави Україна проектується в поняттях минулого.

Використання в сьогоднішньому бутті теорій минулого створює "пастку причинності". Змістовно використання минулих теорій у сьогоднішній означає спробу повторити "сьогодення в минулому", виявити минулу стадію в сьогоднішній. Проте шляхи "з минулого в сьогоднішній" і навпаки - різні. Рухаючись від наслідку до причини, держава ніколи не дійде саме до того набору можливостей, який існував у минулому. Адже там відмінність між "потенційним" та "актуалізованим" була відсутня. Те, що стало "сьогоденням", тоді було лише "однією з можливостей", і сама "причина", видима сьогодні, *тоді такою не була*. Отже, рівноправність усіх можливих трактувань понять, що циркулюють у конкретно-історичній системі держави, є теоретичною утопією сучасного державного будівництва⁸⁴. І "минуле", і "майбутнє" завжди були й будуть проєкціями "сьогодення", віддзеркаленнями уявлень і перспектив насамперед сьогоднішніх. Тому уявлення про результати здійснюваних дій, образ того, що "може бути", завжди будується з деталей, які

⁸¹ Поняття суверенітету було розроблене Жаном Боденом (1530-1596) у роботі "Шість книг про республіку", проте поширення цієї теорії в політиці пов'язане з авторитетом Ж.Ж.Руссо.

⁸² Дана теорія існує в різних варіантах, зокрема лібералізму, запропонованого в 60-ті рр. XX ст. М.Фрідманом, на який спираються сучасні українські економісти. Проте принципові основи залишаються незмінними - отримання прибутку; тому інші різновиди є "варіаціями на тему".

⁸³ З цього приводу Дж.Неттл висловився, що інституалізація держави через її перетворення в "державу-націю" (національну державу) має відношення виключно до західноєвропейського досвіду і навряд чи доцільна для країн третього світу [525].

⁸⁴ Конкретніше: досягнення аналогічних результатів шляхом старих підходів, наприклад досягнення економічного процвітання шляхом ринкової економіки є вже малоімовірним, більше того, скоріше неімовірним.

сумніву, що ідея держави має предметну природу, яка матеріалізується в її території, населенні. Проте опредмечування матерії має й інше значення - втілення смислового змісту держави в матеріальну форму. Саме опредмечування матерії визначає державу як данність. Тому форма держави існує у двох видах:

- як принцип (загальна ідея);

- як данність (вся сукупність конкретних держав, що склалися на даний момент часу, і окрема держава зокрема).

Держава як данність є просторово-часовою матеріалізацією форми держави, держава як принцип - нематеріальною, ідеальною формою.

19. Тенденція відмови просторово-часовим явищам у смислового значенні, що зародилася з початку новосередньовічної культури, призвела до того, що в результаті сформувалося розуміння держави символічне, іконічне, тотемічне. Тому усвідомлення держави як форми є *переходом* від розуміння держави як символу, як тотема, як іконічної категорії до розуміння матеріально-тимчасового, тобто цілісності, що існує та розгортається в просторі й часі. Інакше кажучи, визначаючи державу як форму, ми переходимо від *символічного - складового, системного розуміння держави - до цілісного, образного її розуміння*. У цьому випадку іконічні символи, що за традицією описують державу, - такі як влада, територія, межа, прапор, економіка, гімн, герб, - означають не стільки онтологічно мислимі сутності, скільки допоміжні прийоми її усвідомлення як цілого.

20. Зміна традиційного розуміння держави полягає в тому, що усвідомлення держави як форми робить можливим *форму-утворювальний* аналіз держави, зараховуючи її вже не до *типів влади* або економічної організації, а до типів організації форми. Тим самим змінюється історичний масштаб розгляду державного будівництва: замість суспільних епох, формацій, напрямів, політичних рухів у фокус аналітичної думки потрапляють просторово-часові, морфологічні універсалії. *Вже з огляду на це питання про типи політичних систем втрачає своє універсальне державотворче значення*. Тепер на перше місце за змістом виступає підхід до держави як до просторово-часового середовища, а не як до *політичної системи*. У результаті виходить, що саме формування (і пов'язане з ним коло творчих концепцій) визначає розвиток цього підходу в державному будівництві та ставлення до держави насамперед як до середовища духовного життя людини.

21. Звертаючись до еволюційних сходів (рис. 1.1) і розглядаючи їх з позицій структуризації матерії/буття, відзначимо, що кожний структурний рівень матерії/буття слід розуміти як особливу форму *рівноваги*, більш-менш *постійну* для свого вузького поля, *що стає непостійною за його межами*. Водночас ці структури, розташовані послідовно одна над одною, визначають собою той ряд, що будується за законами еволюції, в якому кожна структура забезпечує більш стійку і більш поширену рівновагу *тих процесів*, які виникли ще *в надрах попередньої структури*. В цьому ряду держава - *не більш ніж родове ім'я*, що означає вищі форми організації або рівноваги свідомих структурувань. Інакше кажучи, *держава - це визначена природою форма рівноваги, до якої тяжіють усі структури, що утворюються на базі усвідомлення і діяльності*.

22. Держава як форма виступає способом існування змісту, і в цьому аспекті вона адекватна філософському розумінню форми. Тому “держава як форма” і те, що називають “формою держави”, - це абсолютно різні поняття як держави, так і форми. “Форма держави” - це один із типів або видів державного устрою, тобто наповнення “держави як форми” тим або іншим змістом. Водночас слід правильно розуміти *змістовну відмінність* суспільної і державної форми матеріального розвитку. Матеріальне наповнення/зміст суспільства - це індивід. Свідоме наповнення - це відносини/взаємостосунки між індивідами. Матеріальним наповненням держави є соціум і місце розвитку. Свідоме в державі - це управління і нація. Нація - це *найменування* тієї або іншої суспільної групи, тобто воно має *символічне* (штучне) походження. Звідси нація не є матеріальним утворенням держави, це - “знята” в державі форма суспільства.

23. Якщо за основу береться не “держава як форма”, а та або інша “форма держави”, то це слід розуміти як ту або іншу форму правління державою, оскільки в такій інтерпретації це перш за все форма здійснення державної влади. І в такій послідовності влада була, є і буде *переважаючим* елементом держави. Вийти з цього замкнутого простору тотальності влади ми можемо, *тільки по-новому усвідомивши, як* нам дана держава. Вона дана нам як *суцце*, як цінність буття, як *природна стадія розвитку людства*. Тут відсутня діалектична подвійність, а отже, не буде й суперечності між “старою” формою (оскільки вона ні стара, ні нова, вона просто форма, начало, одночасно

Подібний - імовірнісний - характер інформації про новий стан об'єкта визначає наступне:

1. У фазовому переході не існує фіксованих об'єктів, тільки потенційні можливості.

2. Фазовий перехід - це майбутній стан держави. Фазовий перехід - це можливість переміщуватися з одного місця в просторі станів або в часі в інше, минаючи будь-яке місце або час між ними (нелінійна траєкторія).

3. Здійснення фазового переходу пов'язане з формуванням подій державним управлінням. Усі події є віртуальними (обіцянками) доти, доки не визначається вплив їх результату на стан держави.

Стан України в зоні фазового бар'єра можна розглядати в контексті глобальної кризи сучасних (штучних) принципів державного будівництва. Ця проблема, усвідомлена О.Шпенглером, Ф.Ніцше наприкінці XIX ст., у XX ст. утілилася в реальність. XX ст. стало століттям революцій - політичних, соціальних, технічних, інформаційних та ін. Проте ці революції - зміни політичних моделей, соціальних та економічних парадигм, відбувалися в рамках загальної методологічної бази - штучної держави. Змінювалися лише доктрини, що визначають ті або інші параметри держави, але природа держави розглядалась як незмінна - штучна, похідна від тієї або іншої доктрини. Тому проблема, виражена Ф.Ніцше, О.Шпенглером та іншими, залишається невирішеною аж до нинішнього часу. Вирішення цієї проблеми пов'язане з переходом від діючого європейського світогляду до нового, такого, що базується не на штучних поняттях, а відображає природну сутність людини, держави і буття.

Досвід XX ст. показав, що шляхом політичної революції питання фазового переходу держави (цивілізації) не розв'язується. Очевидно, що він пов'язаний з іншими шляхами, але якими?

Спробуємо розібратися в цьому на прикладі України.

Поточний і майбутній стан держави визначається поняттями, в яких утілюється держава. Їх поєднання формує теорію держави, яка визначає собою втілюваний проект держави. Через політичні інститути ці поняття (теорії) - економічні, соціальні, організаційні та ін., набувають характеру доктрини і проектуються на державу - фіксуються в конституції⁸⁰. Відповідно до

⁸⁰ І тим самим набувають характеру доктрини.

них, економічних та інших відносин між суб'єктами. Саме такий характер переходу ми спостерігаємо у випадку фазового переходу Радянського Союзу в 1991 р. (Білорезькі угоди, ринкові перетворення), а також у випадку помаранчевої та інших “кольорових” революцій. При цьому визначальним є сам перехід, а стан держави після такої “революції” залишається невизначеним. Проте саме цей подальший стан якраз і є смислом фазового переходу - стан держави після переходу повинен набути нової стійкої форми. Суб'єктивні - політичні, економічні, соціальні перетворення далеко не у всіх випадках забезпечують стійкий стан держави в післяреформенний період. У цій ситуації збереження держави відбувається шляхом відходу до колишніх принципів державності⁷⁸. Причина полягає в тому, що суб'єктивний перехід відбувається інтуїтивно і в його процесі змінюється обмежене число параметрів, які, оскільки вони є пов'язаними з іншими параметрами, що залишаються незмінними, не здатні спрацювати.

З позицій природної держави питання фазового переходу розв'язується в контексті віддзеркалення законів розвитку матерії в проекції на втілення держави - зміни параметрів порядку моделі держави. Закони є віддзеркаленням певної впорядкованості матерії і визначених цією впорядкованістю властивостей. З формули (2.1) міра державності визначається залежно від ступеня впорядкованості S і складності об'єкта O . Ступінь упорядкованості S моделі держави A визначається як набір параметрів порядку R , що застосовуються при реалізації даної моделі. Тоді модель характеризується складністю безлічі станів моделі O при даних параметрах порядку R держави:

$$O = (R_1, \dots, R_m); R = R(\text{State } A)^{79}.$$

Подолання фазового бар'єра буде інформацією I , що вимірює складність перебудови моделі як наслідок одержаного знання про стан держави:

$$I = (R_1, \dots, R_m); R = R(A/A'),$$

де A' - нова модель держави, що має відмінні параметри впорядкування R , що формується на основі нового знання про державу.

⁷⁸ Саме ця ситуація породила прислів'я про те, що революцію здійснюють герої, а її плодами користуються негідники.

⁷⁹ Слід розуміти, що на латині state - стан. У даному випадку вказаний символ використовується саме в такому контексті: R - параметр, що характеризує стан упорядкованості держави в моделі A .

імовірність, дійсність і можливість) і “новим” змістом, який теж, по суті, майже не буває абсолютно новим, оскільки постійно проходить ці три стадії, визначені для нього формою. Проте *в умовах переважання елемента влади рано чи пізно відбувається спроба “захоплення” форми змістом, і тоді з природності “держави як форми” намагаються штучно зліпити “форму держави”*.

24. Механізми розгортання державного будівництва в часі спираються на потрійну систему явищ, смислів, понять, процесів, відносин, що належать усім сферам і рівням державної практики й теорії. Кожний із цих рівнів має свій рівень культури, смислів і понять, при цьому вони мають деяку подібність, але в цілому вони не схожі одне на одного. Сутність взаємодії різних рівнів держави може бути представлена у вигляді сходження від одного предметного рівня матерії до іншого, де рівні, що формують державне ціле, *не обмежені* проявами однонаправленого розвитку (дійсного для всіх рангів матерії, присутніх у державі), а діють достатньо широко, вступаючи при цьому в найскладніші функціональні та смислові зв'язки. При цьому утворюються зони перехресного впливу: індивід - суспільство - держава, в яких індивідуальні властивості доповнюються суспільними і/або державними. Такий *підхід дозволяє нам розглядати державу не як похідне від індивіда або суспільства, що пригнічує собою той або інший рівень, а як композицію, в якій моменти індивідуального, суспільного, державного взаємодіють між собою*.

25. У діяльності держави необхідно враховувати перш за все своєрідність кожного з рівнів, а потім - два різні шляхи їх взаємодії, одним з яких є *уподібнення*, а іншим - *підпорядкування* функцій нижчих рівнів державного цілому функціям більш високих його рівнів. Тобто рівні пов'язані між собою так, що в кожному нижньому вищий опредмечений і закумуляований, а в кожному вищому - нижчий “знятий”. Суспільний рівень опредмечений в індивідах, що в кожному індивіді проявляється як якість особистості. У свою чергу, в суспільній побудові під впливом вищого рівня виникають нові, власне суспільні властивості, наприклад співпраця. *В державному ж цілому “зняті” й індивідуальний, і суспільний рівні як їх загальна якість. Це не тільки підтверджує, що і суспільство, і наступний ступінь руху буття - держава - є природними, а не штучними феноменами, але й означає, що окрім феномену, що належить до свідомості одного рівня - індивідуального, слід виз-*

нати наявність феномену, який об'єктивувався та існує над-особистісно - у формі державної свідомості. Реальне буття індивідуальної свідомості постійно співвідноситься з цим об'єктивним світом - з державною свідомістю, водночас державна свідомість існує як факт свідомості тільки через те, що долучається до свідомості індивіда, яка реально функціонує. Між індивідуальною і державною свідомістю немає і не може бути непорушних меж, і зміст свідомості індивіда за своєю природою такий же соціальний, як і свідомість держави.

26. Визначальним моментом, сутнісною характеристикою діяльності є рефлексія, оскільки спонукати людину до діяльності може лише потреба - усвідомлена або неусвідомлена. Звідси людська діяльність виступає як форма рефлексії руху. При цьому людська діяльність консолідується в державну діяльність: діяльність держави здійснюється як компонована діяльність індивідів. Рефлексія державної діяльності означає, що держава фокусує свою діяльну енергію на завданні освоєння власних потреб і можливостей, тобто ставить за мету освоєння власної сутності. Це дозволяє перетворювати на мету діяльності розвиток потреб і практичних можливостей. Таким чином, у державі предметна діяльність, діяльність рефлексії та управління тотожні, як моменти цілісного державного будівництва.

27. Практично до другої половини ХХ ст. діяльність, у тому числі діяльність держави, розглядалася (і продовжує розглядатися) в механістичній інтерпретації. Це пов'язано з тим, що поняття діяльності з самого початку спиралося на картезіанський метод. Відповідно, існуючі теорії держави, що розглядали діяльність, спиралися на дану філософську позицію. Проте рефлексивна дуга Р.Декарта, що лежить в основі механістичного розуміння діяльності, доведена тільки до дії і в такому вигляді проіснувала аж до останнього часу. Проте роботи в галузі кібернетики показали, що рефлекторна дуга діяльності на самій дії не закінчується і включає ще як мінімум два етапи: результат діяльності та оцінку результату, який був одержаний (зворотний зв'язок). Це означає, що державне будівництво завжди результативне, оскільки основною - державотворчою - властивістю держави є діяльність, у державній діяльності результат відіграє роль інтегруючого чинника, а державне будівництво є віддзеркаленням діяльної природи держави.

ку альтернативи немає", "комунізм - світле майбутнє всього людства" тощо) відображають або прояв недалекоглядності, або просто неправду. У державному будівництві майбутнє завжди не єдине і формується в сьогоденні. Природним обмежувачем усвідомлення майбутнього виступає горизонт планування - час, на який може бути одержаний прогноз (наприклад, у політиці через її суб'єктивність достовірний прогноз на термін більше місяця являє собою випадковість). Тому розвиток держави може відбуватися як утілення закономірностей, що відображають сутність держави, щоб не сприймати закономірне, ніби якимсь "диво".

Питання фазового переходу⁷⁶ виникає як усвідомлення того факту, що використовувані способи державного будівництва в якийсь момент перестають бути успішними. Тоді виникає необхідність їх заміни варіантом, який більше відповідає сформованому стану справ. Причому одна справа - вибрати один з варіантів у вже наявному їх наборі, інша - ухвалювати рішення про перехід до якісно нової стратегії дії. У першому випадку (технічна трансформація) визначальною є оцінка найбільш імовірного в даних умовах діяльницького акту і його наслідків, у другому - необхідність знати і про існування інших варіантів державного будівництва. Реалізація другого випадку визначає фазовий перехід.

Відправним пунктом подолання фазового бар'єра - фазового переходу, є аналіз криз у державі з можливим виявленням їх причин і формулюванням варіантів усунення обмежень. Водночас, коли кризові явища є обмеженням базових принципів моделі державності, виникає проблема фазового переходу - усунення обмежень державного будівництва шляхом зміни базових принципів моделі держави. Фазовий перехід визначається як трансформація змісту втілюваної моделі держави, що зумовлює отримання нових результатів державного буття. Очевидно, що не всі держави мають інформаційні, соціальні й енергетичні ресурси, достатні для подолання фазового бар'єра⁷⁷.

У концепті штучної держави проблема фазового переходу має суб'єктивний характер і розглядається як зміна політич-

⁷⁶ Передфазовий стан мислячих форм визначається як "хюбриє", але в роботі використовується "технічний" термін "фазовий перехід", оскільки, на наш погляд, він конкретніше відображає зміну фаз розвитку держави.

⁷⁷ У першу чергу необхідно відзначити відсутність перспективних моделей держави, оскільки фазовий перехід пов'язаний з якісною зміною моделі втілення держави. Відсутність моделей породжує страх трансформації і спроби збереження діючої моделі шляхом її модернізації.

рювання. Так, прив'язка української валюти до основної торгової валюти світу проєктує поширення зовнішньоекономічних операцій (при цьому внутрішній ринок неминуче стагне). Проте ще А.Сміт розумів, що є такі типи господарювання, без яких держава не існує, - наука, інфраструктура, навчання [288], і відсутність державної підтримки цих “державних типів господарювання” призводить до їх стагнації. Інакше кажучи, інтелектуалізація, забезпечення умов і стану кваліфікованої праці якраз і є предметом турботи держави як основи розвитку самої держави. Якщо інститути, які представляють державні позиції, не забезпечують основних параметрів розвитку держави, то, як зазначає Д.Норт [299], вони “підлягають заміні”.

Втягнення в кризу України чотирьох державотворчих процесів (це управління, економіка, принципи соціальної зв'язності, наука й освіта) і, набагато серйозніше, - криза світогляду дають підстави стверджувати, що криза зумовлена неповнотою втіленої моделі держави. Тому реформи - конституційні, адміністративні, управління і т.д., що здійснюються в рамках діючої моделі, діючих понять, - не забезпечують подолання кризи. Водночас криза науки не дозволяє однозначно сформулювати, що її може змінити, бо і постіндустріальне, й інформаційне суспільство зараз є дискурсами, за якими відсутній економічний, управлінський і соціальний зміст. Звідси можна припустити, що відбудеться зміна фаз розвитку - фазовий перехід.

5.2.3. Трансформація стану держави - фазовий перехід

Аналіз чинників кризи державного будівництва в Україні свідчить про можливість початку нового етапу державного будівництва. Цей новий етап зумовлений усвідомленням неадекватності накопичених у державному будівництві України результатів і наявністю простору перспектив, які має держава для свого подальшого розвитку. Проте, як ми вже сказали, можливість фазового переходу пов'язана не тільки з усвідомленням кризи, а перш за все із зміною теорії і методології державного будівництва. В рамках діючої теорії штучної держави розвиток держави проблематичний, що власне й визначає собою кризу.

Можливість фазового переходу виникає внаслідок того, що майбутнє в розвитку держави не єдине. Отже, політичні гасла про відсутність у держави альтернативи (на зразок: “рин-

28. Діяльність держави дуальна: з одного боку, держава - це впорядкована сукупність діяльності індивідів і груп, з другого боку - суб'єкт діяльності. Можна сказати, що як суб'єкт діяльності держава є впорядкованою діяльністю індивідів і груп. Дане визначення принципове, оскільки якщо в ньому випустити момент *упорядкованості*, то отримаємо концепцію лібералізму, індивідуалізму та інші теорії індивідуальної діяльності; якщо ж випустити в даному визначенні *індивідуальний* характер діяльності, то матимемо знеособлені теорії - капіталізму, комунізму. Кажучи про те, що в державі в “знятому вигляді” присутні властивості індивіда й суспільства, ми тим самим говоримо про те, що на державу спроектована діяльнісна природа індивіда й суспільна взаємодія. Основоположним принципом організації цілого - *держави* - є принцип взаємодії: відповідність результату державної діяльності наміченим цілям може бути оцінена тільки на основі механізму зворотного зв'язку: *за відсутності механізму зворотного зв'язку держава стає недієздатною*. Взаємодія - *єдино можливий тип відносин*, здатний забезпечити цілеспрямовану діяльність держави і зберегти її дієздатність. Очевидно, що держава як ціле може існувати тільки як поле взаємодії безлічі елементів цього поля, проте взаємодія, *узятая в загальному вигляді*, не може забезпечити формування держави з цієї множини. Лише *за певних умов організації середовища взаємодії* безлічі взаємодіючих елементів може оформитися в державу.

29. Діяльність може мати *репродуктивну* (відтворення вже відомого) і *продуктивну* (або творчу - утворення нового) природу. Для державного будівництва *організаційна структура діяльності* (зокрема економічної) *не є визначальною*. Але для державного будівництва істотним є те, *яку природу має діяльність* - репродуктивну або продуктивну. *Продуктивна і репродуктивна* діяльність виступають як додаткові смисли в державному будівництві, оскільки без утворення нового не може бути його відтворення, а без відтворення усталеного не може бути створене нове. Якщо в процесі *репродуктивної* діяльності виникає проблема, то надалі вона починає репродукуватися і зрештою доходить до того, що дана проблема може заблокувати процес відтворення. Тому виникнення проблеми ми визначаємо як виникнення складності, а вирішення проблеми - як усунення складності. Таким чином, усунення складності є *продуктивною* діяльністю.

Розділ 2

Методологія державного будівництва

2.1. Метод композиції як цілісний метод державного будівництва

Прогрес науки слід вимірювати не кількістю запитань, на які ми здатні відповісти, а кількістю запитань, які ми здатні поставити.

А.Еддінгтон

Розвиток теоретичної думки в той або інший період часу залежить звичайно від того факту, наскільки на цей час на зріла необхідність у даній теорії, або наскільки науковий ґрунт підготовлений для сприйняття нових ідей, причому як з інтелектуальної, так і з соціальної точки зору. Це абсолютно справедливо в будь-який період, і наш час, звичайно, не є винятком. Сьогодні наше знання про державу є розгалуженою системою понять, що склались на підставі різних точок зору, яким ми довіряємо, хоча в майбутньому, можливо, доведеться піддавати цю систему значним сумнівам, які можуть змінити всю схему наших уявлень про державу.

У попередньому розділі було визначено, що розвиток матерії відбувається шляхом різної композиції елементів. Однією з таких композицій матерії - на сьогодні найбільш досконалою - є держава. Очевидно, що дослідження розвитку держави - державного будівництва - в основі своїй містить дослідження композицій держави - як утілених, так і потенційних (можливих).

До цього часу дані питання розглядаються в контексті державної політики (Атаманчук Г.В. Політичний процес і державна політика [89]; Ребало В.А. Державна політика і механізм її реалізації в Україні [90]; Dunn W.N. Public policy Analysis: an Introduction [91]; Князев В.М. Соціальна технологія та управління політичними процесами в Україні [92]; Браун М.П. Посібник з аналізу державної політики [93]; Веймер Д.Л., Вайнінг Е.Р. Аналіз політики: концепції, практика [94]; Pal L.A. Public policy analysis: an introduction [95]; Афонін Е.А. Велика

господарювання - "примітивних" або "технологічних"⁷³. Залежно від рівня їх поширення у практиці господарювання втілюваної держави її економіка може бути визначена або як "примітивна", або як "технологічна". Примітивні способи господарювання визначаються простими технологіями - збирання, торгівля, посередництво, відбирання (відчуження), послуги, виробництво простої продукції - ремісництво. У тимчасовому аспекті примітивні способи господарювання з'являються на рівні індивідуального та суспільного етапів розвитку матерії і пов'язані з виживанням, але не розвитком.

І навпаки - технологічні сфери з'являються як результат вдосконалення людського розуму⁷⁴, вони обумовлені пізнанням світу людиною і реалізацією результатів цього пізнання у простір буття: саме вони визначають розвиток держави і людини в ній. Рівень технологічності економіки держави визначається, таким чином, часткою кваліфікованої праці у створенні колективного продукту, тоді як примітивізація економіки характеризується витісненням кваліфікованої діяльності примітивними способами. При цьому примітивні способи господарювання як віддзеркалення усталених етапів розвитку матерії є стабільнішими, ніж технологічні, які є втіленням державного рівня розвитку матерії. Технологічні способи⁷⁵ організаційно складніші - це інший тип організації господарювання. Проте саме вони визначають потенціал розвитку держави.

Перехід України до ринкової економіки супроводжувався зниженням рівня господарювання - витісненням "технологічних" способів господарювання "примітивними": мільйони кваліфікованих кадрів перейшли на роботу в "примітивні" сфери - торгівлю, посередництво, ремісництво, послуги. *При цьому Україна втратила значну частину потенціалу розвитку.*

Питання про тип господарювання пов'язане з питанням забезпечення того або іншого типу господарювання, тобто наскільки система фінансового забезпечення і розподілу колективного результату відповідає тому або іншому типу господа-

⁷³ Підвищення технологічності економіки відображається її градаціями на "індустріальну", "постіндустріальну", "інформаційну" і т.д.

⁷⁴ Розвиток розуму стає можливим як розвиток розумних форм матерії - "суспільної" і "державної".

⁷⁵ Під технологією ми розуміємо спосіб вироблення/збереження енергії, необхідної для життєдіяльності. Вдосконалення технологій означає зниження витрат на одиницю продукції (зниження вартості). І навпаки - підвищення вартості продукції означає примітивізацію технології.

Криза освіти обумовлює зниження IQ⁷¹ українського соціуму. В роботі Р.Лінна і Т.Ванханена [524] показано взаємозв'язок IQ і добробуту держави - про це пишуть багато авторів. Власне кажучи, даний висновок є наслідком закону розвитку держави - рівень пізнання сутності держави визначається рівнем інтелекту соціуму - як загального рівня, так і рівня його окремих представників. Відповідно рівень пізнання сутності визначає собою рівень втілення держави - рівень добробуту держави. Саме як заходи щодо підвищення загального *інтелектуального* рівня соціуму слід розглядати впровадження загальної вищої освіти в Малайзії, Скандинавських та інших країнах. Як спробу підвищення індивідуального інтелекту слід розглядати превалювання американських учених серед лауреатів Нобелівської та інших премій.

Україна, що була інтелектуальною елітою в СРСР, із здобуттям незалежності значною мірою втратила високий інтелектуальний рівень, традиції якого формувалися ще Григорієм Сковородою, Феофаном Прокоповичем, а пізніше іншими представниками української думки. Причинами такої втрати є конституйовані підходи до державного будівництва України, які не передбачають підвищення освітнього рівня українського народу. Тим самим інтелектуальний потенціал держави не має державної підтримки⁷² і приречений в Україні на занепад. Оскільки державне будівництво в державі ведеться стихійно, то "свідоме", "наукове", "інтелектуальне" витісняється зі сфери держави. Інша причина - структура розподілу результатів колективної діяльності України, в якій "інтелектуальні" й "інтелектуалізуючі" види діяльності розміщені в самому низу ієрархії доходів на відміну від розвинених держав, де вони є прибутковими й престижними видами діяльності. Тут діє залежність: якість інтелектуального потенціалу визначається засобами, що вкладаються в нього.

Рівень інтелектуалізації держави пов'язаний з технологіями створення національного продукту - способами господарювання, що використовуються для створення національного продукту. Взаємозв'язок інтелекту і стану держави показує, що стан держави визначається використанням тих чи інших способів

⁷¹ Ми розглядаємо IQ не як кількісний показник інтелекту, а якісний показник, що концентрує увагу на особливостях людини і держави як розумної форми матерії.

⁷² Основний освітній проект держави останнього десятиліття - впровадження Болонської системи, в якій укладаються значні матеріальні й соціальні ресурси, нічого не дає для розвитку інтелектуального потенціалу України, оскільки передбачає лише зміну механізму навчання, але не орієнтований на формування творчого мислення під час навчання, тоді як розвиток інтелектуального потенціалу пов'язаний насамперед з переходом від технічного навчання до творчого, будівничого.

розтока (глобальні проблеми сучасності: соціально-історичний аналіз) [96]; Кучеренко О.О. Державна політика: теоретико-методологічні засади дослідження процесу формування та здійснення [97]; Державна політика: аналіз та механізми її впровадження в Україні [98]; Ребкало В., Гаєвський Б. Українське політичне управління: деякі сучасні риси [99]; Тертичка В.В. Державна політика: аналіз та здійснення в Україні [100]; Сурмін Ю.П. Методологія аналізу ситуацій (Case Study Method) [101]; Логунова М., Шахов В., Шевченко М. Концептуальні засади теорії політики [102]; Романов В.Є., Рудік О.М., Брус Т.М. Вступ до аналізу державної політики [103]; Валевський О.Л. Державна політика в Україні: методологія аналізу, стратегія, механізми впровадження [104] і державного управління (Нижник Н.Р. Державно-управлінські відносини в демократичному суспільстві [105]; Нижник Н.Р. Державне управління в Україні: проблеми і перспективи [106]; Бакуменко В.Д. Формування державно-управлінських рішень: проблеми теорії, методології, практики [107]; Бернар Г. Державне управління [108]; Райт Г. Державне управління [109]; Нижник Н.Р., Машков О.А. Системний підхід в організації державного управління [110]; В.М.Князєв, І.Ф.Надольний, М.І.Мельник, В.Д.Бакуменко та ін. Державне управління: філософські, світоглядні та методологічні проблеми [111]; Луговий В.І., Князєв В.М. Державне управління як галузь професійної діяльності, академічної підготовки, наукових досліджень [112]; Державне управління в Україні: централізація і децентралізація / Відп. ред. Н.Р.Нижник [113]; Малиновський В.Я. Державне управління [114]; Європейські принципи державного управління [115]; Державне управління / За ред. В.М.Князєва, В.Д.Бакуменка [116]; Оболенський О.Ю. Теорія системного підходу в державному управлінні [117]; Оболенський О.Ю. Державне управління та державна служба: сучасні напрями розвитку [118]; Чиркін В.Є. Сучасна держава [119]; Гаєвський Б.А., Ребкало В.А. Культура державного управління: організаційний аспект [120]; Агаманчук Г.В. Теорія державного управління [121]; Романов В.Л. Соціальна самоорганізація і державне управління [122]; Ефективність державного управління в контексті глобалізації та євроінтеграції [123]; Державне управління: основи теорії та організації [124]; Бакуменко В., Князєв В., Сурмін Ю. Становлення методології державного управління [125]; Україна: поступ у ХХІ століття [126]; Луговий В.І., Бакуменко В.Д., Князєв В.М. Закономірності,

принципи та фактори вибору у науковому пізнанні процесів державотворення [127]) в їх системному аспекті.

В Україні питання державного будівництва виникло як віддзеркалення реальних потреб держави, що перебуває в процесі становлення, так у [128, с. 338] з очевидністю вказується на необхідність розробки “чітких цілей та орієнтирів державного будівництва, що відповідають вимогам гуманізму й ефективності державного розвитку”. Проте, на жаль, державне будівництво в Українській державі існує не як самостійна наука, а як вузькоюридичний конгломерат, який називається “державне будівництво і місцеве самоврядування”. Тим часом той факт, що в Основному законі Української держави визнано й гарантовано місцеве самоврядування, ще не означає, що його треба об’єднати з державним будівництвом і розглядати разом. Більше того, якщо дотримуватися даного принципу, то виникає суперечність щодо невходження органів місцевого самоврядування в систему централізованої влади (розділ XI Конституції України “Місцеве самоврядування” [129]). Водночас сьогодні в Україні (і не тільки) спостерігається теоретичне обґрунтування місцевого самоврядування як панацеї народовладдя¹ - іноді місцеве самоврядування навіть протиставляють державі, вважаючи, що тільки місцеве самоврядування, а не держава у змозі адекватно виражати й реалізувати групові інтереси, і що взагалі “місцеве самоврядування генетично й актуально народжується в боротьбі особистості з державною формою об’єднання людей” [130, с. 4].

І перший, і другий варіант є крайніми й не відображають вимог сучасної держави. Перший варіант (сумісницький) є серйозною перешкодою для державного розвитку, оскільки в його основі лежить суто адміністративне розуміння державного будівництва. З таким підходом важко погодитися перш за все тому, що державне будівництво не є механічний конгломерат державних відомств, як це подано в [131], або офіційний статистичний перелік установ та організацій, а являє собою процес, у ході якого *виявляється, концентрується і реалізується ставлення громадян до своєї вітчизни*.

Другий варіант (протиставляючий) неправильно співвідносить державу і місцеве самоврядування. По-перше, тут спостерігається повернення до минулого наукового напрямку, де ми

¹ Тоді як на практиці населенню фактично байдуже до реалізації ідеї самоврядування, яке справедливо вважає це ще одним “прийомом” влади. Слід визнати, що в умовах збільшення функцій місцевої влади і зменшення ресурсного забезпечення даних функцій тільки так це і можна розуміти. Але одночасно даний чинник значно збіднює ресурсний потенціал державного будівництва.

ніж на Фарерських островах [523]. Водночас в Україні є група мільярдерів, які входять у двадцятку найбагатших людей Європи. До чого веде подібний розрив у добробуті громадян однієї держави? Лише до зниження єдності українського соціуму, зниження рівня цілісності держави Україна.

Раніше вже зазначалося, що дві основні схеми розподілу результатів колективної діяльності в державі забезпечують життєві потреби людей або через механізм заробітної плати, або через державні інститути. В Україні механізм державного забезпечення виявився зруйнованим, а про стан механізму заробітної плати свідчать вищезгадані дані FedEE. Структура прожиткового мінімуму, успадкована від колишньої системи розподілу, не забезпечує можливостей нормальної життєдіяльності переважної частини населення. Про соціальні потреби не йдеться. Нестача офіційного заробітку для гідного людського існування штовхає громадян України до девіаторної поведінки - втечі громадян за кордон (на заробітки), пошуку доходів у тіньовому секторі, добування їх злочинним шляхом. При цьому формується адекватне такій організації людського існування в державі ставлення до органів державної влади, які не можуть (або не хочуть) забезпечити нормальні умови життєдіяльності громадян України.

Криза, яку вважають за краще не помічати, але яка відіграє системоутворюючу роль, - **криза освіти**. В Україні інтенсивно відбувається девальвація освіти: сучасне “вище” в кращому разі відповідає “середньому” піввікової давнини. В умовах комерціалізації пізнання втратило свій смисловий зміст і всяку зв’язність не тільки між об’єктивним, суб’єктивним і трансцендентним пізнанням, але й між різними науковими дисциплінами, і навіть усередині самих цих дисциплін. Криза освіти з неминучістю трансформується в кризу світогляду. **Сьогодні світоглядом⁷⁰ в Україні не займається ніхто**, він формується хаотично, що веде до розділення українського соціуму по різних світоглядних групах. Тим часом саме спільність світогляду є одним із визначальних чинників соціальної зв’язності.

⁷⁰ Слід розрізнити ідеологію і світогляд. Ідеологія - це прихильність до якоїсь однієї ідеї. Світогляд - це сприйняття навколишнього світу і проектування себе у світ крізь призму взаємопов’язаних суспільних та індивідуальних установок - етичних, культурних, пізнавальних, соціальних, цивільних, правових та ін. Тим самим ідеологія звужує світогляд. В Україні державного світогляду не було ніколи, а відмова від радянської ідеології залишила простір свідомості українського соціуму відкритим і не готовим до світосприймання - сьогодні цей простір заповнюється усім, чим завгодно - націоналізмом, комерційною “культурою”, ринковими “принципами”, тугою за Радянським Союзом, що давав людям певні смисли, тощо.

Виділене як депресивний фактор українського соціуму, питання житлового забезпечення в Україні дійсно набуває характеру катастрофи. Середня забезпеченість житлом в Україні становить 20 м² загальної площі на одну людину - у розвинених країнах цей показник у 2-3 рази вищий. У черзі на отримання житла в Україні стоїть 1,5 млн сімей, у середньому за рік одержують житло до 30 тис. черговиків. Це означає, що при збереженні існуючих темпів задоволення потреб у житлі середньому черговикові доведеться чекати житла близько 50 років⁶⁹ [522]. Очевидно, що за допомогою “ринкового банківського кредитування” проблема житлової безпеки Української держави не розв’язується.

Більше того, нинішня концепція “самозабезпечення” житлом лише погіршує ситуацію, оскільки *вартість 1 м² житла в Україні у кілька разів перевищує середньомісячну заробітну плату*. З іншого боку, зростаючі обсяги будівництва “елітного” житла лише погіршують ситуацію, оскільки державні ресурси - майданчики забудови, будматеріали, трудові ресурси - витрачаються лише на користь однієї (досить вузької) групи населення. В умовах нестачі житла в державі будівництво “елітного” житла є способом соціальної стратифікації, тобто зниження соціальної зв’язності українського суспільства. Індивідуальний елітний будинок може бути предметом втілення окремого індивіда (при вищій оплаті вартості землі та вартості комунальних послуг), але будівництво “елітних” комплексів не може бути державним завданням (у тому числі й органів місцевого самоврядування). Державне завдання - формування місцезрозвитку для всіх, а не штучне розчленування соціуму на “еліту” та “інших”.

Ще один депресивний фактор українського суспільства - матеріальний стан більшості громадян. Матеріальний стан громадян держави визначає ступінь їх відчуженості від результатів колективної діяльності, тобто рівень соціальної зв’язності і, таким чином, стійкості держави. За наслідками доповіді FedEE (Федерації європейських працедавців) “Оплата праці в Європі-2004”, рівень зарплати українських громадян перебуває на “почесному третьому місці” *знизу* серед 46 держав Європи і становить усього 1% (!) від рівня заробітної плати Данії, яка посідає перше місце в списку. Рівень зарплати в Україні вдвічі нижчий, ніж в Албанії, в 4 рази нижчий, ніж у Росії, у 56 разів нижчий,

⁶⁹ У розвинених країнах дохід людини дозволяє купувати машину кожні два-три роки і купувати квартиру - кожні 8-10 років.

знову впадемо в пафос хай вже не класової, але знову боротьби в державі. По-друге, в такому контексті місцеве самоврядування існує не як реалізація державного будівництва, але як протиставлення йому. По-третє, державне будівництво існує як єдина форма реалізації функцій держави, тоді як інші - локальні форми (економіка, місцеве самоврядування і т.д.) - є лише способом реалізації державних функцій і відіграють роль лише в контексті державного будівництва. *Місьцеве самоврядування існує як проєкція, як предикат держави, на сутність держави не впливає, а є лише її віддзеркаленням*. Тому державне будівництво України неминуче пов’язане з виділенням державної функції місцевого самоврядування і позиціонуванням даного сектору держави відповідно до певної функції.

Розгляд робіт, які є сьогодні в Україні з державного будівництва (і місцевого самоврядування), дозволяє констатувати, що вони мають описовий характер і скоріше відображають підходи до цього питання, що сформувалися в минулому, аніж формулюють проблеми і ставлять завдання розвитку Української держави (Журавський В.С., Серьогін В.О., Ярмиш О.Н. Державне будівництво та місцеве самоврядування в Україні [132]; Чукаєва В. Державне будівництво і самоврядування України [133]; Чукаєва В.А., Юзікова Н.С. Державне будівництво і місцеве самоврядування в Україні [134]; Гнилорібов В.В., Тихонов В.М. Державне будівництво і місцеве самоврядування в Україні [135]; Свірський Б.М. Державне будівництво і місцеве самоврядування в Україні [136]; Колодій А.М., Олійник А.Ю. Державне будівництво і місцеве самоврядування [137]). Разом з тим дані роботи визначають *як необхідність* дослідження нової - і вельми актуальної для держави, що перебуває в процесі становлення, - теми державотворення України. Визначаючи напрям розвитку, дані роботи при цьому фіксують усталену форму держави, державу як апіорність, як данність у готовому вигляді. Чи можливий розвиток держави, що розглядається з позицій зовнішньої данності? Навряд чи (більш детально причини цього розглянуті в [138-143]). Принаймні, для розвитку необхідне знання сутності явища, і лише на основі такого знання можна формулювати можливості розвитку. Відзначимо також, що системна методологія, яка використовується в даних роботах, має певні обмеження, про які, *зокрема*, йдеться в [144, с. 4]: “накопичений раніше методологічний потенціал виявився значною мірою вичерпаним, а практика державного будівництва висунула такі проблеми, які досить складно розв’язати в межах традиційних методологічних підходів”.

Виходячи з цього, а також з багатомірної - композиційної - природи держави, в даному дослідженні пропонується інша методологія - метод композиції, що забезпечує гармонізацію відносин різних компонентів держави та держави як цілого. Основні положення композиційного підходу, що використовуються в роботі, наступні.

2.1.1. Сутність композиційного підходу

Характерною рисою теорій, що діють у даний час, є розрізнення за двома базовими принципами залежно від того, що виноситься на розгляд - сама держава чи індивід.

Відмінність державної та індивідуальної теорій не була принципово усвідомлюваною аж до першої половини ХХ ст. - до появи теорії відносності. З часів Декартових "Правил для керівництва розуму" (1628 р.) під методом розуміють прості й визначені правила, завдяки яким дослідник, *збільшуючи* поступово обсяг одержаних знань, досягне точного (!) розуміння [145]. Проте формулювання А.Ейнштейном принципу відносності [146] показало, що результати державної практики, державної діяльності, державного будівництва істотно залежать *від того, стосовно якої позиції здійснюється державне будівництво*, а саме - з позиції держави або з позиції індивіда. Відповідно, істотним чином відрізняється і зміст діяльності держави: якщо в першому випадку держава є суб'єктом діяльності, *навколо* якої відбуваються всі процеси державного будівництва, то в другому випадку держава є не більш ніж обслуговуючим об'єктом (політичним, соціальним, економічним, *laissez faire* etc.).

У результаті, як показано в [147, с. 45, 46], індивіди, прагнучи збереження власного життя і здоров'я, вбачають у державі засіб, а не мету. При цьому між членами суспільства існують розбіжності щодо найкращих методів її організації. Якщо в першому випадку метою державної діяльності є загальне збагачення, збереження і розвиток держави та її соціуму, то в другому - особисте збагачення індивіда, його збереження і розвиток.

Починаючи з Р.Декарта і закінчуючи М.Хайдеггером характерною рисою індивідуалістичних теорій (від крайнього соціалізму Р.Декарта і Х.Дріша до суб'єктивізму, введеного знову ж таки Декартом, що пройшов свій пік у Дж.Берклі і набув поміркованої форми у І.Канта) є різні форми стратифікації суспільства і держави - соціальні, політичні, економічні та ін. В чому суть стратифікації?

Така модель держави - коли основний дохід формується за рахунок володіння власністю і концентрується в руках незначної частини населення (олігархів), влада абсолютизується, відсутня відповідальність вищих перед нижчими, структура влади визначається інвеститурою⁶⁷ - *als ob* характерна для феодальної держави [520]. При цьому визначальним моментом, що стосується "неофеодалізму" України, виступає питання земельної власності: за оцінкою З.М.Черніловського, право власності на землю є найважливішим *становим* привілеєм [349, с. 133]. Таким чином, формалізація в державі права власності на землю визначає собою не суспільну (демократичну) державу, а державу "станову": як відзначає дослідник, усюди, де феодальні відносини перемагають, виявляється одна й та ж незмінна тенденція - політичний розпад, утворення більш-менш самостійних "сеньйорій" (уділів), падіння сили і значення центральної влади [349, с. 136].

Перспектива держави - це спільна перспектива всіх її громадян: побутова, матеріальна, діяльнісна, забезпеченої старості, яка в поточному стані для більшості жителів України відсутня. Проявом цього є депресивний стан суспільства в Україні: за даними Української асоціації психологів, більше половини (!) населення України сьогодні перебуває в стані депресії⁶⁸. Кожен п'ятий страждає на психологічні розлади, а кожен другий - апатію. Емоційний стрес на підвищеному емоційному фоні (внаслідок "комерціалізації" смислової сфери та "емоційності" політики) знімається шляхом вживання наркотиків та алкоголю. Поведінка психологічно напруженої людини непередбачувана, тому керованість соціуму, в якому більше половини людей відчувають психологічний дискомфорт, знижується, і відповідно держава втрачає свою життєздатність. Як причини психологічного стресу українського народу Асоціація виділяє: безгрошів'я (ринок праці); відсутність можливості утримувати сім'ю (житлова сфера, побутова сфера); відсутність можливості поліпшення даної ситуації (неефективність державного управління) [521].

⁶⁷ Принцип інвеститури є проекцією "сімейної" (патріархальної) теорії держави: сімейні відносини проектується на державу - розподіл державних функцій (посад, сфер діяльності) відбувається за принципом спорідненості та особистої відданості главі держави ("голові сім'ї"). Це відображає почуттєві відносини - місце розуму, місце знання зайняте емоціями при тому, що держава - це сфера *ratio*, сфера розуму, функціональності. Як історичний прецедент "сімейні держави" (феоди) виявилися неідеальними і досить слабкою організацією.

⁶⁸ Депресивний стан населення України цілком відповідає теоремі П.К.Симонова [245] - нестача інформації компенсується емоціями. Зокрема, нестача інформації про власне майбутнє компенсується зростанням негативної емоційності - депресією.

що дедалі більша частина мешканців України втрачає інтерес до процесів утілення даної держави, що визначається як втрата суспільної стійкості, свідчить зниження громадської активності - спроби побудови громадянського суспільства в Україні практично зійшли нанівець. Зміни в багатьох сферах державного життя, зумовлені кризою, не можуть істотним чином не позначатися на стані людей, що живуть у державі. Криза змінює, спотворює, деформує поведінку людей - саме кризові явища в державі народжують в українському суспільстві стан депресії і апатії. Як відзначає відомий демократичний лідер сучасності Вацлав Гавел, “однією з головних ознак невільного режиму є відмова громадян від суспільної активності та їх байдужість до всіх, перш за все негативних, явищ, і неприйняття спільної відповідальності за суспільну справу” [518].

Зростання пригніченості суспільства знижує керованість, суспільство стає апатичним до дій влади, що є ознакою втрати керованості в державі та її регресу⁶⁵. Подібний стан суспільства спостерігається при розпаді держав: як відзначає один з провідних сучасних дослідників держави, доктор юридичних наук, професор В.З.Черніловський, розпад Римської імперії під ударами варварів відбувався при повній апатії населення до подій, що відбуваються [349, с. 111-113].

Олігархічний розподіл матеріальних результатів колективної діяльності зумовлює те, що олігархи виявляються зацікавленими в збереженні, а не розвитку підлеглого їм ресурсу. Основний дохід у державі формується не шляхом творення, але за рахунок володіння власністю, і концентрується в руках незначної частини індивідів⁶⁶ (олігархів); розподіл результатів колективної діяльності набуває характеру тиску на суспільство. В результаті відбувається відчуження матеріальної бази на користь певної групи осіб, соціум і держава позбавляються матеріальної бази розвитку - держава і соціум деградують.

⁶⁵ Як відзначає професор Ю.Громико, концептуальна вісь “авторитарність - лібералізм” політичного режиму, що традиційно переглядається при аналізі типів держав, повинна доповнюватися іншою, дуже важливою віссю: “цивілізаційна визначеність” (ідентичність) - “цивілізаційно-культурна байдужість” населення країни. Однаковою мірою вкрай невдалими і неефективними моделями є ліберальні й авторитарні держави, населення яких сповідує цивілізаційно-культурну байдужість. І навпаки, ліберальні та авторитарні держави з цивілізаційною визначеністю і чітко вираженою ідентичністю є досить успішними [519].

⁶⁶ Саме в цьому причини заволодіння власністю - як на рівні формальному (законодавчому), так і на рівні неформальному (“розборки”).

Стратифікація (від лат. stratum - шар і facere - робити) дозволяє згрупувати різні елементи (як елементи конструктора [148]), з яких потім *складається* держава. Дана можливість формування держави з елементів визначається антропним принципом, який започаткований ще Платоном, і означає, що закономірності, за якими живе й діє окрема людина, мають право бути поширеними на державу та інші людиновимірні системи [149].

Проте (на це звертають увагу ряд авторів: Е.Фромм [150]; А.Швейцер [151]; Л.Мізес [147]; Л.І.Шестов [152]; К.Манхейм [153]; Г.-Г.Гадамер [154]) держава, суспільство не є арифметичною сумою індивідів. Держава має як мінімум *якісні* відмінності від простого скупчення людей на певній території.

Дослідження державного утворення як *самостійної якості* припускає розгляд держави як цілого, в якому виділяються різні компоненти залежно від поставлених державою цілей діяльності. На відміну від жорсткої структури складеної держави, структура цілісної держави виходить гнучкою, адаптується під вирішення конкретних завдань. При цьому якщо для усвідомлення окремого і його взаємостосунків з іншим окремим досить системного підходу, то усвідомлення цілого вимагає інших підходів. Такий підхід у даному дослідженні ми визначаємо як композиційний, а саме державне ціле - як композицію (рис. 2.1).

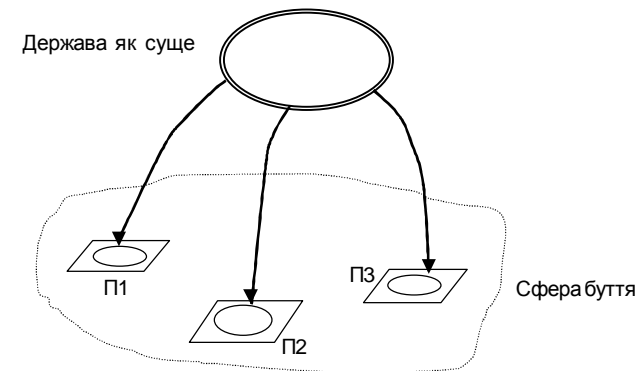

Рис. 2.1. Композиційний підхід: держава як суще та її предикати як проєкції сутності держави у сферу буття: предикати П1, П2, П3... - економіка, політика, державне управління... Предикати знаходяться у відносному уподібненні, частковій тотожності до держави (сущого)

Термін композиція (від лат. *compositio* - поєднання частин, приведення їх у порядок, розчленовування, зіставлення і скріплення в ціле) найширше увійшов в ужиток у культурі, саме ж поняття композиції вважається найбільш адекватним поняттям для діяльності людини і віддзеркалення її в психіці [155]. На відміну від конструкції, структури і споріднених їм понять, композиція - це завжди *закінчене цілісне утворення, що має смисловий центр*. Наявність смислового центру - ідеї, сутності - є характерною особливістю композиції. В результаті всі процеси та явища обумовлені цим значенням - сутністю об'єкта². Тут композиційний підхід збігається з філософським, оскільки "філософське знання, поза сумнівом, відрізняється за своїм характером від того знання, до якого ми звикли в буденному житті, як і від того знання, яке панує в інших науках" [21, § 88].

Відомо, що ціле як *цілісність* має інші властивості, ніж ціле, складене з частин [156]. Це визначає відмінність результатів, отримуваних у дослідженні держави/державного будівництва при використанні системного й композиційного підходів. У системному підході, *коли відсутня сутність*, будь-який елемент або процес може виступати як системоутворююче начало. У результаті в системі починають превалювати принципи даних елементів, система починає будуватися на даних принципах - економічних, політичних, владних і т.д. Саме така ситуація, коли принципи елементів превалюють над сутністю, спостерігається сьогодні, на превеликий жаль, в Українській державі.

Наша методологія визначає державу як форму: форма - це завжди ціле. Організацією форми є композиція (композиція - організована форма). Характерною ознакою більшості організованих форм людської діяльності (інформації, самоорганізації, праці, культури, поведінки) є наявність смислового центру і психологічних систем, що управляють ними.

При цьому говорити про композицію можна тільки в тому випадку, якщо вона створювалася цілеспрямовано. Тому, розглядаючи державу як композицію, ми говоримо про цілеспрямовану діяльність формоутворення, тобто становлення держави. Цілеспрямована діяльність із формоутворення припускає бачення держави в

² Слід розрізняти ідею держави як сутності та ідею комунізму - як форми соціальних (у тому числі дистрибутивних) відносин. Останнє є елементом держави і в разі підміни собою сутності веде до заперечення сутності. Тому у випадку з СРСР має місце закон "заперечення заперечення" - заперечення сутності приводить до заперечення елементу.

ни їх вибіркоким переліком, веде до диференціації прав у державі, тобто до розриву соціальної зв'язності й виникнення різних форм впливу (тиску) одних на інших - матеріального, правового, владного. Однак державною функцією права є саме забезпечення рівності природних прав усіх громадян держави, тобто усунення невідповідності в реалізації природних прав різних груп індивідів держави.

Соціальна зв'язність формується на основі відносин моральності, відносин співпрацівництва, співдії. Саме ці відносини лежать в основі державності, саме вони є державотворчими. Лише за умови їх превалювання на даній території, в даному соціумі, у відносинах влади й суспільства може йтися про створення і функціонування держави. Лише високий етичний потенціал дозволив радянському народу зберегти державність у період Великої Вітчизняної війни і більшовицького лихоліття. Саме етичні якості як визначальний фактор виживання в екстремальних умовах концентраційних таборів виділяють і О.Солженіцин [499], і В.Франкл [210].

Етична деградація держави виражається не тільки у відході практики сучасного українського державного будівництва від етичних принципів, але і в політичному підбурюванні до сутичок різних релігійних конфесій, тобто в руйнуванні єдиного етичного простору держави. *Підміна етичного начала держави поняттями "свободи", "демократії", "права" (причому права штучного, а не природного) обмежує державу, оскільки всі ці поняття є окремим випадком моральності*.

Позиціонування економічної теорії прибутку як визначальної визначає характер внутрішніх і зовнішніх державних відносин. Прибуток є стратифікуючим чинником відносин, і використання відповідних теорій для конструювання держави неминуче призводить до майнового, соціального і/або правового розшарування державного соціуму - українського народу. Матеріальне розшарування обумовлює те, що матеріальна база як державна можливість розвитку виявляється зосередженою в руках незначної кількості "олігархів" та "іноземних інвесторів", що формують ядро виживання в державі. Для основної ж маси населення простір можливостей, що забезпечується державою, звужено до розмірів індивідуального або сімейного виживання. Для цієї категорії громадян України смисл державної підтримки, участі в державному житті практично втрачений. Про те,

функціональність та обмежує її здатність до самовідтворення. При цьому трансформація передбачає зміну моделі. Справа в тому, що і колишня - соціалістична, і нинішня - ринкова, моделі є варіантами однієї економічної моделі, визначеної теорією прибутку. Відмінність - у формі розподілу результатів колективної (державної) діяльності: у першому випадку - централізованого, тобто за бюрократичним свавіллям, у другому - децентралізованого, тобто за приватним свавіллям.

Отже, декларуючи перехідний період економіки ([507-516]), Україна стала у заручником ринкової моделі, що має обмеження потенціалу. Це при тому, що в Україні практично вичерпаний запас міцності колишньої виробничої бази - як зазначає академік А.С.Гальчинський: "ми стоїмо на порозі техногенної катастрофи" [517], держава не в змозі забезпечувати ресурсні потреби діючої економіки. У контексті даної ситуації ставлять питання й інші аналітики: "Україна в першу чергу повинна стати економічно спроможною державою" [468]. Через невизначеність перспектив економічної моделі прибутку досягти економічної спроможності Україна може тільки на основі альтернативних моделей економічної діяльності.

Тим часом сучасна економічна теорія не пропонує нічого альтернативного⁶³. В цих умовах вчені, а слідом за ними політики дедалі частіше звертаються до несправедливо знехтуваних раніше економічних теорій, серед яких виділяється економічна теорія українського вченого С.А.Подолинського, котра набагато повніше відображає характер економічних взаємовідносин, проте на відміну від марксистської теорії не мала втілення - механізму впровадження її в практику державної діяльності⁶⁴.

Економічна криза в Україні проектується в соціум як **криза соціальних відносин**. У першу чергу це виражається в кризі моральності. Тим часом моральність належить до базових понять державності, і блокування даної сфери зачіпає всі базові категорії. Таке блокування здійснюється шляхом підміни "легітимності" "легальністю" - обмеженням природних прав люди-

⁶³ Вичерпаність ринкової економіки визначається перш за все вичерпаністю ресурсної бази. Ринкова економіка має кредитний характер, а отже, вона має на увазі безперервне розширення виробництва і територіальну експансію. В даний час вільного простору для експансії на планеті немає. Індуктивно його немає і в смисловій сфері - ринкова економіка може оперувати тільки з ринковими смислами, а вони вже вичерпані. Наближення ринкового бар'єра маркірується низкою "випадкових" криз, політичною і фінансовою нестабільністю в країні, гострими конфліктами ідентичностей (як особистісного, так і світоглядного характеру).

⁶⁴ У теорії марксизму таким механізмом є партійна діяльність.

майбутньому, а майбутнє держави визначається відповідно до тих закономірностей, які властиві державі як об'єктивній реальності.

По суті, композиція відображає спосіб існування держави. Особливості композиції дозволяють розглядати державу в наступних аспектах:

- єдності та множинності;
- динамічності змісту держави;
- творчої природи держави;
- як принцип економії енергії, на якому побудований увесь

всесвіт [157].

Тим самим розкривається сутність держави як форми буття. Вирішення кожної проблеми закладено в сутності, стверджував Ф.Л.Райт [158]. Очевидно, композиційне розкриття сутності держави визначає шляхи вирішення проблем державного будівництва.

Сам по собі композиційний розгляд держави є формуванням функціональних меж держави з подальшим виділенням компонентів та їх функцій і державної координації цих функцій у рамках цілого [156]. Що це означає? Це означає, що коли при системному підході внутрішня структура держави задається жорсткою (інакше система втратить стійкість), то при композиційному підході жорсткою є рамка (межа) держави, що задається принципами і функціями держави, внутрішня ж тектоніка є варіабельною - композиційною.

Композиція формується з нечисленних компонентів. При цьому в системному підході кожний елемент системи має не обмежене число ступенів свободи, за винятком того, що пов'язує його з іншим елементом, а зв'язок з організаційним центром не передбачається (такого центру в системі просто немає).

Смисл композиційного підходу полягає в тому, що компонент або елемент функціонування не повинен сприйматися як самостійна й незалежна одиниця. Навпаки, він повинен сприйматися як елемент, чий ступінь свободи, що залишилися, підпорядковані загальному плану функціонування держави, що спрямовується на отримання соціально значущого результату: компонент повинен бути органічною ланкою в дуже широкому об'єднанні з іншими компонентами композиції. Звідси зв'язки, що створюють композиційне ціле, це:

1) функціональні зв'язки (зв'язки між компонентами як ланками композиції);

2) смислові зв'язки компонентів з центром композиції, що визначає її смислову цілісність.

Це показує, що композиції - це двошаркові смислові цілісності, де є план вираження³ (звичайно цілісний, але не завжди) і план змісту (завжди цілісний). Адже структура держави подвійна: з одного боку, держава є те, що є, а з другого боку - вона те, що в ній хоче бачити (або бачить) суспільство та індивід. Тому чим більш розвинена композиція держави, тим більшими комунікативними можливостями вона володіє, тим сильніше композицією визначається заданість сприйняття суспільством компонентів, що визначають форму держави. Можна сказати, що в цих умовах композиція "працює" як *програма сприйняття держави* суспільством та індивідом.

Таким чином, цілісність композиції пов'язана перш за все з повнотою і досконалістю пов'язаного з нею смислу. Оскільки композиція - це смислове (абстрактне, розумове) утворення, центром композиції також є абстракція, думка, тобто *ідея*. За Платоном, матерія без ідеї безформна, все суще є ідея, яка:

- одухотворює знак;
- упорядковує зміст;
- визначає форму;
- направляє розвиток речей і людських понять про них.

Це говорить про те, що без ідеї існування світу і людини стає безцілним [159, с. 126]. Саме наявністю ідеї, наявністю смислу композиції відрізняються від звичайних цілісних об'єктів: наприклад, камінь (скеля) існує сам по собі, незалежно від думки людей. Але якщо він, як Великий і Малий хаос Воронцовського парку в Алупці, включений в архітектурний ансамбль, то він уже відображається в людському мисленні як композиція. В цьому випадку виявляється композиційна завершеність твору, який у плані вираження може бути підкреслений фрагментарно, або ж навпаки - нескінченно. Виходячи з цього ми дістаємо можливість побудувати цілісну теорію державного будівництва на основі фрагментарного вивчення об'єкта (держави) і процесу (будівництва) *за умови відповідності смислу*.

Визначивши державне будівництво як процес становлення держави, ми тим самим констатуємо, що багато речей держави є такими, які активно змінюються. Дослідження тих, що зміню-

³ Див. 1.1.6.

Разом з тим виявився остаточно зруйнованим і механізм відповідальності (зворотного зв'язку) влади перед суспільством. Якщо раніше на виборах за мажоритарною системою виборець знав свого депутата і міг до нього звернутися, то на виборах за пропорційною системою (партійними списками) [502, ст. 1-3] виборці не знають, хто їх депутат, до кого звертатися, на чию користь відчужені їх голоси і хто несе відповідальність за їх використання. Ще раніше були ліквідовані інші інститути відповідальності влади перед суспільством, що було здійснено на основі депутатської недоторканності (тобто фактично виведення влади за межі правового поля держави), закону про невідкликання депутата, а також системи виборів, коли влада обирається *меншою* частиною населення.

Чи є такі "односторонні" відносини в державі демократичними? Відповідь очевидна.

Сказане визначає *кризу* принципів *управління* в Україні. Криза управління збігається з *економічною кризою*. Раніше було показано, що ринкова економічна модель має межі зростання і в даний час зазнає серйозних труднощів. У результаті в *Україні сформована економічна модель, що існує лише в контексті експлуатації природного потенціалу (зокрема земельного), людського потенціалу і результатів діяльності попередніх поколінь (приватизація)*. Очевидно, що така модель непродуктивна і продукції не створює - сьогодні велика частина продукції до України завозиться з інших країн, що негативно позначається на вітчизняному виробництві. Якщо згадати про серйозні проблеми енергетики, які виявляються як одночасна криза енергоносіїв, енергогенеруючих потужностей і розподільних мереж⁶², та оцінити стан енергетики в системі сучасної виробничої піраміди, то доведеться визнати, що *один із базових державотворчих процесів, а саме - виробництво, перебуває в глибокому занепаді*.

При цьому економічні процеси позиціонуються як визначальні в державному будівництві, тобто держава опиняється заручником економіки, власної економічної моделі. Слід розуміти, що ні економіка, ні політика не є сутністю держави - це лише засоби, інструменти для втілення сутності держави в реальність буття. Тому підміна "сутності" "засобом" не забезпечує втілення держави в реальність, але визначає державну дис-

⁶² Останнім часом дестабілізація енергетики і промисловості в цілому посилюється рейдерством, яке є віддзеркаленням девіантного впливу норми.

вітчизняний депутат - фігура "не зв'язана". Ухвалення закону "Про внесення змін в Закон України про вибори народних депутатів України" від 7 липня 2005 р. № 2777-IV [502] слід розглядати як остаточне розділення влади і суспільства⁵⁸. Вибори за партійними списками відсікають від влади не тільки персоналії, якості яких відомі виборцям, але й громадські організації. Безальтернативність партій тут явно суперечить поняттю демократії⁵⁹: простір формування влади звужений тільки до розмірів партійної верхівки. Проте партії не є державотворчим елементом, а як концентроване вираження інтересів групи осіб створюються лише для здобуття влади як способу перерозподілу результатів колективної діяльності та державних (просторових) ресурсів на користь даної групи осіб⁶⁰. А держава - це надособистісна і надгрупова сутність, це інтереси не групи осіб, але всього соціуму, це розподіл ресурсів і результатів на користь усього соціуму. Виходячи з цього "партійна держава" може існувати лише у формі однієї партії, в якій перебувають всі учасники даної держави - такою була держава-партія СРСР. Проте таке об'єднання вже існує в державі - у формі громадянства, рівності цивільних прав і можливостей [506]. Звідси очевидно, що партійний механізм як віддзеркалення клановості в державі не відповідає сутності держави як цілого, суперечить самій сутності громадянства⁶¹.

⁵⁸ Посилання на зарубіжний досвід виборів до парламенту на партійній основі неспроможні, оскільки в тій же Німеччині партійний принцип формування парламенту діє у взаємозв'язку із законом, що передбачає відповідальність парламентаріїв за виконання передвиборних обіцянок.

⁵⁹ І.Валлерстайн пише про демократію як про рівні можливості участі громадянського суспільства, про розпад капіталістичної системи як такої, що не забезпечує доступу до цих можливостей, і про перехід від системи капіталізму в іншу, поки що не відому нікому систему [78]. В Україні ж, на думку аналітиків, був установлений якийсь гібридний режим "з химерним об'єднанням авторитарних, олігархічних і демократичних рис" [503, с. 207]. Тому ухвали й закони, прийняті Верховною Радою України, вмикали "зелене світло" політичним партіям і перекирили громадським організаціям шлях до участі в реалізації державної політики [504; 505].

⁶⁰ Аналіз передвиборних програм 2006 р. показує, що політичне смислоутворення в Україні йде двома шляхами: повернення до минулого (комуністи) й окремі зміни поточного стану, що не впливають на зміст поточного смислу (всі інші). Таким чином, політичні сили України в кращому разі націлені на збереження існуючого стану, але жодним чином не на створення нового, не на державне будівництво. З цього приводу С.Л.Франк показав, що на 99% усі бідні в суспільстві суть результат волі до здійснення добра, тоді як навряд чи одна сота частка цих бід зумовлена дією відверто злої волі [167, с. 129]. Тому поточний стан України не є наслідком "піdstупів", але свідчить про кризу структури управління держави.

⁶¹ Людина в державі існує в кількох вимірах - як "людина", як "член колективу" і як "громадянин держави". Всі ці рівні є взаємодоповнюючими, при цьому останній рівень є таким, що консолідує всі інші на рівні держави, і державні можливості розглядаються саме на цьому рівні. У даному контексті партійна консолідація є груповою і, маючи місце в державі, на цей рівень не поширюється. Інакше кажучи, громадянські права вищі, ніж права партійні.

ються в процесі вивчення і практичної діяльності, явищ визначає специфіку методології дослідження як віддзеркалення мислення та практичної діяльності. Так, І.Гофман (на відміну від С.М.Белозерова) розрізняє в композиціях три рівні, додаючи до вже згаданих рівнів рівень людського втручання в хід подій, пов'язаний перш за все з оцінками й цілепокладанням [160].

Уведення рівня людського втручання - людської діяльності - формує зв'язок між смислом і реальністю. Така - трирівнева - композиція завжди перебуває в процесі свого формування, тобто розвивається: відбувається постійний розвиток реальності людського буття відповідно до смислів цього буття на основі цілепокладання.

Традиційний системний підхід виявляється для цього малоприйнятним, оскільки система - ізолююча абстракція, пов'язана з виділенням замкнутого цілого. Якби нові явища в державі виникали із зовнішнього середовища, то можна було б говорити про відкриту систему (тобто відносно замкнуте ціле, що взаємодіє із зовнішнім середовищем). Але оскільки державне будівництво є справа переважно внутрішня (ззовні можна імпортувати ідеї, поняття - такі як демократія, свобода та ін., але не компоненти, інститути, оскільки вони формуються зсередини [161]), то більш відповідною тут буде категорія композиції держави.

Якщо держава як система є логічно (або дедуктивно) конструйованим простором, то композиція - це завжди вимірювання реально існуючого, фізично присутнього простору держави. Інакше кажучи, при системному аналізі досліджується рівновага державної системи в ідеальній формі, тобто те, якою вона повинна бути нормативно⁴ за умови її повної реалізації, тоді як композиція вивчає, яким чином встановлюється фактична рівновага дій та операцій.

Класичне системне уявлення (рис. 2.2) зводиться до класифікації ізолюваних відносин, думок і схем, поєднаних у рамках системи [162]. При цьому структура системи є закінченою формою рівноваги: будь-яка зміна системи (зв'язків або елементів) веде до порушення рівноваги й руйнування системи. В цьому контексті структура є *кінцевою* стадією розвитку, а не його відправною точкою.

⁴ Звідси "нормативні" - правовий, адміністративний - підходи до діяльності держави.

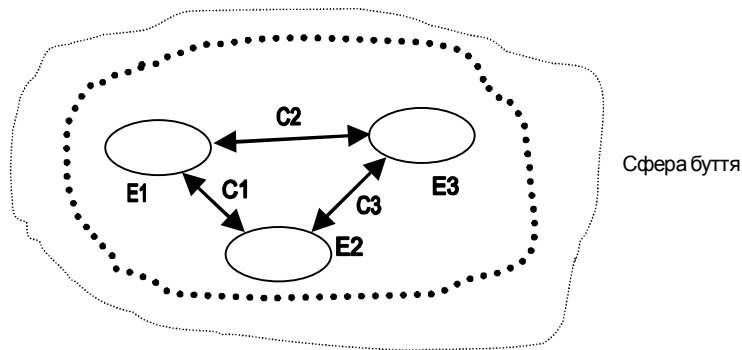

Рис. 2.2. Системний підхід: держава як система та її елементи як віддзеркалення сфери буття:

елементи E1, E2, E3... - економіка, політика, державне управління... Елементи перебувають у взаємозалежності один з одним, що визначається зв'язками C1, C2, C3..., що формують структуру держави. Залежно від характеристик елементів E1, E2, E3..., що виділяються, і характеру зв'язків C1, C2, C3... формуються різні типи держави

Це підтверджує думку С.К'єркегора про те, що система може охопити тільки досвід минулого [81, с. 395-398]. В рамках раціоналістичної системи не вкладається те, що розвивається в часі, вона не може обґрунтувати передбачення в історичному процесі. Ми ж визначили державне будівництво саме як проекцію майбутнього в теперішній час, тобто як відправну точку розвитку держави. Тому тема державного будівництва за такого підходу пов'язана з розробкою іншої методології, що припускає розгортання об'єкта дослідження у просторі та часі. Єдиним підходом, що дозволяє здійснити таке розгортання об'єкта в просторі та часі (по суті, розвернути його в майбутнє), є композиційний метод.

Тим часом джерела, в яких досліджується дане питання ([155; 160]), мають скоріше "компаративний" характер, тобто торкаються організації композиції, але не її розгортання в просторово-часовому континуумі. У контексті специфіки даного дослідження розробка композиційного (а не композитного) методу формується самостійно.

Проблема легальності влади постає в державі щоразу, коли відбувається зміна влади - в результаті революцій, виборів⁵⁶.

Як повинна розв'язуватися проблема, якщо влада, що є легальною, виявляється нелегітимною - чи повинна вона змінюватися чи ні?

У випадку, якщо "ні", - відносини влади і суспільства визначаються як диктатура (тиранія).

Як у разі нелегітимності влади повинна відбуватися її зміна - насильницьки (революції, перевороти, громадянські війни) або ненасильницьки - добровільно (відставка, відкликання виборної фігури)?

З одного боку, демократія як поєднання легальності й легітимності передбачає ненасильницькі форми зміни влади. З другого боку, законодавство в Україні, сформоване в рамках теорії "правової держави" Г.Кельзена, залишає тільки насильницький спосіб зміни нелегітимної влади, що продемонструвала помаранчева революція. Тим самим виникає суперечність між конституційно проголошеним демократичним статусом України і законодавчо сформованим недемократичним механізмом зміни нелегітимної влади.

Дана суперечність є принциповою, оскільки провокує насильницькі дії в державі і слугує джерелом можливих конфліктів. При цьому вона обмежує свободи та можливості у відносинах "влада-суспільство", тобто звужує простір можливостей держави - негативно впливає на можливості її розвитку. Як впливає з наведеного вище визначення демократії, зміст відповідей на ці питання з'ясує, чи є відносини в державі демократичними, чи ні. В другому випадку можна визначити кризу держави як кризу демократії.

Формування кризової ситуації в державному управлінні України зумовлене виокремленням інститутів влади з суспільного життя і протиставленням влади суспільству. Можна розглянути це як наслідок механістичного розуміння влади (рис. 4.5), що протистоїть суспільству і чинить на нього тиск. Проте не забуватимемо, що ця схема властива монархічному правлінню, в якому монарх є "зв'язаною" фігурою в державі⁵⁷, тоді як

⁵⁶ Оскільки мережева структура виборів допускає ситуацію, коли структура загальнодержавної влади виявляється невідповідною тій, за яку проголосували в даному регіоні. Чи буде в цьому випадку загальнодержавна влада легальною в даному регіоні, і якщо буде, то що тоді робити з волевиявленням народу?

⁵⁷ Див. теорему зв'язності еліт в 3.3.2.

ливо, вона не зводилася б тільки до предметного розподілу владних портфелів [501].

Актуалізація прямих і зворотних⁵⁴ зв'язків у державі визначається поєднанням понять легальності й легітимності. Легальність влади (від лат. lex, тобто закон) означає строгу відповідність закону. Водночас депутатська недоторканність виводить окремих осіб за рамки загального законодавчого поля держави. Як говорив Й.Геббельс, одержана ним у числі 7 (!) інших депутатів від нацистської партії депутатська недоторканність у 1929 р. зробила їх неуразливими і дозволила відбутися фашистській державі⁵⁵. Інше поняття - легітимність, що походить від того ж кореня, але має інший зміст. Легітимність - це відповідність тієї або іншої дії тієї або іншої ОФ держави очікуванням усього державного соціуму. Тобто легітимність на відміну від легальності - це не формальний закон, не фіксована юридична норма, а збіг результатів дій ОФ держави з очікуваннями соціуму даної держави. Саме тому всі формальні процедури виборів обмежуються легальністю - парламент, уряд, Президент, обрані відповідно до закону, є легальними. Але це зовсім не означає, що вони легітимні! Об'єктивно легітимність організаційні фігури держави повинні завоювати своєю діяльністю на легальному посту державної влади.

Питання легітимності вельми актуальне в державному управлінні, оскільки вибори - це процедура передавання (відчуження) голосів виборців на користь того або іншого представника. І якщо цей представник не є легітимним, то, очевидно, він привласнює собі голоси (думки) виборців, позбавляючи їх при цьому права голосу. Отже, його присутність у владі порушує демократичні права виборців бути представленими при ухваленні суспільних рішень. Тим самим демократія виникає як збіг легальності й легітимності.

Саме збіг легальності й легітимності є демократія як влада народу. Очевидно, що форми управління в державі - одноособна, групова - виявляються тут вторинними. Визначальним є зміст відносин влади і суспільства. Можливість збігу виникає лише в контексті схеми 4.6 і принципово неможлива в схемі 4.5, що реалізується нині в Україні.

⁵⁴ Як показано в розд. 4, зворотний зв'язок є обов'язковою умовою державного управління. Розрив зворотного зв'язку знижує стійкість держави за передбачуваністю.

⁵⁵ Діяльність нацистської держави стала джерелом кризи для всього світу.

Як форма цілого композиція виходить з того, що цілісність не може бути зведена до складових її елементів/компонентів, оскільки існування останніх регулюється її ж власними законами організації та рівноваги. Тому композиція є "цілісним полем", що охоплює і суб'єкт, і об'єкт, і динаміку цього поля. Компоненти ж виділяються/визначаються як ланки одного композиційного "ланцюга", виявляючи суть єдності діяльності та смислу, *зафіксовані в даний момент часу* (тобто як модус даного стану держави)⁵.

Як зазначається в [163; 164], соціальна дія постає у подвійному сенсі: як результат дій суб'єкта самого по собі і як результат можливого досвіду, що виникає із взаємодії з навколишнім середовищем, що формується державою. Тоді проблема державного будівництва зводиться до того, щоб *зрозуміти*⁶, яким чином, починаючи з матеріальної дії, відбувається здійснення цих операцій і за допомогою яких законів рівноваги регулюється їх зміна в державі. Операції виступають обов'язково згрупованими в цілісні системи, які не є нерухомими і заданими з самого початку⁷. Навпаки, вони мобільні, визначаються як такі тільки в кінці процесу свого створення. Цей одночасно індивідуальний та соціальний генетичний процес і визначає характер таких операціональних систем, які виникають у державі. Причому соціальна природа операцій складає одне ціле з їх дієвою стороною і з їх поступовим групуванням у державне ціле.

При розгляді держави як композиційного цілого виявляються нові властивості, що відрізняють її від системи. Так, у системі кожний елемент має самостійне значення, їх сукупність утворить (або не утворить) державне ціле [165]. І навпаки, в композиції кожний компонент є похідним від державного цілого і має державний зміст. У зв'язку з цим істотно змінюється функціональна структура держави: вже не держава об'єднує елементи в систему, але *самі компоненти є виразниками державних функцій*. Функції і принципи об'єднуються в структурі цілого, що підпорядковуються законам організації.

⁵ Або можна сказати інакше, що в композиції держави "...час і простір органічно поєднуються, щоб разом виткати тканину універсуму" [35, с. 225].

⁶ У 20-х рр. В.Гейзенберг поставив Н.Бору запитання (в контексті некласичної фізики): чи зрозуміємо ми коли-небудь ці явища, на що Бор йому відповів: зрозуміємо, якщо замислимося про те, що означає розуміти.

⁷ Як, наприклад, виробничі відносини в теорії К.Маркса, соціальні відносини в Е.Дюркгейма, нормативні відносини у Т.Парсонса, відносини влади у М.Фуко.

Уведений Р.Декартом поділ за сферами діяльності, як і заснований на подібному розподілі системний підхід, по відношенню до держави означає, що ціле замінюється поєднанням елементів, які часто не співвідносяться один з одним. Більше того, тут виявляється формалізація прийомів - замість створення компонентів нової державної форми вони розкладаються на найпростіші елементи. Тобто природному процесу все більш досконалого компонування елементів, що досягає своєї досконалості у формі держави, протиставляється протилежний процес розкладання, застосування якого на практиці означає деградацію держави.

Наведені відмінності показують, що композиційний метод, безумовно, складніший, ніж системно-логічний, в якому елементи й відносини аналізуються з погляду елементарних операцій (логічне складання і множення, імплікація та несумісність і т.д.). Як відзначено в передмові до [166], "при моделюванні соціальних систем спосіб виділення частини з цілого зараз є набагато менш очевидним, ніж у фізиці, хімії, біології", в яких, власне кажучи, і був розроблений системний метод. Як системна методологія, так і композиційна мають загальну основу - комбінування елементів. Проте якщо в системному підході комбінація здійснюється з метою замкненої рівноваги держави, то при композиційному підході - просторово-часового розвитку держави.

Принциповою відмінністю композиційного й системного методів є природа об'єктів, що вивчаються. Системний метод застосовний для вивчення штучних об'єктів, в його основі лежить формування моделі дослідження з певних елементів - об'єкт формується ззовні, механічно, за волею його творця (дослідника). Тим самим і сутність явища також задається ззовні.

Об'єкт композиційного дослідження визначається сутністю, що лежить за межами моделі, але проявляється в ній певними своїми властивостями. І через ці властивості дослідник намагається проникнути в сутність досліджуваного об'єкта. Тобто в композиційному методі пізнання ведеться *зсередини*, а не ззовні об'єкта.

Системний метод застосовується в дослідженнях, пов'язаних з тлумаченням явища, композиційний - у дослідженнях, пов'язаних з пізнанням сутності. В державному будівництві композиційний метод застосовується для пізнання сутності держави, системний - для втілення цієї сутності в реальність буття.

розглядаються як дещо вторинне, як засіб для досягнення іншої мети - "права", "прибутку" і т.д. Відповідно організуються відносини, що об'єднують індивідів у соціальне ціле, оскільки поза соціальною зв'язністю держава взагалі не існує.

Проте кожна з цих теорій відображає певний рівень усвідомлення держави, свідоме начало в державі і сприяє підвищенню її впорядкованості та ефективності. При цьому слід розуміти, що право - це не мета держави, а механізм упорядкування, який є формалізацією етичного начала соціуму. Це дозволяє нам визначити наступне:

- нормативістське поняття права, що діє в Україні, має обмежений характер і певну сферу застосування⁵². Зростання нормативного регулювання блокує управління і породжує девіантні моделі поведінки в державі;

- у державі право є поєднаною категорією з *відповідальністю за використання права* [370, с. 12]. *Поза полем відповідальності право починає відігравати руйнівну роль у державі*. Тим самим поєднаність права з відповідальністю визначає принцип державного будівництва.

Індивідуалізація державних інститутів, що виникла в Україні при створенні держави, створює розрив між соціальною природою держави та індивідуалістичною спрямованістю державних інститутів - інакше кажучи, розрив між "владою" і "суспільством". Принциповою особливістю державного управління як способу впорядкованості процесів і станів держави є наявність прямих і зворотних зв'язків. Оскільки механізм зворотного зв'язку є обов'язковою умовою державного управління, то його штучне руйнування є руйнуванням системи управління державою⁵³. Парламентська криза 2006 р. - парламент формувався поза системою відповідальності парламентаріїв за результати своєї діяльності перед виборцями - повністю заблокувала систему управління державою. Слід розуміти, що якби парламентарії несли відповідальність перед виборцями за свою діяльність, то вони були б змушені набагато відповідальніше підходити до результатів цієї діяльності, і, мож-

⁵² Рішучим противником управління в державі на основі законів був Конфуцій, який говорив, що коли керувати народом за допомогою закону і підтримувати порядок за допомогою покарань, народ прагнучим ухилитися і не бути осоромленим. Якщо ж керувати народом за допомогою чесноти і підтримувати порядок за допомогою ритуалу, народ знатиме сором, і він виправиться.

⁵³ З цього приводу ще раз звернемо увагу: криза може відбуватися без очевидного прояву і виражатися лише в зниженні ефективності. Проте катастрофа відбувається раптово.

яке виникає як наслідок держави, стає вищим за державу і визначає собою зміст держави. Результатом парадокса права є те, що за допомогою права може бути усунено джерело права - держава, основні права та свободи громадян, їх можливості⁵⁰. Аналогічні парадокси мають місце і в інших штучних теоріях держави: у будь-якій штучній теорії держава співвідноситься з тим штучним поняттям, яке стає в ній визначальним, - прибутком, насильством, іригацією і т.д. При цьому зусилля (потенціал) держави, суспільства, людини витрачається на подолання цих парадоксів⁵¹ (“діалектичних суперечностей”), що виникають унаслідок того, що ці поняття набагато вужчі, ніж категорійність буття.

Подібні парадокси виникають як наслідок особливостей уявлення (моделювання) держав, застосованих для цього методик, що проєктуються потім у методологію державного будівництва. Переважна більшість проєктів державного устрою, типів соціального порядку беруть за основу який-небудь один соціальний інститут як базовий - право, економіку і т.д. Відповідно до уявлення про ієрархію державних відносин решта інститутів підпорядковується даному соціальному інституту. Подібне підпорядкування одних державних інститутів іншим справляє деформуючий вплив на державний порядок у цілому. Найбільш типові зразки тут - “теократична держава”, побудована на кшталт церкви як державного інституту, “мілітаризована держава”, побудована за армійським зразком, і т.ін. Окрім того, новоевропейська цивілізація будується за зразком ще одного зі своїх інститутів - “фабрики”. Тому “європейська держава” - це якийсь виробничий організм, де держава зайнята головним чином організацією ефективного виробництва, забезпеченням його ресурсами і т.д., а не розвитком своїх громадян. Армія охороняє це виробництво, а комерційна культура (зокрема спорт, освіта) і релігія обслуговують духовні запити споживачів, підвищуючи тим самим продуктивність праці, а фактично - експлуатацію людини і природи. У всіх цих моделях людина, людське буття

⁵⁰ У цьому випадку угруповання, що опановує інститут законотворчості в державі, може навіязувати свою позицію всьому державному соціуму, абсолютно не співвідносячи її ні з моральністю, ні з потребами соціуму, ні самої держави, бо держава як надособистісної суті немає - є держава як механізм насильства. Цей підхід спостерігається сьогодні в постсоціалістичних країнах, що *als ob* вийшли з такої теорії держави, але успадкували дану позицію по відношенню до держави.

⁵¹ Боротьба з інфляцією, корупцією, насильством, соціальною (правовою) несправедливістю і т.д.

Тим самим у темі державного будівництва ми маємо дві пов'язані форми держави: держава як об'єкт пізнання і держава як об'єкт втілення. Така подвійність робить необхідним розширення методологічного апарату даного дослідження.

2.1.2. Методи дослідження відносин у державному будівництві

Останнім часом все більше простежується загальна тенденція до зближення природничих і гуманітарних дисциплін, що виражається, з одного боку, у феномені неklasичної науки (квантова і релятивістська фізика, кібернетика, теорія імовірності), а з другого - в *завершенні* описового етапу в багатьох гуманітарних дисциплінах (історія, соціологія, політологія). На стику цих наук ми спостерігаємо виникнення нового, синтетичного знання, що вбирає в себе принципи тих й інших наук і тим самим істотно розширює простір дослідження. Що стосується нашого предмета, то в концепції цілого усвідомлення властивостей держави вже не може бути описане в традиційних відносинах діалектики. Немовби передбачаючи це, у ХХ ст. були сформульовані абсолютно інші, нові принципи відносин - принцип додатковості [67, с. 103] і принцип дуалізму.

Принцип додатковості (або, як його ще називають, принцип комплементарності - *contraria sunt complementa*) визначає, що крім діалектичних взаємовідносин існують й інші - поєднані, рівнозначні. Ці відносини визначають собою інший характер поведінки компонентів і пар, що формуються з них, зокрема: нескінченне і кінцеве, безперервне й дискретне, ірраціональне і раціональне, внутрішнє та зовнішнє, інтегральне й диференціальне, *абстрактне і матеріальне, суспільство та держава, матерія і форма, хаос і порядок, індивід та держава* і т.д. Характерною межею згаданих пар є їх *рівнозначність* (не плутати з рівнозначністю) і сполученість складових начал, які знаходять смисл і матеріальну повноту тільки в спільному існуванні. У цьому сенс їх додатковості, який забезпечує синергію понять. При цьому розвиток відбувається не в результаті *зіставлення*, а в результаті *взаємодоповнення* понять⁸.

Раніше ці пари, ці категорії частково ототожнювалися з діалектичними парами, діалектичними категоріями, відповід-

⁸ Наприклад, у квантовій механіці, на відміну від класичної теорії, всі частинки виступають як носіями корпускулярних властивостей, так і носіями хвильових властивостей, які при цьому не виключають, а доповнюють одне одного.

но, взаємини їх будувалися на діалектичній основі (як, наприклад, загальне - окреме, соціум - економіка). При цьому як у наукових дослідженнях, так і в практичній діяльності культивувався один із компонентів цих пар і занижувався або нехтувався інший. Решта ж пар, як, наприклад, єдине - множинне, індивідуальне - суспільне, права - обов'язки, матерія - форма, суспільство - держава, матеріальне - ідеальне і т.д., взагалі не розглядалися, оскільки діалектичне зіставлення позбавляє їх смислу: одностороннє додавання пов'язаних категорій до об'єкта приводить до результату, протилежного тому, для якого його застосовують.

Інший тип взаємовідносин, використаний у даній роботі, - **дуалізм** - пари іншої природи, котрим, як і діалектичним парам, *властиве протиборство* як прагнення до рівноправності та абсолютної незалежності. Проте елементи цих пар *не рівноправні*, не рівнобуттєві (тобто визначають собою різний порядок буття), або, опосередковуючи з філософської точки зору, - є чимось неадекватним. Прикладами таких пар можуть бути добро і/або зло, істина і/або брехня, насильство і/або добровільність, розвиток і/або застій.

В основі роздумів, що наводяться в дослідженні, лежить розуміння того, що держава і людина представляють різні форми матерії, при цьому якості людини присутні в державі в “знятому вигляді”. Водночас і сутність держави виявляється в людському бутті - людина існує в проекції держави (див. 1.1.5). Це означає, що якості одного *не протилежні* іншому, як це трактується в діалектичному матеріалізмі, а також лібералізмі та інших теоріях. В даному випадку якості одного *взаємододаткові* (співвідносні) якостям іншого. В результаті такого взаємодоповнення народжується нова якість - більш сильна, ніж вихідні.

Використовування нових принципів відносин приводить нас до аналогічних результатів, що й методологічна конструкція, спроектована свого часу С.Л.Франком як вихід з “поганої” нескінченності, що виникає в ланцюзі діалектичних заперечень. Для подолання цього стану С.Л.Франк уводить поняття “істинного заперечення” [167, с. 299, 300], яке припускає:

- 1) незнищеність іншого, що має місце при діалектичному (“відвернутому”) запереченні;
- 2) входження моменту “істинного заперечення” до складу самої реальності.

Як показав філософ, тільки таке заперечення, що увібрало в себе своє інше, зможе відразу подолати безодню “поганої”

ки поширюються владою. Наприклад, при проведенні виборів основні актори використовують моделі, які не є формально забороненими, але водночас *не закріплені в жодному кодексі етичної поведінки*.

Інший випадок зводиться до *als ob* законного використання правоохоронних структур у політичному і/або економічному процесах - насправді ж використання правоохоронних структур здійснюється негласно, всупереч принципам природного права і формальних норм. Проте виявити подібні порушення надзвичайно складно, оскільки норми, що вводяться самою владою, і висока транзакційна неефективність судової системи та наглядових структур не дозволяють виявляти подібні порушення, які, інтеріоризуючись, “вростають” у тканину державного процесу.

Наведені та інші чинники є приватними проявами загальної закономірності, а саме: *нормативна система держави є лише окремим випадком організаційних механізмів держави і має межі використання в державному будівництві*. Перевищення цих меж (вихід нормативної системи за межі поля застосування) веде до того, що вона починає відігравати зворотню роль і провокує зростання девіацій та хаотичності в державі.

Щільність нормативного поля безпосередньо впливає на зміст державного управління. В результаті зростання щільності нормативного поля адміністративний/бюрократичний апарат потрапляє в такий стан, коли практично будь-яке управлінське рішення або суперечить закону і внутрішнім інструкціям (явні рамкові обмеження), або зачіпає інтереси паралельних управлінських ланок (неявні рамкові обмеження). Тим самим збільшення щільності нормативного поля веде до звуження простору можливих рішень, тобто можливостей функціонування держави.

Власне кажучи, такий характер дії права і його результати визначаються змістом сучасної концепції “правової держави”, яка ґрунтується на позиції нормативістської школи державності та її лідера Г.Кельзена [500], котрий визначав державу як “персоніфікацію” правового порядку, де “право” визначається тільки “правом”, поза зв'язком з моральними й іншими параметрами держави⁴⁹. В результаті з'являється **парадокс: право,**

⁴⁹ Видатний вітчизняний правознавець академік В.Гончаренко визначає природне право як *сукупність світоглядних цінностей на справедливість*. Що ж до законодавства, вважає український мислитель, то воно може бути *аморальним*.

відність поведінки в державі природним правам⁴⁸. Якщо система держави, що управляє, влаштована так, що, здійснюючи протиправні дії, незаконослухняний суб'єкт *не несе ніякої відповідальності*, а правоохоронні структури організовані так, що починають перевіряти діяльність *законослухняного* суб'єкта, який оскаржить дії незаконослухняного (котрий, користуючись правовою неефективністю, оскаржить дії законослухняного суб'єкта), то частота цих порушень, що перевищує швидкість застосування правових норм та санкцій, може настільки збільшити транзакційні витрати *законослухняного* суб'єкта, що він буде доведений до такого рівня неефективності й дисфункцій, що закінчить своє існування (рис. 5.2).

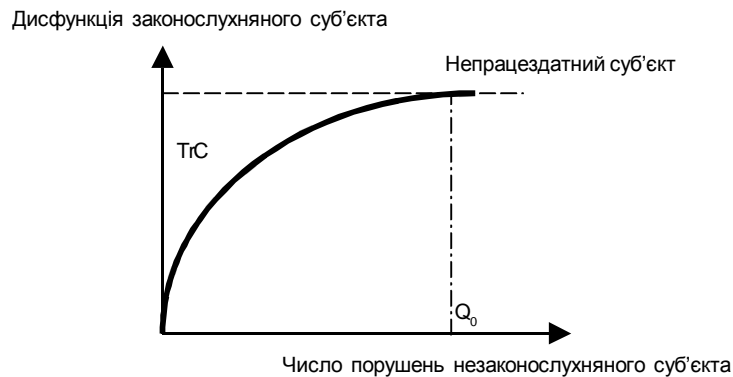

Рис. 5.2. Доведення законослухняного суб'єкта до непрацездатності внаслідок зниження правової ефективності держави

Суб'єктом може виступати як економічний, так і соціальний компонент держави, у тому числі громадянське суспільство.

Подібна правова неефективність, породжена базисними інститутами держави, дозволяє деяким суб'єктам держави *визбудувати спеціальні моделі поведінки, що не підпадають під загальні уявлення про функціонування держави, що йдуть урозріз із соціальною суттю держави*. Іноді такі моделі поведін-

⁴⁸ Ми розглядаємо різний зміст "норми" і "права": основу "права" складає природне право як загальне, що об'єднує людей, тоді як основу "норми" складає приватне або колективне уявлення про те, "що правильно", яке, у принципі, має своїм змістом виділення позиції даної групи з правового поля.

нескінченності і досягти межі всіх відвернутих заперечень. Інакше кажучи, пізнати те, що традиційно в діалектичній логіці видається незбагненим.

У нашій роботі таку саму можливість забезпечує використання принципу додатковості. Маючи, по суті, ту ж природу, що й "істинне заперечення" С.Л.Франка, принцип додатковості був сформульований Н.Бором пізніше, але забезпечує досягнення аналогічних результатів. У нашій роботі ми спиралися на нього внаслідок того, що принцип додатковості більш широко представлений у методології досліджень.

2.1.3. Опосередкування світогляду в методології державного будівництва

Поведінка держави в сучасній методології розглядається як система дискретних статичних зрізів і не в змозі показати її динамічні характеристики. Вивчення поведінки держави суб'єктом, що пізнає, відбувається саме у вигляді системи дискретних зрізів, але це є віддзеркаленням законів суб'єкта, що пізнає, а не пізнаваного об'єкта [168]. Дискретний опис формує відповідну структуру опису держави, проєктовану (трансцендовану) в реальність державного буття, - традиційний епістемологічний (від греч. episteme - знання і logos - навчання) теоретико-пізнавальний метод.

Перехід до розгляду держави як *єдиного* обумовлює формування іншого типу раціональності, в плані способу та умов формування відмінного від традиційного. В логічному плані державне опосередкування протистоїть характерному для традиційної епістемології семіотичному⁹. І хоча обидва типи опосередкування мають ізоморфну "двоплощинну" структуру співвідношення форми та змісту, структури цих площин принципово різні. У разі семіотичного опосередкування є зв'язки знакового заміщення і зворотного віднесення, що припускають ізолюючу абстракцію об'єкта операції, що дозволяє замість об'єкта оперувати його знаковою формою, здійснювати її логічне розгортання, тобто окремі ознаки об'єкта розглядаються як такі, що формують зміст об'єкта. При цьому зміст об'єкта визначається тими символами, в яких він описаний¹⁰.

⁹ Семіотика - від грецьк. sema - знак; при цьому всякий знак - сигніфікат, тобто він означає *щось*, але не обов'язково повинен вживатися як денотат, тобто знаку не обов'язково повинне відповідати *яке-небудь значення* [63, с. 408].

¹⁰ Наприклад, для держави - конституція, ринкова економіка, влада, право, демократія та інші ознаки, що насправді є похідними від держави, але не визначальними. Так, з приводу права Р.Перінг прямо говорить, що "державна - єдине джерело права" [169, с. 525].

Державне опосередковування у східноєвропейській філософії оперує не з об'єктами, а з *ситуаціями і відносинами*. Об'єкт знакового заміщення уявляється, передбачається як предмет, його суб'єктивність елімінується, тоді як сторони відношення, що переоформлюється, входять (в буквальному розумінні) у державний простір як діючі суб'єкти - особи. Подібне "уособлення" змісту - замість його "означення" - дозволяє реалізувати принцип непаралелізму розгортання форми і змісту держави - на противагу характерному для природничого методу і традиційної логіки принципу паралелізму¹¹. В цьому полягає *принцип*, іменованій нами *методологією державності*, - на противагу методологічному індивідуалізму, що приписує мислення, здатність судження, раціонального вибору і т. ін. окремому індивіду.

Дані відмінності є наслідком певних відмінностей західноєвропейського і східноєвропейського світогляду, що сягає часів становлення християнського світогляду¹². Основи західноєвропейського розуміння буття були закладені Блаженим Августиним у творі "Про град Божий" [171]. Августин визначає Церкву як гнаний "град" праведників, що живуть у світі зла, і лише обраним пощастить знайти порятунок. У світогляді Західної Європи, що сформувався під впливом переконань Августина, доля індивіда протистоїть світу й автономна від долі інших людей.

Основою східноєвропейського світогляду стали переконання Діонісія Ареопагіта (V ст.)¹³, в яких кожна особистість розглядалася як віддзеркалення всіх людських "я", що "близьке до Бога в тій мірі, в якій соборне зі всіма стражденими, віруючими й уповаючими, причому не тільки праведниками, а й грішниками" [172]. Тобто в позиції східноєвропейській індивідуальне благо залежить від загальної долі людей, від суспільства й держави. Власне, такі відносини спочатку простежуються і в Запорізькій Січі, і семіотичний ракурс у рамках цієї культури

¹¹ Доктрина "паралелізму" була розроблена Бенедиктом (Барухом) Спінозою як спроба поєднання двох модусів - "порядку ідей" і "порядку речей" [170].

¹² Слід розуміти, що ця відмінність не має ніякого взаємозв'язку з національними особливостями, але обумовлена різними організаційними формами держави, що виникли при розпаді Римської імперії на західну і східну. У Візантійській імперії зберігалася централізована організація і формувалося відповідне мислення, тоді як організація західної Римської імперії мала асоційований характер, на підставі якого згодом склалися окремі феоди, що протистояли один одному. Відповідним було і світосприйняття.

¹³ Існує думка, що Діонісій Ареопагіт (або лже-Діонісій) - збірне ім'я, оскільки насправді під цим ім'ям (або брэндом, як зараз кажуть) ховалася ціла плеяда філософів.

співвідношення: з підвищенням частки юристів у складі робочої сили на 1% відбувається уповільнення економічного зростання на величину від 4,76 до 5,68%. Тобто зростання кількості юристів як прояв збільшення щільності нормативного поля *погіршує економічні перспективи країни*. Тим самим норма відіграє роль стабілізатора державного стану лише до певної межі, після якої побічні негативні результати нормування виявляються такими, що превалюють, - відбувається збільшення числа дисфункцій у державі.

Це положення відображене на рис. 5.1: до моменту, що визначається точкою А, відбувається зниження числа дисфункцій у державі (ділянка кривої А₁А), але потім число дисфункцій плавно зростає по кривій АА₀ аж до зниження темпу зростання (пряма ОА₀). У такій ситуації норми починають відігравати роль *прямого обмежувача державного розвитку*. Розвиток держави не припиняється, проте він відбувається в результаті розвитку девіантних моделей поведінки акторів держави, які прагнуть обійти діючі норми.

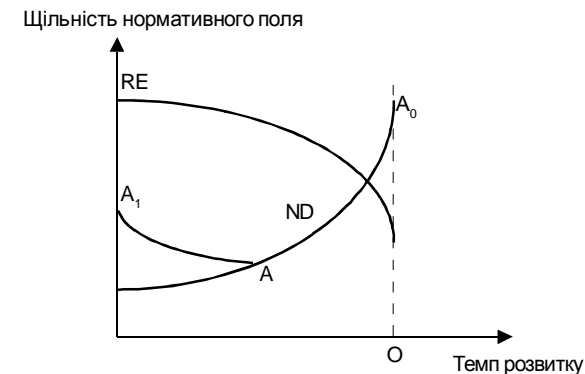

Рис. 5.1. Залежність можливостей розвитку суб'єктів держави від щільності нормативного поля держави:
RE - збільшення можливостей розвитку для законотворчого суб'єкта; *ND* - число дисфункцій у державі

Щільність нормативного поля є одним із чинників, що визначають можливості розвитку суб'єкта в нормативістській теорії права. Іншим чинником є правова ефективність - відпо-

ють стандарти, нормативи, тести (але не результат і зворотний зв'язок). Тому бюрократичний (адміністративний) механізм безрезультативний (малорезультативний) і орієнтований швидше на репродуктивну діяльність, ніж на продуктивну: його визначальною функцією є саме виконання зовнішніх установок, це саме виконавчий механізм, створений у контексті виконання зовнішньої волі.

Проте в умовах, коли *державне будівництво України відбувається скоріше стихійно, ніж свідомо, бюрократичний механізм виступає чи не єдиним основним механізмом упорядкованості в державі, тобто збереження держави*. Разом з тим слід розуміти межі можливостей бюрократичного механізму в даних умовах, особливо в контексті вичерпання можливостей іншого, пов'язаного з ним механізму, - нормативного.

Раніше вже зазначалося, що концепт "правової держави" виникає в Україні як альтернатива (точніше - відсутність альтернативи) концепції ідеологічної держави, яка раніше діяла на території України. При цьому поняття правової держави визначається в контексті нормативістської концепції права, проте досі межі застосування даного підходу в державному будівництві критично не переосмислені⁴⁶, тому розглянемо це докладніше.

У цій концепції нормативне поле, що формується владним механізмом, є інструментом, який визначає поведінку акторів держави, хоч його вплив досить оригінальний. Річ у тому, що нормативне право держави має проектну природу - воно проектує (формує) певні відносини в державі. Через проектну природу формоване право має як прямий результат (очікуваний), так і побічні - непрогнозовані й часто негативні. При значному обсязі нормативно-правових актів їх дія може втрачати позитивний вплив і набувати негативного - непрогнозованого впливу на стан держави.

Залежність між щільністю нормативного поля⁴⁷ і станом суб'єктів держави досліджували С.К.Датт і Дж.Б.Ньюджент. Аналіз матеріалу 52 країн світу дозволив їм виявити наступне

⁴⁶ Автор поділяє позицію Б.О.Кистяковського, який відзначив, що "право набагато більше дисциплінує людину, ніж логіка і методологія, або систематичні тренінги волі... право - переважно соціальна система і притому єдина соціально дисциплінуюча система. Соціальна дисципліна створюється тільки правом; дисципліноване суспільство з розвиненим правовим порядком - тотожні поняття" [499]. Проте істотним є те, що визначає собою право, - об'єктивні людські потреби (природне право) чи суб'єктивну позицію законодавця.

⁴⁷ Кількість нормативних документів, що регулюють відносини в державі та у сферах державної діяльності.

неминуче виявляється допоміжним, хоч би як він виходив на передній план в окремих наукових роботах. Разом з тим відомо, що світогляд передається на генетичному рівні [173], а отже, східноєвропейське сприйняття державного буття існує на генетичному рівні українців.

Так само, як у північній півкулі Землі не можна побудувати надійний будинок з необпаленої цегли¹⁴ (тоді як в Африці, навпаки, глина міцнішає з часом під дією сонячної радіації), таким же нереальним видається будівництво міцної держави без урахування особливостей його "цегли" - історичної ментальності соціуму, особливостей території.

Різниця світоглядних підходів приводить до різного розуміння сутності держави, а також її стійкості й стабільності. Тут ми спираємося на позицію А.Тойнбі [174], відповідно до якої історія є безліччю культурно-історичних форм. У рамках східноєвропейської концепції російська держава проіснувала більше тисячі років, переживши різні, в тому числі катастрофічні для держави, дії. Досить пригадати навалу татаро-монголів - період, який відкинув розвиток держави на кілька століть назад. Західна Європа не знала подібних катастроф. Більше того, гітлерівська окупація Європи показала відмінність стійкості структур, сформованих у рамках західноєвропейського та східноєвропейського світоглядів [175]¹⁵.

Очевидно, існує певний взаємозв'язок між простором локалізації держави та її смисловим змістом, заснованим на тому або іншому світогляді. Імперія Олександра Македонського розпалася, тількино змінився смисловий зміст держави. Те саме можна сказати і про інші імперії. Найбільший простір, досягнутий сучасною державою, належав Британській імперії у період її могутності (з більш ранніх - Золота Орда, Римська імперія). І знову ж таки, саме зміна смислового змісту призвела до розпаду імперії. Проте співвідношення "простір-час" показує, що найбільш стійкими були держави, що існували відповідно до *китайської* світоглядної традиції.

¹⁴ Необпалена цегла - глина, що не зазнала штучного термічного обпалення для більшої міцності. В країнах зі спекотним кліматом будинки зводять із природного матеріалу - глини, яка під дією спеки самостійно набуває необхідної міцності. В північній півкулі для того, щоб звести будинки з глини, необхідно заздалегідь виготовити з неї цеглину - відформувати, запекти в спеціальних печах і потім скріплювати на місці будівництва за допомогою іншого матеріалу. Тим самим умови буття в північній півкулі визначають абсолютно іншу технологію, абсолютно інші витрати, абсолютно інші підходи до будівництва одного й того ж об'єкта - будинку.

¹⁵ Незважаючи на те, що більшовицький світогляд базувався на західноєвропейському світобаченні, в критичний період розвитку держави більшовики зверталися до східноєвропейських традицій єдності - достатньо пригадати звернення Й.В.Сталіна до радянського народу на початку Великої Вітчизняної війни: "Брати і сестри!", що визначило перехід до єдності радянського суспільства. Значення подальшого тексту звернення виражає собою заклик об'єднатися перед загрозою загибелі.

2.1.4. Результат як критерій методології державного будівництва

Традиційно теорії діяльності будуються на рефлексивній дузі, сформульованій Р.Декартом у роботі “Міркування про метод” [145]. Значущість картезіанських принципів для сучасного світогляду філософ А.Ахутін¹⁶ сформулював таким чином: “Біля входу в сучасний світ стоїть Декарт. Запропонований ним метод - картезіанський - використовується дотепер не тільки в науці, але і в буденному житті” [176]. Згідно з картезіанською методологією діяльність закінчується дією, тобто має характер процесу¹⁷.

Проте в другій половині ХХ ст. практична діяльність і результати наукових досліджень [164; 206] привели до усвідомлення того, що діяльність повинна мати результат, який співвідноситься з початковою потребою. Тобто картезіанська методологія, на якій побудовані сучасні соціальні, економічні, державні теорії, дає неповну картину діяльності, в тому числі й діяльності держави.

Дискусію підсумував М.Хайдеггер, коли висловився: буття засновується. Тобто втілена форма держави є продуктом діяльності. Відповідність угіленої форми держави тій або іншій формі організації визначає результат організації - конгломерат, стадо, суспільство, держава. Інакше кажучи, те або інше розуміння держави, втілення такого розуміння в реальність може відповідати або не відповідати сутності держави, тобто *бути або не бути* державою.

Тому *результативність діяльності державного будівництва є основним державотворчим принципом.*

Перехід від класичного - картезіанського - розуміння діяльності до хайдеггерівського розуміння діяльності в її *результативному* аспекті формує іншу раціональність державного будівництва. У свою чергу, зміна раціональності визначає собою інший тип відносин у державі, принципів державного будівництва, функцій держави.

Результат має імперативні можливості реорганізувати розподіл зусиль/дій у державі у відповідному напрямі. Тим самим результат діяльності може змінювати неорганізовану множину на організовану, тобто консолідувати державу.

¹⁶ Ахутін А.В. - автор робіт “Поняття “природа” в античності та в новий час”, “Тяжба про буття”, “Справа філософії”.

¹⁷ У додатку до людської діяльності такий процес називається працею.

Проте якщо подивитися на державу як на ціле, а на індивіда як на зростаючу *природним чином* на ґрунті державного і суспільного життя особистість, то стає абсолютно очевидним, що бюрократія є системою непрямою, опосередкованою, на протигагу прямій і безпосередній системі суспільства, заснованою на принципі буття; щоб створити таке суспільство, люди повинні брати активну участь в його діяльності - звільнення людини від індивідуалістичної орієнтації на споживання⁴⁴ (або на володіння [150, с. 187]) стає можливим лише в результаті повної реалізації демократії участі.

Специфічною особливістю бюрократичного механізму, дослідженого знову ж таки М.Вебером, є те, що в його основі лежить рефлекторна дуга Р.Декарта, змістом якої є дія. Даний зміст лежить в основі всіх теорій ХVІІ - першої половини ХХ ст. - економічних, соціальних, державних. Проте дія повинна мати логічне завершення⁴⁵, яким у бюрократичному механізмі слугу-

⁴⁴ Питання володіння (споживання) ставив свого часу ще Демокрит: “Як серед виразок зла хвороба - рак, так і в майнових справах - прагнення завжди приднувати, коли щось знаходиться по сусідству” (цит. за [343, с. 199]). Це можна розуміти так, що “нестримне майнове зростання - зростання капіталу, яке спостерігається сьогодні в окремих представників держави, є злочинною пухлиною в тілі державності України”.

⁴⁵ У теорії прибутку таким завершенням є додаткова вартість, яка розподіляється на користь індивіда - капіталіста. При цьому виникає суперечність, констатована К.Марксом, - суспільний характер праці та індивідуалізація його кінцевого результату. Вихід з даної суперечності вбачається тільки один - приведення у відповідність першої і другої частини суперечності, тобто *усуспільнення* результату праці - додаткової вартості (бо в попередній формазії - феодальній - уже був використаний варіант *індивідуалізації* результату індивідуальної праці). Однак практична реалізація даного принципу показала неспроможність такого способу усунення суперечності: вже В.І.Ленін усвідомлює, що суспільний перерозподіл додаткової вартості не формує стимулів суспільної праці, про що свідчить перехід до НЕПу. Проте розвиток держави вимагає створення “додаткової вартості” - в сільському господарстві, промисловості, військовій справі, і тому держава вилучає грошовий еквівалент додаткової вартості у приватників, щоб у повній відповідності з Марксовою формулою Т-Г-Т пустити його в отримання нового, але вже державного продукту. За влучним зауваженням одного з наших співвітчизників, “НЕП погубив фінансовий інспектор”: на початку 30-х рр. приватне джерело фінансових ресурсів у СРСР було ліквідоване. Тоді в хід пішли репресії - в першу чергу щодо тих, у кого з часів громадянської війни і через політичний або економічний стан були накопичення (основне питання на допитах репресованих - “де гроші”? Про це свідчать матеріали їх справ, на протигагу домислам про “патологію вождя”: дійсність набагато прозаїчніша - для державного будівництва були необхідні ресурси, які мобілізувалися всіма можливими й неможливими методами). Крім того, створюється інше джерело формування додаткової вартості - ув'язнені, праця яких мала мінімальні витрати на оплату, за рахунок цього зростає додаткова вартість держави - інфраструктура, технічні розробки. Проте стратегічний результат так і не був досягнутий за життя одного покоління і перетворився на міф; замість консолідууючої він став відігравати дестабілізуючу роль у державі: можна констатувати, що більшовикам не вдалося організувати виконання соціально значущого проекту - через відсутність у партійному (і державному будівництві) методології реалізації проектів як *результату, а не як політичного гасла*. Результативний підхід В.І.Леніна і Й.В.Сталіна був виголошений “вербальною дією” подальшого радянського керівництва. Оскільки про людину судять за результатами, а не з розмов, остільки ще й сьогодні і В.І.Ленін, і Й.В.Сталін сприймаються в суспільстві набагато позитивніше, ніж інші радянські лідери.

5.2.2. Причини поточного стану України

З огляду на багатоаспектність стану держави невідповідність держави можливостям буття також виявляється в різних аспектах. У першу чергу в аналізі причин неадекватності стану держави слід назвати кризу діючої системи управління. Раніше було показано, що держава визначає проекцію свободи в простір буття даного соціуму. При цьому зміст свободи припускає іманентність цілепокладання діяльності - як людської, так і державної. Проте механізми управління, які діють в Україні, сформовані на протилежній концепції - зовнішнього цілепокладання. Бюрократичний механізм, що лежить в основі сучасної адміністративної системи України як ідеальний виконавчий механізм, не володіє здатністю продукування ідей, смислів, пізнання сутності. Дані аналізу, проведеного Т.Бурнсом і Д.Сталкером [498], свідчать, що бюрократична форма представляє технічний варіант організації, що діє тільки в умовах, для яких вона була створена, тобто вона ефективна лише в умовах постійності стану, коли стан держави стійкий, коли процеси незмінні. Проте тільки-но умови середовища втрачають визначеність або починають швидко змінюватися, бюрократична організація втрачає здатність забезпечувати адекватні умови діяльності. Однак саме збереження стійкості держави - це процес динамічної зміни параметрів стану, і вже в цьому плані бюрократична форма втрачає ефективність. Тому з позицій держави, що розвивається, характеризується постійною зміною, бюрократична організація державного управління не є оптимальною.

Виникнення бюрократичної позиції в методології державного управління стало підсумком боротьби двох наукових точок зору на державу, з приводу яких М.Вебер писав, що “можна з повним правом захищати точку зору, яка відстоює *найвищу владу держави та її право користуватися апаратом примушення в боротьбі з опозицією*, але можлива й протилежна точка зору, що повністю заперечує *самодостатню цінність держави і перетворює останню просто в технічний допоміжний засіб* для реалізації зовсім інших цінностей, які тільки й виправдовують її гідність і позбавляють її цього ореола, *щойно вона робить спробу змінити своє підлегле становище*” (курсив наш - Т.Б.) [244, с. 600]. Зручність такої методичної позиції полягає в тому, що вона однаково успішно підходить і з тієї, і з іншої точки зору, оскільки “саме вони визначають майбутнє”.

Упорядкованість у взаємодії безлічі компонентів держави встановлюється на основі їх сприяння в отриманні державою (як цілим) конкретного корисного результату. Ступені свободи кожного компоненту держави, що не допомагають отриманню корисного результату, усуваються з активної діяльності держави.

Сказане показує, що саме результат функціонування держави є рушійним чинником розвитку як держави, так і її компонентів.

Специфічною особливістю результативної діяльності є те, що параметри результату формуються у вигляді певної моделі раніше, ніж з'явиться сам результат. Саме ця властивість, що має характер прогнозу, визначає трансформацію концепції державного управління, механізму державного управління.

Включення результату до функціональної схеми державної діяльності усуває необхідність застосовувати як недосконалі поняття “управляюча система”, “вплив”, “керований об’єкт” та ін.

Ще один аспект державної діяльності пов’язаний з її колективною природою. Колективна природа діяльності припускає її осмислення та узгодженість учасників дії - вербальне (від лат. *verbum* - слово) мислення¹⁸. Особливості вербальної поведінки досліджував у ХХ ст. П.Жане, який показав, що мова частково замінює дію [48, з. 38]. За Ж.Піаже, вербальна поведінка - ця дія, певний ескіз дії, який навіть ризикує постійно залишатися в стані проекту, але це все одно дія, яка просто заміщує речі знаками, а рухи - їх відновленням у пам’яті, і яка функціонує в структурі мислення за допомогою цих посередників. Звідси стає зрозумілою відмінність результатів у різних системах світогляду - початкова відмінність символів, відмінність смислів обумовлює відмінність кінцевого результату. І абсолютно очевидно стає руйнівна роль трансценденції одних символів на інший світоглядний ґрунт.

Очевидною є значущість вербальної поведінки для організації колективної дії в державі - цю роль виконує політика. Наявні визначення політики показують, що політика за своєю суттю і є вербальним типом поведінки, вербальною діяльністю. Політика - це вербальна поведінка, пов’язана з організацією колективної (державно-організованої) дії. Проте разом з тим стає

¹⁸ Найбільш поширеним прикладом вербального мислення є математична мова.

очевидним основний недолік політики - при вербальній поведінці реальна дія замінюється вербальною - мовленням. Тобто “мова замінює дію” [там само]¹⁹. При вербальній поведінці створюється *ілюзія діяльності*, що має одну характерну особливість - *результат такої діяльності також* виявляється ілюзорним. Тому надмірне розширення поля діяльності політики в державі призводить до стагнації і руйнування держави, як це мало місце в СРСР.

Логічно очевидним є і тяжіння політики до бізнесу - бізнес заповнює в політиці те, чого вона сама не забезпечує, а саме - практичний результат. Проте природа цих двох явищ принципово різна: політика - це колективний результат, а бізнес - індивідуальний. Через це поєднання політики та бізнесу є нестійким і згубним для держави.

В історії держав найбільшу значущість мають ті особистості, які поєднували вербальну поведінку політика з реальною результативністю дії: Перікл, Солон, Олександр Македонський, Юлій Цезар, Богдан Хмельницький, Петро I, Катерина II, В.І.Ленін, Й.В.Сталін, П.Альбін, А.Гітлер, Ф.Д.Рузвельт, Ш.де Голль, М.Махадхір та ін. Тому в другій половині ХХ ст. почала формуватися тріада державного будівництва: політика - знання - державне управління, в якій перший компонент виконує функції вербальної поведінки, третій - забезпечує реальний результат, а другий - виконує необхідну зв'язку вербального і практичного (див. комунікативну функцію держави). Всі три елементи цієї тріади є взаємодоповнюючими і лише в узгодженості забезпечують розвиток держави.

Використання пропонованої нами методології дозволяє по-новому визначити сутність державного будівництва і сформулювати нові підходи стосовно практики державного будівництва в Україні. На відміну від системної методології, де задається внутрішня структура держави, в композиційній методології задається її рамкова структура, яка визначається принципами й функціями державного будівництва.

¹⁹ Тому для політиків мова держави відіграє істотну роль - звідси розподіл держав за національною (мовною) ознакою, звідси і “мовна проблема” в сучасній Україні - політики розширюють поле своєї діяльності, намагаючись підпорядкувати всі інші сфери буття.

денними, переходять в іншу форму - нормування. Але споконвічно розвиток відбувається як розрив щоденності - по той бік норм і правил, за межами контрольованої реальності: ці події розривають потік повсякденного життя, провокують екзистенціальну ситуацію. Тому тут не діє закон причин і наслідків, не діє звична логіка й буденний досвід: ситуація розвитку неповторна й необоротна, вимагає особливого підходу та специфічних методів - звідси в концепції розвитку увага до всього унікального, специфічного, одиничного. Адаже в державі не буває випадкових подій: якщо якийсь, нехай навіть одиничний факт мав місце - виходить, у державі є щось таке, що дозволяє цьому статися, що допускає таку можливість.

Саме в контексті подібної випадковості варто розглядати кризові прояви в сучасній Україні, констатовані сьогодні багатьма політиками й аналітиками [468; 496; 497]. Оцінка поточного стану України відіграє істотну роль у державному будівництві, оскільки є проєкцією (відображенням) стану держави в просторі уявлень. При цьому “оцінка” стану і сам “стан” - різні сутності: так, стан держави може бути катастрофічним, а оцінювати цей стан будуть або як задовільний, або ж давати суперечливі оцінки, або навіть навмисне спотворювати чи замовчувати інформацію⁴³. У випадку збігу “стану” й “оцінки” з’являються можливості трансформації стану держави - фазового переходу держави. В іншому випадку ресурси держави витрачаються на утримання ситуації, на збереження існуючого стану. При цьому розрив між реальним станом та уявленням про стан зростає - держава все більше зміщується в просторі станів із буття в небуття.

З позиції стану держави криза є проявом невідповідності стану держави (як “домінуючої в момент предикації тимчасової та обумовленої ознаки предмета, події, явища”) можливостям буття. У результаті такої невідповідності звужується простір можливостей держави і людини в ній, втрачаються можливості подальшого розвитку в рамках даної моделі, даних уявлень, даної предикативності держави. Інакше кажучи, криза державності - це криза втіленої моделі держави, невідповідність деяких її елементів реальності.

Які ж уявлення про державність формують сьогодні невідповідність держави можливостям буття?

⁴³ Як у випадку із секретними об’єктами ЦРУ в Європі.

органів влади, що виражається в обговоренні й реалізації кроків по конституційному реформуванню - внесенню виправлень у Конституцію. Проте в діючій конституційній реформі закладається все та ж методологія державного будівництва, коли реальність держави “підганяється” під діючі конституційні догми. А це означає, що в межах діючої методології основне джерело державної кризи залишається непорушним⁴¹.

Тим часом усі державні відносини, державні інститути будуються виходячи з цієї методології: уряд, суд, правоохоронні органи діють у контексті приведення реальності у відповідність з доктриною. Те ж саме в економіці - доктрина прибутку перетворена в Україні на догму всупереч її очевидній невідповідності реальності.

Відповідно потенціал держави - соціальний, економічний, людський - витрачається на “приведення” реальності буття у відповідність з нормами, встановлюваними догмою⁴². Поняття норми формулюється в рамках якоїсь ідеологічної системи, задається як певна аксіома, привнесена ззовні, як зіставлення з чимось - або з минулим станом, або зі станом іншого об'єкта. Тому нормативна (правова) система управління може бути організована тільки як зовнішнє управління (рис. 4.5), що нормує стан суспільства. При цьому норма виводиться не стільки з реальних відносин, скільки з ідеологічних уявлень. Оскільки норма традиційно визначалася сферою ідеально-належного і, по суті, абсолютно недосяжного, людина завжди могла виявитися винною в цій сфері абстрактної невизначеності; тому нормативне (правове) управління - це завжди управління, побудоване на страху.

Наприкінці XIX ст. разом із критикою основ європейської цивілізації (Ф.Ніцше [493], О.Шпенглер [494]) почав з'являтися інтерес до інших способів буття людини. Ідея децентрації Ж.Дерріди [495] нівелює поняття “центру”, зі зникненням “центру” зникає і поняття пануючої, домінуючої культури: виникає усвідомлення людського буття і держави як форми організації цього буття в реальності. Розвиток держави - це завжди ланцюг унікальних, одиничних подій, що згодом стають повсяк-

⁴¹ Тому ми визначаємо цю кризу як *методологічну* кризу державного будівництва.

⁴² Компенсація невідповідності структури держави реальності вимагає зростаючих витрат енергії - економічної, соціальної, людської, для підтримки функціонування держави. В Україні це виражається у спробах нарощування ВВП, збільшенні пенсійного віку, посиленні експлуатації людської праці, нестачі енергоресурсів для забезпечення умов існування тощо.

2.2. Базові принципи державного будівництва

2.2.1. Принципи державного будівництва як умова стабільності держави

Раніше ми визначили державне будівництво як проєкцію майбутнього в сучасному. Методологія державного будівництва дозволяє нам досліджувати майбутнє в різних аспектах: онтологічному, логічному, гносеологічному, при цьому:

- онтологічний аспект формує майбутнє держави в його загальних формах;
- логічний - розглядає державне будівництво як загальнонаукове поняття;
- гносеологічний - ставить завдання визначити ступінь відображення майбутнього в людській свідомості.

Найважливішу основу державного будівництва складають його закони (принципи). Початковим критерієм закону для нас тут виступає не те, що він є нормативним актом, а те, що він передає сутнісну характеристику природи держави. З цього найважливішого питання - *про закони держави* - абсолютно чітко й недвозначно висловився в 1917 р. М.Бердяєв, який писав, що держава має своє життя і свої закони, *що стоять над боротьбою класів і соціальних груп*, і коли їй загрожує розпад та загибель, вона знаходить свою внутрішню силу й рятує себе. І тоді сила самої держави витісняє на другий план ті класи та групи, які виявилися *ворожими її призначенню і порушили основні закони її буття* [177].

Цей вислів говорить про те, що в 1917 р. в Росії *знали*, що держава *не є боротьбою класів*, що не з цього вона складається, не в цьому суть її законів. У тому ж році пізнання держави в цьому напрямі завмерло, зупинилося майже на сторіччя: прогресивні наукові школи, які задовго до того формували основи державознавства, були розгромлені, їх ідейні лідери й натхненники - Б.М.Чичерін, С.А.Муромцев, М.М.Коркунов, О.С.Алексєєв, С.А.Котляревський, В.М.Гессен, К.Д.Кавелін, М.М.Ковальовський, М.С.Трубецької, П.Г.Виноградов, Л.І.Петражицький, М.Я.Данилевський, К.М.Леонтьєв, В.С.Соловйов, Є.М.Трубецької, С.М.Булгаков, Г.Ф.Шершеневич, Б.О.Кістяковський, П.І.Новгородцев, І.А.Ільїн, С.Л.Франк, Б.П.Вишеславцев, Ф.Ф.Кокоскін, В.О.Савальський, Л.О.Тихомиров,

І.А.Покровський, П.Б.Струве, М.І.Палієнко, М.М.Алексєєв, М.С.Грушевський, М.О.Лосський, В.М.Хвостов, О.С.Яценко, М.В.Устрялов - частково були зражені (В.С.Соловйов, К.М.Леонтєв, С.М.Булгаков, М.Я.Данилевський), частково репресовані (в кінці 30-х рр. був розстріляний більшовиками професор М.В.Устрялов, що вказав на спрощену схематизацію марксистського визначення держави), частково здобули визнання за кордоном (С.Л.Франк, П.Б.Струве, П.О.Сорокін, М.О.Бердяєв, П.І.Новгородцев, М.С.Тімашев, С.І.Гессен, М.М.Алексєєв), основна ж частина професіоналів державознавства, фахівців державних наук надовго відійшла в тінь: істотних змін зазнали й діючі на той час поняття про державу²⁰.

У даному контексті принцип (від лат. *principium* - начало, основа) розуміємо не тільки як основну передумову мислення, як теоретичне знання, але і як *поняття дійсності, що є свідомою причиною наших дій, а саме в:*

- об'єктивному смислі - як початковий пункт;
- каузальному - як перша причина;
- етичному - як основоположна норма;
- філософському - як така метафізична передумова, завдяки якій щось не тільки існує, але й визнається суспільно значущим.

Водночас, як відзначав ще Е.Дюркгейм [178], показати, для яких цілей може слугувати даний принцип, - це ще зовсім не означає зрозуміти, як він народився і яким чином існує. Тому різноманітність принципів і законів державного будівництва розглядається в даному дослідженні подвійно, а саме:

- як загальні принципи, що відображають форму держави;
- як локальні принципи, які більше відповідають окремим функціям держави.

2.2.2. Зміст принципів державного будівництва

Загальні принципи державного будівництва описують наступні стани держави.

Принцип саморозвитку

Даний принцип є визначальним принципом держави, який забезпечує здатність держави до тривалого існування в

²⁰ Одночасно цей культурно-історичний період був виключно важким для філософії - всі філософські кафедри в державі були закриті, що з найбільшою очевидністю показує найтісніший взаємозв'язок і взаємопроникність державного і філософського знання. Мабуть, Платон все-таки мав рацію.

дійсності лише з тим або іншим ступенем наближення і фактично відбивають той рівень пізнання буття держави, що існував на момент розробки цих доктрин. Зміна стану держави, що відбувається в тому числі й під дією реалізації цих доктрин, приводить до того, що реальність і доктрина все далі розходяться одна з одною, - і, нарешті, настає момент, коли така розбіжність стає критичною³⁸. Ступінь відповідності таких догматів реальності держави визначає стійкість держави - криза фіксує факт розбіжності реальності та втілення держави.

Визначальним питанням при цьому є питання відповідності - що чому повинно відповідати - можливість буття втіленої держави, або навпаки - втілення держави йде в контексті можливості буття³⁹. Залежно від позиції в даному питанні розрізняються "природна" і "штучна" теорії втілення держави - державного будівництва. "Штучна" держава - примусова, це позиція підпорядкування буття. "Природна" держава - це приведення предикатів держави у відповідність із можливістю буття.

В існуючій штучній концепції держави, що діє і в Україні, реальність буття повинна підкорятися діючим нормативним установкам. У розглянутій нами природній теорії походження держави параметри держави як природного об'єкта приводяться у відповідність з реальністю, а виходить, конституція не є догмою: конституційні положення повинні бути відображенням сутності держави - тільки в цьому випадку вони набувають характеру доктрини.

Власне кажучи, невідповідність діючої методології державного будівництва відчувається вже на всіх рівнях української державності. Найбільш наочним проявом такої невідповідності є розбіжність між прийнятими законами, нормативними актами і Конституцією⁴⁰. В Україні розбіжність Конституції держави з реальністю держави починає усвідомлюватися і на рівні

³⁸ Погодьтеся, що в умовах перманентної парламентської кризи предметом дослідження повинні бути не "форми і методи організації пленарних засідань Верховної Ради та засідань її органів і посадових осіб" [137, с. 31], тут потрібен інший підхід. Однак у діючих настановах передбачається, що "самі органи держави і органи місцевого самоврядування являють собою певну систему знань" [137, с. 16]. Тобто *адміністративна влада здобуває знання про стан держави у себе самої*, а отже - позиціонується як самодостатня. Очевидно, що в цьому випадку держава зводиться до влади: всі інші елементи і процеси не впливають на стан держави і повинні "самоорганізовуватися"; тому в результаті актуалізації подібних уявлень держава фрагментується і розпадається на частини.

³⁹ Інакше: чи відповідає стан держави "буттю" або "небуттю".

⁴⁰ Конституція визначає загальні параметри держави, закон же - певну тенденцію, тоді як нормативні акти відображають поточну ситуацію, стосуються повсякденних подій. Тому розбіжність цих трьох рівнів реальності - як відзеркалення "загального", "особливого" і "одиночного" - показує відсутність взаємозв'язку цих явищ у державі, тобто розбіжність "реальності" та її "відображення" в свідомості.

Нинішні спроби побудови державності на національно-релігійній основі привели до фактичного розколу на “західну” й “східну” частину, які мають різне ідеологічне бачення процесів, відбуваються в країні і, відповідно, по-різному реагують на них.

Тому сьогодні виникло питання про кризу державності України, і аналіз ситуації вимагає виявлення тих невідповідностей, що визначають розрив держави як сутності та втіленої держави. Справа в тому, що за відсутності подібного аналізу і визначення шляхів виходу з кризи залишається лише один шлях виходу - деструкція держави.

Реальність держави визначається її станом. Утілення стану буття, втілення держави пов'язане з вирішенням наступних питань: яка будова ситуації стану, як і за допомогою яких засобів забезпечуються різні стани держави (суб'єктів держави), що існують в об'єктивній дійсності, якої інтерпретації вони знають при “одержавленні” і т.д. В державному будівництві категорія “стану” розглядається як сутнісна категорія держави, що реалізується (втілюється) на предикативному рівні³⁶. У зв'язку з цим предметом державного будівництва України є предикати (ознаки предмета втілення), що реалізують значення стану держави. Як категорія буття стан держави співвідносний з такими поняттями, як якість, кількість і міра. Як єдність просторових і тимчасових характеристик стан держави виявляється як певне явище, при цьому процес реалізації стану є процесом реалізації можливості, перетворення можливості в дійсність.

При втіленні держави її стан впливає з нормативних установок, що задають параметри цього стану. Такі визначальні установки, або доктрини, традиційно складають зміст конституції держави. Державне будівництво ведеться на основі цих конституційних положень. Сьогоднішня наука державного будівництва розглядає ці положення як статичні й незмінні - догмати³⁷. Проте варто розуміти, що ці положення відповідають

³⁶ Категоризація як процес створення - це уявне співвіднесення об'єкта або події з певною категорією; відповідно створення зводиться до співвіднесення з наявною системою знань, до ідентифікації предметів і подій з певною групою аналогічних предметів і подій, тобто з певною категорією.

³⁷ До реального державного будівництва це не має ніякого відношення, оскільки воно безумовно виходить за обмежені рамки правового підходу, який відводить йому роль “підгалузі конституційного процесуального права України, що регулює внутрішні організаційні структури, форми і методи діяльності державних органів та органів місцевого самоврядування” [137, с. 6]. *Насправді саме державне будівництво визначає конституцію держави.* Але в існуючій юридичної науки ніякої іншої ролі і не може бути, оскільки її предметом як підгалузі права [137, с. 11] є дослідження порядку створення органів державної влади і порядку їх діяльності [137, с. 15].

часі. Річ у тому, що держава на відміну від фізичних тіл, що пересуваються в результаті зовнішнього імпульсу сил, є об'єктом, що саморозвивається, рух якого, проте, не зводиться до переміщення в просторі під дією зовнішніх сил, але відбувається вирішальною мірою за рахунок внутрішніх сил держави - іманентно²¹. Тим самим природа розвитку держави принципово відрізняється від природи розвитку механічних тіл. Власне, вся механічна система законів і знань одержана на основі суб'єктивного сприйняття зовнішнього світу: закони механіки належать скоріше до абстрактного світу ньютонівської науки, ніж до значно складнішого конкретного світу, який реально втілений у державі.

На відміну від органічних тіл держава розвивається не шляхом розподілу, а шляхом внутрішнього переструктурування і реалізації свого внутрішнього потенціалу. Ще видатний радянський психолог С.Л.Рубінштейн писав, що з падінням уявлень про єдиний абсолютний час механіки виникає уявлення про якісно різні структурні процеси не тільки неорганічної, але й органічної природи, і в тому числі самого процесу історії. Саморозвиток - це один із типових проявів подібних подій: саме дане поняття, фіксуючи в загальному вигляді зв'язок змін у державі, накопичення і незворотність новин, утілює, зрештою, відкриття шляху для державного будівництва.

Принцип композиції

Фундаментальне відкриття того, що весь розвиток матерії відбувається *шляхом різної комбінації елементів* [35, с. 59], дозволяє нам розглядати державу як композицію (злагоджену комбінацію) різних компонентів. Відомий італійський соціолог (і політеконом) В.Парето також уважав, що в основі всіх соціальних змін лежить інстинкт комбінацій, від якого похідні (деривативні - від італ. *derivazioni*) і структура суспільства, і структура дії [179; 180]. Держава з цієї точки зору є полем для випробування таких можливостей комбінації²², які не можуть реалізува-

²¹ У даному контексті поняття “іманентне” (від лат. *immanens* - властивий), з одного боку, перетворює буття на державне буття, з другого - не виходить при цьому за межі державного буття. У принципі, це означає необхідність мислити буття інакше, залишаючись водночас у межах держави. Ще Б.Спіноза писав, що природа, яка народжує, - а природа держави є безумовно такою, “яка *народжує*” (тобто творить, а не “*народжена*”, в термінах Спінози), - іманентна. Саме в рамках держави як форми пізнання для людини з'являється можливість збагнути ідеї форми, руху, якості, кількості [170].

²² На початку XX ст. російський державознавець Г.Ф.Шершеневич [181] відзначав, що поняття про державу важко побудувати, спираючись на якийсь один її компонент: зробити це можливо тільки з урахуванням і лише на основі уявлення про державу як комбінацію компонентів.

тися в жодній іншій формі буття. При цьому *різні комбінації* (від пізнолат. *combinatio* - з'єднання) дають різні властивості, різну поведінку держави.

Може виникнути запитання: чи не знімається в такого роду визначенні поняття “композиції” поняттям “комбінації”? Ні, аніскільки: композиція підпорядкована перш за все законам розвитку держави, вона підпорядкована законам державної гармонії: звідси сама невичерпність комбінацій обумовлена не тільки обмеженістю композиції в часі, але й принциповою неможливістю звести композицію лише до техніки виявлення комбінацій.

Принцип композиції, у свою чергу, включає два постулати. Перший - постулат **творчості**: держава за своєю природою є творчим об'єктом (а не обслуговуючим). Слід зазначити, що творчість держави в тому або іншому вигляді визнають майже всі класичні теорії держави: теократичні концепти ввели підпорядкування принципам творчого божественного розуму, втіленого в державі; патріархальний концепт ототожнював державу з творчим сімейним началом; у договірному концепті творче начало держави об'єднує людей з метою прийняття спільного загальнозначущого рішення - договору, якого не могло бути поза творчою природою держави. В античності саме творчий характер держави дозволяв сприймати її як ідеал суспільного устрою, “*прояв прекрасної діяльності*, а не просте тільки спільне проживання” (курсив наш - Т.Б.) [5: 1281a].

Другий - постулат **співвідносності (кореляції)**, який передбачає кореляцію явищ і процесів у державі на основі замкнутого циклу зв'язків (прямі й зворотні зв'язки). Відзначимо, що в одному з програмних положень своєї останньої роботи (“Криза європейських наук і трансцендентальна феноменологія”) Е.Гуссерль визначив *принцип кореляції* як ідею - дороговказ усього свого життя. Принцип свідчить: всяка визначеність сущого зводиться до способу його явлення для людини [183]. В нашому випадку основна межа такого явища - це взаємозв'язки всього того, що міститься в повсякденному бутті людини, поєднання цих життєвих процесів у тектоніці держави - як сфері, відкритій для кожного з явищ, присутніх у суспільному горизонті.

Принцип саморегуляції

Тектоніка (побудова) держави завжди динамічна й мінлива за технічними способами досягнення мети. Проте дана побудо-

ний стан буття, що має визначений варіаційний зміст. Змістом стану будемо вважати “домінуючу в момент предикації тимчасову та обумовлену ознаку предмета, події, явища” [492].

У різних державах реалізовано різний зміст стану, відповідно з різними державами пов'язується різний стан буття. Інакше кажучи, у різних державах, у різних розуміннях держави остання предикатується по-різному: до предикатів зараховують різні з формальної точки зору утворення. Дані терміни мають різне трактування в різних дослідженнях і реалізаціях держави. Тому в державному будівництві України першим питанням, що виникло при становленні державності, було питання предикативного змісту - який зміст “демократії” і як він може бути реалізований, що складає зміст “економіки”, “свободи”, “особистості” і т.д.

Предикативність (поняття) державності України починається з найбільш простих - індивідуалістичних уявлень. Це цілком природно, оскільки “індивідуальне” простіше від “соціального”, воно стихійне, хаотичне, ентропійне. Однак “індивідуальне начало” обмежує можливості людини і держави “індивідуальним”³⁴, веде до деструкції держави на окремі індивідуалізовані елементи, життєздатності яких стає все менше й менше, що досить швидко стало проявлятися в стані держави Україна.

“Соціальне начало”, що лежить в основі державності, більш варіабельне, визначає більше комбінацій, більше варіантів розвитку, але воно складніше, вимагає свідомості, розуму. Розумне, свідоме начало держави вимагає розробки відповідної моделі української державності як значеннєвого стрижня державного будівництва, навколо якого компонується елементи держави.

Генетичною формою організації індивідів у соціум є спільність світогляду, спільність культури, спільність моральності. Без загального світоглядного начала, що вбирає в себе інші начала спільності, соціальна, державна ідентифікація України неможлива. Київська Русь набуває більш-менш визначених форм тільки із прийняттям православ'я як загального морального начала³⁵. Принципи єднання Київської Русі в подальшому дістають свого розвитку в історії Росії, де православ'я відіграє вирішальну роль. Однак у 1918 р. виникає інший проект, інше уявлення - національне, імпортоване з іншої ідеології: Україна позиціонується як національна держава і ... втрачає суверенітет.

³⁴ Внаслідок повернення до попередніх етапів еволюції матерії (рис. 1.1).

³⁵ При цьому, як покаже І.Кант, релігія не визначає собою моральність, а навпаки, сама визначається моральністю: виникнувши в надрах моральності, релігія підтримує цю моральність як основу свого існування.

жавне будівництво” [77], яка поширюється по всьому світу. Чим у цьому контексті є глобалізація?

Глобалізація - це проектування певної методології державного будівництва на загальносвітовий простір.

Отже, об'єднання (євроінтеграцію) не слід розуміти як результат тих або інших політичних кроків, міждержавних домовленостей, декларацій і т.д., спрямованих на злиття (поглинання) держав. Сутність процесу об'єднання - в кореляції механізмів функціонування, які проявляються в масових процесах, безпосередньо пов'язаних з циркуляцією інформаційних і матеріальних потоків, у формуванні спільного світогляду на євразійському просторі.

У цьому випадку формується новий тип безпеки, пов'язаний не тільки і не стільки з прозорістю військової сфери, скільки із спеціально формованою паноптичністю: можливістю робити спостережуваним, прогнозованим - одне слово, таким, що діагностується, - присутність однієї держави в полі іншої. Саме така взаємна передбаченість забезпечує усунення ризиків міждержавних відносин. Формування світоглядної прозорості державного управління різних країн є альтернативною формою приведення подій у різних державах у площину загальної подієвості, на відміну від насильно встановлюваного системно-управлінського об'єднання, що формується в контексті збереження вичерпаного ринкового світогляду. В умовах, коли колишні принципи безпеки втрачені, а нові ще не запропоновані, таке рішення стає новою формою глобальної безпеки.

5.2. Поточний стан державного будівництва в Україні

Джерело труднощів не в нових ідеях, а в тому, що старі, на яких була вихована більшість із нас і які проникли в кожен куточок нашої свідомості, не відповідають дійсності.

Дж.М.Кейнс

5.2.1. Передумови поточного стану України

Державність України виникає як розрив колишньої концепції тоталітарності держави, розрив колишнього стану державності, побудованого на примушуванні індивіда, і як реалізація нового стану буття соціуму, актуалізованого у формі держави Україна. Тим самим держава Україна актуалізується як пев-

ва, будучи феноменальною для держави²³, завжди володіє постійністю своєї кінцевої мети і апаратів, що оцінюють достатність і недостатність виконання мети. Із сказаного випливає, що саморегуляція держави можлива тільки на основі механізму зворотного зв'язку, який слугує цілям інформування центрів управління про стан кінцевого корисного результату діяльності держави. В цьому випадку діяльність держави відбувається на основі **правила саморегуляції** [184], яке стосовно нашого предмета може бути сформульоване так: *саме відхилення від кінцевого пристосовного ефекту є стимулом повернення державної системи до цього ефекту*. Ми можемо сказати, що сам факт історичного розвитку як *саморегуляції*, що відбувається на основі різних державних систем, засвідчує: залежно від того, які способи саморегуляції використовуються державою для досягнення мети, виникають різні види держав.

Саморегуляція є фундаментальним принципом будівництва держави як стійкої цілісності, від якого беруть свій початок інші принципи, що набули в окремих випадках самостійного значення. До вторинних принципів держави можна зарахувати економічні, політичні, соціологічні, владні, військові та ін.²⁴, які сьогодні мають самостійне значення. Як відомо, ще Галілей, надаючи великого значення первинним принципам, відкидав вторинні принципи (якості) як суб'єктивні поняття, які, за його словами, зникають, коли відсутній спостерігач [187]²⁵.

Саме як *підміну принципів* слід розглядати *ототожнення* держави й економіки, держави і права, держави та політики, держави й соціуму, держави й суспільних відносин. Якщо подивитися на державу з більш загальної точки зору, то можна побачити, що економіка є тільки засобом, більш-менш розвиненим, для досягнення результату діяльності держави. Те саме можна сказати і з приводу права: адже в додержавному стані

²³ Оскільки обумовлена і об'єктивним, і суб'єктивним сприйняттям, не залежить від випадковостей зовнішнього середовища від спадщини минулого досвіду, тобто природним шляхом упорядковує образ держави в реальному просторі.

²⁴ Це пояснюється тим, що тільки терміни, що належать до самого предмета, називаються термінами “першого поняття”. Терміни ж, що належать до термінів, називаються термінами “другого поняття” [185, с. 410-415]. Вищенаведені нами терміни належать виключно до відповідних термінів, а саме: влада, політика, або війна як продовження політики іншими способами (цей органічний зв'язок між війною і політикою особливо підкреслював німецький військовий історик К.фон Клаузевіц [186]). Стосовно до держави ці терміни є термінами “другого поняття”.

²⁵ З цього приводу ще В.Шекспір писав, що “...крик ворона і жайворонка спів рівні, коли їх слухають байдуже...” (“Венеціанський купець”, переклад Т.Л.Щепкіної-Куперник).

ніякого права не було, та й не могло бути, оскільки воно цілком зобов'язане як своїм зародженням, так і подальшим існуванням державі: так, австрійський соціолог і державознавець Л.Гумплович, розглядаючи проблеми, пов'язані з роллю держави, прямо пише, що “для держави право і правопорядок, якщо на них дивитися з висоти історії, суть лише *засоби*” [169, с. 530].

Принцип саморегуляції включає **постулат економії енергії** (від грец. *energeia* - діяльність). Фізичне поняття енергії започаткував Галілей (1564-1642), який зібрав і систематизував ті факти та ідеї, з яких багато років потому І.Ньютон вивів закони руху. Філософське вчення про *енергію* (філософський *енергетизм*, засновник - Р.Майер, 1814-1878) зводить все існуюче і те, що відбувається, до енергії, у тому числі й матерію, і якоюсь мірою навіть дух, які в його розумінні є нічим іншим, як формами прояву енергії. При цьому необхідно відзначити, що це усвідомлення істотно розширило рамки наявних наукових уявлень: згідно з В.Оствальдом (1853-1932), німецьким теоретиком філософії культури і головним представником енергетизму, культурне вдосконалення засноване на трансформації енергії у форми життя і культури, а енергетичні закони допомагають пізнати нинішній час і планувати майбутнє. Надалі місце такого розуміння енергії в сучасній картині світу закріплюється законом збереження енергії, відкритим Р.Майером. Вже сам по собі хаотичний рух (саме слово “хаос” походить від грецьк. *chaos* - зяти, тобто це відкрита, зяюча прірва) породжує розсіяння енергії (зростання ентропії). *Держава ж являє собою впорядковану форму, тобто більш раціональне витрачання енергії, аніж в інших організаційних формах.*

Принцип просторової локалізації

Відповідно до *постулату саморозвитку* розвиток держави не пов'язаний з переміщенням у просторі - просторове положення сучасної держави локалізоване (локалізацію тут розуміємо не як відмежування, а як *зосередження* в певному місці). Розвиток держави, державне будівництво за своєю суттю є процесом внутрішніх змін, що припускає як зміну станів компонентів держави при збереженні державних функцій, так і генезис, розвиток і зникнення даних державних функцій. Очевидно, що в даному випадку самостійність процесу руху/розвитку щодо об'єкта, який рухається/розвивається, зникає. Рух, що став саморозвитком об'єкта, а не простим переміщенням його в про-

повертається проти нього. Тому у нинішнього президента України є тільки один шлях - забезпечити розвиток України відповідно до тієї геополітичної ролі, яка вже досить виразно простежується, здійснити перехід від політичних підходів у державі до методології державного будівництва, забезпечивши тим самим пріоритет України на пострадянському просторі.

Водночас структурна відповідність визначає й інший висновок - випереджаючий розвиток держави в середовищі пов'язаний з випереджаючим розвитком її власної структури і проектуванням її в зовнішнє середовище. Правило індукції структур визначає, що менш структурована система набуває структури більш структурованої; у цьому й виявляється взаємозалежність розвитку держав, а зміна структури завжди є умовою розвитку держав.

Реалізація геополітичної місії України визначає послідовність дій з досягнення певного стану в середовищі. Тим самим вона відповідає загальним принципам управління, викладеним раніше, з урахуванням того, що метою є не стан стійкості держави, а трансформація відносин у зовнішньому середовищі. Зміна мети визначає зміну функції; функція співзначна з метою, і, таким чином, вона співзначна із засобами, інструментами і ресурсами. Очевидно, що інструментами реалізації геополітичної місії є представництва України в середовищі - дипломатичні місії України. Зміна функціонального змісту дипломатичних представництв обумовлена трансформацією: з елементів ієрархічної системи управління вони стають елементами мережевої структури держави в зовнішньому середовищі, що самостійно ухвалюють рішення в рамках реалізовуваної державою концепції. Тобто дипломатичне представництво є пейсмейкером України в світоглядному просторі іншої держави. У практиці реалізації такої місії істотного значення набувають не стільки фінансові або кадрові ресурси, скільки інформаційні й освітні ресурси.

Чому нам необхідна така трансформація?

Тому що на чолі всіх світових державних процесів стоїть державне будівництво, але оскільки це категорія *als ob* неявна, то її потенціал, її роль приписується її елементам - політиці, економіці, владі і т.д.

США, спробувавши здійснити глобалізацію колишніми - політико-економічними методами, не досягли успіху. Тому сьогодні вони зайнялися просуванням своєї методології державного будівництва, викладеної в книзі професора Ф.Фукуями “Дер-

ють сутність української концепції; в цьому випадку входження в надсистему надає нових якостей розвитку держави, слугує основою її самовідтворення.

Слід розуміти, що держава і так є етапом руху матерії: у цьому плані “входження” в рух матерії - не цілком коректний термін, оскільки держава з нього і не виходила. Просто втілення держави лише тою чи іншою мірою відповідає (або не відповідає) руху матерії. Тому “входження” держави в рух матерії - лабільність держави - є співвідношенням параметрів держави з параметрами руху матерії, а не з параметрами інших держав. Очевидно, що об'єднання держав у цьому випадку відбувається на основі приведення їх утілюваної сутності у відповідність із природною.

На відміну від традиційних (“системних”) підходів до об'єднання, які не вирішують проблем, що стоять перед державами, а лише перекладають їх з одного рівня на інший, українська концепція обумовлює саме вирішення проблем та об'єднання на основі саме розв'язаних проблем. Тобто якщо традиційне об'єднання є кількісним переходом (зростанням), то українська концепція відображає якісний.

У теорії природної держави держава визначається простором впливу світогляду, простором адекватного світоустрою. Тому реалізація геополітичної місії України обумовлена не силовим проштовхуванням нової методології, а масовим просуванням її в зовнішньому середовищі³².

Власне кажучи, Україна як молода держава, що розвивається, може стати прикладом трансформації від однієї моделі державного будівництва до іншої. Ця трансформація передбачалася при створенні Української держави, проте в умовах непередбаченої власного світогляду була вимушена успадковувати старі теорії. Проте в Україні є власні пріоритетні розробки, які забезпечують новий рівень економіки і випереджаючий розвиток держави.

Це тим більш реально, що В.Ющенко представляє новий тип мислення, який протистоїть старому: граючи за правилами посткомуністичного істеблішменту, В.Ющенко втрачає свою основну перевагу - нове мислення³³, і його демократичність

³² Механізмом такого просування може стати створення міждержавного інституту державного будівництва із штаб-квартирами в Києві, Брюсселі, Москві. Інститут забезпечуватиме надання практичних рекомендацій з державного будівництва урядам країн-учасниць інституту, підготовку кадрів на основі нової методології державного будівництва.

³³ У 2004 р. українці голосували “не проти минулого і сьогодення, а за майбутнє, з яким ототожнювали Ющенка” [491].

сторі, зовсім не байдужий до законів його організації, навпаки - він є прямим втіленням, реалізацією таких принципів.

Тому не можна штучно ділити державне будівництво на *об'єкт* в особі держави і *процес* її руху в особі історії. За способом свого існування, набором своїх принципів держава є не тільки структурою, але й процесом. Виходячи з цього держава не зводиться до постійного набору взаємопов'язаних механізмів і моментів, властивих певній групі людей, що ототожнюють себе з державою або її компонентом. Держава - це скоріше результати їх діяльності, скорельовані з іншими групами людей у державі. Процес становлення і розвитку форми держави - це буття держави, а не якась зовнішня, інша за своїми законами історія [188].

Таким чином, принциповою відмінністю руху, розвитку держави від фізичного об'єкта є те, що держава розвивається під дією внутрішніх сил - саме внутрішні сили визначають траєкторію і темпи розвитку держави. Фізичний об'єкт рухається тільки під дією зовнішніх сил - дія внутрішніх сил призводить до втрати форми фізичного об'єкта. Відносно держави, таким чином, зовнішні сили відіграють *допоміжну* роль і можуть як сприяти їй, так і протидіяти.

Відносини держави із зовнішнім середовищем мають корелятивний (від лат. *correlativus* - співвіднесений) характер. Як правило, *коли держава виявляє здатність до саморозвитку, взаємодія із зовнішнім середовищем більш раціональна. У разі ж нераціональності держави вплив зовнішнього середовища набуває агресивного характеру.*

Таким чином, *розвиток є формоутворювальним елементом держави*, який проникає в державу, безперервно змінює її вигляд і вносить в неї четверте вимірювання - час. Із сказаного випливає, що розвиток держави має просторово-часову локалізацію, пов'язану з тим, що він має прив'язку до певного місця, простору і повинен відбуватися в певний відтинок часу, щоб бути скорельованим із зовнішнім впливом.

Інший чинник просторової локалізації - організаційна форма (від фр. *organisation*, пізньолат. *organizo* - надаю стрункового вигляду, облаштовую). Це питання ставиться ще в Арістотеля, який неодноразово посилається на різні державні конституції [189]. Необхідно відзначити, що у всіх своїх видах конституція в державі набула розвитку, і в тому числі у відносинах зі своїм конкретно-історичним матеріалом: від конституції як цілі

впливу на саму дійсність до конституції, що відображає цю дійсність. По суті, кожна організаційна форма виникає, з одного боку, як наслідок суспільних потреб, з другого - обумовлюється цілями практичної дії. Цей процес позначається і на типах організаційної форми, і на її властивостях: організаційні форми можуть бути стійкими і нестійкими. Як показано, наприклад, у П.А.Сорокіна [190], тиранія є нестійкою організаційною формою держави. Втім, зарахування тиранії до організаційної форми багато в чому, на наш погляд, умовне²⁶ - скоріше мова може йти про ступені свободи політичного формування змісту, що передусє державній композиції.

Принцип єдності й множинності

Державне ціле ми уявляємо як єдність і множинність його моментів. Неважко побачити, що ця формула, яку слід розуміти як корелят індивіда, суспільства і держави, може розглядатися в рамках аксіології, хоча вона повністю відповідає і онтологічному, і гносеологічному розгляду держави, та разом з їх загальними властивостями може бути покладена в основу загального визначення держави. Таке визначення має стояти на чолі ціннісної піраміди/ієрархії держави (або в основі гармонійної відповідності, соціальне значення якої повністю розкривається в композиції держави).

Початкова теза синархії свідчить, що поза єдністю множинність двічі неможлива. Коли члени антиномії єдність-множинність відображаються один в одному, то вони втілюються в актуальні полюси буття [82, § 8]. Ще в 1869 р. німецький філософ Е.Гартман у своїй роботі "Сутність світового процесу, або Філософія несвідомого" стверджував, що чим вища організація, тим більше розкривається в ній загальна єдність, що підпорядковує собі множинність окремих вольових центрів. Таким чином, можна сказати, що саме звідси, з *принципу єдності й множинності*, виникає закон необхідної різноманітності, сформульований У.Р.Ешбі [192]: адже єдність як ціле має більш високий рівень різноманітності, ніж сукупна множинність.

В.Шмаков говорить про "постійну реалізацію змісту єдності в множинності і гармонізації множини в єдності". Таким чином, комбінування матерії на державному рівні відбувається "в двох нерозривно пов'язаних процесах: шляхом без-

²⁶ М.О.Бердяев з цього приводу пише, що "природу влади не можна змішувати й ототожнювати з якою-небудь формою влади" [191, с. 71].

відповідає умовам стійкості надсистеми. Злиття однорангових систем (держав) є стійким тільки в тому випадку, коли держави, що об'єднуються, мають властивості, які їх об'єднують. За такого об'єднання формується система вищого рівня з *новими властивостями*. І якщо перша умова - наявність об'єднуючих властивостей, у сьогоdnішніх підходах до міждержавних об'єднань певною мірою здійсненна, то друга умова навіть не вимагується - ні щодо євроінтеграції, ні щодо глобалізації нові властивості не формуються: формована наддержавна система аналогічна існуючим і відрізняється лише розмірами.

Чи буде вона стійкою?

Поглиблення суперечностей усередині Євросоюзу - глобальних суперечностей - не свідчить про зростання стійкості при реалізації традиційних підходів.

Інший шлях інтеграції виходить з формули 3.1 - через спільність сутності держави R_E . Очевидно, що при цьому стає можливим виникнення як нової якості результату, так і отримання системи вищого порядку порівняно з існуючими державними системами.

Теорія природної держави, що визначає зміст української концепції об'єднання, є іншою якістю. Сутнісні відмінності концепцій визначаються тим, як розв'язуються проблеми держав при об'єднанні. В європейській концепції у результаті об'єднання виникає надсистема - нова міждержавна система, що є перенесенням проблем одного рівня - державного, на інший - міждержавний. По суті, такий варіант вирішення проблем держави нічого не змінює: частина державних проблем переходить на інший рівень, де вони - в сукупності з тими, що знову виникли, - породжують нові проблеми державного будівництва³¹, які з неминучістю транслюються на держави, що входять в об'єднання.

В українській концепції як входження в надсистему розглядається "входження" в рух матерії, формою якого і є держава. Інакше кажучи, об'єднання відбувається на основі загальних принципів державного будівництва - їх руху в напрямі природної держави. Спільність цих принципів для групи держав і їх подальший розвиток як спосіб вирішення проблем і склада-

³¹ У теорії штучної держави як закінченого об'єкта можливий тільки один варіант об'єднання - кількісне зростання держави: збільшення "кількості" держави визначається як створення нового об'єднання. Проте якісні характеристики, проблеми розвитку залишаються тими самими, просто перерозподіляються або перекладаються з одного рівня ієрархії на інший.

схід. Україна ж історично орієнтована вертикально - з півночі на південь, “з варяг у греки”, за течією Дніпра. Вертикальна орієнтація України втілюється в діючих політичних і технологічних процесах: нафтопровід Одеса-Броди - вертикальна орієнтація, ГУУАМ - вертикальне об'єднання, вісь Варшава-Київ - вертикальна, навіть внутрішній поділ на Лівобережну Україну - вертикальний²⁹. Така просторово-політична орієнтація характерна для “санітарного кордону” Керзона, що відокремлює Західну Європу від Східної, тобто суперечить самій природі зв'язки “Схід-Захід”³⁰.

Отже, з позиції геополітики розвиток України пов'язаний не з входженням у той або інший блок (як якісна зміна державності), але із забезпеченням ідентичності й цілісності держави. Усвідомлення цього факту дозволяє Україні уникнути багатьох проблем позиціонування в зовнішньому (геополітичному) середовищі та виражає перспективу геополітичного розвитку України.

5.1.3. Шляхи реалізації геополітичної місії України

Геополітична лімінальність характеризується відмінністю смислів державності, іншими шляхами розвитку держави. При цьому лімінальний феномен України може стати структуроутворюючим для майбутньої міждержавної системи.

Закон розвитку держави показує, що інтеграція держав можлива подвійним способом. По-перше, шляхом спільності параметрів угілення (параметрів стану) держав R_A . Це традиційний підхід, проблематичність якого обумовлена тим, що параметри стану держави R_A включають не тільки ті, що формалізуються (нормовані), але й неформальні параметри - історичний досвід, менталітет та ін. Власне, саме з цими - параметрами стану, *що не формалізуються*, - довелося зіткнутися Європі восени 2005 р. під час масових заворушень.

Водночас слід розуміти, що через системні властивості об'єднання, що виникає в результаті традиційного підходу, не

²⁹ Тим часом сьогодні Україна значною мірою існує завдяки горизонтальному зв'язку - трубопроводу “Дружба” з Росії до Європи.

³⁰ Горизонтальне вибудовування припускає як формування горизонтальних політичних зв'язків, так і фізичних - розміщення столиць України по осі Львів-Київ-Харків: з одного боку, це визначає перехід до горизонтальної моделі держави, з другого - визначає орієнтацію держави “Схід-Захід”. При переході від вертикального до горизонтального орієнтування Україна виходить з-під історичного впливу Польщі - Туреччини і починає відігравати самостійну роль у регіоні.

межної диференціації єдності і шляхом організації множинності”. При цьому розчленовування держави як єдності на множинне є органічним розчленуванням, що містить у собі одночасно з індивідуальною самобутністю і загальною ідеєю цілого. Раніше ми визначили такі компоненти держави, які несуть ідею цілого, як предикати, в езотериці²⁷ ж вони визначаються як монади [82, с. 45-46].

Власне, тому можна говорити, що саме це зіставлення дозволяє інакше побачити проблему поєднання функцій і структур, проблему осмислення держави як цілісного світу, а також проблему взаємозв'язку індивіда й суспільства²⁸. Найкращим чином це висловив Платон, який зазначав, що *єдине, оскільки перебуває в інших предметах, стосується їх*; оскільки перебуває в самому собі, перестає стосуватися їх і, перебуваючи в самому собі, стосується себе [193].

Як зазначено в [82, с. 248], найістотнішою ознакою людського суспільства є органічна пов'язаність єдності й множинності. Водночас, коли потенційний світ (*упорядкованість* - Т.Б.) протиставляє себе хаосу (*самоорганізації* - Т.Б.), то він усвідомлює себе єдністю, а хаос є уособленням множини [там само]. Тобто в антиномії “єдність-множинність” суспільство як структура, що самоорганізовується, відіграє роль множинності, а держава - єдності.

У співвідношенні єдність-множинність формуються різні концепції держави: обґрунтування одних слугує множинності відносин індивідів, обґрунтування інших направлено на єдність інтересів - духовних, матеріальних, природних; при цьому перші характеризуються виділенням якогось одного типу відносин - як правило антагоністичних. Як свідчать історичні дані, саме як відносини антагонізму зароджується рабство: спочатку по відношенню до колишніх ворогів, потім ці відносини в пом'якшеному вигляді поширюються на своїх співвітчизників (на основі майнового або іншого розподілу)²⁹. Антагонізм усередині держави пов'язаний з підміною функціонального розподілу обов'язків у державі стратифікацією, відповідно до виконання обов'язків.

²⁷ Езотеричне навчання (від грецьк. esoterikos - внутрішній, направлений усередину) - навчання, доступне тільки обраним, зрозуміле тільки фахівцям. Застосовується для позначення внутрішніх подій і відносин.

²⁸ Проблема тут розуміємо як ситуацію невідповідності бажаного і дійсного, тобто як умови, в яких результати державної діяльності не відповідають заявленим цілям.

²⁹ Тільки з позиції надзвичайно наївного спостерігача можна стверджувати, що сьогодні в Україні (або інших країнах світу) немає рабства. Сучасне рабство є проекцією антагоністичних відносин між людьми.

Водночас надособистісні теорії держави - теологічна, природна, іригаційна, в яких відносини формуються ззовні - з боку природи, Бога або результату спільної діяльності, відрізняються гуманізмом (від лат. *humanitas* - людяність)³⁰. Власне, ще Ф.Шиллер у “Листах про естетичне виховання людини” (СПБ., 1902) визначає гуманізм як *велике завдання буття*, адже саме в контексті цього завдання розроблялися в XVII ст. ідеї природного права, а в XIX ст. домарксистський соціалізм виступив проти приватної власності як основного виду відчуження людини.

Необхідно відзначити, що поняття гуманізму посідає особливе місце в українському світогляді (див. [194-198]). Це помітно в творчості видатного мислителя Г.С.Сковороди (“Сад божественних пісень”), яка є унікальним гуманітарним явищем, у працях прямого спадкоємця його творчості П.Д.Юркевича [199-202], “філософія серця” якого зробила значний внесок у становлення гуманістичних традицій і пріоритетів, що набули подальшого розвитку в роботах С.М.Булгакова і В.С.Соловйова, в гуманістичній позиції одного з останніх учнів П.Д.Юркевича - П.І.Ліницького, який обгрунтовано критикував так званий “механістичний” матеріалізм за те, що він зводив сутнісні процеси буття до матеріальних процесів, виключаючи процеси ідеальні [203; 204]. Глибоким гуманізмом, духовністю відрізнялося ставлення до науки, зокрема до філософії, О.М.Новицького, який як і мислителі античного світу, вважав, що *філософія не може бути шкідливою або небезпечною для держави*, в першу чергу тому, що сфера філософії не має нічого спільного з вульгарним практицизмом і його цілями: “меркантильність притаманна взагалі найнижчій стадії культурно-історичного розвитку людства³¹. Філософія ж працює вище, на рівні ідеї правди, ідеї прекрасного”, тобто на рівні тієї ідеї, “змістовим стрижнем якої визначено гуманність як форму життєвої практики” [205, с. 165; 64, с. 160]. Стосовно нашого предмета ми однозначно можемо сказати, що тільки філософський підхід у змозі сьогодні запобігти плавному перетіканню самого гуманізму в сцієнтизм³²,

³⁰ Історичними попередниками гуманізму були знову все ті ж греки, які бігли з Візантії до Італії, утворюючи там центри гуманізму, що втворювали стовпову дорогу італійському Ренесансу. Так, у Флоренції з 1396 р. як учитель грецької мови працював грецький філософ Мануель Хризолорас; мабуть, і язичництво Флорентійського громадянина Н.Макиавеллі має грецьке коріння.

³¹ Виходячи з даної позиції спостерігача, існуюча цивілізація, орієнтована на споживання, перебуває на найнижчій стадії культурно-історичного розвитку людства.

³² Від лат. *scientia* і англ. *science* - знання, наука. В гуманітарних науках виявляється в зовнішньому наслідуванні точних наук, що знаходить своє вираження в штучному застосуванні математичної символіки або зведенні процесу освоєння загальнозначущих гуманітарних і соціальних-філософських істин до штучних логічних алгоритмів, універсальних моделей.

перетвориться в підсумку з геополітичного центру в рядову провінцію²⁷.

У зв'язку з цим можна стверджувати, що державність України “важча”, ніж державність її сусідів, і з позицій традиційної державності може виявитися “непідіймною”. В умовах лімінальності геополітичного положення України її державність може бути втілена тільки у формі самостійної (позаблокової) держави, що реалізує власну - унікальну роль у геополітиці: саме Україна, як ніяка інша держава Європи, є мостом (зв'язкою) між Сходом і Заходом. Водночас її входження в той або інший блок неминує веде до розриву Заходу і Сходу. Зв'язка - це роль інтегратора Заходу і Сходу; саме на такій геополітичній ролі України наполягає З.Бжезінський - один з найбільш досвідчених геополітиків у світі: “Успішна в демократичному і європейському плані Україна необхідна для створення історичної трансконтинентальної Європи... Я думаю, що справжньою надією й історичною перспективою для Європи є **Європа від самої західної точки Португалії Карбо да Рока до Камчатки**. А Україна - це стрижень, міцністю якого визначатиметься - відбудеться це історичне розширення Європи або не відбудеться (курсив наш - Т.Б.)”²⁸ [490]. Власне, ту ж позицію озвучує і Євросоюз.

Реалізація такої геополітичної місії України можлива лише на основі горизонтального орієнтування держави - із заходу на

²⁷ При цьому існують фундаментальні розбіжності західно- і східноєвропейського світоглядів, що наочно виявилися в 1486 р., коли Захід не прийшов на допомогу східноєвропейському центру - Константинополю, піднявшись на тлі падіння Другого Риму. Це самопіднесення Заходу за рахунок приниження і знищення іншого, що становить основу західноєвропейського світогляду (конкуренція як основа західної економічної моделі), не зняте до цього часу. В цих умовах побудова зовнішньополітичної лінії України у сподіванні на те, що “Захід нам допоможе”, виглядає принаймні наївно.

²⁸ Ми усвідомлюємо, що дана роль України визначена З.Бжезінським у рамках геополітичної доктрини панування Сполучених Штатів, викладеної у [488], однак ця геополітична роль збігається з перспективами України і забезпечує зовнішню й внутрішню стійкість держави. Ми не заперечуємо позиції З.Бжезінського, властивої багатьом сучасним політикам, що сучасний світоустрій на чолі із США - це визначена позиція на “великій шахівниці”. Однак у даній роботі мова йде про те, що зміна топології “ігрового поля” змінює характер “гри” та її результат (див., наприклад, [345] та/або [489]). Так, знаменитий експеримент з есмінцем “Елдрідж” (1944 р.) показав взаємозв'язок стану і топології простору: коли в обмеженому просторі, де розміщувався корабель, було сформовано стан, відмінний від звичного, змінилася топологія простору. В результаті корабель масою близько 3 тис. т протягом 30 секунд перемістився на відстань 400 км від точки експерименту і, потрапивши там у звичайний стан (звичайну топологію), знову повернувся у вихідну точку простору. Інакше кажучи, фізичні досліді зміни топології вже проведені й показують можливість побудови будь-яких траєкторій у просторі станів фізичних тіл. Тому ми вправі порушити питання про використання можливостей, що відкриваються при цьому в державному будівництві України.

При цьому працює закон об'єднання Листа-Вітте: об'єднання двох сильних держав приводить до посилення обох; об'єднання сильної (ЄС) і слабкої (Україна) держав приводить до посилення сильної та ослаблення слабкої²⁶. Тому інший неминучий аспект геополітичної позиції України - ні зі Сходом, ні із Заходом. Таким чином, поняття пограничності визначає позиціонування України не як статичне перебування на межі, на стику, а визначає динаміку стану (балансування) положення України в зовнішньому середовищі.

Водночас традиційні підходи зовнішньої політики орієнтовані на стабілізацію стану держави в зовнішньому середовищі: так, традиційно маргінальність розуміємо як зниження статусу щодо спільності. Саме як протидія цьому зниженню відбувається прагнення України до евроструктур - щоб підвищити свій статус.

Проте існує й інша позиція, виражена в роботах В.Тернера [486]. В.Тернер показує, що нові соціальні структури і відносини можуть виникати тільки на межі, на периферії старих структур, їх становлення відбувається на зламі, під час переходу через традиційні стани, коли змінюються традиційні норми й цінності, формуються нові стійкі глобальні системи. Про це свідчить історичний досвід - становлення нових геополітичних структур відбувається не з центру, а з периферії. Як відзначає С.Л.Удовік, "...нові цивілізації звичайно розвивалися на периферії попередньої. Так, грецька цивілізація розвинулася на околиці мінойської, римська - на околиці грецького світу, ядро середньовічної європейської цивілізації опинилося у Франції - колишній Галії, провінції Риму, що зазнала цивілізаційного впливу. Слов'янська культура виникла на периферії Візантії" [487, с. 58-59].

Особливості виникнення і місцезорозвитку України визначають, що моделі держав, які використовуються в державах, розташованих у центрі цивілізаційного простору, і моделі держав, розташованих у міжцивілізаційному просторі, мають суттєві відмінності. Таким чином, для України стає актуальною розробка власної моделі державного будівництва - за відсутності такої моделі, що враховує особливості її місцезорозвитку, Україна неминуче буде поглинута одним із цивілізаційних просторів і

²⁶ Оскільки ресурси - матеріальні, людські, інтелектуальні, фінансові та інші - мають властивість рухатися до місця посилення.

як наслідок зростаючої упевненості в тому, що можна визначити або запозичити якусь точну, *єдино правильну* форму державної практики.

У сучасному розумінні гуманізм виступає одним із напрямів теорії пізнання, згідно з яким усе наше пізнання за своїми мотивами, обсягом і цілями обумовлене межами людини та її потребами. Так, у сучасній європейській філософії гуманізм виступає як певний різновид *прагматизму* (наприклад, екзистенціалізм³³, персоналізм, де етичні цінності не існують зовні контексту людської діяльності і не є абсолютними)³⁴.

Це приводить до вибудовування різних *лінійних* схем у багатовимірному державному просторі, в яких держава зводиться до деякого окремого випадку свого історичного вираження. Проте *специфіка держави як форми полягає в тому, що історичний час тут не є головним і відступає перед позаісторичним процесом споглядання та розгортання таких універсальних атрибутів держави, як рух, простір, час, здатність до саморозвитку*.

Отже, всяке співтовариство, всяка держава *перш за все є деякою єдністю*, а потім уже розподіляється усередині себе на якісь компоненти. Причому практично будь-який такий підрозділ має умовний, достатньо ідеалізований характер. Єдність держави є, з одного боку, відмінністю від інших подібних держав, що усвідомлюється у формі тотемізму (герби, прапори, конституція, межі, нація, мова і т.ін.). Але з другого - внутрішнього - боку, є і дійсна єдність компонентів держави в собі їх життя. Це означає вироблення деяких стандартів, зразків співжиття для конкретного впорядкування державного життя відповідно до цих зразків. Адже практична єдність не тільки виникає, але й вимагає постійного *відтворювання* в потрібних рамках. Формування подібних стандартів, правил відносин людей відбувається як *віддзеркалення наявної практики*. Тому со-

³³ На початку ХХ ст. в Києві існувала філософсько-релігійна школа екзистенціалізму - "християнського" екзистенціалізму, як його називав засновник - М.А.Бердяєв, який разом з іншим представником цієї школи - Л.І.Шестовим - у 1920 р. залишив Росію на сумно відомому "кораблі філософів".

³⁴ У цьому контексті етична поведінка виростає не з функціональної і культурної взаємозалежності людини й суспільства, а з індивідуальної "гуманістичної" сутності людини [206].

ціальне буття могло вирости лише як продовження стадного (тваринного) буття, перетворюючи і пристосовуючи до нових реалій колишні (тваринні) форми буття³⁵. Державне будівництво в генетичному плані можна розглядати як результат необоротності цього процесу.

Звідси виникає **доктрина**: не множинність створює єдність, а навпаки, множина походить з єдності [82, с. 227]. При цьому очевидно, що множинність має не кількісний, а якісний сенс. Так, потенційно множинність народжується з єдності, проте насправді не множинність створює єдність, але множина *виникає* з єдності, і своєї досконалої організації суспільство досягає в єдності держави як у вищій організації спільного життя³⁶.

Результатом принципу єдності й множинності є **постулат цілісності** держави. Згідно з постулатом цілісності держава повинна розглядатися як єдине ціле. Тобто держава - це не безліч компонентів, але *цілісний* об'єкт, що допускає розподіл на компоненти. Тому держава *не тотожна* ніяким її розподілам.

Сутність постулату цілісності держави полягає в тому, що ні при композиції (об'єднанні компонентів у ціле), ні при декомпозиції (розподілі держави) неприпустима *втрата понять*, а також у тому, що як композиція, так і декомпозиція повинні здійснюватися у напрямі генерації інформації більш високої якості, що характеризує державу [208, с. 88]. Це означає, що виявлення цілісності вимагає врахування взаємозв'язків усередині держави, а також зв'язків держави з середовищем. Необхідно також *зрозуміти* наступне: які властивості компонентів підпорядковуються загальнодержавним властивостям, який механізм цього підпорядкування і в яких умовах воно втрачає силу, оскільки держава як ціле має особливі властивості, яких немає у компонентів за будь-якого способу декомпозиції.

Принцип оцінки результатів

Принцип єдності і множинності дозволяє сформулювати ще один характеристичний принцип результативної державної діяльності: *державні продукти є принципово неподільними, тоді як продукти компонентів держави - ділені й множинні*. Інакше кажучи, права і свободи держави є принципово неподільними, а це означає, що їх не можна оцінювати в грошовому або

³⁵ Тому питання про "соціальність" біологічних істот некоректне. Це в людське буття проєктуються так звані "тваринні" форми, які усвідомлюються як "соціальні".

³⁶ У теоретичній концепції Б.Н.Чичеріна держава визначена як абсолютний союз, який є вищим поєднанням протилежних начал співжиття: особистого і загального [207, с. 314].

У цих умовах енергетична самодостатність Росії (поки що) визначає її нейтральну позицію відносно різних існуючих моделей європейського і глобального об'єднання. При цьому Москва намагається сама відігравати роль інтеграційного центру різних об'єднань - СНД, ЄС, РСР, Ради суверенних держав. Проте ці моделі або повторюють європейський досвід 50-90-х рр., або несуть у собі імперський (зокрема радянський) досвід і тому малопривабливі для пострадянських держав²⁴. Москва не пропонує союзникам нову модель прискорення соціально-економічного розвитку при їх входженні в подібне міждержавне об'єднання, але питання отримання державою вигід розвитку є принциповим при вирішенні питання про об'єднання.

Початкова посилка геополітичної позиції України обумовлена генезисом її державності. Сама етимологія імені "Україна" визначає характер її державності - *у краю*. Особливістю геополітичного положення України є те, що вона розташована на стику (або на розломі) двох державних традицій - "західної" і "східної". Таке положення України визначає, що обидва з них як історично, так і цивілізаційно "претендують" на Україну. Даний факт виявляється як в історичній долі України, так і в її державному будівництві - вона почергово перебувала в зоні впливу західного і східноєвропейського світоглядів, тієї або іншої моделі державності. Єдиний успішний досвід української державності - період запорізького козацтва, коли держава існувала як "сторожова" - *als ob* із Заходом та зі Сходом. Сьогодні таке граничне положення визначає насамперед онтологічне вимірювання, оскільки задає специфічні властивості зовнішньополітичної топології, а саме - здатність держави перебувати "у краю", її вміння позиціонуватися відповідним чином.

З цього формується геополітична позиція України - як самостійна держава, як геополітичний центр вона може існувати, тільки перебуваючи на стику цивілізацій. Тому перший аспект міжнародного положення України - із Заходом та зі Сходом. І навпаки, входження України в будь-який з цивілізаційних просторів²⁵ нівелює її роль як держави: з геополітичного центру вона миттєво трансформується в заштатну провінцію.

²⁴ Сама по собі побудова імперії є питанням не економічної доцільності, а геополітичного вибору, і певною мірою питанням філософським, тому й однозначної відповіді на нього не існує (див., наприклад, [483-485]).

²⁵ Не забуватимемо, що Україна розташована також на стику північної - православної і південної - мусульманської цивілізацій.

манні додаткового продукту є наочне підвищення агресивності Сполучених Штатів: агресії в Югославії, Афганістані, Іраку, здійснені під приводом “збереження демократичних цінностей”, при тому, що агресія і демократія (як геній і злодійство) - речі несумісні²². Тим більше, що й сама міждержавна ієрархія, в якій одноосібним лідером є Сполучені Штати, являє собою тиранію (в кращому разі - монархію), але аж ніяк не демократію.

У цих умовах європейська інтеграційна модель не відзначається стабільністю: так, реакція ЄС у розширеному форматі 25 держав на кризу в Іраку продемонструвала, наскільки далекий Євросоюз від того, щоб бути “об’єднаною Європою”²³. Не доводиться сумніватися в тому, що подібні випадки розбіжності позицій учасників ЄС не будуть винятком. Як відзначають багато дослідників ([78; 481; 482]), за існуючих розбіжностей і нюансів, у разі виникнення несприятливих умов розрив у рівнях розвитку і диференціація національно-державних інтересів можуть призвести до того, що відцентрові тенденції в рамках Європейського Союзу запанують над доцентровими, і в кризовій ситуації ЄС може розколотися на кілька регіональних угруповань або повністю “дезінтегруватися”. З чим це пов’язано?

Справа в тому, що підходи до впорядкованості даного міждержавного об’єднання копіюються з внутрішніх процесів упорядкованості, тобто орієнтовані на формальну впорядкованість шляхом визначення нормативних рамок. Але відносини між державами, коли одна з них діє в нормативних рамках, підстава яких міститься в іншій, - це завжди відносини впливу, і в цьому контексті такі бажані речі, як ухвалення Євроконституції, ЄС, НАТО, СОТ та ін., - це спроби формалізації міждержавних відносин, “накладення” формальних рамок на розвиток держав. У принципі сказане можна розглядати як проекцію договірної теорії держави на міждержавні відносини, але при тому, що сама природа міждержавних відносин безумовно інша: це можливість вибору державами свого курсу, варіабельність розвитку держав. Саме варіабельність держав дозволяє їм розвиватися у співвідношенні одна з одною. Тому не дивно, що “накладення” формальних рамок обмежує можливості розвитку такого міждержавного об’єднання, позбавляє його динаміки.

²² При цьому абсолютно видимою є тенденція наближення Сполучених Штатів до основних джерел світових енергоресурсів.

²³ Такою, якою запам’ятав її С.Цвейг у “Спогадах європейця”.

якому-небудь іншому порівняльному вираженні. Звідси *неподільність державних результатів* визначає принципову *неможливість їх оцінки в кількісних параметрах*. Вони є скоріше *умовою* державного будівництва, а не його результатом.

Водночас *результати діяльності компонентів держави ділені й порівнянні*. Тим самим вони мають як кількісне, так і якісне вираження. Іншим наслідком, що впливає з принципу результативності, є розходження єдності та елементів множини: так, композиційне розуміння суспільного виробництва як *відтворення суспільного життя* робить неможливим ототожнення результатів єдиного (держави) з одним із результатів його елементів (політикою, владою, матеріальним виробництвом)³⁷.

Принцип державно організованої діяльності / колективної дії

У разі державно організованої діяльності діяльність індивіда опосередкована участю в колективній діяльності. При цьому учасники діяльності є не суб’єктами діяльності, а компонентами сукупної державної діяльності, направленої на досягнення державного результату: в цьому випадку держава “мислить”, “вирішує”, “діє”.

Подібну діяльність ми називаємо *державно організованою*. Її учасники, залишаючись самими собою, “підключаються” до колективного процесу діяльності, здійснення якого *опосередковане державою*. Що це означає? Це означає, що коли у звичайному розумінні операції і процедури діяльності можуть бути локалізовані на окремій людині, тобто “зняті” і привласнені нею, то державно організована діяльність є тим випадком, коли операції і процедури діяльності *розподілені між учасниками процесу*, тобто, фактично, всіма громадянами держави.

З цього приводу В.Франкл у своїй роботі “Людина у пошуках смислу” відзначав, що теза *дія впливає з буття* - це лише половина правди; друга ж її половина звучить так: *буття впливає з дії* [210].

Таким чином, державно організована діяльність / колективна дія не є чимось відчуженим і надлюдським: акти дій, як і раніше, належать людям, просто самі люди стають поряд із своїм звичайним буттям ще й учасниками процесу. Їх діяльність у

³⁷ У даному контексті принцип результативності втілює в собі значення державності. Найкращим чином, на наш погляд, воно виражене Л.Гумпловичем у [209], де він зазначає, що не тільки окремий індивід, але й уся сукупність людей, що мешкають у державі, веде завдяки їй гідний спосіб людського існування.

рамках колективної дії процесуалізується, а вслід за цим і акти дії окремих людей стають приватними моментами колективної (державної) дії, яка не належить нікому з людей окремо, а тільки державі в цілому. Об'єднавчим моментом такої колективної (державної) дії є *результат* як інтегруючий момент колективної діяльності: *в результаті державної діяльності в "знятому вигляді" присутній результат діяльності кожного індивіда*. Державне будівництво стає методологічно безглуздим, якщо не поставити його в найтісніший зв'язок з реальністю цього інтегруючого моменту³⁸.

Звідси випливає, що колективна діяльність є типом опосередкування суспільних відносин, а це робить уявлення про колективність діяльності найважливішим засобом проникнення в суть державних відносин. І державне будівництво, стихія якого складає *головну особливість державного життя*, не може не слугувати основою для колективної діяльності. Власне, цей принцип в умовах ускладнення суспільних відносин дає державі набагато більше, ніж може дати так званий механічний вплив: він дає ініціативу, зворотний зв'язок, який цей вплив глушить у зародку. Тим самим він вирівнює стратифікований державний простір, згладжує його соціальні нерівності, розширює його самостійні можливості.

Треба відзначити принципову (системну) відмінність державно організованої діяльності від сукупності індивідуальної діяльності: унаслідок ефекту емерджентності державно організована діяльність більш ефективна, ніж сукупність окремих індивідуальних дій, при рівних витратах індивідуальної праці. Певною мірою це пов'язано з тим, що "сумісні і злагоджені дії людей у певній соціальній групі вимагають, щоб кожний учасник якоюсь мірою передбачав можливі дії інших. Для цього люди в колективі постійно придивляються і прислухаються одне до одного. Таким чином, дії людей соціальні за своєю природою не тільки тому, що вони безпосередньо або ж опосередковано орієн-

³⁸ Як писав Л.М.Толстой, "для вивчення законів історії ми повинні змінити абсолютно предмет спостереження (курсив наш - Т.Б.), дати спокій царям, міністрам і генералам, а вивчати однорідні, нескінченно малі елементи, які керують масами. Ніхто не може сказати, наскільки дано людині досягти цим шляхом розуміння законів історії; але очевидно, що на цьому шляху тільки лежить можливість уловлення історичних законів; і що на цьому шляху не встановлене ще розумом людським однієї мільйонної частки тих зусиль, які встановлені істориками на опис діянь різних царів, полководців і міністрів і на виклад своїх міркувань з нагоди цих діянь" [211, с. 240].

Обмеження економічного розвитку неминуче спроектувалися на іншу визначальну цінність європейської цивілізації - свободу. Порушується свобода слова: у Німеччині людину можуть переслідувати за просту констатацію факту, що вивчати історію Другої світової війни у відриві від особи Гітлера неможливо. Аналогічні "заборонені" теми є і в інших країнах; особливо багато їх у США, що сповідають "принцип політкоректності". Обмежується свобода поширення інформації - перш за все угодами з авторського права¹⁸, потім - кримінальним переслідуванням хакерів, законами, направленими проти мережі Інтернет. Обмеження свободи пересування здійснюється візовим режимом - насправді сама ідея візи, тобто дозволу на відвідування країни, робить цю свободу фікцією. Практично ж візовий режим має тенденцію до постійного посилення і став широко використовуватися після 11 вересня 2001 р.

Фінансова й економічна свобода на практиці є серйозним обмеженням - митним, квотуванням, ціновим. Податкова система в західних країнах містить у собі виразно виражені механізми негативного зворотного зв'язку, що нівелюють доходи підприємців: контролюється кожен долар - у формі "протидії відмиванню доходів". Дійсно, можна розглядати можливість використання свободи в кожному конкретному випадку, проте тут йдеться скоріше про тенденцію - тенденцію *відмови від цінностей, що ще недавно складали сутність західноєвропейського світогляду і що забезпечили європейській цивілізації першість у світі*.

Слід також розуміти, що демократичні режими характерні для умов економічного процвітання і надлишку додаткового продукту¹⁹. Скорочення бази додаткового продукту змушує Захід бути агресивнішим - свідченням цього є серія воєн кінця ХХ - початку ХХІ ст.²⁰, заява Р.Лугара в Ризі напередодні самміта НАТО 2006 р.²¹ та ін. Свідченням виникнення проблем в отри-

¹⁸ Інформації намагаються надати форму матеріального товару, проте це в основі своїй інший продукт: розгляд інформації, зокрема наукової, як матеріального продукту, спроби отримання наукового знання на основі принципів виробництва ведуть до деградації науки як механізму усунення невизначеності буття (а не виробництва в рамках існуючого знання).

¹⁹ Такими є Антична Греція, Античний Рим, Великобританія нового часу, сучасна Європа і США.

²⁰ Практично війна йде постійно, але на різних театрах воєнних дій.

²¹ Р.Лугар запропонував Північноатлантичному альянсу застосовувати П'яту статтю Вашингтонського договору (у якій йдеться про те, що воєнний напад або загроза такого нападу на одну з країн НАТО вважаються агресією проти всіх країн альянсу) у випадках застосування енергоресурсів як зброї.

ся експлуатація держав, їх населення і природних ресурсів, які стають платформою для підтримки стагнуючої економічної моделі. Не уникла цієї долі й Україна, яка за відсутності зваженого аналізу глобальних соціальних та економічних процесів опинилася в пастці “демократичних цінностей”.

Обмеження європейської моделі стали поштовхом до розвитку держав інших цивілізаційних моделей - східної і південної: першої - шляхом використання технологій, другої - шляхом регулювання цін на енергоносії. До останнього часу економічна перевага Заходу ґрунтувалася на експлуатації країн “третього світу”. Тепер ситуація змінюється - в Азії і на Сході з'являються регіональні економічні центри, готові самі споживати ресурси, які раніше неподільно використовувалися Заходом. Так, Китай із сили, що підтримувала рівень життя на Заході, почав перетворюватися на конкурента за цей самий рівень життя. Майбутні наслідки такої принципової зміни визначають кінець західноєвропейських цивілізаційних установок, при цьому інших на сьогодні не усвідомлено і не спроектовано.

Проте “міцність” західної економічної моделі виявилася досить великою: незважаючи на кризи 70-90-х рр., за всіма основними показниками - від виробництва зерна до якості життя - Європа і Сполучені Штати поки що значно випереджають своїх “південних” і “східних” конкурентів. Однак слід мати на увазі, що підтримувати європейські стандарти рівня життя без експлуатації Заходом країн “третього світу” стає все більш скрутно.

У цих умовах виникає концепція глобалізації: висунута Сполученими Штатами, ця концепція спрямована на збереження долара як єдиної світової валюти. Але глобалізація на основі світової валюти має суперечність, відому як парадокс Філдстайна-Харіокі: якщо фінансові ринки стають загальними, то загальними повинні ставати і ринки заощаджень, й інвестиційні ринки. При цьому виникає небезпека втрати контролю над грошовими ринками і розгону нерегульованої інфляції, що ставить під загрозу всю світову економіку. Саме такий розвиток подій мав місце в розвинених країнах світу в 80-90-х рр. минулого століття, коли розгін інфляції дестаблізував внутрішні ринки цих країн. Тому для захисту своїх ринків у них почався масовий перехід у внутрішньому грошовому регулюванні на замкнуті системи грошового обігу - так зване інфляційне таргетування. Власне, і введення нової світової валюти - євро, слід розглядати як усунення залежності європейських держав від тиску долара.

товані на інших людей, але також і тому, що будь-яка дія включає очікування тієї або іншої реакції з боку оточуючих: важко перебувати в колективі, коли ти не знаєш, чого можна чекати одне від одного” [212, с. 212].

Раніше ми згадували, що характерною ознакою держави є формування думки про результати діяльності всередині держави на основі закономірних механізмів (тобто виходячи з реальних умов і необхідності, а не формальних законів). Ця обставина радикально відрізняє державу самодостатню, або *дійсну* державу, від держави-маріонетки. Що тут мається на увазі?

Практично для будь-якої маріонеткової держави мета ставиться *за межами держави*, і для неї допускається лише *деяка* здатність самоорганізації в процесі запрограмованих *не їй* результатів. На відміну від такої “маріонетки” *дійсна* держава (нехай навіть і вельми примітивна) все ж таки сама, *на основі своїх внутрішніх процесів*, ухвалює рішення про те, який результат їй необхідний. Звідси можна сказати, що визначальною ознакою держави є формування осмисленої думки про цілі та результати державної діяльності: у тому випадку, коли вона формується усередині держави на основі механізму зворотного зв'язку, об'єкт колективної дії може іменуватися державою. Якщо ж мета й думка про результат формуються за межами об'єкта колективної дії, то даний об'єкт є “маріонеткою”, тобто маріонетковою державою.

Виходячи з вищевикладеного принцип колективної /державно організованої дії формує здатність державного будівництва до реального, внутрішньо необхідного руху. Тим самим даний принцип прямо пов'язаний з принципом саморозвитку, принципом саморегуляції і принципом результативності, відображаючи не стільки кількісні, скільки якісні характеристики онтологічних державних явищ. Реалізація цих принципів, у свою чергу, підводить державне будівництво до завдань, які вимагають від нього переосмислення функцій, їх зв'язку з творчою, результативною діяльністю, завдяки якій держава стає суб'єктом не тільки власного, але й світосистемного розвитку. Розглянемо це докладніше.

2.3. Функції держави і державні функції (субфункції)

Так само, як будь-яка форма несе свою функцію й існує завдяки їй, так будь-яка функція знаходить або шукає свою форму. І більше того, оскільки це положення правильне відносно речей, які ми повсякденно бачимо в природі та в її віддзеркаленні, що зветься людським життям, цей же принцип - як універсальний - правильний відносно всього, що здатний охопити наш розум.

*Л.Г.Саллівен*³⁹

З наведеного епіграфа стає очевидним, що функції (від лат. functio - виконання, здійснення) виступають як основний державотворчий чинник держави.

Функції держави є віддзеркаленням тієї ролі, яку держава відіграє в існуючій системі всесвіту⁴⁰. *Реалізація в часі і в просторі функцій держави є функціонуванням держави.*

Функції держави в цілому - організація (що розгортається в часі) процесу втілення сутності держави (смісл) та управління суспільним здійсненням цієї ідеї (реальність). Функції ж частин держави (*державні функції*) - відповідним чином виявляти значення кожної з цих частин у цьому процесі. Поза сумнівом, що перші певною мірою визначаються останніми, і самі визначають їх. Але так само ясно, що функції держави є чимось новим, *якісно іншим* порівняно з державними функціями компонентів. Вони направлені вже на загальний життєвий ефект, на забезпечення життєдіяльності, цілісності й розвиток держави.

Державні форми, що не впливають безпосередньо з практичного призначення держави, слід розглядати як суперечність державного будівництва, яка підлягає негайному коректуван-

³⁹ Саллівен Л.Г. Бесіди в дитячому садку. Глава "Функція і форма". Цит. за: "Майстри архітектури про архітектуру" [213, с. 49, 50].

⁴⁰ У цій системі, як ні в якій іншій, майбутнє *завжди* обіцяє спогади про теперішнє і минуле, оскільки ця система хоча і підлегла часу, але все-таки служить, у першу чергу, просторовій конкретності буття, що і виявляє собою образ держави.

ної Дж.Форрестером і Д.Мідоузом закономірності. За своєю природою це принципово інша криза, ніж досліджувані в економічних теоріях кризи попиту-пропозиції; це криза, що визначається межею зростання європейської економічної моделі, і ширше - європейських цінностей. Підвищення цін на енергоносії в 70-ті рр. призвело до важкої структурної кризи західної економіки. Криза була вирішена обмеженням споживання енергоносіїв - переходом до енергозберігаючих технологій. При цьому з історії виявилися викинутими символи європейської технологічної потужності - надзвукові авіалайнери, здані на злам пасажирські трансатлантики, зупинені супертанкери, пішли на звалище автомобілі, закриті космічні програми - всі ті технічні напрями, які визначали рівень європейської економічної потужності, забезпечували роботою мільйони жителів Європи, Сполучених Штатів та інших країн. Енергетична криза породила застій у науці й зупинила розвиток технологій, що визначають економічний прогрес, - енергетичних, двигунобудування, авіабудування, ракетобудування, суднобудування, ядерних досліджень і т.д. Обмеження науки ще більше позначилося на технології - трансляторі між наукою і виробництвом (інакше кажучи, між інтелектуальним і матеріальним світом). У результаті за 30 років розвитку не відбулося істотного технологічного стрибка в жодній галузі, за винятком комп'ютерів [479].

Обмеження споживання природних енергоносіїв означає, що збереження досягнутого рівня стає можливим за рахунок підвищення використання іншої енергетичної компоненти - людської: це відбувається під гаслами підвищення ефективності промисловості, інтенсифікації виробництва, удосконалення технологій тощо, але в основі лежить підвищення використання саме цієї компоненти енергії виробництва - людської. Підвищення експлуатації людини виявляється в тому, що знижується рівень соціального забезпечення¹⁶, що й спостерігається з другої половини 70-х рр. (неоконсерватизм М.Тетчер) [480]. Збереження досягнутого рівня здійснюється також шляхом нарощування нееквівалентного фінансово-торговельного обміну між країнами¹⁷. Кінець ХХ ст. позначений фінансовими кризами, що миттю змінюють економіку держав, які розвиваються, і змушують їх шукати порятунку (інвестицій) в інститутів, що обслуговують обіг долара, та в зарубіжних інвесторів, які скуповують національні економіки за долари. Тим самим посилюють-

¹⁶ Проявом зниження соціалізації розвинених країн є вимивання середнього класу.

¹⁷ Міждержавна експлуатація заснована на монополії американського долара в глобальному торговому обороті.

якогось коду - вони континуальні, і детермінація процесів у таких полях теж континуальна (протяжність у часі й просторі).

У цьому контексті змістом геополітики є пошук у середовищі шляхів з якнайкращими можливостями розвитку держави - як у сьогоденні, так і в перспективі, тобто конструювання стану держави в зовнішньому середовищі. Під конструюванням розумітимемо орієнтацію держави на ті шляхи зовнішнього середовища, які забезпечують якнайкращу енергійність - зростання потенціалу держави¹⁴. У цьому контексті геополітика як наука не може мати однаково значущі висновки для кожної країни, але у кожної країни власна геополітика. Інакше кажучи, геополітичні висновки про структуру світу несуть базисну підставу для всіх країн, але кожна країна робить із них ще й свої висновки.

Тому конструювання стану України в зовнішньому середовищі визначається станом цього середовища і є завданням отримання потенціалу розвитку держави із зовнішнього середовища. В основі такого отримання лежить співвідношення власного світогляду держави із світоглядом (принципами), що діють у зовнішньому середовищі. В основі європейської моделі - основного компонента зовнішнього середовища Української держави - лежить динамічне подолання неповноти світогляду, основу якого складає інтенсивний економічний розвиток - ринкова модель. Причому з кінця 60-х рр. XX ст. європейська модель перебуває у стадії спаду [7]. В 1969 р. Дж.Форрестер і Д.Мідоуз, працюючи з тривіальним логістичним рівнянням, натрапили на обмежувачі ринкової економічної моделі [331]. У контексті виявленого обмеження *європейська модель економіки*, яка визначала домінування європейської культури упродовж як мінімум останніх 200 років, опинилась на "межі зростання", *втратила загальність, стала кінцевою*. Кінцівка європейської економічної моделі означає втрату базових цінностей європейської цивілізації: свободи та розвитку¹⁵. При цьому енергетична криза початку 70-х рр. стала реальним підтвердженням виявле-

¹⁴ Це не означає участі держави у військових, економічних та інших блоках, що означає той же принцип опозиції, але вже у складі групи. Можливості України як позаблокової, нейтральної держави набагато ширші, ніж в обмеженому договірними і нормативними положеннями просторі блоку. *Всяка дія, яка зменшує простір можливостей держави, є помилкою її керівництва.*

¹⁵ З цієї миті будь-які Нобелівські премії з дослідження ринкової економіки, будь-які дослідження ринкової економіки втрачають сенс і являють собою безглузде витрачання коштів. Ще безглуздішим є використання принципів фінітної ринкової моделі в державному будівництві - це споконвічно визначає кінець держави. У цих умовах актуальності набувають пошуки перспективної моделі, які можливі лише на світоглядній (філософській) основі, а дослідження в цій сфері якраз мають специфічний характер і доступні лише обмеженому колу осіб.

ню. Будь-які претензії на доктринерське визначення структури держави - ліберальна, комуністична, споживацька, правова, ринкова та ін. - становлять небезпеку одностороннього підходу до створення держави і, тим самим, можуть загальмувати процес її становлення. Для держави характерна функціональна множинність. Вона пояснюється тим, що як сама держава, так і кожний її компонент входить відразу до кількох систем, у кожній з яких виконує яку-небудь одну функцію. Завдяки об'єднанню локальних систем (компонентів держави) в єдиній складній конфігурації цілого виникає і багатопланова діяльність держави, і поліфункціональність її складових частин. При цьому з усієї безлічі функцій, реалізовуваних компонентами держави й державою в цілому, найбільш важливі наступні чотири, а саме:

- *адаптивна;*
- *тектонічна;*
- *комунікативна;*
- *сміслова.*

Які ж у цьому плані *функції держави*?

Перш за все, як впливає з раніше сказаного, *держава не є взаємодією безлічі зовнішніх явищ/елементів, а є цілим, що розвивається за законами цілого*. Як ціле держава може існувати за умови збереження законів її функціонування, функцій даного цілого і співвідношення функцій елементів цілого з функціями цілого. З цього випливає, що держава як ціле може забезпечити своє існування лише в тому випадку, якщо її власна діяльність виявиться здатною забезпечити відтворення державного цілого (*державне будівництво*) на основі реалізації властивих їй функцій. Водночас функції державного цілого відіграють визначальну роль у формуванні функцій компонентів держави - державних функцій.

Необхідність і здатність забезпечувати свою цілісність за допомогою певних спеціалізованих функцій є умовою існування держави. Досягнувши певного ступеня складності, держава починає спонтанно змінюватися, і збереження її існування, її цілісності може бути забезпечене лише в процесі розвитку особливих функцій держави, здатних поставити під контроль спонтанні зміни. На певних ступенях розвитку держави подібні зміни набувають лавиноподібного характеру. В цих умовах стає очевидним, що, з одного боку, ці зміни в своїй основі життєво необхідні для держави, але з другого - їх неврегульоване зрос-

тання становить загрозу дезорганізації державного цілого, яке, якщо воно не змогло протистояти стихійним, неврегульованим соціально-економічним змінам, втрачає форму держави. Тим самим, стає зрозуміло, що державне ціле постійно перебуває під загрозою процесів, що відбуваються в компонентах держави.

У цих умовах може бути лише один вихід - формування умов управління власним розвитком держави, державним будівництвом на основі функціональної ролі цілого.

Тому ми розглядаємо *функції держави не з позицій того, якій дії вони відповідають* (військова, соціальна, економічна і т.ін.), але з *позицій того, який результат повинен бути забезпечений*. Відповідно *державні функції* визначаються нами як *функції, що обумовлюють досягнення необхідного результату*. Тобто дане питання розглядається тут як функціональне співвідношення *рівня цілого - самої держави, і рівня окремого - компонентів держави, що реалізують державні функції*.

2.3.1. Адаптивність держави

Будь-яка конкретна держава є, як відомо, об'єктом, що взаємодіє з середовищем. При цьому середовище держави дуальне - зовнішнє і внутрішнє. Особливістю середовища держави є те, що вона, на відміну, наприклад, від середовища буття біологічних об'єктів, має характер як фізичних, так і свідомих взаємодій. Впливи зовнішнього й внутрішнього середовища різноманітні й мінливі, тому *одне з головних завдань держави - збереження форми держави в умовах впливів зовнішнього і внутрішнього середовища, що постійно змінюються, тобто адаптивність*.

Саме виникнення держави пов'язане з адаптацією: адже очевидно, що найпершим результатом об'єднання індивідів у групу мало бути збереження самого цього об'єднання, тобто його стійкість та самовідтворюваність. Характерно, що необхідну стійкість у процесі адаптації до середовища зберегли не так багато організаційних форм - сім'я, рід, суспільство, держава. Сьогодні ще подекуди зберігається племінна організація, проте переважно в *цивілізованих країнах* ця організаційна форма вже не існує - перш за все тому, що вона *не забезпечує необхідної адаптації* складових її індивідів.

Всяка "зустріч" цивілізованих країн із середовищем, що приводила до зміцнення цієї стійкості, була корисною для системи в цілому, оскільки підвищувала її адаптивність і відбувався відбір нових якостей адаптивності, в тому числі й відбір більш

і впливає на геополітичне позиціонування держави. У цьому аспекті зв'язаність ендогенних та екзогенних уявлень має значення для позиціонування держави в середовищі - правильно сформований образ держави дозволяє зайняти їй необхідне місце в глобальній структурі з мінімальними витратами.

Як програма елімінування зовнішньополітичних ризиків, тобто пошуку таких шляхів у зовнішньому середовищі, де вплив ризиків на державу буде мінімальним¹¹, зовнішня політика діє як концепція збереження держави в сьогоденні. Водночас геополітичне проектування держави є проекцією в майбутнє і в даному сенсі відповідає державному будівництву.

5.1.2. Фактори геополітичної позиції України

Як молода держава Україна виявилася зорієнтованою на рефлексування зовнішньополітичних ризиків і запобігання їх негативному впливу [478]. Проте в умовах трансформації світоустрою, що відбувається, все більш виразними стають фактори, що змушують визначати міждержавні перспективи держави та її майбутнє призначення у світосистемі. Тобто розвиток української державності обумовлений ***геополітичним позиціонуванням держави - конструюванням положення держави в середовищі***.

Зовнішнє середовище України являє собою не стільки множинність об'єктів - інших держав, наддержавних інститутів, скільки процеси і події, що відбуваються в середовищі цих держав і впливають на стан України. Тобто у взаємовідносинах держави з середовищем зовнішнє середовище діє як поле сил, що мають певну просторово-енергійну конструкцію. При взаємодії держави з середовищем істотні програмуючі (впливаючі) властивості такого поля - наявність у середовищі шляхів¹² з особливими якостями, шляхів найбільш або найменш підходящих для руху, протікання по цих шляхах потрібних (або непотрібних) енергійних потоків¹³. Тим самим конструкція такого поля, що визначається середовищем, може розглядатися як програма, яка детермінує характер взаємовідносин держави з середовищем. На відміну від обчислювальних програм, польові програми не дискретні в тому сенсі, що вони не будуються із заданих символів

¹¹ Зовнішня політика відображає ситуативний підхід до відносин держави із зовнішнім середовищем; геополітика - підхід перспективний.

¹² Шлях - траєкторія руху.

¹³ Усвідомлення зовнішнього середовища в поняттях енергійних потоків еквівалентне поняттю сили. При цьому сила характеризує об'єкт, тоді як енергійний потік - поняття стану.

того, стійкість держави щодо управління істотно знижується: це пов'язано з тим, що влада є організуючим елементом соціуму, і якщо вона діє в рамках чужої проектності, то неминуче втрачає зв'язок зі своїм соціумом.

Взагалі інформаційна компонента в зовнішній політиці відіграє визначальну роль, оскільки оцінка зовнішнього стану є уявленням громадян даної держави, її ОФ про поведінку та дії інших держав, що складається на основі інформації. Тобто геополітичний простір у свідомості не тільки пересічних громадян держави, але й професійних політиків звичайно складається зі сформованих на основі інформації символів і міфів. Тому у відносинах із зовнішнім середовищем уявлення про світ замінюють сам світ - реальність зовнішнього світу замінюється уявленнями про реальність зовнішнього світу. Тим самим у міжнародних відносинах істиною є не те, що засвідчене, а те, що визнається істиною, - істина у кожній державі своя.

У цьому контексті гармонія зовнішньополітичних відносин формується шляхом зв'язаності ендегенних та екзогенних уявлень про державу. Ендегенні уявлення генеруються всередині України і виходять з її реалій. Ідентичність будь-якої країни обов'язково включає уявлення про сусідів і взагалі зарубіжні країни, з яких виникають уявлення про те, що відрізняє "нас" від "не нас", від інших країн, від інших тотемів. Тим самим образи зарубіжних країн - це певною мірою дзеркало внутрішніх проблем, що відображає завдання державного будівництва України. Екзогенні уявлення формуються поза Україною, найчастіше - у відповідних країнах, міждержавних організаціях (на зразок Європарламенту), і включають уявлення про державний устрій, культуру, рівень добробуту, можливі загрози державній безпеці з боку даної держави. Одночасно екзогенні уявлення формуються в результаті оцінки становища громадян України в інших державах, йдеться про їх захищеність, готовність виконувати будь-яку роботу, рівень заробітку, на який вони погоджуються, рівень культури¹⁰, участь українських учених, кількість їх виступів на міжнародних конференціях та ін. Таким чином, внутрішній стан держави проектується в зовнішнє середовище

¹⁰ У цьому знаходить свій вияв концепція "високої" і "низької" політики Дж.О'Тола [477]. "Низька" геополітика формується як побутовий образ держави, "висока" - як офіційні зовнішньополітичні документи та праці всіяких експертів. Розрив "низької" і "високої" геополітики визначає дестабілізацію положення держави в зовнішньому середовищі.

адаптивних форм держави. Так, сьогодні про кочові народи, що мали свою організацію, свою культуру, свою мову, але не мали простору своєї локалізації - території, можна прочитати лише в історичних дослідженнях. Тим часом якість кочівників простежується і сьогодні: насамперед у формі внутрішньо- та міждержавної міграції. При цьому істотно, що внутрішня, а часто й зовнішня міграція є необхідним принципом адаптації держави до умов, що змінюються. Звідси "вся історія цивілізації - це шлях пристосування до змін природи", як констатує В.Петров [214].

По суті, сама діяльна природа держави обумовлена необхідністю адаптації: можна сказати, що всяка дія держави виступає як адаптація.

По-перше, дія держави як така виникає тільки в тому випадку, якщо на короткий час відбулося *порушення рівноваги* між середовищем і державою. Тоді дія спрямована на те, щоб знову встановити цю рівновагу⁴¹ (див. далі закон оптимуму). Фактично, в державі йде постійний процес підтримки/відновлення зовнішньої і внутрішньої рівноваги у формі різних процесів, які, у свою чергу, повинні бути скорельовані між собою. Саме тому ми визначаємо функцію держави не як адаптацію, а як *співадаптацію* (дана функція держави позначається нами як С-адаптація або С-функція).

По-друге, здатність до адаптацій - це одна з основних властивостей руху матерії, оскільки забезпечує саму можливість її існування, можливість її подальшого розвитку. Визначальна роль адаптації для життєдіяльності біологічних організмів була сформульована Чарльзом Дарвіном, який вважав, що в живій природі виживають не найсильніші та найрозумніші види, а ті види, які найбільш чутливо реагують на зміну навколишнього середовища.

На відміну від біологічної державної адаптації⁴² є дуальними, оскільки вони відбуваються у двох середовищах - зовнішньому та внутрішньому. Тому стосовно держави йдеться про подвійну адаптацію - співадаптацію.

Нарешті, по-третє, адаптація завжди індивідуальна і визначається варіабельністю держави. В стабільних умовах варіа-

⁴¹ Ще в Стародавньому Китаї (II ст.) існувала історіософська теорія "Великої рівноваги" як програма відновлення природного ходу речей [215, кн. 33, с. 44-46].

⁴² Біологічні організми мають одне середовище адаптації - зовнішнє, на що і вказує Ч.Дарвін. Внутрішнє середовище організму задане природою і залишається практично незмінним протягом усього терміну існування даного біологічного вигляду. Так, людина не змінюється фізично вже близько 10000 років, але протягом усього цього часу відбувається розвиток її свідомості, свідомих форм її буття. При цьому "з погляду біохімічної або молекулярної генетики ніякого виняткового становища в природі людина не займає" [216].

бельність звичайно залишається незатребуваною і як така не виявляється.

Окремі властивості й елементи середовища, що впливають на державу, є чинниками середовища. Чинники середовища різноманітні, вони можуть бути необхідними або, навпаки, перешкоджати збереженню і розвитку держави. До чинників, які впливають на державу, належать:

- властивості неживої природи - територія держави, кліматичні та інші природні умови;
- чинники впливу інших держав;
- чинники, що визначають взаємні зв'язки індивідів у державі (це можуть бути дії влади, структура держави, соціальні та економічні процеси, силовий тиск);
- чинники, що сприяють діяльності держави, забезпеченню її самовідтворення.

Останні ми визначаємо як *державотворчі* чинники.

Усвідомлення співадаптивної функції держави стає можливим лише після розробки в другій половині ХХ ст. загальної методології наук - системології, що дозволило розглядати державу не тільки як сукупність окремих, приватних елементів, але як *цiле*. До цього безпосереднє, часткове мало пряме практичне значення для удосконалення пристосовної діяльності людини і держави, тому держава пізнавалася як окреме.

Урахування впливу всієї різноманітності чинників на траєкторію державного будівництва не уявляється можливим з таких причин:

- по-перше, внаслідок того, що всі чинники мають різну силу впливу, різну тривалість і по-різному впливають на поведінку держави;
- по-друге, чинники можуть діяти приховано, тобто їх вплив виявляється через якийсь час після закінчення їх дії;
- по-третє, відобразити вплив усіх чинників у людській свідомості неможливо через обмеженість останньої.

Тому вплив чинників - як зовнішніх, так і внутрішніх - по-різному позначається на державі в цілому і на окремих її елементах та процесах. Вичленовують найістотніші чинники, які можуть негативно впливати на стан держави та її окремих компонентів. Для прикладу можна навести чинник соціального розшарування в державі, який істотно знижує стійкість держави як цілого [217, с. 177-219].

ває на кожного, колишні чіткі структури перетворюються на клубок заплутаних взаємозв'язків, що не піддаються ні плануванню, ні управлінню. Уже внаслідок ускладнення моделей взаємодії із зовнішнім середовищем істотно зросли ризики як на глобальному, так і на мікрорівні. Тому для систематизації політичних ризиків зовнішнього середовища виділяються такі три основних моменти:

- а) виникнення і взаємодія ризиків;
- б) їх масштаби;
- в) їх наслідки для держави.

Можна виділити наступні механізми трансляції зовнішніх ризиків на внутрішній стан держави. Перш за все, до них належить використання ринкового механізму в політичних цілях. Стандартними прикладами такої трансляції є заклики до бойкоту (наприклад, економічні санкції проти тієї або іншої країни). Справа в тому, що соціокультурна система будь-якої держави базується не на ринкових силах або державному апараті, а на моралі⁹ або громадській думці. Тому і дія на громадську думку здійснюється через дію на мораль і моральність шляхом руйнування їх цілісності та поступової заміни шляхом виділення з них окремих елементів і заміни їх зовнішніми. Послідовна заміна таких елементів формує нову систему моралі й моральності в державі, тим самим руйнуючи колишню соціокультурну систему і формуючи на її місці іншу; це є одним з елементів концентральних воєн [266].

Звідси стає очевидним, що фізична межа не є перешкодою для трансляції ризиків у смисловий простір держави. Способом елімінації таких інформаційних ризиків є стійкий внутрішній світогляд держави. У плані впливу смислових ризиків на внутрішній стан держави істотне значення має внутрішній об'єкт, на який спрямована така трансляція. Наприклад, уряд може відстоювати державні інтереси, а може діяти в контексті зовнішніх впливів - перебувати у сфері впливу зовнішньої проектності держави. В цьому випадку, за словами Г.Кіссінджера, держава відповідає вимозі "виконання окремими націями ролей, відведених їм згідно з генеральним планом" [476]. У цьому контексті говорити ні про зовнішню політику держави, ні тим більше про геополітику не доводиться. Крім

⁹ І.Кант у "Критиці чистого розуму" робить висновок, що єдиною теологією розуму, яка взагалі можлива, є та, що заснована на законах моралі або шукає в них гарантії.

тиці ці поняття поєднані, і простір фізичний ототожнюється із смисловим; відповідно, смислове наповнення має місце і переживає себе у фізичному просторі держави. Фактично ж, смисловий простір не зв'язаний фізичними межами держави і може просуватися за рамки цих меж, організовуючи скільки завгодно довільних конфігурацій у просторі, охоплюючи в тому числі й фізичний простір. Подібна властивість смислового простору лежить в основі геополітики, при цьому початковим пунктом такого підходу є тотемічність держави - держава ототожнюється з її тотемами і простором поширення її тотемів. Очевидно, що тотем є смисловим символом, який може бути привабливим (або навпаки) для інших суспільств, які можуть відмовитися від свого тотема на користь даного. Сьогодні таким тотемом виступає американський спосіб життя, привабливість якого сформована в 60-70-ті рр. XX ст. шляхом масового психологічного просування у світі. Слідом за смисловим просуванням відбувається фізичне просування американських корпорацій, американської економічної допомоги, американських принципів державного устрою. При цьому принципи державного будівництва, не адаптовані до даного простору, як правило, виконують негативну роль у розвитку державності. Тому інформація визначає фактори ризику, що володіють особливими властивостями. Спробуємо пояснити це більш докладно.

Нині інформація миттєво поширюється в усьому світі за допомогою Інтернету, телебачення та ін. [475]. Швидке глобальне взаємопроникнення веде до виникнення розрізної мішанини з комунікаційних та інформаційних зв'язків, і цьогохвилинних, спрямованих на досягнення приватних інтересів, альянсів, що сягають за межі географічних, культурних і політичних кордонів. Умовою застосування концепції стабільності є обмежений потік інформації із зовнішнього середовища, що мало місце практично до другої половини XX ст.: при обмежених потоках інформації зовнішні політичні ризики можна аналізувати за допомогою відносно простої інтерактивної моделі. Державна і суспільна система однієї країни мала різноманітні зв'язки з іншими, також чітко розмежованими системами; разом з цим посилювався вплив міжнародних організацій та інститутів на окремі соціально-економічні питання держави, що проявлявся через міжнародне співтовариство або державні уряди. Але сьогодні ці відносини істотно ускладнилися: кожен вплив

Вплив чинників на державу повинен відповідати закону оптимуму, а саме: кожний чинник має лише певні межі позитивного впливу на співтовариство та державу.

При цьому результат дії змінного чинника залежить, перш за все, від сили її прояву. Водночас надмірна дія чинника негативно позначається на життєдіяльності співтовариства. Звідси сприятливий вплив чинника називається зоною оптимуму чинника середовища або просто оптимумом для даної держави. Тому чим сильніше відхилення від оптимуму, тим більш виражена обмежуюча дія чинника на співтовариство (закон песимуму).

Першим наслідком цього закону є те, що кожний чинник неоднаково впливає на різні державні функції. Оптимум для одних процесів цілком може бути песимумом для інших. Так, в Україні вільний "ринковий" перерозподіл результатів суспільного виробництва веде до розшарування суспільства та зростання соціальної напруженості, тобто до зниження стійкості держави [218].

Іншим наслідком є те, що кожне співтовариство пристосовується до кожного з чинників відносно незалежним шляхом, саме про що говорить знаменитий двовірш Джалаладдіна Румі (1207-1272):

Те, що широка дорога для одного,
Для іншого - катастрофа.

У науковій же транскрипції це відображено таким чином: "народ повинен відчувати, що його державний устрій відповідає його стану, інакше він може бути зовні наявним, але не матиме ні значення, ні цінності" [219, с. 315].

Звідси й різноманітність держав - кожна держава специфічна перш за все за своїми адаптаційними можливостями. Наслідком цього є низька ефективність запозичення досвіду інших країн для державного будівництва в Україні.

Третій наслідок можна визначити як взаємодію чинників: оптимальна зона та межі стійкості держави по відношенню до якого-небудь чинника зміщуватимуться залежно від того, з якою силою і в якому поєднанні діють інші чинники.

Четвертим наслідком (правилом) є правило обмежуючих чинників: чинники середовища, що найбільше віддаляються від оптимуму, ускладнюють можливість існування співтовариства в даних умовах. Якщо хоча б один з чинників наближається або виходить за межі критичних величин, то, незважаючи на

оптимальне поєднання решти умов, співтовариству загрожує дезінтеграція.

Обмежуючими чинниками середовища в першу чергу визначаються географічне положення держави, стан її ресурсів, рівень її потенціалу.

Зміни чинників середовища в часі можуть бути:

- регулярно-періодичними, що змінюють силу впливу з часом доби або ритмом зміни пір року;
- нерегулярними, без чіткої періодичності (військові впливи, соціальні біфуркації, явища катастрофічного характеру - заморожування, бурі, неврожаї);
- направленими, протягом відомих, іноді тривалих відтинків часу - в результаті розвитку або деградації держави.

Слід також зазначити, що С-адаптація включає обидва згаданих типи діяльності - репродуктивну і продуктивну: репродуктивну - як збереження досягнутого рівня, продуктивну - як поліпшення адаптації. С-адаптивна функція реалізується на основі *кореляції* - узгодженої діяльності учасників/індивідів, компонентів держави.

Кореляція (від лат. *correlatio* - співвідношення) діяльності учасників держави є, таким чином, істотною державною функцією, що впливає із співадаптивної функції держави. Зміст же самої С-функції може бути визначений як *існування і відтворення*.

Множинність функцій держави визначає перетин співадаптивної і тектонічної функцій, зокрема в питанні організаційної структури держави. Це пов'язано з тим, що основним структурним принципом сучасної держави є принцип ієрархії.

Випускаючи різні роздуми з даного приводу⁴³, відзначимо: значущість принципу ієрархії в організаційній структурі держави обумовлена тим фактом, що ієрархічна структура забезпечує адаптацію співтовариства в мінливому середовищі за реально короткий час. Виконані в ХХ ст. видатним біофізиком М.В.Тімофєєвим-Ресовським⁴⁴ експериментальні дослідження показали, що найважливішою умовою виживання співтовариства є мінімізація часу його адаптації до зовнішніх впливів, яка,

⁴³ Зокрема, М.Бердяєв стверджував, що все на світі має свою ієрархію і лише купа піску може існувати без ієрархії [78, с. 369], а Ф.Бродель - що коли Жан-Поль Сартр у квітні 1974 р. писав, що слід поламати ієрархію, він говорив головне [220, с. 436]. У свою чергу, І.Валлерстайн вважав, що існування ієрархії завжди пов'язано з привілеями та несумісне з демократією і рівністю [78, с. 369].

⁴⁴ "Зубр" - [221].

- друге - як слід оцінювати ці ризики за імовірністю їх здійснення і впливу на державу.

Метою оцінки є усвідомлення політичних ризиків та обґрунтування подальшої поведінки держави: саме це є змістом зовнішньої політики.

Центральне значення для оцінки зовнішньополітичних ризиків має концепція раннього попередження, на яку зорієнтовані всі зовнішні органи держави - зовнішня розвідка, дипломатичний корпус, представники економічних структур та ін. Йдеться про дослідження зовнішнього політичного середовища держави стосовно наявності слабких сигналів, що свідчать про можливі ризики, і захист держави від стратегічних несподіванок; інструментами вирішення цього завдання є сканування і моніторинг.

Управління ризиком включає ухвалення певних дій, що припускають очікувані відповіді середовища на ці дії [474]. "Показником ризику" назвемо відношення підпростору рішень, при якому дія держави спростовується зовнішнім середовищем⁸, і загального простору рішень. У випадку, якщо весь план дій держави з елімінування зовнішньополітичного ризику розрахований на єдину відповідь (хоч би якою бажаною вона була), показник ризику прагне до одиниці, і дія держави є неспроможною. Водночас, якщо для спростування дій держави реакція зовнішнього середовища вимагає цілого ланцюжка неочевидних ходів, то держава дістає перевагу: ризик у сторони, що має перевагу, значно менший.

Класичним способом усунення ризиків держави від впливу зовнішнього середовища є відмежування, а держава розглядається як елемент середовища, виділений межами. Саме тому поняття території у штучних теоріях є визначальною ознакою держави і тим самим відмежованість від середовища є визначальним чинником у взаємовідносинах держави з середовищем. Наявність межі визначає діалектичне протистояння держави і середовища. Діалектичне протиставлення держави й середовища обумовлює ризики цих взаємовідносин (як вираження суперечностей держави та середовища) і спроби уникнення ризиків як спосіб існування держави в зовнішньому середовищі.

Сама по собі межа має як фізичний, так і смисловий зміст: у першому випадку йдеться про виділення фізичного простору держави, у другому - державного світогляду. У зовнішній полі-

⁸ Тобто негативних для держави рішень.

Іншу структуру соціально-економічних відносин мав Радянський Союз, тому з падінням “залізної завіси” в більшості колишніх соціалістичних країн виник не тільки новий порядок, але в багатьох випадках і новий безлад (як невідповідність структури, що існувала в колишніх соцкраїнах, тій структурі, яка була сформована в країнах Західної Європи в післявоєнний період). Разом з тим глобалізація, виникнення єдиної Європи, переможний хід комерційної культури і супутніх їй правових норм ведуть до розмивання, а в багатьох випадках і до зникнення державних кордонів [473]. Це призводить до зниження рівня територіального статусу державної влади - на території держави стрімко поширюється влада нових транснаціональних гравців. Такими сьогодні можна назвати наднаціональні організації, неурядові організації, концерни і терористичні мережі. Водночас зростає вплив засобів масової інформації.

Політичні ризики справляють різноманітний вплив на траєкторію розвитку держави. Цей вплив можна розрізнити за характером (фінансовий, економічний, військовий та ін.). Політичні ризики можуть впливати на державу як прямо, так і опосередковано. Опосередковані політичні ризики впливають спочатку на елементи держави, і лише потім на саму державу. Зовнішня політика держави спрямована на уникнення зовнішніх ризиків, формує хаотичну траєкторію, невизначене становище держави в зовнішньому середовищі. Підвищення визначеності зовнішньополітичного становища держави досягається управлінням зовнішньополітичними ризиками.

Управління зовнішньополітичними ризиками належить до центральних функцій і повноважень держави, що претендує на успіх: у неспокійній обстановці початку ХХІ ст. управлінням зовнішньополітичними ризиками надається величезного значення. Йдеться про послідовну інтеграцію політичних ризиків у процес стратегічного управління державою з метою попередження зовнішньополітичних небезпек і використання можливостей, що відкриваються при цьому. Управління зовнішньополітичними ризиками включає наступні елементи: виявлення ризику, оцінка його впливу на державу, елімінування впливу ризику на внутрішній стан держави або використання ризику у власних цілях. Оцінка ризику зводиться до формулювання відповідей на два питання:

- перше - до яких зовнішньополітичних ризиків схильна держава;

у свою чергу, досягається матричним розмноженням на основі блоково-ієрархічного принципу [222, с. 215-222].

У випадку, якщо швидкість адаптації буде низькою, держава може втратити форму або не встигне вчасно пристосуватися до того чи іншого зовнішнього впливу, або *за цей час зміняться самі зовнішні впливи*⁴⁵.

Таким чином, ієрархія державної структури обумовлена функцією співадаптації держави в умовах зміни зовнішнього та внутрішнього середовища. Далі ми розглянемо типологію ієрархії виходячи з функцій *тектоніки* держави, оскільки *невідповідність ієрархії параметрам тектонічної функції позбавляє її адаптивних властивостей*.

2.3.2. Тектоніка держави

Держава, функціонуючи, адаптується до умов середовища і вибудовує при цьому певну організаційну структуру. З часом умови середовища змінюються, і якщо структура держави не зазнає адекватних змін, держава втрачає адаптивну здатність. Тому ми говоримо, що відтворення держави пов'язане з постійним розвитком її структури - тектонічним розвитком держави.

Тектоніка - це структура держави, що визначає розташування і взаємозв'язок окремих компонентів держави та їх підпорядкування цілому. Інакше кажучи, тектоніка відрізняється від структури тим, що вона розміщується довкола *смыслового центру*, тобто *є структурою композиції*. Тому під *тектонікою* ми розумітимемо діяльність, спрямовану на отримання певної форми, певної цілісності держави, усталеної форми, тоді як *архитектоніка* - форма, одержана в результаті діяльності, вже усталена форма.

У конкретній державі ці сторони завжди виявляються спільно, хоча акцентуватися може якась одна. Це пов'язано з тим, що принципова властивість держави полягає у двох механізмах адаптації і розвитку - самоорганізації та управління, що показане О.Ф.Шабровим [223].

Самоорганізація - з одного боку, життєво важливий для держави процес, з другого - неврегульоване поширення змін

⁴⁵ Останнє виділене нами постільки, поскільки саме ця ситуація спостерігається сьогодні в Україні: сучасна соціально-економічна ситуація повністю змінилася порівняно з феодално-ринковим капіталізмом ХVІІІ ст., проте в Україні намагаються сформувати саме варіант стихійного ринку ХVІІІ ст. і феодалного розподілу землі того періоду, обгрунтовуючи це принципами, сформованими ще в Стародавньому Римі. При цьому загальні тенденції розвитку держави і реалізації державних функцій ігноруються.

становить загрозу дезорганізації держави та будь-якого соціального і/або економічного цілого, яке не зуміло через нерозвиненість механізму державного управління усунути відносну складність. Таким чином, здатність держави до управління є:

- здатністю до продуктивної діяльності;
- удосконаленням форми відносин/спілкування відповідно до об'єктивних законів саморозвитку;
- усуненням внутрішніх суперечностей.

Слід зазначити, що поняття “цілого” увійшло в пізнавальну діяльність значно пізніше, ніж окреме, яке походить, як ми вже згадували, з *безпосереднього*: з конкретного оточення, явищ ізольованої, автономної ніші буття. Такий розподіл понять у часі докорінно вплинув на весь перебіг пізнавальної діяльності людини та пізнання сутності держави. Природно, що деякі з проблем у державі не могли бути “зняті” в культурі *окремого*, що прагне до відособлення частин цілісної композиції держави. Тому від дифузних і недиференційованих форм державне ціле поступово набувало значення чогось організованого, з постійною гармонійною взаємодією компонентів, що підкоряються своїм специфічним закономірностям, *не властивим* компонентам держави.

Найважливішою з таких закономірностей є та, що *результат дії виступає центральним пунктом будь-якої системи державних відносин*. Наявність аналогічних рис обох взаємодіючих компонентів держави (наприклад, у влади і суспільства) диктується перш за все тим, що і в тому, і в іншому компонентах кінцевим продуктом діяльності є чітко окреслений корисний результат. Саме останній є тим *урівноважуючим* чинником, який як у тому, так і в іншому випадку неминує вимагає однакової, а саме - *функціональної*, архітектури [184, с. 275].

Інакше кажучи, *результат дії, результат державного будівництва відіграє в державі організуючу роль*. Тим самим, поняття результату набуває *універсального характеру*, а отже, *філософської значущості в картині державного будівництва*.

З другого боку, саме необхідність досягнення результату державної діяльності й вимагає в першу чергу *адекватної поставленим завданням функціональної архітектури держави, державних відносин*. Проте динамічний характер цих відносин у процесі досягнення результату обумовлює трансформований характер цієї функціональної архітектури, тобто, безумовно,

Отже, держава може як пристосовуватися до стану середовища, так і справляти вплив на цей стан. Залежно від способу адаптації змінюється зміст взаємовідносин держави з середовищем. Взаємовідносини “держава - середовище”, за яких держава *конструює* своє положення в середовищі, визначаються як **геополітика**; взаємовідносини, за яких держава *рефлексує* своє положення в середовищі, - як **зовнішня політика**⁶. Відповідним чином змінюється потенціал взаємодії держави з середовищем, який неминує проєктується на внутрішній стан держави. Тобто потенціал держави може посилюватися та послаблюватися залежно від характеру взаємовідносин держави з середовищем.

Становлення Української держави збіглося із складним періодом трансформації моделі глобального світоустрою: фактичний розпад тієї системи міжнародних відносин, яка була сформована на принципах Вестфальського договору 1648 р.⁷. Події 11 вересня 2001 р. продемонстрували, що це призвело до запуску інших механізмів агресії, коли загрози безпеці держав із зовнішнього середовища перемістилися у внутрішнє. Поєднання цих двох видів загроз визначає загальне зниження безпеки держави і формування зовнішньополітичних ризиків.

Феномен політичних ризиків не є чимось новим, адже держава все життя воювали одна з одною, традиційно підтримували дипломатичні, економічні та інші відносини. Проте в 90-ті рр. на цьому полі сформувалися абсолютно нові характеристики. Зміни, що відбулися в цей період, були передбачені Ф.Ніцше і О.Шпенглером у кінці XIX - на початку XX ст.: по суті, вони обумовлені вичерпанням європейської системної концепції. Така концепція є віддзеркаленням символічного способу мислення, коли мислення здійснюється символами, з яких складаються слова, пропозиції, об'єкти, держави. Це знайшло вияв у реалізації того ж складового (системного) підходу, але як елементи-символи тут виступали держави. Складання (об'єднання) здійснювалося шляхом формування загальної структури держав (у рамках Спільного ринку) і подальшого об'єднання таких уніфікованих структур у загальну структуру, шляхом розмивання меж між державами.

⁶ Рефлексія є способом стабілізації держави в середовищі, тоді як геополітика характерна для лабільної поведінки держави. При цьому слід розуміти, що обидва підходи взаємопов'язані. Так, реалізація геополітичних інтересів держави неможлива без рефлексії відносин зовнішнього середовища.

⁷ Вчинивши акти агресії проти Югославії, потім Афганістану, Іраку, Сполучені Штати тим самим фактично відмовилися від дотримання умов Вестфальського договору.

ся в ньому, визначають його стан як стохастичний/випадковий⁴. У такому середовищі можливість існування держави забезпечується за рахунок лабільності. Лабільність як спосіб існування досить широко представлена в природі - від потоків молекулярної дифузії до міжгалактичних потоків, що корелюють між собою.

Визначальним чинником взаємовідносин держави із зовнішнім середовищем є те, що відносини елементів зовнішнього середовища неформалізовані - вільні. Це принципова, якісна відмінність зовнішньої і внутрішньої компонент державного будівництва. Через це відносини держави із зовнішнім середовищем формуються за правилами гри з ненульовою сумою [471], в якій позиція, виграшна для однієї із сторін, не обов'язково є програшною для іншої⁵. Наприклад, поразка Німеччини в Другій світовій війні, яка була геополітичною помилкою її керівництва, привела до краху уряду, але не означала краху державності. Більше того, зміна керівництва держави і моделі державного будівництва зумовила швидке зростання Німеччини в післявоєнний період. Відзначимо, що буквально розуміння принципу "гри з ненульовою сумою", трактоване в контексті "багатовекторності України", призводить до розпилування ресурсів та ослаблення зовнішньополітичної позиції держави.

Через несистематизованість зовнішні відносини містять більше ризиків невизначеності для держави. Характеризуючи зовнішньополітичні відносини, Р.Арон визначив, що вони "за самою своєю суттю містять альтернативу миру і війни" [472]. Відповідно збереження стабільності держави в середовищі обумовлює необхідність елімінування цих ризиків. Під зовнішньополітичними ризиками розуміють такий перебіг подій, такі процеси політичної, соціальної, правової, військової, економічної та інших сфер зовнішнього середовища, які можуть прямо або побічно справляти значний коротко- або довгостроковий вплив на стан держави або на дії ОФ держави. Таким чином, *зовнішньополітичні ризики можуть бути пов'язані як із небезпеками для стану держави, так і з можливостями посилення її потенціалу.*

⁴ У цих умовах бажання лідерів пострадянських держав "зачепитися" за острівці стабільності, якими їм уявляються ЄС і НАТО, виглядає природним бажанням сховатися від існуючої нестабільності зовнішнього середовища, проте реальність така, що в умовах поглиблення процесів загальної дестабілізації розпад Європи може стати жорсткішим, ніж був розпад Союзу.

⁵ Це є наслідком того, що зовнішнє середовище держави є опозицією не єдиного, а множини, яка різномірдна, і результати розподіляються серед множини. Тому у взаємовідносинах двох будь-яких елементів такої множини - міжнародного співтовариства - завжди матиме місце ненульова сума.

Йдеться про тектоніку - *вибудовування функціональної структури держави відповідно до необхідності досягнення результату.*

Чому ми визначаємо тектоніку як функцію держави? Спираючись на позицію Ф.Л.Райта [213, с. 187], визначаємо, що форма і функція починаються в єдності, в цілому, а тому призначення і композиція держави стають єдиним. Вони інтегральні, становлячи одне ціле. Сама інтеграція - тектоніка - таким чином нерозривна з формою і функцією.

З теорії систем відомо, що ніяка, навіть найширша комбінація процесів та елементів не здатна скласти саморегульовану систему, якщо ця комбінація не приводить до появи якихось результатів, котрі зворотно впливають на розподіл взаємодіючих сил у системі й тим самим корисних самій системі [184]. Отже, до тих пір, поки при взаємодії процесів результат діяльності окремої держави не стане стабілізуючим і саморегулюючим чинником, держава не може бути стійкою.

Водночас стає очевидним, що всякий компонент держави може бути оцінений тільки на фоні стійкої динамічної системи держави, що вже склалася, тобто тільки з погляду того, якою мірою, входячи в державу, він сприяє отриманню, або ж удосконаленню отримання, відповідного результату. А це означає, що розкриття сутності всякої держави - державне будівництво - стає можливим тільки через пошук тієї форми стійкого результату, який, ставши своєрідним "фокусом", буде доповнюватися все більше новими компонентами, що вдосконалюватимуть (або знищуватимуть) уже створені раніше стійкі системи. Звідси випливає, що *стабілізація держави на основі принципу саморегулювання є первинною і найбільш вирішальною межею державного будівництва.*

Тоді, кажучи про виникнення держави, ми ставимо питання про походження держави таким чином: *що сформувалося раніше - людина, люди, які згодом склали саморегульовану систему - державу, чи навпаки, спочатку виникла якась примітивна форма стабілізації з яким-небудь (нехай навіть позалюдським) результатом?* Відповідь, по суті, вже знаходимо у феномені стабільності більшості біологічних істот, які існували до людини, що тим самим з очевидністю доводить: *форма організації виникла раніше від людини. Звідси виникає наступна доктрина: людина з'являється в результаті організованості / стадно-*

сті⁴⁶ попередніх форм, тобто спочатку несе в собі організаційну (стадну, суспільну, державну) природу та існує лише в умовах такої організації⁴⁷.

Сказане дозволяє нам припускати, що колективний міжособистісний процес, що лежить в основі виникнення суспільства, заснований на “напівсвідомому, інстинктивному житті монади, самою природою зануреної в стихію спілкування” [80, с. 85]. Тим самим, у соціальному житті взаємодіють не два розумні індивіди, але, перш за все, два інстинкти, дві емоції.

“Тому і багато чого, особливо первинні суспільні зв’язки, ґрунтуються на суто фізичній основі - на єдності крові, наприклад, або на єдності суто природних способів боротьби за життя” [там само]. Відносини між статтями самі по собі - не суть соціальні явища; також не є ними відносини спорідненості й кровної єдності. Суспільна природа з’являється тоді, коли понад фізичними зв’язками з’являються *явища спілкування*, тобто відносини міжособові з усіма специфічними їх особливостями. Проте ці відносини значною мірою інстинктивні, стихійні, ірраціональні. Суспільні відносини мають за основу категорію випадковості, ймовірності, результат досягається як випадковий, імовірнісний збіг моментів.

На відміну від такої ірраціональної природи суспільства та ймовірнісного характеру результату, що ним досягається, держава висуває новий принцип організації - цілеспрямованість. Ця якість забезпечує підвищення ефективності діяльності державних форм поряд з недержавними (стихійними, випадковими, ринковими).

Із сказаного випливає, що організаційна форма виступає як одна з первинних функцій держави. Так, Е.Гиббон прямо говорить, що *ніхто не міг конкурувати з християнами стосовно організації*: навіть тоді, коли вони були меншиною, організаційна форма, яку вони обрали, перетворювала їх на могутню впливову силу, якій ніхто не міг нічого протиставити: подібна

⁴⁶ Який принцип відносин при формуванні стада? Абсолютно очевидно, що відносини конкуренції, відносини придушення не забезпечують стійкості (самовідтворення) стада. Відповідь на поставлене нами питання обумовлена відповіддю на питання, яке журнал “Science” у своєму ювілейному номері визначив як одну з найбільших наукових загадок сучасності, а саме: як виникла поведінка, орієнтована на співпрацю і навіть тваринам альтруїзм [224]. Для нас важливе інше - що тільки відносини альтруїзму дозволяють тваринам сформувати стадо - більше нічого. Отже, принципом організації біологічних організмів у стадо є альтруїзм, або більш вузько - взаємосприяння їх одне одному.

⁴⁷ Це розумів Арістотель, що визначив, що “держава існує природно, і природно пере-
дає кожній людині” [225].

модії (рис. 5.1). Оскільки позиції держави і середовища зовнішні одна до одної, то вони відносні, тобто характеризуються як відносини³.

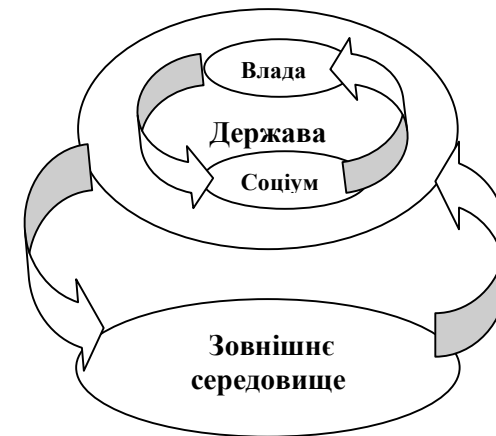

Рис. 5.1. Зовнішня і внутрішня взаємодія держави

У цьому випадку кореляція зовнішнього і внутрішнього стану держави визначається положеннями теорії інформації, згідно з якими інтенсивність взаємодії держави з середовищем визначається структурою держави. Тобто чим більше держава діє з внутрішніх мотивів, тим менше вона залежить від позиції інших держав. За такого характеру кореляції зовнішнього і внутрішнього станів держави із зовнішнім середовищем “немає чіткого розділення функцій між окремими її частинами, немає чіткого розмежування цих функцій, а діє лише закон *взаємних залежностей і спільного функціонування* (курсив наш - Т.Б.)” [470].

Взаємовідносини держави із зовнішнім середовищем можливі двома способами: за рахунок *стабільності* і за рахунок *лабільності*. Стабільність припускає збереження рівноваги з навколишнім середовищем. Така система функціонувала на принципах Вестфальського договору 1648 р. протягом кількох століть. Проте особливості поточної ситуації такі, що стан зовнішнього середовища нестабільний, і процеси, що відбувають-

³ Водночас внутрішні позиції державного управління й інших елементів держави взаємобумовлені (зникнення одного з елементів визначає руйнування цілого), тобто вони характеризуються станом - внутрішньою властивістю. У цьому їхня відмінність від відносин, що характеризують властивості позапозапожених сутностей.

Розділ 5

Державне будівництво України: проблеми реалізації та перспективи розвитку

Ніхто не гарантував Україні ні цілісності, ні місця під сонцем. Зовсім не обов'язкові ні її нинішній видовий склад, ні будова, ні кожен елемент окремо. І хоча майбутнє нікому не гарантоване, але ніхто і не приречений... Бо всі сучасні держави - штучні. Всі вони - проекти, що перебувають на різних стадіях здійснення. Реалізація цих проектів залежить від реалістично сформульованих цілей. Україна повинна перейнятися цим новим реалізмом.

А.Кустарєв, О.Храбрій [468]

5.1. Українська концепція геополітики

5.1.1. Зовнішнє середовище як чинник державного будівництва

Якщо смисловий стрижень є внутрішнім основоположенням держави, то зовнішня заданість визначається середовищем держави. Середовище є неодмінною умовою існування держави¹ - для держави воно є елементом і джерелом співіснування². Сутність взаємовідносин держави з середовищем характеризується тим, що середовище має властивість зовнішньої заданості - держава не вибирає для себе середовище, але адаптується до його стану. Тим самим зовнішнє середовище виступає як зовнішній фактор державного будівництва і з цієї позиції відносини з ним будуються за класичною схемою зовнішньої взає-

¹ Середовище - фр. milieu - навколишній світ, сукупність природних умов, у яких відбувається діяльність держави. При цьому зовнішнє середовище визначається як енвіромент, а внутрішнє - як контекст.

² Ш.Л.Монтеск'є у своєму основному творі "De l'esprit des lois" ("Про дух законів", 1748 р.) відмовився від формалістичного мислення про право, пояснюючи закони різних країн і народів у дусі теорії середовища [469].

організація була у той час абсолютно новим явищем. Саме те, що християни були *організованою* групою, яка мала *моральність, єдність і дисциплінованість*, дозволило їм побудувати самостійну, сильну *державу* не деінде, а в самому центрі могутньої Римської імперії [226, с. 3].

Організаційна форма є певною впорядкованістю компонентів і може виникати як у результаті *самоорганізації*, так і *цілеспрямованої* діяльності індивідів. У першому випадку йдеться про суспільство, в другому - про державу. Очевидно, що цілеспрямована діяльність вважає координацію дій індивідів та їх груп управління діяльністю. З цього виходить, що характерною *межею тектоніки держави є впорядкованість компонентів, яка формується у процесі управління державою*. В кожному конкретному випадку, в кожній конкретній державі, у будь-якій конкретній ситуації ця впорядкованість може змінюватися залежно від тих цілей, які виникають у державі в даній ситуації. Тому *всі держави відрізняються перш за все тим, що мають різну тектоніку*.

У нашому трактуванні організацією є *композиція, що об'єднує функцію і структуру в одне державне ціле*. При цьому тектонічне розгортання припускає, що цілісність структури з'являється як продукт прогресуючого конструювання, яке виникає не в результаті "синтезу", а внаслідок акомодуючої диференціації і комбінованої асиміляції⁴⁸, і ніщо не перешкоджає тоді поставити це конструювання поряд з інтелектом, що розуміють як реальну діяльність, а не функціонування наперед визначених структур [48, с. 71, 72]. *Таким чином, можна стверджувати, що не статичні форми, які є в державі, і не простий однонаправлений перехід з одного стану в інший (від соціалізму до ринку) породжує структури держави: вони обумовлюються загальною мобільністю та оборотністю операцій державного будівництва*.

Формалізованим вираженням упорядкованості виступає структура держави. До нинішнього часу структура держави розглядалася як її *позачасова* сутність, збереження стабільності якої сприймалося як стабільність держави (див. [132; 135]). В основі такого підходу до структури держави лежить принцип "збереження і розвитку".

⁴⁸ Від лат. assimilis - подібний.

Менш явним для аналізу, але надзвичайно важливим для сприйняття держави є розширення змісту поняття структури за рахунок уведення в нього чинника часу, що дає істотні можливості для розвитку держави. Це пов'язано з тим, що даний чинник відіграє особливу роль у таких динамічних структурах, як держава, оскільки кожен етап історичного розвитку держави (рабовласництво, феодалізм, капіталізм, соціалізм) супроводжує певна структура. По суті, кожний перехід від одного циклу розвитку держави до іншого супроводжується структурними змінами: так, організація Української держави як незалежної (тобто *новий історичний етап*) супроводжувалася формуванням нової структуризації держави. **Якщо ж структура не еволюціонує, то ніяких змін в розвитку держави не відбувається**⁴⁹ [227, с. 24].

Слід підкреслити, що тектонічна структура держави складається з динамічно мобілізованих структур (компонентів) у масштабі всієї держави, і на їх діяльності та результаті *не позначається* виключно вплив якої-небудь структури держави. Більше того, компоненти держави залучаються до функціональної тектоніки держави тільки в міру їх сприяння отриманню запрограмованого результату. Входячи у функціональну тектоніку, ці компоненти втрачають свої надмірні ступені свободи - зберігаються лише ті з них, які сприяють отриманню саме даного соціально значущого результату, оскільки державне будівництво є континуумом результатів.

Характерною властивістю функціональної тектоніки держави є динамічна мінливість вхідних державних компонентів, яка триває доти, поки не буде одержаний відповідний соціально значущий результат. З цього випливає, що на перший план у формуванні функціональної тектоніки держави виходять закони результату й динамічної мобілізованості компонентів, які, у свою чергу, забезпечують швидке формування функціональної тектоніки та отримання соціально значущого результату⁵⁰. При цьому під властивістю мобілізованості розуміємо мож-

⁴⁹ Структура держави не може бути зруйнована і на її місці створена нова. Розпад структури - це розпад держави, тому діюча структура держави може еволюційно доповнюватися новими компонентами й відкидати невдалі. Лише таким чином - через попереднє формування нового з подальшим відкиданням старого - може розвиватися держава. Саме тому більшовикам при створенні "нової" держави довелося відтворювати стару бюрократичну машину і в подальшому перекроювати її на свій лад.

⁵⁰ Саме те, що більшість сучасних держав статичні, дозволяє реформам в Україні відбуватися довго й безрезультатно. Проте підвищення динаміки розвитку сусідніх держав ставить перед Україною дилему - або забезпечувати результативність реформ і прискорювати темпи розвитку, або втрачати стійкість на фоні динаміки інших держав.

зульгат внутрішньої колективної діяльності. Результат колективної діяльності інтегрує інтереси суспільства й управління, які в даній перспективі не протиставлені один одному, але об'єднані загальною метою. Тим самим державне управління стає адекватним іманентній природі розвитку держави. Відповідно змінюється характер взаємовідносин у державі й результативність діяльності. Інакше кажучи, держава набуває якісно нового змісту.

19. У контексті такої зміни змісту державного управління не всяке рішення в державному управлінні є механізмом управління, але тільки те, яке підпорядковане логіці розвитку. В інших випадках рішення влади можуть виступати як дезорганізуючий чинник держави, бо формують хаос, спонтанний, випадковий перебіг подій державного буття, що обумовлює непрогнозований характер державного будівництва. Тому при розгляді державного управління в контексті стійкості держави змінюється зміст якості управління: якість державного управління визначається відповідністю поточного стану держави заданому цілями державного будівництва, а не кількістю прийнятих нормативно-правових актів.

20. Властивістю державного управління є те, що управління здійснюється в контексті держави як єдиного і як множинного. Поєднання цих двох підходів визначає зміст державного управління. Вирішення подібного завдання стає можливим у контексті композиційного підходу, при якому визначається організуючий стрижень державного управління, що є загальним началом єдиного і множинного. Таким об'єднуючим стрижнем виступає спільний результат діяльності з державного будівництва, щодо якого формуються впливи як центральних, так і місцевих органів влади. Відповідно їх взаємовідносини - характер розподілу ресурсів і повноважень, визначаються не директивно-адресно до початку процесу управління, а трансформуються в ході процесу управління, спрямованого на досягнення загального результату державного будівництва.

21. Перехід до держави як до форми буття (природної, фізичної держави) знімає системні обмеження, що накладаються на зміст сучасної держави теоріями штучної держави, - він забезпечує усунення обмежень свободи. У цьому зв'язку держава вже не мислиться в поняттях виділеності, відмежованості - "територія", "народ", "влада", а в категоріях безмежності - "колективної діяльності", "соціальної зв'язності", "місцерозвитку". Відповідно змінюється структура державного управління - довгострокове (перспективне), поточне, моральне. Моральність - як відображення соціального начала людини, як начало соціальної зв'язності.

трині прибутку (доктрині ринкової економіки) здійснюється редукція явищ однієї природи - економічної - на явище іншої природи - державу. При цьому аксіомою є наступний чинник: необхідною умовою функціонування в державі економічної доктрини прибутку є грошова монополія держави. В умовах державної монополії на грошовий обіг і при вільному ціноутворенні відбувається перекладення витрат виробництва на суспільство і приватне привласнення прибутку. Тим самим, з юридичної позиції сучасна світова грошово-фінансова система несправедлива, тобто суперечить праву.

16. У державно-управлінському підході цілеспрямовано реалізуються соціально-інженерні “додатки” державного будівництва. Тобто змістом державного управління є втілення форми держави - державне будівництво. Державне управління при цьому розкривається як сукупність взаємопов’язаних операцій, розгашованих у необхідній для розробки послідовності, у взаємозв’язку емпіричного й логічного процесів. Інакше кажучи, якщо державне будівництво оперує з об’єктом, то державне управління - з ситуаціями і відносинами - станом держави. Таким чином, метод державного управління полягає в поєднанні пізнавальних, творчих (організаційних) і діяльницьких операцій. З цього виникає характерна особливість державного управління - воно не довільне, а функціональне.

17. Сформульований у роботі зміст державного управління відрізняється від традиційного: традиційно об’єктом державного управління визначається держава, в нашому визначенні - стан держави. Підставою для такої зміни змісту державного управління є той факт, що зміст поняття “управління” на сьогодні не можна вважати визначеним. Аналіз різних джерел показує, що змістом управління може бути як об’єкт, так і процес. Це дозволяє нам визначити змістом державного управління позитивну зміну стану держави. В цьому випадку розв’язується багато проблем, які в межах традиційного підходу вважаються нерозв’язними, зокрема така як, наприклад, свобода волі: ліквідація протиставлення влади і суспільства знімає питання впливу влади на суспільство, а отже, і зовнішнє обмеження свободи волі індивідів - свобода залишається лише в контексті самообмеження індивіда.

18. В результаті переходу від держави як об’єкта управління до стану держави як об’єкта управління змінюється зміст державного управління: змістом управління замість об’єкта діяльності стає її результат. Стан держави формується як ре-

ливість оперативної побудови будь-яких дробових комбінацій, що забезпечують державі отримання корисного результату. Відзначимо, що якби не було цієї потенційної здатності компонентів держави до раптової мобілізованості, причому в будь-якому аранжуванні, оперативна організація функціональної тектоніки була б неможливою, і адаптація держави - недосконалою.

Тектоніка держави є певною (унікальною в кожному конкретному випадку) впорядкованістю держави та процесів, що в ній відбуваються. Ця впорядкованість з часом змінюється, в міру освоєння простору держави, накопичення результатів діяльності соціуму, що проживає в ній. Тектонічна функція держави передбачає, що при такій зміні зберігається впорядкованість держави - держава залишається стійкою. Професор А. Лузан констатує: “...пропорції в кожний даний момент часу і в кожній страті будуть різними і невічними (курсів наш - Т.Б.)” [228].

Характеристична властивість держави - її впорядкованість - реалізується через механізм державного управління. Тому державне управління - це, в першу чергу, механізм упорядкування держави в процесі її розвитку. Процес розвитку як результат продуктивної діяльності держави визначає, що основними механізмами в її діяльності є не стільки вплив, скільки координація, взаємодія. Вплив - це механізм управління статичним механічним об’єктом⁵¹. Також як політичне лукавство (у внутрішніх відносинах) - це механізм руйнування смислового конструкта держави.

Специфічною особливістю тектоніки держави є те, що центр управління державою може бути тільки один, поява іншого центру змінює тектоніку держави і далі процес може піти у двох напрямках - або в напрямі оформлення одного центру управління, або шляхом розпаду держави.

У цьому плані слід зазначити, що будь-яка війна є зміною центрів управління соціумом і простором його освоєння (соціум - це народ, що проживає на даній території, об’єднаний спільністю культури та історією). Зміщення центру управління здійснюється, як правило, одним способом, а саме - дезорганізацією існуючої впорядкованості (шляхом фізичного - воєнного, або віртуального впливу - інформаційного, смислового/ідеологічного) і встановленням нової впорядкованості, орієнтованої на інший центр управління. Інакше кажучи, війна є зміною тектоніки держави.

⁵¹ Очевидний формалізм нашої державної служби онтологічно пояснюється саме тим, що в ній давно заведеним порядком продовжує діяти все той же незмінний механізм управління статичним механічним об’єктом.

Війна є тим випадком, коли центр управління зміщується за межі простору державного освоєння, революція (державний переворот) - коли центр управління залишається в межах державного простору. Тому *взаємодія внутрішніх компонентів держави є одним із чинників її стійкості*. З другого боку, державна тектоніка повинна забезпечувати стійкість саморегульованої системи держави за рахунок динамічних взаємодій із зовнішнім середовищем. Очевидно, що держава і в цьому випадку повинна мати стабілізуючий її кінцевий результат, який повинен слугувати підтримці її стабільного стану в зовнішньому середовищі. За цих умов усі інші елементи, які оточують державу (країни, блоки, організації), і чинники середовища можуть або доставляти їй висхідний матеріал, або споживати її кінцевий продукт. Таким чином, уже сама стабільність держави у взаємодії із зовнішнім середовищем є *“корисним результатом”* і держава неминує повинна володіти здатністю наполегливо захищати цей результат від сторонніх “збурень”.

Можна сказати, що стійкість первинних держав була першим корисним результатом їх діяльності. Тому всяка взаємодія держави із зовнішнім “збуренням”, що приводила до зміцнення стійкості держав, була корисною для держави в цілому⁵².

Основним організаційним принципом держави, як ми зазначали вище, є єдність множинності. Тому *тектонічна функція держави реалізується в процесі формування державної єдності множинності компонентів (принципи єдності стоять над принципами множинності)*. Водночас *зворотний процес - виділення множини з державної єдності - визначає собою дезінтеграцію, розпад держави*. На жаль, саме такий процес спостерігається в Україні під вивіскою “формування ринкових відносин, приватної власності”, тобто виділення множинності з єдності (принципи множинності превалюють над принципами єдності).

Об’єднання приватного (співадаптивного) в ціле (тектонічне) відбувається у формі ієрархії. Формулюючи співадаптивну функцію, ми зазначили, що найкращі умови адаптації держави забезпечує її ієрархічна структура. Проте тектонічна функція висуває до ієрархії держави свої вимоги, оскільки забезпечення тектоніки вимагає перш за все *результативності* ієрархічної структури держави⁵³.

⁵² Саме звідси - багаторічна гордість Радянського Союзу з приводу перемоги у Великій Вітчизняній війні, хоча врешті-решт самі переможці почувалися гірше, ніж переможені.

⁵³ Можливо, цим пояснюється те, що тектонічна функція держави - на відміну, наприклад, від комунікаційної - раніше окремо не розглядалася.

чого й мислимого, ідеального і реального. Чим вищий ступінь збігу, тим вища впорядкованість. Основною відмінністю даного розуміння впорядкованості від діючих нині концепцій управління - як зовнішнього впливу суб’єкта управління на об’єкт управління - є *відсутність обмеження свободи*.

13. Управління існує тільки як взаємне відношення, що включає позицію керуючого та керованого і спрямоване на досягнення певного результату. Тобто його структура в обов’язковому порядку включає прями й зворотні зв’язки: з одного боку, необхідність генерації керуючого імпульсу, а з другого - готовність/бажання цей імпульс виконати. Таким чином досягається спільний результат. Відсутність одного з компонентів управління або порушення зв’язків, або відсутність результату позбавляє керовану систему здатності до самовідтворювання. У контексті подібної зміни змісту структурна організація управління трансформується з ієрархії в дихотомію: влада і суспільство є не ієрархічно підпорядкованими, а поєднаними компонентами держави. В державному управлінні неповнота інших типів управління долається за рахунок принципу відповідальності: на відміну від попередніх видів у сутності державного управління закладений принцип відповідальності перед суспільством за результати діяльності. Тим самим державне управління вже не протистоїть суспільству, але опосередковане соціумом і лише в сукупності з ним складає державне ціле.

14. Державне управління як поєднання розширює простір можливостей, оскільки його природа - іманентна, внутрішня (див. рис. 4.7). Тут можливості влади пов’язані з можливостями держави як цілого - компоненти держави взаємопов’язані через сутність держави (див. рис. 2.1). Тобто компоненти держави не розділяються, а консолідуються заради досягнення загального, колективно значущого результату. Досягнення такого колективно значущого результату є мотивуючим чинником колективної діяльності. Основним чинником державного управління є мотивація, змістом - розширення можливостей держави як цілого та її компонентів як окремого.

15. Сучасні доктрини держави сформувалися під впливом економічної теорії прибутку. Відповідно до цієї теорії соціальні відносини визначаються залежно від динаміки продуктивних сил, під дією якої відбуваються всі державні зміни та формуються інститути держави. Тим самим в економічній док-

влада всередині самої влади відіграє ту саму роль, тому в буденній свідомості вона й ототожнюється з владою. Істиною першої (початкової) інстанції виступає також наука, що пізнає сутність держави, сутність буття і, тим самим, визначає її істинність і неістинність, справедливість і несправедливість. Істиною останньої інстанції виступає предметна діяльність. Зміни організації буття, що відбуваються останнім часом, визначають зміну позиції влади: в сучасній державі як істина першої й останньої інстанцій виникають інші пейсмейкери, крім державної влади. Збереження позиції влади як організатора буття в державі стає можливим подвійно: по-перше, придушення інших пейсмейкерів - даний шлях визначається як тоталітаризм. Інший шлях пов'язаний з посиленням позиції влади як істини першої й останньої інстанцій за рахунок підключення (активізації) інших джерел істини першої й останньої інстанцій - посилення позиції першої інстанції на основі наукового знання (усвідомлення держави як буття) та останньої інстанції шляхом активізації предметної діяльності (втілення держави як буття). Другий шлях обумовлює трансформацію втілюваної моделі держави, моделі державного управління.

11. Влада існує як воля до влади. Воля - це свобода. Тому влада - це концентроване прагнення до свободи. Проте свобода подвійна. Свобода, що нічим не стримується, нічим не обмежується, породжує хаос і саморуйнування індивіда й колективу. І навпаки, свобода гармонізована, впорядкована, космічна є творчою. Саме така гармонійна свобода має зміст свободи, саме про таку - гармонізовану свободу буття йдеться у випадку влади: про владу як свободу гармонії буття. Таким чином, ми доходимо висновку, що воля до влади - це не воля до підпорядкування, але воля до перетворення. Залежно від того, в яких інтересах здійснюється це перетворення, воля до влади може мати результатом як державне будівництво - будівництво буття як цілого, так і деструкцію держави, якщо воля до влади локалізується в приватному і/або груповому інтересі. Це категоріальний зміст влади.

12. Основним призначенням управління є впорядкованість у державі. Форми управління, що діють до цього часу, засновані на інстинктивній упорядкованості, тобто мають інстинктивну основу. Проте природна сутність людини і держави в тому, що це *розумна* форма матерії. У цьому контексті **основним принципом упорядкованості слід вважати збіг мисля-**

Тим часом з епохи феодалізму в державному управлінні присутній тільки один тип ієрархії - інвеститура - система призначення посадовців, для якої характерна повна залежність тих, що стоять на більш низьких ступенях ієрархії, від вищестоящих. Абсолютно очевидно, що в ієрархічній інвеститурі досягнення результату має випадковий, імовірнісний характер. Ставши очевидною, дана невідповідність породила пропозиції про зміну ієрархічної структури держави на мережеву (див., наприклад [229; 230]). Але мережева структура має межі застосування - практичний досвід показує, що вона працює або при дуже малій кількості елементів у контурі управління (до чотирьох-п'яти), або при дуже слабких зв'язках між елементами (управління без управління). В решті випадків така система вимагає наявності зовнішньої рамки (адміністративного протоколу дуже високого рівня), яку індустріальна фаза не розробила і, мабуть, не здатна підтримувати [231]. Практичне застосування мережевих структур також показує, що в них можливе змішування функцій та їх дублювання [232], що знижує впорядкованість діяльності держави.

Створення змішаної - *гетерорхічної системи управління* - також нереальне, оскільки, як відзначає той самий автор, "рух інформації в ієрархічній і мережевій системах підпорядковується різним законам, і базовий процес для однієї з таких систем є паразитичним для іншої" [там само].

Проте, якщо в інвеститурній ієрархії виконавця замінити функцією (тобто проекцією результату), то слід визнати, що в цьому випадку, зберігаючи основну перевагу ієрархії - *адаптивність*, ми трансформуємо ієрархію з діяльнісної в *результативну* форму. При функціональній побудові кожний рівень (блок) ієрархії відповідає певним державним функціям і, відповідно, за результат цих функцій реально відповідальний.

Відзначимо також непродуктивну природу інвеститури. Займаючи в державній ієрархії певний пост, людина ототожнюється з можливостями (значущістю) цього поста в державі. Проте відповідність професійних якостей індивіда (рівень компетентності) рівню посади (статусу) забезпечується далеко не завжди (див. "Державний корабель" в [233, с. 138-156]).

З цієї властивості інвеститури - *превалювання індивідуального над загальним* - логічно випливає принцип "спадкоємства", коли пости в державній ієрархії передаються у спадок. Проте біологічна природа людини така, що якості спадкоємця не зав-

жди успадковуються від попередника (унаслідок закону біологічної різноманітності, інакше всі люди в державі стали б однако-вими). В цьому випадку може відбуватися розрив між функціональною роллю даного поста в державі і рівнем рішень, що приймаються індивідом, який займає цей пост. Особливо наочно це виявляється в історії злетів і падінь монархічних династій.

Для статичних держав (стратегія збереження) це не відіграє істотної ролі - процеси державного будівництва там установлені і головним принципом державного управління є лише умова, щоб рішення індивіда не порушували хід цих процесів. Власне, так і відбувається: порушення процесу звичайно відбуваються знизу - шляхом революцій. Інша справа - держава, що розвивається. Як правило, тут ситуація змінюється постійно, і рішення повинні відповідати адаптивній функції держави, інакше держава втратить стійкість.

Принцип інвестири простежується і в бізнесі, коли значущість того або іншого індивіда визначається його становищем у грошовій ієрархії. Проте оскільки грошова ієрархія є похідною від держави, робляться спроби або вивести її з-під впливу держави (глобальний оборот капіталу), або підмінити державну інвестири грошовою - бізнес-депутатство, корупціонування, ідеологічний примат приватної власності над державою і т.д. Проте оскільки грошова інвестири є похідною від держави, то спроби заміни нею держави призводять до того, що дана держава перестає розвиватися (приватне превалює над загальним і поглинає його). Залишившись у вакуумі, грошова інвестири сама втрачає здатність до існування. Можливо, саме це має на увазі Д. Сорос (і не тільки він), коли пише про тривалу кризу капіталізму [234].

Визначивши державу як форму, ми тим самим констатуємо, що держава не є взаємодією безлічі зовнішніх явищ, а є цілим, що розвивається за законами цього цілого. Як і всяке ціле, держава може існувати лише за умови збереження законів її функціонування.

Протягом історично осяжного часу люди у своїй практичній діяльності свідомо або стихійно захищають певний тип цілісності, з яким вони пов'язані мотивами своїх дій. Тим самим, цілісність держави як форма діяльності виявляється залежною від спільності мотивації людської діяльності в державі. Якщо в державі з'являються страти з різною мотивацією, то цілісність/стійкість держави знижується.

8. Держава виникає як звільнення від обмежень, що накладаються на людину середовищем буття та її власною біологічною природою: як нова форма матерії вона формує нові можливості розвитку, нові можливості людини. При цьому свобода усвідомлюється як можливість діяльності та поведінки в умовах відсутності зовнішньої передзаданості буття, зовнішньої зумовленості, зовнішнього цілепокладання. Таким чином, саме відсутність іманентного цілепокладання, здатності усвідомити його є механізмом несвободи як людини, так і держави. Для розуміння свободи принциповим є питання про обов'язок, який діє у двох формах: примушування та обов'язок. Якщо примушування виникає як відчуження і розпорядження, то *обов'язок* належить до морального порядку: в цьому сенсі можна визначити громадянську свободу як виконання "поставленого індивідом самому собі завдання" з гармонізації соціальних відносин. У зв'язку з цим свободою стає здатність до поведінки, що узгоджує самостійність індивіда або групи індивідів з дією (відношенням) різноманітних соціальних форм: змістом свободи стає подолання індивідами й соціумом відчужених від них структур влади, виробництва, інформації та розподілу соціальних благ. Такий зміст формує як нові відносини в державі, так і напрями в державній діяльності, що обумовлюють забезпечення даного змісту свободи.

9. Розвиток держави залежить від типу управління: відмінність типів управління визначає різний зміст діяльності управління. Так, влада є відносинами двох суб'єктів, один з яких перебуває в позиції можновладця, а інший підвладного - "об'єкт-відносини". Змістом "*об'єкт-відносин*" є не мета, а *об'єкт* і те, як з ним поводяться. Таким чином, влада, оскільки вона є змістовно "*об'єкт-відносинами*", не має цільової спрямованості на відміну від державного управління, змістом якого є саме цільова спрямованість - державне будівництво. Так само питання розвитку держави не розв'язується в рамках політичного контексту. *Бо розвиватися може тільки об'єкт, а об'єктом сучасної політики є влада, а не держава.*

10. Влада виступає інститутом втілення держави, організатором буття, тим самим влада в державі є істиною першої й останньої інстанції. Такий зміст влади виражається в її систематизації: істину першої інстанції уособлює законодавча влада, останньої - судова. Як сама влада є поєднанням першої й останньої інстанції втілення державного буття, так і виконавча

5. Кожна категорія держави пов'язана безліччю явних і неявних категорій, явними (сформульованими) та неявними (не виявленими) відносинами. При її реалізації активізуються інші пов'язані з нею явні та неявні категорії, що змінює стан буття в цілому. Передбачити наслідки такої актуалізації можна лише з тим або іншим ступенем імовірності, оскільки вплив неявних зв'язків обмежує достовірність результату. При цьому реалізовувана категорія є неусувною: незалежно від того, усвідомлена вона чи ні, актуалізована вона в державній системі чи ні, вона справляє вплив на стан держави. Тому реалізація держави на основі якоїсь однієї категорії неможлива: актуалізація окремої категорії неодмінно задіє інші категорії, зокрема неявні, які формують іншу картину буття. Оскільки категорії є принципово неусувними, то їх дія може відбуватися тільки в контексті взаємодії з іншими категоріями, а небажані результати долаються актуалізацією інших категорій.

6. Взаємовідносини “буття-становлення”, “реальності” й “перспективи” визначаються прогнозуванням (проектуванням). Прогноз буде опис майбутнього і тим самим вирівнює можливості з дійсністю. Адже на рівні опису - аналітики буття і дослідження становлення, реальні та ідеальні властивості, явища, відносини, предмети набувають однієї знакової форми. При цьому здійснюється поєднання вже опосередкованих властивостей держави і тих, необхідність яких задається вимогою їх теоретичної обумовленості та несуперечливості.

7. Особливістю проектування держави є те, що нескінченність буття втілюється кінцевими методами. Тому в даному взаємозв'язку розвиток держави ніколи не може відбуватися стрибкоподібно - шляхом відмови від тієї або іншої актуалізованої категорії, але тільки шляхом кількісного співвідношення результатів. *Становлення держави є процесом із незавершеним результатом, тому на підсумки становлення впливати можна в сьогоденні, бо його штучна складова це належить сьогоденню.* Тому майбутній стан держави є проектом, що базується на тих або інших уявленнях про державу в майбутньому. Досягнення майбутнього стану держави визначає розвиток держави або державне будівництво. Формою розвитку є система управлінських прийомів, що забезпечують перехід з одного стану держави в інший.

Ціле вирівнює відмінності вхідних елементів, і в результаті такого компонування виникає нова форма, відмінна від вхідних її частин. Впорядкування безлічі державних явищ і моментів веде до гомогенізації (від грецьк. *homogenes* - однорідний) внутрішнього середовища держави.

Проявом форми, як ми зазначали в першому розділі, є також фізичний простір, який у випадку держави виступає її територією, територіальним простором. Територіальною ознакою держави є те, що з позицій території абсолютно байдуже, хто на ній проживає: життєзабезпечення живих істот - це *природна властивість території* (простору). Тому питання може ставитися в іншому аспекті, а саме - **як** ті, хто мешкають на даній території, піклуються про неї як *середовище своєї життєдіяльності*. З цих позицій можуть бути визначені два світогляди - *осілий* і *кочовий*. Осілий характерний для тих, що живуть на даній території і піклуються про неї, кочовий - для тих, які використовують територію і, не піклуючись про неї, пересуваються на іншу територію⁵⁴.

Така смислова різниця (різниця мобільності, динаміки) лежить в основі відносин “центр - периферія”: периферія, як осілість, і центр, як кочівники. Дійсно, просторова позиція центру не прив'язана до його життєзабезпечення, тоді як позиції периферії збігаються. Тому впливи центру на периферію обумовлюють виникнення складності на периферії, яка може бути усунута тільки на рівні центру. Центр же, маючи іншу систему життєзабезпечення, не може усвідомити складності периферії і намітити шляхи її усунення.

Усунення даної суперечності - “осілість” центру на периферії і периферії в центрі, тобто солідарна (субсидіарна) відповідальність і центру, і периферії як за стан периферії, так і за стан держави як цілого⁵⁵. Цей принцип логічно виникає із співвідношення єдиного і множинного.

Насамкінець відзначимо таку обставину: поява держави стала можливою тільки як результат стійкої саморегульованої форми, здатної до опору зовнішнім впливам. Отже, *організаційна роль держави була первинним рушійним чинником роз-*

⁵⁴ Так скіфи, не бажаючи зустрічі з Дарієм, байдуже знищували свою територію, хоча в цьому не було ніякої необхідності.

⁵⁵ У цьому контексті *необхідно* відмовитися і від концентрації всієї влади в центрі, від концентрації всіх потоків - і фінансових, і адміністративних - у столиці. Піднесення Києва над Україною є наочним свідченням зростання складності в державі: як відомо, краху Римської імперії передувало спустошення римських провінцій на фоні процвітання Риму.

витку держави, який супроводжував її на всіх етапах розвитку.

І не випадково головною рисою функціональної тектоніки є її динамічність (від грецьк. *dynamicos* - той, що володіє силою, сильний)⁵⁶. Функціональна тектоніка наділена оперативною мобілізованістю компонентів для досягнення соціально значущого результату. Саме ця властивість забезпечує пластичність форми держави, дозволяє їй змінювати свою тектоніку в пошуках запрограмованого корисного результату. Нерозвиненість тектонічної функції є, таким чином, однією з головних причин низьких адаптаційних можливостей держави, в тому числі не дозволяючи їй повною мірою розвинути як унікальному природному простору комунікацій, в якому перебувають і спілкуються між собою суб'єкти держави.

2.3.3. Держава як простір комунікацій

Феномен комунікації (від лат. *communicare* - радитися з ким-небудь) з розвитком держави стає все більш складним та опосередкованим, оскільки саме комунікація є механізмом, що реалізовує перетворення індивідуальної свідомості в суспільне/державне. Зокрема, такий характер комунікації показує Е.Сепір: "Суспільство... в дійсності день за днем відроджується і творчо відтворюється за допомогою певних актів комунікації, що мають місце між його членами" [235]. Такий характер комунікації є моментом інтеграції простору суспільних можливостей. За допомогою комунікації індивідуалізовані суб'єкти у взаємодії з державою визначають і перевизначають канали реалізації своєї свободи та погоджують цілі колективної діяльності.

У комунікативному контексті держава спрямована на розгортання в часі штучно сформованого середовища життєдіяльності людини (для громадян держави - всіх і кожного). Звідси ця головна функція постає перед нами як:

- спосіб сюжетного/стратегічного подання державного розвитку;
- управління людськими відчуттями у сприйнятті буття;
- розстановка учасників держави, яка тією чи іншою мірою варіюється в процесі державного будівництва.

⁵⁶ В Арістотеля *dynamis* - це *потенція* - можливість дії, закладена в силі; інакше кажучи, латентна (від лат. *latent* - прихований) сила. Цим динаміка відрізняється від енергії або ентелехії як сили активної, тобто такої, що діє фактично.

2. Держава існує "тут і зараз" (буття) і "завтра" (становлення), тобто розвивається від буття до становлення. У державному будівництві поняття "буття" і "становлення" виявляються поєднаними - "буття як становлення", "становлення як буття". Саме на цьому концептуальному смислі виникає уявлення про те, що прийде існує в поточному, в його можливостях і субстанціональних передумовах. У контексті даної властивості матеріального світу виникає відмова від ідеї держави як певної позачасової константи і відбувається усвідомлення держави як якоїсь перманентної трансформації. "Буття-становлення" відображає сутнісні характеристики держави, його не можна розуміти як подолання за допомогою постійної корекції концептуальних засобів - влади, права, ідеології та ін. "Буття-становлення" інтерпретує час як конструкцію. Найважливішим наслідком інтерпретації часу як конструкції виступає можливість етичної його артикуляції.

3. Обмежені можливості розвитку держави в майбутнє визначають обмежені можливості держави в сьогоденні. У контексті реалізації можливостей через становлення структури виникає певна суперечність між системним описом об'єкта розвитку і принципами становлення. Система - це вже реалізована можливість, об'єкт, який реалізував свій потенціал і має фіксовану структуру й елементарний склад. Будь-яка зміна системи - структури або елементарного складу - веде до руйнування системи, відповідно, держави як системи. Тому в системному підході розвиток визначається як якісна зміна системи. Звідси можливості трансформації державної структури в майбутнє в системному уявленні принципово обмежені. *Можливості продовження тієї або іншої моделі держави в майбутнє виступають тестом розвитку держави, що втілюється відповідно до даної моделі.*

4. Держава може втілюватися тільки як віддзеркалення буття у свідомості. Тому формування опису держави можливе лише шляхом її пізнання, шляхом виявлення категорій, що відображають її сутність. Ці категорії дозволяють описати державу як об'єкт, але такий опис ніколи не буде повним. Тому втілюється не сама держава, а виділені категорії, що відображають буття. Тим самим визначається аксіома державного будівництва: *втілення держави обумовлюється тим, у яких категоріях мислиться (опосередковується) держава.*

ально невизначеного державного управління полягає також в тому, що об'єктивна конфліктність управління суб'єктивно не сприймається як конфлікт безлічі управлінь відносно одного й того ж об'єкта - держави.

Тому явище множинності в державному управлінні визначає формування з компонентів державної безлічі однієї або кількох структур, орієнтованих на певний вектор цілей, що задається параметрами державного управління. При цьому вектор цілей повинен бути багатofакторним (у зв'язку з чим виникає проблема розширення чинників управління в державі, що наводиться нами в розд. 5), а управління чинниками здійснюється в контексті управління статистичними характеристиками масових явищ. Визначальним тут є координація (узгодженість) чинників розвитку елементів держави і загальнодержавного вектора розвитку. При цьому оцінка якості управління здійснюється відповідно до визначених вище параметрів відповідності вектора стану вектору цілей.

Чинний в Україні закон про місцеве самоврядування якраз і передбачає організацію безструктурного управління в державі, проте він ніяк не пов'язує вектори розвитку регіонів із загальнодержавним. Таким чином, визначення загальнодержавного вектора розвитку виходячи з перспективи держави є першочерговим фактором державного управління України. Тоді як формування регіональних векторів відповідно до загальнодержавного є завданням місцевих органів самоврядування.

Висновки до четвертого розділу

1. Визначальним моментом державного будівництва є формування перспективи держави. Майбутнє присутнє в сьогоденні держави у вигляді спектра можливостей. У цьому сенсі поточне (дійсність) ніколи не буває чимось стабільним, завершеним. Орієнтація на відкриті (або вже виявлені, але ще не реалізовані) властивості та сторони дійсності дозволяє бачити в зіставленні актуальної і потенційної форм держави реалізацію різних можливостей, розкриття потенціалу держави шляхом актуалізації прихованих властивостей і зв'язків. Отже, становлення держави - це область структур і подій, які ще не сформувався, і ще неможливо визначити межу між тим, що є, і тим, що утворюється.

Ці форми реалізації комунікативної функції, що відповідають природним, культурним, економічним формам людської діяльності, звичайно діють комплексно в кожній державі, але та або інша з них може виходити на перший план.

Розгортання штучного світу людини в часі - як комунікативний акт - специфічне для держави, якщо зіставити її з іншими сторонами людської життєдіяльності, такими, наприклад, як побут. Турбота про те, щоб складний зміст формування штучного середовища, який виражається специфічними засобами, реалізувати для людини в найбільш пристосованому для неї вигляді, щоб час, який використовується для цієї мети, не перевищував міри, необхідної для розвитку культури, відпочинку, побутових умов, - все це і є прояви комунікативної функції держави. Відзначимо, що організація штучного цілого була б дуже громіздкою, якби комунікативні прийоми були тільки комунікативними, а для вирішення тектонічних і змістовних завдань використовувалися особливі засоби. Проте *за принципом поєднання функцій* будь-який комунікативний прийом одночасно працює і на формування, і на втілення змістовного задуму.

Комунікація неминуче пов'язана з передаванням інформації, тобто таким перенесенням певної впорядкованості відображеного предмета на предмет, що відображає, на підставі якого можна судити про певні ознаки, властивості предмета або явища.

З одного боку, розвиток кібернетики показав, що здатність одержувати й активно використовувати інформацію є фундаментальною властивістю матерії.

Однак, з другого боку, зростання потоку інформації приховує в собі небезпеку зниження здатності забезпечувати існування цілого, зниження ефективності державного управління. Причини цього явища мають гносеологічний і соціальний характер. Гносеологічна сторона проблеми обумовлена тим, що людина не може безмежно збільшувати кількість прочитаних файлів, друківаних видань та інших форм зберігання інформації. Через фізіологічні особливості людина може реагувати на різні види подразників не частіше, ніж один раз за 0,15-1,0 сек. Максимальний потік інформації, який може обробити людина, не перевищує 50 біт за сек. Існує також межа інформаційної місткості короткочасної пам'яті людини.

Розрив здатності людини обробляти інформацію і реального потоку інформації, що є віддзеркаленням абсолютної склад-

ності держави, формує *відносну* складність. Під нею слід розуміти відставання здатності людини проводити, переробляти, сприймати необхідну інформацію від реальної потреби створення достатньо повної картини цілісності держави. В державі, де відносна складність своєчасно не усувається, людина (у тому числі й посадові особи, які ухвалюють державні рішення) *втрачає здатність бачити органічний зв'язок усіх явищ в їх цілісності*. При цьому факти можуть розглядатися самі по собі, незалежно від цілого, від держави, а ціле/держави виступає як щось зовнішнє, окреме, або якась формальна межа, абстракція, що містить у собі безліч розрізнених явищ.

Інформаційна теорія К.Шеннона визначила комунікацію як звуження невизначеності, зменшення того, що невідоме тепер, а також того, що трапиться в майбутньому. К.Уейк поширив цей підхід на організацію: “Дії організації направлені на встановлення здійсненого рівня визначеності. Організація намагається перетворити невизначену інформацію в недвозначну, з якою вона може працювати і до якої вона звикла” [236]. Тому, наслідуючи Д.Біркхофа [237, с. 261], міру державності можна визначити як співвідношення ступеня впорядкованості й складності об'єкта:

$$M = O/C, \quad (2.1)$$

де M - міра державності; O - впорядкованість; C - складність.

З даної формули випливає, що зростання складності знижує міру державності. При цьому стає очевидним також один із визначальних законів управління, відповідно до якого потужність регулятора не може перевищувати його інформаційну потужність (пропускну спроможність як каналу зв'язку) - недолік пропускну спроможності веде до зростання складності (C) і зниження впорядкованості (O). Тому стабільність держави істотно залежить від стабільності інформаційного циклу функціонування держави. Водночас різке зростання обсягів інформації, обумовлене поширенням нових технологій, веде до невідповідності з інерційністю суспільних структур, що існує.

Звідси спроби системи управління ліквідувати розрив між потоками інформації (несистемної в умовах ринкового хаосу) ведуть не до підвищення ефективності державної діяльності, а навпаки - до поглиблення розриву між владою і суспільством, інформаційна маса якого вища.

Слід зазначити, що “західна цивілізація вже потрапляла в таку ситуацію в період першої інформаційної революції. Ви-

ють власні формальні або неформальні центри управління. Тим самим державне управління є комбінацією різних типів управління - управління державою як єдиним та управління державою як множинним. Між цими двома типами існують конструктивно-смыслові зв'язки, координаційні й одночасно субординаційні взаємовідносини.

До цього часу управління державою як множиною розглядається в контексті центр - периферія, держава - елемент держави [466; 467]. При цьому політична теорія пропонує лише два варіанти узгодження дій між центром і периферією, між державою і компонентом держави - ієрархічний та коаліційний принципи узгодження взаємовідносин¹⁰⁶. При ієрархічній структурі узгодженість дій компонентів держави забезпечується шляхом тиску згори (рис. 4.5); у федерації компоненти держави є самоврядними одиницями, що вільно ухвалюють рішення увійти або вийти з коаліції. При цьому події виходу республік зі складу СРСР, позиція з'їзду регіональних лідерів у Северодонецьку в 2004 р. показують, що традиційні підходи формують умови сепаратизму та розпаду державного цілого. У цьому контексті вироблення методів управління державою множиною є спеціальним завданням державного управління.

Управління державою множиною як єдиним стає можливим тільки при:

- здійсненні єдиної повної функції управління;
- реалізації безлічі тотожних повних функцій управління, що веде до тотожності управління різних регіональних центрів.

Інакше в межах держави виникають підмножини елементів, які впливають на здійснення цілей, що взаємно виключають одна одну: це явище концептуально невизначеного управління, яке дуже небезпечно для держави, якщо його не вдається подолати в прийнятні терміни¹⁰⁷. Якщо у звичайній розстановці сил одні компоненти постійно працюють на одні цілі та концепції управління, а інші - на інші, то в концептуально невизначеному управлінні одні й ті ж елементи в різні моменти часу працюють на здійснення цілей і/або концепцій їх здійснення, що взаємно виключають одне одного. Особливість концепту-

¹⁰⁶ Дану позицію сформулював Шарль Монтеск'є, якому належить думка про те, що існує лише два способи збереження єдності держав: тиранія і федерація.

¹⁰⁷ Саме ця картина спостерігалася при розпаді Радянського Союзу, коли кожна з республік мала свої цілі управління і вибирала власні траєкторії зміни: одні з них вибрали більш вдалі траєкторії, інші - менш вдалі.

*Простір стійкого стану держави визначає область параметрів, реалізація яких забезпечує стійкість держави за передбачуваністю. Область кризових станів - випадання із стійкості за передбачуваністю. Вектор цілей V_c для випадку державного будівництва визначається як прагнення до стійкого стану держави; вектор стану V_c - як фактичний стан держави; вектор помилки управління V_n - як різниця між необхідним і фактичним станами держави. Тоді **якість управління**: $V_c - V_c = V_n$. Таким чином, якість державного управління визначається відповідністю поточного стану держави заданому цілями державного будівництва (а не кількістю прийнятих нормативно-правових актів).*

При розгляді повної функції управління використовується поняття траєкторії. Феномен траєкторії розвитку матеріалізується різними способами і стає можливим, коли об'єкт, що розвивається, - держава - оцінюється не як предмет, а як певна сфера дії, в якій змінюється деяка якість. Така зміна є цілеспрямованою, а тому і створює ефект розвитку, проте констатацією цього розвитку виявляється не предмет, а стан. Тому траєкторії розвитку держави за своїми якісними характеристиками дуже близькі до просторових¹⁰⁵. У траєкторії (лінії) розвитку виявляється особлива єдність державного простору й часу. Державний простір як місцезрозвиток, як предметне середовище припускає розчленування на природні й штучні компоненти держави: перші з них виконують функції середовища, а другі - діючих сил.

Образ лінії фіксує лише траєкторію руху. Він далеко не завжди відображає інші сторони розвитку, наприклад ступінь динамічності, а також якісний зміст об'єкта розвитку і змін, що відбуваються з ним. Тому опис розвитку держави не може бути вичерпаний характеристикою траєкторії розвитку, слід звернути увагу і на самі предмети розвитку, якими виступають простори інфраструктури держави.

У розглянутих вище методах управління держава апроксимувалася як єдине. Фактично ж держава є сукупністю просторових і предметних множин. Такі множини представлені як сферами діяльності - економікою, політикою, релігією та ін., так і просторово-адміністративними одиницями держави, що виділяються з цілого тим або іншим чином і, що найістотніше, ма-

¹⁰⁵ Через це однорозмірні величини - такі як, наприклад, бюджет і ВВП - не визначають траєкторії розвитку держави.

нахід книгодрукування привів до справжнього інформаційного вибуху - різкого збільшення кількості інформації, підвищення її доступності та якісного зростання числа людей, що замислюються про відсторонені предмети. Управляючі системи того часу, сформовані в минулій реальності, не справилися з викликаною книгодрукуванням інформаційною революцією. Результатом стала Реформація і серія катастрофічних за своїми наслідками релігійних воєн, з горнила яких і вийшла сучасна західна цивілізація. Їх руйнівність для тодішнього людства значно перевершувала руйнівність навіть Другої світової війни. Досить сказати, що в ході Тридцятирічної війни населення Німеччини скоротилося вчетверо - з 16 до 4 млн людей.

Таким чином, різке збільшення кількості інформації є не тільки благом, яке посилює демократію, розширює можливості особи і розкриває перед нею нові горизонти. В тих випадках, коли інформаційний потік перевищує можливості управляючих систем, що склалися в суспільстві, а сьогодні вже і в світі, він створює серйозні системні небезпеки" [238].

Все це, у свою чергу, дозволяє погодитися з думкою Р.Гайсина про те, що "моменти руйнування цілісності будь-якої системи супроводжуються активним процесингом інформації" [239].

Вирішення проблеми інформаційної перевантаженості держави пов'язане із зростанням знання. Природа знання принципово відмінна від природи інформації. Якщо знання завжди усвідомлене явище, то інформація такої властивості не має. Про це говорив академік В.М.Глушков: "Абсолютно не обов'язково неодмінно пов'язувати з поняттям інформації вимогу її усвідомлення, як це має місце при звичайному, життєвому розумінні цього терміна. Інформацію несуть в собі не тільки поцятковані буквами листи книги або людська мова, але і сонячне світло, складки гірського хребта, шум водоспаду, шелестіння листя і т.д." [240, с. 500].

Інформація володіє специфічною властивістю: одержана інформація ні про що не скаже непосвяченому, залишаючись для нього незбагненою. Ця властивість визначає спосіб оволодіння інформацією - пізнання. Звідси стає очевидним, що *знання та інформація по-різному впливають на поведінку людини і держави, на організацію держави - державне будівництво*. Тому інформація та знання - це не одне й те ж, і їх слід розрізняти. *Зростання інформації не забезпечує поглиблення знання,*

часто навіть навпаки - внаслідок інформаційної переважаності може відбуватися зменшення знання. Проте обмеження інформації обмежує знання, і таким чином *поняття інформації та знання виступають як додаткові категорії*.

Знання є необхідною умовою вибору. При цьому вибір є основою управління: управління існує там, де є вибір. Якщо йдеться про державу, то завжди існує деякий спектр можливих дій (ступенів свободи), з яких проводиться вибір переважного.

Природа інформації - віртуальна, тоді як фізичний простір - матеріальний. Взаємозв'язок віртуального і матеріального просторів здійснюється за допомогою **знання**. В умовах відсутності знання інформація, інформаційне поле держави не здатне до взаємодії з фізичним простором. Тому ми визначасмо знання як "носія розуму" людини і держави. **Позиція носія розуму пов'язує інформаційний і фізичний простір держави, додаючи тому й іншому атрибут існування**. Наприклад, природа постійно надсилає інформаційні сигнали - запах, колір, зміна погоди, пори року та ін. Ця інформація відображається у свідомості людини. Проте розпізнати сутність інформаційних сигналів людина може тільки пізнавши їх, через їх усвідомлення, знання явищ. Але пізнавши сутність того або іншого явища, людина починає використовувати це знання для освоєння реального світу. Без знання не існує ні інформаційного, ні фізичного простору держави⁵⁷.

Наприклад, у всіх стародавніх цивілізаціях, окрім античної, природна інформація залишалася нерозкритою: вона суб'єктивно трактувалася релігійними лідерами і приймалася всіма⁵⁸. По суті, ми маємо право назвати саме ці первісно-релігійні цивілізації інформаційними: епіцентром було Середземномор'я - Стародавня Греція, з подальшим переміщенням до Александрії, а потім до Стародавнього Риму⁵⁹. Антична цивілізація стала єдиним - вихідним виключенням з концепції непізнаваності бут-

⁵⁷ Тому, коли ми говоримо про "понятійну катастрофу" в Україні, маємо на увазі вказаний розрив, що виник внаслідок браку знань з державного будівництва в осіб, що займалися даним видом діяльності. В результаті політика в Україні перетворилася в інформаційну діяльність, що не має матеріального втілення.

⁵⁸ Їх відмінною рисою було панування світових релігій (буддійської, християнської, мусульманської), визнання божественних законів, що зумовлювали державний устрій. Й.Шумпетер наводить приклад Аквіната, який, прагнучи *адаптувати* філософію Аристотеля до потреб церкви, об'єднав з нею церковні догмати і середньовічну схоластику - природну й надприродну (результат божественного одкровення) теологію, що було із захопленням сприйняте всіма [241, с. 220-258].

⁵⁹ Існували також самостійні, але багато в чому схожі центри в Стародавньому Китаї, а також в Індії. Ю.В.Яковець вказує на подальше переміщення інформаційного епіцентру на схід - у Візантію, арабський мир, Середню Азію, одночасно відзначаючи, що в роки Ренесансу (XIV-XVII ст.) інформаційне лідерство повернулося в Європу - Італію, Францію, Нідерланди, Великобританію [242].

2) формування стереотипу розпізнавання чинника на майбутнє;

3) формування вектора цілей управління відносно даного чинника і внесення цього вектора цілей у загальний вектор цілей;

4) формування цільової функції (концепції) управління на основі вирішення завдання про стійкість у сенсі передбачуваності поведінки;

5) організацію цілеспрямованої керуючої структури, що виконує цільову функцію управління;

6) контроль (спостереження, моніторинг) за діяльністю структури в процесі управління, яке вона здійснює;

7) ліквідацію структурних елементів у разі непотрібності (зміна влади, адміністративна реформа) або їх підтримку в працездатному стані до наступного використання.

Повна функція управління реалізується тільки в інтелектуальній схемі управління, яка передбачає творчість системи управління як мінімум у наступних областях: виявлення чинників середовища, що зумовлюють потребу в управлінні; формування векторів цілей; формування нових концепцій управління; вдосконалення методології і навиків прогнозу при вирішенні питання про стійкість держави в сенсі передбачуваності при постановці завдання управління і/або в процесі управління [458] (рис. 4.10).

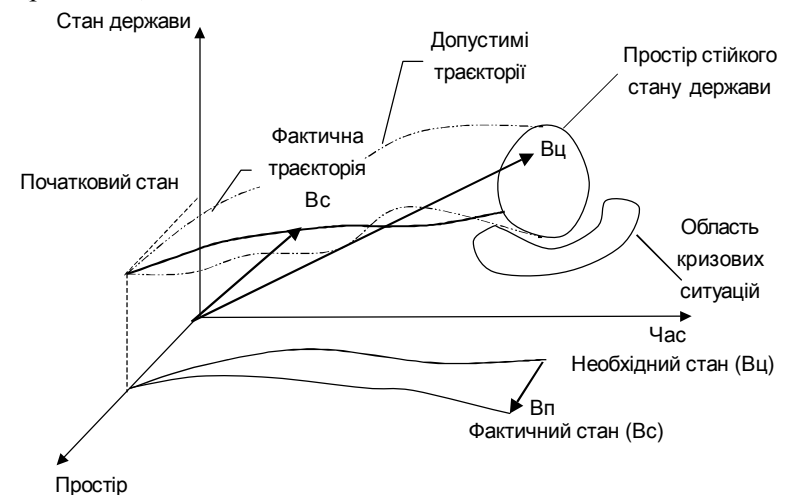

Рис. 4.10. Повна функція державного управління

ництво як результат діяльності державного управління споконвічно задане (проектоване) і, таким чином, визначає собою необхідні рішення державного управління. Подібний взаємозв'язок реалізується в схемі перспективного управління, співвідношення механізмів державного управління і траєкторії державного будівництва, які представлені на рис. 4.9.

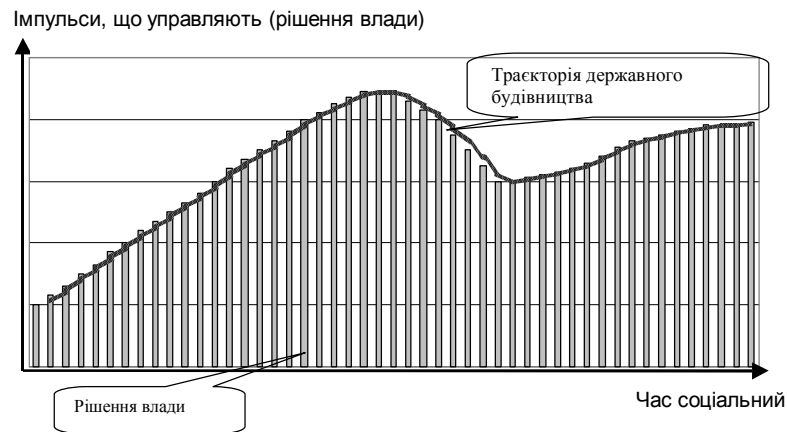

Рис. 4.9. Державне будівництво при цільовій модуляції

Рішення влади (імпульси, що управляють) ухвалюються в контексті досягнення мети розвитку держави, мають характер віддзеркалення майбутнього стану держави і гармонізують траєкторію розвитку - країна позбавлена дестабілізуючих шоків і стрибків. Хвилеподібний характер державного будівництва відображає принцип переривчастості розвитку - перепад у розвитку.

Із зіставлення рис. 4.8 і 4.9 випливає, що не всяке рішення в державному управлінні є механізмом управління. Але тільки таке, яке підпорядковане логіці розвитку. Інші ж рішення влади є механізмом дезорганізації держави, бо формують хаос, спонтанний, випадковий перебіг подій державного буття, обумовлюють непрогнозований характер державного будівництва¹⁰⁴.

Повна функція управління як упорядкована послідовність різноякісних дій включає:

1) упізнання чинника середовища, з яким стикається інтелект (чинника, що впливає на об'єкт);

¹⁰⁴ Подібний - випадковий - характер методу спроб і помилок, при якому ухвалені рішення мають спонтанний характер і формують випадкову картину державного будівництва.

тя: саме мислителі античності відкрили могутність розуму, сформулювали метод наукового пізнання буття.

Інший приклад - для людини, що не вміє рахувати (не має відповідного знання, як, наприклад, африканські бушмени)⁶⁰, гроші - не більше ніж гарні папірці або монети. Він може навіть знати, для чого вони потрібні, але розпорядитися ними грамотно він не в змозі: такий перехід може відбутися тільки тоді, коли людина *знає*, як поводитися з цими символами.

Виходячи з цього ми говоримо, що інформаційне поле держави набуває *смыслу* для держави, для людини тільки за наявності *знання*. Що в цьому контексті є "знанням"?

Згідно з точкою зору М.Шелера, знання є "участю в конкретному бутті *суцього* (курсив наш - Т.Б.), передумовою якої є участь, що трансцендує справжнє буття" [63, с. 166]. Ця точка зору обумовлена закономірностями суспільного життя, специфічними буттєвими зв'язками між людьми, які вимагають від них удосконалення суспільних взаємовідносин. Знання має слугувати як становленню і розвитку особистості, що ним володіє, так і становленню й розвитку держави, її вищих принципів, що розглядаються з точки зору наявного буття.

У міру розвитку знань про державне будівництво й техніки державного управління участь людини стає все більш опосередкованою [243]. Якщо спочатку управління державою включало безпосередню участь управлінця (вождя, пана, сеньйора, князя) в діяльності, то в міру розвитку знання як можливості нинішнього віддзеркалення майбутнього, як можливості прогнозування безпосередня участь поступово передавалася на інші компоненти. На сьогодні функціональна діяльність державного управління все більше зосереджується на визначенні цілей державного будівництва (стратегії) і координації дій учасників державного будівництва. При цьому *результат діяльності держави виступає основним організуючим чинником спільної діяльності людей*.

Ефект розвиваючого характеру соціального знання був знайдений ще К.Марксом і перетворений ним у принцип відмови від споглядального ставлення до об'єкта⁶¹ на користь установки на його перетворення. Дещо пізніше М.Вебер показав, що для актуалізації розвитку на основі знання зовсім не обов'язково створювати політичну партію, що перетворює обгрун-

⁶⁰ Потрібно відзначити, що ці люди *знають* багато такого, що може здивувати західну людину.

⁶¹ Характерне в цьому плані те, що засновник феноменології Е.Гуссерль називав саме *споглядальний метод*, уведений в науку ще Сократом і Платоном, *методом сутнісного дослідження* [183].

товані цим знанням (одночасно створюючи контекст її виникнення) соціально-критичні ідеї на свої програмні цілі [244].

В основі прогнозування результату діяльності лежить знання, тоді як інформація - віддзеркалення минулого та поточного стану. Інакше кажучи, знання - те, що забезпечує картину майбутнього, інформація - ні. В цьому контексті між знанням та інформацією відкривається певний взаємозв'язок. Так, результат діяльності є отриманням інформації. Згідно з інформаційною теорією емоцій, повідомлення про результат діяльності збуджує позитивні емоції за умови, якщо прогнозований (передбачуваний) зміст повідомлення менший від того, яке одержує суб'єкт насправді. Для опису такої залежності П.В.Симонов наводить формулу:

$$E = P(H-C),$$

де E - емоція; P - потреба; H - прогнозований рівень рішення; C - інформація, фактично отримувана з результату суб'єктом, що її сприймає [245].

Абсолютно очевидно, що комунікативна функція держави пов'язана з C-функцією, оскільки без комунікації - передавання інформації і знання - підвищення адаптивності обмежується принципом виживання найсильнішого. В цьому випадку людство позбавляється шансів на виживання, оскільки людина природно слабкіша від багатьох тварин (на відміну від них вона не має ні міцних зубів, ні кігтів, ні навіть шерсті для захисту від холоду, та й фізично значно поступається тваринам). Адаптивність людини обумовлена, таким чином, організаційною формою її співіснування. Разом з тим очевидно, що держава, яка володіє передовим знанням, більш адаптивна, ніж відстаюча: переконливим прикладом є успішний захист Сиракуз на основі знань Архімеда. Власне, і в наступні періоди перемогу здобувала та сторона, яка використовувала інтелектуальну перевагу (передове знання) в технічному або організаційному плані.

Виходячи із замкнутості діяльнісного циклу адекватне прогнозування державної діяльності - державного будівництва - стає можливим за умови замкнутості інформаційного циклу функціонування держави на основі зворотного зв'язку⁶². Влас-

⁶² Замикання рефлекторної дуги держави через механізм зворотного зв'язку визначає собою авторефлексію держави і замкнутість інформаційного механізму держави. Проте слід мати на увазі, що упродовження в замкнутий механізм авторефлексії держави чужорідних явищ (розрив рефлекторної дуги) веде до дезорганізації держави. Такий розрив виникає в результаті відсутності зворотного зв'язку або коли зворотний зв'язок набуває вузьконаправленого характеру (партійний, лобістський), або коли замість зворотного зв'язку використовуються сурогатні явища - рекомендації зовнішніх консультантів, уявні суспільні цінності або інші спотворюючі моменти.

імпульси, що управляють, зосереджені в кожному конкретному моменті часу, державне будівництво як результуюча ухвалюваних рішень (імпульсів, що управляють) розгортається в часі.

Проте аналіз різних сфер людського інтелекту, проведений К.Дункером і В.Келером [48], визначає, що у всіх проаналізованих сферах набутий досвід відіграє в міркуваннях, в ухваленні рішень лише допоміжну роль, а саме: *він може мати значення для мислення тільки по відношенню до вже наявної організації*. Це природно, оскільки досвід - це інформація про події і стани, що вже мали місце. Тому державне будівництво на основі досвіду відбувається, по суті, як перенесення минулого досвіду в сьогодення. Ситуація, що змінилася, порівняно з минулим визначає зниження ефективності минулих рішень. Звідси виходить, що державний досвід у будь-якому випадку є більш дорогим способом державного управління, ніж знання: витрати державних ресурсів на здобуття колективного досвіду виявляються значно вищими, ніж витрати ресурсів на здобуття знання, тому управління на основі знання ефективніше, ніж на основі державного досвіду.

Графіки ілюструють відмінність і взаємозв'язок процесів державного управління та державного будівництва, які полягають в наступному. Якщо механізми державного управління (ухвалення рішень - імпульси, що управляють) локалізовані (зосереджені) в тимчасовому просторі (ситуативні), мають ситуативну ефективність та утворюють поле подій і явищ державного життя, то процеси державного будівництва розгортаються в часі, є результатом діяльності державного управління і мають результуючий характер. Проте, як показав Дж.Форрестер, управління складними системами, якими є соціальні об'єкти, орієнтоване тільки на короткострокові цілі та найближче майбутнє, призводить до того, що діяльність соціальної системи з часом буде неминуче погіршуватися [465, с. 290]. Тому стабільність держави принципово залежна від горизонту планування дій державного управління. Інакше кажучи, довготривала природа державного будівництва справляє вплив на схему державного управління: ефективність механізму державного управління забезпечує рівень (ефективність) державного будівництва¹⁰³. Проте справедливим буде й інше спостереження: державне будів-

¹⁰³ Або підвищення стійкості держави за передбачуваністю.

Таким чином, механізми державного управління структуруються на цілі, засоби і результати. Така структуризація є адекватною сутності організованої діяльності людей (яку ми визначили як колективну діяльність). Відповідно й державне управління може здійснюватися в контексті ситуативної (рис. 4.8) і цільової (рис. 4.9) модуляції. При цьому змінюються результати управління - в другому випадку відбувається впорядкування процесів колективної діяльності й результати державного будівництва досягаються ефективніше - з меншими витратами соціальної енергії та ресурсів. Подібна відмінність обумовлена тим, що при ситуативному управлінні формування сигналів, що управляють, будується на основі досвіду - політичного, економічного, соціального і т.д.

Рис. 4.8. Державне будівництво в контексті ситуативного управління

Державне будівництво відбувається як результат впливу керуючих імпульсів, що формуються на основі інформації про стан об'єкта управління і/або його елемента та досвіду (попередньої інформації) про можливості спрямованості ситуації в тому або іншому напрямі. Процес державного будівництва - горизонтальна крива - формується за наслідками ухвалених рішень і має випадковий характер. Інакше кажучи, рішення управління самостійні та обумовлені не державним будівництвом, а лише стабілізацією поточної ситуації. Стає очевидною висока невизначеність стану держави і, таким чином, нестабільність держави. Осі визначають напрям процесів:

не, на це побічно вказує і наведена вище формула П.В.Симонова. Це дозволяє нам розглядати *владу* в державі не як орган управління, а як *частину керованого об'єкта* - держави. Тому структура і функції влади повинні бути синхронізовані, співмірні з поточною структурою та рівнем розвитку держави, природним ходом її розвитку. Влада не є вищою і кінцевою інстанцією управління державою: над нею існує і розвивається зовнішня, автокаталітичний процес саморегулювання й самоорганізації, який виявляється в тому, що влада може витратити багато ресурсів з благородною метою поліпшення держави, життя людей, а в результаті одержати лише загальне погіршення стану держави, якщо її впливи направлені *проти природних процесів розвитку* матеріального світу⁶³.

Дану позицію Ю.Хабермас сформулював таким чином: "Демократична правова держава стає проектом, а одночасно і результатом, і прискорюючим каталізатором раціоналізації життєвого світу, що виходить *далеко за межі політичної сфери* (курсив наш - Т.Б.). Єдиний зміст проекту - інституціоналізація, що поступово поліпшується, способів розумного колективного формування волі, яке не могло б завдати ніякої шкоди конкретним цілям учасників проекту (тобто громадянам - Т.Б.)" [247].

Тому влада, управління державою існує не тільки для нормального функціонування держави, але і для її розвитку в необхідному напрямі, при цьому управління існує там, де є вибір для розвитку держави, організація ж управління стає можливою на основі інформації.

Певний момент комунікації пов'язаний з локалізацією держави. З принципу локалізації виходить, що держава є полем комунікацій, межі якого становлять зону комунікаційного розриву. Оскільки інформаційні потоки держави мають замкнутий характер, то розрив або упровадження в них сторонньої інформації порушує цілісність цих потоків і призводить до складності державного будівництва. Подібний прийом належить до арсеналу *консцієнтальних* (від лат. conscientia - свідомість) воєн.

Виходячи з вищевикладеного зміст комунікативної функції держави може бути визначений як координація та інтеграція держави. Проте проблема інтеграції в державному будівництві

⁶³ Про цей чинник докладно написано в книзі, яка ставить завдання виявити поєднання природних процесів розвитку, - в китайській класичній "Книзі змін" ("І-цзінь"). Так, гексаграма № 5 свідчить, що як тільки процес пізнання приведений у дію, відразу необхідно зважати на закономірність ритму, в якому він відбувається, для успішності й результативності його розвитку [246].

ускладнюється тим, що в державі існують інститути, які можна назвати “навколопросторовими”.

Пояснимо це конкретніше.

Наприклад, щойно з’являється приватна власність на землю [248, с. 836], слідом за нею виникає “навколоземельний” інститут іпотеки. З узаконенням моногамного браку, як показав Л.Морган, виникають “публічні будинки”, яких до появи моногамії не існувало: отже, вони є “довколамоногамним” утворенням. Так само і з політикою: в цьому контексті вона не надбудова, а швидше “прибудова” - тільки-но з’являється держава, *при ній* з’являється політика як “довколадержавне” утворення.

Водночас нікому не спаде на думку розглядати сім’ю як елемент системи “гетеризації”, або землю як елемент системи іпотеки, тоді як державу розглядають з точністю до навпаки: як елемент політичної системи, яка, по-перше, ніяк не могла виникнути сама по собі, тобто як *ненавколодержавне* утворення, а, по-друге, який же інтеграційний смисл може бути у держави, що розглядається як другорядна (обслуговуюча)⁶⁴ ланка політичної системи?

Але другорядними, як відомо, можна назвати тільки такі елементи, які система може втратити, не втрачаючи при цьому своєї ідентичності [185, с. 396-404]. Виникає питання: чи збереже свою ідентичність політична система при втраті держави?

Звичайно ж ні, оскільки тоді вона втрачає *сміслову* складову, що реабілітує її існування, - і втрачає її в особі держави.

2.3.4. Держава як смисловий конструкт

Питання, яке ставиться сьогодні, набагато серйозніше: нам належить оздоровити не тільки структуру, але й смисл.

Ле Корбюзьє

Значущість єдності ідеї для створення держави усвідомлював уже Володимир Хреститель, коли для створення єдиної держави увів загальну смислову основу - християнство. Дана подія привертає нашу увагу до того факту, що характеристич-

⁶⁴ М.Хайдеггер визначає такий розгляд як звичайний лише *відносно речей*, буття яких полягає в тому, що вони можуть *служувати чому-небудь*: інакше кажучи, це не той світ, який потребує пізнання.

управління, тобто катастрофи. Причини зривів управління можуть бути різні й лежати на будь-якому з етапів повної функції управління.

Звідси можна зробити наступний висновок: для державного соціуму не так істотно, *хто* управляє, більш істотним є, *як* управляють: для держави визначальне значення має якість управління. У дослідженнях Е.Фромма показано: “Вірно, що людина міняється у зв’язку з потребами економічної і соціальної структури суспільства, але вірно й те, що її пристосовність не безмежна. Окрім певних фізіологічних потреб існують ще і невід’ємні психологічні властивості людини, які також потребують задоволення. Що ж це за властивості? Мабуть, найважливіша з них - тенденція до зростання, розвитку, реалізації здібностей. Ці тенденції можуть фруструватися і пригнічуватися, але таке придушення приводить до нових реакцій, зокрема до появи руйнівних і симбіотичних прагнень” [50, с. 238].

Тому для індивіда в державі питання про результати колективної діяльності, в якій індивід бере участь, як оцінка якості державного управління, є *природним* і набуває форми індивідуальних та суспільних очікувань. У зв’язку з цим формування суспільних та індивідуальних (як проєкції державної діяльності на особисте буття) очікувань є одним із визначальних моментів державного управління¹⁰¹: відповідність результатів державної діяльності суспільним очікуванням підвищує стійкість держави за передбачуваністю, і навпаки. Суспільні очікування обумовлені, зокрема, *справедливим розподілом результатів колективної діяльності* (реалізацією дистрибутивної функції держави)¹⁰². У цьому контексті стійкість держави за передбачуваністю визначається тими результатами колективної діяльності, які мають значення для соціуму як цілого і, таким чином, забезпечують стабільність держави. Інакше кажучи, визначення параметрів стабільності як результатів державної діяльності формує простір стійкості держави; у свою чергу, параметри формують цілі державної діяльності; цілі ж, у свою чергу, реалізуються через проєкти розвитку держави.

¹⁰¹ Це може здійснюватися шляхом транспарентності діяльності інститутів влади.

¹⁰² У 80-х рр. XIX ст. народні маси США зверталися по допомогу до органів влади, вимагаючи втручання держави в соціально-економічну сферу. Програми документи “фермерської” Америки трактували державу як *інструмент для перерозподілу багатства і реального здійснення принципу рівних можливостей* [463; 464], що суперечило ліберальній концепції “держави - нічного сторожа”, яка дає бізнесу абсолютну свободу дій.

му на противагу концепції природи, матерії, на власний розсуд окремого або групового носія розуму, - це вихід на тупикову гілку розвитку матерії.

Основою безструктурного управління є об'єктивні ймовірнісні зумовленості та статистичні моделі, що описують їх, упорядковують масові явища, що дозволяють відрізнити одну множину від іншої⁹⁸ (або одна й та ж множина, але в різні моменти часу)⁹⁹ на основі їх статистичних описів, а в багатьох випадках виявити і причини, що викликали відмінність статистик.

Спостерігач, що нічого не знає про безструктурне управління, цілком стійке безструктурне управління може сприймати або як стихійний “некерований” процес, або ж шукатиме стабільні структури там, де їх реально немає. Водночас і структурне управління може сприйматися як безструктурне: наприклад, управління низькочастотними процесами, тривалість яких перевершує час спостереження, може сприйматися як безструктурне або стихійний “некерований” процес¹⁰⁰.

Суб'єктивний чинник державного управління найчастіше справляє вирішальний вплив на стан держави і державного будівництва. Річ у тому, що дві будь-які точки в просторі станів держави (параметрів стану) можуть бути сполучені більш ніж однією траєкторією. Серед цих траєкторій можуть бути як траєкторії, що відповідають вимозі безперервності й плавності, так і траєкторії, що проходять через зони розриву управління, при цьому вибір траєкторії істотною мірою визначається кваліфікацією управлінця. Інакше кажучи, зрив державного управління *завжди* відбувається внаслідок напряму руху по розривній траєкторії, що є демонстрацією неспроможності осіб, що здійснюють державне управління як управлінці держави.

Це пов'язано з тим, що область потенційно стійких за передбачуваністю станів об'єкта - об'єктивна данність. У ній лежить множина об'єктивно можливих траєкторій маневрів і безліч об'єктивно неможливих. У множині об'єктивно можливих траєкторій є група, що містить у собі передумови розривів - *криз*, потрапляння в які становить потенційну загрозу зриву

⁹⁸ Наприклад, робочий клас і буржуазію в марксистській моделі, народ та іноземців.

⁹⁹ Наприклад, історичний розвиток народу.

¹⁰⁰ Прикладами такого роду є мафії, масонські ложі, церковні ордени, що уникають публічності своєї діяльності, які є погано розпізнаними структурами, чия діяльність організована структурно, проте може сприйматися як деяке безструктурне самоврядування або стихійний процес, нібито некерований.

ною відмінністю держави від біологічних і фізичних об'єктів є те, що вона утілює в собі результат ідеї: ідея (грецьк. - *idea* - буквально: “те, що видно”, образ) - філософський термін, що позначає “смысл”, “сутність”. У свою чергу, несхожість держав може бути виявлена тільки в різному смислі ідей, які їх визначають, держави непорівнянні й несівмірні, оскільки вони приводяться в рух різними ідеями і тому розвиваються по-різному [147, с. 164].

Раніше ми визначили, що одним із способів усунення невизначеності (зниження хаотичності) в державі є знання. Знання - це логічне пізнання буття, осягнення сутності явищ. На відміну від знання, розпізнавання ідей, *розпізнавання смислу - це безпосереднє осягнення істини без логічного обґрунтування*.

Тому смисли разом із знанням формують картину світосприймання. В даному випадку смисли, ідеї і знання виступають як пов'язані категорії пізнання світу і діяльності. Смысл породжується відносинами, що пов'язують суб'єкта з об'єктивною реальністю (смысл забезпечує зв'язок індивідуального з буттям). Тобто *смысл забезпечує рівновагу духовного й матеріального* (державна - це поєднання духовного та матеріального начал). Способів досягнення балансу між духовним і матеріальним безліч, і кожна цивілізація, кожна світоглядна культура пропонує свій - буддійська, китайська, західноєвропейська, східноєвропейська і т.д. В цьому контексті зміст категорії “смысл” розкривається через поняття “образ”, а не “знак”.

Всі предмети, явища, процеси дійсності, включені у світ людської життєдіяльності, мають для людини певне соціальне значення - соціальний смысл. Цей смысл визначається мірою “вкладеності” в даний предмет людської сутності і тому має надіндивідуальний характер. Разом з тим це значення існує в різноманітності індивідуальних особистих смислів, за допомогою яких об'єктивна значущість даної речі або явища відкривається індивіду. Інакше кажучи, узагальнений державний досвід, пов'язаний з яким-небудь явищем дійсності, виражається в державних значеннях і пов'язаних з ними індивідуальних смислах. Якщо державне значення виражає державне ставлення до дійсності, то особистий смысл - особисте ставлення до цієї державно-осмисленої дійсності. Особистість не протистоїть сукупному державному досвіду, який конкретизується для неї в окремих соціальних значеннях. З другого боку, соціальні значення

реалізуються для особистості тільки тією мірою, в якій цей досвід реалізується у певній системі суспільного устрою.

Отже, смисл має значення як усунення невизначеності у відносинах між індивідом і державою та між індивідами. Інакше кажучи, *відносини індивідів у державі, відносини держави та індивіда, компонентів держави й індивідів - це проєкції смислів*. Тим самим, смислова сфера виступає як *регулятивно-смислова*.

Структура такої регулятивно-смислової сфери багаторівнева. У ряді робіт вона визначається як рефлексивно-споглядальний рівень, що включає значення і смисли, і подійно-діяльнісний, який включає ідеальне (образи) та біологічну тканину дії або діяльності (моделі сприйняття і дії). У свою чергу названі пласти входять у зону усвідомленого і несвідомого. Поряд з усвідомленим несвідоме утворює загальне поле, всередині якого не може відбутися нічого такого, що не вплинуло б на всі точки цього поля.

У структурі несвідомого К.Г.Юнг виділяє особисте несвідоме і колективне несвідоме. Особисте несвідоме є сукупністю витіснених із свідомості емоційно забарвлених комплексів, що виникають в індивіда у процесі взаємодії з середовищем і внутрішніх переживань. Колективне несвідоме має не індивідуальну, а загальну природу. Воно є універсальною підставою душевного життя кожного індивіда, опосередковуючи його взаємодію з середовищем: інакше кажучи, колективне несвідоме ідентичне у всіх людей і утворює тим самим загальну підставу душевного життя кожного, оскільки за природою є надособистісним [249].

Отже, між усіма компонентами даного регулятивно-смислового комплексу існують не тільки функціональні, але й генетичні зв'язки. Загальне джерело їх походження - предметні та державні дії.

Як зазначає Ф.Е.Василіук, смисл є пограничне утворення, в якому сходяться свідомість і буття, ідеальне й реальне, життєві цінності та можливості їх реалізації. Стосовно дійсності смисл утілюється в різних формах смислового майбутнього, а стосовно ідеального, позачасового він відображає ціннісну цілісність індивідуального життя [250]. Тобто смисл є своєрідним *образом розумної дії*, ідеальною програмою дій.

Смисл формує життєву позицію. Якщо колективний і співвідносний з ним індивідуальний смисли виявляються нере-

СБРР, ЧБРР, СОТ, різні наддержавні організації⁹⁶. Прихильниками біороботизації є Нобелівський лауреат з економіки Ф.фон Хайєк⁹⁷, Ж.Аталі та ін. У зв'язку з тим, що *ці та інші моделі людини в державі спотворюють природну сутність людини (і є наслідком механічного світогляду - штучних моделей держави), в даній роботі пропонується розглядати сутність людини як природного явища, як і природної сутності держави (тобто як явище однієї природи), і всі процеси держави розглядати в даному контексті, а саме: як поєднання природної сутності людини і держави*.

Чому ми виступаємо за подібну концепцію людини і держави та протиставляємо її штучним концепціям, відповідно до яких "людина - цар природи"?

Річ у тому, що всі сучасні досягнення людини - це не підкорення природи, а пристосування до неї, пізнання її законів і їх використання для розвитку людського буття, у тому числі й державного. Розум людини - явище природне, *а не штучне*, і протиставляти його природним властивостям - не стільки наївно, скільки безглуздо.

Можна вважати, що незбіг напрямів розвитку матерії і держави як форми втілення матерії призводить до того, що втілювана форма стає самостійною і тупиковою гілкою розвитку матерії: в ході розвитку матерії існує безліч таких тупикових гілок (див., наприклад, [35, с. 198, рис. 4]).

Аж до самого останнього моменту явище біороботизації мало місце в бізнесі, проте останнім часом, у зв'язку з перенесенням методів управління бізнесу на державу, воно проникає і в державне управління. Проте бізнес-об'єкт - це завжди штучний об'єкт, що створюється і функціонує за волею її творця - підприємця; держава ж - об'єкт природний, функціонування якого стає можливим тільки при її відповідності формі природної організації, *яка не допускає свавілля з боку елемента матерії - людини, хоч би якою би розумною вона себе вважала*. Адже розум - це теж форма матерії, і людина виступає лише носієм розуму та його *користувачем*. Тому використання розу-

⁹⁶ За винятком, мабуть, СНД, за що вона й одержує клеймо "бездіяльної": адже насправді СНД - безструктурна організація, як і створений СЕП. Власне кажучи, і Євросоюз пройшов шлях від безструктурної організації до структурної.

⁹⁷ Див. його знамениту суперечку з Улофом Пальме з питання генетичної трансформації людини на користь відповідності законам ринкової економіки [443]. Власне, сучасні дослідження клонування, з генної інженерії - це і є механізми втілення концепції біороботизації.

ж поведінкова інформація, що зовні виражається як умовний рефлекс, визначається дією середовища буття: даний умовний рефлекс виробляється тільки у людей, що зіткнулися безпосередньо з цією дією. Таким чином, людська множина держави несе в собі певний набір генетичної і позагенетичної інформації, що забезпечує найбільшу гнучкість в обстановці, що швидко змінюється.

У дорослої людини обсяг позагенетично обумовленої (головним чином, соціально обумовленої) індивідуальної поведінкової інформації пригнічує генетично обумовлену інформацію до такої міри, що більшість населення, принаймні міського, вже не відчуває і не усвідомлює своєї індивідуальної приналежності бодай до одного з безлічі видів живих організмів, не кажучи вже про свою приналежність до ноосфери Землі в цілому і підпорядкованості об'єктивним визначенням її буття. Окрім усвідомлених зв'язків, порушуються і підсвідомі психологічні й загальнобіологічні зв'язки з природою, оскільки місто - один із найпотужніших мутагенних чинників, а генетичний апарат людини майже в 50 разів чутливіший до них, ніж апарат основного інструменту генетичних досліджень - мушки дрозофіли.

Розрив у генетичному потенціалі людини і намагання підмінити його зовнішньою (технічною) інформацією відображають спроби масової біороботизації населення на основі розвитку глобальної комп'ютерної мережі та засобів масової інформації, через які здійснюється вторгнення в психіку людей та обмеження свободи волі людини в обхід контролю її свідомості, що складає мету біороботизації. Особливістю біоробота є те, що на нього не поширюються норми етики (культури): біоробот - різновид техніки, а відношення до техніки - поза етикою: воно в межах доцільності відносин між наділеними свободою волі її власниками. Біороботизація знижує стійкість держави за передбачуваністю, оскільки травма свідомості (розрив генетично обумовленого і реального життя) веде до психічного розладу об'єкта управління.

По суті, дане явище є результатом використання механічного (фізичного) управління, коли об'єкт управління розглядався в плані механічного (зовнішнього) впливу, а його внутрішній стан не брався до уваги. На цій моделі будуються сучасні моделі геополітики - глобалізації, а також робота багатьох міжнародних інститутів, таких як інститути Світового банку,

алізованими (не досягнувши результату, зміняться на інші з політичних або інших причин), *це позбавляє людину стимулу взаємодії з державою*. "Ви всі - втрачене покоління", - говорить Гертруда Стайн Ернесту Хемінгуею [251, с. 414]. Про це в різний час писали Е.М.Ремарк, С.Цвейг, І.А.Бунін, О.М.Толстой, М.А.Булгаков, Б.Л.Пастернак⁶⁵. Сьогодні доведено, що існування покоління має своїм наслідком важливі суспільні явища: так, К.Манхейм уважав, що діяльність покоління належить до сил, що формують суспільство [153]. З порушенням стимулу взаємодії обмежується участь носіїв культури одного покоління в державних процесах, тим самим порушується нерозривний зв'язок у суспільному бутті і, як наслідок, зростає невизначеність його становлення і розвитку.

Оскільки функція держави - зниження невизначеності, то осмислення, смисловиробництво, результатом якого є більша ясність, є необхідною умовою, що забезпечує самовідтворення і стабільність держави. Що ж слід вважати смислом?

Відповідь на дане питання відкриває шлях до смисловиробництва. По-перше, що складає зміст смислу? Зміст категорії "смысл" розкривається через поняття "образ", а не заміщення його моделлю (знаковою, або математичною): те, чого не можна осмислити, неможливо виразити в образі, а отже, не можна моделювати загальні принципи і структури смислу, оскільки смысл сам окреслює межі можливого у світі, бо є трансцендентальним [252; 253].

По-друге, що є визначальним для смисловиробництва: особливості комуніканта (тобто того, хто будує смысл)⁶⁶ або ж форма і зміст тексту (тобто те, на основі чого будують смысл)⁶⁷ [254, с. 117]. Існуючі сьогодні підходи до даного питання не дають однозначної відповіді. Узагальнено позицію смислоутворення можна висловити таким чином: *смысл як результат* смис-

⁶⁵ Шок втрати смислу дуже болісний, виявляється не відразу і для держави непоправний. Це пов'язано з тим, що людина вірить у певні ідеї, не підозрюючи ні їх дійсного походження, ні того, що за ними стоїть. Тому втрата цих ілюзій, породжених невірогідністю і неповнотою інформації, відсутністю доступу до першоджерел, і, нарешті, *невпевненість в істинності самих першоджерел* породжує у людини відчуття внутрішнього дискомфорту, викликаного підсвідомим відчуттям, що десь її ввели в оману.

⁶⁶ Коли "начальник завжди правий" - тенденція авторитаризму.

⁶⁷ Прикладом такого смислоутворення є видання наказу про проведення змін в організації та очікування того, що далі все зміниться саме собою: всі почнуть діяти "демократично", "свідомо", і тоді - знову ж таки саме собою - настане загальне процвітання. В державному управлінні такий підхід лежить в основі бюрократії.

ловиробництва виникає в результаті *взаємодії* того, на чому будують смисл, і того, хто будує смисл, та є новим третім, відмінним від того і від іншого⁶⁸.

У сфері державного управління одностороннє розуміння смислоутворення породжує ілюзію про те, що домовленості у сфері символічного (конституція, законодавство, норми і т.д.)⁶⁹ залишатимуться незмінними тривалий час без коректування і трансформації. Насправді ж - навпаки: з'явившись одного разу, смисл невпізнанно трансформується. Тому, якщо така ілюзія триває довго, влада рано чи пізно постає перед фактом, що в державі існує латентна культура, яка більше відповідає реальній ситуації всередині держави.

Відмінність соціально-економічних формацій визначається відмінністю реалізовуваних смислів: у феодальному суспільстві - це збереження (поточного стану), в капіталістичному - розвиток (вихід за межі поточного стану).

“Смисл живого суцього, яким є людина, полягає в її продовженню в майбутнє існуванні” [255]. Тобто *включення смислу в число визначальних принципів держави забезпечує державі проєкцію в майбутнє.*

Сукупність смислових понять формує свідомість. Свідомість не є данність тільки індивіда, властивість його мозку. Вона існує не тільки у вигляді актуального суб'єктивного процесу, а об'єктивувалася й існує надособистісно - в системі матеріальної і духовної культури, у формах державної свідомості, науки та філософії, у творах мистецтва. Держава не володіє свідомістю в тому ж сенсі, в якому нею володіє окрема людина: вона не має свого надособистісного мозку. Разом з тим між індивідуальною та державною свідомістю немає і не може бути фіксованих меж. Навпаки, між ними відбувається постійна взаємодія. Вироблені державою смисли живлять особистість, стають предметом її переконань, джерелом етичних приписів. При цьому слід розуміти, що державна свідомість, державні смисли існують як факт свідомості тільки через своє прилучення до реально функціонуючої свідомості індивіда.

⁶⁸ “Розбіжність між словом і ділом”, тобто того, на чому будують смисл, і того, хто будує смисл, породжує ситуацію заперечення смислу. Саме така ситуація передувала розпаду СРСР - мовилося одне, але результати були іншими. Як наслідок - у суспільстві сформувалися смисли, протилежні декларованим компартією.

⁶⁹ З цього приводу Д.Стоун пише, що ніякі зведення правил - *навіть конституція* - не можуть бути відпрацьовані раз і назавжди, оскільки домовитися про правила - “це тільки початок” [73, с. 233].

структури управління та її елементарної бази вектору цілей управління визначає те, що вектор помилки управління буде в допустимих межах. Структурне управління викристалізовується із безструктурного - так відбувається перехід від суспільної організації до державної.

При безструктурному управлінні відбувається безадресне циркуляційне поширення інформації в середовищі, здатному до формування структури відносин у внутрішньому середовищі держави. Структури відносин складаються і розпадаються у внутрішньому середовищі держави довільно, а керованими й контрольованими параметрами є імовірнісні та статистичні характеристики масових явищ у керованому середовищі. Кожний з елементів має здатність запам'ятовувати інформацію, що проходить через нього, імовірнісним чином і також імовірнісним чином передавати інформацію іншим елементам, що входять до множини: тим самим у множині (соціумі) відбуваються процеси прямого і зворотного відображення. Поведінка ж елементів даної множини визначається їх внутрішнім інформаційним станом: крім технічної інформації, носієм поведінкової інформації є культура; для людини культура є носієм соціально обумовленої інформації, що одержується з інформаційного середовища суспільства/держави. Тому кажучи про стійкість держави за передбачуваністю (керованістю держави), слід розуміти, що вона існує в рамках певного біологічного й культурного порядку⁹⁵.

Адекватність реакції суспільства на той або інший сигнал управління визначається *психологічним здоров'ям нації*, яке в управлінні, при вербальному спілкуванні, виступає *визначальним чинником керованості держави*. Елементами держави є люди, особливості внутрішнього інформаційного стану яких формуються під дією низки чинників. Весь комплекс безумовних рефлексів й інстинктів людини обумовлений генетично: по відношенню до популяції генетична обумовленість і потенціал її освоєння підпорядковані імовірнісним визначенням, відображеним у статистичних закономірностях того, що відбулося. Сама

⁹⁵ Як випливає з вищесказаного, поведінка людини істотною мірою залежить від того, яким чином формується інформаційна картина людини. Коли інформація, оминувши осмислення в надкірці (смыслову фільтрацію), безпосередньо потрапляє в підкірку (сферу інстинктів), то під дією такої неосмисленої (несистематизованої) інформації поведінка індивіда стає неусвідомленою, непередбачуваною. Індивід як об'єкт комунікації втрачає комунікативну передбачуваність, тобто здатність підтримувати відносини з іншими індивідами, а сукупність подібних індивідів як об'єкт управління втрачає стійкість за передбачуваністю. Методами усвідомлення і фільтрації (систематизації) інформації є свідомо діяльність - оволодіння знаннями, досвід, етика.

управління, навіть коли управління йде по одному й тому ж вектору цілей. Концепція управління є етапом повної функції управління; компоненти державного управління (повної функції управління) взаємопов'язані: різні концепції набувають різної організаційної форми, аж до різних типів державного устрою.

4.3.3. Повна функція управління

Особливістю державного управління є поєднання механізмів управління (структурного управління) і самоврядування (безструктурного управління)⁹³. Сказане відображено на схемі розвитку матерії (рис. 1.1): якщо на рівні суспільства основним принципом є самоврядування, то наступна форма - держава, визначається усуненням неповноти самоврядування іншим принципом організації - управлінням. "Державне управління" є *повною функцією управління*, яка визначається поєднанням "управління" і "самоврядування", що реалізується в тій або іншій комбінації. Повна функція управління описує циркуляцію і перетворення інформації в процесі управління, починаючи з формування суб'єктом-управлінцем вектора цілей і включно до здійснення цілей у процесі управління. Тим самим повна функція управління є системою відносин і стереотипів перетворення інформаційних модулів, що моделюють поведінку (функціонування) об'єкта управління в середовищі, з яким взаємодіє об'єкт.

У процесі управління повна функція здійснюється *структурним і безструктурним* способами. При структурному способі управління⁹⁴ відбувається адресне поширення функціонально орієнтованої інформації (рішень, що управляють) по цілком певних елементах структури управління державою, що склалися до початку управління або формуються в процесі управління. Побудова структури управління здійснюється виходячи з умови відповідності вектора цілей управління і функціональної придатності елементів структури управління. Відповідність

⁹³ Як недолік сучасного державного управління України можна розглядати спроби вирішення завдань управління на основі принципів самоврядування: наприклад, ринкові відносини представляють суб'єкт-суб'єктні відносини, тобто є принципом самоврядування. Їх превалювання серед принципів державного управління переводить його із зони "управління" в зону "самоврядування", тобто означає відмову від управління на користь самоврядування в державі. Проте принципи самоврядування характеризують не державу, але іншу форму організації - суспільство: зі схеми 1.1 випливає, що дана форма організації передуватиме державній, тому звернення до неї означає регресну тенденцію в русі матерії.

⁹⁴ Оскільки будь-яка модель держави має певну структуру, то її втілення можливе лише шляхом структуризації, тобто структурного управління. Тому втілення держави стає можливим лише на основі державного управління.

Проте коли розглядають державну свідомість, державний смисл, то відволікаються від усього індивідуального, особистого і досліджують смисли, характерні для даної держави в цілому. Подібно до того, як держава не є кількісним конгломератом її індивідів (держава - це якісно інший рівень руху матерії), так і державна свідомість не є сумою "свідомостей" окремих осіб. Вона є особливою субстанцією, яка живе своїм відносно самостійним життям. Індивідуальна і державна свідомість співвідносяться між собою не за типом - що чому передуватиме історично й логічно, а за способом свого існування і, крім того, як одиничне та загальне. Механізмом, що реалізовує перетворення індивідуального смислу в державний, а державного в індивідуальний, є процес комунікації [256]. Крім того, простір, як стверджував Г.Лейбніц, є системою відносин, або комунікацій. Проте сьогодні, на жаль, в Україні переважає суто описовий підхід до простору держави/державного будівництва, в контексті якого відбувається опис не його смислових значень, а абстрактних бюрократичних комунікацій⁷⁰, хоча комунікація перш за все є "типом взаємодій між людьми, що припускає інформаційний обмін" [207, с. 109], а отже - здійснює допоміжну функцію щодо *з'ясування смислу*.

У контексті діяльній природи держави практична діяльність є *завершальним етапом руху свідомості*. Свідомість - не просто образ, а ідеальна форма діяльності: усвідомлення діяльності виражає проекцію суб'єкта (індивіда, держави) в майбутнє і позначається поняттями "потреба", "мета", "план". Цінність цих понять (або, згідно з Л.Вітгенштейном, виправдовування цих знакосполучень як явищ буття [257]) полягає в тому, що вони є об'єктами людської діяльності, що направляється свідомістю. Для того щоб стати чинником, який детермінує діяльність, потреба повинна трансформуватися в мету, що є ідеальною моделлю бажаного майбутнього. Таким чином, державна діяльність припускає як передбачення майбутнього, що впливає з пізнання відповідних зв'язків і відносин речей, так і програмування дій, яке має привести до досягнення наміченої мети (отримання необхідного результату).

Культура також є колективним досвідом. Культура - надособистісна форма смислу: в процесі історичного розвитку лю-

⁷⁰ Проблема тут полягає в тому, що більшість бюрократичних комунікацій не те щоб помилкові, але *безглузді*: якщо розуміти під пропозиціями не спосіб опису, а внутрішній зміст, то вони не є образами ніякого змісту, і виходить, що респектабельна бюрократична діяльність продукує пропозиції, позбавлені смислу.

дина завжди залишалася носієм усієї піраміди культурних цінностей, що характеризують смисл життя. Здатність культури викликати душевну напругу всіх сил людини, відкриваючи їй у результаті інші, незвідані світи думок і відчуттів, сама по собі є потужною технологією: поняття “cultura” (лат.) означає обробіток, обробку [67, с. 225] й утворене, у свою чергу, від colere - вирощувати, обробляти, і cultus - оброблений, витворений.

Як найбільш узагальнене буттєве поняття концепт “культури” допускає різні рівні конкретизації - так, тільки в [207, с. 127, 128] згадуються (в порядку переліку): культура активістська, культура громадянська, культура патріархальна, культура підданська, культура політична. Водночас “культура державна” як окремий концепт не розглядається, незважаючи на те, що онтологічно це поняття незрівнянно ширше, ніж перераховані категорії. Власне, Г.Алмонд і С.Верба це визнають уже тим, що у своїй роботі “Громадянська культура” (1963) вони виділяють громадянську культуру як *синтезуючу* патріархальну, підданську і політичну орієнтації⁷¹. Громадянська ж культура існує, як зазначали ще стародавні греки, тільки в умовах держави: саме *толерантність держави як форми буття* є джерелом виникнення і гарантом розвитку такої культури. Тому ми можемо сказати, що культура державна стоїть, поза сумнівом, на першому плані, виражаючи логічний зв’язок інших типів культур їх зближенням у часі й просторі⁷².

Культура *державна* має непорушний зв’язок з усіма частинами прихованих відносин особистості й держави, вона виражає їх логічну сполученість, їй дано поєднати ці відносини в одному *понятті*. Культура державна *ніколи не виражає альтернативу* - “або-або”, але в ній *завжди* містяться обидва члени дихотомії як *рівнозначні*, для відтворення яких потрібно користуватися не роз’єднувальною зв’язкою “або-або”, а сполучною зв’язкою “і”. Це говорить про те, що культура *державна* користується принципом додатковості як *опорним*, як таким, що відновлює зруйновані зв’язки, сполучаючи в нову єдність усе, що походить від одного й того ж центру ідей - *держави*.

Це і є призначенням культури *державної*: безпосередньо здійснювати зв’язок особистості та держави, залучаючи, тим

⁷¹ Власне, іншого й бути не може, оскільки, з одного боку, громадянин - це *підданий* держави, а з другого боку - він її рівноправний член, що володіє *політичними* правами і претендує на *політичну* участь.

⁷² Цю унікальну властивість даної трансцендентальної культури феноменально висловив В.Хлебніков, коли написав: *...ах, мусульмане те же русские, и русским может быть ислам...*

Моделювання параметрів поведінки об’єкта на основі інформації, зовнішньої по відношенню до об’єкта, здійснюється за принципом “середовище та об’єкт у ньому”, тобто розглядає об’єкт - державу - як елемент системи, яким необхідно управляти на користь системи. При цьому держава розглядається як джерело флуктуацій у системі, яке повинне знівелювати до завдань, що визначаються керуючим центром системи.

Простіше кажучи, внутрішні й зовнішні параметри керованості держави - це дві великі різниці, оскільки вони спрямовані на досягнення принципово різних цілей. У державному управлінні зовнішні цілі можуть бути лише співвіднесені з внутрішніми, але не можуть превалювати над ними. Саме з цих позицій у розд. 5 нашого дослідження розглядається геополітична місія України.

Величина області потенційно стійкого управління визначається не тільки характеристиками самого об’єкта і навколишнього середовища, але й характеристиками системи управління ним (суб’єктивний чинник передбачуваності). У ряді випадків це дозволяє забезпечити стійкість перебігу процесів, об’єктивно нестійких без управління, і викликати втрату стійкості течії об’єктивно стійких самих по собі процесів. Через суб’єктивні чинники керованості часто те, що непередбачуване (через брак знання, інформації тощо), вбачається для кого як некероване, стихійне явище, тоді як для інших те саме явище цілком передбачуване й кероване (можливо, що не ними). Для суб’єкта-управлінця в принципі управління можливе тільки об’єктивно існуючими процесами (об’єктами), стійкими в сенсі передбачуваності для даного суб’єкта-управлінця; якщо ж стосовно об’єктивності й передбачуваності виникнуть ілюзії, то з часом вони викличуть цілком реальне розчарування.

Об’єкт може втратити стійкість за передбачуваністю як із причин, що породжені ним самим (непомітний перехід в якісно інший режим, порушення параметрів, наприклад під дією стихії), причин, обумовлених зовнішнім середовищем (військова окупація), так і з причин, зумовлених суб’єктом управління (брак знань, дія обмежуючих чинників або чинників, що перекручують психіку, і т.ін.). Втрата передбачуваності може бути цілковитою, такою, що настає раптово, або поступово, що наростає в часі.

Управління реалізується в різних схемах [462]. Різні схеми управління мають змістовно різні цільові функції (концепції)

зується, так і метафізичну природу, що не формалізується⁸⁷. Інакше кажучи, складається з інформаційних процесів, що відбуваються на рівні технічної, біологічної і соціальної організації, причому спільно, взаємовпливаючи один на одного.

Аж до останнього часу основним способом формування стійкості держави було нормування⁸⁸ - інтуїтивне віддзеркалення тих або інших процесів у державі, які можуть збільшувати або зменшувати її стабільність⁸⁹. Проте нормативний підхід не завжди прийнятно формує зону стійкості держави⁹⁰ (див. рис. 5.1). Тому в другій половині ХХ ст. почали використовуватися кількісні показники, такі як валовий внутрішній продукт (ВВП) і бюджет. Проте в цих показниках використовується тільки один параметр вимірювання стану - грошовий, через що їх застосування для визначення стійкості держави не можна вважати обґрунтованим. Тому чим ширший набір параметрів (чинників) державного управління, тим вища стійкість держави за передбачуваністю⁹¹. У цьому контексті в розд. 5 наводиться інфраструктурна схема параметрів державного управління України, що забезпечує підвищення стабільності держави.

Стійкість держави за передбачуваністю залежить від того, з якої позиції задаються параметри (чинники) стану об'єкта⁹². Річ у тому, що один і той же об'єкт може бути нестійкий у сенсі передбачуваності поведінки на основі зовнішньої інформації і цілком стійкий при моделюванні його реакцій на основі його внутрішньої інформації, що стала відомою. Тому з позицій державного управління формування параметрів стійкості держави за передбачуваністю - виключно внутрішнє завдання держави, яке здійснюється за принципом "об'єкт плюс зовнішнє середовище".

⁸⁷ Зазначене виходить із класичного завдання параметрів держави: територія, народ, влада, перше з яких є фізичним началом, а інші - метафізичним.

⁸⁸ Законодавча і нормотворча діяльність.

⁸⁹ Нормативний підхід спрямований на збереження існуючої структури держави.

⁹⁰ Будь-яка норма як етап усвідомлення форми держави, що фіксується, є процесом: сьогодні це норма, завтра - ні. Норма - це процес віддзеркалення розуміння буття; у зв'язку з цим для збереження ефективності правила проведення політики в державі вимагають періодичного перегляду: за відсутності модернізації правила стають історичним пережитком. Наприклад, втілення ідеї комунізму як етап усвідомлення соціальної суті держави в результаті неадекватної діяльності комуністичних партій у різних країнах світу втрапило свою привабливість. Проте зміни соціального стану більшості населення в розвинених країнах відбулися саме під впливом ідеї соціальної рівності. Тим самим ідея комунізму справила вирішальний вплив на зміни, що відбулися у світі у ХХ ст.

⁹¹ Збільшення числа параметрів (чинників) обумовлює конкретніший опис області стійкості, тобто підвищує стабільність держави.

⁹² Саме відмінність вектора цілей, параметрів стану і позиції заданості цих параметрів визначає відмінність державного управління і бізнес-управління (менеджменту).

самим, особистість до всього історичного досвіду, одержаного людством, тобто формувати особистість на всіх етапах історії суспільства й держави (на відміну, наприклад, від біологічного онтогенезу). По суті, вже саме виникнення суспільства і держави збігається з виникненням соціальних систем інформації, що, власне, й означає появу культури: так, у [207, с. 127] культура означає систему цінностей, життєвих уявлень, сукупність способів і прийомів людської діяльності, що об'єктивувалися в знаках та предметних носіях, що *передаються наступним поколінням*.

Разом з тим безліч суперечливих визначень категорії "культура" (а їх, як підкреслює академік Ф.Т.Михайлов, більше чотириохсот!)⁷³ показують, що смисл цього поняття в якийсь момент ухиляється від *формалізації*. Мабуть, це відбувається тому, що поняття "культура" підкреслює перш за все аксіологічний контекст людської діяльності, перетворюючи цінності соціуму в цінності індивіда. Водночас визнаний фахівець у галузі гуманітарного знання М.С.Каган *не включає в архітектоніку людської культури "правові цінності"*, вважаючи останні скоріше *нормами*, що є суто раціональним і *формалізованим* (курсив наш - Т.Б.) регулятором поведінки людей [258, с. 164].

У свою чергу, інший відомий учений, один із засновників соціології знання К.Манхейм, наголошує, що *абсолютно неправомірно бачити в культурі лише віддзеркалення економіки або політики* (Манхейм К. Людина і суспільство в епоху перетворення // В [65, с. 277-411]). Більше того, події у сфері економіки настільки очевидні, що від спостерігача не вимагається особливої напруги, щоб побачити проблеми інфляції або структурного безробіття як наслідок помилки функціонування управлінського процесу, тоді як *ніхто* не ризикне розглядати події, що відбуваються у сфері *культури*, в подібному ракурсі - функціонально⁷⁴.

⁷³ У 1952 р. А.Кребер і К.Клакхон, розглядаючи *тільки британські роботи*, нарахували більше 160 визначень культури.

⁷⁴ Те, що абсолютно ніхто з сучасних "туру" не береться передбачити хоча б приблизні контури основних структурних елементів світової системи ХХІ ст. та їх взаємозв'язків, дозволяє нам припустити, що криза світ-системи, що спостерігається вже протягом тривалого часу, - *це перш за все культурна криза*. Правда, М.А.Бердяєв задовго до цього передбачав, що "весь світ йде до ліквідації старих капіталістичних суспільств, до подолання духу, що їх надихає. Рух до соціалізму - до соціалізму, в широкому, не доктринерському сенсі, - є світове явище. Це світовий перелом до нового суспільства, образ якого ще не ясний" [96, с. 125-126]. Водночас немає ніякої гарантії того, що система, яка прийде на зміну нинішньої, буде набагато кращою. Навпаки, вона може виявитися навіть набагато гіршою, як це вже трапилося в Європі при переході від феодалізму до капіталізму, який не тільки не був більш прогресивним, але й у багатьох відношеннях, на думку І.Валлерстайна, виявився регресом [78, с. 129].

Інший підхід, який пройшли (і проходять) всі ті, хто прагне до точності науки, - зведення предметних понять до більш абстрактних - також незастосовний до сфери культури, оскільки культурний “космос” неконструйований на базі абстрактного аналізу або правил минулого досвіду. Навпаки, культура - це аналіз через синтез, який допомагає побачити *сміслову* взаємозалежність суспільних явищ. Висловлене дозволяє нам таким чином визначити категорію “культура державна”: це найістотніші, *глибинні смисли суспільства*, які діють не взагалі в кожній державі, а визначають собою особливий характер і специфіку кожного конкретного суспільства і держави.

Таким чином, визначальна маса інформації, на підставі якої формується діяльність у державі, йде по каналу, яким є *внутрішня культура* суспільства, опосередкована державою. По суті, жоден об’єкт, жодна держава не може вижити, підкоряючись зовнішнім впливам: держава сама шукає, що їй потрібно, обирає, вивчає зовнішній світ. Замість того, щоб пасивно йти по шляху випадкових спроб і таких же випадкових успіхів та невдач, державне управління здійснює пошук. Виконуючи ту або іншу дію, держава (як утілення колективної свідомості, колективного розуму) формує для себе план дій і, реалізуючи його, погоджується із зовнішніми обставинами.

У дослідженнях Г.Тарда [259], В.Вундта [260], Г.Лебона [261], В.Райха [262], К.Г.Юнга [263], В.М.Бехтерева [264] було показано, що людина в колективі поводиться інакше, ніж людина індивідуальна. Загальний висновок цих досліджень індивідуальної і групової поведінки свідчить про те, що організаційне начало держави має швидше інстинктивну, ніж розумову природу⁷⁵. При цьому в дослідженнях названих авторів з’ясовано, що інстинктивне спілкування несе в собі ірраціональне начало. В такому спілкуванні панує випадок. Тому саме по собі організаційне начало є необхідною, але недостатньою умовою формоутворення і розвитку держави як цілеспрямованої діяльності. Така - цілеспрямована - діяльність стає можливою лише в контексті інтеграції смислів життєдіяльності індивідів. Тобто держава - це єдиний напрям багатьох смислів, але ніяк не безліч індивідуальних смислів, або не містичний колективний смисл.

⁷⁵ Можна пригадати масові містерії А.Гітлера або виступи сучасних політиків - яскраві емоційно, але абсолютно позбавлені будь-якої логіки. Після цих виступів журналісти намагаються сформулювати їх смисл, проте дослідження масової психології показують, що політичний, тобто масовий, виступ має успіх лише тоді, коли він апелює до емоцій, а не до логіки.

та управління [459]. *Стійкість за передбачуваністю* - це передбачуваність поведінки об’єкта при зміні його параметрів під впливом зовнішнього середовища, внутрішніх змін, управління. Слід розуміти, що об’єкти, які не володіють стійкістю в сенсі передбачуваності, у принципі не піддаються управлінню і не можуть бути введені в режим самоврядування, оскільки їх поведінка під впливом зовнішнього або внутрішнього середовища, передбачуваних або розміщуваних засобів управління має непередбачуваний характер. Отже, *стійкість держави за передбачуваністю є державною безпекою*.

Стійкість держави за передбачуваністю можлива тільки в умовах зворотних зв’язків елементів системи управління. Інакше кажучи, система державного управління є інформаційно замкнутою системою (див. рис. 4.7). У *замкнутій системі* обіг інформації відбувається по внутрішньому замкнутому контуру, відповідно зміни (розвиток), що відбуваються при цьому, відбуваються іманентно, під дією внутрішніх сил.

Особливості стійкості за передбачуваністю (керованістю) держави визначаються тим, що керованість держави багатофакторна. Як відзначає У.Р.Ешбі: “Перехід до рівноваги тривіальний у простому маятнику, тому що стан рівноваги представлений однією крапкою у фазовому просторі. Але коли система складна, коли, наприклад, економіка цілої країни переходить від методів воєнного часу до мирного життя, тоді сфера управління велика і в її межах може розіграватися багато цікавих подій”. Зниження визначеності стійкості за передбачуваністю відбувається внаслідок того, що державне ціле побудоване “з частин, кожна з яких має багато станів рівноваги” [460, с. 333-334, 339].

Отже, стійкість держави не може бути охарактеризована однопараметрично - одним або кількома чинниками. Теоретично чинники стійкості держави в просторі станів держави утворюють певний простір, який може бути представлений як область Парето [461]. Визначення області стійкості держави в просторі її станів - складне багатопараметричне завдання, яке до цього часу не має свого формального вирішення. Складність (а можливо, й принципова неможливість) вирішення даного завдання формальними методами обумовлена тим, що параметри об’єкта управління - держави, мають як фізичну, що формалі-

формі уявлень - параметрів держави. Параметри стану держави задають наступні вектори державного управління:

- *вектор цілей державного управління* (вектор майбутнього стану). Вектор цілей державного управління визначається параметрами майбутнього стану держави. Вектор цілей будується як упорядкована безліч локальних завдань управління, які мають бути здійснені для досягнення наміченого стану держави, і тим самим визначає траєкторію державного будівництва. Одна й та ж сукупність цілей, підпорядкованих різним ієрархіям пріоритетів (різним порядкам значущості управління), утворює різні вектори цілей, що веде до можливої відмінності в управлінні різних країн;

- *поточний стан* (вектор поточного стану) параметрів управління: реальна поведінка об'єкта за параметрами, що входять у вектор цілей - реальну дійсність стану держави (вхідних компонентів). Вектор цілей і вектор стану створюють взаємопов'язану пару, в якій вектор цілей є впорядкованою безліччю *планованих* цілей управління, тоді як вектор стану є тими самими параметрами, але такими, що мають місце насправді, тобто результат державного управління. Оскільки сприйняття стану держави не ідеальне, має суб'єктивно обумовлений характер, то вектор стану завжди містить у собі деяку соціальну невизначеність, яка може бути як допустимою, так і неприпустимою. Інакше кажучи, соціальна оцінка стану держави є рівнозначним чинником разом з нормативними параметрами керованого об'єкта;

- *вектор помилки управління*, який описує відхилення реального стану від планованого. Він має деяку невизначеність, успадковану ним від вектора стану. Вектор помилки - основа для формування оцінки якості державного управління. Проте оцінка якості державного управління не є самостійною категорією, оскільки на основі одного й того ж вектора помилок можлива побудова безлічі оцінок якості управління, далеко не завжди взаємопов'язаних⁸⁶.

Здатність до управління з'являється в тому випадку, коли є можливість передбачення поведінки об'єкта в результаті тієї або іншої дії. У цьому контексті ключовим поняттям управління є поняття стійкості об'єкта в розумінні передбачуваності поведінки під впливом зовнішнього середовища, внутрішніх змін

⁸⁶ Тому, з огляду на специфіку державного управління, найбільш об'єктивною оцінкою його якості буде все-таки соціальна, а не парламентська, оскільки парламент сам є органом управління державою.

Напрямок - впорядкування смислів у державі - є організаційною функцією державного управління.

Зі всього сказаного випливає, що **сукупність смислових конструктів створює каркас держави**, так само як і інших смислових явищ - суспільства, культури, релігії, знання. Тому держави будуються як смислові конструкти - "соціалістичні", "демократичні", "незалежні", "правові"⁷⁶, "провідні світові держави" і т.д. Очевидно, що при руйнуванні смислового конструкта руйнується і держава (бо держава - усвідомлена, осмислена форма буття). При цьому і релігія, і культура, і знання формуються як віддзеркалення зовнішнього середовища, тобто природним шляхом. Цілеспрямована ж дія на формування свідомості суб'єкта з боку іншої особи і на користь цієї особи - державної, суспільної, індивідуальної - визначається як війна.

Руйнування смислового конструкта держави ззовні дістало назву **консцієнтальних воєн**. Сучасні війни мають інформаційно-когнітивний або консцієнтальний аспект, які розгортаються в особливому просторі (особливому театрі воєнних дій) - смислового полі людської свідомості, смислового полі держави. Локальними операціями на смислового полі військових дій є руйнування культурних і/або суспільних смислів держави. Такі операції здійснюються під виглядом різних видів гуманітарної допомоги - культурної, наукової, освітньої, соціальної, консультативної та ін., як і захоплення смислового поля держави за допомогою кіно, музики, мови, програм життєдіяльності (у тому числі за допомогою реклами - на побутовому рівні; схвалення або засудження дій керівництва тієї або іншої держави - на державному рівні)⁷⁷. Руйнуванням смислового конструкта держави

⁷⁶ Ми розуміємо, що традиційно - з часів А.Лінкольна - американський істеблішмент формується на основі корпусу юристів. Тому юридичні, правові смисли є традиційними в американському (і післявоєнному європейському) державному світогляді. Проте і досвід дій самих Сполучених Штатів, і Європи в Югославії, Афганістані, Іраку та ін., численних американських бойовиків, в яких досягнення справедливості здійснюється неправовими методами, показують, що право - лише один із варіантів державного впорядкування, що не є ні досконалим, ні абсолютним. Тому абсолютизація права шляхом будівництва "правової" держави має негативні наслідки для держави. "Правова" держава забезпечує лише короточасний ефект стабілізації ситуації в державі, який може бути використаний для реалізації соціальної єдності та подальшого розвитку держави на основі результативності.

⁷⁷ Розробка методів консцієнтальних воєн пов'язана з діяльністю Американського університету майстрів (АУМ), до складу якого спочатку входили такі фахівці по роботі з людською свідомістю, як Т.Лірі, Дж.Ліллі, А.Уотс, Р.Уілсон та ін. Результати роботи АУМ зіграли вирішальну роль в "революції свідомості", що привела до побудови основ постіндустріального суспільства в США і загальносвітової зміни цивілізаційної парадигми з "енергетичної" [265] на "інформаційну". На рубежі 70-х АУМ була створена перша працездатна психотехнологія - нейролінгвістичне програмування (НЛП), яка лягла в основу інформаційних дій урядових структур і нині є стандартом при будь-яких міждержавних переговорах.

є підкорення внутрішніх смислів зовнішнім - глобалізація, демократизація у трактуванні ззовні⁷⁸, “загальнолюдські цінності” і т.д.

Перемога на цьому полі означає нав'язування “свого” світогляду, що ідейно-політично виправдовує воєнні, політичні, економічні, культурні та інші дії, забезпечує більш повний контроль над “союзною” державою і можливість рефлексивного управління цією державою [266]. Консцієнтальні війни оперують у смисловому просторі держави. Але ми визначили державний смисловий простір як надіндивідуальний рівень. Водночас і на іншому - індивідуальному - смисловому просторі здійснюються операції з переробки і трансформації свідомості.

Для їх здійснення створена ціла нова галузь - усі засоби масової інформації світу через технології навіювання, що межують з гіпнозом (зокрема через рекламу), займаються реалізацією програми трансформації суспільної та індивідуальної свідомості. Людині дуже важко, практично неможливо протистояти настирливій рекламі (у тому числі політичній). Оскільки рекламні товари непомітно стають у свідомості людини “предметами першої необхідності”, то люди вимушені їх купувати, боячись втратити свій соціальний “статус”. Свого часу масовий вплив на обивателя спрогнозував засновник кібернетики Н.Вінер: “Одна політика обману примусить його купувати певну марку цигарок, інша спонукає голосувати за певного кандидата або взяти участь в полюванні за відьмами. Ілюстрована газета продаватиметься завдяки деякій точно встановленій суміші релігії, порнографії і псевдонауки. Для визначення рецептів цієї суміші є механізми радіо-опитувань, дослідження громадської думки та інші психологічні дослідження, об'єктом яких є проста людина, і завжди знаходяться статистики, соціологи та економісти, готові продати свої послуги для цього обману” [267, с. 23].

Звичайно ж, ідея high-hume (а Вінер, по суті, описує саме цю технологію) не нова: вперше про неї згадується в трактаті

⁷⁸ Зміст поняття демократії досі не сформульований. Використовуванням таких - беззмістовних - понять, значення яких не розкриті (такими є приватизація, приватна власність, загальнолюдські цінності та ін.), або ж підміною цілей інструментами достатньо ефективно досягається можливість маніпулювання керівництвом держави ззовні, що особливо ефективно вдається, коли керівництво не має відповідної підготовки - не тільки спеціальної, але й світоглядної - філософської. Тому державне будівництво неминує стикається з проблемою підготовки кваліфікованих кадрів державного будівництва. Більше того, підвищення рівня світоглядної і спеціальної підготовки керівних кадрів держави, мабуть, є початковим завданням розвитку держави. При цьому державне знання повинне давати керівникам держави відчуття переваги над зарубіжними колегами, тобто випереджаюче державне знання є інфраструктурним компонентом випереджаючого розвитку держави.

2. Можливість управління державою з'являється у випадку, якщо поведінка об'єкта управління передбачена для керівника - тільки в цьому випадку є можливість досягнення наміченого результату. Для віддзеркалення поведінки об'єкта під впливом імпульсів, що управляють, вводиться поняття “стійкості за передбачуваністю” або “керованості”. Передбачуваність реалізується на основі принципу зворотних зв'язків: відсутність зворотних зв'язків веде до непередбачуваності поведінки об'єкта для керівника і породжує ризики втрати керованості.

3. Державні відносини є неадитивними. Неадитивність відносин означає, що стан держави є не простою сумою властивостей вхідних елементів, але великою мірою визначається характером взаємодії цих частин. Така взаємодія визначає рівень розвитку держави і може забезпечувати як мультиплікативний (що примножує) ефект взаємодії, так і такий, що гасить (знижує) ефект взаємодії елементів держави. Вплив взаємодії на стан держави робить непридатними лінійні моделі розвитку.

4. Методи державного управління створюють повну функцію управління. Категоріями державного управління в контексті даної теорії є наступні: 1) вектор цілей; 2) вектор стану; 3) вектор помилки управління; 4) повна функція управління; 5) сукупність концепцій управління (цільових функцій управління); 6) вектор впливу, що управляє; 7) структурний спосіб; 8) безструктурний спосіб; 9) балансувальний режим (або маневр) [458].

Державне управління є обігом інформації, її концентрованого вираження - інформаційних модулів. Управління - інформаційний обмін між об'єктом управління, що перебуває в певному середовищі, і суб'єктом, що управляє, або за відсутності локалізованого керуючого суб'єкта - циркуляція інформації по замкнених контурах у самоврядній системі в процесі її обміну з середовищем. Управління і відображення - взаємопов'язані поняття, оскільки управління - кільцева замкнутість прямого і зворотного відображень (прямі й зворотні зв'язки). Тим самим управління - це і єдина функція, що є впорядкованою сукупністю різноякісних дій, і процес, що відбувається в часі. Механізм державного управління формується як сукупність векторів у просторі станів держави. Векторне уявлення державного управління відображає той факт, що управління завжди цілеспрямоване та обумовлене формуванням процесів реалізації функцій держави. У свою чергу, функції держави втілюються в тій або іншій

Що дає перехід від *держави* як об'єкта управління до *стану держави* як об'єкта управління?

Стан держави формується як результат внутрішньої колективної діяльності. Результат колективної діяльності інтегрує інтереси суспільства й управління: суспільство та управління вже не протистоять одне одному, але об'єднані загальною метою, тобто ми приходимо до іманентної природи розвитку держави. Відповідно змінюються характер взаємин у державі та результативність діяльності (емерджентне зростання). Інакше кажучи, держава набуває якісно нового змісту.

Що є підставою для такої зміни змісту державного управління?

Річ у тому, що зміст поняття “управління” на сьогодні не можна вважати визначеним: так, Арістотель вважав, що управляти означає “поставити мету і знайти якнайкращі засоби для її досягнення”; професор С.Д.Стрельбицький визначав управління як “процес організації і спрямування людської енергії до певної мети” [455]; А.Файоль писав, що “управляти - це означає передбачати, організовувати, розпоряджатися, координувати і контролювати” [456]; М.Меськон, М.Альберт і Ф.Хедоурі визначають управління як “процес планування, організації, мотивації і контролю, необхідний для того, щоб сформулювати і досягти цілей організації” [457], - з чого виходить, що змістом управління може бути як об'єкт, так і процес. Це дозволяє нам визначити змістом державного управління позитивну зміну стану держави. В цьому випадку розв'язується багато проблем, які в межах традиційного підходу вважаються нерозв'язними, як, наприклад, свобода волі: усунення протиставлення влади і суспільства знімає питання впливу влади на суспільство, а отже, і зовнішнє обмеження свободи волі індивідів - свобода залишається лише в контексті самообмеження індивіда.

Назвемо особливості державного управління, коли його змістом стає стан держави.

1. Реалізація функції державного управління здійснюється шляхом цілеспрямованого процесу змін, що обумовлює розвиток держави. Розвиток - векторний процес (якісні зміни), тоді як зростання - процес скалярний (кількісні зміни)⁸⁵. Зростання можна розглядати як окремий випадок розвитку.

⁸⁵ Ринкова економіка є скалярним процесом, в якому якісні зміни відбуваються спонтанно (випадково).

“Шан цзюнь шу”, написаному китайським мислителем, державним діячем і реформатором Шан Яном, творцем доктрини легізму. Вершиною системи цінностей і мірою всіх речей (майже як у Г.Гегеля) у китайського мислителя виступає держава - як досконалий і самодостатній інститут. Проте (на відміну від Гегеля) відповідно до концепції Шан Яна людина повинна бути свідомо зглуплена, щоб державі було легко маніпулювати її свідомістю [268, с. 129, 130]. Дивне інше, що саме сучасна цивілізація винайшла такий засіб - до методів психологічного впливу належать і комп'ютерні технології: доведено, що комп'ютерні програми, побудовані на основі математичного моделювання віртуальних об'єктів, викликають ефект зомбі. Це означає, що рух і здійснення діяльності індивіда в процесі роботи з цими програмами управляється чужою свідомістю [269, с. 14]. В цьому принципова відмінність комп'ютерних технологій від традиційних інформаційних технологій - книг, кіно, телебачення, інформація яких співвідноситься з власним знанням індивіда.

Згідно з М.Оріу, якщо первинно те або інше коло осіб, що об'єдналося для досягнення певної мети в ході спільної діяльності, виступає тільки як суспільство, то з моменту, коли індивіди, які входять до його складу, починають усвідомлювати смисл спільної діяльності, призначення даного утворення, воно є вже не просто організацією, а державою. У формулюванні відомого німецького державознавця Отто фон Гірке [270, р. 214] державу розуміють як вищу і найбільш всеохоплюючу колективну спільність - невідчутну, але раціонально вловлювану як реальну, що в соціальному житті людини ставиться вище за індивідуальне буття”⁷⁹.

Що це означає? Це означає, що людина, яка володіє індивідуальною свідомістю, мислить лише в міру своєї причетності до суспільних і державних смислів, що мають надіндивідуальний характер. Тим самим смисл “намагається створити оформленість хаосу” [255], являє собою модель форми держави.

Раніше вже наголошувалося, що державне існування пов'язане з обмеженням зайвих ступенів свободи його компонентів, у тому числі індивідів. У цьому контексті неминує пи-

⁷⁹ Слід зазначити тісне взаємопроникнення - аж до 1917 р. - російської і німецької “державних” шкіл, яким завжди був властивий глибокий цивільний і дослідницький пієтет по відношенню до самого предмета “держави” (на відміну від інших наукових шкіл, що замінили поняття “держави” поняттям “політика”, які, тим часом, не були ніколи тотожні одне одному).

тання про свободу людини в державі, зокрема: чи відповідає обмеження ступенів свободи компонентів держави, у тому числі й громадян держави, цінностям свободи і демократії?

Змістовна відповідь на це питання пов'язана (знов-таки) із закономірностями людської діяльності. Як визначив ще Р. Декарт, людська поведінка прямує властивими людині об'єктивними потребами, які є "усвідомленням відсутньої необхідності", або властивістю людей потребувати необхідних умов життя. Тому потреба самозбереження та вільного саморозвитку, потреба інформаційної орієнтації у сфері існування, потреба естетичного переживання та інші, властиві в тій або іншій формі всім людям, і складають через свою системну сукупність "родову природу" людини. Проте наявність таких об'єктивно властивих людині потреб не автоматизує поведінку людей, не уніфікує їх життєві реакції на зразок фізіологічних реакцій організму.

Специфічною особливістю соціокультурних потреб є те, що їх реалізація пов'язана з усвідомленням людиною. У людини - на відміну від тварин - є здатність до самоіндукції, яку звичайно називають "свободою волі". Тобто йдеться про здатність свідомості виробляти такі імпульси поведінки, які не задані прямо наявними умовами буття, сферою суцього, але виражають уявлення людини про відповідну поведінку в середовищі існування. В результаті свідомість, детермінована потребами, у свою чергу виявляє здатність впливати на процес їх реалізації, зокрема наповнювати їх різним змістом.

Більше того, свідомість здатна ранжирувати потреби як більш-менш пріоритетні, тобто ставити їх задоволення залежно від ціннісних мотивів і принципів, що виражають стратегічні цілі поведінки.

Наприклад, очевидним є факт, що кожній людині властива потреба в самозбереженні. Проте на відміну від тварин, для яких самозбереження виступає як інстинкт виживання (видового або індивідуального), у людини справа йде значно складніше. Унаслідок "збурюючих" імпульсів свідомості люди знаходять можливість вибирати "відповідну" для себе форму самозбереження. В одному випадку це самозбереження приймається як безумовне фізичне виживання, збереження біологічного факту життя, а в іншому - як збереження соціокультурної ідентичності людини, певної якості життя (в жертву якому нерідко приноситься сам факт життя).

Інакше кажучи, свобода вибору і свобода дії - суть різні поняття. Як зазначає Л. Мізес, "дія неминуче припускає

тивна роль, а державі/громадянському суспільству - пасивна: "об'єкт управління є виконавчим інструментом, що реалізує основну функцію системи" [449, с. 202]. Тим самим громадяни держави, за винятком обраних, трактуються як пасивне знаряддя влади.

Слід розуміти, що процес засвоєння соціального досвіду здійснюється через "внутрішній світ" особистості, в якому відображається відношення людини до того, що вона робить і що відбувається з нею. Тому зміст державного управління може породжувати різну життєву позицію, виявляючи різні форми активності особистості. За традиційної схеми мотивація особистості є необхідністю виконання чужих рішень. Звідси ми говоримо про придушення мотивації діяльності в традиційній схемі управління, коли "об'єкт управління є виконавчим інструментом".

Тому відносини в традиційній схемі будуються на збереженні зазначеного балансу: активізація керованого об'єкта в традиційній схемі має обмежені можливості - структура відносин задана жорстко, і зміна характеру відносин керованого веде до руйнування системи. Виходячи з цього єдиним можливим способом видається зміна об'єкта управління. Саме такою зміною є визначення змістом державного управління стану держави⁸³.

У традиційній схемі основним механізмом управління є ухвалення рішень [107; 110; 451-453]. З цього приводу Н.Ф. Наумова відзначає: "Обмеженість моделей ухвалення рішень викликана тим, що при їх побудові робляться спроби несуперечливо відтворити процес, який об'єктивно внутрішньо суперечливий по багатьох параметрах" [370, с. 47]. У методі ухвалення рішень цілі державного будівництва розглядаються як задані, механізм виникнення і формування яких не має відношення до аналізованої проблеми - вони можуть визначатися, наприклад, як директивні вказівки вищестоящих органів⁸⁴ [454]. Тим самим механізм ухвалення рішень відображає характер відносин у державі, показаний на рис. 4.5.

⁸³ На думку Арістотеля, поняття стану тісно пов'язане з категоріями "якості" і "властивості". Він писав так: "...станом в одному сенсі називається якість, стосовно якої можливі зміни.... а в іншому сенсі так називаються вже реальні процеси або зміни у сфері цих властивостей" [53]. У новий час поняття стану розглядається в роботах Г.Лейбніца у вигляді космологічної ідеї та уявлень про суміжність і взаємозв'язок станів. Він доводив, що "все у Всесвіті перебуває у такому зв'язку, що нинішнє завжди приховує в своїх надрах майбутнє, і всякий даний стан визначається природним чином тільки з безпосередньо передуючих йому" [450].

⁸⁴ Метод ухвалення рішень відповідає бюрократичній організації.

управління, так і негативно - знижуючи її. Тому події, що формуються в результаті реалізації рішень державного управління, повинні відповідати прогнозній траєкторії державного будівництва.

Розглянутий нами в 4.2.3 порядок втілення держави визначає технологію державного управління як організацію втілення держави. **Механізмом** державного управління в цьому випадку стає вироблення шляхів реалізації проектів і програм становлення державного буття. При цьому рішення державного управління визначають подію з реалізації того або іншого проекту⁸². Тим самим механізми державного управління реалізуються в “рішеннях-проектах”, які є смисловим стрижнем для “рішень-подій”, які, у свою чергу, визначають зміст “рішень-ресурсів”; усі разом вони пов’язані загальним задумом проекту.

4.3.2. Особливості управління станом держави

Сформульований нами зміст державного управління відрізняється від традиційного: традиційно об’єктом державного управління визначається держава, в нашому визначенні - стан держави. Це обумовлено наступним.

Особливістю схеми, усталеної в сучасній теорії державного управління України [107; 110; 113; 446-448], є те, що вона будується на постулатах кібернетичної теорії, в якій управління об’єктом завжди розглядається як зовнішній по відношенню до об’єкта управління процес [449]. У результаті управління неминуче розглядається як зовнішнє по відношенню до об’єкта управління - держави, і всі відносини влади й держави будуються виходячи з такого характеру управління. Відповідне відношення до об’єкта управління - як до механічного об’єкта, протилежністю якого є суб’єкт, що управляє. Проте держава не є механічним об’єктом (всередині замкнутим): це композитний об’єкт, що включає як фізичні - людина, територія, так і метафізичні параметри. Тому опис такого об’єкта може бути тільки як опис стану - поточного, майбутнього (при цьому поточне включає минуле).

У традиційній моделі з процесу управління виключаються результати (наслідки) такого зовнішнього управління, що формуються всередині держави. Тобто в цих теоріях актуалізується сам процес управління, а не його результат. Така дихотомія є діалектичною парою, в якій управлінню належить ак-

⁸² Рішення, пов’язані з мобілізацією ресурсів.

відмову від чогось, чому приписана більш низька цінність, щоб досягти або зберегти щось, чому приписана більш висока цінність. Таким чином, наприклад, відмовляються від певної кількості дозвілля, щоб одержати продукт певної якості праці. Відмова від дозвілля є засобом досягнення більш високо цінovanого предмета або стану” [147, с. 27]. Інший відомий дослідник людської поведінки В.Франкл вважає, що свобода, якщо її реалізація не пов’язана з відповідальністю, загрожує звиродніти в просте свавілля [210]. Та й саме по собі дане питання - питання про свободу людини - обумовлене обмеженнями, оскільки *свобода припускає обмеження, ґрунтується на них* [там само]. Тут складність завдання полягає в тому, що те, що для одних індивідів є метою, для інших є засобом. Більше того, те, що сьогодні для індивіда є метою, завтра може стати засобом, тобто поняття свободи індивіда змінюється залежно від обставин і з часом.

Звідси випливає, що поняття свободи не абсолютне, але відносне, - з погляду буття воно є *мірою*⁸⁰. Тобто такі поняття, як поняття громадянської свободи, свободи підприємництва - відносні, вони є мірою відповідальності. Що це означає? Це означає, на думку С.С.Аверінцева, що той, хто не має досвіду свободи, хто не вихований свободою, не стане замислюватися, *де встановити для себе самого межю*. Тут дуже важливо усвідомлювати, що одна справа - прориватися до свободи, і зовсім інша - виявитися вільним, опинитися в просторі буття, як у просторі *внутрішньому*, де, умовно кажучи, немає зовнішніх перешкод: немає ні ворогів, ні боротьби. І в цьому власному просторі *зрозуміти, що будь-які відносини між індивідами і/або компонентами держави - це завжди обмеження ступеня свободи*.

З поняттям свободи безпосередньо пов’язані поняття індивідуальності й суб’єктивності: індивідуальність існує в світі абсолютної свободи, а суб’єктивність (індивідуалізм) - у царстві необхідності [82]. Звідси ж виникає відмінність смислів державних та індивідуальних. Індивідуальний смисл прагне сформувати власний локальний простір буття - власний будинок, власний автомобіль та ін., де людина відчуває абсолютну свободу, власну індивідуальність. Водночас у просторі держави, де існує необхідність, відповідальність, людина відчуває власну суб’єк-

⁸⁰ За Гегелем, буття досягає в міру своєї завершеної визначеності. Також у цій категорії присутня “думка, що *все людське* (курсив наш - Т.Б.): багатство, честь, могутність і так само радість, смуток і т.д. - *має свою певну міру, перевищення якої веде до руйнування та загибелі*” [21, Ч.1, розд. 1, “С” §107-111].

тивність. Відмінність у сприйнятті індивідуального простору та державного простору складає відмінність індивідуального й державного мислення. Інакше кажучи, мислення (як спосіб формування смислів) державного службовця і громадянина держави різні⁸¹.

Все сказане дозволяє нам визначити, що основною відмінною ознакою держави від будь-якої іншої організації⁸² є наявність ідеї, яка не відчужена від людини, але направляє її активність і усвідомлюється нею як внутрішній смисл власної діяльності [272, с. 266]. Подібна форма привласнення державної ідеї як ціннісної перетворює діяльність громадян у державі в духовно-практичну, духовно-матеріальну.

Звідси випливає, що наповненням смислової функції в державному будівництві є встановлення сутнісних пріоритетів, управління відносинами між компонентами держави та діями і, таким чином, підтримка держави в життєздатному стані.

Становлення нових реальностей держави пов'язане з переосмисленням існуючої реальності, коли вперше починає виявлятися (ще до реального здійснення, у формах смислового передбуття) потреба в корекціях розвитку держави. Тобто державна свідомість на рівні несвідомого прогнозує майбутнє, починає готувати інструментарій для цих корекцій⁸³. Смисл, ідеї,

⁸¹ Ця відмінність актуалізує питання про те, що в процесі підготовки державних службовців має формуватися просторове мислення - здатність сприймати явища і процеси в масштабах держави, а не локалізовано - як у звичайної людини. З другого боку, це ставить питання про різне змістовне наповнення буттєвого життя державного службовця - його адаптивність до звичайних умов буття виявляється іншою, і, опинившись у звичайних побутових умовах (наприклад, після звільнення з державної служби, або в побутовому середовищі), він опиняється в незрівнянно важчих умовах адаптації, ніж інші люди (див., наприклад, [271]). Компенсацію цих умов адаптації здійснює держава шляхом певних преференцій (привілеїв), через забезпечення матеріальних і соціальних умов побуту державних службовців.

⁸² В економічних, військових організаціях смисл відчужений від людини, тому їх смисли протилежні смислам людського буття. Внаслідок цього відношення в цих державних інститутах антагоністичні, а управління будується на примушуванні - дисциплінарному, грошовому, матеріальному. Відповідно, домінування економічних, військових смислів над державними призводить до того, що і держава, маючи принципово іншу природу взаємостосунків - співпрацю, приймає такі чужі їй типи відносин та управління.

⁸³ Так, на думку М.А.Бердяєва, саме суть "російської ідеї" стала підготовкою того ґрунту, на який лягли ідеї К.Маркса, - ґрунту російського комунізму, "більш пов'язаного з російськими традиціями, ніж звичайно про нього думають" [177, с. 125, 126, 148-151]. У свою чергу "російська ідея", що розробляється П.Я.Чаадаєвим, Ф.М.Достоевським, В.С.Соловйовим, П.А.Флоренським, бере свій початок у так званому "християнському платонізмі", або *неоплатонізмі*, витоки якого у російській духовно-академічній філософії. В Статуті духовних академії Росії 1814 р. саме платонізм визначений як основоположний орієнтир викладання філософії в російських духовних школах: "між стародавніми Платон є перший стовп істинної філософії. В писаннях його і в писаннях кращих його послідовників професор повинен шукати ґрунтового філософського навчання... З новітніх філософів тих повинне переважно триматися, які ближче його трималися" [273, с. 55].

При цьому очевидні відмінності поняття "державне управління" від поняття "влада": державне управління включає ресурсне забезпечення державно організованої діяльності та відповідальне за результати такої діяльності. Подібні відмінності визначають діяльність, організовану державним управлінням, як державно організовану діяльність, тоді як колективна діяльність у владному аспекті може мати будь-яку іншу природу (у тому числі корпоративну, злочинну, суспільну).

Предметом діяльності державного управління є державне будівництво. Інші види колективної дії мають інші предмети діяльності: у бізнесі - прибуток, у релігії - безсмертя душі, в науці - пошук істини і т.д.

Зміст державного управління складає формування таких параметрів стану держави, які забезпечують стабільність і стійкість втіленої форми держави (стійкість за передбачуваністю).

Компонентами державного управління є:

- механізм функціонування державного управління (інститути управління - органи влади);
- механізм управління (процедури організації колективної діяльності);
- механізм ресурсного забезпечення державного будівництва (процедури ресурсного забезпечення державної діяльності).

Технологія управління - це сукупність способів і послідовність роботи з інформацією⁸¹, зокрема вироблення управлінських рішень. Вироблення рішень є концентрацією інформації, її переробкою і "запуском" нової інформації в роботу. Різні рішення управління формують у державі різні події. Реалізація рішень і формування подій здійснюються на основі критеріїв державного управління. Низка подій реалізує траєкторію розвитку держави. Події, що формуються державним управлінням, мають імовірнісний характер - вони лише тією або іншою мірою відповідають рішенню управління. Річ у тому, що як саме рішення, так і його реалізація відбуваються під впливом багатьох чинників, які до того ж мають властивість змінюватися в часі. В результаті події як результат рішення управління можуть впливати на стан держави як позитивно - підвищуючи стійкість з

⁸¹ Специфічними властивостями інформації, що відрізняють її від інших товарів, є такі: інформація не витрачається при її використанні; вона може бути передана від "А" до "Б" без зменшення її кількості, яка перебуває у розпорядженні "А"; цінність суми інформації може перевершувати суму цінностей окремих її кількостей. Тим самим інформація має принципові відмінності від будь-якого іншого товару, тобто відносини, що складаються у сфері товарного обігу, до сфери інформаційного обігу не застосовні.

зв'язків. Інакше керівна компонента держави генеруватиме руйнівні або такі, що сприяють деградації держави, впливи, які обумовлюють досягнення порога самоорганізації (революції).

Функціонування держави в часі є її поведінкою; поведінка держави може бути статичною і такою, що розвивається. У статичній - механістичній моделі - "ідеал" держави зображується як система стабільних елементів, що перебувають у замкнутій рівновазі: така модель діяла з середини XVII ст. [443]. Проте реальність показує, що держава не є статичною системою, тому сьогодні позитивне пізнання держави пов'язане з її розвитком. При цьому особливістю розвитку держави є те, що на відміну від механічних систем, що розвиваються під дією зовнішніх сил, держава розвивається іманентно - внутрішньо.

Функціонування держави виявляється як діяльність держави: діяльна природа держави утілюється в діяльності індивідів. Окремий індивід не може справитися з великим обсягом завдань, унаслідок чого виникає поділ праці⁷⁹ та об'єднання індивідів для здійснення всього комплексу дій, пов'язаних з досягненням результату, що значущий для всіх. Державно організована діяльність індивідів прямо впливає на загальну мету і скоординованість їх дій; також для досягнення певної мети потрібні ресурси, які необхідно забезпечити, скомбінувати і використати. *Дії для забезпечення досягнення мети колективної діяльності складають поняття управління*⁸⁰. Держава як форма діяльності визначає функціональні межі, всередині яких державне управління (як інститут) може вирішувати свої завдання (державне управління як державна функція) [445].

Виходячи з вищевикладеного сутність державного управління розкривається наступними критеріями:

- організація колективної діяльності компонентів держави і координація їх дій для досягнення визначеного соціально значущого результату;
- мобілізація державних ресурсів для досягнення наміченого результату;
- відповідальність за досягнення результату колективної діяльності, відповідність його соціальним очікуванням;
- відповідальність за відповідність результатів функціям держави.

⁷⁹ Інакше кажучи, розділення діяльності на операції - дії.

⁸⁰ Цільова діяльність неможлива без волі. У східноєвропейській традиції слово "воля" поєднує в собі два смисли: 1) свобода; 2) цілеспрямованість можливостей, освоєних людиною [444].

що відповідають цим вимогам, стають ефективним інструментом державного будівництва. Надії на те, що все вийде саме собою, що необхідно тільки дати свободу й демократію, покласти на самоорганізацію суспільства і держави, не враховують факту інерційності соціально-економічних процесів⁸⁴. Виходячи з цього малоймовірно, що нова держава може виникнути сама собою, адже потрібні злагоджені й цілеспрямовані зусилля всього державного простору, перехід до нових механізмів державного будівництва, нове розуміння державного будівництва - нові смисли держави.

2.3.5. Державні функції як функції другого порядку

Під терміном "державні функції" визначаються ті різноманітні ролі, які виконуються в державі різними її компонентами. Функції економіки, управління, політики, оборони та ряд інших (подібних до названих) функцій визначаються як державні. Функція не зводиться до предмета, бо може більш-менш успішно виконуватися різними предметами. Тому підміна функцій предметом не дозволяє проникнути в сутність і зрозуміти структуру функцій.

Активізація функціонального підходу в державному будівництві обумовлена розвитком держави і відповідно появою нових форм державної діяльності, що мають варіабельний характер і знаходять, таким чином, перевагу функціонування над предметністю. У зв'язку з цим виділимо кілька важливих по відношенню до державного будівництва моментів.

По-перше, функція є віддзеркаленням цілого в його частині, тобто держави як цілого в тій або іншій компоненті держави. Коли характеризується функція якої-небудь частини держави - державна функція, то фактично описується і сама ця частина, і ціле через її особливості.

По-друге, функція є системою субфункцій - функцій нижчого порядку. Це означає, що виокремлення та опис функцій державної одиниці не повинні обмежуватися позначенням тільки її назви - економіка, управління, соціальний захист і т.д., але необхідна відповідність цих субфункцій функціям держави.

⁸⁴ Це факт тривалого збереження в суспільстві певного стану, який виражається в безпосередньому ставленні до тих або інших осіб, а також формує різне ставлення до подій, що відбуваються в державі.

Функції держави є зовнішніми по відношенню до соціально-економічних ситуацій усередині даної держави, вони йдуть “від природи” і задають рамки формування конкретних державних функцій, виступаючи по відношенню до них у функції нормуючої стратегії.

Функції держави як єдиного здійснюються через реалізацію компонентами держави (множинним) державних функцій. Більше того, компоненти держави існують як носії державних функцій (функціональні “предмети”). Державними функціями, реалізовуваними компонентами держави, є функції управління державою, економіки держави, соціальності (громадськості) держави, військова функція, функція територіальної і соціальної єдності та ін. Функції будь-якого такого “предмета” визначаються, по-перше, положенням, яке він займає в системі державних функцій (власне функціональний чинник), і, по-друге, особливостями її внутрішньої організації, що забезпечують виконання тієї або іншої необхідної функції (предметний чинник).

Сказане обумовлює кореляцію (співвідношення) функціонального і предметного чинників при реалізації функціональним предметом певних державних функцій.

У чому ж полягає відмінність функцій держави від державних функцій?

Функції держави є функціями форми, визначаються *природним* (природженим) *призначенням* держави⁸⁵. Звідси вони розгортаються саме за логікою цього призначення, стимулюючи тим самим розвиток такої спрямованості, яка відповідає природі держави і створює державні утворення, що їй відповідають. Якщо ж держава, орієнтуючись на приватний спосіб життя, йде в зону *штучних значущостей*, то *всі державні утворення, що виконували функцію форми, неминуче руйнуються*⁸⁶.

Державні ж функції є похідними від функцій держави - проекцією функцій держави на рівень конкретної діяльності, конкретної реальності.

Відповідно, якщо функції держави реалізуються як мета, як результат, то державні функції реалізуються як інструменти,

⁸⁵ Як “природний плід довгого історичного розвитку” визначає державу в своїй роботі “Поняття держави” доктор державних наук, професор Н.В.Устрялов [274].

⁸⁶ Ще Аквінат визначав як несправедливий той уряд, який прагне не загального, а приватного блага. За Б.М.Чичеріним [275], приватне благо представляє мету не держави, а громадянського суспільства, держава ж забезпечує здійснення *етичного начала, яке є більш високим для держави, ніж правове*: саме по собі право покликане служити загальному благу.

слідженні спиратися на розуміння держави як природного утворення⁷⁷, де роль процесу управління зводиться до все більш повного пізнання сутності об’єкта і співвідношення здійснюваних дій з цією суттю. Управління є лише проекцією властивостей такого об’єкта - проекцією впорядкованості. Впорядкованість держави може розглядатися як статична (збереження) і як динамічна (розвиток). Управління виступає як організатор і координатор реалізації перспективного проекту держави. З цих позицій ми визначаємо, що в державно-управлінському підході цілеспрямовано реалізуються соціально-інженерні додатки державного будівництва [144]. Знання, що виникає в рамках подібного підходу, є вже не описовим, але перетворюючим, тобто практичним. При цьому державне управління розкривається як сукупність взаємопов’язаних операцій, розташованих у необхідній для розробки послідовності, у взаємозв’язку емпіричного й логічного процесів. Інакше кажучи, якщо *державне будівництво оперує з об’єктом, то державне управління - з ситуаціями і відносинами (подіями), що формують стан держави*.

Як зазначено в 3.3.2, поєднана природа державного управління визначає, що воно не довільне, а функціональне⁷⁸. Тому функціональною буде і діяльність інститутів державного управління - органів та осіб, що визначають державне управління. Функція уряду - втілення сутності держави в реальність. Звідси повноваження уряду, його роль і значущість у процесах державного будівництва, як і відповідальність за результати втілення. Проте є ще один момент, який у даному процесі втілення сутності держави в реальність буття виступає як визначальний. Це - методологія державного управління, тобто те, яким чином здійснюється державне управління, те, що складає сутність державного управління.

Стійкість форми держави забезпечується згладжуванням суперечностей - функціонуванням держави. Процеси функціонування держави координуються за допомогою управління, при цьому свою координуючу роль у функціонуванні держави управління може відігравати тільки за наявності адекватних зворотних

⁷⁷ Як його свого часу розглядав Арістотель.

⁷⁸ Будь-який процес всесвіту може бути розглянутий як процес управління або самоврядування: управління є властивістю всякого розуму - як індивідуального, так і соборного. Через це понятійний і термінологічний апарат теорії управління є узагальнюючим: одноманітний опис різномірних процесів із залученням теорії управління дозволяє використовувати апарат всіх окремих наук, входить в будь-яку з них і в разі потреби порозумітися з фахівцями в них. По суті, це засіб об’єднання розрізнених наукових знань і прикладних навиків у гармонійну цілісність держави, і в цьому - головне достоїнство теорії управління.

лективно значущого результату є мотивуючим чинником колективної діяльності. Основним чинником державного управління є мотивація, змістом - розширення можливостей держави як цілого та її компонентів як окремого.

Сказане дозволяє нам сформулювати **основний принцип державного управління**: *опосредкуючим смислом державної діяльності є не об'єкт діяльності, але її результат*. Відповідно координація колективної діяльності для досягнення колективно значущого результату визначає сутність державного управління.

Фактично, типи управління в державі визначають собою ту або іншу структуру відносин у державі і, відповідно, концепцію втілення держави, реалізацію державного потенціалу. Усунення неповноти управління визначає усунення обмежень, що встановлюються тим або іншим типом управління щодо відносин соціуму, соціальної зв'язності, втілення держави. Це логічно підтверджується тим, що будь-яка форма комунікації приводить до розширення ступеня згоди [441, с. 305-306]: державне управління як поєднання якраз і передбачає розширення комунікацій соціуму.

4.3. Формування стану держави

4.3.1. Зміст державного управління

Розуміння держави як об'єкта людського буття формує уявлення про її закінченість, держава постає як проекція минулого в сьогодення. Тоді змістом державного управління стає збереження такого об'єкта, утримання існуючої ситуації в заданому стані. Звідси основним процесом державної діяльності є збереження - зберігаються форми організації, відносини, економіка та ін., навіть усупереч їх неефективності⁷⁵. При цьому влада, управління виступає як суб'єкт управління об'єктом.

Держава дійсно є об'єктом, але об'єктом всесвіту⁷⁶. Те, що держава - об'єкт всесвіту, дає нам можливість у даному до-

⁷⁵ Поверховість цього процесу полягає в тому, щоб всюди наклеювати цю формальну схему без розуміння та іманентного визначення і користуватися нею для розташування матеріалу в зовнішньому порядку [432, т. VI, с. 311].

⁷⁶ Космогонічна надособистісна природа держави, з конфуціанської точки зору, втілювалася в наступних параметрах: верхній рівень - космос (тянь ді), піднебесна держава, нижній - окрема річ (зокрема індивідуальна природа людини - жень сін), що сформульовано каноном: "зумовлене небом називається індивідуальною природою" [442, с. 67].

механізми досягнення результату. В цьому плані вони відрізняються від функцій держави тим, що містять у собі права та обов'язки/відповідальність, тобто мають конкретний просторово-часовий характер і просторово-часову реалізацію.

Інакше кажучи, державні функції - це обумовлена необхідністю забезпечення функцій держави конкретна діяльність у певному просторі, в певний часовий період (відповідно до принципу просторово-часової локалізації). Тим, наскільки дана конкретна діяльність відповідає функціям держави, визначається можливість (тривалість) існування відповідної форми держави - успішність державного будівництва.

Реалізація державних функцій - державного управління, військової, економічної, соціальної, медичної та ін. - відбувається через посередництво певних інститутів держави. Інститути мають смислову природу і їх матеріальним втіленням є люди. Всі інститути держави визначають існування даної держави, а їх існування, у свою чергу, обумовлене існуванням даної держави⁸⁷. Для виконання державних функцій інститути наділяються певними можливостями - правами й відповідальністю. Категорії права і відповідальності в державі є *поєднаними* (додатковими) і можуть реалізовуватися тільки разом⁸⁸.

З вищесказаного випливає, що для виконання функцій державного управління відповідні інститути наділяються владою - можливістю розпоряджатися державним надбанням. Використання суспільного надбання (державного потенціалу) дає можливість державному управлінню забезпечувати державне будівництво.

Оскільки право влади пов'язане з відповідальністю, то виникає запитання - перед ким відповідальні інститути влади?

Раніше ми визначили, що держава - це форма суспільного буття, а отже, влада відповідальна перед суспільством - це є *сутністю* громадянських прав. Водночас держава - це свідомо форма буття, тому влада має ще й свідому форму відповідальності.

Обидві ці форми відповідальності проектуються на конкретних носіїв владних повноважень - людей (характерна в цьо-

⁸⁷ К.М.Леонтьєв, аналізуючи і прогнозуючи в 1872-1886 рр. тенденції державного розвитку, визначив цикл життя держави - 1200 років. Характерно, що точно такий же часовий цикл зародження, розвитку і згасання етносів називав Л.М.Гумільов.

⁸⁸ Краще за все сутність їх додатовості відобразив знову ж таки Б.М.Чичерін, який, оцінюючи права людської особистості в державі [275], відзначав, що людина тільки тому має права, що має обов'язки, і навпаки - від людини можна тільки тому вимагати виконання обов'язків, що вона має права.

му плані позиція А.Грамши, який вважав макіавеллівського “Государя” *своєрідною утопією*, оскільки він є уособленням не конкретного державного діяча, а скоріше якогось збірного символу ідеального кондот'єра [277]).

Права влади і громадянські права відіграють роль урівноважуючого механізму: права влади (sic. привілеї) не можуть встановлюватися владою свавільно, але тільки за погодженням з суспільством⁸⁹. Відповідно й громадянські права не можуть встановлюватися свавільно, а лише за погодженням суспільства і влади⁹⁰.

Громадянські права також пов'язані з *відповідальністю за використання* цих прав.

Одним із характеристичних прав влади є право встановлювати в просторово-часовому континуумі даної держави права й відповідальність для реалізації інших державних функцій - упорядковувати процеси державного будівництва.

На жаль, у термін “державні функції” носії владних повноважень вкладають суб'єктивний смисл, проте пропонується нами методологія державного будівництва повністю відрізняє їх від тієї суто бюрократичної методики, яка є заданою сукупністю споріднених функцій, котрі в процесі виконання *самі* зумовлюють системну бюрократичну організацію [279].

Більше того, в процесі державного будівництва сама ця категорія (державні функції) розпредмечує перехід від однієї методики до іншої, підкреслюючи їх смислові розбіжності. До таких смислових відтінків належить і логіка вибору, і зміна модусів, яка *природно* реалізується в державній композиції і дає можливість залучати у процес державного будівництва всі субфункції, направлені на забезпечення функцій держави.

У цьому контексті *державні функції* сприймаються як рух від влади до суспільства, який об'єднує в спільній діяльності безліч індивідів, забезпечуючи тим самим ефект їх внутрішньої причетності до розгортання держави - державного будівництва.

⁸⁹ На думку В.С.Чиркіна, в кожній державі є універсальна контрольна функція, яка впливає з публічної сутності державної влади і повинна реалізовуватися її особливою гілкою - контрольною [278, с. 10].

⁹⁰ Необхідність узгодженості владних і громадянських прав, від якої залежить стійкість держави, цілком може трактуватися як суспільний договір.

кладений принцип відповідальності перед суспільством за результати діяльності. Тим самим державне управління вже не протистоїть суспільству, але опосередковане соціумом і лише в сукупності з ним складає державне ціле. Ця тенденція виражається в концепції загальнонародної - демократичної держави, тобто народу як джерела влади (див. наприклад, ст. 1, 5 Конституції України [129]), що визначає зміну змісту об'єкта управління.

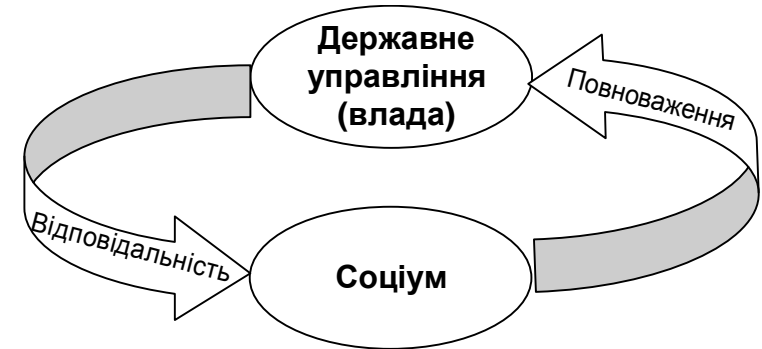

Рис. 4.7. Структура державного управління

У даній схемі управління невіддільне соціуму, але воно поєднане з соціумом результатами спільної діяльності з державного будівництва⁷⁴. Таким чином, змінюється зміст управління - з влади як “панування”, “сили” воно трансформується в управління як поєднання, в координацію діяльності з досягнення соціально значущого результату. Якщо влада як вплив неминуче обмежує свободу людини і держави, то управління як поєднання розширює простір можливостей людини і держави. Тим самим виникає тема розвитку держави.

Державне управління як поєднання розширює простір можливостей, оскільки його природа - іманентна, внутрішня (рис. 4.7). Тут можливості влади пов'язані з можливостями держави як цілого - компоненти держави взаємопов'язані через сутність держави (див. рис. 2.1). Тобто компоненти держави не розділяються, але консолідується заради досягнення загального, колективно значущого результату. Досягнення такого ко-

⁷⁴ Оскільки поняття “влада” складає лише позицію у функціонуючій державі: ослаблення держави приводить до ослаблення позиції влади.

жень у кінці 50-х - на початку 60-х рр. колишні економічні та матеріальні чинники в системі мотивації, що становлять основу діючих теорій капіталістичних і соціалістичних держав, були знехтувані на користь інших типів людської мотивації. Основного значення набула ідея трьох видів діяльній мотивації людини:

- породжувана матеріальними потребами (sustenance driven);
- що задається зовнішніми, але не обов'язково матеріальними обставинами (outer driven);
- що викликається внутрішніми устремліннями і перевагами людини й соціуму (inner driven).

Тим самим у сучасних соціологічних дослідженнях був зафіксований перехід від домінування зовнішніх спонукальних мотивів управління, владного зокрема, до мотивів переважно внутрішніх [440]. Ця епохальна зміна складає сутність постеконімічної (за Е.Тоффлером [75]) трансформації. Якщо до останнього часу прогрес виробництва вважався швидше причиною соціальних трансформацій, ніж їх наслідком, то тепер ситуація радикально змінюється.

Відповідно змінюється і зміст управління в державі як способу впорядкованості державного буття. Розглянуті вище владні типи управління в державі є скоріше інстинктивними формами, заснованими на біологічній природі людини. Проте природна сутність людини полягає в тому, що це *розумна* форма матерії, так само, як і держава. У цьому контексті **основним принципом упорядкованості слід вважати збіг мислячого і мислимого, ідеального і реального. Чим вищий ступінь збігу, тим вища впорядкованість.**

Як видно, основною відмінністю даного розуміння впорядкованості від визначення професора В.Л.Случевського в словнику Брокгауза та Ефрона [417], що наводиться на початку 4.2.2, є **відсутність обмеження свободи**, що характерне для владних форм управління.

Сказане ми визначаємо як зміст поняття державного управління, неминучість формування якого обумовлена зазначеною вище трансформацією механізмів мотивації діяльності. **Змістовною відмінністю поняття “державне управління” від поняття “влада” визначається принцип відповідальності: всі владні форми безвідповідальні за результати своєї діяльності, тоді як у сутності державного управління за-**

Висновки до другого розділу

1. Ускладнення в державі прямо пов'язані з неадекватним трактуванням сутності держави. При цьому відбувається *спотворення сутності держави*, внаслідок чого напрям (функції, завдання) державного будівництва трактуються теж неадекватно. Результати державної практики, державної діяльності, державного будівництва істотно залежать від того, з якої позиції здійснюється державне будівництво - держави чи індивіда. Відповідно, істотним чином відрізняється і зміст діяльності держави: якщо в першому випадку держава є суб'єктом діяльності, *“самодостатністю”*, навколо якої формуються всі процеси державного будівництва, то в другому випадку держава є не більш ніж обслуговуючим об'єктом (політичним, соціальним, економічним, laissez faire і т.д.). У результаті індивіди бачать у державі *засіб*, а не мету.

2. Держава не є арифметичною сумою індивідів: вона має як мінімум *якісні* відмінності від простого скупчення людей на певній території. Дослідження державного утворення як *самостійної якості* припускає розгляд держави як цілого, в якому виділяються різні компоненти, залежно від цілей діяльності, які вирішує держава. Класичне системне уявлення зводиться до класифікації приватних відносин і схем, що *складаються* в рамках системи. Якщо для усвідомлення приватного та їх взаємостосунків з іншими приватними достатньо системного підходу, то усвідомлення цілого вимагає інших підходів. Такий підхід у даному дослідженні ми визначаємо як композиційний, а саме державне ціле - як композицію.

I. Якщо держава як система є логічно (або дедуктивно) конструйованим простором, то композиція - це завжди вимірювання реально існуючого, фізично присутнього простору держави.

II. Якщо при системному підході внутрішня структура держави задається жорсткою (інакше система втратить стійкість), то при композиційному підході жорсткою є рамка (межа) держави, що задається принципами і функціями держави, внутрішня ж тектоніка є варіабельною - композиційною.

III. На відміну від жорсткої структури складеної держави, тектоніка цілісної держави виходить гнучкою, що адаптується під вирішення конкретних завдань.

3. Визначаючи державу як композицію, ми говоримо про цілеспрямовану діяльність формоутворення, тобто становлен-

ня держави. Цілеспрямована діяльність із формоутворення припускає бачення держави в майбутньому, а майбутнє держави визначається відповідно до тих закономірностей, які властиві державі як об'єктивній реальності. Звідси державне будівництво ми визначаємо саме як проекцію майбутнього в нинішній час, тобто як *відправну точку розвитку держави*. За такого підходу тема державного будівництва пов'язана з розробкою методології, що припускає розгортання об'єкта дослідження у просторі та часі. Як системна методологія, так і композиційна мають загальну основу - комбінування елементів. Проте якщо в системному підході комбінація здійснюється з метою замкненої рівноваги держави, то при композиційному підході - з метою просторово-часового розвитку держави. Єдиним підходом, що дозволяє здійснити таке розгортання об'єкта в просторі та в часі (по суті, розгорнути в майбутнє), є композиційний метод.

4. У концепції цілого усвідомлення властивостей держави вже не може бути описане за допомогою традиційних відносин діалектики. Передбачаючи це, у ХХ ст. були сформульовані абсолютно інші, нові принципи відносин - принцип додатковості й принцип дуалізму, які визначають, що крім діалектичних взаємовідносин існують й інші - сполучені, рівнозначущі взаємовідносини. Ці відносини визначають інший характер поведінки компонентів, які знаходять смисл і матеріальну повноту тільки в спільному існуванні. При цьому розвиток відбувається не в результаті *зіставлення*, а в результаті *взаємодоповнення* понять. Так, держава і людина - об'єкти різної природи, але якості людини присутні в державі в "знятому вигляді", а сутність держави виявляється в людському бутті - людина існує в проекції держави. Це означає, що якості одного не суперечать іншому, як це трактується в діалектичному матеріалізмі, а *взаємодоповнюють* (співвідносні) якості іншого. В результаті такого взаємодоповнення народжується нова якість - більш сильна, ніж початкові. Таким чином, використання нових принципів відносин дає можливість пізнати те, що в діалектичній логіці видається незбагненим.

5. До різного розуміння сутності держави приводить різниця світоглядів, сформованих у рамках західноєвропейського і східноєвропейського підходів. У світогляді Західної Європи доля індивіда протистоїть світу й автономна стосовно долі інших людей, звідси характерне для нього семіотичне опосередкування, яке дозволяє замість об'єкта оперувати його знаковою формою, здійснювати його логічне розгортання, де окремі ознаки

товарний обмін, є вторинне похідне поняття від природного чинника. Виходячи з цього людина ніколи не була царем природи, оскільки всі можливості її буття ґрунтувалися на використанні природних багатств - вона була й залишається *користувачем* природи, а не її володарем.

Водночас природні ресурси є прерогативою держави і належать не тільки нинішнім, але й майбутнім поколінням громадян держави. Включаючи природні ресурси в приватний виробничий оборот, держава (уряд) тим самим перекладає витрати на нинішні та майбутні покоління громадян, надаючи можливість отримувати прибутки окремим індивідам, тобто формуючи матеріальне і соціальне розшарування держави. До тих пір, поки використання природних ресурсів не мало обмежувального характеру, природні ресурси вважалися дармовими або майже дармовими, їх використання як джерело отримання приватного прибутку не мало обмежень. Саме тому торгівля природними ресурсами, в першу чергу енергоносіями, стала сьогодні найбільш прибутковим видом бізнесу. Проте з усвідомленням обмеженості природних ресурсів вони здобувають статус *державного* ресурсу, і їх виведення з державного (суспільного обороту) в приватне набуває антидержавницького характеру⁷³.

Очевидно, що використання даних економічних принципів не забезпечує можливості державного будівництва шляхом передбачення та реалізації і потрібні інші принципи господарювання, адекватні завданням державного будівництва. Ми вже говорили, що сутність того або іншого явища визначається тим, в яких категоріях розглядається дане явище. Більше того, подібний розгляд є основою політичних переконань, проектується на реальність буття і визначає життя суспільства та держави (рис. 3.4). У цьому контексті розгляд державного будівництва як передбачення і втілення визначає зміну категорій, а відповідно й методології господарювання.

Трансформація управління передбачає зміну базових установок. У період Другої світової війни американськими соціологами був зафіксований феномен "неекономічної" поведінки людини, що стало основою для подальших активних досліджень структури людських цінностей. За наслідками цих дослід-

⁷³ Дефіцит природних ресурсів став засобом отримання прибутку економічними суб'єктами, що встановлюють "ринкові" ціни для держави і соціуму на те, що належить державі й соціуму. При цьому масштаби отримання прибутку з природних - державних ресурсів перевищують масштаби прибутку держав, наприклад бюджет і ВВП Нігерії істотно менші, ніж у транснаціональних компаній, що добувають нафту в цій країні.

грошово-фінансова система несправедлива, тобто суперечить праву” [436].

Характеристичною особливістю концепції прибутку є виокремлення з усього процесу господарювання одного типу операцій - торговельного обміну, і проектування відносин торговельного обміну на всю економічну діяльність. До цього типу операцій “прив’язуються” всі інші процеси господарювання - виробництво, споживання⁷¹ ([437; 438]). Основною перевагою такої моделі вважається її саморегулювання. Проте дана модель економіки не є самовідтворюваною через свою кризову природу: в другій половині ХХ ст. були сформульовані положення, що зумовлюють її кінцевий характер.

Річ у тому, що визначаючи товарний обмін як визначальний чинник саморегуляції, діюча економічна доктрина вуалює той факт, що товарний обмін є похідним від виробництва, тобто є не визначальним, а вторинним економічним процесом. Початковим пунктом товарного обміну⁷² є виробництво товарної продукції - без виробництва продукції товарний обмін не може відбуватися. У класичних економічних теоріях постулюється, що єдиним параметром, що визначає обсяги виробництва продукції, є попит, який диктується умовами товарного обміну. Проте насправді все відбувається трохи інакше.

Як показав М.Голанський, визначальною межею виробництва є те, що воно не створює продукції, а лише переробляє природні ресурси в іншу форму [439]. При цьому отримання продукції визначається кількістю зовнішньої енергії - одержати продукції більше, ніж це дозволяє кількість зовнішньої енергії, неможливо. Тобто виробництво матеріальних благ безпосередньо пов’язане з обсягами і джерелами енергії, які мають обмежений характер. Такий чинник, що визначає залежність виробництва товарної маси від природних ресурсів, виявився головним обмежувальним чинником діючої економічної доктрини. Дана залежність була неочевидною в ХІХ і першій половині ХХ ст., коли розроблялися діючі економічні теорії, оскільки в умовах обмеженого виробництва природні ресурси розглядалися як необмежені.

Отже, все господарювання людини базується на використанні природного чинника і визначається виключно можливостями використання природних ресурсів. Все інше, включаючи

⁷¹ У сучасних економічних теоріях визначаються як пропозиція і попит.

⁷² В А.Сміта коваль і столяр для того, щоб зустрітися у відносинах товарного обміну, спочатку виготовляють товарну продукцію для обміну - відповідно сокиру і стілець.

об’єкта розглядаються як такі, що формують зміст об’єкта, а зміст об’єкта визначається тими символами, в яких він описаний. У позиції східноєвропейській індивідуальне благо залежить від загальної долі людей, від суспільства і держави, звідси характерне для нього державне опосередкування, яке дозволяє оперувати не з об’єктами, а із *ситуаціями* та *відносинами*. Об’єкт знакового заміщення уявляється як предмет, сторони предмети визначених відносин входять у державний простір як діючі суб’єкти - *особи*. Подібне “*усоблення*” змісту - замість його “*означення*” - дозволяє реалізувати *принцип*, який ми називаємо “*методологією державності*”: принцип *непаралельного розгортання форми і змісту держави* - на противагу характерному для природничо-наукового методу і традиційної логіки принципу паралелізму.

6. Для організації колективної дії в державі очевидною є значущість вербальної поведінки - цю роль виконує політика, яка є *вербальною діяльністю*. Проте при цьому виявляється і основний недолік політики - при вербальній поведінці реальна дія замінюється вербальною - *мовленням*: слова замінюють дію. Створюється *ілюзія діяльності*, що має специфічне віддзеркалення: *результат такої діяльності також виявляється ілюзорним*. Тому надмірне розширення поля діяльності політики в державі призводить до стагнації та руйнування держави, як це сталося в СРСР. Очевидним є і тяжіння політики до бізнесу, оскільки *бізнес доповнює в політиці те, чого сама вона не забезпечує, а саме - практичний результат*. Проте *природа цих двох явищ принципово різна*: політика - це колективний результат, а бізнес - індивідуальний. Тому *поєднання політики та бізнесу є нестійким і негативним для держави*.

7. Перехід від класичного (картезіанського) розуміння діяльності до розуміння діяльності в її *результативному* аспекті формує іншу раціональність державного будівництва, що визначає інший тип відносин у державі, принципів державного будівництва, функцій держави. Специфічною особливістю результативної діяльності є те, що параметри результату формуються у вигляді певної моделі раніше, ніж з’явиться сам результат. Саме ця властивість, що має характер прогнозу, визначає трансформацію концепції державного управління, механізму державного управління. *Включення результату у функціональну схему державної діяльності виключає необхідність застосовувати поняття “управляюча система”, “вплив”, “керівний об’єкт” як недосконалі.*

8. Державне будівництво є процесом внутрішніх змін, що передбачає не тільки зміну *станів* компонентів держави при збереженні державних функцій, але і їх генезис, розвиток та зникнення даних державних функцій. У цьому випадку самостійність процесу руху/розвитку щодо об'єкта, який рухається/розвивається, зникає. При цьому сам рух (що став *саморозвитком* об'єкта, а не простим переміщенням його в просторі) зазнає впливу законів організації, навіть виступає як пряма реалізація таких принципів. Це означає, що не можна штучно ділити державне будівництво на *об'єкт* в особі держави і *процес* її руху в особі історії, оскільки і за способом свого існування, і за набором своїх принципів держава є не тільки структурою, але й процесом. Виходячи з цього держава не зводиться до постійного набору взаємопов'язаних механізмів і моментів, властивих певній групі індивідів, що ототожнюють себе з державою (або її компонентом), держава - це скоріше результати їх діяльності, скорельовані з іншими групами індивідів у державі. Інакше кажучи, процес становлення і розвитку форми держави - це є безумовне буття держави, а не якась зовнішня по відношенню до неї, інша за своїми законами історія.

9. Кожна організаційна форма, з одного боку, виникає як наслідок суспільних потреб, а з другого - обумовлюється цілями практичного впливу. Цей процес позначається і на типах організаційної форми, і на їх властивостях: організаційні форми можуть бути стійкими та нестійкими. При цьому, чим вища організація, тим більше розкривається в ній загальна єдність, що підпорядковує собі множинність приватних вольових центрів. Вже саме це зіставлення дозволяє нам інакше побачити проблему поєднання функцій і структур, проблему осмислення держави як цілісного світу, в дійсності якого не множинність створює єдність, але множина *виникає* з єдності. В антиномії "єдність-множинність" суспільство як структура, що самоорганізовується, відіграє роль множинності, а держава - єдності, і *своєї досконалої організації суспільство досягає саме в єдності держави як у вищій організації спільного життя*. Можна сказати, що саме звідси, з *принципу єдності і множинності*, випливає закон необхідної різноманітності, сформульований У.Р.Ешбі: адже єдність як ціле має більш високий рівень різноманітності, ніж сукупна множинність.

10. Наслідком принципу єдності та множинності як базового принципу державного будівництва є *постулат цілісності* держави, згідно з яким держава може і повинна розглядатися як

відповідальності влади. Наочним прикладом є історія радянської держави, коли ВКП(б) спочатку, блокуючись з іншими партіями, захопила владу, а потім знищила (переважно фізично) політичну опозицію, після чого приступила до знищення громадянської опозиції.

Іншим аспектом виступає використання механізму грошового тиску. Даний механізм формується у XVIII-XIX ст., під впливом економічної теорії А.Сміта, К.Маркса, Д.Рікардо, в якій економічні процеси обумовлені отриманням прибутку, що виражається в грошовій формі⁷⁰. Згідно з даною теорією соціальні відносини зводяться до динаміки продуктивних сил, відповідно до якої відбуваються всі державні зміни і формуються інститути держави. За своєю суттю зазначене є редукціонізмом явищ однієї природи - економічної, на інше - державу. Проте економічна теорія прибутку виявилася сильнішою за державні теорії того часу, зайняла місце в державних доктринах і до цього часу є визначальною в них усупереч своїм очевидним недолікам.

Відповідно до економічної теорії прибутку соціальні відносини виявляються прив'язаними до товарно-грошових відносин. Тим самим встановлення державної (владної) монополії на гроші й поступове впровадження грошових відносин у всі сфери державного буття створює умови для тиску на суспільство і виступає як механізм державного впливу. Разом з тим державна монополія на грошовий обіг формує специфічні умови для приватного підприємництва: у бізнесу (приватного підприємництва) з'являється можливість за рахунок суспільного обороту грошей переносити збитки власної діяльності на суспільство, а суспільний прибуток перерозподіляти в приватне накопичення. Механізм такого перекидання формується за рахунок стабільності державної грошової одиниці як віддзеркалення суспільних витрат виробництва і вільних ("ринкових") цін - як інструменту приватного прибутку. Таким чином, *в умовах державної монополії на грошовий обіг і при вільному ціноутворенні відбувається перекидання витрат виробництва на суспільство і приватне привласнення прибутку*. В контексті даної особливості А.Ш.Гасанов відзначає: "Єдине, що правова наука може сказати сьогодні точно, - це те, що сучасна світова

⁷⁰ У теорії прибутку як результат колективної діяльності визначається прибуток, що виражається в грошовій формі. В інших теоріях - теорії граничної корисності австрійської школи політекономії, природної (фізичної) економії С.А.Подолінського та ін. - результат колективної діяльності формується інакше.

ності, зростання захворюваності і, як загальний підсумок, - до скорочення тривалості життя. Річ у тому, що емоції, які переживає людина, залишаються у неї не тільки в спогадах. Вони управляють більшістю фізіологічних реакцій організму. Тому коли людина нервує, турбується, сумує, тужить, імунна система як система природного захисту організму перестає виробляти клітини "Т" і "В", які захищають людину від інфекційних захворювань та від раку [434]. Тим самим держава втрачає потенціал людської енергії.

У матеріалізмі, як зазначає К.Г.Юнг [435], відбувається трансформація світогляду; але, за Юнгом, це принципово нічого не змінює. Проте відмінності від теологічного підходу все-таки є, і вони стосуються суті першопричини: *якщо творець - непізнана сутність, то матерія - сутність пізнана*. А це означає, що *реалізація держави як простору людського буття пов'язана (більше того - обумовлена) з пізнанням цієї суті, і лише пізнання суті дає можливість владі втілювати (матеріалізувати) сутність держави*. Людина з теологічного об'єкта перетворюється на проекцію природних (космічних) сил⁶⁸, що відіграють у композиції всесвіту свою функціональну роль, яка припускає активну участь людини в процесах природної композиції. У цих умовах функція влади залишається колишньою - матеріалізація сутності держави. Проте структурна організація даного процесу трансформується з ієрархії в дихотомію: влада і суспільство є не ієрархічно підпорядкованими, але поєднаними компонентами держави. В контексті подібної трансформації відбувається акцентування на тих аспектах владних відносин у державі, які раніше нівелювалися. Так, із часів Французької революції точиться боротьба за відповідальність влади⁶⁹: її відсутності в теологічній теорії, оформленій як аристократичне правління, політичні теорії (теорії політичної демократії) протиставляють неминучість відповідальності. Проте оволодівши владою в результаті політичної зміни, партії, як правило, прагнуть забезпечити власну безвідповідальність і доступними способами придушують опозицію - на сьогодні чи не основний механізм

⁶⁸ Як говорив М.Хайдеггер, питання про сутність людини - це не питання про людину.

⁶⁹ Історично розвиток влади відбувається як усунення від відповідальності: якщо монарх мав непряму відповідальність, обумовлену визначеним місцезрозвитком, то розмивання меж, що відбувалося на тлі впровадження "тимчасових" форм влади - політичних, виборних, супроводжувалося процесом "виходу" влади з-під відповідальності. Проте лише при поєднанні влади з відповідальністю неповнота поняття "влада" усувається.

єдине ціле. Це означає, що держава - не безліч компонентів, але *цілісний* об'єкт, який хоча й допускає різний поділ на компоненти, але при цьому сама держава *не тотожна ніяким її розподілам*. Водночас у співвідношенні єдність-множинність формуються різні концепції держави, обґрунтування яких характеризуються виділенням у державі якогось одного типу відносин - як правило, антагоністичних. Це приводить до вибудовування різних *лінійних* схем у багатовимірному державному просторі, в яких держава зводиться до окремого випадку свого історичного вираження. Проте специфіка держави як форми полягає в тому, що історичний час тут *не є головним* і відступає перед *позаісторичним* процесом споглядання та розгортання таких *універсальних атрибутів держави*, як *рух, простір, час, здатність до саморозвитку*.

11. Виявлення цілісності держави як об'єкта вимагає врахування взаємозв'язків усередині держави, а також держави з середовищем. Проте принциповою відмінністю руху, розвитку держави від узагальненого фізичного об'єкта є те, що держава розвивається за допомогою дії внутрішніх сил: саме внутрішні сили визначають траєкторію і темпи розвитку держави, тоді як фізичний об'єкт рухається тільки завдяки дії зовнішніх сил - дія внутрішніх сил приводить до втрати форми фізичного об'єкта. Стосовно держави зовнішні сили відіграють *допоміжну* роль і можуть як сприяти, так і протидіяти їй. Звідси виникає і специфіка відносин держави із зовнішнім середовищем, які мають корелятивний характер. Це проявляється в тому, що коли *держава виявляє здатність до саморозвитку, її взаємодія із зовнішнім середовищем більш раціональна*. І навпаки - *в разі нераціональності самої держави вплив зовнішнього середовища набуває по відношенню до неї агресивного характеру*.

12. Одним із головних завдань держави є збереження форми в умовах зовнішнього і внутрішнього середовища, що змінюються, - адаптивність. Діяльна природа держави обумовлена необхідністю адаптації: можна сказати, що всяка дія держави виступає як адаптація, оскільки виникає тільки в тому випадку, якщо на короткий час сталося *порушення рівноваги* між середовищем і державою. Відтворення зовнішньої і внутрішньої рівноваги відбувається у формі різних процесів, які повинні бути скорельовані між собою і, відповідно, у двох середовищах - зовнішньому та внутрішньому, внаслідок чого ми визначаємо дану функцію держави як *спів адаптацію* (позначається нами

як С-адаптація, або С-функція). С-функція включає обидва раніше названих типи діяльності - репродуктивну та продуктивну: репродуктивну - як збереження досягнутого рівня, продуктивну - як поліпшення адаптації. Звідси сам зміст С-функції може бути позначений як *існування і відтворювання*. Оскільки всяка взаємодія держави з середовищем підвищує або, навпаки, зменшує її адаптивність, це зрештою і визначає різноманітність держав - *кожна держава специфічна за своїми адаптаційними можливостями*.

13. Первинною і найвирішальнішою рисою державного будівництва є стабілізація держави на основі принципу саморегулювання. Виходячи з цього ми ставимо питання про походження держави таким чином: *що відбулося раніше - людина, люди, які згодом сформували саморегульований порядок - державу, чи навпаки, спочатку утворилася примітивна форма стабілізації, з яким-небудь результатом?* Відповідь знаходимо у феномені стадності більшості біологічних істот, які існували до людини, що з очевидністю доводить: *форма організації виникла раніше від людини*. Звідси впливає наступна доктрина: *людина з'являється внаслідок стадності/організованості попередніх форм, тобто спочатку несе в собі організаційну (стадну, суспільну, державну) природу й існує лише в умовах такої організації*. Інакше кажучи, організаційна форма виступає як одна з базових функцій держави.

14. Організаційна форма є певною впорядкованістю компонентів і може виникати як у результаті *самоорганізації* (суспільство), так і в результаті *цілеспрямованої* діяльності індивідів (держава). Цілеспрямована діяльність припускає координацію дій індивідів та їх груп - управління діяльністю. З цього випливає, що *характерною рисою тектоніки держави є впорядкованість компонентів, що формується в процесі управління державою*. В конкретній ситуації ця впорядкованість може змінюватися залежно від тих цілей, які виникають у державі в даній ситуації. Ця впорядкованість змінюється з часом, у міру освоєння простору держави, в міру накопичення результатів діяльності соціуму, що проживає в даній державі. Тому всі *держави розрізняються тим, що мають різну тектоніку*. При цьому не статичні форми, що є в державі, і не простий однонаправлений перехід з одного стану в інший (від соціалізму до ринку, або навпаки) породжує структури держави: вони обумовлюються загальною мобільністю та оборотністю операцій державного будівництва.

при контакті з невідомим, незрозумілим, нез'ясовним, тому в основі сучасної політичної структури держави лежить саме страх⁶⁶ - страх використовується як засіб утримання влади. Нагнітання страху спрямоване на залякування і деморалізацію людей, на повільне нагнітання атмосфери загрози перед невідомим, коли людина поступово втрачає "розум" та опиняється у сфері інстинктів. Занурення ж у сферу інстинктів веде до погіршення настрою, до депресії індивіда. Відповідно, таким індивідом легко управляти: достатньо будь-якого позитивного імпульсу - обіцянки трохи кращого, щоб привести його в стан ейфорії і змусити робити те, чого від нього вимагає інший індивід [433]. Страх перед майбутнім породжує бажання уникнути цього майбутнього, а отже, гальмує, заморожує розвиток, рух у майбутнє. Не дивно, що основною концепцією стану держави стає збереження існуючого.

С.К'єркегор вважав страх реакцією (точніше "відповіддю", в його термінах) на безглузде, "розбите" буття світу. Онтологічно пошук смислу може виявлятися в існуванні держави, якої людина потребує, здійснюючи своє наявне буття. У державі людина існує разом з усіма своїми побоюваннями і надіями, передчуттями й турботами - це її можливість буття, втілене джерело життєвого смислу. Розбите ж буття - це буття, спотворене страхом. Тому чим вищий рівень страху, що нагнітається владою в державі⁶⁷, тим нижча активність суспільства, тим безправніше суспільство, тим вище апатія і депресивність державного соціуму.

Формування в державі стресової ситуації обумовлює те, що державне життя відбувається у людини як *накопичення негативного потенціалу*. Це призводить до зниження працездат-

⁶⁶ Очевидно, що політика античних держав будувалася на інших принципах, ніж страх влади. Інакше кажучи, люди були вільнішими, ніж у сучасній структурі, побудованій на страху. В цьому контексті поняття свободи в державі набуває абсолютно конкретного значення: свобода індивіда в державі - це відсутність у нього страху. Саме цим відрізняються американці, які аж до останнього часу не відчували страху перед своєю владою (демократія) і перед іншими народами - найсильніша держава у світі.

⁶⁷ Таємниця, таємничість влади - це також форма нагнітання страху і одночасно прояв невпевненості того, що нагнітає страх. Оскільки влада є позицією відносин можновладця і підвладного, то існування обох суб'єктів визначається можливістю збереження цих відносин - їх розпад визначає припинення існування того, хто в першу чергу володарює: підвладний може перейти в інше управління, як це відбулося з державними соціумами при розпаді СРСР. Тому можновладець за всяку ціну прагне до збереження своєї позиції відносин - шляхом нагнітання пристрастей, зокрема таємничості. Нагнітання таємничості владою є проявом її негативних намірів щодо підлеглого: коли у суб'єкта немає потреби приховувати свої наміри, тобто вони визначені й етичні, тоді відпадає необхідність в їх приховуванні за допомогою таємничості. Саме таку картину таємничості, невизначеності створює сьогодні, на жаль, діяльність влади в Україні - невизначеність майбутнього країни, невизначеність результатів політики, невизначеність результатів приватизації та інших процесів у державі.

поняття “деміург” за такого підходу повністю зберігається: втілення держави розуміємо як її оформлення (організацію), де разом з діючим суб’єктом необхідним компонентом процесу виступає початковий перетворюваний матеріал. При цьому втрачається зовнішня причинність державного становлення: державне управління виступає і як суб’єкт державного будівництва, і як виразник об’єктно-предметного втілення держави.

Управління існує тільки як *взаємне відношення*, що включає позицію керуючого і керованого і спрямоване на досягнення певного результату. Тобто його структура в обов’язковому порядку включає прямі й зворотні зв’язки: з одного боку, необхідність генерації керуючого імпульсу, а з другого - готовність/бажання цей імпульс виконати. Таким чином досягається спільний результат. Відсутність одного з компонентів управління або порушення зв’язків, або відсутність результату позбавляють керовану систему здатності до самовідтворення. При цьому характер прямих і зворотних зв’язків може бути різним - мотивація до підпорядкування управлінню може бути добровільна і примусова. Про перший випадок ми говорили в 3.1.2; інший характер зв’язків управління - примушування, психологічний тиск.

Ми вже з’ясували, що людина спочатку з’являється як колективний суб’єкт - суб’єкт колективної діяльності і колективних (соціальних) відносин. У ході цих відносин формується принцип, який дозволяє визначити ці відносини як державні. Розвиваючи думку К.Маркса про те, що держава з’являється з розподілом праці, в контексті встановленої нами результативності діяльності можна стверджувати, що ***держава з’являється тоді, коли з’являється розподіл результатів колективної діяльності***. Власне, це і відображено на схемах, що показують структуру держави в тій або іншій моделі управління. Інакше кажучи, державна функція дистрибуції (аллокації) є державотворчим чинником.

Для того щоб примусити суб’єкта колективної діяльності погодитися на перерозподіл результату його діяльності, необхідна мотивація. Простою формою мотивації є фізичне насильство, що, власне, і є атрибутом вождизму і надалі - влади. Відповідно й держава трактується як механізм насильства. Проте фізичне насильство породжує аналогічну відповідну реакцію, яка становить загрозу володарюючому суб’єкту. Тому з’являється інша форма насильства - психологічна, в основі якої лежить страх. Страх - одне з найглибших відчуттів людини, що виникає

15. Характерною властивістю функціональної тектоніки держави є динамічна мінливість вхідних державних компонентів, яка продовжується до тих пір, поки не буде одержаний відповідний соціально значущий результат. Тектонічна структура держави складається з динамічно мобілізованих структур (компонентів) у масштабі всієї держави, і *на їх діяльності та результаті не позначається винятковий вплив якої-небудь задіяної структури держави*: компоненти держави залучаються до функціональної тектоніки держави *тільки в міру їх сприяння отриманню запрограмованого результату*. Це означає, що, входячи у функціональну тектоніку держави, ці компоненти втрачають свої надмірні ступені свободи: зберігаються лише ті з них, які сприяють отриманню саме даного соціально значущого результату, оскільки *державне будівництво є континуумом результатів*. З цього випливає, що на перший план у формуванні функціональної тектоніки держави виступають закони результату й динамічної мобілізованості компонентів, які забезпечують швидке формування функціональної тектоніки та отримання соціально значущого результату.

16. Характеристична властивість держави - її *впорядкованість* - реалізується через механізм державного управління. Тому *державне управління - це в першу чергу механізм впорядкування держави в процесі її розвитку*. Процес розвитку як результат продуктивної діяльності держави визначає, що основними механізмами в її діяльності є не стільки вплив, скільки координатія, взаємодія: *взаємодія внутрішніх компонентів держави є одним із чинників її стійкості*. Тому тектонічна функція держави реалізується в процесі формування державної єдності множинності компонентів: зворотний процес - виділення множини з державної єдності - визначає собою дезінтеграцію держави. Визначивши державу як форму, ми тим самим визначаємо, що держава є *цілим*, що розвивається за законами цілого. Об’єднання одиничного (співдаптивного) в ціле (тектонічне) відбувається у формі ієрархії як такої, що забезпечує найкращі умови адаптації держави. Проте тектонічна функція накладає на ієрархію держави свої вимоги, оскільки забезпечення тектоніки вимагає перш за все *результативності* ієрархічної структури держави.

17. Комунікація неминує пов’язана з передаванням інформації, тобто таким перенесенням певної впорядкованості відображуваного предмета на предмет, що відображає, на підставі якого можна судити про певні ознаки, властивості предмета або явища. Відповідно до *принципу поєднання функцій*

будь-який комунікативний прийом одночасно працює і на формоутворення, і на втілення змістовного задуму. Проте зростання потоку інформації становить реальну небезпеку зниження здатності забезпечувати існування держави як цілого, зниження ефективності державного управління. Відрив здатності обробляти інформацію і реального потоку інформації, що є віддзеркаленням абсолютної складності держави, формує відносну складність: відставання здатності людини створювати, переробляти, сприймати необхідну інформацію від реальної потреби створення достатньо повної картини цілісності держави. У державі, де відносна складність своєчасно не усувається, людина (у тому числі й посадовець, діяльність якого пов'язана з ухваленням державних рішень) *втрачає здатність бачити органічний зв'язок усіх явищ в їх цілісності*.

18. Природа інформації - віртуальна, тоді як фізичний простір - матеріальний. Взаємозв'язок віртуального і матеріального просторів здійснюється за допомогою *знання*, природа якого принципово відмінна від природи інформації: інформація - це віддзеркалення минулих подій, тоді як знання - це перспективне бачення. Таким чином, знання та інформація - не одне й те ж, і їх слід розрізняти: зростання інформації не забезпечує зростання знання, часто навіть навпаки - внаслідок інформаційної перевантаженості може відбуватися обмеження знання. І все ж таки обмеження інформації обмежує і знання. Це підтверджує нашу думку про те, що *поняття інформації і знання виступають як допоміжні категорії*. В умовах відсутності знання інформаційне поле держави не здатне взаємодіяти з фізичним простором: саме знання як "носій розуму" людини і держави пов'язує інформаційний і фізичний простір держави, надаючи йому й іншому атрибут існування. Виходячи з цього стає очевидним, що інформаційне поле держави набуває *смислу* для людини тільки за наявності *знання*.

19. У даний час функціональна діяльність державного управління все більше зосереджується на визначенні цілей державного будівництва (стратегії) і координації дій учасників державного будівництва. Виходячи із замкнутості діяльничого циклу адекватне прогнозування державної діяльності - державного будівництва - стає можливим за умови замкнутості інформаційного циклу функціонування держави на основі зворотного зв'язку. Це дозволяє розглядати *владу* в державі не як орган управління, а як *частину керованого об'єкта* - держави: структура і

розв'язується⁶³. Бо *розвиватися може тільки об'єкт, а об'єктом сучасної політики є влада, але не держава*⁶⁴.

Психологічно подібна відмінність визначає різний зміст діяльності управління. Влада є відносинами двох суб'єктів, один з яких перебуває в позиції можновладця, а інший - підвладного - "об'єкт-відносини"⁶⁵ (на що, зокрема, указує Е.Фромм у [430]). Зміст "об'єкт-відносин" розкривається Мелані Клейн - відомим американським психоаналітиком, яка визначає, що психічне життя завжди орієнтоване на щось - предмет або людину (цит. за [431, с. 124]). Тому *змістом "об'єкт-відносин" є не мета, а об'єкт* і те, як з ним поводяться. Таким чином, влада, оскільки вона є змістовно "об'єкт-відносинами", не має цільової спрямованості, на відміну від державного управління, змістом якого є саме цільова спрямованість - державне будівництво. Те саме, по суті, раніше говорив Г.В.Ф.Гегель: "Якщо ми подивимося, досягаються цілі чи ні, то побачимо, як багато, звичайно, досягнуто, але ще більше прийшло в занепад і зруйновано людськими пристрастями, порочністю людей, у тому числі й найвищі та найвеличніші цілі" [432, т. II, с. 479]. Інакше кажучи, причина, чому держава не досягає намічених цілей, пов'язана з превалюванням у владному началі інстинктів - політичних пристрастей, а не розуму. Тому, визначаючи владу як поєднання інстинкту й моральності, ми маємо на увазі, що влада є пристрастю (інстинктом), обмеженим моральністю.

Як принципове відсторонення владної опозиції і розширення конструктивного (що творить) начала розглядається новий аспект влади - державне управління. Визначаючи тут роль державного управління як роль деміурга (грец. *demioggos* - "творить для народу"), ми маємо на увазі творчий характер державного будівництва як прояв інтегральної суті управління, ініціюючого чинника втілення держави. Початкова етимологія

⁶³ Саме з цієї проблемою зіткнулися більшовики після захоплення влади: марксистська теорія як будівництво комунізму розглядала захоплення влади, але що робити далі для побудови комунізму рецептів не надавала. Тому більшовики використовували для утримання влади й побудови "світлого майбутнього всього людства" інструмент Паризької комуні - масовий терор. Терор - це верхній шабель залякування, коли головною метою є не вбивство конкретних людей, а загроза вбивства або насильства, і жертвами виявляються не тільки ті, хто загинув, але й ті, хто залишився живий. Про повну деморалізацію радянського суспільства свідчать масові сльози, трагічні ридання при звістці про кончину Й.В.Сталіна [429: 2, с. 237]. Заслуга М.С.Горбачова в тому, що він дав можливість людям частково позбутися страху перед владою.

⁶⁴ У 4.1.3 ми показали, що розвиток держави відбувається методами кінцевого проектування, тобто як об'єкта. Сучасне знання не дає можливості уявити розвиток держави як нескінченне.

⁶⁵ Ми беремо цей термін у лапки, оскільки відносини можновладця і підвладного - це суб'єкт-суб'єктні відносини.

ють як учені (Д.Белл, С.Хантінгтон, Н.Б'юкенен, Ф.Фукуяма та ін.), так і державні діячі, причому ця констатація має, як правило, глобальний характер. Зокрема, на конференції ООН з проблем навколишнього середовища і перспектив світового розвитку, що відбулася в 1992 р., прем'єр-міністр Норвегії Гру Харлем Бругланд сказала наступне: "Людська історія досягла вододілу, за яким *зміна політики* (курсив наш - Т.Б.) стає неминучою. Більше мільярда людей, що не можуть задовольнити основні потреби, наші власні діти й онуки, і сама планета Земля вимагають революції. Вона настає. Ми знаємо, що у нас є можливість запобігти небезпеці, хаосу й конфліктам, які інакше неминучі" [426]. Всесвітньо відомий учений Б.Рассел, математик, логік, соціолог і філософ, нестабільність сучасної ситуації змалював таким чином: "Невже все повинно закінчитися тривільним жахом, тому що лише дехто здатний думати про людину, а не про ту або іншу групу людей?" [427].

Римський клуб вважає, що кризові явища суспільного буття обумовлені недалекоглядністю політичних діячів, їх небажанням і невмінням реагувати на появу *нових чинників* у процесах світового розвитку. Це констатується в доповіді Римського клубу "Питання виживання", автори якого Олександр Кінг, Бертран Шнайдер, Кальман Льові зазначають: "Через недалекоглядність, з міркувань бюрократичного, а також передвиборного цьогохвилинного характеру, вони (політики - Т.Б.) рідко говорять правду щодо життєво важливих проблем охорони навколишнього середовища та розвитку і, таким чином, уповільнюють або повністю блокують процеси їх вирішення" [428].

Отже, світова думка констатує непродуктивність, нерациональність сучасної політичної моделі, її нездатність забезпечити необхідні умови не тільки розвитку держави і людства, але навіть виживання, що обумовлено "родовою плямою" сучасної політики: незважаючи на те, що "політика" є вищим рівнем організації держави, ніж "влада", проте змістом політики все ще є боротьба за порядок управління - влада в державі. Це виявляється в тому, що *об'єктом політики є влада*. Тому питання розвитку держави в рамках політичного контексту не

функції влади мають бути синхронізовані з поточною структурою та рівнем розвитку держави, природним ходом її розвитку. Отже, влада *не є* вищою і кінцевою інстанцією управління державою: *над нею існує і розвивається зовнішній, автокаталітичний процес саморегулювання і самоорганізації*. Наочно це виявляється в тому, що влада може витратити багато ресурсів з метою поліпшення держави, а в результаті одержати лише загальне погіршення її становища, якщо її дії направлені *проти природних процесів* розвитку матеріального світу.

20. Втілення держави є поєднанням духовного і матеріального начал, в якому *рівновагу духовного й матеріального забезпечує смисл, ідея*. Відмінність держави від біологічних і фізичних об'єктів у тому, що її реалізація пов'язана з утіленням ідеї. Різні смисли ідей формують різні форми втілених держав, унаслідок чого конкретні держави бувають непорівнянні, оскільки вони розвиваються по-різному через те, що приводяться в рух різними ідеями. Смисли держави, оформлені як ідеї, формують картину світосприйняття: з одного боку, смисл забезпечує зв'язок індивідуального з буттям, з другого - смисли породжуються відносинами, що пов'язують суб'єкта з об'єктивною реальністю, де смисл забезпечує усунення невизначеності у відносинах між індивідом і державою та між індивідами. Звідси смисли й ідеї виступають у державі як пов'язані категорії пізнання світу і діяльності: *відносини індивідів у державі, відносини держави та індивіда, компонентів держави й індивідів - це проекції смислів*.

21. Інформація, на підставі якої формується діяльність держави, йде по каналу, яким є *внутрішня культура* суспільства, опосередкована державою. Ця культура має непорушний зв'язок між усіма частинами прихованих відносин особистості й держави, вона виражає їх логічну поєднаність, їй дано об'єднати ці відносини в одному *понятті - державної культури*. Дане поняття не включає формалізовані правові норми і не є віддзеркаленням економіки або політики: державна культура *ніколи не виражає альтернативу - "або-або"*, але *завжди містить у собі обидва члени дихотомії як рівнозначні*, для відтворення яких потрібно користуватися не роз'єднувальною зв'язкою "або-або", а сполучною ланкою "*і*". Можна сказати, що державна культура користується принципом додатковості як опорним, як таким, що відновлює зруйновані зв'язки, сполучаючи в нову єдність усе, що походить від одного й того ж центру ідей - держави: як правило, це найістотніші, глибинні смисли

суспільства, які діють не взагалі в кожній державі, а визначають особливий характер і специфіку кожного конкретного суспільства та держави. Саме *толерантність держави як форми буття* є джерелом виникнення і гарантом розвитку цієї культури, що зберігає смислову взаємозалежність суспільних явищ.

22. Загальні принципи і структури смислу *не можна моделювати*, оскільки смисл як трансцендентальний сам окреслює межі можливого в державі, тобто *саме смисл є моделлю форми держави*. В цілому саме сукупність смислових конструктів створює каркас держави, тому держави і будуються як смислові конструкти: “соціалістичні”, “демократичні”, “незалежні”, “правові”, “провідні світові держави” і т.д. При руйнуванні смислового конструкта руйнується і держава, оскільки держава - це *осмислена* форма буття. Руйнування смислового конструкта держави ззовні дістало назву *консцієнтальних воєн*, які розгортаються в особливому просторі воєнних дій - смислового полі держави. Локальними операціями на смислово-воєнному полі держави є *руйнування культурних смислів держави*. Так само руйнуванням смислового конструкта держави є *підпорядкування внутрішніх смислів зовнішнім*, тому що жодна держава не може вижити, підкоряючись зовнішнім впливам. Тому *включення смислу в число визначальних принципів держави забезпечує державі проекцію в майбутнє*.

23. Специфічні відмінності функцій держави і державних функцій пов’язані перш за все з тим, що в процесі державного будівництва ці функції організуються по-різному, виходячи з внутрішнього змісту: якщо функції держави реалізуються як мета, результат, то державні функції реалізуються як інструменти, механізми досягнення результату. Відмінність функцій держави від державних функцій полягає в тому, що функції держави є функціями форми, тобто визначаються *природним* (безпосереднім) *призначенням* держави. Звідси вони розгортаються саме за логікою цього призначення, стимулюючи тим самим розвиток такої спрямованості, яка *відповідає природі держави і створює відповідні державні утворення*. Тому якщо держава йде в зону *штучних* значущостей, то *всі державні утворення, які виконували функцію форми, неминуче руйнуються*. Державні ж функції є похідними від функцій держави: це обумовлено необхідністю забезпечення функцій держави конкретна діяльність у певному просторі, в певний часовий період (відповідно до принципу просторово-часової локалізації). Тим, наскільки дана конкретна діяльність відповідає функціям держави, визначається успішність державного будівництва.

таризм. Інший шлях пов’язаний з посиленням позиції влади як істини першої та останньої інстанції за рахунок підключення (активізації) інших джерел істини першої й останньої інстанції - посилення позиції першої інстанції на основі наукового знання (усвідомлення держави як форми буття) й останньої інстанції шляхом активізації предметної діяльності (втілення держави як форми буття). Другий шлях обумовлює трансформацію утілюваної моделі держави, моделі державного управління.

Таким чином, ми доходимо висновку, що воля до влади - це не воля до підпорядкування, але воля до перетворення. Залежно від того, в яких інтересах здійснюється це перетворення, воля до влади може мати результатом як державне будівництво - будівництво державного буття як цілого, так і деструкцію держави, якщо воля до влади локалізується в приватному і/або груповому інтересі.

4.2.3. Державне управління у його взаємозв’язку з соціумом

Розвиток форм управління відбувається як подолання неповноти та усунення складності, що виникає внаслідок такої неповноти (рис. 4.6).

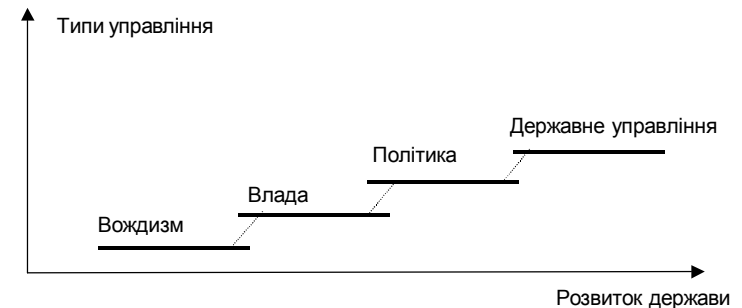

Рис. 4.6. Зміна типів управління як подолання неповноти

Принципова складність типів управління, що діють у сучасній державі, констатується в багатьох дослідженнях. *Недосконалість* політичного підходу⁶² в сучасному світі констату-

⁶² Основним механізмом сучасної політичної діяльності є вибори. Як показують дослідження, проведені в 70-х рр. XX ст. [347], у виборах визначальним є емоційний чинник: тобто політика в основі своїй емоційна (інстинктивна), але не раціональна, - чекати раціоналізації державного будівництва в даному випадку, на жаль, не доводиться.

колективних ресурсів - інтелектуальних, діяльнісних, матеріальних, для гармонізації державного буття. Проте така гармонізація відбувається в контексті особистісних уявлень, устремлінь, які найчастіше виявляються обмеженими особистістю та її найближчим оточенням. У цьому випадку виникає влада як дисгармонія, як дихотомія влади й соціуму, як інститут насильства.

Влада виступає інститутом утілення держави, організатором державного буття. Тим самим влада в державі є істиною першої та останньої інстанції. Істиною першої (початкової) інстанції виступає також *наука, що пізнає сутність держави*, сутність буття і тим самим визначає її істинність і неістинність, справедливість і несправедливість⁵⁸. Істиною останньої інстанції виступає предметна діяльність.

Такий зміст державної влади виражається в її систематизації: істина першої інстанції ототожнюється із законодавчою владою, істина останньої - з судовою. Як сама державна влада є поєднанням першої й останньої інстанції втілення державного буття, так і виконавча влада *усередині самої державної влади* відіграє ту саму роль, через що в буденній свідомості саме вона ототожнюється з владою.

Зміни організації буття, що відбуваються останнім часом, визначають зміну позиції влади. Останнім часом як істина першої та останньої інстанції разом з державною владою позиціонуються міжнародні організації⁵⁹, формальні й неформальні міждержавні об'єднання⁶⁰, громадянське суспільство (елементом якого є вільні ЗМІ). Інакше кажучи, в сучасній державі виникають інші пейсмейкери⁶¹, окрім державної влади. У цих умовах організуюча роль влади в державі може зберігатися, якщо вона діятиме як найбільш сильний пейсмейкер. У тому разі, якщо інший пейсмейкер виявиться таким, що превалює, організуюча роль перейде до нього - він визначатиме порядок (гармонію) в державі.

Збереження позиції влади як організатора буття в державі стає можливим за наступних умов. По-перше - це придушення інших пейсмейкерів; даний шлях визначається як тоталі-

⁵⁸ Очевидно, через це відносини влади і науки завжди мають досить неоднозначний характер.

⁵⁹ Такі як ООН, Європарламент, Європейський Суд та ін.

⁶⁰ У ряді випадків у ролі істини першої та останньої інстанції виступають Сполучені Штати - як, наприклад, у випадку "покарання" Афганістану як "джерела міжнародного тероризму" або Іраку - "заради встановлення демократії".

⁶¹ Центри розповсюдження інформації.

Розділ 3

Категоріальна характеристика державного будівництва

Виникнення держави як форми буття обумовлене переходом соціуму від опертя на природу до опертя на себе. Це відбувається як результат соціалізації людини, тобто її опертя на собі подібних, на нематеріальні цінності буття. При цьому буття природи і буття суспільства мають істотну відмінність, відзначену Г.Зімелем: якщо єдність природи здійснюється виключно в спостерігаючому суб'єкті, то соціальна єдність здійснюється тільки власними елементами соціуму, бо вони свідомі, синтетично активні. Інакше кажучи, можливість самоорганізації для досоціальних систем проблематична, а відносно соціальних - безперечна. Єдності людини з людиною, яка полягає в розумінні, любові й спільній діяльності, - такій єдності взагалі немає аналогії в просторовому світі, де кожна сутність займає своє місце, яке вона не ділить з іншими [280].

Тим самим державне ціле визначається відносинами між двома природними фізичними об'єктами держави - *територією і людиною*. Все ж інше - це *відносини між цими фізичними об'єктами*. Відповідно, втілення форми держави стає можливим тільки при реалізації потенціалу цих двох визначальних елементів державного будівництва за допомогою відповідних відносин¹. Саме відносини формують тектоніку держави², тому стійкість держави визначається характером *відносин* (зв'язків).

Водночас слід розуміти, що держава є поєднанням матеріального і свідомого. Держава матеріалізується лише у двох природних об'єктах - людині та території. Всі інші поняття держави - свідомі. Тому усвідомлення гармонії відносин у державі є початковим пунктом державного будівництва.

¹ Відносинами ми називатимемо комплексне поняття, що включає такі категорії, як "цінність", "інтереси", "відчуття", "погляди", "думки", відмінності між якими мають скоріше кількісний, ніж якісний характер [280]. Термін "знання" застосовується тоді, коли йдеться про безумовно відомі речі, а термін "відношення" - коли твердження не цілком достовірне. Таким чином, знання і відношення взаємопов'язані - розкриття відносин, їх визначеність переводить їх у категорію знання.

² Різні комбінації відносин формують різні ситуації в державі, які створюють скоріше простір для можливостей, ніж якусь застиглу структуру. Водночас характерною рисою державності є те, що відносини тут мають певну впорядкованість, тобто певним чином гармонізуються з об'єктами відносин і тим самим є динамічними, варіабельними - тектонічними, відбуваються в рамках певної гармонії.

3.1. Колективна діяльність

Нічого існування в світі не може відбуватися інакше, окрім діяльності.

Махабхарата. Книга про збори³

3.1.1. Структура колективної діяльності

Як ми вже говорили, визначальною особливістю державної діяльності є її результативність. Проте сама по собі держава не є об'єктом, здатним здійснювати фізичну діяльність: під діяльністю держави розуміють колективну діяльність індивідів. Держава, таким чином, є простором колективної діяльності людей, що населяють державу. Отже, процес колективної діяльності і є процесом розвитку держави.

Втілення ідеї держави в реальність відбувається *не саме по собі, але як результат матеріальних дій людей*, натхнених ідеями, цілями, завданнями державного будівництва. Інакше кажучи, *втілення форми держави відбувається як результат колективної діяльності людей*. Тому залежно від типу колективної діяльності⁴ має місце той або інший результат - та або інша форма втілення держави. При цьому якщо в процесі такої колективної діяльності люди *взаємосприяють* одне одному в досягненні наміченого загального результату, такий результат забезпечується швидше і з мінімальними затратами сил та енергії. Л. фон Мізес вважав, що кожна людина повинна в міру своїх сил сприяти суспільній співпраці: тільки в співпраці люди можуть розвиватися, проявляти себе, створювати і примножувати соціальний капітал⁵. У цьому переконують і результати експериментальних досліджень, проведені в другій половині ХХ ст. М.Дейчем [282], А.Мінцем [283], А.Уоркі [284], які не підтвердили умоглядної гіпотези про те, що відносини конкуренції

³ "Махабхарата" - енциклопедична пам'ятка стародавньої культури Індії, що в 22 книгах розкриває особливості соціально-економічного ладу давньоіндійської держави, методи та прийоми мистецтва державного управління, містить теоретичні трактати й міркування з питань державного будівництва [281]. Стародавня Індія на той час складалася з безлічі роздроблених держав, і в "Махабхараті" (як пізніше в "Рґінсерсе" Н.Макіавеллі) знайшла своє вираження ідея їх об'єднання в єдину централізовану державу.

⁴ Колективна діяльність описується в різноманітних категоріях. Так, у марксизмі - це праця та обмін, у ринкових теоріях - прибуток і т.д. Очевидно, що описи колективної діяльності такі ж різноманітні, як різноманітні і її прояви.

⁵ Китайська класична "Книга змін" ("І-цзін") учить, що всією своєю діяльністю людина повинна приносити користь людям: якщо ж людина замикається на собі, припиняється і її розвиток, тому що вона більше не рухається в правильно обраному напрямі.

Традиційна інтерпретація влади сягає до часів античності, коли аналіз влади концентрувався на діалектичному зіставленні "панування-підпорядкування". Таке трактування було поглиблене в середні віки і Новий час в ученнях Ш.Монтеск'є, Т.Гоббса, Дж.Локка, Н.Макіавеллі, які сформуливали класичне уявлення про владу як дуальну опозицію.

Сучасні неklasичні версії пов'язані з усуненням опозиції "правитель-підлеглий", переглядом розуміння влади як відносин залежності. Ф.Ніцше дезавував діяча-суб'єкта як "доданого" (зовнішнього) до вольового акту і показав ірраціональність класичного прояву "волі до влади" як придушення. М.Фуко [424] розглядає структури влади як принципово децентровані й позбавлені ієрархічно привілейованої точки - Суверена. Такий новий підхід визначає собою перехід від розгляду влади в контексті форм і методів примушування до систематизованого визначення ролі та місця влади в тій або іншій ситуації державного будівництва.

Влада існує як воля до влади; воля - це свобода, тому влада - це концентроване прагнення до свободи. Саме свобода забезпечує державі і різноманітність шляхів до мети, і різноманітність цілей і вирішує проблему різкого скорочення перебору можливостей рішень влади, який інакше міг би теоретично продовжуватися до нескінченності. У цьому контексті міра свободи, забезпечуючи безліч шляхів до мети, дозволяє вибрати найефективніший з них.

Проте свобода *подвійна*: нічим не стримувана, нічим не обмежена свобода породжує хаос і саморуїнування індивіда та колективу. І навпаки, свобода гармонізована, впорядкована, космічна - творча. Саме така гармонізована свобода має зміст свободи. Саме про таку - гармонізовану свободу державного буття йде мова у випадку державної влади: про владу як свободу гармонії буття. Це категоріальний зміст державної влади.

Понятійний зміст влади виникає історично. Категоріальний зміст влади визначає, що влада існує як механізм інтеграції

власне самозбереження прагне до того, щоб підлеглий *не володів* більшим інтелектом або діловими якостями, ніж він сам. У результаті інвестиція формує деградаційні сходи інтелекту і/або ділових якостей еліти. Природно, даний принцип проєктується на інших підлеглих - у результаті державний розвиток організують не кращі, а "сірі" - люди, які здебільшого не мають необхідних якостей для організації державного розвитку. При цьому все нове й прогресивне, що існує і виникає в суспільстві та державі, старанно нівелюється. На цю особливість інвестиції звертає увагу психолог А.Кофф: коли "кожен наступний лідер виявляється слабкішим за попереднього, то логіка розвитку подій може призвести до звироднілості структури" [425].

ний результат політичної діяльності⁵⁴. Тобто “теологічне” начало держави в них замінено “політичним”, проте збережена сама сутність - держава є результатом діяльності якихось зовнішніх сил.

Саме збереження цієї суті й забезпечує збереження сформованої у владній концепції ієрархії державного управління аж до нинішнього часу.

Щоправда, місце абсолютної особистості зайняв “матеріальний” об’єкт - монарх, президент, парламент (за вибором)⁵⁵: загалом, ієрархія звиродніла в інвеституру⁵⁶. Проте і структура отримання повноважень, і відповідальність залишилися тими самими - виключно тільки “від” вищестоящого рівня, і лише “перед” вищестоящим рівнем. Так, становий поділ формально *als ob* ліквідований, але фактично він зберігається в державі у вигляді розподілу матеріальних та інших благ. Як і раніше, основним організаційним механізмом залишається банальне придушення суспільства владою (рис. 4.5), яке набуває “цивілізованих” форм - право, психологічна маніпуляція, фінансовий вплив і, в крайньому випадку, силове придушення.

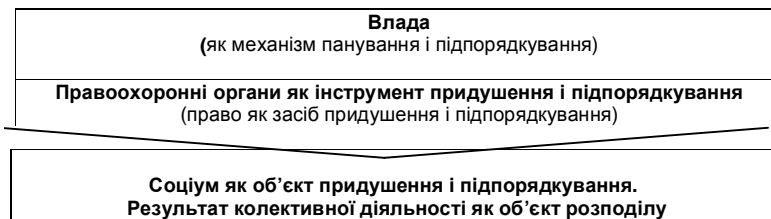

Рис. 4.5. Влада за схемою інвеститури ⁵⁷

⁵⁴ Парадоксом сучасної політики є те, що вона намагається сама ставити завдання науці про державу замість того, щоб користуватися її результатами. Тому сучасна наука про державу існує як пояснювальна, але не як така, що пізнає. Звідси розрив сутності держави та реальності втіленої держави, розрив світогляду сучасної політичної еліти з реальністю держави.

⁵⁵ У цей період правитель уподібнюється першодвигуну, що займає вище місце в ієрархії істот: Ф.Бекон у своєму есе “Про смуту і заколоти” звертається до образу Єлизавети I, підкреслюючи, що “рухи навіть відомих людей у державі мають бути подібні до рухів під впливом “retretium mobile” (першодвигуна) [422, с. 382]. Проте в міру утвердження коперниканської астрономії, що зрівняла Землю перед Сонцем з іншими планетами, змінюються і самі метафори - провідною метафорою стає Сонце: У.Гарвей у присвяченні королю Карлу I своїй праці “Анатомічне дослідження про рух серця і крові у тварин” (1628 р.) називає його сонцем і серцем народів. Тут же зберігається ідея ієрархії, і сонце займає вище місце в цій ієрархії. Проте в цій метафорі прихована й інша можливість - можливість утвердження рівності - відомий історик науки К.Хілл визначає, що відбувається значна зміна не тільки епітетів і метафор, але й смислове зрушення. Т.Гоббс розробив у політичній теорії доктрину абсолютної влади над співтовариством рівних індивідів-атомів. Під впливом концепції Гоббса про саморух матерії і значною мірою нових ідеологічних понять відбувається зміна понять про владу (див. [423]).

⁵⁶ Зокрема в партійну - таку, що набула поширення в СРСР та інших “партійних” державах.

⁵⁷ Головним недоліком інвеститури є її “здагність” до інтелектуальної звироднілості еліти й держави в цілому. Річ у тому, що керівник, який має право призначати підлегого, через

сприятливі для досягнення результату діяльності. Більше того, вони показали, що конкуренція в діяльності менш ефективна, ніж кооперативні відносини. Це підтверджують і дослідження П.Сорокіна [285] в його лабораторії любові та альтруїзму.

І навпаки, якщо процес досягнення державного результату будується на *конкуренції*, протиставленні інтересів, дій - досягнення результату стає невизначеною перспективою і вимагає істотних затрат сил та енергії всього державного соціуму [286]. В Україні, навпаки, з часом смисловий акцент цього поняття істотно змістився: воно стало означати навіть не стільки синонім ринку, якийсь переможний ценз ринкової успішності, скільки *нові етичні параметри*⁶. Сама по собі така зміна понять викликає серйозне заперечення у чималій частини соціологів: сьогодні науково доведено, що коли у взаємодію вводяться елементи конкурентної діяльності, це приводить до міжгрупової ворожнечі, яку, як показує багаторічний досвід, не так просто ліквідувати. Викликати *ворожість у суспільстві надзвичайно легко: спочатку треба розділити його на групи, потім дати їм поваритися у власному соку, після чого культивувати у них прагнення до конкуренції*. Зрештою ми матимемо справу з розбурханою перехресною груповою ненавистю, притлумити яку допомагає тільки співпраця, що об’єднує представників різних ворогуючих груп, їх взаємосприяння, необхідне для досягнення загальних результатів [287].

Тим часом в Україні немає поки ще прагнення до взаємосприяння, як немає закликів до суспільної співпраці з боку влади - скоріше навпаки: на озброєння береться відоме гасло А.Сміта “конкуруйте і процвітайте” [288]. Що можна з цього приводу додати до вже сказаного?

По-перше, сьогодні вже інше століття, інша цивілізація, інша культура, що вимагає *інших підходів та концепцій*, і *абсолютно інші багатства у народів*: одні народи настільки збагатилися за рахунок інших (синдром дивергенції)⁷, що з цими “іншими” треба вже щось вирішувати. Отже, процвітати в конкуренції можуть не всі: поки що багаті від цього багатішають, а бідні біднішають⁸. Сам же принцип Сміта не працює тому, що

⁶ Вперше термін “етика” вжив Арістотель для позначення особливої сфери дослідження - “практичної” філософії, оскільки вона намагається відповісти на питання “що ми повинні робити?” в тій або іншій ситуації буття, щоб чинити етично правильно, тобто морально.

⁷ Поняттям “дивергенція” в доповіді Світового банку [289, с. 53] позначається явище збільшення розриву в середньому рівні доходів між найбагатшими та найбіднішими країнами.

⁸ Як відзначено в [290], 358 мільярдів володіли в 1995 р. таким же багатством, як половина населення земної кулі.

його реалізують матеріальні суб'єкти ринку, а не його ідеальна й невидима (принаймні в Україні) “рука”⁹. *Варто лише вникнути в діяльність людей, що беруть участь у сучасному ринку, щоб переконатися, що “рука ринку” не тільки не керує їх діями, а навпроти - сама постійно керована*¹⁰.

Зміна принципів відносин у процесі діяльності обумовлена зміною змісту самого поняття. Якщо на початку ХХ ст. діяльність розглядалася в спрощеному вигляді - як праця, як практика, як процес обміну речовин між людиною і природою, як витрата людських сил, то в традиційних теоріях, обумовлених процесами індустріалізації, діяльність редукується до різних економічних і технологічних типів і, тим самим, *зводить діяльність людей до логіки речей*. Результати такого підходу виявилися не тільки малоефективними, але й руйнівними, оскільки закріпили відчуження предметних, колективних та особових аспектів діяльності. На Заході такі уявлення розвивалися функціоналізмом, що зводив діяльність до виконання заданих функцій, і структуралізмом, що вважав, що будь-яка людська активність “вписується” в наперед задані структури і лише оживлює їх дію [293].

До 70-х рр. такі уявлення про діяльність здавалися природними, але потім, під впливом тенденцій постіндустріального розвитку та пошуків інтенсивної соціальності, що забезпечує якісні параметри державного буття, ці уявлення почали поступатися місцем іншим уявленням про діяльність - як процес, що забезпечує зв'язок між різними людьми, як взаємодія, якість якої визначається включеністю в неї особистої самореалізації. Проблема якості діяльності стимулювала багатовимірне уявлення про діяльність, де ставлення людей до речей, одне до одного і до самих себе є не просто зовні пов'язаним, але існує одне для одного та одне через одного. В такій перспективі уявлення про атомарність буття та діяльність як сукупність дій окремих суб'єктів стає недостатнім.

У колективній діяльності сходяться і перетинаються різні лінії і мотиви державного процесу, в них відбувається синтез

⁹ Д. Сорос прямо пише, що “чим довше ринкам дозволено функціонувати без належного регулювання (курсів наш - Т.Б.), тим більш нестабільними вони стають, поки у результаті не приходять до краху” [291, с. 404].

¹⁰ По суті, вже одна поява великих організацій, що встановили певні ціни й монополізували ринок, раз і назавжди привела до знищення як вільної конкуренції, так і того, що визнається “правом вільного встановлення договірних зв'язків” [292].

На рис. 4.4 показано, що теологічна держава організовується на основі “влади” - панування і підпорядкування⁵². Сама ж держава є продуктом відносин, установлених згори і тому незмінних [421, с. 32, 81, 82, 92, 93, 120, 121]. Особливістю даної організаційної структури є те, що влада практично виключена з процесу осмислення державності - вона лише провідник чужої волі, тому і ніяких особливих знань про державу не вимагається - все зійде згори, важливо лише займати відповідне місце в ієрархії держави. Відповідно і державність як предмет пізнання не існує - абсолютне явище непізнаване за визначенням. Звідси зі всією ясністю розкривається, що вже саме виникнення теорій держави в епоху Просвітництва - це безсумнівно науковий подвиг, рівнозначний подвигу Н.Коперника або Дж.Бруно⁵³.

Проте у ХVІІІ-ХІХ ст. знов відбувається відродження політики. Розподіл влад, за Дж.Локком, Ш.Л.Монтеск'є, Ж.Ж.Руссо, змістовно визначає перехід від одноосібного володарювання до колективного ухвалення рішень - політики. При розподілі влад рішення влади з'являються вже не як бажання одного (свавільно), а як продукт колективного узгодження. Виникають різні, за своїм змістом штучні, теорії держави (держава як відношення) - договірна, насильства, іригаційна, класова/марксистська та ін., що зберігають свій вплив до цього дня. Їх специфічною особливістю є те, що держава розглядається не як об'єкт, а як “продукт”, як закінче-

⁵² Якщо у Демокрита держава - це загальне благо, найбільша опора, в Арістотеля “держава - це приємне спілкування”, то вже у Макіавеллі - це “відносини між правителем і підданими, що спираються на *страх* та любов останніх”. У розвиток макіавеллівського визначення виникає марксистське: “держава - це організація класового панування, як апарат панування економічно пануючого класу”, і, аналогічно, веберівське: “держава як політичний союз людського суспільства, який претендує на монополію законного фізичного насильства. Це є відношення панування людей над людьми, що спирається на легітимне насильство як засіб”. Як бачимо, ні про який розвиток держави і людей в даній концепції не йдеться. Чи може насильство одних над іншими забезпечити *цілісність* держави? Однозначно, ні. З графіка 3.4 видно, що панування даного світогляду веде до застою держави: збереження існуючих відносин є єдиною можливістю утримання влади і, таким чином, виживання у владному стані. Питання виживання держави у владному контексті ставиться тільки з однієї позиції - утримання влади і збереження суспільних переваг. Скажемо прямо, не всім володарям це вдається - досить подивитися, як змінюється карта держав у Західній Європі в різні періоди історії. Лише гегелівське “держава - етична субстанція, що володіє самосвідомістю, сполучена принципом сім'ї і громадянського суспільства” дозволяє розірвати цей порочне коло збереження влади як суспільної переваги і дає підстави для розвитку держави (див. графік 3.4).

⁵³ У цьому питанні слід бути абсолютно чесними, тому дозволимо собі маленький відступ, щоб підкреслити, що по суті це був *вчинок* у всі часи, і сучасність тут не є виключенням. Енцикліка Папи Римського Пія ХІІ “*Humani generis*” 12 серпня 1950 р., яка засудила за ревізію томізму і ухилення від нього Жака Марітена, П'єра Тейяра де Шардена, Іва Конгара і деяких інших мислителів, що висловлюють незагальноприйнятні думки про людину і державу, доводить це з усією можливою очевидністю.

розглядається як дар творця, а влада - як провідник його волі: всі повноваження влади в теологічній концепції держави йдуть від вищої волі, решті ж учасників колективного союзу відводиться другорядна роль. Виникає теократична (від грец. *theos* - бог і *kratos* - влада, теократія - боговладдя) форма управління державою⁵⁰. Відповідним чином формується ієрархія⁵¹ управління, інститути управління - “панування” і “сили”, як і структура суспільства - станова, що слугує для підпорядкування можливостей індивіда (рис. 4.4).

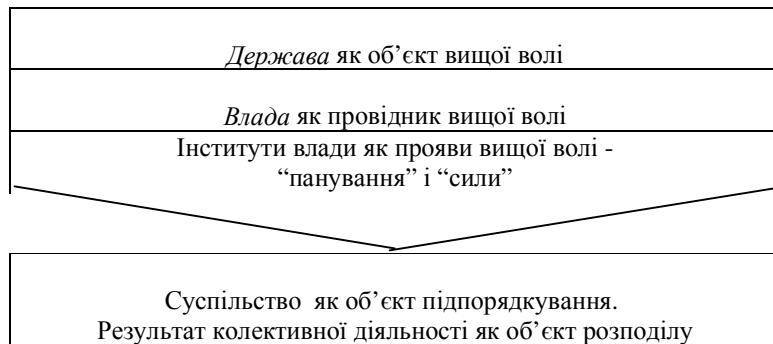

Рис. 4.4. Ієрархічна структура державного управління в теологічній теорії

Права та обов'язки визначаються вищестоящим рівнем; вищестоящий рівень визначає можливості нижчестоящого. Відповідно відповідальність має місце тільки перед вищестоящим рівнем. Соціум як нижчестоящий рівень не має можливостей для участі в державному управлінні

⁵⁰ В даний час теократична теорія держави найяскравіше виражена в ісламі: причиною існування держави в ісламі є воля аллаха і дотримання служіння йому [420], а не задоволення суспільних потреб. У цій відмінності державної суті й полягає причина відмінностей у сприйнятті буття людьми, вихованими в традиціях ісламу та християнства, які трактуються як міжрелігійний конфлікт.

⁵¹ Саме поняття “ієрархія” утворюється з грецьких слів *hieros*, тобто “священний”, і *arche* - влада. Таким чином, вважається, що ті, хто перебуває вгорі, мають вищу, майже сакральну владу, що вплив, статус і володіння ситуацією - прерогатива верхів. Подібний ієрархічний зміст влади має місце практично до Першої світової війни, коли в результаті нелюдської бійни, влаштованої владами, було усвідомлено, що *влада може становити загрозу людству*. Перша світова війна закінчилася не перемогою однієї із сторін, а під впливом масових виступів населення Європи: у січні-лютому 1918 р. тільки в Німеччині й Австрії понад мільйон учасників страйків вимагали негайного припинення війни й укладення миру. Виникли абсолютно нові відносини влади й суспільства.

нових державних якостей при збереженні або модифікації старих. Параметри колективної діяльності задають деякі початкові умови для діючих індивідів: люди підтримують і реалізують соціальну організацію через певні функції. Схожим чином функціонують у діяльнісному процесі й речі: вони рухаються по траєкторіях цього процесу головним чином завдяки державним якостям, набутим ними в ході колективної діяльності. Цим переважно визначається їх роль у житті людей [294].

При такому розгляді діяльності як мінімум дивною є позиція влади, яка пропонує вище від усіх цінностей ставити ринкові символи грошового успіху. Оскільки при цьому державна система не пропонує суспільству механізмів рівного доступу до засобів оволодіння цими символами, то заклики до розвитку конкуренції виглядають знущенням з боку влади. *Важко також зрозуміти, в чому саме полягає вища цінність конкуренції для людського існування.*

Але головне, виникає питання: чи доречно *взагалі* закликати до конкуренції і без того не дуже консолідований український соціум? Чи ті маємо на сьогодні цілі й завдання? Адже бажання будувати державу вимагає як мінімум відповідного знання, тут необхідно діяти перш за все за принципом - *не нашкодь*. Для цього необхідно *зрозуміти*, що універсальним “об’єктом” держави є колективна діяльність: *з неї все в державі починається і на ній все в державі тримається*. Це - по-друге.

Вивченню особливостей колективної діяльності присвячені дослідження Мансура Олсона [295]. Особливості колективної дії, що формують результат державного будівництва, наочно простежуються на такому прикладі.

Порівняння соціально-економічної ситуації в Центральній Європі через 10 років після закінчення Другої світової війни і через 10 років після падіння авторитарного режиму в СРСР показує очевидну різницю досягнутих станів. У Німеччині (як, утім, і Японії) через 10 років після закінчення Другої світової війни вже починається переддень економічного дива. В Україні та інших країнах СНД і після 15 років нинішня соціально-економічна ситуація ближча до стагнації, ніж до зростання. В чому тут причина?

Згідно з теорією колективної дії, основною проблемою є *free-rider problem* (проблема “безбілетника”, або, як ми будемо її називати, - “опортунізм” того чи іншого елемента колектив-

ної дії). Подолання цієї проблеми після Другої світової війни в країнах Європи та Японії відбувалося за рахунок розвитку широких громадянських та економічних коаліцій¹¹. Формування подібних інститутів означає посилення відповідальності влади за результати своїх дій перед громадянським та економічним суспільством. Саме внаслідок посилення відповідальності влади й олігархічних структур відбувається соціалізація Європи, тобто трансформація організаційної форми держави¹².

Так само перша хвиля соціалізації Європи стала наслідком посилення відповідальності влади за результати діяльності - спочатку під тиском маніфестацій після Першої світової війни, коли в січні-лютому 1918 р. тільки в Німеччині та Австрії у заворушеннях і страйках брали участь більше мільйона учасників, які вимагали негайного припинення війни і поліпшення умов праці та побуту, а потім - у результаті Світової економічної кризи 20-30-х рр. Як наслідок, виникла абсолютно нова ситуація взаємовідносин влади і суспільства, коли владу, за висловом У.Черчилля, оточували народи, десятки мільйонів людей, доведених до несамовитості, захоплених революційними доктринами [296].

Суть *free-rider problem* полягає в тому, що в процесі спільної діяльності в індивіда виникає думка про те, що оскільки на даний результат працюють усі, то за нього визначену роботу з облаштування держави цілком може виконати хтось інший, при цьому всі блага одержаного колективного результату поширюються і на нього. Тобто витрати, яких зазнає держава при створенні суспільних благ, ніколи не окупаються. А блага дістаються всім.

У подальшому з'являються роботи [297], в яких пропонуються шляхи вирішення цієї суперечності, але для нашої теми тут важливе інше. Теорія колективної дії М.Олсона дозволяє нам зробити кілька важливих посилок.

¹¹ Головною причиною успіху економічного розвитку Японії після Другої світової війни стала координація зусиль держави і бізнесу на користь процвітання всієї країни: наприклад, японська організація "Кейданрен", в якій діють 39 комітетів, проводить дослідження з різних питань науково-технічної та економічної політики, у своїх діях виходить з інтересів не тільки приватного сектора, але всієї держави, а також із положення Японії у світосистемі: як зазначає Ч.Макміллан [17, с. 84-88], нічого схожого на таку коаліцію ніді в світі немає.

¹² Важлива ідея цієї трансформації полягала в тому, що сучасне суспільство не може увійти до числа високорозвинутих країн за допомогою лише ринкових зусиль: без активної підтримки держави в умовах найжорстокішої міжнародної конкуренції слабкі національні компанії країн, що розвиваються, відразу будуть викинуті зі світового ринку.

лення і діалог - Арістотель визначає політику як сукупність стратегії, економії (не плутати з економікою), риторики й "позитивних начал" [419]. Як засіб діалогу з'являються логіка⁴⁶, діалектика. Додамо також, що саме в античній політиці з'являється ідеал соціального прогресу.

Проте антична політика як *свідоме начало організації* все-таки виявляється витісненою інстинктивними формами організації: на зміну Римській республіці (*res* - справа, *publica* - загальний, республіка - "загальна справа") приходять індивідуальна ("владна") імперія⁴⁷. Розпад Римської імперії (коли імператор Феодосій, *усвідомлюючи между можливостей управління імперією за допомогою діючих механізмів*, розділив її навпіл між синами)⁴⁸ і її подальше захоплення германцями та гунами, організованими на принципах "вождизму" і "влади", обумовлюють повернення владного начала організації держави на європейському континенті. Остаточне відтворення "владного" начала в Західній Європі відбувається при створенні імперії Каролінгів у 800 р., коли був укладений союз франкської зброї і папського престолу на протигагу Візантійській імперії⁴⁹.

У рамках "владного" підходу формується структура держави та її світоглядна основа: традиційно цей період державного функціонування визначають як феодалізм - на графіку рис. 3.4 він представлений другою ділянкою. Як світоглядна основа "владної" концепції виникає теологічна теорія, в якій держава

⁴⁶ Логіка з'являється з риторики і замінює собою діалог. Приблизно у цей же період відбувається розробка Конфуцієм східного способу мислення - образного, яке потім, через монголів, потрапляє на територію України. Проте вже до цього - через Візантію - на території України існував логічний спосіб мислення. Таким чином, на території України формується своєрідний спосіб мислення - *образно-логічний*.

⁴⁷ Імперія, незважаючи на те, що суттю поняття є колективне (у Стародавньому Римі - це вища державна влада *народу*, в пізньому Римі - спосіб організації держави), зводилася в одну особі владу.

⁴⁸ Вичерпаність сформованої в Римській імперії системи відносин, основою якої було пізніє римське право, виразно виявляється за часів імператора Діоклетіана, і Феодосій лише логічно оформив це закінчення, *не допустивши хаосу в державі*. Аналогічний процес у цей же час розгорнувся й у сфері ірано-індійських цивілізацій (Іран, прилегли до нього зони північно-західної Індії, Середньої Азії і Закавказзя) - його ініціювало падіння Парфянського царства, яке довгий час виступало гегемоном у цій частині Старого Світу. І в цей же період відбувається перелом у східній частині Старого Світу - східноазійському колі земель, об'єднаному Ханською імперією. Тобто розпад Римської імперії був лише одним із проявів трансформації принципів соціальних відносин, що відбувалися в цей же період по всьому Старому Світу. Відзначимо також, що на момент розпаду Західна Римська імперія існувала як асоціація племен, тоді як у Візантійській імперії зберігалася єдність і влада імператора. У подальшому це визначило формування західної і східно-європейської моделей державності.

⁴⁹ У 800 р. Римський Папа проголосив Карла Великого (чим ім'ям названа династія Каролінгів) "римським імператором". Звідси Священна Римська імперія - це синонім Імперії Карла Великого.

“влада” розширює простір упорядкованості. Через опосередкований характер “влада” будується як погляд зі сторони, ззовні. Відповідно об’єкт управління відділяється від суб’єкта, протиставляється йому. Через розведеність точок здійснення керівних імпульсів у просторі комунікації діляться на наближені до центру управління та віддалені від нього - “центр” і “периферія”. З’являється централізація влади, яка досягає межі можливостей у Давньому Єгипті й пізньому Римі.

За своїм змістом “вождизм” - це самоорганізація держави, тоді як “влада” - це зовнішнє, опосередковане управління. В історії завжди спостерігається, що при досягненні тим або іншим типом управління межі можливостей відбувається рух до простіших форм: при розпаді Риму відбувається повернення до племінного вождизму готів, який потім трансформується у феодалне (за своєю суттю племінне) управління. Аналогічно розпад Радянського Союзу супроводжувався поверненням до вождизму в особі національних лідерів - сучасні засоби комунікації істотно розширили простір вождизму.

У ранніх державах з’являється новий механізм організації людського союзу - *політика*, який потім досягає свого розквіту в Стародавній Греції і ранньому Римі. Можна сказати, що “політика” з’являється там і тоді, де з’являється колективне обговорення ухвалюваних рішень, виникає обговорення колективно здійснюваної діяльності. Тобто на відміну від “влади”, яка в своїй основі індивідуальна, “політика” - це колективна думка, в основі якої лежить усвідомлення. Вищий рівень усвідомлення порівняно з владою, заснованою на сліпому підпорядкуванні чужій волі, сприяє превалюванню самоорганізуючого начала в політиці, заснованій на формальній участі волі індивідів у суспільних справах держави⁴⁵.

Відзначимо, що в цей період значення релігійних норм як засобів “приборкання” властивих владі інстинктів знижується. Ключовою постаттю цього повороту в античній культурі Стародавнього Світу був Платон, який виявив роздвоєння між існуючою релігією і державним устроєм. Тому чим більше зміцнюється політика як можливість організації держави і закріплення за нею її значення, тим більше вона стає в античності такою, що саме собою зрозуміло. Основним інструментом політики є мис-

⁴⁵ Пізніше Г.Гегель писав, що “державу, в якій така участь у формальному сенсі відсутня, звичайно розглядають як державу, що не має конституції” [27, § 539].

По-перше, з теорії колективної дії стає очевидним, що організація колективної дії обумовлена координацією дій у рамках досягнення результату колективної діяльності, що передбачає наявність відповідного органу, що координує колективну діяльність і *знижує ступінь опортунізму* елементів колективної дії у відносинах одне з одним у процесі цієї дії та розподілу створених колективних благ. У державі може існувати тільки один орган, який організовує колективну дію, - це влада. Таким чином, ми доходимо висновку, що *влада в державі існує для організації колективної дії*: більше того, логічно ця посилка *сьогодні* безумовна, адже коли не влада, то хто¹³?

Якщо ми повернемося до розглянутого вище зіставлення стану держав, то стає **очевидним**, що *початкове соціально-економічне становище не є визначальним чинником для розвитку держави*. Дійсно, економіки Німеччини, Японії на момент закінчення Другої світової війни були повністю зруйновані, але незабаром розпочалося бурхливе соціально-економічне зростання¹⁴, тоді як в Україні та інших постсоціалістичних країнах існують повноцінна економіка та широкі можливості для розвитку, проте у наявності соціальна й економічна деградація. Ми вже встановили різницю між цими країнами - різна схема організації відносин влади й суспільства, яка зводиться до різної міри впливу суспільства на дії влади, до різного ступеня відповідальності влади перед суспільством. *Це наводить нас на думку, що для розвитку держави істотним є не економічна потужність, а швидше організаційні принципи втіленої форми держави (у тому числі, що втілюються у відносинах “влада - суспільство”)*. В першому випадку має місце відповідальність влади за результати своєї діяльності, в другому - опортунізм влади по відношенню до суспільства й держави. В дещо іншому ключі про це говорить Д.Норт, констатує, що *коли органі-*

¹³ Якщо це не так, нам слід замислитися над тим, який орган у державі визначений (або має бути визначений) для організації колективної дії, і фундаментально переглянути смисл та поняття влади в державі.

¹⁴ У випадку з Німеччиною міністр народного господарства Л.Ерхард був вельми далеким від ліберального розуміння держави як “нічного сторожа”, вважаючи ринок лише засобом для досягнення соціальних цілей: як і Н.Макіавеллі, він чітко усвідомлював, що *“останнім виходом залишається знову-таки звернення до держави (курсив наш - Т.Б.)”* [298, с. 207.] Що ж до Японії, то після закінчення війни американці почали реформувати японську економіку “шоковою терапією”, проте експеримент тривав менше двох років: коли в середині 50-х почалася війна в Кореї, яка дала привід для виникнення ідеї знову озброїти Німеччину [298, с. 63], а американцям вже було не до Японії, японська влада одразу відмовилася від ліберальних реформ і почала реформувати економіку *виходячи з національних інтересів*.

зація спрямовує свої зусилля на непродуктивну діяльність, це означає, що інституційні обмеження створили таку структуру стимулів, яка заохочує саме непродуктивну діяльність. У цьому полягає одна з причин бідності держав і народів, які їх населяють [299].

Визначальною особливістю колективної діяльності є те, що як усвідомлена (цілеспрямована) вона підпорядковується законам обігу інформації. Тому, як показує Дж. Нейсбіт [300], ієрархічна структура організації колективної діяльності не підходить, оскільки вона затримує потік інформації. Децентралізовану структуру колективної діяльності пов'язують з поняттям ринкової економіки, проте фактично ринкова економіка являє собою інший тип організації діяльності:

ринкова економіка = децентралізація + конкуренція.

Звідси видно, що в ринковій економіці результат діяльності має випадковий характер, принаймні з позиції соціуму. З такого випадкового характеру результату ринкової діяльності випливає, що результат (рівень життя), досягнутий в європейських країнах не обов'язково буде досягнутий в Україні, Росії або інших країнах при організації діяльності в контексті ринкових відносин. Більше того, через випадковий характер результату ринкової економіки в часі терміни досягнення прийнятного для держави і соціуму результату є невизначеними. Власне, всі теорії ринкової економіки починаючи з А. Сміта і закінчуючи найсучаснішими теоріями нобелівських лауреатів є спробами прогнозування результату ринкової діяльності.

Принциповою відмінністю колективної діяльності є її цілеспрямованість, причому результат має колективну (надособистісну) значущість, недосяжну в результаті індивідуальної і/або групової діяльності. Інша відмінність обумовлена різним змістом результатів ринкової і колективної діяльності. Внаслідок того, що колективний результат має надособистісний характер і проектується на весь державний соціум, він має якісний характер та визначає державну якість. У разі ринкової економіки результат має індивідуальну природу і кількісний характер. Відзначимо, що в державі ринкова й колективна діяльність не протистоять одна одній, але є зв'язаними, так само як якість і кількість.

Отже, структуру колективної діяльності можна визначити таким чином:

Традиційно ідея впорядкованості є тим стрижнем, навколо якого організуються процеси буття. У штучних моделях держави таким стрижнем виступає базовий принцип міжособистісних відносин - релігійний, насильницький, конкурентний, соціальний та ін. Реалізація даного принципу відбувається через управління. В ході еволюції виникали та діяли різні типи управління - організуючі начала держави. З вищевикладеного очевидно, що найпершим організуючим началом був "вождизм", що походить від стада, від інстинкту спільного виживання і спільної діяльності в ім'я цього виживання; звідси такими, що превалюють у "вождизмі", є переважно тваринні начала - фізичні та інстинктивні⁴². Але вже явище "шаманізму" (прихильником якого був, як відомо, Чингісхан), що виникло слідом за "вождизмом", означає відхід від тваринних принципів організації і виникнення нового організуючого начала - свідомого, яке виділяє людину зі світу тварин.

Наступною формою організуючого начала ми визначаємо "владу" - можливість добровільного, тобто усвідомленого підпорядкування чужій волі і/або насильницького підпорядкування своїй волі⁴³. Звичайно, "влада", що походить від вождизму, в основі своїй інстинктивна, проте вона містить вже не тільки фізичне, але й психологічне начало. Тому "влада" подвійна: вона і фізична (світська, військова), і релігійна (етична)⁴⁴. Таке подвійне організуюче начало спостерігається вже в стародавніх державах - Месопотамії, Шумері, Вавилоні та ін. Простіший і водночас надзвичайно важливий розвиток етичного організаційного начала відбувається за часів Староєгипетського царства (коли з'являється поняття "совість" як самообмеження свободи хаосу).

Відмінність між "вождизмом" і "владою" визначається способами комунікації. Якщо при вождизмі комунікація здійснюється безпосередньо - через органи чуття і знакові системи людини (тим самим простір упорядкованості при вождизмі обмежений дією органів чуття людини), то при владарюванні комунікація здійснюється на відстані, опосередковано - вона стає абстрактною, вимагає логічного осмислення, - тим самим

⁴² Дійсно, чи мала місце політика в первісному стаді, яке групується інстинктивно? Однозначно ні, оскільки політика свідомо.

⁴³ Людина - єдина істота, яка може діяти всупереч своїм власним інтересам, аж до власного знищення - самогубства.

⁴⁴ Власне, і сам термін "влада" означає ступінь у небесній ієрархії: згідно з систематизацією Діонісія Ареопігита, "влади" - останній "чин" середньої тріади (після "панування" і "сил"), що утілюють принцип непогіршимої і непорушної ієрархічної стрункости, повеління і слухняності, без жодної можливості "тиранічного вживання в зло" авторитету.

безліччю випадкових модифікацій, але ця нескінченність є родом поганої нескінченності. Чим освіченіша людина, тим менше проступає в її поведінці щось тільки їй властиве і саме тому випадкове” [27, с. 74]. Незважаючи на те, що управління сприймається як визначальний принцип державної впорядкованості, насправді цей принцип лише допоміжний, поєднаний з іншими принципами, що впорядковують людські відносини і створюють тектоніку державних відносин.

Ідея управління як упорядкованості успадковується в людському світоустрої з тваринного світу - спочатку це вождь зграї, котрий як “один з нас” живе тим самим життям, існує в тому ж інформаційному просторі, що й решта її членів. Своє керівне становище він займає завдяки певним біологічним властивостям - силі, кмітливості, витривалості. Проте виникнення скотарства формує іншу модель упорядкованості - пастух-стадо, де відбувається розділення інформаційних просторів і, відповідно, функцій - у пастуха вони одні, у стада - інші. Фактично “пастух” - це якісно інший тип управління, інший тип упорядкованості - зовнішнє управління, зовнішнє спостереження, і тут вже працюють інші якості - психологічні, знання, вміння оцінювати ситуацію. Виходячи з цього змінюється модель організації - виникає *концепція зіставлення*. Таким чином, ми бачимо, що форми владної впорядкованості в державі можуть бути різними і вони ж визначають різні структури втілення державності. Водночас держава як форма утілюється саме певною структурою; залежно від структури організації змінюється зміст відносин та інститутів держави і, відповідно, змінюється втілена форма держави. Тим самим тип організації державного управління має істотне значення у втіленні держави - державному будівництві [139]. Відповідно поєднання взаємодії, свободи і впорядкованості визначає успішність кожного людського союзу.

Оскільки людський союз під назвою держава включає організуюче й дезорганізуюче начала,⁴¹ то його зміна - розвиток держави - відбувається саме як зміна начала *організуючого*. Цим пояснюється те, що серед наших уявлень про розвиток держави виникає порядок, в якому кожне подальше організуюче начало, оскільки воно виникло, вказує на попереднє як на *корелят*, що пов’язує їх в еволюційному ряду. Розглянемо докладніше, як це відбувалося.

⁴¹ Держава відрізняється від інших форм людських союзів тим, що в неї формалізується організуюче начало. При цьому формалізація - узаконення організуючого начала - сама виступає організуючим началом.

колективна діяльність = децентралізація + співпраця + координація дій для досягнення соціально значущого результату.

Іншим наслідком теорії колективної дії слід вважати те, що організація колективної дії (колективного результату) має *мотиваційну природу*. Інакше кажучи, діяльність влади спрямована на мотивацію індивідів на колективну дію: тут закон мотивації¹⁵, як причина поведінки, є також і дороговказною ниткою етики. Методи мотивації, що діяли до цього часу, зводяться до двох основних: примушування (у той або інший спосіб) і переконування (у той або інший спосіб). Це розкривається в теорії “Х” і “У” Дугласа МакГрегора, що дослідив традиційну організацію з централізованим ухваленням рішень, ієрархією підпорядкування і зовнішнім управлінням діяльністю колективу на основі припущення про людську природу та діяльнісної мотивації. Теорія “Х” допускає, що *більшість людей не зацікавлена у відповідальності й хоче безпеки якнайбільше*. При цьому існує впевненість, що люди роблять що-небудь тільки за гроші, за додаткові пільги або перед загрозою покарання. Власне, весь світ до початку 60-х рр. ХХ ст. так і розвивався - за теорією “Х”.

Проте зміни суспільних і виробничих відносин, що відбулися в другій половині ХХ ст., змусили переглянути людську сутність: люди за природою працьовиті, ініціативні, сповнені ідей, готові брати на себе відповідальність і прагнуть самореалізуватися. На основі цих постулатів формулюється теорія “У”, згідно з якою люди можуть бути самокерованими і творчими в роботі за правильної мотивації. Отже, головним завданням управління колективною діяльністю стає відкриття цього потенціалу в людях¹⁶. За правильної мотивації люди можуть досягти цілей швидше й краще, спрямовуючи свої зусилля на досягнення колективного результату.

У держави завжди є комбінація цих двох позицій. Проте *спосіб організації колективної дії - це наріжний камінь результату діяльності будь-якої влади*. Залежно від способу організації колективної

¹⁵ Закон мотивації вперше виведений А.Шопенгауером у другому, доопрацьованому й розширеному виданні його докторської дисертації “Про четвероякий корінь закону достатньої підстави” (1847 р.) [301].

¹⁶ За теорією “У” управління процесом є консультуванням, організацією взаємодії різних структур. При цьому керівник є управлінцем і одночасно навчається, розподіляючи потоки знань, досвіду та вмінь, стає свого роду настроювачем системи взаємодії, націленої на досягнення певного результату.

дії державна влада поділяється на тоталітарну, олігархічну, авторитарну, демократичну. Зазначимо, що теорія “У” превалує в державних відносинах розвинених демократичних держав, тоді як у пост-соціалістичних і слабозрозумітих країнах домінує концепція “Х”.

У теорії колективної дії функцією влади є організація колективної дії. Проте *влада сама може поводитися опортуністично, організовуючи колективну дію так, щоб вигоду мала яка-небудь одна частина населення або сама влада*. Виходить замкнене коло: з одного боку, влада виникає як усунення опортунізму в процесі колективної дії, а з другого - вона сама є джерелом опортунізму.

Генетично¹⁷ найпершим механізмом усунення опортунізму в процесі колективного буття, колективної дії є *моральність*¹⁸. Саме як формалізація моральності виникає право¹⁹. Інакше кажучи, ці дві категорії є *неформальним* і *формальним* механізмом одного й того ж явища - усунення опортунізму людської поведінки в процесі колективної діяльності, у процесі державного будівництва. Саме в контексті етичного начала діє право в Стародавній Греції [303], і в ранньому Римі ця традиція - право як формалізація моральності - *продовжується. Проте етична природа права переривається, коли право трансформується в спосіб утримання влади* (влада як механізм тиску на суспільство)²⁰. Тобто якщо влада займає опортуністичну позицію по відношенню до суспільства, як це відбулося в пізньому Римі [304], коли, не переглядаючи сам текст Законів XII таблиць²¹, римські юристи знайшли активний спосіб їх ігнорування. Таким чином, *у державі право виникає як спосіб упорядкування життя та*

¹⁷ Genesis - сучасне як результат минулого. Від грецьк. *genetikos* - що належить до походження.

¹⁸ Це величезна *непізнана* сила: по суті, це єдина природна сила, перед якою відступає чинник вигоди. Народ, що відчуває в собі цю силу, воістину непохитний. Механізм дії етичної переваги виразно виявився у війні 1812 р., коли незважаючи на впевненість у непереможності Наполеона, колишні перемоги і вимуштрувана 20-тисячна гвардія не допомогли французам виграти Бородинську битву, тому що духовна сила французької (*атакуючої*) армії була виснажена, бо не “та перемога, яка визначається підхопленими шматками матерії на палицях, званих прапорами, і тим простором, на якому стояли і стоять війська, - а перемога етична, та, яка переконуює супротивника в етичній перевазі свого ворога і в своєму безсиллі, була взята росіянами під Бородином” [302, с. 236].

¹⁹ Конституція, суспільний договір - це все види права, які виникають на його розвиток.

²⁰ Право набуває характеру відчуження.

²¹ Закони XII таблиць дістали назву у зв'язку з тим, що були написані на 12 дерев'яних дошках, які виставлялися на міській площі, щоб *ніхто* не міг виправдовуватися незнанням закону. Протягом багатьох століть (починаючи з V ст. до н.е.) Закони XII таблиць вважалися в Римі основним джерелом публічного і приватного права, і лише близько 150 р. до н.е. всі ті норми, які стосувалися становища Римської держави як цілого, поступово витісняються з публічного життя.

та власне обов'язок. Людина діє з примусу в тому випадку, коли вона підкоряється або повинна що-небудь робити із загрозою, з відчуттям страху. Примушування тим і важить на свободу людини і/або держави, що виникає як відчуження та розпорядження. І навпаки, обов'язок належить до морального порядку, який встановлюється в процесі соціального спілкування і є проявом культурного рівня індивіда. У цьому сенсі можна визначити громадянську свободу як виконання завдання щодо гармонізації соціальних відносин.

У цьому контексті свободою стає така поведінка, коли самостійність індивіда або групи є співмірною з дією (відношенням) різноманітних соціальних форм: змістом свободи стає подолання індивідами й соціумом відчужених від них структур влади, виробництва, інформації та розподілу соціальних благ. Такий зміст формує як нові відносини в державі, так і напрями в державній діяльності, що обумовлюють забезпечення даного змісту свободи.

4.2.2. *Влада і свобода*

“У кожному людському союзі, хоч би якими були його межі, його походження і покликання, можна зустріти подвійного роду прагнення: до свободи⁴⁰ і до порядку. Порядок як сукупність необхідних заходів, що обмежують свободу особистості, існує для охорони цілого і тому природно спрямований до торжества суспільного начала за рахунок особистого. Порядок охороняється владою; але на неї покладено разом з тим і забезпечення свободи” [417]. Такий зміст людського союзу, а держава - це вищий людський союз, - включає як мінімум два моменти:

- по-перше, в державі поєднуються індивідуальна свобода й суспільна впорядкованість;
- по-друге, влада в державі відповідальна за підтримку як свободи, так і порядку.

До чого веде така подвійність держави і влади? Це розкриває А.Богданов: “Рівність організуючого й дезорганізуючого начал веде до їх взаємного знищення. Водночас їх взаємоповнення веде до розвитку” [418].

Людське буття впорядковується різними способами - тут і моральність, і релігія, і знання, і людські інстинкти та управління. З цього приводу можна навести слова Г.В.Ф.Гегеля про те, що: “Окремі душі відрізняються одна від одної нескінченною

⁴⁰ Свобода - прагнення особистості до самовизначення.

рактору та забороні діяльності людини антигуманними суспільними умовами: так, логічним завершенням радянського відчуження індивіда від результатів колективної діяльності стала пост-радянська приватизація. Чому?

Тому що, по-перше, формування власності індивіда не як результату його праці, а як відчуження на його користь результату колективної діяльності інших учасників колективної дії не викликає в індивіда прагнення до збереження і розвитку даного продукту, а лише до його використання з метою подальшого відчуження. Як наслідок, по-друге, - відбувається подальше руйнування державотворчих відносин (*відносин, що відповідають суті держави*), яке формалізується штучними засобами - грошима (які спочатку виникли для обміну, сама ж обмінна діяльність обумовлена *не природними причинами*, а потребою взаємного обміну між людьми)³⁸, правом, владою як механізмом відчуження.

Очевидно, що тут розрив між суттю держави та втіленою формою держави зростає, і як прояв зростання цього розриву, по-третє, - відбувається ускладнення держави внаслідок дисбалансу державних відносин. Образно кажучи, втілена у такий спосіб держава все більше потопає в болоті конфліктів і суперечностей. Тому дотримання відносин соціальної зв'язності є *принциповим* моментом державної цілісності: так, якщо під державною безпекою розуміють дії із збереження формалізованих відносин держави (права, конституції), то *під державною цілісністю розуміють дії, що ведуть до збереження сутнісних принципів держави*. З цієї позиції і право, і політичний режим, і відносини розподілу можуть порушувати цілісність держави³⁹.

Для розуміння свободи принциповим є питання про обов'язки. Слід розуміти, що ідея обов'язку не виключає свободи: так, Ж.Ж.Руссо розрізняв дві форми обов'язку: примушування

³⁸ Тому Арістотель пише, що "з цілковитою підставою викликає ненависть лихварство, оскільки воно робить *самі грошові знаки предметом власності* (курсив наш - Т.Б.), які, таким чином, втрачають те своє призначення, заради якого вони були створені", а саме: служити "необхідним елементом і метою всякого обміну". Іноді, втім, "гроші здаються людям пустим звуком і річчю цілком умовною, по суті нічим, оскільки лише варто тим, хто користується грошима, змінити ставлення до них, як гроші втраплять усяку вартість, не матимуть ніякої цінності в життєвому вжитку" [53, А, III, 16,17, 23].

³⁹ У деяких країнах формуються інститути для забезпечення державної цілісності (як, наприклад, Агентство національної безпеки США), які займаються не усуненням локальних - економічних, політичних порушень, а запобіганням тим загальнодержавним ситуаціям, які *можуть виникнути в перспективі*. Виходячи з цих визначальних для державної цілісності принципів *виконавча влада не може бути політичним інститутом*, оскільки представляє різні рівні відносин у державі: якщо політика - це груповий рівень, то державне будівництво - це рівень держави як цілого.

діяльності (*античне право*) і потім трансформується в спосіб *закріплення державної влади (римське, магдебурзьке право)*.

По суті, і влада з'являється в державі як спосіб здійснення неформальних (етичних) принципів координації колективної дії. Тому державна влада (формальна гілка) спочатку співіснувала спільно з релігійною (неформальна гілка), як це було в Стародавньому світі [305]. Саме моментом моральності, усвідомлення себе в іншому, усвідомлення взаємної відповідальності за вчинені дії як способом підвищення виживання суспільство відрізняється від стада²². Людина, що ставить за мету споживання, уникає відповідальності, прагнучи полегшити своє життя, отримати індивідуальні задоволення. Сучасний гедонізм є прямим продуктом західної культури, розрахованої на необмежене споживання. Він підтверджує думку З.Фрейда про те, що "індивідуальна свобода не є досягнення культури" [306, с. 280]. Більше того, *індивідуальна свобода часто буває направлена проти культури*, і питання в тому, як ця суперечність між прагненням свободи окремих індивідумів і культурними потребами суспільства може бути вирішена за допомогою держави. Що тут мається на увазі?

Перш за все той очевидний факт, що такий індивід *завжди аполітичний*: для нього держава є *чужим йому середовищем*. У цьому - суть проблеми неучасті, а не тільки в підступах влади (до цього ми ще повернемося). Не залишилося й сліду від старогрецького моноліту громадянина і держави, особистості й суспільства, коли держава здатна була витримувати будь-який тиск природних сил. Сьогоднішній індивід у так званій *розвиненій державі* ставить єдиним завданням своєї діяльності тільки охорону свого ізольованого існування, прагнучи спокійно існувати серед будь-яких життєвих трагедій.

Тим часом ще Арістотель у "Політиці" [5, 1253 а] писав, що тільки людина здатна сприймати такі поняття, як добро, зло, справедливість, несправедливість, *сукупність яких і створює основу сім'ї і держави*. Таким чином, він говорив про колективні дії як про етичні *основи* формування суспільного волевиявлення, як про дії, спрямовані на реалізацію благородних цілей, і, нарешті, - *як про природний компонент людської природи*²³.

²² Тому обмеження відповідальності веде до розпаду суспільства, до його деградації: організаційні принципи держави перестають діяти, і структура розпадається.

²³ Аналіз висловів старогрецького філософа показує, що Арістотель негативно ставився до проявів індивідуалізму і, по суті, ухилився від вивчення тієї політичної поведінки, яку вважав результатом неврегульованих дій або нав'язаних ззовні політичних установок, що по-різному тлумачать філософські категорії добра і зла, справедливості та несправедливості [307].

Тому перший і головний принцип колективної дії як віддзеркалення організованої природи людини - принцип *відповідальності*, котрий розуміємо як етичний принцип. І навпаки - поява в державі груп, *що перебувають поза принципом відповідальності*, руйнує організаційну природу держави.

Звідси виникає третій наслідок теорії колективної дії: право і моральність - пов'язані категорії. Мотиваційна природа колективної дії має на увазі, що будь-яка колективна дія є похідною від моральності й моралі: "мотивація - це причинність, видима зсередини" [308, с.128]. Ситуація ж, коли здійснення прав людини призводить до порушення етичних засад і віри/смислу людського/державного існування, - це ситуація саморуйнування людини і держави. Ще Ш.Монтеск'є говорив, що не існує більш жорстокої тиранії, ніж та, яка діє під прикриттям законів і під виглядом правосуддя, коли людей, по суті, топлять на тій самій дощці, за допомогою якої вони врятувалися. Тоді право, яке повинне слугувати захистом, перетворюється на механізм утисків: "адже той самий закон, що служить причиною успіху в досягненні мети людини, стає також і причиною її загибелі" [309, гл. 75].

Отже, можна говорити про те, що *будь-які права в державі дійсні настільки, наскільки вони етичні* й спрямовані на захист добра.

Наявність механізму моральності (або ширше - культури) - найважливіша специфічна відмінність суспільства від біологічних систем: інформація, на основі якої формувалася поведінка організму, йшла по каналу "батьки - потомство". Інформація ж, на основі якої формується діяльність особистості, йде по каналу, яким є суспільство в цілому (його внутрішнє багатство, культура, моральність). Цей загальний характер зв'язку особистості й суспільства, що прилучає особистість до всього культурного багатства, надбаного людством, є найважливішою специфічною рисою колективної діяльності.

Інша, не менш важлива специфічна риса колективної діяльності, полягає в тому, що вона містить у собі механізм трансляції від покоління до покоління, від однієї людини до іншої певних стереотипів діяльності та орієнтації. Соціальні інститути архаїчної держави були зорієнтовані у принципі на збереження і передавання культури, що склалася, - як побутової, так і культури діяльності, в незмінному вигляді, що повинно було

влади, узятій в цілому, обговоренні в суспільному місці питань війни та миру, укладенні союзів з чужоземцями, голосуванні законів, виголошенні вироків, перевірці витрат і активів магистратів, їх обнародуванні, а також засудженні або виправданні їх дій. Але одночасно з усім тим, що в античності називали свободою, допускалось повне підпорядкування індивіда авторитету співтовариства як сумісне з колективною формою свободи" [415]. Тим самим принцип особистої свободи тоді був поєднаний з колективною свободою.

Принцип індивідуальної свободи як протиставлення свободі колективній з'являється за часів Просвітництва, коли поняття колективної свободи було перетворене на свавілля влади над суспільством та особистістю. При цьому право розглядається як забезпечення особистої свободи: свободи від свавілля влади, що ототожнюється (у теологічній концепції) з державою. Свобода трактується як відчуження індивіда від колективної діяльності та здійснення діяльності індивідуальної. Це трактування спиралося на позицію Аврелія Августина (Блаженного), згідно з якою доля індивіда протистоїть світу й автономна від долі інших людей³⁵. У західній концепції поняття свободи як відчуження індивіда від колективу набуває незаперечного характеру і лежить в основі сучасних концепцій людини в державі - "людини економічної" та "людини адміністративної".

Розглядаючи індивідуальну свободу як поєднану із свободою колективною, що має місце в східноєвропейській концепції, відзначимо, що підвищення рівня особистої свободи означає посилення організованості всього соціуму. При цьому посилення соціальної зв'язності - це зниження невизначеності людського (індивідуального) буття, тобто підвищення свободи індивіда, бо свобода припускає можливість робити те, що хочеться, не ризикуючи зазнати у відповідь постійного тиску влади³⁶. Отже, сутність у рівні культури, соціуму, а тому Арістотель і визначав свободу як усвідомлену необхідність³⁷. Водночас індивідуальна свобода є проекцією відчуження - за Арістотелем, це стан "виключення із спільноти людей". Сучасні ж версії відчуження ґрунтуються, як правило, на спотворенні ха-

³⁵ Див. 2.1.3.

³⁶ Закон здійснений - закон свободи, як свідчить Писання.

³⁷ Багато років потому І.Піلسудський у своїй автобіографії писав, що йому було незрозуміло, навіщо люди науково обґрунтовують необхідність соціалізму: "раз я його хочу, то він необхідний" [416, с. 243].

усвідомлюється як можливість діяльності й поведінки в умовах відсутності зовнішньої заданості буття, зовнішньої зумовленості, зовнішнього цілепокладання. Саме як виконання зовнішньої програми, привнесених ззовні цілей мислиться діяльність раба в античній культурі. Водночас діяльність людини вільної, тобто яка реалізує свої усвідомлені цілі, мислиться як творчість. У цьому значенні статус престижних з часів античності займають духовні форми діяльності: філософія і вільне мистецтво як такі, що втілюють особистий задум творчості - на відміну від фізичної діяльності як тиражування предметів, що споживаються іншими. Таким чином, саме *відсутність іманентного цілепокладання, здатності усвідомити його представляє механізм не-свободи - як людини, так і держави.*

Цей аспект виявляється домінуючим в європейській культурній традиції, артикулює як свобода волі. Розвиток поняття свободи волі формує поняття свободи в контексті філософії влади, що визначає останню саме як можливість зовнішнього цілепокладання діяльності іншого суб'єкта: як можливість втілювати всередині даних суспільних відносин свою власну волю, навіть усупереч опору (згідно з М.Вебером [79]), або як здатність чи потенційну можливість людей ухвалювати рішення, що справляють вплив на дії інших людей (за Т.Парсонсом [336]). Проте відсутність зовнішнього цілепокладання ще не є гарантією справжньої свободи, бо ще не усуває зв'язаності діяльності умовами її перебігу. Розуміння останніх як об'єктивних задає традицію обмеженого розуміння свободи: від фаталізму в його як ірраціоналістських (на зразок астрології), так і раціоналістських (Дж.Локк, Б.Спіноза, П.Лаплас) трактуваннях, аж до марксистського розуміння свободи як фікції. Тим самим в аспекті державного будівництва йдеться про ширше розуміння свободи, що інтерпретується не тільки стосовно цілепокладання (суб'єктна складова діяльності), але й можливості реалізації цього цілепокладання (об'єктно-предметна складова діяльності).

Подоланням відчуження людини (або групи осіб) від держави визначається *рівень свободи* індивіда або групи індивідів. У другій половині ХХ ст. з'явилося нове усвідомлення свободи - свобода як *можливість*, як незалежність від зовнішніх впливів.

Зміст поняття "свобода" змінюється залежно від змісту поняття "держава". В античності свобода "полягала в колективному, але прямому здійсненні кількох функцій верховної

забезпечити виживання колективу в зовнішньому середовищі. Сучасне зростання масштабів і значущості результатів колективної діяльності вимагає відповідного удосконалення механізму культури, що створює основу для вдосконалення відтворення етичних принципів колективної діяльності. Перефразовуючи Є.І.Кравченка, можемо сказати, що колективна діяльність формується довкола певного смислоутворюючого чинника [310].

Вся історія держави, державного становлення є історією боротьби з владним опортунізмом. Адже вважається, що держава оформляється, коли оформляється влада, причому влада як щось таке, що протистоїть суспільству²⁴. Підвищення рівня відповідальності за результати діяльності влади називають демократизацією держави. Проте гучні декларації про те, що "влада належить народу", - не більш ніж політичні гасла²⁵. Влада як спосіб організації колективної дії народу не може належати цьому народові²⁶. Але якщо влада поводить себе опортуністично по відношенню до суспільства, то чому суспільство підкоряється владі? Тому що влада як утримувач певної суспільної інфраструктури гарантує йому захист, порядок та безпеку, будівництво доріг (комунікацій) і т.ін., недоступне суб'єкту без сприяння влади. Інакше кажучи, гарантує реалізацію тих функцій, які мають надособистісну природу. *Влада доти залишається владою, поки вона забезпечує суспільству надособистісні блага, розвиває їх, надаючи таким чином особистості надіндивідуальні можливості.* Саме забезпечення таких функцій, що задовольняють надособистісні потреби людей, які не можуть бути задоволені ніяким індивідуальним способом (а не армія і поліція), є дійсною силою влади та основою її стійкості, заставою стабільності в державі [313, с. 31-33, 88-89]. Звідси суспільна добровільність і водночас внутрішня необхідність покори і примушування людей, яка пов'язана з тим, що *тільки держава може забезпечити й гарантувати певні можливості індивіда, підтримувати су-*

²⁴ І сьогодні основною ознакою сучасної держави вважається наявність "публічної влади, відокремленої від народу, яка протистоїть йому (спирається на армію, поліцію, примусові органи)" [311, с. 151].

²⁵ З даного питання П.Флоренський висловив таку думку: "політична свобода має у державах із представницьким правлінням є обманом і самообманом мас, але самообманом небезпечним, що відволікає від корисної діяльності та залучає до політиканства" [312].

²⁶ Наприклад, у Т.Гоббса в "Левіафані" основна доктрина цим і відрізняється від доктрини Дж.Локка і Ж.Ж.Руссо: у нього договір укладається не між громадянами і владою (що взагалі туманно, бо з якого джерела у такому разі з'явилася влада), а між громадянами, повноваження яких повністю припиняються з моменту обрання влади.

нільно необхідні структури та функції, що становлять “загальне благо”, яке лежить за межами звичайного буття кожного окремого індивіда. Саме трансцендентність “загального блага” і породжує логічну необхідність відчуження волі.

Зі сказаного стає очевидним, що відносини суб’єктів у процесі колективної дії, колективного буття не протилежні (як це розглядається в діалектиці або лібералізмі), а взаємодоповнюючі, взаємообумовлені: радник Л.Ерхарда О.Ноель-Брейнінг говорив, що в ідейному значенні діяльність Л.Ерхарда відбувалася не в руслі лібералізму, а в руслі солідаризму [314]. Отже, природа колективної дії не конкурентна, але співвідносна з іншими, взаємодоповнююча - коли дія одного суб’єкта є доповненням дії іншого. В цьому випадку ми говоримо про те, що принцип плеяди (колективу) доповнюється принципом монади (особистості).

Важливо розуміти, що колективна діяльність - це усвідомлена діяльність, неодмінною умовою якої є розуміння того, “для чого” і “заради чого” здійснюється та або інша дія. При цьому цілі державно організованої діяльності завжди є внутрішніми цілями. Держава, що має мету “поза собою”, - це лише знаряддя і засіб, що виконує кимось задуману роль.

Тому оптимальність державного будівництва (як результату колективної дії) істотною мірою залежить від двох моментів:

- усвідомлення закономірностей цієї діяльності;
- здатності формулювати її параметри відповідно до сутності держави.

Наслідком цілеспрямованості колективної діяльності є те, що її результат може мати як раціональне (позитивне для розвитку держави як єдиного і множинного) значення, так і ірраціональне, тобто має значення лише для певної групи осіб або не має його взагалі. За Т.Котарбінським [315], ірраціоналізм результату колективної діяльності прямо пов’язаний з характером знання, що застосовується для його здійснення, часто недостатнього для реалізації якої-небудь мети. Вже у стародавніх доктринах про політику і державний устрій сама ідея знання є визначальною²⁷. По суті, дана ідея є наміром (сміслом), орієнтованим на її практичну реалізацію, планом дій²⁸. Суперечність

²⁷ Наприклад, у так званій “доктрині трьох сил” на перше місце ставиться “сила знання”, яку розуміють як мистецтво державного управління, випереджаючи тим самим “силу государя”, що ґрунтується на скарбниці та війську [316, с. 289].

²⁸ Оскільки “істинна лише ідея, опосередкована буттям, і, навпаки, буття істинне лише за допомогою ідей” [21, § 70].

між існуючим і метапростором) за допомогою Р-об’єктів. Тоді перехідна зона буде простором результатів державного будівництва.

Систематизація державного будівництва при цьому може здійснюватися в наступному порядку:

- а) втілення держави відбувається як реалізація програми;
- б) реалізація програми відбувається на основі реалізації тих або інших державних проєктів;
- в) проєкти, у свою чергу, реалізуються як траєкторія подій.

Приблизно такий порядок можна виділити при побудові найбільш адекватної на сьогодні моделі буття - моделі шведського соціалізму. Програма побудови шведської держави включала: проєкти піднесення сільського господарства до рівня, необхідного для забезпечення держави продовольством, і поліпшення умов сільського побуту до рівня міського; проєкт безкоштовної середньої освіти, який сьогодні реалізується як проєкт загальної безкоштовної вищої освіти; проєкт житлового забезпечення, згідно з яким *кожен швед, старший 19 років, зобов’язаний (!) мати житло, яке йому надає держава*; проєкт захисту материнства і дитинства та ін.

Очевидно, що і програми, і проєкти можуть мати різну форму та зміст: у 4.1.1 показано, що не всякий мислеобраз держави, не всяка програма розвитку забезпечує розвиток держави. Так, програма побудови шведського соціалізму, маючи аналогічні з радянською програмою побудови соціалізму цілі, за формою та змістом була іншою, і отримані результати істотно відрізняються. Зіставлення шведського й радянського досвіду з очевидністю доводить, що критерієм реалізованості (істинності) програми розвитку держави є відповідність або невідповідність параметрам природної держави.

4.2. Характеристика впорядкованості держави

4.2.1. Передумови свободи в державі

Держава виникає як звільнення від обмежень, що встановлюються для людини середовищем буття та її власною біологічною природою. Це означає, що держава як нова форма матерії формує нові можливості розвитку, нові можливості людини, в яких людина спирається на себе, на власний внутрішній зміст, на особисті властивості людини. При цьому свобода³⁴

³⁴ “Рефлекс свободи” відкритий І.П.Павловим, який писав про те, що якби не було “рефлексу свободи”, найменша перешкода, яка виникала б на шляху живої істоти, переривала б перебіг її життя.

Умовою розвитку, за визначенням В.С.Соловйова, є “ряд змін, і в цьому ряду є початок та кінець” [350, с. 142]. Інакше кажучи, розвиток держави складається з низки фрагментів (подій і відносин), тобто має проектну основу та є переходом з одного простору станів в інший - процес державного будівництва. Подібний перехід може бути зображений схематично (рис. 4.3). Мета (перспектива) державного будівництва утворює потенційний простір можливостей - метапростір. Поточний стан держави визначається існуючим простором можливостей (державна, що усталилася). Стратегія державного будівництва є умовою розширення існуючого простору до метапростору.

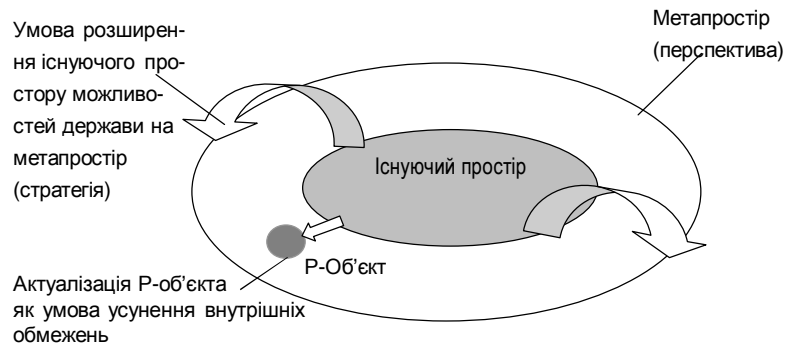

Рис. 4.3. *Схема розширення простору станів держави (державного розвитку)*

Р-об'єкт - об'єкт розвитку і/або, що обмежує розвиток. Актуалізація Р-об'єкта є окремою трансформацією простору станів держави, підпорядкованою цілому - перспективі.

Тим самим розширення простору можливостей держави відбувається шляхом актуалізації локальних об'єктів (об'єктів розвитку, Р-об'єктів) у перехідному просторі станів держави. Такими об'єктами можуть бути культурні і технологічні проекти, вихід відносин між компонентами держави на якісно новий рівень забезпечення соціальної зв'язності, нові знання та інші проекти, що формують якісно новий рівень стану. Такий характер зображений на рис. 4.3: Р-об'єкт слід розглядати як проект розвитку, а умову усунення внутрішніх обмежень - як операцію. Розширення простору можливостей відбувається шляхом наповнення перехідної зони (простору

між наміром (сміслом) і реальним напрямом дії викликає в суспільстві стан спантеличення, який у психології називається *блокадою*²⁹.

Формування дії колективної діяльності є вирішенням того або іншого завдання. При цьому завдання дії як запланованого результату є тим, що має бути створене, але чого ще реально не існує. Тобто завдання дії є *ідеальною моделлю бажаного майбутнього*. Результат діяльності не може бути ні спланований, ні здійснений, якщо не створена спрямовуюча передумова у вигляді ідеальної моделі майбутнього - *перспективи*. Таким чином, державно організована діяльність припускає два взаємопов'язані процеси: передбачення майбутнього, що впливає з пізнання сутності держави, і програмування, планування дій, які повинні забезпечити досягнення узгодженого з суспільством результату.

Зі сказаного вище бачимо, що державний розвиток відбувається не автоматично, а як *процес, що підлягає постійному переосмисленню*: у процесі державного розвитку формується і безперервно відтворюється на новій основі *проблема сутності* людини і соціуму, соціуму й держави, етичних цінностей, логіки практичної життєдіяльності, ставлення людини до самої себе, до суспільства, природи, напрямів державного розвитку, а також *проблема шляхів* особистого та державного розвитку і т.д.

Розвиток здатності держави управляти власною діяльністю як колективною означає, що творчі здібності державного управління не обмежуються якоюсь вузькою сферою. *Здатність держави управляти означає вміння концентрувати, фокусувати внутрішній потенціал соціуму на усунення суперечностей між моментами практики, між метою і засобом, між засобом та умовою*. Така здатність фокусувати соціальну енергію на вирішення соціальних проблем є вищим проявом творчих можливостей державного управління. *Управління розвитком включає постійне формування картини майбутнього, формування ідей, втілення яких у життя збігається з практичним вирішенням проблем.*

²⁹ У суспільстві відбувається психологічна реакція на погане соціальне самопочуття, на відсутність норм і цінностей, які об'єднують людей, на суперечності демократичних декларацій і практичних дій. В Україні розпад старої ціннісної системи і несформованість нової вже привели більше 80% населення до високого рівня аномічної деморалізованості [317]. Це означає колосальну напруженість усіх сил соціуму, якому доводиться відмовлятися від найнеобхіднішого з тим, щоб просто *зберегтися і вижити*, тобто повернутися до початкового пункту не “інформаційної”, а “наївної” цивілізації.

Подібна здатність державного управління не виникає разом із проголошенням держави. Вона є результатом удосконалення як колективної діяльності, так і самовдосконалення державного управління. Тому *державне управління включає регулювання та управління як дві пов'язані форми*. Регулювання (адміністрування) має своїм завданням вирішення проблем, *не пов'язаних з необхідністю зміни відносин, що склалися*, - воно вирішує проблеми державного будівництва в рамках чинних нормативних актів. Регулювання не здатне забезпечити розвиток соціуму через обмеження стану держави нормативами, які завжди базуються на минулому досвіді. Із цього приводу А.С.Петров [318] пише, що регулювання - це "процес, за допомогою якого забезпечується впорядкований стан і заданий рівень організованості системи". Сутність же управління визначається тим, що за допомогою його "явище переводиться з одного організаційного стану в інше" [там само, с. 90]. Таким чином, регулювання вирішує проблеми колективної діяльності в рамках сформованих відносин, тоді як управління спрямоване на вирішення проблем колективної діяльності, *пов'язаних з необхідністю зміни форм спілкування*.

3.1.2. Державотворчий характер колективної діяльності

Державне управління - це організація колективної діяльності для переведення соціуму з одного стану в інший з метою досягнення соціально значущого результату цієї діяльності. Проблема координації між суб'єктами колективної дії пов'язана з ціною ухвалення рішення, іноді дуже високою. При цьому влада не є властивістю суб'єктів дії, здатністю, яку можна одержати у власність³⁰, - це система взаємних, але асиметричних відносин. По суті, влада виявляється тільки в контексті взаємодій. Саме це поняття визначається властивою людській діяльності здатністю до перетворення. Тому влада є механізмом, за допомогою якого наявні ресурси можуть бути мобілізовані й використані з урахуванням *природи колективних відносин*, типів стратегій, комбінацій або довільного вибору між примушуванням і залученням, переконанням і виконанням зобов'язань [319].

³⁰ Як показує історичний досвід, навіть у монархіях і диктатурах влада не належить окремій особі.

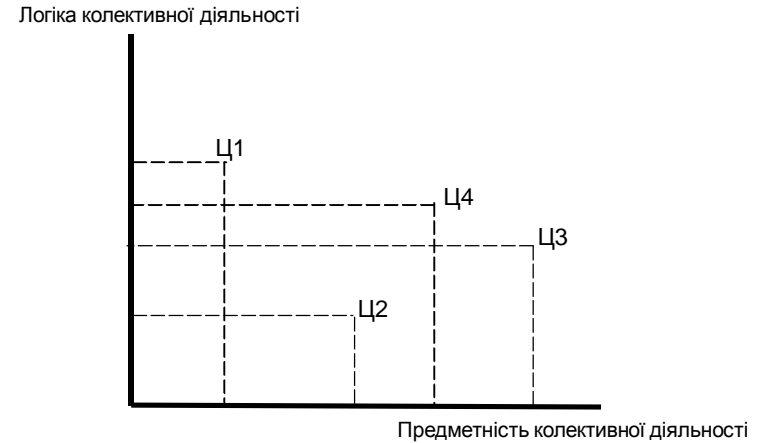

Рис. 4.2. Предметно-логічне опосередкування стану держави - цілепокладання
Тим самим мета є предметно-логічним об'єктом діяльності.

Техніка об'єктивування мети - це усвідомлене використання різних засобів для досягнення необхідного цільового ефекту. План досягнення мети (реалізація стратегії) є кінцевою послідовністю операцій (подій): кожна операція має свій результат, при цьому сама операція є геоморфною підмножиною стратегії, а тому закони, що описують реалізацію стратегії (досягнення мети) й окрему операцію, схожі.

Сутністю стратегії є перетворення ситуації (стану) від заданої початкової до якоїсь кінцевої, відповідної мети. У цьому контексті зв'язок смислового матеріалу (цілі) з реальністю відображається поняттями "втілення", "проекція", "проект". Зміст і характер утілення розкриваються в його розробці: розробка є втіленням нової якості логіки розвитку держави. Найбільш істотною виявляється можливість опертя на вже наявний (експозиційний) матеріал. Ця можливість і забезпечує специфічний принцип розробки - принцип репрезентації великого малим, загальних цілей - їх ключовими моментами. Цей принцип, при якому частина представляє ціле, дозволяє здійснювати розвиток держави локальними, але досить представницькими фрагментами - розробками, проектами, подіями, результатами. Разом з тим усі ці розробки, проекти, події і результати пов'язані єдиною логікою розвитку держави.

тер. Разом з тим цільове прогнозування (грец. *prognosis* - знання наперед) є найважливішим видом розвитку держави і процесом розробки прогнозів на основі наукових категорій і методів. Таким чином, **категорії держави - це вихідні джерела процесу цілепокладання в державному будівництві.**

Основними елементами цілей виступають перцептивний образ об'єкта (параметри стану, що забезпечують стійкість держави), уявлення або поняття. Проте вони не складають мету як таку: цілі утворюються при встановленні відношення даних параметрів до мотивів, об'єктивної ситуації і до результату колективної діяльності, яка осмислюється як цільовий об'єкт. У філософських і психологічних дослідженнях [412; 413] під метою розуміють уявлення (ідеальний образ) результату діяльності, яке формується до початку її здійснення і виступає основою організації засобів і визначення способів самої цієї діяльності. Тому вивчення мети як різновиду знання природно вести на його основі, а нові характеристики цілей, що вводяться, надавати як розвиток змісту.

Таким чином, простір цілей державного управління формується як віддзеркалення параметрів стійкості держави - в рамках простору стійкості держави (формування такого простору звичайно визначають як стратегію держави). Але якщо параметри стійкості формуються в просторі станів, то композиція цілей - у предметно-логічному просторі, тобто в просторі предмету діяльності й логіки діяльності (рис. 4.2) [414].

Змістом мети назвемо сукупність ознак, якими наділяється відповідний цільовий об'єкт. Зміст мети виражається в *проекті об'єкта*³³ та іншими способами; він слугує для практичної реалізації мети (втілення цільового об'єкта), а також для постановки й вирішення пов'язаних з цим питань. Якщо вважати розвитком держави процес послідовної зміни стану держави, то під процесом слід розуміти сукупність послідовних (предметно-логічних) змін стану держави. Тим самим процес втілення мети в реальність здійснюється як сукупність цілеспрямованих проєктів.

³³ Способом втілення мети в реальність є, таким чином, розробка і реалізація проєктів [373].

Таким чином, *влада є проєкцією соціальної зв'язності, яка існує в державі та реалізується в колективній діяльності.* К.Уейк визначає колективну зв'язність як первинну особливість організації життя [320]. Основною одиницею зв'язності в системі, за Уейком, є *подвійна взаємодія.* Модель подвійної взаємодії, на відміну від традиційної петлі зворотного зв'язку [321], складається з трьох елементів - дії, реакції та регулювання реакції після отримання відповіді (рис. 3.1.).

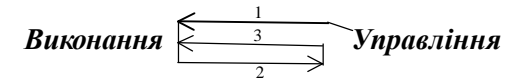

Рис. 3.1. *Схема подвійної взаємодії управління і виконання (влади і суспільства) в державі:*

1 - дія; 2 - реакція; 3 - регулювання реакції після отримання відповіді

Петлі подвійної взаємодії є механізмом об'єднання компонентів держави в єдиний комплекс. У кожному циклі подвійної взаємодії ("дія - реакція - пристосування") знижується невизначеність ситуації. Чим менш визначена ситуація, тим більша кількість циклів потрібна для зниження невизначеності до прийняттого рівня. Між циклами і правилами існує зворотний зв'язок: при збільшенні циклів для усунення невизначеності надійність правил знижується.

Крім циклів взаємодії, К.Уейк виділяє інший організаційний інструмент, що допомагає зробити вибір - правила (норми). Правила (норми) - це запас відповідей, які дали позитивний результат у минулому і стали стандартною операційною процедурою. Правило, "зразок, - указує Е.Дюркгейм, - це не тільки звичний спосіб дії, це перш за все *обов'язковий спосіб дії*" [178, с. 8]. Проте слід розуміти, що правила ефективні, коли невизначеність ситуації низька, але вони *не в змозі* знизити невизначеність у ситуації, коли існує безліч суперечливих інтерпретацій (sic. можливостей розвитку ситуації).

Мережа правил зберігає шляхи вирішення ситуацій на основі попереднього досвіду. Проте велика кількість збережених шляхів зменшує гнучкість системи в реагуванні на складну інформацію, тому традиції не гарантують виживання організації в невизначеному майбутньому. К.Уейк бачить розвиток

організацій у безперервному перегляді минулого досвіду організації: у цілому організації зазнають невдачі, тому що вони втрачають гнучкість, дуже покладаючись на минулий досвід [254, с. 114].

Умовою переходу до організації діяльності в колективній формі став перехід від натурального господарства до суспільного виробництва. Перехід від натурального господарства (феодалізм, ранній капіталізм) до суспільного виробництва (індустріальний капіталізм) - це зміна організаційної схеми реалізації державного потенціалу, *перехід на інший рівень організації діяльності*.

Якщо в натуральному господарстві основною продуктивною одиницею є сім'я, то за капіталізму і в подальших схемах виробництва продуктивною одиницею стає весь *державний соціум, державний інтелект, інфраструктура держави, державний дохід*. Подібна трансформація організаційної структури діяльності природно обумовлює трансформацію відносин у державі - як соціальних³¹, так і матеріальних.

Відповідно, зростає організаційна роль *державного управління*: виникає необхідність багатовекторної координації різних компонентів держави на досягнення необхідного результату. Зміна організаційних принципів виробництва приводить до *зміни форми відносин між людьми, зміни смислів, тектоніки держави, принципів адаптації*.

Виникають нові державні функції (крім чинних за феодалізму "військової" функції та функції "вилучення") - регулювання виробництва і розподілу суспільного продукту. Виникає поняття національного багатства (як джерела виробництва суспільного продукту) і, на сьогодні, державного багатства (як віддзеркалення раціональності схеми розподілу суспільного продукту). Кінцевий продукт діяльності перетворюється на суспільне, а не приватне надбання.

І якщо результат приватної праці - приватний продукт (за феодалізму й раннього капіталізму) - може бути використаний для суспільних потреб тільки шляхом вилучення, то результат суспільної праці *за самою своєю суттю* може бути тільки розподілений³².

³¹ У 1912 р. Г.Лебон у своїй роботі "Політична психологія" писав про те, що закони, сформульовані Н.Макіавеллі, втрагали своє значення тому, що зникло те суспільство, яке вивчав великий Флорентієць. Так само змінюється формалізація законів, що визначають суспільні відносини - право. Інакше кажучи, право - це формалізація тих відносин, які існують у даному суспільстві, даній державі.

³² Якщо за феодалізму кінцевий продукт діяльності є приватним результатом - продуктом діяльності сім'ї або роду, то, відповідно, держава не бере участі в перерозподілі даного продукту: відносини розподілу мають суб'єкт-суб'єктну природу - "прийшов - побачив - відібрав". Картина змінюється за переходом до капіталізму, коли кінцевий результат є продуктом діяльності багатьох людей, тобто результат набуває суспільної природи і повинен бути певним чином розподілений між усіма учасниками процесу: розподіл набуває суспільного характеру.

Згадана відповідність мети об'єктивним обставинам породжує два логічних наслідки, а саме:

1) ступінь досяжності мети визначається ступенем такої відповідності;

2) недосяжність мети обумовлена відсутністю подібної відповідності.

Ці загальні положення знімаються в ході експонування і вироблення шляхів реалізації мети державного будівництва.

Особливістю цілепокладання в державному будівництві є *неможливість остаточного вирішення проблеми об'єкта, який розвивається, - держави - методами кінцевого проектування, що дозволяє нам сформулювати ідею безперервного стратегування, яке забезпечується організацією циклічної взаємодії наукового і практичного знання про державу*.

Саме тим, що держава - об'єкт, який розвивається, стратегія державного будівництва відрізняється від військової або політичної стратегії, де кінцева мета - виграти війну, захопити владу. Цим визначається відмінність цілей держави та її компонентів: цілі компонентів не формують цілі держави, тоді як цілі держави проектуються на компоненти. Тому цілі держави не можуть бути цілями якогось одного державного угруповання - партії, клану, еліти, президента, уряду. Якщо цілі угруповання позиціонуються як цілі держави, то порушується соціальна зв'язність держави - виникають формальні й неформальні цілі державного буття, тобто державний розкол. При цьому сили держави, енергія колективної дії витрачаються на усунення виниклого розколу і замість розвитку держава має, в кращому разі, збереження.

Загальною філософською основою цілепокладання³² є діалектика передбаченості й непередбачуваності, тобто не може бути абсолютної передбаченості та непередбачуваності. Тому цілепокладання /стратегування завжди має *імовірнісний* харак-

³² Традиційні підходи до цілепокладання [162] здебільшого будуються на отождоженні механізмів постановки цілей з логікою їх досягнення. Передбачається, що цілі вибираються також як засоби, наприклад, технічно, залежно від досяжності, можливостей, від наявності й характеру засобів - раціонально та інструментально. В результаті державне управління будується *від досягнутого* - від рівня ВВП, бюджету, продуктивності праці та ін. - на основі статистичних даних, що відображають досягнуті результати. Питання про передумови виникнення цих критеріїв, переваг або початкових цілей виносяться за рамки аналізу. Таким чином, цілі виявляються заданими, зумовленими параметрами попереднього розвитку. Як відзначає Н.Ф.Наумова, в теорії ухвалення рішень "завдання цілепокладання (як вибору критеріїв оцінки) не розглядається як таке, що має істотну специфіку порівняно із завданням вибору, наприклад, альтернатив" [370, с. 51].

цілеспрямованої діяльності, так і реалізація мети вимагає розвитку держави. Таким чином, розгляд мети у зв'язку з розвитком дозволяє підкреслити функціональний аспект, тоді як експозиційний ракурс акцентує предметні властивості мети.

У даному трактуванні мета є рухомою єдністю предметної і функціональної сторін державного будівництва. Мета як цілісний феномен розвитку може трактуватися по-різному - і з боку змісту, і з боку форми, і як одвічна данність, і як скороминущий стан. Тим самим уявлення про мету виходить із принципу цілісності держави, але припускає розмежування її сторін, проявів і відповідних окремих визначень та описів. При цьому *соціально значуща мета забезпечує смислову гармонізацію у відносинах управління і соціуму.*

Цілі держави обумовлені смислом людського буття, а це останнє припускає ідею розвитку людини³¹ [411]. Так виникає філософське завдання державного будівництва - зрозуміти призначення держави в бутті. Завдання це схоже на те, яке одвічно вирішують учені - про витоки і призначення життя на Землі. Тому, кажучи про визначення цілей держави, ми вимушені визнати, що проблема ця глибоко філософська за своїм змістом і, по суті, розв'язується людиною впродовж усього ходу пізнання (рис. 3.3). Залежно від того, яке бачення мети виникало у людства або певної його частини, виникали різні теорії держави - гуманістичні, соціальні, політичні, механістичні, органічні, теологічні, іригаційні та ін. Тобто обмеженість повноти знання буття і свого призначення в ньому привела до того, що людство в ході історії користується найпримітивнішими цілями, які можуть бути сформульовані в рамках існуючого знання про світобудову. Вирішення цієї проблеми подвійне: з одного боку, очевидно є необхідність розвитку знання про світобудову - філософського знання, а з другого - сьогодення вимагає формулювання позиції на основі існуючого знання.

Згідно зі сталою філософською традицією можливість досягнення будь-якої мети є наслідком збігу або відповідності її змісту об'єктивним обставинам (зв'язкам речей, законам, тенденціям і т.ін.). Таким чином, постановка цілей державного будівництва залежить від повноти знань і відповідає закону розвитку держави, сформульованому нами в 3.3.1. Це цілком логічно, оскільки мета є перспективним знанням.

³¹ Тобто людина є метою, але не засобом розвитку, як це трактується в концепції прогресу.

Перехід від приватного результату праці до колективного і державного пов'язаний з розвитком цінкових механізмів перерозподілу. Проте такий механізм перерозподілу має межі використання, які були досягнуті в першій половині ХХ ст. Проявами кризи даної системи перерозподілу стали Перша світова війна, Велика депресія і Друга світова війна. Виходом із кризи було формування другого рівня перерозподілу - *державного*³³, яке визначило *якісний* ривок суспільного виробництва: основною особливістю розвинених країн є функціонування системи перерозподілу суспільного продукту другого рівня [144], в якому розподіл має опосередкований характер. Водночас країни, що розвиваються, і відсталі країни характеризуються або нерозвиненістю механізму перерозподілу другого рівня, або його відсутністю (як, наприклад, в азіатських і африканських країнах), тобто дією механізмів безпосереднього розподілу.

Україною була успадкована система безпосереднього (прямого) розподілу, що існувала за часів СРСР і походила зі схеми прямого товарного обміну А.Сміта. Спроби зберегти її під гаслом ринкових відносин супроводжуються перманентною економічною і соціальною кризою. Ця криза показує, що спроби використання таких прямих відносин у державі ведуть до її деградації. (Далі ми розглянемо особливості розподілу колективного продукту в сучасних умовах. Поки що зазначимо, що розподільна функція держави з'являється разом з появою держави³⁴ і аж до цього часу визначає як умови колективної діяльності, так і соціальну зв'язність.)

При розгляді державної діяльності як дії кожен її фрагмент є працею, яка стає закінченим продуктом. Оскільки праця належить її носію - індивіду, то, відповідно, і продукт праці - власність індивіда [326]. Тобто приватна власність з'являється лише як результат індивідуальної праці, в тому числі інтелектуальної. Всі інші форми приватної власності³⁵ є відчуженням ре-

³³ Соціалізація держави в післявоєнний період.

³⁴ Виникнення держав у Месопотамії, Стародавньому Єгипті, Вавилоні обумовлене усуспільненням (одержавленням) продуктів суспільної і приватної праці. У всіх найдавніших державах продукти праці усуспільнюються і потім перерозподіляються для підтримки життєдіяльності суспільства. На це звертають увагу Р.Хайлброннер [322], А.Хочей [323], це описано у Т.Манна на підставі біблійних джерел [324]. Тому усуспільнення і подальший суспільний розподіл (дистрибуція) результатів праці виступає як державотворчий чинник. Те, що початковою державною інфраструктурою була інфраструктура перерозподілу їжі, привело, на думку Л.Мемфорда, до звеличення влади та окремого її представника, що уособлює цю владу [325, с. 96]. З розширенням інфраструктури перерозподілу - технічної, військової, соціальної і т.д. - відбувається зміцнення влади.

³⁵ У тому числі такі, що виникають за правом, яке може бути представлено як "право сильного", адміністративне, приватизаційне і т.ін.

зультатів чужої праці - вилученням результатів чужої, у тому числі колективної, діяльності.

Коли ми визначаємо діяльність за результатом, то результат як єдине включає безліч елементів праці і, відповідно, - продуктів праці. Чи є у такому разі кінцевий результат такої колективної діяльності приватною власністю? Очевидно, що ні. Це якісно інший продукт: ціле як єдине якісно інше, ніж ціле, складене з частин. Такий якісний перехід визначає якісно інший характер державних відносин. Так, із позицій приватного кожен продукт праці належить кожному (індивіду), проте з позицій цілого (*держави*) результат колективної діяльності належить усім.

Таким чином, ми приходимо до *подвійної природи власності в державі*. З одного боку, будь-яка власність - як проекція індивідуальної дії - є приватною, з другого - її виникнення як *результат державних відносин* визначає її як державну.

Кажучи про територію держави, ми наголошуємо, що територія є цілим, що однаковою мірою належить усім і кожному. Проте відзначимо одну особливість території держави (землі) - вона *не є* продуктом індивідуальної діяльності, а отже, *не може* належати індивіду за своєю природою. Це дозволяє говорити, що виділення і діалектичне зіставлення приватної та державної власності є джерелом конфлікту в державі, що становить загрозу цілісності держави.

Залежно від змісту поняття приватної власності вона може відігравати як організуючу, так і дестабілізуючу роль у державі. Організуюче начало приватної власності визначається змістом самого даного поняття. Так, у Стародавній Греції приватна власність розглядалася як приватний внесок у загальну справу³⁶ і в цьому плані була спільністю єдності та множинності³⁷. У подальшому зміст поняття змінюється, і в пізньому Римі приватна власність оформляється як відчуження загального у приватне володіння. При цьому щодо приватної власності діють серйозні суспільні обмеження - вона не може використовуватися на протипагу суспільному інтересу: так, власник озера не має права обмежити його використання іншими членами об-

³⁶ Прикладом чого є суд над Демокритом, якого звинуватили в розтраті батьківського - приватного майна, і за розтрату приватного майна він підлягав позбавленню громадянства.

³⁷ Такий зміст приватної власності зберігся в східноєвропейському світогляді.

У процесі розвитку держави кожен новий момент стану держави порівнюється не тільки з початковою експозиційною фазою, але й попередніми моментами, а також сам відіграє роль додаткового еталона для подальшого розвитку. Таким чином, у державному будівництві на доповнення до принципу початкової експозиції діє принцип поточної експозиції, що пов'язано з перебудовою відносин у процесі державного будівництва.

У державному будівництві принцип поточної експозиції пов'язаний із принципом автокореляції. Останній є одним з визначальних у сприйнятті розвитку держави, що відображає зміни цілеспрямовані, а не хаотичні. Його сутність полягає в тому, що кожен новий стан держави в процесі розвитку виявляється зіставним за кількісними характеристиками з попереднім станом, тобто відрізняється від нього не настільки, щоб враження стосовно збереження попередньої держави як тотожної самій собі пригнічувало відчуття змін, що відбуваються в ній. Стан держави, що розвивається, хоча б частково збігається з її станом у найближчому майбутньому. Тим самим забезпечується зв'язність траєкторії розвитку, її безперервність, усвідомлення взаємопроникнення руху держави, що відрізняє розвиток від революції, при якій у траєкторії розвитку держави є розриви.

Складність завдання експонування в державному будівництві обумовлена тим, що "будь-яка спроба здійснити переведення об'єкта ... під дією управління... з початкового стану (x_0) в бажаний кінцевий (x_k) стикається з принциповою неможливістю *математично* точно визначити початкові умови x_0 об'єкта" [410]. Тому математична формалізація даної проблеми не має практичної значущості, внаслідок чого експозиція стану держави будується на основі *емпіричних* підходів. Як такий підхід пропонується метод констант. Це пов'язано з тим, що усвідомленість феномену державного розвитку вимагає, як було показано вище, виділення специфічних предметів, що можуть розвиватися. Ці предмети в їх незмінних характеристиках і є константами.

Об'єднання різнорідних завдань і предметів державного будівництва в єдине ціле здійснюється метою як комплексним утворенням. Мета є цілісний, конкретний за змістом (тобто один із безлічі можливих), соціально опосередкований стан, що об'єктивувався в державі в різних формах, різними засобами і способами. Зміст мети й розвитку, як і самі ці поняття, взаємообумовлені. Як суть розвитку висвічується через поняття мети і

Отже, особливістю проектування держави є те, що нескінченність буття утілюється кінцевими методами. Тому в цьому взаємозв'язку розвиток держави ніколи не може відбуватися стрибкоподібно - шляхом відмови від тієї або іншої актуалізованої категорії, а тільки шляхом кількісного співвідношення результатів. При цьому розвиток держави може відбуватися як поєднана зміна групи параметрів, що відображають стан держави.

Якщо при проектуванні держави зберігаються підходи кінцевого проектування, то вихідною позицією перспективи є експонування²⁹. У державному будівництві експозиція виконує роль початкової міри, задає початкову тезу розвитку в кожній зі сфер і сторін державного цілого. Сфера, в якій здійснюється таке встановлення, називається експозиційною. Експонування - початковий етап по відношенню до всіх сторін державного будівництва. Загальною основою експозиційності є природні принципи матеріального світу - принципи збереження, що виявляються в більшому або меншому просторі предметів, процесів, а отже, повторюваності їх поєднань, у повторюваності ситуацій, у постійності дії законів природи [408].

Експозиційна функція вирішує низку завдань:

- вказує на той комплекс можливостей розвитку стану, який існує в державі (функціональне настроювання);
- створює направлене очікування (що певною мірою передбачає нові співвідносини в державі, трансформацію можливостей державного соціуму), встановлює початкову міру, еталон, тезу для подальшого розвитку (міру змін);
- окреслює тимчасовий інтервал зміни стану держави, що дозволяє зіставити очікувані результати державного розвитку з реально здійсненими (принцип горизонту розвитку)³⁰.

На цей етап державного будівництва припадає найбільше інформаційне навантаження. Тут повною мірою виявляється загальна закономірність інформаційних процесів - перші елементи повідомлення несуть у собі більшу кількість повідомлень, що передаються.

²⁹ Виклад старих і формування нових елементів.

³⁰ Спостереження психологів показують: людина усвідомлює себе щасливою "зараз і тут", а не "десь і колись". Цим визначається часовий горизонт змін у державі в ході розвитку. Як зазначає відомий державний діяч, "багько польського економічного дива" Гжегош Колодко, для сучасної держави скоротився часовий горизонт змін: якщо раніше зміни життєдіяльності людини відбувалися упродовж століть, то тепер горизонт змін на краше складає не більше третини активного життя одного покоління людей, тобто 8-10 років [409]. Водночас виборний цикл визначає термін отримання позитивних результатів до 5 років.

щини; власник ділянки не має права обмежити пересування по ній до іншої ділянки (поняття сервітута).

Проте подальші трактування римського права в середньовічній Європі приводять до *абсолютизації* поняття приватної власності, її протиставлення суспільному інтересу. Змістом приватної власності стає відчуження та абсолютизація володіння³⁸. Проте такий зміст поняття не забезпечує розвиток ні держави, ні суспільства, ні окремої особи, і в другій половині ХХ ст. в західноєвропейській традиції відбувається повернення до римського (обмежувального) змісту поняття приватної власності. У ХХ ст. обмежувальний характер приватної власності зафіксований так званим постулатом Е. де Сото: "економічне зростання матиме місце, якщо права власності такі, що починати соціально продуктивну діяльність доцільно" [327].

Принцип єдності та множинності держави не дозволяє визначити приватну власність як самостійний об'єкт у державі. З вищесказаного випливає, що приватна власність у державі доповнює суспільну власність. Суспільна власність як більш високий рівень організації власності включає приватну власність, але не протиставляється їй, як це трактується в деяких теоріях.

Тому розвиток держави, державне будівництво обумовлені розвитком суспільної власності, що включає приватну. Державне будівництво відбувається шляхом розширення як однієї, так і іншої компоненти власності. Розвиток держави є розширенням надособистісної - суспільної сфери, оскільки держава і є надособистісна, надіндивідуальна форма відносин. У випадку якщо процес організації власності відбувається у зворотному напрямі - приватна власність створюється за рахунок суспільної, відбувається пограбування і руйнування держави, оскільки порушується суспільний зміст держави, суспільний зміст державної влади, а отже, *принцип самовідтворення держави*.

³⁸ Власність є штучною формою відносин і має характер протистояння. Через таке протистояння вона становить постійну загрозу власникові - в Е.Золя описано, як французькі селяни за межу землі вбивали одне одного. Практика вбивства за власність поширена до нинішнього часу - кримінальні розборки в Україні є боротьбою за власність. Тим самим власність як прояв нерівності неминуче формує насильство і замість безпеки створює загрозу її власнику - як особисту, так і соціальну (революцію).

3.1.3. Державні якості

Виникнення держави як розумної форми пов'язане з усвідомленням початкової, єдиної і загальної підстави, щодо якої люди визначають потреби, очікування та бажання, об'єднують свої устремління й зусилля. Такою підставою є благо.

Категорія блага завжди розглядалася як смисловий стрижень буття. Її зміст змінювався залежно від часу та світогляду, вона обумовлює і множинність соціокультурних орієнтацій індивідів та держав, і якості держави, і соціальну зв'язність та активність індивідів.

Тема блага традиційно пов'язувалася з людським буттям (людське буття мислилося в категоріях блага - благополуччя, благорозумність, "благі життя", благодать) і завжди уявлялася як вища його цінність. Залежно від розташування по відношенню до блага проводилася стратифікація суспільства. Тема блага завжди розглядалася як опозиція єдиного і вищого, божественного і споконвічного. По відношенню до досягнення "*загально-го блага*" формувалися соціальні, політичні, економічні та інші відносини в соціумі³⁹.

У ХХ ст. тема блага набуває свого власне метафізичного значення - зустрічі з майбутнім. Такий трансцендентальний зміст блага пов'язується не із незбагненністю космічної глибини буття, а з уявленням майбутнього як такого *по відношенню до наявного добробуту людей*. І в цьому плані - як відображення майбутнього, як проекція майбутнього в нинішній час, благо виявляється *смыслотвіпадаючим* з державним будівництвом, і останнє набуває значення створення *загального блага* в державі.

У ХХ ст. було встановлено, що фізичні потреби людей не безмежні й існує певний - цілком реальний - рівень благ, необхідний людині. Цей рівень може бути визначений як якісний мінімум

³⁹ Це пов'язано з тим, що категорія "загальне благо" втілює вищу суспільну цінність: починаючи з античності вона ототожнює те, до чого всі люди прагнуть, що задовольняє їх потреби. Проте на відміну від інших цінностей поняття загального блага не підлягає кількісному порівнянню: його не може бути більше або менше. Арістотель визначав поняття "загальне благо" як споріднене поняттю "добро", але як більш містке. К.-А.Гельвецій уважав загальне благо верховним законом, першою і єдиною моральною аксіомою. Т.Гоббс розглядав благо як корисність, Г.С.Сковорода - як прагнення до духовності, Аквінат і схоласти - як служіння Богу, Г.В.Ф.Гегель - як волювте ілювання об'єктивного духу. Теза про моральний пріоритет ідеї служіння загальному благу належить І.Канту, який вважав кінцевим призначенням розуму робити все можливе для здійснення вищого блага (див. "Про ідеал вищого блага як про підставу для визначення кінцевої мети чистого розуму" [328, II, гл. 2, розд. 2]). Незважаючи на те, що релігійні, ідеалістичні, матеріалістичні, натуралістичні концепції блага істотним чином розрізняються між собою, "загальне благо" визнається головним значенням буття в переважній більшості соціально-філософських доктрин.

Інакше кажучи, якщо буттєвий об'єкт проектування є принципово кінцевим і через це проєктованим, то держава як об'єкт утілення є принципово нескінченною²⁵. Держава може утілюватися тільки як віддзеркалення буття в реальність.

Через кінцевість технічний об'єкт може розглядатися як окрема (виділена) сутність, що впливає на буття, але що може бути видаленою з буття²⁶. Водночас будь-яка виявлена категорія держави як явними (сформульованими) відносинами, так і неявними (не сформульованими) виявляється пов'язаною безліччю явних і неявних категорій. Її реалізація активізує інші пов'язані з нею явні та неявні категорії, що змінює стан буття в цілому. Передбачити наслідки такої актуалізації можна лише з тією або іншою мірою ймовірності, оскільки вплив неявних зв'язків обмежує достовірність результату. При цьому реалізувану категорію не можна усунути - незалежно від того, усвідомлена вона чи ні, актуалізована вона в державній системі чи ні, вона справляє вплив на стан держави.

Тому реалізація держави на основі якоїсь однієї категорії неможлива: актуалізація окремої категорії неодмінно актуалізує інші категорії, зокрема неявні, які формують іншу картину буття, ніж та, що уявлялася. Тому актуалізація даної категорії повинна супроводжуватися паралельною актуалізацією інших категорій, зміст яких розширює картину буття. Тобто оскільки категорії принципово неможливо усунути, то їх дія може відбуватися тільки в контексті взаємодії з іншими категоріями, а небажані результати долаються актуалізацією інших категорій.

Таким чином, буття актуалізується в категоріях. Проте разом з категоріями уявлення про буття може формуватися в поняттях - окремих випадках категорій²⁷. Очевидно, що актуалізація буття в поняттях буде неповною (через теорему К.Геделя про неповноту)²⁸. *Тому держава конститується в категоріях, а актуалізується в поняттях - нормах, законах, рішеннях і т.д.*

²⁵ Як нескінченна держава не потрапляє під традиційне розуміння проекту: проект - це те, що має завершеність. Проте ми змушені розглядати втілення держави як проект, тобто як штучний об'єкт, через особливості (кінцевість) людського сприйняття.

²⁶ Наприклад, атомну бомбу можна видалити з буття: шляхом договору про нерозповсюдження ядерної зброї, про обмеження ядерних випробувань і, зрештою, - про заборону виробництва ядерної зброї.

²⁷ Поняття - це якась сторона категорії, частина, але не ціле. Наприклад, "ринкова економіка" - це поняття, похідне від категорії колективної діяльності.

²⁸ Див. 3.3.3.

Прогноз буде опис деякого майбутнього і тим самим вирівнює можливість із дійсністю: при описі можливе переходить у визначене²⁴ і набуває того ж характеру визначеності, що й дійсність. Адже на рівні опису - аналітики буття і дослідження становлення - реальні й "ідеальні" властивості, явища, відносини, предмети мають одну знакову форму. Тим самим здійснюється поєднання вже опосередкованих властивостей держави і тих, необхідність яких обумовлена вимогою теоретичної повноти і несуперечливості державного будівництва.

4.1.3. Специфіка державного проектування

Втілення проекту відбувається як опредмечування певного мислеобразу буття - проекту, моделі. У такому мислеобразі виділяються окремі елементи, зв'язки між елементами, які з тією або іншою мірою достовірності опредмечуються в реальності. Методологією такого втілення є системний підхід - метод збирання цілого з частин.

Не заперечуючи того, що державне будівництво як втілення держави включає системне збирання, тут ми хочемо звернути увагу на початковий пункт - на формування мислеобразу. Річ у тому, що всі технічні об'єкти - навіть найскладніші, на зразок польотів у космос, існують як предмети буття, саме так мисляться і проектуються. Методи проектування, які існують на сьогодні, виходять саме з такого стану об'єктів проектування - як функціональних предметів буття. З огляду на це формується опис - мислеобраз об'єкта.

Проте держава не є предметом буття. Вона і є саме буття. Інакше кажучи, мислеобраз держави як цілого, оформленого і закінченого, не формуємо за визначенням. Тому формування опису держави можливе лише шляхом її пізнання, шляхом виявлення категорій, що відображають її суть. Ці категорії дозволяють описати державу як об'єкт, але такий опис ніколи не буде повним. Тим самим утілюється не сама держава, але виділені категорії, що відображають буття. Безумовно, такий описаний у категоріях об'єкт вже є штучним, проте на відміну від технічних об'єктів його завдання не в тому, щоб вписатися в буття, підпорядковуватися йому, співвідноситися з ним, а в тому, щоб відображати буття, визначати його, бути ним.

²⁴ Пізнання є завжди внесенням визначеності в невизначеність. Визначеність не вносить у предмет пізнанням, а є для нього одночасно початковою точкою і метою.

держави. Тим самим тема блага набула характеру реальності буття, коли благо відповідає змістовності людського життя, задоволення потреб людини - тут і зараз, а не в невідомому майбутньому: саме конкретизація блага в просторі та часі. Як соціально-інтегруючий момент благо реалізує себе в соціальній згоді, суспільному спокої, в соціальній забезпеченості сьогодення і впевненості у майбутньому (соціальний оптимізм). Інваріантами блага є також здоров'я людини, її добробут, безпека і благополуччя близьких. Людина виявляється причетною до блага, а не відокремленою від нього бар'єрами стратифікації, часу, відстані.

Зміст блага в ХХ ст. стає все більш конкретним. На початку століття В.С.Соловйов розглядає його як юридичне *право на гідне людське існування*. Об'єктом цього права є вимога, "щоб усяка людина мала не тільки забезпечені засоби для існування (тобто одяг і житло з теплом та повітрям) і достатній фізичний відпочинок, але щоб вона могла користуватися *також і дозвіллям*"⁴⁰ (курсив наш - Т.Б.) для свого духовного вдосконалення"⁴¹ [330]. Дане природне право не дістало юридичного закріплення в жодному правовому документі, проте природне право у будь-якому випадку значуще і без позитивної фіксації.

У другій половині минулого століття аналогічне трактування фіксується у низці міжнародних документів, таких як декларація КОКОСК (1977 р.)⁴¹, резолюція Міжнародної організації праці⁴². Можна вважати, що модель держави добробуту⁴³ відбувається як утілення саме даного підходу. Така модель соціальної держави, побудованої на відносинах рівних можливостей громадян у державі, обов'язковому забезпеченні мінімального

⁴⁰ Цю ж умову особливо підкреслював Арістотель (див. І.І.1), а К.Маркс писав: "вільний час - що є як дозвіллям, так і часом для більш піднесеної діяльності" (курсив наш - Т.Б.) - звичай, перетворює того, хто його має, в іншого суб'єкта" [329, с. 221]. Тим часом в Україні час, що витрачається на забезпечення прожиткового мінімуму, все збільшується, а його результат у грошовому еквіваленті все зменшується. Вільне розумове дозвілля (не плутати з переглядом існуючих телепрограм, що є швидше "випаданням" із розумового процесу) - це тепер розкіш, яку може дозволити собі тільки людина забезпечена, проте сьогодні такими в Україні є люди, які найменше потребують вільного розумового дозвілля.

⁴¹ Згідно з декларацією КОКОСК люди мають основні потреби у продовольстві, житлі, одязі, охороні здоров'я, освіті. Будь-яке зростання, яке не веде до їх задоволення або, більше того, перешкоджає цьому, є знущанням над ідеєю розвитку.

⁴² Резолюція МОП від 1968 р. визначає *обов'язком кожної держави забезпечувати будь-якому громадянину адекватне харчування, житло та одяг, а також домашню обстановку й меблі*. Забезпечення питною водою, санітарними умовами, суспільним транспортом, засобами охорони здоров'я й освіти також є обов'язковим.

⁴³ Модель держави благоденствуювання є моделлю економічної держави з більш рівномірним розподілом суспільних благ.

прожиткового мінімуму на рівні житла, одягу, харчування, освіти, відпочинку, стала найуспішнішою і життєздатною моделлю держави з усіх діючих сьогодні моделей⁴⁴.

Тим самим благо виступає як основа державних якостей. У свою чергу державні якості є результатом колективної діяльності людей у державі⁴⁵. Державні якості - це концентрації людського досвіду, спільної та індивідуальної діяльності людей, різні їх комбінації, композиції, синтези, які втілюються в умовах, засобах, знаряддях та інструментах колективної діяльності. Вони також представлені і в індивідуальному бутті людей, в їх можливостях, потребах, уміннях, знаннях, властивих їм формах поведінки та взаємодії. Завдяки цій безпосередній утіленості в бутті людських індивідів державні якості розкриваються і реалізуються у людських речах, в соціальній предметності.

Предметне середовище людської діяльності знаходить і “додає” прихованого в ньому соціального досвіду до людського життя тільки у взаємодії із зусиллями і здібностями людей, що опосередковують соціум держави. Поза цією взаємодією державні якості можуть ховатися за тілесною формою людей і речей або ототожнюватися безпосередньо з формами цієї тілесності. Інакше кажучи, державні якості розкриваються тільки в соціальному процесі, у взаємодіях людей з людьми, людей і речей, у динаміці відтворення й оновлення державного буття. Проте “випадаючи” з цього процесу соціальної взаємодії, державні якості замикаються тілесними формами і в сприйнятті людей ототожнюються тоді з іншими якостями - природними якостями, силами та формами. Тоді, скажімо, вплив грошей, знаків, символів на свідомість і поведінку людей трактується як прояв їх власної природи або надприродної сили.

Різні формати колективної діяльності, різні типи соціальності держави є засобами виявлення, формування і втілення державних якостей. Вони виробляються, поширюються, усклад-

⁴⁴ Відзначимо парадокс, що виникає при спробах надання соціальним благам грошового вираження. Держава в особі уряду встановлює (тобто обмежує) прожитковий мінімум, тоді як ціни в державі - вільні, тобто необмежені. В цих умовах ціни завжди випереджатимуть рівень прожиткового мінімуму, тому задавати його в цінових показниках не можна - відсутня єдина нормативна база ціноутворення й утворення прожиткового мінімуму. В результаті цього методологічного розриву виникають протести населення при спробах уряду перевести реальні соціальні пільги у форму грошової компенсації: пільга має стабільний характер, незалежний від ціни, а грошова компенсація в умовах вільних цін не забезпечує соціального захисту. Тому прожитковий мінімум в умовах вільного або напіввільного ціноутворення задається в реальних соціальних категоріях - житло, одяг, харчування, медичне та пенсійне обслуговування.

⁴⁵ Інакше визначаються як реальність утіленої держави, або становище держави, або рівень утілення держави.

жави як способу самореалізації українського соціуму в його єдності і кожного його індивіда як множинного: саме можливість самореалізації всіх і кожного визначає перспективу розвитку української державності. *Розвиток постає як міра співвідносності просторової, тимчасової та етичної мір держави з людським буттям.* У даному концепті розвитку смисл держави існує тільки в цілісній зміні людського буття на відміну від індивідуальної і/або групової зміни в традиційних концепціях.

Тим самим метою державного будівництва в нашій роботі визначається формування державних якостей, що розширюють стійке ядро соціуму - формування перспективи соціуму.

Насправді, що таке права і свободи громадян, проголошені ідеалами Французької революції, якщо не можливість отримання державних якостей для всіх індивідів²¹? Що таке громадянство, якщо не рівність можливостей всіх громадян держави? Якій зміст гасла “свобода, рівність²², братерство”, якщо не розширення можливостей індивідів, що входять в орден братів-каменярів? Про що говорить зміст комунізму - про повну соціальну рівність усіх членів суспільства, де разом зі всестороннім розвитком людей зростають продуктивні сили, всі джерела суспільного багатства поллються повним потоком і здійсниться великий принцип “від кожного - за здібностями, кожному - за потребами”²³ [407]. Врешті-решт, сама суть держави пов’язана з розширенням людських можливостей: у людини немає шансів поодинокі вижити в природному (біологічному) середовищі.

Формування державних якостей визначає сферу можливостей держави. Тобто розвиток - це реалізація можливого, зв’язок буття і становлення. Цей зв’язок визначається прогнозуванням - заповненням простору між буттям і становленням.

²¹ Оскільки свобода і право є відносними категоріями, соціальне розшарування (соціальна стратифікація) є штучним обмеженням прав і свобод однієї групи соціуму на користь іншої. Тож саму природу має конкуренція - обмеження можливостей життєдіяльності одного об’єкта на користь іншого. Тут йдеться про можливості, які формуються в надособистісному просторі - в просторі держави, а по суті - про рівність надособистісних можливостей, оскільки держава індиферентна до індивіда. Звідси звинувачувати державу - все одно, що звинувачувати буття.

²² Принцип рівності в державі є віддзеркаленням адаптивної функції держави: всі індивіди в державі повинні мати приблизно рівні можливості адаптації (і побудови індивідуального простору). Інакше виникає конкуренція за можливість адаптації у змінних умовах середовища буття - революції, страйки, повстання та ін.

²³ Вже в цьому гаслі простежується суперечливий характер комунізму, бо повне задоволення потреб знає необхідність у діяльності людини, а це суперечить тому, що сказано у Програмі далі: “праця на благо суспільства стане для всіх першою життєвою потребою”. Способів усунення цих та інших суперечностей, що мають місце в Програмі, не передбачено.

загальне благо, “райський сад людства” - інколи губиться. При таких результатах цілепокладання державного будівництва на основі діючої категорії прогресу є тупиковим для держави і людини¹⁹. Сучасна держава в рамках діючої класичної моделі “крок за кроком” втягується у кризу буття²⁰, що дедалі поглиблюється.

Отже, проблеми, що виникли як побічний наслідок прогресу, визначають його як *Сізіфів труд людства: досягнувши вершини в одній або кількох сферах буття, людство одночасно виявляється на дні глибокої прірви в інших, пов'язаних питаннях буття*.

У зв'язку з цим інтерес становить інший підхід до поняття розвитку, який виводить його за рамки прогресу й уникає завдання формальних підстав розвитку та критеріїв його оцінки, що дозволяє виділити в процесах розвитку як покращання, так і втрату якості, необхідної державі для підтримки її ідентичності й цілісності. Тоді розвиток ототожнюється з варіабельністю і протиставляється фазам консервації державних понять (цивілізаційних або формаційних), і пов'язаний із смисловим перевизначенням, що міняє вектори змін.

Однією з перших спроб такого підходу була ідея Г.Спенсера про розвиток як ускладнення елементного складу й диференціації структур та функцій, організації взаємодії і відносин між людьми. На цій основі в ХХ ст. активно розроблялася ідея поліфонічності й багатовимірності розвитку. На сьогодні така смислова зміна виражається поняттями модернізації, трансформації державності. Тут ми розглядатимемо багатовимірність розвитку як “спряженість”, як композиційне поняття, пов'язане зі смислом людського й державного буття.

Смисловий зміст сучасного поняття розвитку можна висловити словами М.Мерло-Понті: “Я і світ взаємно визначаємо один одного, бо людина є тому, що є світ, але світ є для людини” [406]. Сказане є смислом розвитку держави як світ-держави, що особливо актуально для розвитку України як держави, де концепція розвитку ще тільки формується і ще не конституїрована. В цьому випадку ми приходимо до ідеї (смыслу) дер-

¹⁹ Показово, що слідом за першою доповіддю Римського клубу, яка висловила застереження щодо вичерпання природних ресурсів (див. [331]), була друга, яка так і називалася - “Цілі для людства” (1977 р.) [404]. Автори доповіді дійшли висновку, що якщо цілі людства нереалістично вузькі, то світові (sic. державні) проблеми набувають катастрофічного характеру. Якщо ж вони реалістичні й орієнтовані на тривалу перспективу, то перед державою відкриваються нові горизонти розвитку.

²⁰ Яку Ф.Фукуяма вкотре проголосив “кінцем історії” [405].

нюються (або спрощуються) в процесі розвитку людських контактів, культурних обмінів, економічних та інших взаємодій між державами. Виступаючи в ролі посередників між різними державними якість, вони самі входять до складу цих якостей, стають формами їх реалізації, інструментами геополітики держави.

Поняття державної якості має принципове значення для усвідомлення сутності держави. Згідно з І.Кантом, якість є назвою групи трьох пов'язаних категорій: реальність, заперечення, обмеження. Вперше пов'язаність якості з буттям показав Г.В.Ф.Гегель, що визначив *якість як тотожну з буттям визначеність*, коли щось перестає бути тим, чим воно є, якщо втрачає якість. Тим самим державна якість є визначальною ознакою держави і результатом державного будівництва. При цьому поняття якості формує зміст поняття розвитку, тобто державного будівництва, маючи своїм змістом розвиток держави, трансформацію окремих державних якостей та якості держави в цілому. В категоріальному плані якість пов'язана з кількістю, яку за І.Кантом визначають трьома категоріями: єдність, множинність, цілісність. При цьому кількість є *зовнішньою* по відношенню до буття, “байдужою” для нього визначеністю.

Іманентність розвитку є принциповою для державного будівництва, оскільки визначає параметри розвитку. Раніше ми говорили, що держава є розумною формою матерії, яка у своєму розвитку спирається на себе. Тому матеріальний розвиток держави з оперттям на природу обмежений, свідомий - з оперттям на внутрішній свідомий світ - безмежний. Обмеженість матеріального розвитку, сформульована в першій доповіді Римського клубу [331], на сьогодні стала реальним гальмом розвитку державності України⁴⁶. Інакше кажучи, нинішня концепція матеріального (економічного) зростання формує в державному будівництві України неправильний вектор трансформації, дезорієнтує розвиток держави, обумовлює зниження *якості* держави.

Таким чином, кількість та якість виступають як ступені визначення державного буття: якість, що розглядається як перехід від буття до “для-себе-буття” через наявне буття, протистоїть якості, що розглядається як перехід від чистої кількості до ступеня. Синтезом же якості й кількості виступає міра - кількісна характеристика якості: саме міра визначає межу, коли

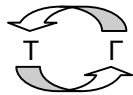
⁴⁶ Так, за наслідками опитувань ділових очікувань підприємств України, що проводяться Національним банком України, основним обмежувачем розвитку підприємств виступають сировинні.

предмет втрачає (або набуває) свою якість унаслідок перевищення кількості⁴⁷.

Отже, в контексті формування якості держави принципову роль відіграє актуалізація творчого потенціалу, оскільки в результаті усуваються існуючі обмеження на конкретні (дуже ризиковані або недосяжні в рамках наявних можливостей) результати та розширення простору можливостей держави і людини - формування нових якостей держави. При цьому рух у напрямі реалізації інноваційного потенціалу обумовлений підвищенням вимог до інструментального й інтелектуального оснащення діяльності та її організації; він якісно ускладнюється і вимагає все більш глибокого аналізу відносин для своєї ефектної реалізації. Тепер уже культура, в тому числі культура державного будівництва, що увібрала в себе попередні досягнення, починає продукувати примусові ситуації. Тягар культурної спадщини одночасно ускладнює оволодіння цілим, звідси головна умова розвитку сучасної держави - "усунення елементів культури, що втратили значення" [332].

Формування нових якостей держави - розвиток держави, що відбувається як результат колективної діяльності, набуває визначеності під дією концептів ініціації змін і технологій змін. Ініціатором змін виступає людина, що формує дію, істотну й достатню для даної зміни. В цьому значенні людина є причиною не тільки навмисних дій, але й тих, які вона зумовила не з власного бажання. В державному житті джерелом змін, як правило, виступає група осіб.

Не всякий результат діяльності в державі виступає джерелом блага. Так, умови функціонування сучасного промислового виробництва виглядають як **Т-Г-Т** (товар - гроші - товар або праця (як товар) - гроші⁴⁸ - праця) й утворюють систему, замкнену на один з елементів - або товар, або гроші:

Очевидно, що ні про яке створення благ для людини тут не йдеться. В такій системі блага можуть виникнути лише як побічний (випадковий) продукт виробничої діяльності, або як вироблюваний продукт, нав'язаний як благо (чим займається

⁴⁷ Див. 2.3.4.

⁴⁸ У вигляді заробітної плати, доходу від діяльності.

ковим же завданням - поняття самої цієї якості. Останні двісті років поняття розвитку ототожнювалося з ідеєю прогресу - еволюційного або революційного, лінійного або нелінійного приросту якості¹⁶.

Зміст поняття "прогрес", пройшовши кілька етапів, набув свого сучасного наповнення в сцієнтизмі XIX ст. "Саме тоді віра в прогрес необмеженого характеру приходить на зміну вірі в нескінченне; вона привела до розриву з традицією, до того часу безперервною, і відкинула тим самим значний обсяг знань, що більше не вкладалися в нове мислення. На думку її носіїв, прогрес мав бути настільки інтелектуальним, навіть духовним, як і матеріальним, але матеріальне врешті-решт переважило й домінувало. Всяке нове наукове відкриття використовувалося лише для зростання виробництва, яке воно могло забезпечити; в результаті склалася така його спрямованість, яка вимагала якнайповнішого використання ресурсів планети, які в той час через наївність зважали невичерпними. Новий статус людини - цар природи - призвів до того, що вона виявилася єдиним суб'єктом у світі, що складається виключно з об'єктів для задоволення її потреб, а отже, була приречена на нестримне прагнення" [403, с. 125].

Саме в рамках концепції прогресу і багато в чому завдяки їй були зроблені найбільші наукові відкриття, досягнуто високого рівня розвитку техніки, соціальної свободи та демократії, що є еталоном для всього світу. Проте, розгортаючись у часі, всі базові принципи, установки та цінності, що панували у світі в останні століття, поступово виявили свою суперечність.

У XX ст. виникло усвідомлення того, що прогрес, який аж до останнього часу однозначно вважався абсолютним благом, має і зворотний бік¹⁷, що прогрес - подвійний¹⁸. У першу чергу було усвідомлено, що технічний прогрес як універсум не приніс із собою прогресу морального: відносини і держав у світі, і людей, як і раніше, будуються скоріше на конкуренції, ніж на взаємодії. Вся історія останніх століть пронизана війнами (в їх числі дві найбільші - світові), а також регіональними і етнічними конфліктами. Прийшло розуміння того, що прогрес може бути негативним, руйнівним, спустошливим і що мета його -

¹⁶ Такий підхід характерний для марксистського підходу, що визначає розвиток як зміну способів виробництва, що конституюють особливі цілісності - суспільно-економічні формації.

¹⁷ Ідея прогресу була поставлена під сумнів у концепції постмодернізму.

¹⁸ У концепції прогресу як загального блага смисл буття підміняється метою.

Таблиця 4.1.

Відмінності в розвитку держави як природної та штучної форми

Різниця між формами			
Природні		Штучні	
Природний, не усвідомлений розвиток (без видимої мети) живих, що самоорганізуються, форм		Свідоме створення, поява як цілеспрямованого продукту людської діяльності неживих, штучно створених форм	
Цілеспрямовані комбінації з оптимальними витратами енергії. Різноманітна свобода розвитку в рамках можливого. (У природі існують незастосовані людиною закони розвитку, які при зміні функціональних вимог або умов середовища можуть раптово становити інтерес для розвитку штучних систем)		Розвиток штучної держави відбувається на основі досягнутого рівня усвідомлення буття, соціальних відносин та ідеологічних норм. Термін розвитку обмежений у часі, а тому неперівняний з термінами еволюції в природі	
Протягом тривалого часу в процесі доцільного пристосування до умов існування відбувається розвиток від простих комбінацій до складних: <i>клітка - організм - суспільство - держава</i>		Втілення в життя результату логічного мислення найекономішніми засобами і найкоротшим шляхом. Людина здатна відрізнити істотне від неістотного, необхідне від випадкового. Знання і використання законів природи закладають основи проєктування і реалізації штучних моделей держави	
Чинники, що впливають на еволюцію природної форми ¹⁴		Втілення держави визначається трьома чинниками, аналогічними природній еволюції	
1. Комбінація: принцип довільних комбінацій малого числа елементів	2. Мутація ¹⁵ : різка зміна успадкованих ознак (може бути свідомо здійснена людиною)	3. Відбір: у природі діє направленість удосконалення організаційних схем, що супроводжується підвищенням енергетичної ефективності	1. Комбінація: комбінація відносин, комбінація організуючих начал держави, комбінація функцій. (Хоча цей процес відбувається за однією принциповою схемою, але його результат відрізняється звуженням диференціації та універсализації порівняно з природним комбінуванням)
2. Творчі ідеї: ефект аналогічного ефекту мутації - подальший розвиток визначається шляхом усвідомлення сутності		3. Відбір: аналіз ефективності застосування творчих розробок	
Відмінність функцій природних і штучних об'єктів			
Та або інша функція природного об'єкта являє собою систему процесів, що забезпечують розвиток матерії		Та або інша функція у сфері, пов'язаній з усвідомленою діяльністю людини, створює передумови для створення біологічного і суспільного середовища буття людей	
Визначальною відмінністю природних і штучних (технічних) систем є здатність до самовідтворення: якщо природні системи самовідтворювані, то штучні - несамовідтворювані			

реклама). Відповідно держава під впливом виробничих принципів (коли державне будівництво ведеться в рамках не державних, а економічних принципів) виявляється націленою на створення або товару, або грошей, але не створення блага.

По суті, в економічній системі смисл блага виявляється спотвореним, похідним від продуктування, що позбавляє блага його початкового смислу як умови розкриття людської і державної сутності. Замкнена система виробництва, не орієнтована на створення блага, є лише механізмом для створення блага - власне, як така вона й виникає. Тому створення блага пов'язане з наявністю зовнішнього - надособистісного, надвиробничого критерію блага, при цьому критерії блага встановлюються в культурі, моральності. **Зв'язок між благом як етичним началом і виробництвом блага реалізується на рівні держави.**

Саме рівнем відповідності етичних начал держави утілюваним у державі принципам визначаються державні якості. У свою чергу, державні якості є параметром оцінки діяльності державного управління - його здатності організувати в державі втілення етичних (у тому числі матеріальних) благ. Очевидно, що різні результати (цілі), що стоять перед державним управлінням і виробничим (бізнес) управлінням, визначають різний зміст цих двох видів діяльності. Державне управління, здійснюючи взаємозв'язок між етичним началом держави і виробництвом, включає обидва ці начала, але не зводиться до жодного з них. Це визначає специфіку підготовки фахівців державного управління і водночас виділяє державне управління як особливий вид діяльності, що не зводиться до існуючих.

Державні якості є визначальним принципом стабільності втіленої моделі держави і визначають собою цілі й результати діяльності органів державного управління. Очевидно, що структура інститутів держави формується на предмет відповідності цілям утілення блага в державі. Це визначає напрям трансформації державних інститутів в Україні в контексті реформи управління держави.

3.2. Соціальна зв'язність

3.2.1. Соціальні форми

Перехід людства від опертя на природу до опертя на себе (вичленювання власного буття із природного) відбувається на основі усвідомлення внутрішньої єдності. Відповідно змінюється

¹⁴ По суті, всі чинники є проявом фундаментальної властивості матерії - комбінування.

¹⁵ Теорія мутації була сформульована де Врі в 1900-1903 рр., відкриті Менцелем фундаментальні закони генетики стали відомими на початку XX ст.

і зміст зв'язків, що визначають єднання людей. Якщо в стародавніх державах соціальні відносини (соціальні зв'язки) мали характер безпосередньої сумісності й колективності, то надалі безпосередні зв'язки людини з родом, сім'єю, громадою, традиційною культурою починають порушуватися. Все більшої ваги набувають опосередковані зв'язки між людьми, що здійснюються через процес колективної діяльності, її умови, результати і зв'язки.

В індустріальному суспільстві єдність формується переважно через предметне опосередкування, соціальні речі, стосунки співвідносяться через абстраговані вимірювачі, тобто міжособистісні зв'язки набувають форми суспільних (соціальних) відносин. У постіндустріальному суспільстві опосередкований характер соціальної зв'язності зберігається, але речовинні посередники і вимірювачі людських відносин відіграють меншу роль, бо на перший план в організації соціальної зв'язності виходять якості безпосередньої людської діяльності, кваліфікація, знання і здібності.

Саме в такому контексті виявляється досвід державного будівництва США, який показує, що нація як прояв генетичної і расової єдності вже не є визначальною ознакою держави. Це показує і досвід ізраїльтян та палестинців - генетично взаємопов'язаних народів, які формують різні соціуми. В цьому контексті можна розглядати й відносини України, Росії та Білорусі, які мають генетичний зв'язок соціумів, але створюють різні соціуми, різні держави. Таким чином, одна з історичних ознак держави - ознака генетичного тотемізму, базова в державних теоріях XIX - початку XX ст., долається в сучасній реальності державного будівництва, і, відповідно, потрібне переосмислення і формування нових принципів відносин у державі.

Надалі ми дотримуватимемося того розуміння "соціального", яке наведене в дослідженні С.В.Калашнікова: соціальні відносини - це відносини особистості з суспільством у цілому та його інститутами, соціальними групами і владою [333]. Існування соціуму включає як два одночасних процеси: утворення та руйнування асоціацій індивідів - кластерів⁴⁹. У звичайних умовах (суспільство) кількість кластерів, що виникають і зникають, однакова. Цілеспрямованість державного будівництва обумовлює, що під дією керівних імпульсів у державі кластерів утвориться більше, ніж зникне. Перевищення частки кластерів,

⁴⁹ Група з нечіткими межами.

лення (пізнання) даної форми даним соціумом (рис. 4.1). Тим самим у концепції природної держави здійснюється перехід від механічного відтворення матеріальної форми¹², внаслідок чого і думки, й дії соціуму спрямовані на реальний підхід до освоєння форми природної. Для нас тут надзвичайно значущим є той чинник, що *освоєння природної форми держави завдяки принципу саморегуляції дозволяє значно підвищити ефективність втіленої форми держави*. Власне, вся історія держави - це не що інше, як спроби втілення того або іншого проекту держави. Багато з них дали позитивні результати, виявилися досить ефективними на практиці; деякі спроби не увінчалися успіхом, оскільки їх автори пішли помилковим шляхом; окремі ж спроби продемонстрували повну неспроможність початкових посилок, і від них згодом довелося відмовитися.

Ці посилки визначають наступну аксіому державного будівництва: ***втілення держави визначається тим, в яких категоріях мислиться (опосередкується)***¹³ ***держави***. Так, у марксистській при проектуванні марксистської моделі держава мислиться в категоріях продуктивних сил і виробничих відносин - відповідно основними параметрами втіленої форми держави стають робочий клас і буржуазія, розподіл прибутку, людина як продукт виробничих відносин ("людина економічна"). У ринковій моделі основними категоріями виступають прибуток та його збереження - відповідно всі параметри утілюваної держави будуються навколо цих категорій - приватна власність, адміністрування як інструменти збереження, й відповідно - "людина адміністративна", тобто така, що не може порушувати заборони на недоторканність власності, правову державу і т.д. Тобто втілення держави відбуватиметься відповідно до змісту тих категорій буття, які задаються теоріями держави (рис. 4.1).

У системному підході розвиток припускає зміну якості - заперечення старого. В цьому випадку основоположною проблемою будь-якого розвитку є критерії оцінки якості змін, додат-

¹² Виражається формулою "Людина - цар природи". Як писав А.Франс, поету, сенатору і шевцю однаково важко визнати, що не він - кінцева мета всесвіту й вінеш усього сушого. Так уже влаштована людина, що хоч би як вона шанувала Н.Коперника, Ч.Дарвіна або Н.Вінера, а сприймати навколишній світ буде так, ніби вона вміщена в геометричний, біологічний, соціальний, фізичний та який завгодно інший центр всесвіту, і всі зірки світу описуватимуть орбіти точнісінько навколо її голови.

¹³ Тут ми розглядаємо опосередкування як утілення віртуальних уявлень про державу в реальність.

Поняття розвитку держави включає подвійність державного будівництва - його процесуальність і просторовість. Таким чином, простір держави постає як предметно-змінна сфера, що є одночасно і процесуальним простором, і тимчасовим, таким, що вимагає відповідних підходів. За своїм характером розвиток держави певним чином модифікується залежно від того, в якій комунікативній системі він оцінюється (так, розвиток олігархів у ринковій економіці зовсім не означає розвитку всього соціуму). В результаті розвиток набуває того або іншого змісту - може відбуватися як саморозвиток соціуму (спонтанний розвиток), як цілеспрямований розвиток держави (розвиток, що спрямовується) - *власне державне будівництво*, або може набувати характеру гальмування розвитку держави з боку деяких груп держави і/або зовнішнього середовища.

Таким чином, на розвиток держави справляють вплив ті особливості, - назвемо їх організаційно-ціннісними, - які й визначають умови розвитку держави. В першу чергу такі умови визначаються світоглядною парадигмою, у рамках якої діють основні уявлення про державу. На сьогодні діють два розуміння держави: держава як природне явище і держава як штучний продукт людської діяльності (рис. 4.1). Відповідно до подібної відмінності відрізнятимуться і принципи розвитку держави (табл. 4.1). Слід розуміти, що втілена держава завжди є похідним об'єктом, тому втілена держава не є державою по суті: у концепції штучної держави спостерігається підміна суті форми її втіленням, її копією. В результаті державу наділяють такими константами стану, які властиві втіленій формі, але не сутності держави. Відповідно, розвиток держави описується як зміна подібних констант, наприклад рівень соціальної зв'язності, результати колективної діяльності або ступінь впорядкованості явищ, пов'язаних з утіленням держави.

Результати, що наводяться в табл. 4.1, показують, що визначальною властивістю утілюваної форми держави буде здатність до самовідтворення, бо існування держави обумовлене саме цією здатністю. При цьому будь-яка стратегія втілення держави - державного будівництва - як стійкого розвитку держави припускає відповідність утіленої форми природній, тобто пошук тих категорій, які відображають природну форму, і втілення їх у реальність буття. Можна сказати, що форма держави дана людині спочатку і її втілення визначається рівнем усвідом-

що виникають, над зникаючими визначає соціальну зв'язність. Відповідно, соціальна зв'язність - це відносини, що характеризуються стабільністю: в цілому *соціальна зв'язність є основою самовідтворення держави* [310, с. 212].

Вже на початку ХХ ст. М.М.Алексєєв звертає увагу на трансформацію державотворчих відносин: "Відносини між статами самі по собі ще не суть соціальні явища... Але в загальному розвитку явищ життя настає момент, коли над суто фізичним їх буттям вибудовується поступово інша й нова стихія суто духовних, повних особливого значення та смислу відносин, що виникають з приводу явищ спільного існування і потреб співжиття. Змішані на ранніх стадіях історії з суто фізичним буттям, недиференційовані від загальних життєвих сил, явища ці утворюють із часом абсолютно самостійну сферу відносин, що називаються відносинами соціальними" [80, с. 85]. Саме трансформація відносин у державі з міжособистісних (прямих) у соціальні (опосередковані) визначає характер сучасної держави.

З цього можна зробити висновок, що відносини між людьми стають соціальними лише за умови, що ці відносини мають у собі надособистісні смисли, сформовані культурою та моральністю. "Держава і суспільство, - говорить Р.Вормс, - суть дві абсолютно різні речі. Суспільство є мимовільне (spontane) єднання істот: тому є повна підстава порівнювати його життя з таким мимовільним розвитком індивідуумів. Навпаки, джерелом життя держави є такі факти, які походять з відкритого волевиявлення і розумних актів людей" [334]. Тим самим, держава постає як розумна, усвідомлена, а отже - надособистісна форма буття: саме у людини через розум виробляються надособистісні смисли - культура й моральність⁵⁰.

Відзначимо, що в теоріях, заснованих на надособистісній природі держави - теологічній, природній, - превалюють відносини етичні, гуманні. Водночас теорії держави, засновані на міжособистісних відносинах, - договірна, психологічна, примушування, класова - ґрунтуються на насильстві. З цього приводу Є.Н.Рєпін і Н.А.Рєпіна відзначають, що марксистська політекономія, як і покладене в її основу право, уражені невідомою

⁵⁰ Так, у грецькій міфології як неформальному відзеркаленні дійсності першість належить не Прометею, що створив людину і пожертвував собою, аби дати їй вогонь (що забезпечив технічний прогрес), а Зевсу - за те, що він навчив людей жити разом: через Гермеса він дав людям сором і совість - якості, необхідні для соціального спілкування. Категорії "сором" і "совість" є основою етичної природи спільного буття - суспільного і державного.

від насильства і тому генерують рецепти *насильного виправлення добровільних взаємодій між дорослими, психічно здоровими людьми* [335].

До цього часу соціальна зв'язність трактується як структура, що “заповнюється” людьми, в рамках якої вони (примусово) об'єднуються і структуруються. Такими є суспільні форми К.Маркса або функціоналізм Т.Парсонса, такою є соціальна стратифікація держави в середньовічних побудовах. Така “механіка” соціальної зв'язності ґрунтувалася на уявленнях про елементарну взаємодію двох і більш індивідів (акторів). Структурно-функціональний аналіз, пов'язаний перш за все з роботами Т.Парсонса [336], пропонує соціологічну концепцію, яка розглядає суспільство як систему функцій, а існування індивідів - як виконання певних функцій. “Вростання” індивіда в соціальність, становлення його соціальності уявляється як поступове “завантаження” його установками, ролями, функціями, орієнтаціями, очікуваннями. В цьому плані формування особистості трактується як її соціалізація, тобто “підгонка” індивіда під комбінацію соціальних форм, що забезпечують надійне функціонування державної системи. Такий образ особистості і такий спосіб організації соціальної зв'язності з погляду функціоналізму є найприйнятнішими. Характерно, що саме таким був порядок в СРСР, і таким він успадкований сьогодні Україною.

Тим часом недоліки такого підходу очевидні - в них відсутні можливості розвитку особистості і/або якісної зміни характеристик державного стану. Так, Е.Фромм у своїй роботі “Втеча від свободи” описує тип “конформіста-автомата”, який цілком відповідає тій моделі адаптації індивіда до соціальних форм, яка прийнята у функціональних теоріях і поширена сьогодні в англійських країнах⁵¹. У цьому контексті в 90-ті рр. з'являється новий підхід, який визначає, що система соціальних відносин може бути продуктивною тільки в тому випадку, коли соціальна взаємодія формується на рівні буття людей. За Е.Дюркгеймом [337], соціальна система існує як цілісність лише в колективній свідомості, не маючи при цьому фізичної реальності. Водночас сама ця свідомість не редукована до феноменів свідомості, що створюють соціум індивідів, але визначає собою

⁵¹ У такій моделі держава перетворюється на соціальну машину, а людина - в конформіста. Е.Фромм бачить у такому перетворенні один із типів фашистської держави, що репресує і спотворює особистісні якості людини.

даментальні онтологічні, гносеологічні й методологічні принципи державного будівництва. Філософське знання в державному будівництві виконує наступні базові функції:

- по-перше, є засобом адаптації понять державного будівництва до ширшого контексту буття, виходу за рамки ідеологічного підходу в державному будівництві;
- по-друге, визначає евристичні програми державного будівництва, орієнтуючи ОФ на нові форми явищ та подій державного життя і, відповідно, на втілення нової топології держави;
- по-третє, забезпечує можливість скорочення витрат державного будівництва і прискорення розвитку держави.

4.1.2. Державне будівництво як розвиток

Розвиток є загальною властивістю природних систем: як довів М.І.Вавілов, “серед мутацій панує не хаос, а є цілком визначені, точно встановлені напрями, що супроводжуються появою нових спадкових ознак” [57]¹⁰. Отже, зміни в природі відбуваються не хаотично, а цілеспрямовано. Це може слугувати обґрунтуванням еволюційних сходів (рис. 1.1) і водночас визначає, що держава як природна форма не статична, але розвивається і, відповідно, вимагає розвитку втілених форм.

Оскільки розвиток взагалі припускає неодмінне існування того, що розвивається, то в державному будівництві він вимагає об'єктивованості, виділеності особливих предметів¹¹, що зазнають трансформації. Відчуття й усвідомлення розвитку держави з'являється у разі виділеності автономного предмета, зафіксованого як щось самостійне від влади й суспільства, здатне розвиватися та бути полем, ареною, дзеркалом або екраном розвитку. Ці предмети в їх незмінних функціональних характеристиках і є константами розвитку.

Функції предмета руху і перетворення в державному будівництві виконує стан держави. Форма розвитку - система управлінських прийомів, що забезпечують перехід з одного стану держави в інший. З цієї позиції держава є полем для таких варіантів перетворення, які не можуть бути реалізовані в жодному виді діяльності.

¹⁰ Як відомо, відкритий М.І.Вавіловим закон гомологічних рядів дає можливість визначати майбутні (перспективні) форми рослин.

¹¹ Предмет - одичинне сприйняття, певний ракурс загального (об'єкта), залежить від установок, цілей, потреб.

Дійсно, в якому напрямі може відбуватися зміна держави в іригаційній теорії? У напрямі розширення іригаційних робіт? Або навпаки - у напрямі їх скорочення? Але тоді як при цьому змінюються інші сфери людського буття, наприклад та ж етична відповідальність, котра, як сказано вище, виявляється в тимчасових змінах? Виходячи з цього можливості майбутнього в штучних теоріях держави також видаються обмеженими.

Можна сказати, що *можливості продовження тієї або іншої моделі держави в майбутнє виступають тестом розвитку держави, що утілюється відповідно до даної моделі*. При цьому обмежені можливості розвитку держави в майбутнє визначають обмежені можливості держави в сьогоденні.

Можливості розвитку держави, що визначаються тією чи іншою теорією (рис. 4.1), залежать від повноти світогляду - перспектива держави виявляється як повнота світогляду. Абсолютно очевидно, що релігійний світогляд повним не є, містить суперечності, що приводять до людських жертв⁷, і через це має обмежений потенціал використання в державному будівництві. Водночас політична система через свою локальність, свою сьогочасність має досить низьку здатність формування відносин як усередині держави, так і поза нею. Політична система здатна з достатньою оптимальністю вирішувати тактичні завдання, але її неповнота призводить до того, що формована при цьому модель держави з часом дедалі більше відходить від реальності, що позначається в першу чергу на населенні держави, яке потрапило в полон політичного управління⁸.

Водночас філософська система є основою перспективного світогляду, створює довгострокову перспективу держави, хоча технологічно вона складніша. Інакше кажучи, перспектива держави формується переважно шляхом розширення філософського знання держави⁹, за допомогою якого обґрунтовуються фун-

⁷ Полювання на відьом, Дж.Бруно, Ян Гус, єзуїти, релігійні війни.

⁸ За даними статистики, практично щодня населення України скорочується майже на тисячу осіб [402].

⁹ Подібна точка зору може сприйматися як така, що не відповідає позиції, висловленій на Бюраканському міжнародному симпозиумі з позаземних цивілізацій (1964), про те, що, досягнувши рівня виробництва, достатнього для задоволення життєвих потреб, людство перестане цікавитися наукою. Ця позиція аж до цього часу визначає державну психологію в переважній більшості країн світу (прикладами чого є суспільство споживання, постіндустріальне, інформаційне та інші штучні моделі держав). Проте вже в кінці 60-х рр. Дж.Форестер і Д.Мідоуз показали, що в задоволенні своїх потреб людство більше не може спиратися на природу, і для того, щоб забезпечити власне виживання вже в найближчій перспективі, воно повинне використовувати свою специфічну природну якість - розум. Тим самим наука, в першу чергу в її світоглядному, світопізнавальному аспекті, стає умовою людського буття, й інтенсивність світопізнання повинна перевершувати темпи "включення" природних обмежувачів людського буття.

соціальний простір. За своєю суттю позиція Е.Дюркгейма повторює думки П.Я.Чаадаєва, який відзначав, що носієм соціального є людська свідомість, природа якої не індивідуальна, а соціальна: свідомість і розум індивіда формуються під впливом колективної свідомості суспільства. Схожу позицію займали В.С.Соловйов, П.А.Флоренський, С.Л.Франк, С.Н.Булгаков, Л.П.Карсавін.

Тим самим, кажучи про формування соціальної зв'язності в Україні, слід розглядати її як форму людського буття, як простір людської свідомості, а державність - як соціальний простір буття індивідів. Соціальний простір - це простір, де відбувається реалізація індивідуального начала людини та її соціального начала. Цей простір утворює такі інститути буття, як сім'я, культура, природа, побут, суспільство (суспільні відносини). Соціальний простір є інтеграційним результатом взаємодії індивіда та суспільства. Становищу індивіда в соціальному просторі сприяють умови життєдіяльності людини - спосіб життя, способи взаємодії між людьми, світогляд, норми поведінки та критерії схвалення людської діяльності. Дослідження взаємозв'язку між індивідом і суспільством розглянуте в роботах Дж.Ройса і А.Пауелла [338], М.М.Амосова [339], В.В.Налімова [340]⁵².

Інтеграційний синтез індивідуальних і соціальних аспектів людства представлений на схемі (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

<p>Соціальна сфера: колективна людина Пошук і збереження міжособистісного смислу через цілісне функціонування державних інститутів та норм</p>	<p>Особиста сфера: індивідуальна людина Пошук і збереження особистого смислу через цілісне функціонування індивідуальних стилів і цінностей</p>
<p>Соціальні системи Трансформації Канали зв'язку, взаємодії, впливи</p>	<p>Індивідуальні системи Трансформації Сенсорна, рухова, когнітивна й афективна системи</p>

Таким чином, у соціальному просторі існує співвідношення соціальних інститутів та норм колективної людини (суб'єкта колективної дії) із стилями й цінностями індивідуальної людини (суб'єкта буття) за допомогою складних систем трансформації. Такі системи взаємодії, комунікації і впливи *перетворюють державні норми й інститути в психологічні події, а індивідуальні стилі та цінності - в соціальні події*. При цьому *стилі й цінності формуються під впливом культури, і це справляє ви-*

⁵² Вперше ідею розвитку життя в контексті свідомого життя розглядав Арістотель у своєму трактаті "Про душу".

рішальний вплив на свідомість індивіда в усвідомленні свого “Я”, яке відіграє ключову роль у думках і діях індивіда. В даній моделі центральним компонентом є стилі й цінності, які задають спрямованість діяльності людини як *суб’єкта колективної дії і суб’єкта індивідуального буття*, детермінують смисл життя через розкриття фундаментальних аспектів культури людини.

Обґрунтуванням цього факту є відкриті в другій половині ХХ ст. закони, що діють у державі, а саме: закон співвідношення культури та енергії, закон взаємодії культури й розвитку збройних сил, а також закон співвідношення культури і технічного та економічного розвитку [63]. Узагальнене виведення цих законів наступне: **гуманітарна/соціальна сфера визначає собою економічну, а не навпаки**. З цього приводу Л.Вітгенштейн пише, що за часів “некультури” сили суспільства даремно розпилюються, його сукупна потужність витрачається на подолання численних протидіючих сил [50]. Духовний світ - це засіб взаємопроникнення індивідів, їх об’єднання, формування соціальної зв’язності: лише духовне взаємопроникнення, лише вихід за межі тілесної оболонки, лише духовна (спочатку) і фізична (далі) участь у бутті інших формує соціальну зв’язність. Саме тому соціальність як віддзеркалення інших у собі й себе в інших з’являється як результат духовного розвитку, наслідок культури, мистецтва⁵³. Духовність з’являється саме як соціальність, як віддзеркалення себе в іншому, як віддзеркалення інших у собі.

У структурних (стратифікаційних, функціональних та ін.) підходах присутня зовнішня заданість буття людини. Включення людини в структуру “суспільних” - економічних, правових, ідеологічних, інтернет - та інших відносин формує зовнішні зв’язки, в структурі яких людина залишається “капсульованим” індивідом, віч-на-віч із собою, самою в собі. Випадаючи з цих зв’язків, вона втрачає соціальне опертя, тобто за такого підходу втрачається принцип соціальності. Поведінка людини, полишеної на саму себе, в “соціальній самотності” є девіантною, причому ця девіантність може групуватися і набувати поширення в соціальному середовищі держави⁵⁴.

⁵³ Природно, що не комерційного мистецтва, яке формує суто механічну єдність - масові акції, в основі яких лежить не духовність, але бажання комерційного успіху. Комерційне не формує соціального.

⁵⁴ Саме таке явище “молодіжної культури” спостерігається сьогодні в Україні.

чимось стабільним, завершеним. Орієнтація на відкриті (або вже виявлені, але ще не реалізовані) властивості й сторони дійсності дозволяє бачити в зіставленні актуальної і потенційної форм держави реалізацію різних можливостей, розкриття потенціалу держави шляхом актуалізації прихованих властивостей і зв’язків. Тим самим становлення - це сфера ще не сформованих структур і подій, у якій ще неможливо визначити межу між тим, що “є”, і тим, що “стає”.

У контексті реалізації можливостей через становлення структури виникає певна суперечність між системним описом об’єкта розвитку і принципами становлення. Система - *це вже реалізована можливість*, це об’єкт, який реалізував свій потенціал і має фіксовану структуру й елементарний склад. Будь-яка зміна системи - структури або елементарного складу - веде до руйнування системи і, відповідно, держави як системи. Тому можливості трансформації державної структури у майбутнє в системному уявленні принципово обмежені.

У контексті розвитку принциповими є уявлення про державу - теоретичне уявлення держави. Як штучне утворення, держава є закінченим механічним об’єктом, в якому превалює той або інший тип відносин (рис. 4.1)⁶.

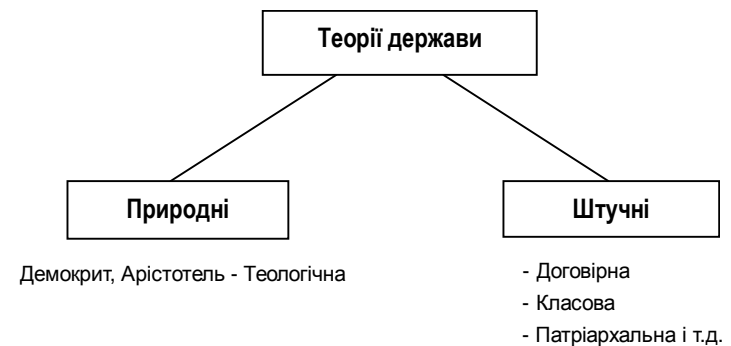

Рис. 4.1. Теорії держави як віддзеркалення діючого світогляду

⁶ Перехід від природних теорій держави до штучних відбувається з VI ст., у міру поширення християнства як державної релігії - після закриття останньої філософської школи в Афінах. Ідея держави замінює собою буття держави.

теорії відносності. До цього весь досвід науки стверджував, що рух у часі є пасивним і в часі можна “пливти” тільки разом з потоком³: цим час відрізнявся від простору. Виведення теорії відносності показує, що людство зовсім не є заручником часу і має певні можливості переміщення в часі, які, проте, обмежені лише рухом у майбутнє [345]⁴. Проте, і це істотно розширює межі свідомості й можливостей держави: власне кажучи, такий *рух держави в майбутнє і є змістом державного будівництва*.

Відкрита Ейнштейном властивість матеріального світу істотно міняє картину буття: з неї виходить, що держава існує *тут і зараз* (буття) і *завтра* (становлення), тобто розвивається від буття до становлення. Причому не йдеться про протиставлення буття становленню, а про їх поєднання - буття як становлення, держава як державне будівництво. Саме на цьому концептуальному уявленні виникає уявлення про те, що прийдешнє існує в поточному, в його можливостях і субстанціональних передумовах. У контексті даної властивості матеріального світу⁵ виникає відмова від ідеї держави як якоїсь позачасової константи і відбувається усвідомлення держави як якоїсь перманентної трансформації, яку ми називаємо *буття-становлення*.

Буття-становлення відображає сутнісні характеристики держави, а не усвідомлюється як подолання проблем за допомогою постійної корекції концептуальних засобів - влади, права, ідеології і т.д.: так, з інтегральної тези синергетики виходить, що залежно від того, які параметри і в якій послідовності замінюються при переведенні держави в прийдешній стан, визначається її поведінка в цьому стані.

Буття-становлення інтерпретує час як конструкцію. Найважливішим наслідком інтерпретації часу як конструкції виступає можливість етичної його артикуляції: як у постмодернізмі час артикулюється в категоріях етичної відповідальності (за Ж.Делезом, “немає більше Адама-грішника, а є світ, в якому Адам згрішив” [400]), так і в синергетиці це “перш за все певна конструкція, а отже, несе певну етичну відповідальність” [401].

Майбутнє присутнє в сьогодні у вигляді спектра можливостей. І в цьому сенсі поточне (дійсність) ніколи не буває

³ Хоча вже Г.Лейбніц вважав, що немає абсолютного часу, а у світі є тільки порядок проходження явищ - це і є час, а простір - це поява порядку співіснування предметів і явищ.

⁴ З одного боку, спрямованість часу породжує фаталізм сучасних концепцій розвитку - “кінець історії”. З другого - вона відкриває перспективи прогнозування і проектування прийдешнього.

⁵ Те, що з об'єктивної точки зору є матерією, те суб'єктивно духовне, психічне.

Заданість буття знижує відчуття безпеки людини в державі, штовхає її на пошуки безпечного становища в державі, що виражається в прихильності до стабільності та власності. Оскільки такі прихильності рідко гарантують безпеку та щастя, люди часто впевнені, що проблема полягає в тому, щоб зайняти більш високе положення або ж володіти більшим. Гроші, положення, володіння й титули - ось символи безпеки, точніше самобезпеки. Насправді жоден з них не гарантує реальної безпеки індивіда, скоріше протиставляє його іншим індивідам. Доти, поки подібні індивіди є замкнутим колом вирішення проблем, їх позиція є замкненою і не становить загрози соціуму. Проблеми в соціумі виникають тоді, коли подібні індивіди починають визначати такий світогляд у соціумі, в тому числі через інститути влади, бо ті параметри, які визначають самобезпеку даних індивідів уже з огляду на свою одиничність, визначають відносно вичленовування з цілого, протиставлення загальному, відчуження від соціуму. За такого підходу формуються процеси ослаблення соціальної зв'язності та зниження безпеки соціуму як цілого.

Таким чином, у штучних теоріях держави суспільство, природа, дух і тіло протистоять одне одному. Основним принципом таких механістичних систем соціалізації є залежність людини від структури, соціальна залежність людини - від працедавця, від місця в ієрархії, від відповідності функціональної ролі та ін. У такій - функціональній, стратифікаційній, класовій - та аналогічних системах людина не належить собі, *їй уже не до моральних і духовних цінностей*. Проте в природі все взаємопов'язано і, втрачаючи духовність, людина втрачає себе: духовність, культура, етика - це ланки єдиного ланцюга людського буття.

Соціальність людського буття обумовлена авторефлексією зовнішнього світу. Сформульована Х.Ортегою-і-Гассетом [342] позиція фіксує, що жити - означає мати справу з навколишнім світом, взаємодіяти з ним, займатися ним. У контексті авторефлексії навколишнього світу, авторефлексії держави мислення людини є частиною колективного розуму держави. При цьому, як визначають Дж.Ройс і А.Пауелл, стиль мислення та ціннісні установки є центральними вузлами, які визначають спрямованість функціонування інших систем соціальності.

Таким чином, *формування соціальності, соціальної зв'язності пов'язане з формуванням у державі уявлень про природу людини*, і таке усвідомлення соціальної дійсності, у

свою чергу, впливає на думки та дії груп - рефлексується індивідами й групами в своєму мисленні та поведінці. В онтологічному сенсі людина нізвідки не з'являється і нікуди не вирушає⁵⁵. Те, що їй передує і нею успадковується, що її супроводжує, є позаіндивідуальними онтологічними модифікаціями буття: а) людина суть віддзеркалення того простору, в якому вона існує; в) буття людини є сутністю того простору, в якому вона існує; с) буття є накладенням простору і часу.

Інший аспект формування соціальності, соціальної зв'язності визначається категорією "місцезовитку", яка об'єднує в собі простір і час як "теперішнє". Дана категорія дозволяє виділити в генезисі держави теперішній час як точку стикування минулого і майбутнього: як результат минулого і як основу майбутнього. За П.М.Савіцьким [344]⁵⁶, окремим "місцезовитком" властиві певні форми культури. Якщо культура є приналежністю місцезовитку, то кожне соціальне середовище, що з'являється в межах даного місцезовитку, може випробовувати на собі вплив цього місцезовитку. Місцезовиток припускає єдність між рослинними, тваринними й мінеральними сферами з одного боку, людиною, її побутом і духовним світом - з другого. Тим самим категорія "місцезовитку" розкривається як простір-час⁵⁷.

Якщо культура, моральність визначають собою соціальний порядок, то поняття місцезовитку визначає порядок соціальності. Тобто якщо культура, моральність виступають як внутрішнє організуюче начало соціальності, то просторово-часовий місцезовиток - як зовнішнє організуюче начало соціальності. Державна реальність виникає тоді, коли простір-час як деяка абстрактна форма наповнюється енергією колективної діяльності та речовиною соціальних відносин.

Простір матеріалізується в території держави, яка раціонально конкретизує абстракцію простору і має власний смисловий розподіл. По-перше, це великий простір - територія держави, і ширше - територія потенційно збагненна. Соціум опред-

⁵⁴ Саме так розглядав буття Демокрит [343].

⁵⁵ Петро Миколайович Савіцький (1895-1968) - уродженець Чернігова, міністр уряду Врангеля, ідеолог євразійства.

⁵⁶ Як показали Ч.Мінзер, К.Торн і Дж.Уїллер у своєму дослідженні про загальну теорію відносності, простір впливає на матерію, "вказуючи" їй, як рухатися. Матерія, у свою чергу, впливає на простір, "вказуючи" йому, як викривлятися [345]. Таке незвичайне, що не піддається наочному уявленню, викривлення простору-часу повною мірою описує поведінку соціального простору-часу. Тобто загальна теорія відносності підтверджує висновки П.М.Савіцького про вплив місцезовитку на стан соціуму, і зворотний вплив.

му. Тим самим досягнення майбутнього стану держави визначає собою розвиток держави, або державне будівництво. *Виходячи з цього можна дати загальне визначення розвитку держави як цілеспрямованої зміни і перетворення стану держави відповідно до перспективи.*

4.1. Визначення перспективи держави

4.1.1. Часовий процес становлення держави

Генетично держава виникає як усвідомлення. Прояв розуму, носієм якого стає людина, мав місце кількості тисяч років тому, про що свідчать наскальні малюнки в печерах. Мабуть, найвиразніше розумна поведінка людини виявляється тоді, коли людина починає виготовляти знаряддя для використання в майбутньому: така діяльність *для майбутнього* містить у собі просту форму міркування: *якщо... то...* Саме в турботі про майбутнє, прояві планування і міркування виявляється розумне начало людського буття: люди намагалися пристосуватися до умов навколишнього середовища, що давало їм значно вищі шанси вижити, ніж іншим істотам, які не мають здатності планування й міркування. Таким чином, держава виникає як розвиток розумної життєдіяльності, як усвідомлена адаптація людини до умов середовища.

Саме з такої свідомої, спрямованої в майбутнє діяльності людини виникає ілюзія штучності держави, її свідомого (штучного), але не природного походження. Відповідно, на основі уявлень про штучне походження держави формуються державні інститути - влади, господарювання, відносин та ін.

Така визначальна риса людської свідомості, як спрямованість у майбутнє, дозволяє нам говорити про те, що характерною межею держави є її перспективність. Перспектива державного будівництва припускає підготовку держави до входження в майбутній стан: перспектива² - це проекція майбутнього в сьогодення. Тим самим робота з прийдешнім обов'язково припускає таку організацію свідомості, таку організацію державного будівництва, де розрізняється колишнє, поточне і прийдешнє.

Усвідомлення часу як розділення минулого, сьогодення і майбутнього виникає лише в аспекті відкриття Ейнштейном

² Перспектива (лат. perspicio - ясно бачу) - план, види на майбутнє.

Розділ 4

Організаційно-сміслова характеристика державного будівництва

Стан держави забезпечується не стільки її тотемними символами або певною територією, скільки *здатністю державного соціуму формувати власну перспективу та мобілізувати можливості для досягнення цієї перспективи*. Отже, смисл державного будівництва - формування внутрішньої самостійної перспективи держави і внутрішніх можливостей досягнення цієї перспективи. Він також включає технології такого досягнення, що постійно досліджуються та оновлюються. Перспектива як бачення майбутнього не є атрибутом території держави, *але є проявом розумного начала форми держави*. Формування власної перспективи - це інтелектуальна робота, яка під силу лише деяким “історичним спільнотам”, які таким чином формують власну державність і творять свою історію. Перспективу має суспільство, здатне здійснювати зміни - систематичні зміни - як визначальний чинник державного будівництва.

Усвідомлення проблеми “прогнозу” майбутнього результату сягає середини ХХ ст., кола почали створювати штучний інтелект. При конструюванні “інтелектуальної машини” була виразно сформульована відмінність людського інтелекту від механічного: здатність прогнозувати у людини і відсутність цієї здатності у машини¹ і тварин. При цьому прогноз майбутнього - планування - є усуненням невизначеності щодо цього майбутнього. Оскільки майбутнє *імовірнісне*, то значущість стратегічного планування полягає не у виявленні правильних відповідей, а значущим є сам *діалог* щодо значущих для держави тем про майбутній стан. Цей діалог може вестися на індивідуальній (авторитарній), груповій (олігархічній, партійній) і соціальній (демократичній) основі.

Майбутній стан держави є соціальним проектом, що базується на тих або інших уявленнях про державу в майбутньо-

¹ Розробкою методології соціального розвитку в Радянському Союзі займалися Г.П.Щедровицький [396], О.І.Генісаретський [397], В.Розін [398], П.Щедровицький [399] та ін., проте ці роботи викликали у влади скоріше незрозуміння, ніж усвідомлення життєвої необхідності даних розробок для розвитку держави.

мечується в своїй території, і в такому сенсі територія - це безумовна цінність. З другого боку, територія - це тягар, який вимагає великих зусиль соціуму для забезпечення належної якості.

Теорії освоєння великих територій розробляються в географії. Малі території, співмірні з простором людини (наприклад місто, рідний пейзаж і т.ін.), організуються перш за все архітектурно: початковим втіленням простору є дім як індивідуальний простір. Дім символізує безпеку, освоєння простору, стабільність існування, родове гніздо і місце спілкування з собі подібними. Як символ безпеки, як символ відтворення людини і держави, як місце втілення соціального спілкування дім має державотворче значення. Як смисловий символ стабільного життя дім відіграє визначальну роль у стабільності держави і соціуму.

Іншим елементом простору, що сполучає елементи соціуму, є дорога, або, в більш загальному вигляді, комунікація як соціальний зв'язок. *Дім і дорога як два архетипи простору* створюють основу для двох стратегій державного буття: осідлості й номадизму. Ці стратегії мали найяскравіше вираження в період освоєння простору - період великих відкриттів, але і сьогодні вони мають принципове значення для соціуму: пізнання світу неминуче пов'язане із зіставленням “того, що тут, і того, що там”, тобто з пересуванням. Подорожуючи по світу, здобував свої знання Демокрит, мандруючим філософом був Г.С.Сковорода, на технології неспішного руху базується перипатетична “методологія” філософствування. Знання, сформульовані в подорожах, відігравали і продовжують відігравати зв'язуючу роль між людьми, між людиною і середовищем буття. Водночас пересування - універсальний засіб вирішення етичних (соціальних) конфліктів, про що писав ще Марк Аврелій. З цього виходить, що номадизм має значення не тільки як безпосередня необхідність людини у переміщенні (як боротьба із знаменитою гіподинамією), але і як ідеологема прагнення до нового. Тому номадизм не зводимо тільки до його комерційної форми - туризму.

Стійкість соціальних форм як їх відтворюваність фіксує соціальний час: розділення соціального “часу наших дій” (за Діомедом) і часу космосу як порядку природи знаходить свій вияв у літочисленні не від “створення світу”, а від “заснування Риму”, “Різдва Христового”. При цьому циклічність космічного часу змінюється на лінійність часу соціального: в концепції лінійного часу з'являються такі соціальні поняття, як прогрес,

свобода волі, здатність простити і забути, причина і наслідок, накопичення багатства, народження і смерть тощо. Саме лінійний час дозволив Ч. Дарвіну теоретично зобразити походження видів і процес еволюції, що було б неможливо, якби час рухався по колу [346]. Нарешті, лише в умовах лінійного часу стають можливими соціальні епохи, цивілізації. Соціальний час задає ритм соціального буття - чергування робочих і неробочих днів, свят, ритм яких формує в суспільстві стан напруженості, свободи або розслаблення (лінь). Тим самим, соціальний час виявляється умовою "скріплення" різних діяльностей; він дозволяє редукувати різноманітні акти до загальних еталонів, фіксує послідовності, кооперації різноякісних колективних дій. У межах, визначених такими контурами, категорії "соціальний час" і "соціальний простір" указують на різні, але взаємопов'язані аспекти буття соціуму.

У соціальному бутті тимчасова течія визначає зміну поколінь - соціальну зв'язність поколінь. При цьому здавна старше покоління виступало як основа поточного існування людини, соціуму. Тому старше покоління завжди цінувалося за те, що зроблено для нинішнього. І в цьому аспекті руйнування поточним поколінням того, що зроблено старшим, заперечення самого старшого покоління, що витратило свою людську енергію для нинішнього покоління, тих принципів буття, які сформовані старшим поколінням, є руйнуванням соціального часу, руйнуванням соціального буття, історії держави.

У сучасних дослідженнях [347, с. 115] показано, що особистість не є "чимось у мені для мене", а насправді виявляється тим, "що в мені для інших". *Всі глибинні психологічні пласти особистості утворюються завдяки спілкуванню і призначені для спілкування.* Тому ставлення до старшого покоління відіграє особливу роль у формуванні соціальної зв'язності: підтримка старшого покоління - матеріальна й духовна - визначає зміцнення соціальної зв'язності, а отже, держави, і навпаки.

Просторово-часовий "місцерозвиток", таким чином, виступає категорією соціальної зв'язності не тільки на духовному рівні, але є вихідною схемою побудови буденної поведінки людей і їх повсякденних взаємодій, тобто постійно діє на рівні буття соціальних індивідів як умова зв'язності, безперервності, організованості. Інакше кажучи, формує соціальні зв'язки, що кооперують послідовності й поєднання людських сил, дій і втілень.

18. Державне будівництво, методологічною основою якого є історичний досвід, є найдорожчим, довготривалим і найбільш ризикованим способом державного будівництва, оскільки орієнтується на минуле, а майбутнє формується випадково - на основі спроб і помилок. Витрати державних, людських, природних ресурсів при такій емпіричній технології державного будівництва значно вищі, ніж за дискурсивної технології. У дискурсивній технології *теперішнім часом є початок майбутнього.* Тому визначивши державу як форму буття, ми тим самим мимоволі виводимо науки про державу зі сфери прикладних у сферу фундаментальних. Різниця між прикладною і фундаментальною науками - в можливості й здатності ставити граничні питання: у можливості їх передбачення і здатності їх реалізації. Сьогоднішнє втілення реальності буття в державне знання, в ідеальну модель держави стає основою формування предметного світу держави, тобто предметного формування майбутнього - подолання негативного і вдосконалення позитивного. Саме на основі нинішнього усвідомлення формуються моделі соціальної зв'язності та будуються перспективи держави.

19. Внаслідок підготовки керівників для вирішення *тільки поточних (технічних), а не перспективних* завдань, у світі нині спостерігається нестача кваліфікованих управлінських ресурсів високого рівня. Це пов'язано з тим, що ключову роль у загальному характері колективної діяльності відіграє те, що об'єкт цієї діяльності є ідеальним, він перебуває в майбутньому, тому між формуванням об'єкта в майбутньому і його предметною реалізацією існує розрив. Потрібне поєднання ідеального як стимулу діяльності і предметного як матеріалізації діяльності, щоб ліквідувати цей розрив і забезпечити *повноту* колективної діяльності. Саме такою функцією, яка опосередковує відносини між ідеальним та предметним, і є управління. Тобто **державне управління - це поєднання ідеального і предметного** моментів колективної діяльності. Таким чином, поєднувальна природа державного управління визначає параметри (умови) діяльності осіб, які здійснюють реалізацію цієї природи - організаційних фігур держави. Ці умови задають їх зв'язність з місцерозвитком, функціональну відповідність світогляду, а також здатність забезпечити результати державного будівництва.

16. Рівень матеріального забезпечення індивідів є стійкою функцією, пов'язаною з доходом *за наявної в державі системи перерозподілу суспільного продукту*, звідси і можливості формування середнього класу забезпечуються перш за все структурою державного розподілу. Хоча звичайно цей процес зводять до суто економічного, але насправді базовим чинником існування середнього класу є співпричетність індивіда до процесів створення суспільного продукту і розподілу його результатів у державі. По суті, вже сама по собі концепція “середнього класу” виникає як концепція держави, в якій відбувається *перехід* від колишньої моделі, побудованої на відчуженні індивіда від результатів колективної діяльності, до моделі співпричетності *в поєднанні* з принципом розумної достатності потреб індивіда, що базується на встановленому психологами у ХХ ст. факті раціональності людських потреб. Тому саме в результаті зміни принципу перерозподілу суспільного продукту, що забезпечує рівність можливостей матеріального забезпечення всередині держави, і відбувається формування середнього класу, що, у свою чергу, є основним моментом посилення соціальної зв'язності в державі.

17. Державне будівництво в основі своїй - це створення інтелектуального продукту, втілюваного в реальність: історія державного будівництва є історією інтелектуального розвитку. Інтелектуальний характер державного будівництва визначається природою держави як свідомої форми матерії, чий розвиток обумовлений у першу чергу *потенціалом* цієї свідомості, тобто інтелектуальним потенціалом держави: по суті, інтелектуальний потенціал - це можливість розвитку держави. Поняття розвитку має принципове значення для державного будівництва, оскільки розвиток - це рух держави до самої себе, до своєї природної сутності. Звідси очевидно, що *зростання повноти знань про сутність держави, зростання повноти знань у державі та втілення даного знання в реальність буття - це і є закон розвитку держави*. Із закону розвитку держави випливає, що пізнання сутності держави (R_E) і втілення цієї сутності в реальність (R_A) - два взаємопов'язаних процеси, що є додатковими, але не еквівалентними один одному. Рівень відповідності втілення держави (R_A) її сутності (R_E) визначається співвідношенням наукового знання про державу і практики державного управління - перше визначає орієнтири (параметри) державного будівництва, а друге втілює їх у реальність.

Це показує, що соціальність розкривається як обігом внутрішнього світу людини зовні - через культуру, етику, так і проєкцією зовнішнього середовища в культурний, духовний світ людини. Такий взаємовплив і обумовлює соціальну зв'язність соціуму. Тим самим соціальна зв'язність є основою держави, смисловим стрижнем людської цивілізації.

3.2.2. Соціалізація держави як основна тенденція державного будівництва в ХХ столітті

Вплив природи на людину завжди має нестабільний, спонтанний характер, тоді як людина прагне стабільності й прогнозованості явищ свого життя. Вирішення цього завдання припускає взаємоузгодження людських зусиль, тобто зростання взаєморозуміння, формування впорядкованості відносин. Аж до останнього часу формами організації такого єднання розглядалися *народ* і *нація*. Проте згідно з концепцією “бахаї”⁵⁸ (від загальноарійського “баха” - благо. Звідси ж - бог) програма об'єднання людей на основі таких спільнот, як “народ” (Аврам - отець народів) і “нація” (Мохаммед - отець націй) завершилася до 1844 р., і почався новий етап єднання людей⁵⁹. Принципи об'єднання висловлені у зверненні, що адресоване всім людям планети й дістало назву “Обіцянка загального миру” (1985 р.), з яким протягом 1986 р. були ознайомлені глави 186 держав. І якщо позиція “бахаї” має неофіційний характер, то активізація різних публічних версій глобалізації в цей період набула вже офіційного характеру⁶⁰.

У цілому ж події, що відбувалися протягом ХХ ст., можна розглядати як трансформацію колишніх соціальних відносин - прямих, безпосередніх. Незважаючи на те, що вони формувалися в рамках основної доктрини ХХ ст. - політекономічної, їх результати позначилися в першу чергу на характері соціальних зв'язків. Розглянемо докладніше, як це відбувалося.

⁵⁸ Міжнародна неурядова організація, яка співробітничала з ООН у питаннях досягнення миру на Землі, забезпечення прав людини і розвитку народів планети. Співтовариство “бахаї” має право дорадчого голосу в Економічній і Соціальній Раді ООН (ЕКОСОС), своїх представників при штаб-квартирі ООН у Нью-Йорку і Женеві, а також у Програмі ООН з питань навколишнього середовища (ЮНЕП).

⁵⁹ Одночасно у східноєвропейському світогляді той самий процес виявляється у філософії всеєдності.

⁶⁰ Так, у цей період активізувалися офіційні зусилля по створенню об'єднаної Європи, що завершилися в 1991 р. створенням Європейського Союзу, було оформлено північноамериканське об'єднання (НАФТА) і т.д. В цей же період виникає концепція стійкого розвитку і проводиться міжнародна конференція глав держав Ріо-92.

До тих пір, поки в державі панували форми безпосереднього взаємозв'язку між людьми, коли їх соціальний зв'язок був виражений простою кооперацією і сумісністю, особливої потреби в розумінні соціальної зв'язності не виникає: відносини між людьми мають прямий характер, а соціум розглядається як сукупність індивідів, об'єднаних безпосередніми зв'язками одне з одним. Проте коли безпосередня залежність поступається місцем опосередкованим зв'язкам (відносинам), тоді виникає проблема впливу таких відносин на характер і зміст соціальної зв'язності, тобто стабільності й відтворюваності соціуму і держави.

В ХХ ст. ця проблема актуалізувалася до кризового стану й вирішувалася різними шляхами, найпершим з яких стала Жовтнева революція в Росії. Далі були концепція шведської соціал-демократії, "Новий курс" Ф.Д.Рузвельта, післявоєнне будівництво соціальних держав у Європі та Азії. У всіх цих випадках використовувалися різні типи формування соціальної зв'язності, однак загальним є те, що концепція соціалізації держави у ХХ ст. стала визначальною концепцією розвитку.

Соціальну зв'язність можна розглядати як міру єдності соціокультурних кодів, що обумовлюють групову поведінку. Інакше кажучи, соціальна зв'язність визначає, наскільки співобразні й співорганізовані державно значущі форми діяльності. Діяльнісний підхід до поняття соціальної зв'язності прагматично корисний, оскільки відповідає на питання про основну причину непродуктивних втрат у державі. Всякий соціальний розрив є порушенням співобразності та співорганізованості, тобто розлагодження системи діяльності. Для отримання кінцевого результату державної діяльності розрив повинен бути подоланий, але на подолання затрачаються ті або інші ресурси.

Звідси стають очевидними розбіжності темпів розвитку в різних соціальних формаціях: при рабовласництві розрив максимальний, відповідно соціальний потенціал затрачується не на розвиток, а на подолання розриву. В міру просування від рабовласництва до феодалізму, далі капіталізму й сучасної соціальної держави цей розрив скорочується - відповідно зростає потенціал державного (людського) розвитку. Тим самим зростання соціальної зв'язності, зростання соціальної єдності визначається як глобальна *тенденція* розвитку державності, з одного боку, а з другого - як *умова* розвитку державності.

Неминучим результатом колективної діяльності є принцип перерозподілу соціальних благ: використання колективних

ція", що характеризуються безпосередніми зв'язками між індивідами, до наступного етапу - загальності, що характеризується *опосередкованими* зв'язками між індивідами і явищами. Така трансформація обумовлює появу нового типу держави, що долає відчуження (майнове, соціальне, національне) на основі відносин *співпричетності*, які виступають як умова *вирівнювання* соціуму. Саме рівність забезпечує *можливості* людей по відношенню до блага, проявляючись як доступність блага для соціуму в цілому, а не тільки для окремих груп. У цьому випадку рівність виявляється способом забезпечення добробуту держави, соціальної зв'язності. Множинність державної єдності вимагає рівності, тобто екстенсивного співіснування, співбуття; тому соціальна рівність не є загальною у значенні власності, але вона сумісна, оскільки керується принципом справедливості. На жаль, рівність ніколи і нікому не дається сама собою: її необхідно культивувати, тобто знову і знову вибудовувати й підтримувати інститути рівності в державі, тому що соціальна рівність є результатом державно організованої діяльності.

15. Опосередкований характер державних відносин утілюється через формування "соціальної корзини" індивіда, "входом" до якої є участь індивіда в колективній діяльності, а "виходом" - параметри соціальності. Тобто держава встановлює соціальний мінімум, що забезпечується участю людини в колективній діяльності, - соціальну корзину. Проте соціальна корзина включає витрати *не тільки на біологічне виживання індивіда*, але й *забезпечення його соціальних параметрів* - отримання і підвищення культурного, освітнього рівня, дім, утримання сім'ї, комунікації (автомобіль, подорожі), відпочинок. Цей мінімальний рівень соціальної корзини, що задається державою, є *державними якостями*. Таким чином, соціальна корзина виступає як віддзеркалення рівності громадян держави, як проекція їх соціальної єдності, вона відображає державні якості. Як віддзеркалення державних якостей соціальна корзина включає розподіл робочого й вільного часу, умови безпеки праці, соціальної і медичної безпеки. Як віддзеркалення соціальної єдності - стан місцерозвитку соціуму та соціальність (рівність доступу) державного простору. Тому в теорії природної держави організація соціальної корзини визначається як функція влади в Україні і конститується в цій якості.

12. Якщо культура і моральність виступають як внутрішнє організуюче начало соціальності, то зовнішнє організуюче начало соціальності визначається категорією “місцерозвитку”, яка розкривається як простір-час. Дана категорія об’єднує в собі простір і час як “теперішнє”, що дозволяє нам виділити в генезисі держави нинішній час як точку поєднання минулого і майбутнього: як результат минулого і як основу майбутнього. Незвичайне поняття “місцерозвитку” не тільки повною мірою описує особливості поведінки соціального простору-часу, але й припускає єдність між рослинними, тваринними та мінеральними сферами, з одного боку, і людиною, її побутом та духовним світом - з другого. Тим самим просторово-часовий “місцерозвиток” виступає категорією соціальної зв’язності, що впливає на стан соціуму, визначаючи порядок його соціальності. У свою чергу і соціум справляє зворотний вплив на місцерозвиток - державна реальність виникає саме тоді, коли простір-час як деяка абстрактна форма наповнюється енергією колективної діяльності і речовиною соціальних відносин.

13. Обумовленість державного управління місцерозвитком проектується на носіїв управлінських функцій - організаційні фігури держави. Організація такого процесу стає можливою на основі особливого типу мислення - соціально організованого мислення. Природними передумовами, що визначають соціально організоване мислення, є просторове сприйняття, просторове мислення. Розвиток просторового мислення пов’язаний з особливостями людського сприйняття - людина в першу чергу сприймає і пізнає обмежений простір, представлений матеріальними предметами. Але матеріальний світ обмежує простір людського сприйняття, тому *держава не може мислитися в поняттях приватної власності*, матеріального світу. Просторове сприйняття загального - це наступний, більш високий рівень світосприймання, ніж окремих - індивідуальний. Тому розвиток держави стає можливим тільки за умови просторового сприйняття, просторового мислення організаційних фігур держави. Саме *обмежене сприйняття держави призводить до того, що можливості організації колективної діяльності - влади, сприймається і використовується як інструмент формування локального - приватного простору*.

14. З позицій просторово-часової актуалізації ХХ ст. можна вважати перехідним від таких спільностей, як “народ”, “на-

благ можливе тільки в особистісному аспекті - або матеріальному, або моральному. Ні для кого вже не секрет, що індивідуальність людини визначає її егоїзм - бажання одержати для себе більше благ, але одержати більше благ індивід може тільки у взаємодії з іншими людьми - можливості людини обмежені, можливості організованого колективу практично безмежні. Тому індивід мириться з необхідністю підкорення владі, з певним обмеженням власного егоїзму (свободи), необхідністю дотримання правил спільного життя - в обмін на розширення простору своїх можливостей в отриманні соціальних благ. У цьому соціальному договорі матеріальна компонента відіграє істотне значення в забезпеченні соціальної зв’язності держави: так, американський дослідник С.М.Ліпсет констатує велику залежність між стабільністю демократії, держави і відносним майновим розподілом [348].

Підкреслимо - *відносним*, тобто соціальна зв’язність визначається не абсолютною рівністю в розподілі матеріальних та інших благ у державі. Роль держави в розподілі матеріальних благ зводиться до *забезпечення можливостей доступу кожного індивіда до результатів колективної діяльності* - подолання відчуження індивіда від результатів колективної діяльності. Подолання такого відчуження здійснюється шляхом регулювання ринку праці.

Річ у тому, що приватне регулювання трудових відносин (з/плати, робочого дня, відпочинку і т.д.) визначає експлуатацію одного індивіда іншим (суб’єкт-суб’єктні відносини) і, тим самим, веде до розділення соціуму на тих, хто визначає умови експлуатації (експлуаторів), і тих, хто змушений підкорятися цим умовам (експлуатованих), тобто визначає соціальне розділення суспільства - переведення суспільства у сферу суб’єкт-суб’єктних відносин. Перенесення цих відносин у надособистісний - державний простір сприяє усуненню антагоністичних відносин експлуаторів та експлуатованих і забезпечує посилення соціальної зв’язності - перехід відносин у суб’єкт-об’єктні, тобто такі, що обумовлюють формування *об’єкта* - соціального цілого.

Подолання відчуження індивіда у ХХ ст. виражається в трансформації сучасного права: “юристи минулого (ХІХ - Т.Б.) сторіччя любили говорити про недоторканність власності, про “необмежений характер права власності”, про “неприпустимість державного втручання в справи власності”. Нинішні буржуазні автори міркують інакше. Вони широко користуються такими

поняттями, як “обмеження власності”, “суворе стиснення права власності”, “соціалізація власності”, “використовування права власності в суспільних цілях і під контролем держави” [349, с. 528].

Це показує, що проблема опортунізму - як влади, так і індивіда - в процесі колективної діяльності, про яку йшла мова в попередньому розділі, прямо пов’язана з проблемою відчуження індивіда від результатів своєї праці та від організації цієї праці. Інакше кажучи, *від причетності індивіда до результату колективної діяльності*. Власне, вся історія держави - це історія відчуження індивіда від результатів діяльності - рабовласництво, феодалізм, капіталізм, і спроб подолання такого відчуження - перевороты, повстання, революції, громадянські війни.

Подолання розриву відчуження людини від результатів її праці, на наш погляд, пов’язано з ім’ям американського підприємця Генрі Форда. На початку ХХ ст. Г.Форд запровадив нову систему розподілу доходів колективної діяльності на своєму підприємстві. В компанії Форда були встановлені такі ставки заробітної плати, які дозволяли кожному робітникові протягом кількох років купити автомобіль, що випускався цією компанією (на той момент - “Форд-Т”). Тим самим було започатковано нову систему розподілу продукту колективної діяльності, при якій робітник⁶¹ ставав *співпричетним*⁶² до результату цієї діяльності.

Даний підхід, який суперечив теорії експлуатації, привів до того, що за короткий строк компанія Г.Форда стала найбільшим виробником автомобілів у світі, автомобіль “Форд-Т”, що випускався нею, - наймасовішим автомобілем в історії автомобілебудування, а Сполучені Штати - найбільш автомобілізованою країною у світі. Автомобілізація Сполучених Штатів забезпечила розширення комунікативності держави і розвиток державної інфраструктури - автомобільні дороги, виробництво палива (видобування вуглеводнів, їх переробка, доставка і збут споживачам), сталі, гуми, обслуговування автомобілів (технічне обслуговування, паркування) і т.д. Фактично йдеться про те, що організаційне рішення Г.Форда сформувало вигляд сучасної американської економіки, де найбільші в світі компанії

⁶¹ Поняття “робітник” тут вживається не в Марксовому значенні “пролетар”, а в значенні прототипу людського існування: в сучасній дійсності свобода людини включає розуміння *буття* як необхідно “робочого”, звідси - етичне значення “робітника” як суспільної функції.

⁶² Причетність - це подолання відчуження індивіда від результатів своєї праці. Саме таким відчуженням характеризуються всі історичні системи економіки - рабовласницька, феодальна, капіталістична, соціалістична (в радянському варіанті).

гального блага в державі, оскільки зв’язок між благом як етичним началом і здійсненням блага реалізується на рівні держави.

10. Держава втілюється лише у двох природних фізичних об’єктах - *території* і *людині*, все інше - *відносини між цими фізичними об’єктами*. Тому втілення форми держави стає можливим тільки при реалізації потенціалу цих двох визначальних елементів державного будівництва за допомогою відповідних відносин. Відносини утворюють структуру держави, тому стійкість держави визначається *характером відносин* (зв’язків). Зв’язки (відносини) між людьми формують державний соціум, існування якого відбувається як два одночасних процеси: утворення і руйнування асоціацій індивідів - кластерів. У звичайних умовах (суспільство) число виникаючих і зникаючих кластерів однакове, тоді як цілеспрямованість державного будівництва обумовлює насамперед той чинник, що кластерів у державі утворюється більше, ніж зникає. Перевищення частки виникаючих кластерів над зникаючими і визначає соціальну зв’язність. Відповідно, соціальна зв’язність - це відносини, що характеризуються стабільністю: в цілому *соціальна зв’язність є основою самовідтворення держави*.

11. У штучних теоріях держави соціальна зв’язність трактується як структура, “заповнювана” людьми, в рамках якої вони (примусово) об’єднуються і структуруються. В цьому плані формування особистості трактується як її “підгонка” під комбінацію соціальних форм, а основним принципом соціалізації є залежність людини від структури, від працедавця, від місця в ієрархії, від відповідності функціональної ролі. В таких механістичних системах суспільство, природа, дух і тіло протистоять одне одному: людина не належить собі, *їй вже не до моральних і духовних цінностей*. У теорії природної держави соціальна взаємодія формується на рівні буття людей: соціальність як віддзеркалення інших у собі і себе в інших з’являється як результат духовного розвитку, культури. Колектив людей, об’єднаних спільним проживанням, ще не є державою - держава з’являється як проекція надособистісного значення в людській відносини, коли над суто фізичним їх буттям виникає стихія духовних, осмислених відносин. Інакше кажучи, відносини між людьми стають *соціальними* лише за умови, якщо вони мають надособистісні значення, що формуються культурою і моральністю.

нент власності. Таким чином, приватна власність створюється як нарощування державної власності, і лише в такому контексті може існувати держава. Якщо ж навпаки - приватна власність створюється за рахунок суспільної (скорочення суспільної) - це пограбування держави і суспільства.

8. Виділення й діалектичне протиставлення *приватного* в державі й *держави* формує джерело конфлікту цілого та його елементу. Якщо перевага віддається елементу, то ціле - держава - розпадається. Зміцнення цілого - держави - пов'язане з перерозподілом результатів колективної і державної діяльності між учасниками процесу, тобто соціалізацією держави. Держави, в яких рівень соціалізації, рівень суспільного перерозподілу має істотне значення в державній культурі, сьогодні демонструють високий рівень розвитку. При цьому державна влада є механізмом, за допомогою якого наявні ресурси, *розподілені нерівним чином*, можуть бути мобілізовані й пушені в справу з урахуванням природи колективних відносин. Інакше кажучи, влада є *проекцією соціальної зв'язності, яка існує в державі й реалізується в колективній діяльності*. В умовах глобальних тенденцій посилення ролі держави в перерозподілі суспільного продукту зміцнення державності України *неминуче пов'язане з поверненням у русло даної тенденції* - тільки таким чином державне будівництво України може дістати імпульс розвитку.

9. Результатом колективної діяльності людей у державі є державні якості. Державні якості - це концентрація людського досвіду, спільної та індивідуальної діяльності людей, різні їх комбінації, композиції, синтези, які втілюються в умовах, засобах, знаряддях та інструментах колективної діяльності. Вони також представлені і в безпосередньо індивідуальному бутті людей, в їх можливостях, потребах, уміннях, знаннях, властивих їм формах поведінки і взаємодії. Завдяки цій безпосередній утіленості в бутті людських індивідів державні якості розкриваються і реалізуються в соціальній предметності. Як основа державних якостей виступає тема *блага*, що у ХХ ст. набуває свого метафізичного значення - зустрічі з майбутнім. Такий трансцендентальний зміст блага пов'язується з уявленням майбутнього як такого *в його відношенні до наявного добробуту людей*. І в цьому плані - як уявлення майбутнього, як проекція майбутнього в нинішній час - благо виявляється *смыслоспівпадаючим* з державним будівництвом. Останнє набуває значення створення за-

по видобутку і переробці вуглеводнів, найбільша в світі мережа доріг, мережа сервісного обслуговування автомобілів і їх власників. Тому *створення найбільшої в світі економіки - це результат не стільки виробничого розвитку, скільки подолання відчуження американського робітника від результатів праці*.

Свого розвитку ця концепція набула на державному рівні в період подолання найглибшої соціально-економічної кризи 30-х рр. У 1935 р. адміністрація Ф.Д.Рузвельта ухвалює Закон про трудові взаємовідносини, Закон про соціальне забезпечення і Закон про справедливе наймання робочої сили, що встановив мінімум заробітної плати і максимальну тривалість робочого дня. При цьому держава нормативно зафіксувала систему організації виробництва і праці з урахуванням фізіологічних та психологічних чинників життєдіяльності людини⁶³. Тим самим у *Сполучених Штатах* була сформована система забезпечення життєвих потреб індивіда, яка до цього часу є локомотивом розвитку сучасної американської держави. Завдяки такій системі створення умов життєдіяльності власних громадян - у Сполучених Штатах були створені найбільш місткі споживчі ринки, які є привабливими не тільки для американців, але й для людей і капіталу з-за кордону.

Заходами того ж порядку - подолання відчуження результатів діяльності від можливостей індивіда, стали заходи щодо регулювання ринкових відносин. Звичайно ці заходи розглядаються як необхідні кроки для подолання найбільшої соціально-економічної кризи⁶⁴, що охопила весь світ, проте істотним є те, що подолання кризи ринкових відносин пішло по шляху регулювання товарно-розподільних відносин. У 1933 р. адміністрацією Ф.Рузвельта були прийняті: Закон про відновлення промисловості, який фіксував ціни на продукцію, рівень виробництва, розподіл ринків збуту і т.д., і Закон про регулювання сільського господарства (AAA), який регулював рівень цін на сільськогосподарську продукцію та виділення з цією метою фермерам премій за скорочення посівної площі й поголів'я худоби.

⁶³ Сполучені Штати Америки мало не першими стали на шлях державного регулювання економіки (див. "Новий курс" Ф.Рузвельта [350, р. 625, 754]). На початку 60-х рр. Сполучені Штати "стали повертатися обличчям до так званої нової економіки, під якою почали розуміти не що інше, як економіку, керовану урядом" [349, с. 533].

⁶⁴ У кінці 20-х - на початку 30-х рр. ХХ ст. період вільного розвитку капіталізму закінчився повним крахом: пророцтво К.Маркса про те, що вільне ринкове виробництво не є тим, що самовідтворюється, дістало реальне підтвердження; в цей період народжуються нові економічні теорії (Дж.М.Кейнса, Дж.К.Гелбрейта та ін.), засновані на державному регулюванні економіки.

Відзначимо, що вирішення проблеми соціальної зв'язності у Сполучених Штатах відбувалося як вихід з найважчої економічної кризи і на фоні масового зубожіння населення - як подолання "порочного кола злигоднів". У цей же період аналогічне завдання вирішували у Швеції і європейських країнах. Методологічне рішення подолання економічного спаду і виходу з "порочного кола злигоднів" було однаковим: подолання відчуження громадян держави від результатів колективної діяльності, посилення соціальної зв'язності держави як у матеріальному, так і в духовному плані.

Таким чином, події в період між Першою світовою війною і після Другої світової визначали собою зміну моделі держави - зміну державних якостей: перехід від колишньої моделі, побудованої на відчуженні індивіда від результатів колективної діяльності, від влади, до моделі причетності, в якій держава як надособистісна сутність об'єднує і координує відносини людей. Ті держави, уряди яких зуміли усвідомити й перейти на такі принципи створення держави, збереглися і успішно розвиваються; інші ж, у яких цього не відбулося, розчинилися в просторі буття. Цей процес продовжується і сьогодні - розпад СРСР значною мірою був зумовлений тим, що держава, яка першою проголосила курс на соціальну зв'язність, фактично будувалася на основі відчуження. В цьому трагедія радянської держави: раніше від інших усвідомити нові якості держави і реальне втілення цих якостей звести до "битви" "діалектичних суперечностей" між смыслом причетності й реальністю відчуження.

У 20-30-х рр. XX ст. центром соціальної перебудови стає архітектура. В роботах Ле Корбюзьє, Л.Міс ван де Рое, А.Сант'Еліа, В.Гропіуса, Ф.Л.Райта, А.К.Бурова, І.І.Леонідова та інших архітекторів цього періоду розкривається соціальна роль будівлі, соціальна роль організації простору людського буття. Соціальне втілення архітектури виражається в переході від індивідуального будівництва до масового житлового будівництва. Як відзначає Ю.Едіке [351], "забудовниками все рідше виступають приватні особи - на зміну їм приходять держава, общини і кооперативи, що представляють інтереси цілих груп населення". Перехід від будівництва одиничних (індивідуальних) об'єктів до комплексної (групової) забудови - масового житлового будівництва відіграв вирішальну роль у вирішенні житлової проблеми розвинених країн. У цей же період розробляють-

держави, етичних цінностей, логіки практичної життєдіяльності, ставлення людини до самої себе, до суспільства, природи, напрямів державного розвитку; *проблема шляхів особистого та державного розвитку* і т.д. Таким чином, *управління розвитком включає постійне формування картини майбутнього, формування ідей, втілення яких у життя збігається з практичним вирішенням проблем.*

6. Здатність держави управляти означає здатність концентрувати, фокусувати внутрішній потенціал соціуму на усунення суперечностей між моментами практики, між метою і засобом, між засобом та умовою. Цілеспрямованість колективної діяльності приводить до того, що її результат може мати як раціональне (позитивне для розвитку держави як єдиного і множинного) значення, так і ірраціональне, тобто мати значення лише для певної групи осіб або не мати його взагалі. Тому *державне управління включає регулювання та управління як дві поєднані форми.* Завданням регулювання (адміністрування) є вирішення проблем, *не пов'язаних з необхідністю зміни відносин, що склалися в державі,* - воно вирішує проблеми державного будівництва в межах чинних нормативних актів. Сутність же управління визначається тим, що за його допомогою соціум переводиться з одного організаційного стану в інший. Таким чином, регулювання вирішує проблеми колективної діяльності в рамках сформованих відносин, тоді як управління націлене на вирішення проблем колективної діяльності, *пов'язаних з необхідністю зміни форм спілкування.*

7. Розвиток держави є в першу чергу розширенням надособистісної - суспільної сфери, оскільки держава - надособистісна, надіндивідуальна форма відносин. Тому державне будівництво обумовлене розвитком суспільної власності, що включає приватну. Приватною власністю може бути тільки продукт праці індивіда, але *не природний предмет і не продукт колективної діяльності:* це надособистісні форми власності - державна і колективна відповідно. Принцип єдності й множинності держави не дозволяє визначити приватну власність як самостійний об'єкт у державі: приватна власність у державі є *додатковою* до суспільної власності. Суспільна власність як більш високий рівень організації власності включає приватну власність, але не протиставляється їй: державне будівництво відбувається шляхом розширення як однієї, так і іншої компо-

цесі колективної діяльності. Проте *етична природа права зникає, коли право трансформується в спосіб утримання державної влади*. Одним із проявів опортуністичної позиції по відношенню до суспільства є гасло “вся влада належить народу”, адже тоді і всю відповідальність за результати діяльності влади теж несе народ, саме тому визначення відповідальності влади й вислизає від конкретизації. Тим часом, очевидно, що *влада як спосіб організації колективної дії народу не може належати самому народу, оскільки народ як функція не може бути поставлений над народом як явищем*.

4. У колективній діяльності сходяться і перетинаються різні лінії і мотиви державного процесу, в них відбувається синтез нових державних якостей при збереженні або модифікації старих. Параметри колективної діяльності задають деякі початкові умови для діючих індивідів: люди підтримують і реалізують соціальну організацію через певні функції. Так, влада в суспільстві легітимізується через реалізацію тих функцій, які мають надособистісну природу. *Влада доти залишається владою, поки вона має нагоду забезпечувати суспільству надособистісні блага, розвиває їх, надаючи таким чином особистості надіндивідуальні можливості*. Суспільство підкоряється владі остільки і до тих пір, поки влада може забезпечувати й підтримувати суспільно необхідні структури та функції, що лежать за межами звичайного буття кожного окремого індивіда. Саме забезпечення таких функцій, що задовольняють надособистісні потреби людей, які не можуть бути задоволені ніяким індивідуальним способом (а не армія і поліція), є справжньою силою влади та основою її стійкості, запорукою стабільності в державі.

5. Результат діяльності не може бути ні спланований, ні здійснений, якщо не створена направляюча передумова у вигляді ідеальної моделі майбутнього - *перспективи*. Таким чином, державно організована діяльність припускає два взаємопов'язані процеси: передбачення, переднакреслення майбутнього, що впливає з пізнання сутності держави, і програмування, планування дій, які повинні забезпечити досягнення злагодженого з суспільством результату. З цього стає очевидним, що державний розвиток відбувається не автоматично, а як *процес, що підлягає постійному переосмисленню*: в процесі державного розвитку формується і безперервно відтворюється на новій основі *проблема сутності* людини і соціуму, соціуму і

ся принципи організації простору соціального буття: від традиційно механістичних, таких як теорії центральних місць В.Крісталлера або полюсів зростання і центрів розвитку Ф.Перру, в яких ще зберігається колишнє відчуження людини від простору, до таких філософських, пронизаних гуманізмом, як Афіїнська хартія Ле Корбюзьє.

Нові відносини держави і сільського господарства, нові відносини житлового забезпечення як відносини соціальної зв'язності формуються у шведському соціалізмі. В результаті аграрна країна за короткий період здійснює стрибок до вершин державного благоденствування. У Сполучених Штатах розв'язуються аналогічні програми, формується інституційна інфраструктура житлового забезпечення населення: державні агенти по регулюванню житлового забезпечення “Фані Мей” і “Джині Мей” формуються як найбільші в світі фінансові корпорації. Після Другої світової війни на Лонг-Айленді (Нью-Йорк) було побудовано селище Льовіттаун (“місто Уільяма Льовітта”) - 17 500 будинків з двома спальнями. Обладнані кухнями, телебаченням, ці будинки загальною площею 75 м² продавалися за 7,0 тис. доларів - сім'я із двох працюючих могла виплатити таку вартість протягом 2-3 років. У тому ж напрямі⁶⁵ відбуваються процеси в західноєвропейських державах. Виникає концепція “держави середнього класу” як держави, в якій долається відчуження суспільства від матеріальних результатів колективної діяльності, і відроджується концепція “громадянського суспільства” як подолання відчуження суспільства від влади. Трансформуються державні інститути. В результаті шляхом соціалізації відносин у державі, подолання розриву влади й суспільства протягом короткого часу країни досягають найвищого на сьогодні рівня добробуту.

Таким чином, у Сполучених Штатах та інших розвинених державах була сформована нова концепція безпеки індивідів у державі - соціальна. Концепція індивідуальної безпеки, що виражається формулою “свій будинок, своя машина (засіб пересування), споживчий достаток”, до цього періоду реалізову-

⁶⁵ Після цього ефект масового будівництва був запозичений Францією, Швецією, Великобританією та іншими країнами, де вдалося за короткі терміни розв'язати житлову проблему. Деякі програми фінансувалися з бюджету, деякі - із приватних джерел. Проте скрізь діяв один принцип, а саме: *рівень вартості житла співвідносився з рівнем заробітної плати*. Там, де рівень заробітної плати не покривав вартості житла, діяли бюджетні субсидії, тобто суспільний продукт перерозподілявся через суспільні фундації.

валася індивідом безпосередньо. Тепер же вона стала забезпечуватися опосередковано - через участь індивіда в колективній діяльності і відповідну винагороду за таку діяльність, що забезпечує йому можливість придбання речей, що забезпечують безпеку. Саме такий підхід, **коли забезпечення життєдіяльності (у тому числі здоров'я), індивідуальна безпека індивіда формується опосередковано і визначає собою соціалізацію держави.**

Логічним продовженням тенденції формування відносин соціальної зв'язності в США стала *трансформація соціальних смислів* - смислів соціальних відносин, здійснена адміністрацією Р.Рейгана. *Це навряд чи найсерйозніший, але, щонайменше, помітний крок у державному будівництві США в ХХ ст. Що ж було змінено?*

До приходу у владу Р.Рейгана державним смислом американського суспільства було відображення соціального життя як своєрідного змагання з бігу, або *як конкурентної боротьби за виживання*. При цьому малося на увазі, що життя - це змагання, де кожний сам за себе, і перемога одного означає поразку іншого. Втім, за свідченням відомого американського політолога У.Мюра, ця метафора мала на увазі навіть більше: існування було змаганням не на життя, а на смерть "всіх проти всіх" - фактично громадянською війною, де швидкість, сила й розум одних американців працювали на шкоду іншим їх співвітчизникам. Уряд був дискримінаційним *по суті*: він заохочував одних і чинив перешкоди іншим, притому найбільш процвітаючим. І, нарешті, образ змагання означав, що рівність *як факт і як результат* була справою випадку. Таке трактування держави, державного управління, місця людини в державі формувало в соціальному середовищі численні питання про *безглуздість* цих змагань, вело до явища "втраченого" покоління⁶⁶.

У період "подвійного" президентства Р.Рейгана був створений новий смисл державних відносин: держава як партнерство. Це означає, що держава являє собою кооперацію вільних і взаємовідповідальних індивідів, і успіх приходить не до тих, хто бореться поодиночці, але до тих, хто об'єднується з іншими: сила й мудрість інших - загальна перевага, а не перешкода. Таким чином, вільне суспільство було визначене *як партнерство*, а не як конкуренція за виживання: *тим самим змінився зміст усіх відносин у державі*. Вільне підприємництво стало розгля-

⁶⁶ Див. 2.3.4.

Висновки до третього розділу

1. Виникнення держави як форми буття обумовлене переходом соціуму від опертя на природу до опертя на себе. Цей перехід відбувається як результат соціалізації людини, тобто її опертя на собі подібних, на нематеріальні цінності буття. Водночас держава не є об'єктом, здатним здійснювати фізичну діяльність: *під діяльністю держави розуміємо колективну діяльність індивідів*. Держава є простором колективної діяльності людей, що населяють державу. *Процес колективної діяльності і є процесом розвитку держави*. Якщо в процесі колективної діяльності має місце опортунізм індивідів - досягнення результату відсовується на невизначену перспективу, тому для організації колективної дії повинен існувати відповідний орган, що координує цю діяльність і дозволяє *знизити ступінь опортунізму її елементів у відносинах одне до одного* в процесі колективної дії і розподілу створених колективних благ. У державі може існувати тільки один орган, який організовує колективну дію, - це влада. Таким чином, ми приходимо до висновку, що *влада в державі існує для організації колективної дії*.

2. Організація колективної дії має мотиваційну природу. При цьому закон мотивації як основна причина суспільної поведінки є також і дороговказом етики державної влади: за правильної мотивації люди можуть досягти цілей швидше і краще. Але якщо люди в державі спрямовують свої зусилля на непродуктивну діяльність, це означає, *що державна влада створила таку мотиваційну структуру, яка заохочує саме непродуктивну діяльність*. У цьому - в різній схемі організації відносин влади й суспільства, яка зводиться до *різної етики як ступеня відповідальності влади перед суспільством, - основна причина бідності держав і їх народів*. Початкове соціально-економічне становище не є визначальним чинником для розвитку держави: для розвитку держави визначальним чинником є організаційні принципи. Звідси *спосіб організації колективної дії - це наріжний камінь результату діяльності державної влади*.

3. Найпершим механізмом усунення опортунізму в процесі колективної дії є *моральність*: саме як формалізація моральності виникає право. Право і моральність - пов'язані категорії, які є *формальним і неформальним* механізмами одного й того ж явища - усунення опортунізму людської поведінки в про-

нення *vita active* дозволяє долати складність у створенні буття, наповнювати його розумним змістом. Такий спосіб державного будівництва, в якому сполучається свідоме й інтуїтивне, ми визначаємо як дискурсивний, що поєднує в собі передбачення і реалізацію.

З позиції поєднання в державному будівництві наукового пізнання і дії, усунення складності державного будівництва відбувається відповідно до контуру діяльності, наведеного нами в 3.3.2, пізнання - управління - предметна дія. В такому контурі діяльності пізнання стає попередньою умовою управління і предметної дії. Тоді *технологією державного будівництва є передбачення і реалізація.*

У цивілізаційно-історичному підході в основі державного будівництва лежить попередній досвід ОФ і держави, який має аксіоматичний характер. Майбутнє розглядається як проекція минулого досвіду, тобто зміни реальності, що відбулися під впливом минулого досвіду, не враховуються. З часом розбіжність реального й аксіоматичних уявлень поглиблюється - стійкість держави знижується. Методом усунення зростаючої складності є лише один - набуття нового досвіду - метод спроб і помилок. Але ціна помилки в державному будівництві - держава: це дуже дорога ціна для мільйонів членів соціуму, що вкладають своє життя в дану державу і пов'язують своє майбутнє з нею. Тому державне будівництво, методологічною основою якого є історичний досвід, є найдорожчим, довготривалим і найбільш ризикованим способом державного будівництва, оскільки орієнтується на минуле, а майбутнє формується випадково - на основі спроб і помилок. Витрати державних, людських, природних ресурсів при такій емпіричній технології державного будівництва значно вищі, ніж за дискурсивної технології.

У дискурсивній технології *теперішнім часом є початок майбутнього.* Сьогоднішнє віддзеркалення реальності буття в державне знання, в ідеальну модель держави стає основою формування предметного світу держави, тобто предметного формування майбутнього - подолання негативного і вдосконалення позитивного. Саме на основі нинішнього усвідомлення формуються моделі соціальної зв'язності та будуються перспективи держави.

Визначивши державу як форму буття, ми тим самим виводимо науки про державу зі сфери прикладних у сферу фундаментальних. Різниця між прикладною і фундаментальною науками - у можливості й здатності ставити граничні питання¹¹², в можливості їх передбачення і здатності їх реалізації.

¹¹² У нашому випадку це питання на грані двох смислів: держави як суцього і держави як належного.

датися не як нажива й експлуатація, а як інституалізована кооперація між виробниками та споживачами [352, с. 233-235].

Проведена Р.Рейганом і його командою *трансформація смислів* мала колосальне значення для підвищення соціальної зв'язності американського суспільства: фактично, *громадянам була надана нова система цінностей, на яку вони могли спертися в своєму соціальному житті*, зокрема це:

- скорочення числа внутрідержавних заворушень;
- активізація громадянської позиції;
- освоєння американськими корпораціями нових - глобальних ринків сировини та збуту.

Трансформація відносин та інститутів держави, що відбувалася протягом ХХ ст. в передових (на сьогодні) країнах, зумовила нову тектоніку держави, для якої характерні високий рівень адаптивності, комунікативності і смислосмістовності (трансформація адаптивної, смислової, комунікативної функцій). Наслідком підвищення рівня реалізації функцій держави стало підвищення стабільності держави, розширення простору можливостей громадян цих держав і самих держав. При цьому державна влада демонструвала толерантний стиль поведінки - не вплив на суспільство, а координація процесів самоорганізації, що відбуваються на локальних рівнях - бізнесу, суспільних відносин. У результаті, як констатує Оксфордська енциклопедія, "в другій половині ХХ ст. з'являється новий тип держави - держава загального добробуту, за якого політика держави має соціальний характер" [353, с. 61].

Державне буття, таким чином, - це в першу чергу буття відносин, а не речей. Опосередкований характер цих відносин утілюється через формування "соціальної корзини" індивіда, "входом" до якої є участь індивіда в колективній діяльності, а "виходом" - параметри соціальності. Тобто держава встановлює соціальний мінімум, забезпечуваний участю людини в колективній діяльності, - соціальну корзину. Соціальна корзина включає витрати не тільки на біологічне виживання індивіда, але й забезпечення його соціальних параметрів - отримання і підвищення культурного, освітнього рівня, дім, утримання сім'ї, комунікації (автомобіль, подорожі), відпочинок. Це мінімальний рівень соціальної корзини, що задається державою, - *державні якості.*

Таким чином, з позицій просторово-часової актуалізації ХХ ст. можна вважати перехідним від таких спільнот, як народ,

нація, що характеризуються безпосередніми зв'язками між індивідами, до наступного етапу - загальності, що характеризується опосередкованими зв'язками між індивідами та явищами. Така трансформація обумовлює появу нового типу держави, що долає відчуження (майнове, соціальне, національне) на основі відносин *співпричетності*, які виступають як умова вирівнювання соціуму.

3.2.3. Соціальна рівність

Умовою благополуччя держави та її громадян є рівність: саме вона забезпечує *можливості* людей по відношенню до блага, проявляючись як доступність блага для соціуму в цілому, а не тільки для окремих верств. У цьому випадку рівність виявляється способом забезпечення добробуту держави, соціальної зв'язності. Множинність державної єдності вимагає рівності, тобто екстенсивного співіснування, співбуття; тому соціальна рівність не є загальною в розумінні власності, але вона - сумісна. Рівність не дається сама собою: її необхідно культивувати, тобто знову і знову вибудовувати та підтримувати інститути рівності, тому що "рівність - на відміну від усього, що входить у просте існування, - не дана нам, а є результатом людської організації, оскільки вона керується принципом справедливості. Ми не народжені рівними; ми стаємо рівними як члени якоїсь групи через наше рішення взаємно гарантувати одне одному рівні права. Наше політичне життя засноване на припущенні, що через організацію ми можемо створити умови рівності, оскільки людина здатна спільно діяти в загальному світі, змінити його і будувати його тільки разом з рівними собі" [354].

Як фундаментальна умова самого існування держави і соціуму рівність водночас є умовою розвитку, виникнення новизни, а тому обов'язково припускає *свободу*.

Рівність може бути відчуженою. Відчужена рівність не веде до розвитку, а навпаки, припускає мертве й зашкарубле існування держави, коли нічого не розвивається: з позицій природничо-наукових термінів, посилення нерівності веде до зростання ентропії - "теплової смерті".

Вирівнювання можливостей індивіда всередині держави звичайно трактують як формування середнього класу, зводячи цей процес до суто економічного [355]. Матеріальне благополуччя середнього класу - це дійсно необхідна умова забезпе-

припускали постановку завдання в загальному вигляді. Сучасна орієнтація держави на комп'ютерне спілкування призводить до зменшення людського і державного інтересу до фундаментальних можливостей власної суті. Захопленість функціонально-контекстуальним сприйняттям свого відношення до навколишнього світу неминуче призводить до того, що конкретні, цьогохвилинні ситуації привертають увагу політиків значно більше, ніж пошук якихось універсальних діяльнісних схем. Віддзеркаленням цього підходу в політиці є переважання "технічного" мислення над творчим. Не випадково держава дотепер розглядається як інститут: відповідно до даної установки переважне значення має продуктивний результат дій людини, соціуму, а не устремління людини і соціуму. Орієнтація Української держави виключно на технічний (продуктовий) результат і втрата інтересу до творчого процесу державного будівництва веде до того, що багато прихованих можливостей держави, виявити які можна лише при дослідженні, залишаються непоміченими й нереалізованими. Рівень прямих значень і сенсів - понять, вичерпує в цьому випадку розуміння політиків. Глибинні значення і сенси не виявляються, що обмежує стан держави. Функціонування держави при цьому відбувається переважно екстенсивно й увага до користування речами витісняє інтерес людей одне до одного. Держава в цьому випадку втрачає здатність до розвитку.

Саме такі складнощі втілення держави відображаються теоремою Геделя¹¹¹ про неповноту, відповідно до якої аксіоматична система *або суперечлива, або неповна*. У соціальних відносинах теорема неповноти визначає, що всяка організаційна система, що визначає взаємовідносини всередині держави і механізм її взаємодії із зовнішнім світом, повинна за визначенням бути повною, тобто відповідати на будь-яке виникаюче питання.

Тим самим складнощі втілення держави виникають як неповнота використовуваних у державному будівництві понять. Наведений вище приклад М.С.Горбачова показує, що державне будівництво в рамках інтуїтивних підходів, в основі яких лежать особисті, тобто аксіоматичні, уявлення індивідів (лідерів держави), є неповним і породжує складність у втіленні держави.

Тому втілення держави виявляється поєднанням поняттям, обумовленим не тільки і не стільки працею (споживчою вартістю), скільки творчим началом (свідомою вартістю). Лише творче напов-

¹¹¹ Курт Гедель (1906 - 1978) - австрійський логік і математик, член Віденського кружка. З 1953 р. - професор Інституту перспективних досліджень (Прінстон).

Перший (історично) - це культура, культурні норми, культурні обмеження. Другий рівень - це навчання, освіта, тобто передавання досвіду, навичок і норм. Третій рівень - регулювання (нормотворчість, виконавча діяльність - влада). Четвертий рівень - наукова творчість: виявлення сутності й вироблення на цій основі механізмів подолання складності, що реалізуються через третій рівень (табл. 3.2).

Думка про наукову творчість як про “єдине стосовно багато чого” особливо близька Аристотелю: так, він вважає філософію, яка “має справу зі всіма науками”, а не “з яким-небудь одним певним родом”, саме такою - загальною наукою [395, кн. II, 11, 77а, 27-32]. Саме такий - пізнавально-діяльнісний характер мала наука в античності, проте в схоластиці наука має інший аспект - тлумачення. Обидва ці аспекти властиві сучасній науці, тому наука сьогодні має подвійний зміст, а саме:

- наука як тлумачення того або іншого явища;
- наука як пізнання сутності того або іншого явища.

Таблиця 3.2

Напрями усунення складності

Рівні усвідомлення складності	Неформальне регулювання	Формальне регулювання
Інтуїтивне	Культура (етика, моральність)	Практична нормотворчість, виконавча діяльність влади
Свідоме	Навчання/освіта	Наукова творчість - виявлення/усвідомлення складності та шляхів її подолання

Традиційні уявлення про усунення складності пов'язані, в першу чергу, з працею як подоланням складності: у Т.Котарбінського праця - “подолання складностей” [315]. Проте показана Х.Арендт різниця між працею і творенням [365] визначає різне наповнення держави як буття: в процесі праці створюються продукти споживання, а отже, створюється не буття, а лише продукт буття. Продуктовий ряд, з якого намагаються створити буття, веде до обмеження визначальної ознаки людського буття - розумного начала.

Сьогодні схильність до технологічних принципів повертає державу до рівня, що лежав в основі культур старовини. Математичні операції, які здійснювалися колись у Вавилоні та Єгипті, дозволяли вирішувати повсякденні завдання, але не

чення можливостей розвитку держави; проте формування середнього класу в державі є віддзеркаленням не тільки і не стільки матеріальної компоненти розвитку державних відносин: у концепції середнього класу має місце спроба подолання відчуження індивіда від результатів колективної діяльності в поєднанні з принципом розумної достатності потреб індивіда. Принцип розумної достатності, що лежить в основі поняття середнього класу, базується на встановленому психологами в ХХ ст. факті, що потреби людей не безмежні, але вельми раціональні: людям необхідні їжа, дах, безпека, здоров'я, комунікація (спілкування, пересування), відпочинок, розвиток власних фізичних і духовних здібностей, взаємодія з природою. Водночас нестримне накопичення індивідом власності є ознакою психічного нездоров'я, про що говорять З.Фрейд [356], Е.Фромм [357]⁶⁷.

Раціональність людських потреб лежить в основі формування держави благоденствуючої, в якій мета державної діяльності зводиться до формування можливості задоволення нормальних (реальних) потреб людини. На сьогодні є низка прикладів як успішної, так і невдалої практики задоволення людських потреб - у Радянському Союзі, де зберігалось відчуження індивіда від результатів колективної діяльності⁶⁸ (навіть незважаючи на вельми високий рівень соціального захисту), політика відчуження закінчилася крахом держави. Водночас досвід країн третього світу свідчить, що без цілеспрямованого формування відносин соціальної зв'язності держава не є стійкою і тим більше такою, що розвивається. Особливо наочно це простежується на прикладі “азіатських тигрів”: Сингапуру, Малайзії, де економічне зростання було засноване саме на державних програмах, що забезпечують посилення соціальної зв'язності, - житлового забезпечення, зайнятості, прожиткового мінімуму, куди включаються необхідні життєві продукти.

⁶⁷ Згідно із З.Фрейдом, превалююча орієнтація на власність виникає у людини в період, який передє досягненням повної зрілості: якщо вона зберігається у такому вигляді і далі, то стає патологічною, сприяючи деструкції особистості.

⁶⁸ Відчуження радянської людини від результатів колективної діяльності виявлялося в тому, що людина не мала змоги сформувати нормальні життєві умови, живучи “на одну зарплату”. Це призвело до розриву пропорції державного й індивідуального рівнів розвитку - могутня держава та вбогі люди. Виходом здавалась приватизація - як піднесення життєвого рівня шляхом перерозподілу державного багатства. Проте вже в самій ідеї приватизації - пониженні рівня одного для підвищення рівня іншого - містилося ірраціональне начало: мінус на плюс дає, як відомо, мінус. Так воно й вийшло на практиці - “прихватація” привела до падіння життєвого рівня держави і переважної частини населення і сформувала в державі ситуацію ще гіршу, ніж до “прихватації”. Інший шлях ліквідації розриву - розвиток “відстаючого” за допомогою “випереджаючого” - є більш логічним.

Приклад Г.Форда показує варіант прилучення індивіда до результатів колективної діяльності як форму розподілу суспільного продукту в даній державі (на даному підприємстві). Оскільки умови співпричетності є усвідомлено формованими, то, відповідно, і подолання відчуження індивіда від результатів колективної діяльності є державним проектом⁶⁹, що реалізується в певні терміни. Зокрема, у США розподіл суспільного продукту організований таким чином, що в заробітній платі індивіда (споживчій корзині) передбачене придбання автомобіля раз у 4-5 років, квартири - раз у 10 років, одягу - один або кілька разів на рік, оплата індивідом соціального, медичного страхування, подорожей і т.д. Відповідно стає можливою схема суспільства споживання, тобто в заробітній платі передбачена купівля товарів індивідом. В інших схемах перерозподілу суспільного продукту формуються інші результати.

Своя схема розподілу суспільного продукту була узвичаєна в СРСР. Там придбання квартири, подорожі/відпочинок, медичне, соціальне страхування та ін. відбувалися через суспільні фонди споживання, тобто суспільні блага перерозподілялися не індивідуально, але бюрократично. Природно, що додатковий перерозподіл результатів суспільної праці через суспільні фонди вимагав додаткових витрат і призводив до зловживань (бюрократичних), коли комусь діставалися суспільні блага, а комусь ні.

Власне кажучи, саме схемою розподілу суспільного продукту і відрізняється сучасна капіталістична держава від соціалістичної.

При сучасному капіталістичному способі перерозподілу суспільного продукту відбувається через індивідуальні виплати, при соціалістичному - через державні механізми. Відповідно в першому випадку рівень виплат визначається на основі угоди (з профспілками) і державними нормативними актами, в другому - за вказівкою бюрократичного апарату. Проте принципова основа обох принципів: зміст соціальних благ, якими повинна бути забезпечена людина в державі, є загальним як для капіталістичної, так і для соціалістичної систем розподілу. Даний набір державних благ⁷⁰ є віддзеркаленням співадаптивної функції на внутрішнє середовище держави, відповідно соціальна однорідність - механізм співадаптивної функції держави.

⁶⁹ Що, власне, і показує досвід розвитку США у XX ст.

⁷⁰ Див. 3.1.3.

різних явищ. Держава, втрачаючи цілісність внутрішнього сприйняття розуму, цілісність ідеального - в науці, в інтелекті, фрагментується у внутрішньому уявленні соціуму, а потім ця внутрішня фрагментованість знаходить предметність у матеріальному втіленні (див. 3.3.2).

Тим самим, своєчасне усунення складності є одним з основних завдань державного будівництва: неврегульоване поглиблення суперечностей становить загрозу дезорганізації для державного цілого, яке через нерозвиненість механізму управління, обмеженість інтелектуального потенціалу не зуміло своєчасно виявити суперечності й усунути відносну складність протистояння стихійних, некерованих соціальних, природних, економічних змін. Закономірності державного цілого, закономірності форми не можуть бути задоволені в хаотичному зіткненні інтересів його елементів.

Державне будівництво втілюється в єдності двох моментів. По-перше, в отриманні безпосереднього матеріального, емпірично сприйнятого результату, формуванні матеріальних благ, руйнуванні або зміцненні соціальної зв'язності та ін., що виступає як здатність колективного суб'єкта матеріально, фізично перетворювати місце розвитку, в тому числі самого себе. Розуміння відповідності або невідповідності одержаних результатів реальності буття приходить після отримання результату та його співвіднесення з реальністю і визначає собою зміст методу спроб та помилок. Розрив між реальністю і втіленням визначає виникнення складності буття.

Але, з другого боку, державне будівництво є проекцією реальності в буття. Таке проектування відбувається в процесі усвідомлення людиною реальності світу, в якому вона живе (діє), у процесі наукового пізнання світу. Попереднє пізнання реальності дозволяє наперед співвіднести планований результат з реальністю і, таким чином, усунути складність ще на етапі планування результату. Пізнання реальності, віддзеркалення зовнішнього світу виступає як основний спосіб усунення невизначеності, хаосу, зміцнення державності¹¹⁰.

Становлення державності відбувається на кількох рівнях усунення складності (які зберігаються у формі держави).

¹¹⁰ Роль наукового способу усунення складності в державному будівництві простежується на такому прикладі: сформульовані Арістотелем за наслідками філософських досліджень типи організації державного управління вже більше двох тисяч років є основою діяльності державного управління у всіх країнах світу.

ють цитати, що належать людям, обов'язком яких було державне будівництво, причому на найвищому рівні.

“...Тоді, коли все починалося, ніхто напевне не знав, *що треба було робити і що з усього цього вийде...*” - з виступу члена політбюро ЦК КПРС В.Медведєва [393]. “... Я сам знаю, скількох припустився *помилки*, але треба було пройти через це, *аби зрозуміти, що це були помилки...*” - з виступу экс-президента СРСР М.Горбачова [393]¹⁰⁷. Тим самим люди, що безпосередньо визначали державне будівництво, констатують, що методологією державного будівництва до цього часу є метод спроб і помилок¹⁰⁸.

Це констатує і Х.Р.Алкер [348, с. 766-778]: політичне будівництво держави відбувається скоріше інтуїтивно, спонтанно, ніж усвідомлено. Наростання спонтанних змін призводить до виникнення в державі внутрішніх суперечностей, конфліктних ситуацій, інакше кажучи, - до виникнення складності. Як відзначає К.М.Завадський, “складні адаптації ніколи не бувають досконалі - дуже багато скорельованих механізмів і дуже складні фізіологічні та екологічні (*від себе додамо - і соціальні* - Т.Б.) умови. Все це робить досконалість неможливою. Багато процесів і структур частково несумісні й перебувають у певному конфлікті. Взаємодії між ними далекі від ідеалу - вони лише компромісні” [394]. Таким чином, основою усунення складності є компроміс як сполучення.

У.Р.Ешбі вважає, що психологічні, соціальні, економічні недуги послаблюють сучасну людину своєю внутрішньою складністю [192, с. 20], тобто людина не в змозі, користуючись старими знаннями, усвідомити складні явища та оволодіти ними. Якщо в державі відносна складність¹⁰⁹ своєчасно не усувається, людина, соціум втрачають здатність бачити органічний зв'язок явищ в їх державній цілісності. При цьому факти можуть розглядатися самі по собі, незалежно від цілого - держави, а ціле виступає як щось зовнішнє, приватне, відокремлене, як якась формальна межа, абстракція, що містить у собі безліч

¹⁰⁷ Ці газетні цитати наочно характеризують позицію людини. Газетна цитата дозволяє усвідомити істинне значення дій людини.

¹⁰⁸ При цьому за подібні помилки ніхто не відповів. Більше того, ці люди продовжують вчити державного будівництва.

¹⁰⁹ Відносна складність - відставання здатності людини проводити, переробляти, сприймати необхідну інформацію для реальної потреби створення достатньо повної, цілісної картини буття. Тобто коли буття сприймається фрагментарно - як під дією зовнішніх чинників, так і внутрішніх - світоглядної обмеженості, відсутності необхідного знання. Відзначимо, що фрагментація слугує основою маскування, концентральних воєн.

При індивідуальному розподілі суспільного продукту індивід залежить від свавілля інших індивідів, проте в розпоряджанні й оволодінні суспільними ресурсами відчуває себе вільнішим: участь бюрократії в даному процесі мінімальна. За соціального перерозподілу бюрократія відіграє більш істотну роль, оскільки частину необхідних благ індивід може одержати тільки бюрократичним шляхом. Звідси враження щодо обмеження бюрократією свободи індивіда (утиски прав).

Події осені 2005 р. у Франції та Німеччині (так само, як більш ранні спостереження за поведінкою жителів європейських країн з високим рівнем соціального захисту) дозволяють сформулювати істотну відмінність європейської та американської моделей середнього класу: при американській моделі перерозподілу суспільного продукту індивід прагне більше заробити в результаті діяльності, в європейській же моделі зростають утриманські настрої, індивід вважає за краще жити за рахунок допомоги, ніж працювати. Крім того, виникає суперечність між тими, хто одержує більшу соціальну допомогу (корінні жителі), і тими, хто одержує меншу допомогу (мігранти).

Тому виділимо основні моменти посилення соціальної зв'язності (“формування середнього класу”), які впливають із вищенаведеного аналізу. По-перше, *формування середнього класу відбувається в результаті зміни принципу перерозподілу суспільного продукту, що забезпечує рівність матеріальних можливостей*. Підкреслимо: не матеріальну рівність, а рівність *можливостей* матеріального забезпечення. Використання забезпечених державою можливостей - особиста справа індивіда. П.Флоренський говорить: “Завдання держави полягає не в тому, щоб сповістити формальну рівність усіх її громадян, а в тому, щоб поставити кожного громадянина у відповідні умови, в яких він зуміє показати, на що здатний. А оскільки діяльність, в якій реалізуються кращі потенції людини, і є єдиним способом мати задоволення і смак від життя, то, даючи окремій особі реалізувати себе з найвигіднішої для держави сторони, держава разом з тим веде цю діяльність до того задоволення, яке можливе в даний історичний момент і в даних історичних умовах” [312].

Можливості матеріального достатку середнього класу забезпечуються структурою державного розподілу. За словами Дж.М.Кейнса, споживання (як матеріальний достаток) є стійкою функцією від доходу при *даній системі розподілу*.

У структурі доходів у країнах Заходу на заробітну плату припадає близько 70%, тоді як в Україні - 5-15% (за різними оцінками). Відповідно змінюється система оподаткування - основна частина податків береться з розрахунку по заробітній платі, що підвищує ефективність західної податкової системи порівняно з вітчизняною.

У США перерозподіл суспільного продукту відбувається через особистий дохід індивіда (частка перерозподілу через бюджет становить 25-30% ВВП), в Європі діє змішана схема, коли через бюджет перерозподіляється від 30-40% (західноєвропейська модель) до 50-60% ВВП (шведська модель).

Таким чином, у Сполучених Штатах забезпечення життєдіяльності населення входить у сферу діяльності самого населення, тоді як у країнах Західної Європи значна частина питань соціального забезпечення вирішується через державні інститути соціального захисту. Звідси структура споживчої корзини в США включає не тільки продукти харчування, одяг, комунальні послуги, але й різні види страхування - медичного, соціального, пенсійного, витрати на навчання, на придбання житла, автомобіля, на щорічний відпочинок і т.д. В європейських країнах держава бере на себе частину витрат, зокрема по медичному й соціальному забезпеченню, за рахунок цього зростає частка бюджетного перерозподілу⁷¹.

По-друге, чинником формування середнього класу є **співпричетність** індивіда до процесів створення суспільного продукту і розподілу результатів. Практично всі економічні формації розрізняються лише способом відчуження результату ко-

⁷¹ Подібна відмінність американської та європейської систем життєзабезпечення обумовлена різною стабільністю валюти. Грошовий - валютний - еквівалент є основним інструментом перерозподілу суспільного продукту. В другій половині ХХ ст. американська валюта - долар, була резервною - найстабільнішою по відношенню до інших валют. За цих умов США забезпечували стабільність середньо- і довгострокових вкладень своїх громадян - пенсійних накопичень, інвестиційних, страхових. Тому можливість здійснення таких накопичень надана самим громадянам - держава лише страхує ризики знецінення накопичень стабільністю валютної політики. Відповідно формувалися і соціальні, і фінансові інститути, і декларувалися соціальні теорії - теорія ліберальної економіки. Проте, коли Сполучені Штати перебували в стані кризи - 30-ті рр. - і механізм грошового розподілу був у крайній нестабільності, активно використовувалися механізми державного регулювання соціально-економічних відносин. В Європі, де грошовий механізм розподілу суспільного продукту не відзначався довготривалою стабільністю (прогнозованістю), ризики знецінення середньо- і довгострокового потенціалу бере на себе держава шляхом використання централізованих механізмів формування соціального забезпечення (потенціалу) громадян. Тому інститути соціального забезпечення виведені зі сфери приватних відносин у сферу державних. *Зміни змісту грошових відносин, що відбуваються, формують ситуацію, в якій механізми соціального забезпечення населення в Європі і США будуть змінюватися.*

забезпечувалася запорізьким козацтвом у розмірі однієї десятої частки здобичі (!). В Царськосельському лицейському першому випуску на кожного лицейста припадало 4 людини обслуговуючого персоналу (з викладачами - 8). Для тридцяти вихованців Лицею був відведений величезний, чотириповерховий флігель палацу в Царському селі, зі всіма будовами, що належали йому, де, як пише в своїх записках лицейст І.І.Пущин [387], були створені всі зручності домашнього побуту з вимогами суспільного навчального закладу. В Стародавній Греції забезпеченням умов діяльності одного мислителя було зайнято до 10 осіб. Багато хто з нинішнього покоління пам'ятає умови навчання в Академії суспільних наук, не гірше була організована підготовка і в аспірантурі Академії архітектури СРСР: "Аспіранти їли на сріблі, грали в теніс, каталися на конях. Їх возили до Греції і до Італії. Їх виховували як *с'єме de la с'єме* і тримали не як школярів, а як нинішню і майбутню художню еліту. Так вони і були елітою" [388].

Питання підготовки організаційних кадрів стоїть сьогодні в світі дуже гостро: на цю тему пишуть багато дослідників. Так, Н.Биккенін у своїй книзі характеризує світогляд останньої радянської еліти в термінах "*недержавне мислення*", "політичний непрофесіоналізм" [389]. Про ту ж проблему підготовки кадрів йдеться і в книзі Е.Шестопаля [390]. Р.Гендоссі і М.Еффон, констатуючи існування проблеми підготовки керівних кадрів, визначають причиною "виснаження генофонду" підготовку керівників для вирішення *тільки поточних (технічних)*, а не *перспективних* завдань. У зв'язку з цим, констатують автори, у світі *спостерігається брак кваліфікованих управлінських ресурсів високого рівня* [391]. Таким чином, сполучена природа державного управління визначає параметри (умови)¹⁰⁶ діяльності осіб, які здійснюють реалізацію цієї природи, - організаційних фігур держави. Ці умови задають їх зв'язність з місцезовитком, функціональну відповідність світогляду, а також здатність забезпечити результати державного будівництва.

3.3.3. Напрями усунення складності в державному будівництві

До нинішнього часу державне будівництво відбувається як побічний продукт політичної діяльності [392]. Сутність сучасної практики державного будівництва наочно характеризу-

¹⁰⁶ Визначає ступені свободи.

і школа ім. Р.Вагнера (Нью-йоркський університет) [384]; у Польщі - Національна школа державного управління [385]. В Росії цілеспрямована підготовка організаційних фігур держави ведеться на факультеті державного управління МДУ, а також у Російській академії державної служби при Президенті Російської Федерації (РАДС), в Японії - у Токійському університеті, Великобританії - в Коледжі державної служби (Санінгдейл), а також у Кембріджському та Оксфордському університетах, Фінляндії - у Фінському інституті державного управління, в Німеччині - у Вищій спеціальній школі державного управління, в Угорщині - у Вищій школі державного управління, і, нарешті, Європейському Союзі - в Європейському інституті державного управління (Маастрихт). В Україні виконання даних функцій покладено на Національну академію державного управління при Президенті України, яка готує державних службовців для роботи на посадах I-IV категорій. При цьому аналіз показує, що “для усіх цих регіонів характерним у підготовці керівного складу державної служби є так званий загальний, інтегральний, міждисциплінарний підхід. Це означає, що, по-перше, для навчання керівників *не вимагається якась певна спеціальна вища освіта* (курсив наш - Т.Б.). По-друге, процес навчання не зводиться до опанування одного-двох предметів”. Незважаючи на існуючі регіональні відмінності, державна еліта після завершення навчання є підготовленою в усіх відношеннях, і “це забезпечує утвердження справді державного підходу в їхній діяльності” [118, с. 8].

За наслідками проведених консалтинговою фірмою “McKinsey” досліджень “Війна за таланти” [386] були сформульовані основні проблеми кадрового забезпечення управління: по-перше, загальносвітове зростання попиту на обдарованих керівників. По-друге, - початкові принципи підвищення інтелектуального рівня державного управління, такі як:

- перебудова стратегії відбору кадрів державної служби - перехід від найму до “купівлі” таланти з їх подальшим розвитком;
- підвищення вартості інтелекту, підвищення мобільності інтелекту - як робочого (рух усередині системи управління), так і просторового (умови для пересування усередині держави і в глобальному інтелектуальному просторі);
- забезпечення побутових умов для продуктивної діяльності інтелекту.

Необхідність витрат на підготовку кадрів була очевидною вже за часів Запорізької республіки: Братська школа в Києві

лективної діяльності від індивіда - рабовласництво, феодалізм, капіталізм. Соціалізм, за логікою, повинен був подолати це відчуження, проте на практиці цього не відбулося; процес подолання пішов по іншому шляху, який визначається як формування середнього класу, що співпричетний до результатів колективної діяльності (при цьому суспільний продукт - не тільки матеріальний, але й науковий, культурний, духовний). Основою такого процесу є перехід у розподілі суспільного продукту від суб’єкт-суб’єктних відносин (“ринкових”) до об’єкт-суб’єктних, коли держава виступає регулятором ринку праці.

Критеріями оцінки справедливості розподілу суспільного продукту вважається індекс GINI (показник соціальної нерівності)⁷². Проте коефіцієнт GINI - це агрегований індикатор, який не показує, *як саме* соціальні блага розподілені між групами населення. Тому для уточнення картини використовують інші показники, такі як, наприклад, коефіцієнт Рейнбоу - R_n , що відображає співвідношення доходів 10% найзабезпеченіших громадян держави і 10% найбідніших громадян держави⁷³. Оптимальним є значення у 7-9 разів⁷⁴, при такому значенні забезпечується соціальна зв’язність внутрідержавних відносин: суспільний продукт усередині держави розподіляється оптимально. В Україні сьогодні він істотно вищий.

Таким чином, трансформація відносин визначає, що вже не прямі відносини “продавець-покупець” (як у А.Сміта) визначають розподіл вироблених благ, а опосередковані. З неминучістю виникає асиметрія ринку [358], формується структура посередників - біржі, магазини, торгові будинки, склади, банки, транспорт, логістика, брокераж і т.д., які виявляються формоутворювальними структурами економічних (та інших)⁷⁵ відносин. Тим самим ціна втрачає роль регулятора виробництва та споживання і стає опосередкуванням відносин:

Вр - ціна - Р - ціна - Сп,

де: **Вр** - виробник, **Р** - розподіл, **Сп** - споживач. У таких відносинах ціни вже не відповідають можливостям отримання (придбання) блага, не виражають прямих відносин продавця і по-

⁷² Збільшення індексу GINI для України з 0,32 в 1996 р. до 0,43 в 2004 р. свідчить про стрімке розшарування Української держави.

⁷³ Аналогічний поняттю дивергенції.

⁷⁴ У скандинавських країнах R_n складає 5-6 разів.

⁷⁵ Так, партії є посередницькими структурами між владою та індивідом.

купця у формуванні блага: ціна товару вже не відповідає ціновому вираженню праці - заробітній платі, а отже, і *не забезпечує можливостей отримання благ за працю*. Показники сплаченої праці й купівельної ціни товару виявляються *розірваними*, не сумісними один з одним, а тому не можуть використовуватися для оцінки якості життя.

Ціна є відносним параметром. Відносність ціни визначається відносністю її міри - грошей⁷⁶. Як відносний параметр ціна є віддзеркаленням (проекцією) нерівномірності розподілу соціальних благ, віддзеркаленням матеріальної стратифікації соціуму.

На відміну від ціни соціальна корзина виступає як віддзеркалення рівності громадян держави, як проекція їх соціальної єдності, вона відображає державні якості. Державні якості визначаються відповідністю соціальної корзини топології соціальності та біологічним потребам. Як віддзеркалення державних якостей соціальна корзина включає розподіл робочого і вільного часу, умови безпеки праці, соціальної та медичної безпеки. Як віддзеркалення соціальної єдності - стан місторозвитку соціуму й соціальність (рівність доступу) державного простору.

У державі, таким чином, соціальна корзина і цінові параметри стають зв'язаними поняттями: перше відображає рівень рівності, соціальної єдності, друге - ступінь нерівномірності, яка традиційно розглядається як віддзеркалення різної діяльносної активності індивідів. Різну діяльносну активність індивідів, різну "вагу" їх внеску в державні якості якраз і відображають цінові показники, а також показники індивідуального володіння. Причому володіння, яке не протиставляється соціальному, а зв'язане з ним, аналогічно до того, як це було в античності. Тому в теорії природної держави організація соціальної корзини визначається як функція влади і в Україні конститується в цій якості.

На закінчення даного розділу відзначимо, що посилення соціальної зв'язності як визначальна тенденція державного будівництва в ХХ ст. мало своїм результатом небувалий розвиток держави і людини: розвиток держави і людини в ХХ ст. порівнянний із розвитком за весь попередній час. Звідси ясно, що в умовах трансформації відносин соціальної зв'язності, формування нової соціальної спільноти людства здійснення держав-

⁷⁶ Гроші існують лише в прив'язці (таргетуванні) до якого-небудь іншого показника: золота, товарної маси, валюти іншої держави (монетарне таргетування), рівня інфляції (інфляційне таргетування).

хачів і вчених, що стояли біля витоків створення ІДУСу, існують методологічні суперечності між початково поставленими завданнями елітної освіти, для вирішення яких був створений ІДУС, і масовим характером підготовки державних службовців, здійснюваної в Національній академії державного управління при Президентіві України.

Спеціалізована підготовка організаційних фігур держави обумовлена наступними чинниками. Раніше вже наголошувалося, що специфічною особливістю інформації є її доступність тільки для тих осіб, які мають відповідний рівень підготовки, для невідготовлених вона залишається незрозумілою. По-друге, істотне не тільки сприйняття інформації, але й уміння нею розпорядитися - організувати її використання на благо держави¹⁰¹. Подібні особливості свідчать про те, що світогляд ОФ повинен формуватися не так, як зараз, - від окремого до загального (що характерно для бізнес-освіти), а навпаки - від загального до окремого. Зайняття організаційних постів особами, які не володіють відповідними навиками, призводить до профанізації організаційної діяльності держави. Подібна профанізація організаційної діяльності держави в Україні, що виникла внаслідок призначення на організаційні пости "з політичних мотивів", є однією з причин кризи і деградації держави. Очевидно, що світоглядна позиція осіб, що займають організаційні пости держави, навряд чи може змінитися від приватного інтересу до загального (державного) одномоментно¹⁰² - світогляд людини інерційний і потрібен досить довгий час для того, щоб вона освоїлася з новими вимогами, з новим для себе інформаційним простором, навчилася використовувати цю нову інформацію не тільки як особисту, але й для організації колективної діяльності держави.

Таким чином, якістю спеціалізованої підготовки організаційних фігур держави визначається рівень утілення держави - стан держави. Усвідомлення цього взаємозв'язку привело до того, що в післявоєнні роки спеціалізована підготовка відродилася у Франції - ЕНА¹⁰³, Сорбонна; Канаді - ЕНАР¹⁰⁴, ІРАС¹⁰⁵; США - школа ім. Дж.Кеннеді (Гарвардський університет) [383]

¹⁰¹ Сьогодні методологія реалізації ідей визначається як управління проектами [379].

¹⁰² У момент виборів.

¹⁰³ Вища школа адміністрації - елітна національна позауніверситетська установа, яка керує прем'єр-міністр Франції [380].

¹⁰⁴ Національна школа державного управління, яка заснована в 1969 р. при Квебекському університеті (Монреаль) [381].

¹⁰⁵ Інститут державного управління Канади (Торонто, Онтаріо) [382].

мання, ніж окремого - індивідуального. Розвиток держави стає можливим тільки за умови просторового сприйняття, просторового мислення організаційних фігур держави. *Обмежене сприйняття держави призводить до того, що можливості організації колективної діяльності - влади - сприймаються і використовуються як інструмент формування локального - приватного простору.* Це знаходить свій вияв у корупції, казнокрадстві, “прихватизації” та низці інших руйнівних явищ, що об’єднуються поняттям “мафія”. На думку “людини, що перемогла мафію”, - Бартоломео Сердже, мафія - “це перш за все культурний феномен. Змінити культуру і менталітет можна через культурні інститути. Визначальний елемент у боротьбі з мафією - це освіта” [376]. Інакше кажучи, оскільки смисли держави, колективної дії - це надособистісні смисли, а мафіозні прояви - це прояви смислів групових, що протистоять надособистісним, то вирішення конфлікту відбувається не тільки і не стільки через придушення одного іншим, скільки через усвідомлення, освіту.

Приведення особистісних якостей ОФ у відповідність із державними функціями Г.К.Ашин і Е.В.Охотський визначають як елітну інженерію, в якій визначальну роль вони відводять елітній освіті [377, с. 338]. Тим самим ставиться питання про спеціалізовану підготовку організаційних фігур держави: покладатися на “самоорганізацію” еліти, на її формування “демократичним шляхом” держава *не має права*. Наприклад, спроби збереження владних позицій старою партноменклатурою в Грузії призвели до того, що в еліту потрапили люди, які пройшли підготовку в американських таборах¹⁰⁰, причому навчання зводилося до того, “як робити”, по суті - *до методології*. Тому методологія відіграє *визначальну* роль у державному будівництві і, відповідно, формуванні еліти: саме на цьому етапі державної діяльності стає очевидним, що держава або сама готує для себе еліту, або одержує її ззовні.

Для України з її незрозумілою історією Рюриковичів (адже ніхто не може сьогодні однозначно сказати: запрошували їх чи ні, були вони варягами або ж північними слов’янами, чи дійсно вони правили або приїжджали на якийсь час) питання підготовки *власних* фахівців для організаційної діяльності з державного будівництва є питанням життєдіяльності. Проте аж до цього часу в Україні такої методології немає: на думку перших слу-

¹⁰⁰ Перед початком “грознянської революції” в Грузії М.Саакашвілі протягом шести місяців перебував у таборах, розташованих у Сербії, за 70 км від Белграда, де проходив методологічну підготовку [378].

ного будівництва в рамках колишніх понять - “народ”, “нація” - являє собою деградаційну концепцію держави, що протиставляє її глобальним тенденціям розвитку: реалізація такої застарілої концепції формує відхід держави на кризову траєкторію функціонування. Усунення подібного розриву пов’язане з усвідомленням сутності процесів державного будівництва і приведенням внутрішньої політики у відповідність із тенденціями глобального розвитку, що значною мірою визначається інтелектуальним потенціалом держави.

3.3. Інтелектуальний потенціал державного будівництва

Знати, щоб могли.

П.Т.де Шарден

3.3.1. Закон розвитку держави

Державне будівництво як результат колективної діяльності несе в собі втілення потенціалу знань, якими володіє даний соціум. Інакше кажучи, державне будівництво як розгортання держави є проекцією усвідомлення її сутності, тобто в основі своєї представляє створення інтелектуального продукту, утілюваного в реальність⁷⁷. Таке розуміння державного будівництва природне, якщо взяти до уваги, що держава - це свідомо форма руху матерії, а отже, її розвиток обумовлений потенціалом свідомості - інтелектуальним потенціалом держави. Умови природного середовища виступають скоріше як чинник стимулювання інтелектуальної діяльності людини. Власне кажучи, такий - інтелектуальний - характер державного будівництва визначається природою держави як свідомої форми буття.

Вся історія цивілізації, історія державного будівництва є історією інтелектуального розвитку; розвиток - це в першу чергу інтелектуальне вдосконалення держави. Інтелект держави є концентрованим вираженням інтелекту її індивідів. Інтелектуаль-

⁷⁷ Технічні досягнення також є відзеркаленням рівня інтелектуалізації держави - достатньо зіставити історію парового котла Герона і Уатта: винайдений Героном в Стародавній Греції паровий котел не знайшов застосування і був знехтуваний, але коли Уатт винайшов точно такий же котел у XVII ст., він почав широко використовуватися. Аналогічно вертоліт, винайдений Леонардо, залишився тільки в його схемах і лише в XX ст. був *als ob* “перевинайдений”.

ний потенціал держави складається з людського, організаційного, наукового потенціалу держави [359]. Причому через надіндивідуальну сутність держави інтелект держави також являє собою надіндивідуальну сутність, тобто не зводиться до суми інтелектів, але є новою якістю. Поняття інтелекту включає як рівень знань, здібності (технології) вирішення парадоксальних ситуацій/завдань, так і загальний рівень культури як способу вирішення стандартних ситуацій. На думку Ж.Піаже, інтелект відіграє головну роль не тільки в психіці людини, але й взагалі у житті [48].

Навіть побіжний огляд результатів державного будівництва різних країн приводить нас до парадоксального висновку: країни, порівняно бідні природними ресурсами, часто розвиваються швидше від інших. Наочний приклад - Сингапур (голий шматок скелі), або Ізраїль (гола пустеля). Лідери економічних революцій другої половини ХХ ст. практично повністю позбавлені ресурсів - як, наприклад, Японія. Порівняльні дані про реальний душевий ВВП вельми промовисті: країни, що розвиваються, небагаті природними ресурсами, з 1960 по 1990 рр. зростали в 2-3 рази швидше за країни з багатими надрами. Причини їх зростання звичайно визначають як використання досягнень науки і техніки, проте досвід інших країн, таких як США⁷⁸ або Англія в період розквіту, дозволяє більш узагальнено визначити це джерело розвитку держави - як використання інтелектуального потенціалу⁷⁹.

Інтелект як віддзеркалення здатності знаходити вихід з нестандартних ситуацій, уміння адаптуватися до змін середо-

⁷⁸ Процвітання США обумовлено тим, що вони ніколи не експортували ресурси - тільки продукцію, в якій висока частка людської праці, або інтелектуальну продукцію: гроші (долар США), програмне забезпечення, політичні технології - демократію, організаційні технології, музику, мову, освіту, промислові технології та інші продукти інтелектуальної діяльності. Сучасне процвітання Сполучених Штатів засноване виключно на сеньйоражі (різниця виготовлення грошей та їх купівельної спроможності): вартість друку столарової банкноти складає близько 10 центів, але на цю банкноту Сполучені Штати придбавають в інших держав товарів на (\$100-0,1=) \$99,9. При цьому вказана сума є перерозподілом державних ресурсів інших країн на користь США за рахунок використання внутрішньої американської валюти як засобу міжнародних розрахунків. Рентабельність такої фінансової операції складає $100/0,1 * 100\% = 100\ 000\%$ - звідси легенди про "ефективність" американської економіки, як і спроби утримання внутрішньої валюти США в міжнародному обороті, трактовані як "глобалізація". На це - збереження ролі долара в світовому обороті - направлені показники "економічного розвитку" - валовий внутрішній продукт, міжнародні стандарти фінансової звітності та інші показники. Власне, і система міжнародних інститутів, що походить з Бреттон-Вудської угоди (1944 р.), - група Світового банку, СОТ, різні міжнародні фонди, - направлені на те саме: збереження долара як глобальної валюти.

⁷⁹ Власне кажучи, це випливає з показаного в 2.3.3 співвідношення інформаційного і фізичного простору держави через знання.

Природними передумовами, що визначають соціально організоване мислення, є просторове сприйняття, просторове мислення. Розвиток просторового мислення пов'язаний з особливостями людського сприйняття - людина в першу чергу сприймає і пізнає світ довкола себе [48], тобто обмежений простір, представлений матеріальними предметами. Матеріальний світ обмежує простір людського сприйняття⁹⁸, тоді як пізнання, абстрагування розширюють простір людського сприйняття до нескінченності. Державний простір - це розширений до нескінченності, з позиції окремого індивіда, простір. Тобто поняття держави розширює простір людського сприйняття, людського буття, тому *державна не може мислитися в поняттях приватної власності*, матеріального світу. Мова йде про особливий *світогляд* еліти держави.

Специфіка подібного світогляду простежується на прикладі великого голландського живописця Ханса Пітера Брейгеля, який на зорі ХVI ст., потрапивши до Італії і побачивши мистецтво Ренесансу, не зміг оговтатися від вигляду Альп - у рівнинній Голландії він ніколи раніше не бачив гір⁹⁹. У ХХ ст. особливості просторового сприйняття вивчав архітектор Рем Колхаас, який визначив, що хмарочоси перебувають поза межами, в яких працюють звичайні критерії сприйняття людини [375]. Такі парадокси визначають специфіку людського сприйняття: *людина сприймає тільки те, що їй відповідає*. Власне, те саме спостерігається і в історії розвитку людської цивілізації - до тих пір, поки явища навколишнього світу не співмірні з людиною, вони пояснюються як створені зовнішньою силою і як такі, що обмежують людину. Але *тільки-но людина знаходить спосіб пояснення того або іншого явища, тобто робить його відповідним собі, це явище стає предметом людської діяльності - людина розширює простір буття*.

Проте реалізація функцій організаційних фігур держави обумовлена якраз явищами (процесами), що не є відповідними окремому індивіду або групі індивідів. Просторове сприйняття загального - це наступний, більш високий рівень світосприй-

⁹⁸ На цей факт звертав увагу ще А.Сміт, який писав, що комерція пригнічує устремління людства - розум людини звужується і втрачає здатність до піднесення.

⁹⁹ Аналогічно, аспіранти Академії архітектури СРСР возили за кордон не для ознайомлення з магазинами (хоча і це мало місце), але в першу чергу для формування просторового бачення, що відповідатиме світовій архітектурі, благо основні її пам'ятки розташовувалися недалеко - в Європі і на Близькому Сході.

жави пов'язана з подоланням цього розриву. В умовах, коли діяльність уряду визначається як влада, як вплив на суспільство (односторонній зв'язок), діяльність із подолання розриву має невідповідний характер і замість ліквідації одного розриву вона створює нові. Річ у тому, що соціальна зв'язність за своєю природою має характер двосторонніх зв'язків - характер взаємодії. Тому вичленовуючи депутатською недоторканністю із загального законодавчого поля держави групу осіб, тим самим у державі формують розрив соціальної зв'язності⁹⁶.

Певні обов'язки на мислення і світогляд організаційних фігур накладає також просторово-часовий характер держави. Розглянемо це докладніше.

Реалізація функцій управління державними інститутами (виконавчої і законодавчої влади) виступає як соціально організований колективний процес. Організація такого процесу стає можливою на основі особливого типу мислення - соціально організованого. Тому формування соціально організованого мислення є необхідною умовою діяльності конкретної особистості в ролі організуючої фігури держави [373, с. 445-449]. Принцип співорганізованого мислення заснований на тому, що людина, яка володіє індивідуальною свідомістю, мислить (а не просто "думає") лише в міру своєї причетності до правил і процедур, що мають надіндивідуальний характер. Такі правила і процедури доцільно встановлювати (застосовувати) не до індивіда, а до держави: в цьому випадку учасники співорганізованого мислення, залишаючись самими собою, "підключаються" до колективного процесу мислення, здійснення якого опосередковане формально-інституційною процедурою. Якщо в звичайному розумінні операції і процедури мислення можуть бути локалізовані на окремій людині, тобто "зняті" й привласнені нею, то співорганізоване мислення є випадком, коли операції і процедури мислення⁹⁷ розподілені між учасниками процесу. Дана теза близька до уявлень про соціальний розподіл знань, висунутих А.Шюцем [374].

⁹⁶ У своєму трактаті "Про суспільний договір" [372, кн. 3, розд. XV, с. 281], Ж.Ж.Руссо пише, що депутати народу "не є і не можуть бути його представниками (курсив наш - Т.Б.); вони лише його уповноважені; вони нічого не можуть ухвалювати остаточно. Всякий закон, якщо народ не затвердив його безпосередньо сам, не дійсний; **це взагалі не закон**".

⁹⁷ Як приклад соціально організованого мислення можна розглядати наукову діяльність Національної академії державного управління при Президентіві України, коли вся розумова діяльність учених, що становлять науковий потенціал Національної академії, має надособистісний характер - спрямована на вдосконалення втіленої форми держави Україна і її суспільного змісту. Інтенсивний характер такої надособистісної діяльності практично не залишає місця для вирішення індивідуальних проблем.

вища, до творчості, до вдосконалення в контексті державного будівництва визначає здатність держави до розвитку. Поняття розвитку має принципове методологічне значення для оцінки державного будівництва, оцінки ефективності державного управління. Найбільш загальним визначенням розвитку є поняття, сформульоване в докторській дисертації О.Ф.Шаброва: "Розумітимемо під розвитком будь-якої конкретної системи реалізацію її сутності, закладеного в ній потенціалу. Можна сказати, що розвиток є рух системи від небуття до повного буття, до рівності $Q_a = Q_p$, де Q_a - сутність системи в її актуальному, цьогохвилинному стані, а Q_p - повністю розгорнена, родова сутність системи. В цьому значенні розвиток - це рух системи до самої себе ($Q_a \supset Q_p$). Зворотний рух ($Q_p \supset Q_a$) є деградацією. Тоді критерієм розвитку стає реалізація конкретної родової сутності" [223, с. 14].

У категоріях державного будівництва розвиток держави визначається в параметрах стану:

$$R_E = R(\text{state } E)$$

$$R_A = R(\text{state } A),$$

де R_E - параметри сутнісного стану держави, індекс E належить до сутності ("повного буття"), R_A - параметри втіленої держави ("в актуальному, цьогохвилинному стані"), індекс A стосується втіленого стану.

Розвиток держави визначається співвідношенням

$$R_A \supset R_E, \quad (3.1)$$

де R_E, R_A - стан держави; \supset відображає державне будівництво ... - визначає підпроцеси державного будівництва - політику⁸⁰, економіку, культуру і т.д.

Дане співвідношення, а також показаний раніше взаємозв'язок знання і реальності визначають, що **зростання повноти знань про сутність держави, зростання повноти знань у державі та втілення цього знання в реальність буття - це і є закон розвитку держави**. Зазначене є логічним у контексті того, що держава - розумна форма матерії.

Із закону розвитку держави виходить, що пізнання сутності держави (R_E) і втілення даної сутності в реальність (R_A) -

⁸⁰ Політичними поняттями держави є влада, територія, народ; економічними - дохід, рівень життя і т.д.

це два взаємопов'язані процеси, які додаткові, але не еквівалентні один одному. Рівень відповідності втілення держави R_A її сутності R_E визначається співвідношенням наукового знання про державу і практики державного управління - перше визначає орієнтири (параметри) державного будівництва, а друге втілює їх у реальність⁸¹.

Унаслідок закону розвитку і його символічного вираження (3.1) стає очевидно, що об'єктом державного будівництва є держава або, конкретніше, стан (від лат. state) держави. Водночас державне будівництво - процес досягнення цього стану. В цьому процесі виділяються підпроцеси - економіка, культура, політика і т.д. Самі по собі ці підпроцеси не формують результату (стану) - вони є лише засобами досягнення результату і лише в сукупності з іншими підпроцесами. Тому з неминучістю постає питання координації підпроцесів державного будівництва.

Виходячи з даного закону підміна сутності (результату) державного будівництва підпроцесом (засобом) - редукція визначає інший вид співвідношення:

$$R_E \supset R_A, \quad (3.2)$$

яке визначає занепад держави. Тобто редукція будь-яких засобів на результат веде до деградації держави - власне, це видно з графіка 3.3. Реальним прикладом подібної деградації є Радянський Союз, де сутність держави визначалася партійно-державним апаратом, який задавав напрями і можливості досліджень про державу. На жаль, продовження даної тенденції спостерігається сьогодні в Україні, коли сутність держави підводиться під політику, економіку, націю та ін.: $R_E \supset R_A$ ⁸².

Наслідком наведеного закону є те, що рівень утілення держави визначається рівнем пізнання сутності держави. Тоді параметром розвитку виступає повнота знання D - ступінь строгості знання P на його універсальність U :

$$D = U \times P. \quad (3.3)$$

Підтвердженням закону розвитку є реконструкція західноєвропейського розвитку на основі логіко-філософського підхо-

⁸¹ Власне, такий порядок існує в різних стабільних сферах діяльності - спочатку розкривається сутність явища, а потім вона утілюється в практику.

⁸² Як відзначає академік НАНУ В.Прісняков, "трагедія сучасної цивілізації в тому, що вона дійшла періоду експоненціального зростання продуктивних сил, досягла планетарної могутності, не встигаючи осмислити як свою силу по відношенню до природи, так і негативні зворотні зв'язки (курсив наш - Т.Б.)" [360].

тощо - вона втрачає права громадянства⁹⁴. Саме громадянство дає еліті право бути елітою - втрата громадянства визначає кінець державної еліти⁹⁵.

Адже що є громадянство?

Громадянство - це права на використання можливостей держави для індивідуального розвитку.

Ці права надаються індивіду або іншому компоненту держави у взаємозв'язку з обов'язками збереження і розвитку держави, розширення простору її можливостей. Порушення даного обов'язку (скорочення зобов'язань) означає скорочення прав. У державі зв'язність еліти має різні прояви - обов'язкове мешкання на території держави, участь у діяльності виключно даної держави, прив'язка інтересів (активів) державної еліти винятково до простору даної держави і т.д. Інакше кажучи, отримуючи можливість розпоряджатися державними ресурсами, еліта разом з тим є відповідальною за раціональне використання цих ресурсів. Ця відповідальність фіксується формально - наприклад, законом про відповідальність за виконання політичних/передвиборних обіцянок, соціальною відповідальністю бізнесу, іншими заходами відповідальності аж до позбавлення прав і громадянської смерті. Такі форми відповідальності еліти існують у всіх демократичних країнах: наприклад, у Франції позбавлення прав є хоча і винятковою, але цілком реальною мірою покарання за державні порушення, в Німеччині діє закон про відповідальність за політичні обіцянки, що передбачає як міру відповідальності, у тому числі, й обмеження у громадянських і політичних правах.

Залежність еліт, що визначається теоремою зв'язності, виразно виявляється в монархії - монарх за визначенням пов'язаний з даним місцерозвитком, з даним соціумом - поза ними він не монарх. У цьому виявляється причина стійкості монархізму, який протягом довгого часу був визначальною формою правління і стабілізації держави в країнах як Заходу, так і Сходу.

Абсолютно очевидно, що вплив теореми про зв'язність еліт має як індивідуальний прояв, так і інституційний - уряд не може діяти свавільно, оскільки в цьому випадку відбувається розрив соціальної зв'язності та подальша діяльність всієї дер-

⁹⁴ Проблема тут полягає в тому, що капіталізм епохи постмодерну характеризується професійною елітою, яка формується, повністю відокремлена від громадянських інтересів, утворюючи у результаті еліту "не громадян", які не розділяють ні історії, ні культури, ні долі власної країни, відійшовши тим самим від суспільного життя і громадянських обов'язків.

⁹⁵ Бо вона більше не має права на відповідальність.

ним місцезрозвитком, або з іншим. У другому випадку має місце використання потенціалу даної держави в індивідуальних або групових цілях, з метою побудови особистого майбутнього в інших державах, тобто робота на інше місце розвитку, на іншу державу. Очевидно, що робота ОФ на іншу державу з використанням потенціалу даної держави і складає зміст державної зради. В Радянському Союзі такий зміст виявився в 60-ті рр. ХХ ст., коли перші валютні хабарі - при оформленні операції з будівництва Вазу - лягли на зарубіжні рахунки відповідальних осіб. Саме тому зовнішньоекономічна сфера в Радянському Союзі мала такий закритий характер - це був механізм не тільки торговельного, а й корупційного руху матеріальних і фінансових засобів.

Ситуація змінилася з лібералізацією зовнішньоекономічної сфери в сучасній Україні - тепер майже офіційно можна використовувати потенціал держави для формування ресурсів для майбутнього мешкання в іншій країні світу. Змістовно таке формування ресурсів майбутнього в іншій країні визначає руйнування ресурсної бази даної держави тією або іншою приватною особою, що займає позицію господарюючого суб'єкта і/або офіційної особи держави. Інакше кажучи, для державного будівництва принципове значення має напрям руху ресурсів - у державу чи з неї. Зростання ресурсної бази держави забезпечує її розвиток, тоді як скорочення (ослаблення) - ослаблює державу. При цьому ресурси - не тільки матеріальні, а й соціальні, інтелектуальні.

Обумовленість державного управління (влади) місцезрозвитком проектується на носіїв управлінських функцій - організаційні фігури держави. Наслідком такої проекції є теорема зв'язності еліт: **соціокультурна зв'язність еліти є необхідною умовою соціальної зв'язності соціуму, тобто співобразності і співорганізованості системи діяльності, що практикується ним** [371]. В основі теореми лежить стурбованість тим фактом, що, зайнявши організаційний пост у державі, якийсь індивід здійснюватиме діяльність, обумовлену суто особистими інтересами, використовуючи колективні ресурси⁹³. З цієї причини особливістю державної еліти є те, що вона, являючи собою проекцію держави, може бути тільки державною, громадянською. Якщо вона стає "міжнародною", "демократичною"

⁹³ Прикладом може слугувати екс-президент Перу Ф.Фухиморі, який під час офіційного візиту до Японії попросив політичного притулку, прихопивши при цьому певну суму бюджетних коштів.

ду. *Логіко-філософський* метод пізнання реальності був розроблений у східноєвропейському світогляді в ХХ ст. [50]. В основі логіко-філософського методу лежить поєднання "ступеня універсальності" і "ступеня строгості" знання, тобто він розглядає зміни буття у двох вимірюваннях. Логіко-філософський метод "близький до описового методу за своєю історичною фактичністю, схожий з пояснювальними методами використання процедури пояснення як підведення під деякі підстави. Нарешті, він має безперечну схожість із критичним методом у зв'язку з використанням елементів історичної дедукції. Головна ідея методу логіко-філософської реконструкції полягає в зображенні історичного процесу у формі руху деяких структур" [361], у тому числі й державних.

Така реконструкція в координатах строгості й універсальності європейського знання формує картину, представлену на рис. 3.2 ("зигзаг Європи"), і демонструє ступінь віддзеркалення всесвіту науковим знанням.

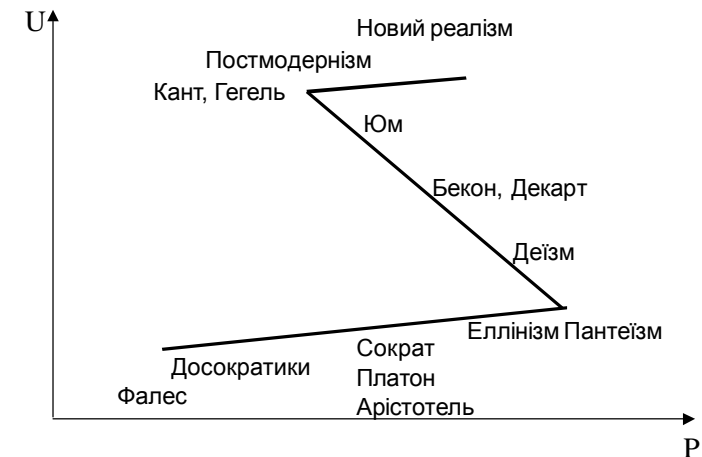

Рис. 3.2. *Реконструкція західноєвропейського розвитку на основі логіко-філософського методу* [361]

Рівень віддзеркалення науковим знанням реальності лежить в основі втіленої форми держави і людського буття. З рис. 3.2 стає очевидним, чому європейська цивілізація до цього часу відіграє провідну роль у світі - повнота знань, сформованих на європейському континенті, перевершує інші школи наукового знання.

У традиційному - формаційному підході конкретна історична епоха є повнотою якої-небудь однієї позиції, ігноруючи інші: наприклад, в епоху рабовласництва існують і феодальні, і капіталістичні відносини⁸³. Проте найбільшою повнотою володіє позиція рабовласництва, яка і виступає як визначальна. Це пов'язано з тим, що у формаційному підході розвиток держави має причинну природу. Проте, як показав Л.П.Карсавін, у розвитку немає причинності, оскільки остання припускає зовнішність причини і наслідку⁸⁴. В історичній раціональності немає таких, що не відповідають одне одному, начал, де одне - як причина - ззовні могло б визначити інше (як результат своєї дії)⁸⁵. Всі начала історичного процесу є проявом єдності моментів, вплив одного з них на інше є перенесенням загальної для них цілісності (їх єдності), що лише виражає себе в різних формах на кожному конкретному началі. Наприклад, економіка впливає на політику тому, що економіка включає і реалізує (відображає) у своїх формах єдність усіх моментів у конкретну історичну епоху⁸⁶. І саме цю загальну форму єдності може прийняти від неї політика, реалізувавши у своїх власних формах⁸⁷. І знов-таки, це можливо тільки за тієї умови, що і політика відображає в собі всю сукупну історичну єдність. *Але тоді в історичному процесі немає ні просто політики, ні просто економіки, ні навіть просто географічних умов.* І завжди є історична

⁸³ Це випливає із закону безперервності Г.В.Лейбніца, згідно з яким відсутність одного моменту в іншому привносить до його нескінченно малої присутності.

⁸⁴ Див., наприклад, "Філософський словник" [7, с. 343], де "розвиток - іманентний процес", тобто має внутрішню, але не причинну природу.

⁸⁵ Обґрунтовуючи цей погляд, В.Гейзенберг протиставив принципу причинності принцип "неповної контрольованості", згідно з яким процеси взаємодії принципово не піддаються строго причинному поясненню, а Н.Бор протиставив причинності "принцип додатковості" (див. 2.1), дилема якого - або дія закону причинності, або існування у просторі та часі.

⁸⁶ В.Паррінгтон писав, що "прекрасний принцип "laissez faire", що виявився таким корисним у минулі дні боротьби проти аристократичного патерналізму, перетворився на ширму для плутократії, яка розвивалася на основі *свобод, забезпечуваних політикою невтручання держави* (курсив наш - Т.Б.)" [362, р. 353].

⁸⁷ Тут не можна промовчати про найважливішу проблему ХХІ ст., а саме: *чи варто, як і раніше, продовжувати мислити і реалізувати політику у формі партій?* Адже партійна форма цілком опосередкована формою парламентською, і тут Україна, на жаль, не надто уважна до своєї новітньої історії, адже республіка Крим 1994-1997 рр. - це перш за все парламентська республіка: те, з якою швидкістю змінювалися тут у цей період уряди, тільки підтверджує цю специфіку парламентської республіки, характерною особливістю якої якраз і є нестабільність урядів [311, с. 258]. Чи замислився хто-небудь над цією внутрішньою проблемою, перш ніж робити всю Україну парламентською? Ні. В результаті вся країна втягнута в партійні "розборки", а це прямо ставить питання *про інший формат політики - без партій*, як це колись пропонував М.Я.Острогорський, що пов'язував майбутнє з появою і розвитком суспільних асоціацій, які є альтернативою *тупика партійної системи влади* [363, § 3].

• необхідність ставити і формулювати зрозумілі, з'ясовні цілі, раціональні й нормативно прийнятні для більшості громадян держави. Звідси - пошуки універсальної логіки, універсальної раціональності: в Україні сьогодні як таку намагаються використовувати економічну раціональність. Проте державна й економічна раціональність мають різну природу: державна раціональність має природну сутність, тоді як економічна - штучну. Тому державна раціональність набагато ширша за раціональність економічну і включає як мінімум раціональність соціальну (наприклад, справедливість - це найбільша користь для найбільшої кількості громадян);

• міф про нормативну свободу організаційних фігур, мабуть, не має під собою ґрунту, як і уявлення про те, що лідер може змінювати соціальні норми. На соціальну динаміку (ступінь соціальної зв'язності, психологічний клімат і т.д.) лідер відповідає модифікацією стилю лідерства. Відомо, що, наприклад, авторитарний стиль частіше пов'язаний з низькою згуртованістю соціуму, зростанням незадоволеності, необхідністю постійно контролювати якість і кількість державної діяльності. Проте залишається відкритим питання про те, що тут причина, а що наслідок, якщо тлумачити лідерство не як прояв особистих якостей, а як форму взаємодії соціуму й лідера з приводу спільної державної діяльності [356]. Про те, що ця взаємодія достатньо рухома, не зафіксована жорстко в індивідуальних установах, свідчить той емпіричний факт, що чим більше свободи надається групі в її діях, тим натхненніше вона йде за своїм лідером. Реакція лідера на функціональну специфіку групи (виражену, зокрема, в тому, які особливості поведінки в групі вважаються найбільш бажаними) полягає в тому, щоб наслідувати саме ці зразки.

Отже, йдеться як про взаємний вплив ОФ на індивідів і групи індивідів, так і соціуму на поведінку й ціннісні переваги організаційних фігур держави. Форми подібного взаємовпливу різноманітні, як і реакції ОФ на неї. У своїй основі це не особиста залежність, а залежність від групи, від соціуму - звідси специфічні форми відповіді: на залежність від групових норм організаційні фігури відповідають перш за все конформністю, у тому числі в цілепокладанні.

Для втілення держави (державного будівництва) принциповим є питання, чи пов'язана справжня і майбутня перспектива організаційних фігур держави, їх майбутнє життя з да-

тивній діяльності і пов'язані з функціями державного управління. Такими рисами, що визначають поведінку ОФ у державному будівництві, є [370]:

- більша, ніж для ординарних громадян, необхідність *змістовного*, а не нормативного узгодження інтересів державного соціуму як цілого та його груп як множинного (рис. 3.4).

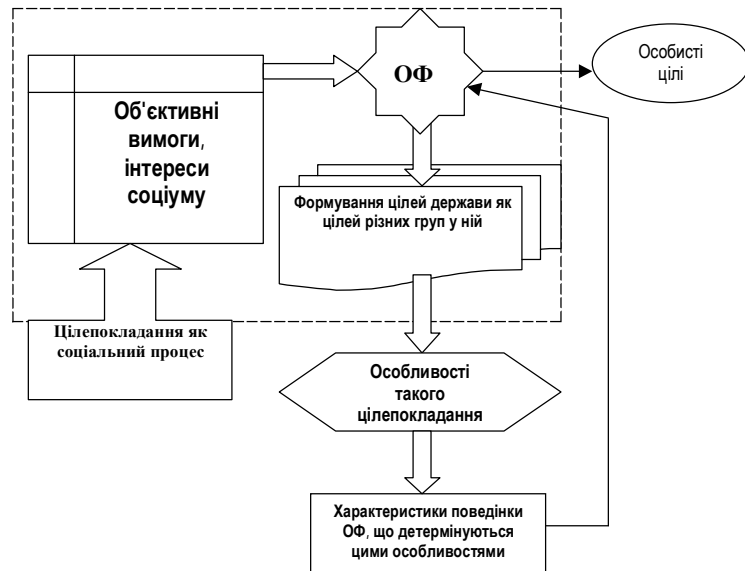

Рис. 3.4. Структура цілепокладання в державі і функціональна позиція ОФ держави в цій структурі

Тим самим позиція організаційних фігур держави задана функціонально, а не особово. Відповідність має місце, коли особисті якості ОФ відповідають державним функціям організації колективного буття.

У цій своїй функції мета держави - це "направляюче уявлення", що слугує організації державних інститутів відповідно до тієї або іншої проголошеної мети. Складність цього завдання для ОФ - у визначенні міри гармонізації проголошуваних цілей. Тобто для організаційної фігури держави не особисті якості, а функціональний стан виявляється опосередкованим чинником поведінки. Тим самим, слід розуміти, що *еліта в державі є не виділеною групою осіб, а функцією*;

єдність, в якій дослідники виділяють акцент: економічний, політичний, географічний і т.д. [364]. Подібне уявлення, коли кожний компонент держави, кожний момент історії містить у собі віддзеркалення єдиного, визначено нами як композиційний підхід.

Водночас нелінійний характер державного розвитку обумовлює те, що методи апроксимації минулого в майбутнє стають неадекватними формуванню стану держави. Тому метод, заснований на лінійному уявленні⁸⁸, становить загрозу стійкості держави внаслідок того, що при зміні траєкторії її розвитку лінійна апроксимація минулого в майбутнє призводить до розриву прогнозу і результату. Виходячи з вищевказаного закону державного розвитку, розвиток держави є складним нелінійним процесом, представленим на рис. 3.3.

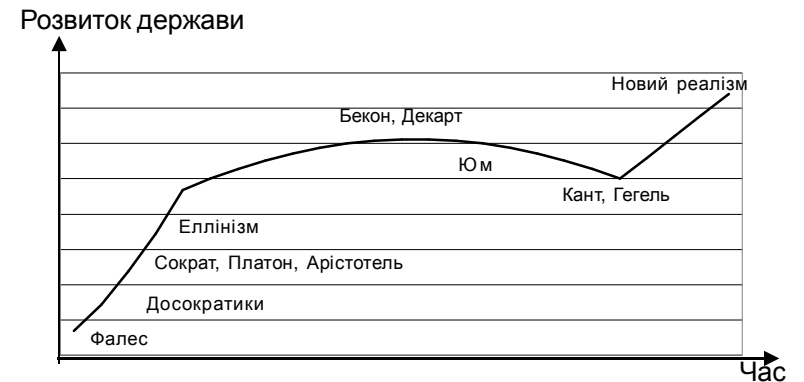

Рис. 3.3. Логіко-філософська реконструкція розвитку держави (на прикладі Західної Європи)

Логіко-філософське уявлення є віддзеркаленням опосередкованого взаємозв'язку розвитку держави і повноти знань, на відміну від причинно-наслідкової (прямої) залежності в інших трактуваннях.

З графіка 3.3 видно, що генезис держави є складним процесом, обумовленим повнотою знань (рис. 3.2) про державне суще і проекцією цього знання в простір буття (втіленням знань про сутність держави). Інакше кажучи, знання (і його віддзеркалення - інтелект) мають основоположну (державотворчу)

⁸⁸ Ухвалення рішень державного управління на основі минулого досвіду.

природу втіленої форми держави. Власне, це впливає з того, що держава - це усвідомлена форма матерії, і від повноти усвідомлення залежить картина втіленої форми держави. Вплив повноти знань на рівень розвитку держави стає цілком очевидним у контексті композиційного підходу. Наукове знання забезпечує виявлення нових аспектів сутності держави і тим самим робить їх доступними для використання в практиці державного будівництва.

Можливо, комусь закон розвитку держави може видатися занадто абстрактним. Зате він, по-перше, універсальний, по-друге, наповнюється конкретним змістом, коли застосовується до стану конкретної держави.

Формування інтелектуального потенціалу держави обумовлене реалізацією низки умов - матеріальних, кваліфікаційних (освітою), а також умовами наукової творчості - основного методу формування інтелектуального потенціалу. Сутність потенціалу і його особливості розкриваються у всій повноті тільки тоді, коли вони реалізуються в широкому соціальному контексті. По суті, інтелектуальний потенціал - це можливість розвитку держави. В потенціалі тому й міститься можливість, що іншою його стороною є дійсність: у цьому виявляється зв'язаність потенціалу як міри поєднання можливості та дійсності. При цьому розкриття інтелектуального потенціалу в дійсність відбувається як творчість: Х.Арендт розкриває зміст творчості як творчу діяльність людини, за рахунок якої вона виробляє дещо, відмінне від продуктів праці⁸⁹, що має постійність і стабільність. Ці об'єкти використовуються і утворюють тим самим світ людини [365]. Творчість як нерегламентована норма формує в людині, у державі відчуття (стан) свободи.

Взаємозв'язок інтелектуального потенціалу і державності виразно простежується на прикладі Давнього Єгипту і Стародавньої Греції: високий рівень інтелектуального потенціалу забезпечував цим державам тривалі періоди стабільності й перевагу над іншими утвореннями. В контексті такого взаємозв'язку постає питання про взаємовідношення науки і держави, або більш вузько - науки і влади. Влада є формою усунення невизначеності: традиційний зміст влади - це усунення невизначеності дії. Проте наука своїм змістом також має усунення невиз-

⁸⁹ За Х.Арендт, праця означає дії, що встановлюються біологічними процесами живого організму, метою якої є виробництво предметів, що повинні споживатися і знищуватися. Ця активність не має ні початку ні кінця, повторюючись нескінченно.

тації в тому, що один елемент ситуації розглядається через інший⁹² - через розуміння функції. При цьому держава не байдужа інтерпретації - вона прагне забезпечити цілком визначену інтерпретацію державного управління: держава не зможе функціонувати, якщо різні елементи колективної діяльності будуть по-різному тлумачити зміст управління.

Така необхідна визначеність задає можливість і необхідність співвіднесеності світогляду осіб, що втілюють управлінську діяльність держави. Відзначимо, що загальний характер колективної діяльності визначає можливість і необхідність осіб між різними видами діяльності - це формує необхідну гетерогенність середовища як відображення закону необхідної різноманітності У.Р.Ешбі. Водночас це формує спонтанність світогляду і, відповідно, колективної діяльності. Однак спонтанність може бути цілеспрямованою тільки з упорядкованістю - функціональністю того або іншого виду колективної діяльності. Цим визначається те, що іншим змістом структури організаційних фігур держави є його функціональність, спільність світогляду, яка формується в процесі спеціалізованої підготовки.

До цього часу питання формування організаційних фігур держави розглядається з позицій нормативної моделі - моделі особистісних рис, необхідних керівнику [369]. Набори цих рис різноманітні, але всі вони зводяться переважно до особистих якостей індивіда і, тим самим, визначають цілепокладання держави залежно від суб'єктивного цілепокладання організаційної фігури держави. Прикладами такого підходу є "лідерна" методологія державного будівництва, в основі якої лежить принцип відносин у державі, показаний на рис. 4.5: коли особисті якості лідера проєктуються на поведінку всього соціуму. Насправді це не зовсім так, існує інша точка зору, згідно з якою лідер з'являється в державі тоді, коли визрівають умови для тих або інших зрушень. Інакше кажучи, державна еліта є опосередкованою тим внутрішнім середовищем держави, яку вона представляє.

Обидві ці позиції інтегруються при розгляді поведінки організаційних фігур держави як опосередкованої тим типом діяльності, яку вони здійснюють у колективній діяльності. Для державної діяльності організаційних фігур характерні деякі риси, що безпосередньо впливають з їх позиції та функцій у колек-

⁹² По суті, це і є тим, що ми називаємо світоглядом.

Але водночас визначальна особливість ідеального і матеріального полягає в їх роз'єднаності. Ключову роль у цьому відіграє те, що об'єкт людської діяльності є ідеальним, він перебуває в майбутньому. Формування об'єкта в майбутньому, формування стимулу - наукове пізнання, наукове уявлення - і є вихідною позицією колективної діяльності. Між колективною діяльністю і дією (реалізацією) існує розрив. Потрібне сполучення ідеального як стимулу діяльності і предметного як матеріалізації діяльності, щоб ліквідувати розрив, забезпечити повноту колективної діяльності.

Діяльність, яка опосередкує відношення між ідеальним і предметним, завжди, по суті, є управлінням. Тобто **державне управління - це поєднання ідеального і предметного** моментів колективної діяльності. Такий характер управління - заповнення (ліквідація) розриву - зумовлює діяльність управління як обмеження свободи. Якщо наука - це розширення простору можливостей, то управління - це вибір зі всього простору можливого одного-єдиного варіанту діяльності, що має своїм результатом певний стан держави. Взаємозв'язок науки управління і виробництва розкриває колективну діяльність як єдність пізнавального, предметного та управлінського моментів. Зміна змісту державного управління виявляється в зміні провідних моментів діяльності та їх відносин між собою. На цій основі складаються організаційні відносини держави.

Традиційно державне управління розглядається як виділений процес, що визначає замкнутість управління на себе - влада. За такого підходу управління являє собою самостійний об'єкт, що виділений з держави і, фактично, функціонує самостійно. Відносини із суспільством і державою будуються на основі зовнішньої виділеності - як вплив на державу. По суті, влада не є самодостатньою і функціонує лише як елемент суспільства і держави [368], її існування визначається існуванням держави. Тим самим влада обумовлена місцерозвитком. Водночас, як це було показано вище, управління є необхідним елементом держави, без якого вона не може функціонувати.

У розглянутій нами теорії природної держави управління є моментом колективної діяльності, що має функціональне навантаження, яке задається формою держави. Внутрішня співвіднесеність управлінської діяльності та функцій державного управління визначається як інтерпретація. Суть інтерпре-

наченості і в цьому контексті безумовно є формою влади: форми влади, що діють у державі, прямо пов'язані з доступністю наукового знання, а підкорення однієї держави іншою неодмінно передбачає руйнування існуючої наукової школи - або фізичне, або непряме.

Проте такий взаємозв'язок, взаємообумовленість державної влади і науки має й істотні відмінності. Наукове знання формується як сукупність різних точок зору на проблему, що привчає вчених погоджувати свою поведінку і власну думку з позицією колег, шукати згоду, досягати загальної точки зору. Наукова воля формується як колективна воля - тим самим наукове знання в основі своїй демократичне. Проникнення інстанцій влади в наукову сферу означає, що хтось дозволяє собі вирішувати питання одноосібною волею, фактом наділення владою: для будь-якого представника адміністративної бюрократії, що здійснює владу в науці, навіть консультація з тими, хто уповноважений і покликаний висловити свою думку з обговорюваних питань, виявляється розділенням влади, що він ледве може терпіти [366]. Це призводить до того, що наукове знання отожднюється із способом використання знання різними інстанціями влади - підприємцями, технократами, політиками, державними діячами та ін. Проте "чистота" наукового знання втрачається при його перетворенні в промислову технологію або "соціальну інженерію"; інакше кажучи, перетворення науки в обслуговування яких-небудь позанаукових сил згубне для науки.

Власне ця суперечка точиться з часів середньовіччя, коли схоластична наука використовувалася виключно як спосіб трактування існуючого стану, а не пошуку істини. У зв'язку з цим мислителі Відродження виступають з критикою університету як форми організації спілкування учених, з критикою схоластичних диспутів і прагнуть відродити діалог, тобто ту форму філософствування і жанру наукової літератури, яка була розвинена в античності. Замість ритуалізованого, важковагового середньовічного диспуту вони висуюють ідеал дружнього спілкування між однопумцями, послань друзям, де немає місця церемоніальності, етикету, співбесіди між ученими під патронажем короля, князів, вищих станів знаті. Така форма наукового пізнання і була названа "Академією", що повинне було свідчити про відродження Академії Платона.

Академія, що передбачала абсолютно невимушений, домашній, дружній характер співбесід учених, ентузіастів, естетів

і госуларів, стала прообразом гуманізації буття в XV ст., коли була введена Флорентійськими платоніками. Академія Марселяно Фічіно у Флоренції, неаполітанська академія Джовіано Понтано, римська - Помпоно Лето, венеціанська - Альдо Мануціо та інші - ось основа італійського Відродження, основа розвитку італійської культури й державності. У той час, як середньовічні університети завдяки єдиним інституційним нормам набули авторитарного характеру, академії стали тією новою формою організації наукового знання, яка не тільки поставила в центр демократичні форми знання, але й надала можливість для взаємного змагання та об'єднання зусиль вчених, досвідчених практиків, гуманітаріїв, художників, музикантів. Усе це створило не просто нову атмосферу дружньої змагальності, але й реальний ґрунт для спільної роботи, для розвитку теоретичних досліджень і прикладних розробок у механіці, архітектурі, державній і військовій справі [366].

Впевненість у тому, що наука має фундаментальне значення для демократичних держав, збереглася і в першій половині XX ст., коли в Європі виникли та зміцніли тоталітарні режими, що відкидали науку і висували в центр культури расові, класові й економічні міфи. В кінці 1940 р. журнал "Natural" опублікував статтю "Культурне значення наукового методу", де обстоювалася думка про фундаментальне значення науки для демократії: "Формування вигляду науки фундаментально важливе для збереження наук, а трансформація змісту і методів заохочення такого формування, що не обмежується простим переліком наукових фактів, є однією з насущних проблем сучасної освіти. Доля демократії пов'язана з поширенням наукового підходу, і це важливіше, ніж навіть участь науки у вирішенні безпосередніх практичних проблем, оскільки науковий метод - єдина гарантія можливості існування громадської думки, достатньо розумної в сучасних соціальних умовах" [367].

Саме в цей період - у період здійснення проекту зі створення атомної бомби, що почав реалізовуватися в Німеччині, США, Англії і СРСР, виникають нові за своїм характером відносини між наукою і системою державної влади - відбувається посилення державного впливу на наукове співтовариство: за допомогою фінансових та юридичних коштів через різні канали й процедури ухвалення рішень встановлюється контроль за дослідницькою діяльністю. Цей контроль забезпечується за до-

помогою визначення пріоритетів у науковій сфері через механізм розподілу ресурсів, фінансів, інструментарію. Разом з тим посилюється практична значущість наукових досліджень: наука справляє вплив на механізм ухвалення рішень в уряді - вироблення стратегій, доктрин, де рішення обґрунтовуються за допомогою вчених, які виступають вже не просто як експерти, а й консультанти урядів.

Отже, можна говорити про те, що в даний час формується нова програма взаємовідносин науки і держави, коли держава визнає значущість науки для розвитку держави і використовує її в практиці державного будівництва, а наука - в першу чергу наука про державу - набуває все більш прикладного значення. Таке поєднання стає необхідним у контексті замикання контура діяльності держави: наука - управління - дія, де сполучення елементів визначає діяльну форму держави, кожний виконує свою специфічну функцію. Але при цьому слід розуміти, що наука має не тільки прикладне значення в державі, але в першу чергу пізнавальне, і лише потім *пізнання трансформується в практику*. Тому інтелектуальний потенціал як розкриття можливостей держави визначається не тільки прикладним характером науки, але, *в першу чергу, фундаментальним*.

3.3.2. Поєднувальна природа державного управління

Наукове пізнання вирішує завдання перетворення зовнішнього у внутрішнє, тобто пізнання ідеального, теоретичного освоєння предметного світу. На відміну від ідеального моменту діяльності матеріальна діяльність є здатністю людини нав'язувати об'єктивному світу свій зміст, перетворювати свій внутрішній зміст на предметну, чуттєву реальність⁹⁰, перетворювати внутрішнє на зовнішнє. Тому соціум у своїй практичній діяльності може використовувати об'єктивні природні процеси лише в тому випадку, якщо він у відповідній формі й ступені зумів їх ідеально засвоїти⁹¹. Також слід розуміти, що предметна реальність буття, сформована в результаті колективної діяльності, визначається внутрішнім змістом людини, соціуму, тобто тим рівнем внутрішнього стану, який формується за результатами перетворення зовнішнього у внутрішнє, наукового пізнання світу.

⁹⁰ Детальніше про це див. у 1.1.6.

⁹¹ Що визначається рівнем інтелектуального потенціалу держави.